

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**WESTPHALIAN MODELDEN BUGÜNE
EGEMENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA YENİ
DÜNYA DÜZENİNİN İNŞASI**

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

DOKTORA TEZİ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

MART 2022

**WESTPHALIAN MODELDEN BUGÜNE EGEMENLİĞİN
DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA YENİ DÜNYA DÜZENİNİN İNŞASI**

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU

**DOKTORA TEZİ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

MART 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU

09.03.2022

WESTPHALIAN MODELDEN BUGÜNE EGEMENLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ BAĞLAMINDA YENİ DÜNYA DÜZENİNİN İNŞASI

(Doktora Tezi)

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Mart 2022

ÖZET

Avrupa’da parçalanmış iktidar pratiğinin, üstünlük mücadelelerinin yarattığı gerilimler ve döneme hakim olan kaos hali, egemenlik anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İstikrarsızlığın kaynağı olarak görülen bu halden kurtuluşun yalnızca tüm güçleri ve yetkileri kendi elinde toplayan, merkezileşmiş bir devlet pratiğiyle mümkün olabileceğini ifade eden düşünürler, devletin varlık şartı olarak mutlak, sınırsız, bölünmez, devredilmez bir güç olarak egemenliği sistematikleştirmişlerdir. Devletin üç unsurundan biri olarak kabul edilen egemenlik, modern devletin omurgasını oluşturmaktadır. 1648 Westphalia Barışı ile ilişkilendirilerek Westphalian Model olarak adlandırılan egemenlik anlayışı, egemen devletlerin eşitliğine dayandığı kabul edilen devletler sistemini ifade etmektedir. Parçalanmışlığa, kaosa, istikrarsızlığa karşı çıkarak merkezileşmeyi, tek bir merkez etrafında birleşmeyi idealize eden modern devletler sistemi, yaklaşık 200 yıl sonra ortaya koyduğu bir proje ile ulusu inşa etmiş, ulus devleti meydana getirmiştir. Ulus devlet inşasında benimsenen homojenleştirme gayesi, Nasyonal Sosyalist Almanya örneğinde olduğu gibi marjinalleştirilmiş devlet pratiklerini doğurmuştur. Homojenliği önceleyen modernite dilini kullanan ve Alman ırkı odağında tektipleşmeyi hedefleyen bu totaliter rejim, II. Dünya Savaşı’na giden kapıyı aralayarak, klasik egemenlikte önemli bir kırılmayı meydana getirmiştir. Hitler Almanyası örneğinde olduğu gibi tüm dünyayı derinden etkileyen acı deneyimler Westphalian egemenlik anlayışının terki sonucunu doğurmuş ve II. Dünya Savaşı ile bambaşka bir egemenlik anlayışını gün yüzüne çıkartmıştır. II. Dünya Savaşı’nın ardından oluşturulan uluslararası örgütler ve metinler aracılığıyla “barış ve güvenlik”, “ekonomi” ve “insan hakları” üzerine inşa edilen yeni dünya düzeni, ulus devletlerin silikleştiği, belirli ve sınırlı alanlarda homojenleştirmenin, uyumlaşmanın ve entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışıldığı yeni bir egemenlik anlayışını meydana getirmiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından ortaya çıkan yeni egemenlik anlayışı devletin yapısını, hukuk sistemini, devlet birey ilişkilerini ve uluslararası ilişkileri doğrudan etkileyerek, devletler pratiğini önemli bir değişime uğratmıştır.

Bilim Kodu : 50401
Anahtar Kelimeler : Westphalian Egemenlik, Ulus Devlet, Holokost, Yeni Dünya Düzeni, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi
Sayfa Adedi : 388
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

THE CONSTRUCTION OF THE NEW WORLD ORDER IN THE CONTEXT OF THE
TRANSFORMATION OF SOVEREIGNTY FROM THE WESTPHALIAN MODEL TO
THE PRESENT

(Ph. D. Thesis)

Burcu DEĞİRMENCİOĞLU

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

March 2022

ABSTRACT

The tensions created by the fragmented power practice and struggles for supremacy in Europe and the state of chaos that dominated the period played an important role in shaping the understanding of sovereignty. Philosophers, who stated that salvation from this situation, which is seen as the source of instability, can only be possible with a centralized state practice that gathers all powers and authorities in its own hands, systematized sovereignty as an absolute, unlimited, indivisible, inalienable power as the condition of the state's existence. Sovereignty, which is accepted as one of the three elements of the state, constitutes the backbone of the modern state. The understanding of sovereignty, called the Westphalian Model, associated with the 1648 Peace of Westphalia, expresses the system of states that is considered to be based on the equality of sovereign states. The modern system of states, which idealizes centralization and unification around a single center by opposing fragmentation, chaos and instability, built the nation with a project it put forward about 200 years later, and created the nation state. The homogenization aim, which was adopted in the nation-state building, also gave birth to marginalized state practices, as in the example of National Socialist Germany. This totalitarian regime, which prioritizes homogeneity, uses the language of modernity, and aims at uniformity in the focus of the German race, opened the door to World War II and created an important break in classical sovereignty. As in the example of Hitler's Germany, the bitter experiences that deeply affected the whole world resulted in the abandonment of the Westphalian understanding of sovereignty and brought to light a completely different understanding of sovereignty with the World War II. The new World order, built on "peace and security", "economy" and "human rights" through international organizations and texts after the World War II, has created introduced a new understanding of sovereignty in which nation-states faded and homogenization, harmonization and integration were tried to be realized in certain and limited areas. The new understanding of sovereignty that emerged after the World War II had a significant change in the practice of states by directly affecting the structure of the state, the legal system, state-individual relations and international relations.

Science Code	: 50401
Key Words	: Westphalian Sovereignty, Nation- State, Holocaust, New World Order, United Nations, Council of Europe.
Page Number	: 388
Supervisor	: Prof. Dr. Yaşar SALİHPAŞAOĞLU

TEŞEKKÜR

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde doktora tezi olarak hazırlanan “Westphalian Modelden Bugüne Egemenliğin Dönüşümü Bağlamında Yeni Dünya Düzeni” başlıklı çalışma, uzun soluklu bir çalışmanın ürünüdür. Bu süreçte yanımda olarak, desteğini esirgemeyen, ufkumu açan herkese teşekkürlerimi iletmek istiyorum. İlk teşekkür danışmanım ve değerli hocam Prof. Dr. Yaşar Salihpaşaoğlu’na... Akademiye adım attığım ilk günden bugüne her zaman yanımda olan, mesleğime, akademiye dair her şeyi büyük bir titizlikle öğreten, emek veren, hem mesleki hem de hayata dair sorunlarımda her zaman yanımda olan Prof. Dr. Yaşar Salihpaşaoğlu’na şükranlarımı sunarım. Usta çırak ilişkisi içerisinde yetişip, onun yolundan geçerek aldığım Kamu Hukuku Doktoru unvanını, kendisinin daimi öğrencisi olmaya layık bir şekilde, hakkını vererek taşıyacağım. Değerli Hocam Prof. Dr. İlyas Doğan’a bilgi birikimi ve tecrübeleri ile her daim yol gösterdiği için teşekkür ederim. Kıymetli hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Çatlı’ya tezimin okuma ve araştırma safhasından başlayarak her zaman yol gösterdiği, yeni açılımlar sunduğu, eleştirel düşünmeme katkı sağladığı, akademik ve hayata dair tökezlemelerimde desteğini hiçbir zaman esirgemediği için teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmalarım esnasında desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Oğuz Sadık Aydos’a teşekkür ederim. Ayrıca doktora tez jürimde yer alan Prof. Dr. Ömer Anayurt, Prof. Dr. Abdurrahman Saygılı ve Doç. Dr. Bülent Algan’a eleştirileri, katkıları ve bütün değerlendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Teşekkürlerin en büyüğü ise ailem ve arkadaşlarıma... Her adımında olduğu gibi akademik hayatımda da yanımda olan, desteğini bir an olsun esirgemeyen, tüm kararlarımda arkamda durarak kendimi gerçekleştirmeme imkan veren annem, babam ve kardeşime sevgilerini her zaman gösterdikleri ve bana güvendikleri için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Doktora sürecimin ilk yılında hayatıma dahil olarak, hayatımı bütünüyle değiştiren, beni iyileştiren, gücüme güç katan, hayatımın en büyük talihi oğluma varlığı için teşekkür ederim. Eğitim hayatıma başladığım ilk yıllardan itibaren bana okuma, araştırma ve eleştirel düşünme şevkini aşıladığı, akademik hayata atılmam hususunda her zaman cesaret verdiği için merhum dayım Dr. Gökıyar Günaydın’a ve dedem İhsan Günaydın’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Tez yazım sürecinde desteğini esirgemeyerek, her daim beni motive eden, bıkmadan usanmadan

aylarca birlikte çalıştığımız kız kardeşim İrem Sönmez’e teşekkür ederim. Uzaktan olsa da desteğini her zaman hissettiren, ufuk açan çalışmalarından faydalandığım Abdulkadir Pekel’e, akademik hayata birlikte adım attığım, pek çok önemli anımda olduğu gibi tez yazım sürecinde de yanımda olan eski dostum Ezgi Vidinlioğlu’na, tezimi büyük bir titizlikle okuyarak her daim destek olan mesai arkadaşlarım Esin Gürsel Düğmeci, Fatih Düğmeci, Dilara Dönmezkuş ve Şeyda Altuntaş’a, tezimi düzenleyerek her türlü sorumu cevaplayan, destek olan Burak Boz ve Reyhan Tuhun Boz’a, özellikle savunma sürecinde yaptığı katkıları ve desteği için Kadir Kaan Berksoy’a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak yaptığım tüm tartışma ve konuşmalarla hayatıma bir şekilde dokunarak, tezimde yeni açılımlar sağlayan herkese ve öğrencilerime teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR	xiii
1. GİRİŞ	1
2. MODERN EGEMENLİK ANLAYIŞINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM: WESTPHALIAN MODEL	5
2.1. Westphalian Egemenlik Anlayışı	5
2.1.1. Westphalian Modelin Teorik Temeli	5
2.1.1.1. Modern devletin omurgası: “egemenlik kavramı”	5
2.1.1.2. Teorik temelleri bağlamında modern egemenlik anlayışının analizi	7
2.1.1.3. Westphalian modelin kodları	18
2.1.1.4. “Babil”den kaçış: “Modern Devlet”	25
2.2. Bir Modern Devlet Modeli Olarak “Ulus Devlet”	32
2.2.1. “Hayal Edilmiş Bir Cemaat” Olarak Ulusun İnşası	43
2.2.1.1. Ulus devletin inşasında kullanılan kurum, kavram ve semboller	46
2.2.1.1.1. Ulusun gerçekleştirildiği mekân olarak “Vatan”	47
2.2.1.2. Ulusun simgesi: “Bayrak”	51
2.2.1.2.1. Ulus devletin inşasında işlevsel bir mekanizma olarak “Sivil Din” ve sivil dinin müjdelediği “Şehitlik”	54

2.2.1.2.2. Ulus devlet inşasında iki önemli araç: Milli Eğitim ve Ortak Dil	66
2.2.1.2.3. Ulus inşasında kullanışlı bir araç olarak sübjektif millet anlayışı	89
2.2.1.2.4. Ulus inşasında bir sapma olarak “İrk”	94
2.3. Modern Devletin Homojenleştirme İdealinin Marjinal Bir Örneği: Holocaust	97
3. ULUS DÜZEYİNDEN KÜRESEL ALANA: SINIRLI ALANLARDA “HOMOJENLİK” ÇABASI	115
3.1. Yeni Dünya Düzeni Tarafından Benimsenen Kozmopolit Toplum Gayesinin Tarihsel Kökleri	115
3.1.1. Kozmopolit Dünya İdeali	115
3.1.2. Tüm Dünyaya Hâkim Olan Tek Bir Yönetim: Dante Alighieri’nin “Evrensel Monarşi”si	119
3.1.3. Ebedi Barış Üzerine İnşa Edilen Bir “Dünya Cumhuriyeti”: Immanuel Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme”si.....	121
3.1.4. “Dünya Cumhuriyeti”nin Hayata Geçirilmesi Yolundaki Atılan İlk Adımlar.....	124
3.2. “Dünyanın Her Yerinde” Homojenleştirme Çabasının Ana Aktörü Olarak Birleşmiş Milletler	129
3.2.1. Modern Devletin Meşru Şiddet Tekelinden Uluslararası Kuvvet Kullanma Yasağına: Ebedi Barışın Sağlanması.....	137
3.2.2. Ebedi Barışın Teminat Olarak “Ekonomik” ve “Sosyal” Alanda İşbirliği	146
3.2.2.1. “Defakto bir dünya hükümeti”ne giden yolda Ekonomik ve Sosyal Konsey ile uzmanlık kuruluşlarının misyonu ..	147
3.2.2.1.1. Sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarında entegrasyonu amaçlayan uzmanlık örgütleri	149
3.2.2.1.2. Ekonomik, finans ve ticari alanlarda uyumlaşmayı amaçlayan uzmanlık örgütleri	156
3.2.3. Ebedi Barış Düzeninin Temel Prensibi Olarak “İnsan Hakları”.....	163
3.2.3.1. Ebedi barışa giden yolda ilk basamak: “Nürnberg yargılamaları”	163

3.2.3.2. Ebedi barışın nihai noktası olarak: BM sisteminde insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi	177
3.2.3.2.1. Birleşmiş Milletler Şartı ve Şarta dayalı koruma mekanizmaları	177
3.2.3.2.2. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi	192
3.2.3.2.3. BM nezdinde oluşturulan çok taraflı insan hakları sözleşmeleri ve denetim mekanizmaları	195
3.3. Bölgesel Örgütler: Avrupa Konseyi Örneği	211
3.3.1. Birleşik Avrupa Ülküsü	211
3.3.1.1. Birleşik Avrupa ülküsünün tarihsel arka planı	211
3.3.1.2. Birleşik Avrupa ülküsünün hayata geçirilmesi.....	219
3.3.2. Barış ve Güvenliğin Sağlanması Noktasında “Avrupa”ya Bıçılan Rol	228
3.3.3. Birleşik Avrupa Ülküsüne Giden Yolda Ekonomik ve Sosyal İşbirliğinin Sağlanması.....	232
3.3.4. Avrupa Ülkeleri Arasındaki Birliğin Tutkalı: İnsan Hakları	239
3.3.4.1. Ortak bir Avrupa kamu düzeninin aracı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	242
3.3.4.1.1. Avrupa kamu düzeninin muhafızları olan devletlere düşen pay: insan haklarına saygı yükümlülüğü	249
3.3.4.2. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinde AİHM’in rolü ve etkisi	262
3.3.4.2.1. Ortak Avrupa standardının geliştirilmesinde AİHM’in kullandığı yorum yöntemleri	262
3.3.4.2.2. AİHM kararlarının bağlayıcılığı ve infazı ile bakanlar komitesinin homojenleştirme sürecine katkısı	282

3.3.4.2.3. Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) aracılığıyla AİHM'in ulusal prototipleri olarak Anayasa Mahkemelerinin inşası ve Türk Anayasa Mahkemesi özelinde değerlendirilmesi	289
4. SONUÇ	301
KAYNAKLAR	309
ÖZGEÇMİŞ	387

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Türk Bayrağı	54
Resim 2.2. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi Propaganda Posterleri	102
Resim 2.3. Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi Seçim Posterleri.....	103
Resim 2.4. “Tanrı Bizimle” Posterleri	104
Resim 2.5. Porora Otel.....	108
Resim 2.6. Goebbels Tarafından Kullanılan Propaganda Afiş Örnekleri.....	110
Resim 3.1. Olimpiyat bayrağı	117
Resim 3.2. Milletler Cemiyeti Amblemi.....	128
Resim 3.3. Dumbarton Oaks Önerileri, “Barışı İnşa Etmek” Slogan ve Simgesi.	133
Resim 3.4. Avrupa Bayrağı.....	225
Resim 3.5. Babil Kulesi Tablosu/Pieter Brueghel- Louise Weiss Binası	227
Resim 3.6. “Europe: Many Tongues One Voices” Parlamento Binası Afişi	227

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AIHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AIHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
Art.	Article
ARTESMİS	Africa Real Time Environmental Monitoring Information System
ASBÜHFD	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBFD	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
AYM	Anayasa Mahkemesi
Bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
C.	Cilt
CDC	Centers for Disease Control and Prevention
CODICES	The Infobase on Constitutional Case-Law of Venice Commission
Çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Der.	Derleyen
DEÜHFD	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Doc.	Document
DSÖ	Dünya Sağlık Örgütü
Düz.	Düzenleyen
ECA	Economic Commission for Africa
ECHR	European Convention on Human Rights
ECLAC	Economic Commission for Latin America and the Caribbean

Kısaltmalar

Açıklamalar

ECOSOC	Economic ve Social Council
Ed.	Editör
ERÜHFD	Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ESCAP	Economic and Social Commission
ESCWA	Economic and Social Commission for Western Asia
Et al.	Et alia
EÜHFD	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
FAO	Food and Agriculture Organisation
GANHRI	Global Alliance of National Human Rights Institutions
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade
GÜHFD	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
IBRD	International Bank for Reconstruction and Development
ICAO	International Civil Aviation Organisation
ICC	International Criminal Court
ICISS	The International Committee on Intervention and State Sovereignty
ICLR	International and Comparative Law Review
IFAD	International Fund for Agricultural Development
ILO	International Labour Organisation
IMF	International Monetary Fund
IMO	International Maritime Organisation
IMT	International Military Tribunal
IMTFE	International Military Tribunal for the Far East
IOC	International Olympic Committee
IPM	Instrumentum Pacis Monasteriense
IPO	Instrumentum Pacis Osnabrugense
ITO	International Trade Organisation
ITU	International Telecommunication Union
IWP	Indicative World Plan
İİBF	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
JCCJ	Joint Council on Constitutional Justice

Kısaltmalar

Açıklamalar

m.	Madde
M.Ö.	Milattan Önce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
No.	Numara
NOTAM	Notice to Airmen
NSDPA	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
NSKK	Nationalsozialistisches Kraftfahrkorps
NYU	New York University
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
OHCHR	Office of the High Commissioner for Human Rights
OIHP	Office International d'Hygiène Publique
R2P	Responsibility to Protect
Res.	Resolution
Rev.	Revision
RG	Resmi Gazete
RMVP	Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, Propagandaministerium
s.	Sayfa
SA	Sturmableitung
SDE	Stratejik Düşünce Enstitüsü
SETA	Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SPFS	Speacial Programme for Food Security
SS	Schutzstaffel
SSDB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	Saint
T.	Tome
TBB	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TTK	Türk Tarih Kurumu

Kısaltmalar**Açıklamalar**

U.S.	United States
UCL	London's Global University
UN	United Nations
UNECE	The United Nations Economic Commission of Europe
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation
UNHRC	United Nations Human Rights Council
UNIDO	United Nations Industrial Development Organisation
UPU	Universal Postan Union
USA	United States of America
vd.	Ve devamı
Vol.	Volume
WCCJ	World Conference on Constitutional Justice
WHO	World Health Organsaton
WIPO	World Intellectual Property Organisation
WMO	World Meteorological Organisation
WTO	World Trade Organisation
Y.	Yıl
YBS	Yönetim Bilişim Sistemleri

1. GİRİŞ

Nasıl ki kenarları, pruvayı, pupayı, güverteyi bir arada tutan omurgaya sahip olmayan bir gemi biçimsiz bir tahta yığınının başka bir şeyi ifade etmiyorsa, bütün üyeleri ve bunların parçalarını, bütün aileleri ve dernekleri tek beden şeklinde birleştiren egemen erki olmayan bir devlet de devlet değildir.¹ Devletin omurgası olan egemenlik, devleti ayakta tutan, devleti devlet yapan temeldir. Bütün diğer toplumsal yapılardan ayrılarak devleti var eden, devletin ayırt edici özelliğini oluşturan egemenlik, araştırmanın temel kavramını oluşturmaktadır.

Devletin üç unsurundan biri olarak kabul edilen egemenlik, devletin varlık şartını ve kurucu niteliğini teşkil etmektedir. Sınırları içerisinde tek bir emredici gücün olabileceğini ve o sınırlar içerisinde yaşayan insanların sadece ona tabi olduğu en üstün iktidarı ifade eden egemenlik anlayışı ve bu egemenlik anlayışının II. Dünya Savaşı sonrasında büründüğü şekil, araştırmanın konusunu oluşturmaktadır. Bir düşünürün masa başında “icat ettiği”² bir kavram olmaktan öte önemli bir tarihsel pratiğe dayanan egemenlik, 16.yüzyıl başlarında bütün Avrupa’yı doğrudan etkisi altına alan dini gerilimlerin, çatışmaların etkisiyle tartışılmaya başlamıştır. 16.yüzyılla birlikte teorik temelleri atılarak, hayata geçirilen egemenlik anlayışı, II. Dünya Savaşı’nın ardından bambaşka bir veçheye bürünmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında egemenliğin geçirdiği dönüşümü ve mevcut egemenlik anlayışını gözler önüne serebilmek ancak II. Dünya Savaşı öncesine hâkim olan egemenlik pratiğini ayrıntılı olarak ortaya koyabilmekle mümkün olabilecektir.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu iki anlayış odağında sınırlandırmak uygun olacaktır. Üzerinde ilk durulan konu Westphalian egemenlik anlayışı olmuştur. 16.yüzyıl başından itibaren uzun yıllar boyunca Avrupa’yı etkisi altına alan din temelli gerilimler ve çatışmaların etkisiyle başlayan “Otuz Yıl Savaşları”nın ardından imzalanan 1648 tarihli “Westphalia Barışı”nın egemen devletlerden oluşan uluslararası bir düzeni müjdelediği genel olarak kabul görmüştür. Modern devletlerin meydana getirdiği bir uluslararası sistemi oluşturduğu iddia edilen Westphalia Barışı

---

¹ Bodin, J. *Six Books of the Commonwealth*. (Translated by M. J. Tooley), s.7. Oxford: The Kemp Hall Bindery. (https://www.yorku.ca/comminel/courses/3020pdf/six_books.pdf, Erişim: 02.02.2022).

² Jellinek, G. (1929). *Drittes Buch: Allgemeine Staatslehre*. (3rd Edition). Berlin: Verlag Von Julies Springer. s.561.

ile ilişkilendirilen Westphalian egemenlik modeli, II. Dünya Savaşı'na kadar hâkimiyetini sürdürmüştür. II. Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası örgütler bağlamında egemenliğin geçirdiği dönüşüm ise incelenecek ikinci ana konu ile bağlantılıdır. II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşturularak ulus devletin “homojenleştirme” bayrağını devralan uluslararası örgütler, klasik egemenlikte önemli bir kırılmayı meydana getirmişlerdir.

Araştırma konusunun sınırları, çalışmayı iki bölümde ortaya koymayı gerektirmektedir. Öncelikle Westphalian egemenlik olarak isimlendirilen egemenlik anlayışının ne olduğunun, bunun klasik egemenlik anlayışı ile ilişkisinin, Westphalian egemenlik anlayışının ortaya çıkardığı modern devlet anlayışının anlaşılması gerekmektedir. Bu bağlamda modern devletin vazgeçilmez unsurlarından biri olarak kabul edilen homojenliğin neyi ifade ettiği, nasıl bir homojenleştirme deneyimini doğurduğu ortaya konulacaktır.

Modern devletin homojenlik ideali, “hayal edilmiş bir cemaat”³ olarak ulusun inşası sonucunu doğurarak, ulus devlet pratiğini hayata geçirmiştir. Modern devletin homojenlik kaygısını devralan ulus devlet, homojenlik kavramının tanımını gereği doğal olarak marjinal pratiklere de neden olmuştur. Modern devletin homojenlik iddiasından bir sapma, homojenliğin neden olduğu bir travma veya sınırların aşıldığı bir deneyim olarak Hitler Almanyası marjinal pratiklerin en önemlilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan egemenlik anlayışının benimsenmesi ve meşruiyeti için zemin hazırlayan totaliter sistemlerin en yıkıcı örneği olarak Hitler Almanyası anlaşılmadan, 1945 sonrasına hâkim olan yeni egemenlik anlayışının ortaya konulması mümkün olmayacaktır. Nasyonal Sosyalist Almanya pratiği ile homojenleştirme ideali bambaşka bir yöne evrilmiştir. Klasik egemenlik anlayışı ve bunun doğal bir sonucu olarak kendi içerisinde en üstün güç olma ve homojenleştirme ideali, bu homojenleştirme idealinin artık kabul edilemez bir pratiğe dönüşmesi Hitler'in liderlik ettiği Almanya'da hayat bulmuştur. Dönemin Almanyasında yaşanan ve tüm dünyayı derinden etkileyen acı deneyimler, eski sistemin sorgulanması sonucunu doğurmuştur. II. Dünya Savaşı'na giden yolda

---

³ Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*. (2. Baskı). (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis, s.19- 22.

sorgulanarak terk edilmesine karar verilen mevcut sistemin yerine, savaşın ardından oluşturulan uluslararası örgütler vasıtasıyla yeni bir model ortaya konulmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan bu yeni model ve yeni egemenlik anlayışının ortaya konulması çalışmanın alt problemlerinden bir diğeridir. “Dünyanın her yerinde” gerçekleştirilecek dört özgürlük fikri üzerine idealize edilen yeni dünya, ulus devletin homojenleştirme çabasını ondan ödünç alarak, sınırlı alanlarda küresel düzeyde bir homojenleştirme pratiğini ortaya koymuştur. Belirli düzeyde homojenleştirilmeye çalışılan bu alanlar, yeni dünya düzeninin reçetesini oluşturan⁴ “barış ve güvenlik”, “ekonomi” ve “insan hakları” olmuştur.

Westphalian Egemenlik modelinden bugüne gelişen, dönüşen ve değişen egemenlik anlayışının ve 1945 sonrasında inşa edilen yeni dünya düzeninin ortaya konulması ile literatürde göz ardı edilen bir yönün açığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. II. Dünya Savaşı sonrasında devlet egemenliklerinin silikleştirilmesi ile birlikte aslında yeni bir dünya düzeni oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu düzen inşa edilirken üzerinde en çok durulan husus ise “egemenlik”tir. Devletin üç unsurundan birisi ve devletin varlık koşulu olarak kabul edilen egemenliğin ne olduğunu ne ifade ettiğini, tarihsel süreç içerisinde farklı değişkenlere bağlı olarak nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koyabilmek ve II. Dünya Savaşı sonrası egemenlik ile ilgili yaygın yanlışları düzeltebilmek çalışmanın öncelikli amaçlarındandır. Kurulan yeni sistemi anlamlandırabilmek için bu sistemin arka planını görmek gerekmektedir. Westphalian egemenlik modelinin antitezi olan yeni düzeninin anlaşılabilmesi, ancak klasik egemenlik anlayışının anlaşılmasıyla mümkün olabilecektir. Böylece egemenliğin geçirdiği dönüşüm ile birlikte devletin büründüğü şeklin, devletin yapısını, hukuk sistemini, devlet birey ilişkilerini, uluslararası ilişkileri doğrudan etkilediği gözler önüne serilebilecektir.

Konunun aydınlığa kavuşturulabilmesi için ana problemin ve bu probleme hizmet eden tüm alt problemlerin cevaplanabilmesi gerekmektedir. Bu soruların cevaplanabilmesi için yapılacak nitel araştırmada belge taramanın yanında, tarihsel verilerden yararlanılmış ve elde edilen verilerin karşılaştırılması yapılmıştır. Bununla beraber, Avrupa Konseyi’nin ele alınarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

---

⁴ Kuçuradi, İ. (2018). “Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları”. İ. Kuçuradi (Ed.). *İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları*. (içinde s.245-258). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s.251.

içtihatlarının incelendiği kısımda karar analizleri ile birlikte tümevarıma başvurulmuştur. Geniş tarihi geçmişi ya da yeni dünya düzeninin kurucu aktörleri olan uluslararası örgütlerin ana konuyla doğrudan ilişkili olmayan yapısal özelliklerine değinilmemiştir.

Her ne kadar farklı bağlamlarda ele alınmış olsa da aynı konuda daha önce yapılmış çalışmalardan olarak, çalışmanın konusu ilk defa bir bütün olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı sonrasına hâkim olan sistemin, oluşturulan yeni dünya düzeninin felsefi arka planının geniş bir perspektif ve eleştirel bir bakış açısıyla incelenmiş olması, bütüncül olarak ortaya konulması ve ulusal kamu hukuku literatüründe önemli bir eksikliği giderecek olması böyle bir konunun araştırılmasının önemini göstermektedir. Konunun araştırılmasının önemi sadece literatürde dolduracağı boşlukla sınırlı kalmamaktadır. Kurulan yeni düzeninin anlamlandırılabilmesi ancak onun arka planını ortaya koymakla mümkün olabilecektir. Westphalian egemenlik anlayışının antitezi olan yeni dünya düzeninin ve değişen egemenlik anlayışının anlaşılabilmesi eski sistemin anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle en azından Avrupa’da birbirini takip eden ve birbirini doğrudan etkileyen egemenlik modellerinin tutarlı bir şekilde ortaya konulması ile egemenlik teorilerine ciddi bir katkı sunulacağı umut edilmektedir.

2. MODERN EGEMENLİK ANLAYIŞINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜM: WESTPHALIAN MODEL

2.1. Westphalian Egemenlik Anlayışı

2.1.1. Westphalian Modelin Teorik Temeli

2.1.1.1. Modern devletin omurgası: “egemenlik kavramı”

Modern devletin önemli unsurlarından birisi, modern devleti kendinden önceki devletlerden ayıran modern devletin omurgası ve ağırlık merkezi olarak kabul edilen egemenliğe yüklediği anlamda gizlidir.⁵ Bu kabul, esasen, *Georg Jellinek* tarafından “Allgemeine Staatslehre (Genel Devlet Kuramı)” adlı eserinde literatürde çoğunlukla benimsenen devlet tanımı⁶ ile ortaya konulmuştur: “... devlet, sınırlı bir toprak parçası üzerinde oturan, egemen bir güç tarafından yönetilen birlik haline gelmiş insan topluluğundan oluşmaktadır.”⁷ Jellinek, bu tanımından yola çıkarak, “toprak (das Staatsgebiet)”⁸, “insan (das Staatsvolk)”⁹ ve “devlet iktidarı (die Staatsgewalt)”¹⁰ olarak adlandırdığı unsurları “devletin unsurlarının hukuki statüsü (Die rechtliche Stellung der Elemente des Staates)”¹¹ başlığı altında incelemiştir. Devleti var eden unsurları sistematize eden Jellinek’in teorisi, eserinde kullandığı “devlet teşkilatının üç unsuru (drei Elemente der Staatlichen Organisation)” kavramının da etkisiyle, literatürde “üç unsur teorisi/ öğretisi/ doktrini (drei Elemente- Lehre, the doctrine of the three elements of statehood)”¹² olarak adlandırılmıştır.

⁵ Poggi, G. (2008). *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. (2.Baskı). (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.3; Anayurt, Ö. (2020). *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*. (3.Baskı). Ankara: Seçkin, s.219; Tatar, D. B. (2020). *Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme*. İstanbul: On İki Levha, s.60. Saygılı, A. (2010). “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”. *AÜHFD*. 59(1), s.75.

⁶ Tatar, 2020, s.59.

⁷ Jellinek, 1929, s.71. Güngören Bulgan, B. (2020). *Georg Jellinek’in Hak ve Devlet Kuramı*. (2. Baskı). İstanbul: On İki Levha, s.130.

⁸ Jellinek, 1929, s.394- 406.

⁹ Jellinek, 1929, s.406- 427.

¹⁰ Jellinek, 1929, s.427- 434.

¹¹ Jellinek, 1929, s.394.

¹² Güngören Bulgan, 2020, s.130-139. Schliesky, U. (2004). *Souveränität und Legitimität von Herrschaftsgewalt: Die Weiterentwicklung von Begriffen der Staatslehre und des Staatsrechts in euroäischen Mehrebenensystem*. Tübingen: Mohr Siebeck, s.25 vd. Haack, S. (2007). *Verlust der Staatlichkeit*. Tübingen: Mohr Siebeck, s.46 vd.; Göztepe Çelebi, E. (2003). *Die*

Jellinek'in devlet teorisinde, devletin insan ve toprak unsurlarının aksine egemenlik, literatürde uzunca bir süre üzerinde uzlaşamayan bir unsur olarak, devletin ruhunu oluşturmaktadır. Jellinek tarafından “devlet iktidarı (die staatsgewalt)”¹³ olarak adlandırılan bu unsur; devletin gücü, egemenliği, otoritesi anlamlarına gelmektedir. Devlet iktidarını, “hükmeden kuvvet, güç (herrschende Gewalt)”¹⁴ olarak nitelendiren Jellinek, iktidarı “güç (Gewalt)”¹⁵ ile özdeşleştirmiştir. “Üç unsur teorisi”nde devletin bir unsurunu ifade eden “güç”, egemenliğin niteliği olarak kabul edilmiştir.¹⁶

Jellinek'le özdeşleşmiş “üç unsur teorisi”nde siyasal birliğe devlet niteliğini veren¹⁷, devletin temelini teşkil eden¹⁸, mevcudiyetinin gerekli bir şartını¹⁹, Jellinek'in deyimiyle insanlardan meydana gelen amaçsal birliği, modern devletin gelişimi ile iç

Unionsbürgerschaft und ihre Fortentwicklung im Hinblick auf die politischen Rechte. Münster: LIT-Verlag, s.12 vd.; Dietrich, F. (2010). *Sezession und Demokratie: Ein Philosophische Untersuchung.* Berlin: De Gruyter, s.111-112. Ipsen, J. (2014). *Staatsrecht I: Staatsorganisationrecht.* München: Verlag Franz Vahlen, s.1-2. Steiger, H. (Juni 1969). “Verträge mit der DDR ohne ‘Anerkennung’”, *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 2. Jahrg., H.6, s.121-124. Moscoso de la Cuba, P. (2011). “The Statehood of ‘Collapsed’ States in Public International Law”, *Agenda Internacional*. Y. 18, 29, s.121-174. Akpınarlı, N. (2010). *The Fragility of the ‘Failed State’ Paradigm.* Dordrecht: Brill, s.6. Güngören Bulgan, 2020, s.134. Jellinek, 1929, s.427. Aybay, R. (2020). *Genel Kamu Hukuku: 18.-20. Yüzyıllarda Devlet.* (3.Baskı). İstanbul: Der, s.25

¹³ Kıyığı, O. N. (1999). *Beck'sche Rechts- und Wirtschaftswörterbuch.* München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, s.751. Stuerwald, K. (1993). *Almanca- Türkçe Sözlük.* İstanbul: Novaprint, s.508.

¹⁴ Jellinek'e göre iki tür iktidar vardır: egemen olan (herrschende Gewalten) ve egemen olmayan (nicht herrschende Gewalten). Egemen olmayanlarda üyenin istediğı zaman birlikten çıkma hakkı vardır. Devlet olmayan birlikleri de bu kapsamda değerlendiren Jellinek, Katolik Kilisesi'nden çıkmak yasak olsa da çıkan üyelere herhangi bir cezai yaptırım uygulanmadığını ifade etmektedir. Oysa egemen gücün karşı konulamaz bir gücü olduğunu söyleyen Jellinek, bütün devlet hukukunun, devlet iktidarının, organlarının, fonksiyonlarının, haklarının ve ödevlerinin öğretisi olduğunu belirtmiş ve devlet iktidarının özelliklerini ele alırken “egemenlik” kavramını incelemiştir. Güngören Bulgan, 2020, s.134. Jellinek, 1929, s.427. Egemen olan iktidarı ifade eden *herrschende Gewalten* tabiri, “egemenlik” olarak çevrilen *herrschaft* sözcüğüyle ilişkilidir. “Herrschaft”, Weber tarafından, belirli bir içeriğı olan emre belli bir insan grubu tarafından itaat edilme olasılığı olarak açıklanmıştır. Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum.* C.1. (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarı, s.163.

¹⁵ Jellinek tarafından kullanılan “gewalt”, güç, kuvvet, erk, iktidar anlamlarına gelmektedir. Kıyığı, 1999, s.351; Stuerwald, 1993, s.356.

¹⁶ Güngören Bulgan, 2020, s.135.

¹⁷ Akkaya Kia, R. (2011), *Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk.* İstanbul: Beta, s.15; Hakyemez, Y. S. (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı.* Ankara: Seçkin, s.55.

¹⁸ “Egemenlik Devlet'e varlık veren biçimdir.” Loyseau, C. (1610). *Traité des seigneuries.* Paris, s.15. Sur, M. (2011). *Uluslararası Hukukun Esasları.* İstanbul: Beta, s.105.

¹⁹ Okandan, R. G. (1951). “Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 17(1-2), s.3.

içe egemenliğin niteliğini oluşturan²⁰ “güç”, devletin ruhunu, omurgasını temsil eden egemenlik kavramı içinde değerlendirilir.

Etimolojik olarak incelendiğinde egemenlik teriminin, “egemen (sovereign)” den türediği görülmektedir. 13.yüzyılda eski Fransızca “soverain” sözcüğünden kaynağını alan “üstün kimse, hükümdar, efendi” anlamlarında kullanılan “egemen (sovereign)”ın, bir isim olarak ifade ettiği aldığı anlam ilginçtir. Geç 15.yüzyıldaki kullanımıyla “sovereign”, altın paranın en değerli hali olan “22 ayar altın (gold coin worth 22s)”ı ifade etmektedir²¹. Kullanıldığı ilk zamanlardan itibaren her zaman üstünlüğü, değeri ifade eden ve Latince “en üstün” anlamına gelen “superanus” sözcüğünden türeyen, diğer dillere *sovereignty*, *souveränität*, *sovrانيتا*, *soberania* şekillerinde geçen ve Türkçeye egemenlik olarak çevrilen kavram²², belli sınırları içerisinde “tek bir emredici güç”ün olabileceği ve o sınırlar içinde yaşayan insanların sadece ona tabi olduğu “en üstün iktidar”ı karşılamaktadır.²³

Siyasal iktidar kavramının niteliği ile yakından ilişkili olan egemenlik, modern devletin varlık şartı ve kurucu unsurudur.²⁴ Devlet gücünü diğer bütün güçlerden ayıran egemenlik²⁵, modern devletin gelişimi ile iç içe, birbirini besleyen ve izleyen bir süreç içerisinde evrilmiştir.

2.1.1.2. Teorik temelleri bağlamında modern egemenlik anlayışının analizi

En üstün iktidarı ifade eden egemenlik, Jellinek’in deyimiyle, bir düşünürün çalışma masasında “icat ettiği”²⁶ bir kavram değildir²⁷. Aksine önemli bir tarihsel pratiğe dayanmaktadır. Özellikle Avrupa’da yaşanan tarihsel süreç, büyük güçler arasında çetin bir üstünlük mücadelesi olarak kendini göstermiştir²⁸. Bir tarafta

²⁰ Güngören Bulgan, 2020, s.135; Tatar, 2020, s.60

²¹ Online Etymology Dictionary, *Sovereign*.

(https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_23934, Erişim Tarihi: 17.01.2020).

²² Online Etymology Dictionary, *Sovereignty*.

(https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_23934, Erişim Tarihi: 17.01.2020).

²³ Gözler, 2017, s.82.

²⁴ Akkaya Kia, 2011, Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk, s.15.

²⁵ Jellinek, 1929, s.613; Güngören Bulgan, 2020, s.135.

²⁶ Jellinek, 1929, s.561.

²⁷ Kapani, M. (2014). *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi, s.59. “İnsanların hükümet konusunda ortaya koydukları ana kavramlar tamamen keyfî değildir. Her dönem toplumsal durumdan doğar ve zihin onları yaratmaz da daha çok alımlar.” Tocqueville, A. (2020). *Demokratik Despotizm*. (1.Baskı). (Çev. Feray İlğün). İstanbul: Kırmızı Kedi, s.15.

²⁸ Kapani, 2014, s.59.

monarşiler, diğer tarafta feodal güçler, Kilise ve Roma- Cermen İmparatorluğu'nun bulunduğu neredeyse bin yıl süren feodal dönemde etkili olan istikrarsızlığın kaynağı olarak görülen parçalanmış iktidar pratiği²⁹, egemenlik anlayışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Batı'da genel olarak kabul edilen şekliyle 16.yüzyılla birlikte başlayan egemenlik tartışmaları ile egemenliğe yüklenen niteliklerin belirginleşmeye başladığı kabul edilmekle birlikte, bu niteliklere benzer unsurlara 14.yüzyılda kaleme alınan "Mukaddime" adlı eserde *İbn-i Haldun* tarafından gönderme yapıldığı görülmektedir. *İbn-i Haldun*, sosyal bir varlık olan insanın, "toplum (cemiyet)" halinde yaşadığını³⁰ ifade ederek konuya başlar. Hayatta kalabilmek için toplumsallaşmaya ihtiyaç duyan, "tek başına yaşayamayan" insan, "tek başına silahlanmaktan aciz olduğundan, kendisini koruyamaz, yırtıcı hayvanların avları olur" ve "beşer cinsi ortadan kalkar".³¹

Bu durum, insanların birbirlerinin saldırganlıklarına maruz kalabilecekleri³² bir hali ifade etmekte ve 16.yüzyıl düşünürü *Thomas Hobbes*'un "savaş hali" olarak tasvir ettiği³³ tabiat halini çağrıştırmaktadır. Sözleşmeden önceki durumu karşılayan "İnsan insanın kurdudur (homo homini lupus)"³⁴ ifadesiyle birlikte anılan *Thomas Hobbes*'tan yüzyıllar önce *İbn-i Haldun*, "insanların hayvani tabiatlarının bir sonucu olarak ihtiyaçlarını karşılamada haksızlık ve zulme yöneldiklerini"³⁵, bu durumun çatışmaların, tecavüzlerin³⁶, ölümlerin meydana gelmesine neden olduğunu ifade etmiştir.³⁷ İnsanlık bu durumdan ancak, bir yöneticinin varlığı halinde kurtulabilecektir. "Toplum halinin (içtimaî hayat)" sürdürülebilmesi için insan,

²⁹ Salihpaşaoğlu, Y. (2021). *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*. (5.Baskı). Ankara: Adalet, s.98-99.

³⁰ *İbn-i Haldun*. (2020). *Mukaddime*. C.1. (Çev. Arslan Tekin). İstanbul: İlgı Kültür Sanat, s.125.

³¹ *İbn-i Haldun*, 2020, s.127.

³² *İbn-i Haldun*, 2020, s.127.

³³ *Hobbes*'a göre "bütün insanlardaki durmak bilmez kudret arzusu" ve "rekabetten gelen yarışma isteği" bu duruma sebep olan ve insan doğasından kaynaklanan etkenler arasındadır. *Hobbes*, T. (2018). *Leviathan*. (16.Baskı). (Çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi, s.81-82. *Hobbes*'un doğa durumuna ilişkin benzer bir tasvir için ayrıca bkz.: "Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir... İnsanlar hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedirler ve bu savaş herkesin herkese karşı savaşıdır." *Hobbes*, 2018, s.101.

³⁴ *Hobbes*, 2013, s.11.

³⁵ *İbn-i Haldun*, 2020, s.400.

³⁶ *İbn-i Haldun*, 2020, s.127.

³⁷ *İbn-i Haldun*, 2020, s.400, 401.

insanların birbirlerine zulmetmesine mani olacak bir yöneticiye muhtaçtır.³⁸ Ancak bu durumda, kargaşanın önüne geçilebilecektir.³⁹ Devleti insanların kendilerinden biri olan yöneticinin otoritesiyle bağdaştıran İbn-i Haldun'un "otorite"yi açıkladığı "onlara üstün gelmiş", en üstün "iktidarı eline almış, onları kendine itaat ettirmiş olduğu için, kimse diğerlerine tecavüz edemez. Devlet manası işte budur"⁴⁰ ifadesi önemlidir. Böylece İbn-i Haldun, iktidarı ve itaat unsurunu bir araya getirerek, meşru iktidarı tanımlamıştır.

Beşeriyetin tabiatı gereği, gücüyle insanlara boyun eğdirecek kişi "hükümdar"dır. Hükümdarın, hükümdarlığı elde etmek ve onu korumak ancak "diğer tüm asabiyetler üzerinde galip ve hâkim olan"⁴¹ "asabiyete" ihtiyacı bulunmaktadır.⁴² Batı Avrupa'daki egemenlik tartışmalarından yüzyıllar önce İbn-i Haldun, asabiyeti; "... devlet ve hükümdarlığa sahip olan asabiyet, halka hâkim olup onları kendine boyun eğdiren, vergileri toplayan, ordu ve elçiler gönderen, sınırları koruyan ve kendisinin üzerinde boyun egeceği başka bir güç olmayandır"⁴³ şeklinde tanımlamış ve gerekçelendirmiştir. Bu ifadelerle İbn-i Haldun, hükümdarlığın içte en üstün otorite olmayı, dışarıya karşı da bağımsızlığı gerektirdiğini, devlet için zorunlu bir nitelik teşkil ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴

Tam olarak sistematikleştirilmiş olmamakla birlikte, Mukaddime'de egemenliğin ayırt edici özelliklerinden biri olan egemen ile egemenliğin birbirinden ayrıldığı görülmektedir. İbn-i Haldun "devletin tabii ömürleri bulunduğuna dair" yaptığı açıklamada Ahkâf 46/15'de yer alan "Nihayet insan, olgunluğa ulaşır kırk

³⁸ İçtimai hayat teşekkül ederek dünya mamur olduktan sonra birbirinin saldırganlığında kendilerini korumak için insanlar yöneticiye muhtaçtırlar. Yoksa düşmanlık ve zulüm insanın hayvani olan bu tabiatı olduğu için, insanlar birbirlerine saldırırlar, hükümet olmadığı takdirde onları bu tecavüzlerden kimse koruyamaz." İbn-i Haldun, 2020, s.127. "... İnsanlarda bulunan hayvani tabiatlarının bir sonucu olarak, ihtiyaçlarını karşılamada haksızlık ve zulme yönelirler ve başkalarının mallarına el uzatırlar. Karşı taraf ise insan olmanın ve kendisine yapılan haksızlığa öfkelenmenin bir gereği olarak ona karşı koyar ve kendisine zulmetmesine engel olmaya çalışır. Bu durum ise çatışmaların ve ölümlerin meydana gelmesine neden olur. Sonunda kanların aktığı ve yaratıcının korunmasını istediği insan türü kesintiye uğrar. Dolayısıyla insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek ve onların birbirlerine zulmetmelerine mâni olacak bir yöneticinin varlığı insanların böylesine kargaşa içinde yaşamalarının önüne geçecektir." İbn-i Haldun, 2020), s.400-401.

³⁹ İbn-i Haldun, 2020, s.400-401.

⁴⁰ İbn-i Haldun, 2020, s.128.

⁴¹ İbn-i Haldun, 2020, s.401.

⁴² İbn-i Haldun, 2020, s.401.

⁴³ İbn-i Haldun, 2020, s.401.

⁴⁴ Gürkan, Ü. (1967). "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn-i Haldun". *AÜHFD*, 24(1), s.237.

yaşına girince...”⁴⁵ ayetine dayanarak bir insan ömrünün bir neslin ömrü olduğunu belirtmiş ve “devletin ömrünün çoğunlukla üç nesil müddetini geçemeyeceğini” ifade etmiştir.⁴⁶ Buradan hareketle, İbn-i Haldun’un egemen kişi ile devletin ömürlerini bir tutmayarak, ikisini birbirinden ayırdığı sonucuna varılabilecektir.

Teorik temellerine ilişkin ilk düşüncelerin 14.yüzyılda İbn-i Haldun tarafından ortaya atıldığı modern egemenlik anlayışı, Avrupa’da *Niccolò Machiavelli* ile tartışılmaya başlamıştır. Avrupa’da modern egemenlik anlayışına uygun bir siyasal düzen kurulmasında, İtalyan düşünür Niccolò Machiavelli’nin önemli bir rolü bulunmaktadır. Çok parçalı bir yapı görünümünde olan İtalya’da yaşayan Machiavelli, dönemin İtalya’sının parçalanmışlığını ortadan kaldırmak üzere, İtalyan ulusal birliğini kurmayı amaçlamıştır.⁴⁷ Prense bir mektup olarak hazırladığı “Prens (Il Principe)”⁴⁸ isimli eserinde, modern devletin en önemli unsurlarından biri olan modern egemenliğe ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Modern egemenliğin niteliğiyle bağlantılı olarak “durağanlığı, durgunluğu”⁴⁹ ifade eden Latince “status” kökeninden gelen “Devlet (Stato)”⁵⁰ sözcüğünü, modern zamanlara özgü anlamıyla ilk kez kullanan Machiavelli, bu sözcükle genel görünümü ve biçimi değişebilen, ancak özde hâkim çizgileri açısından aynı kalan birliği ifade etmeye çalışmıştır.⁵¹ Bu bağlamda Machiavelli, merkezi güçlü bir devletin kurulması gerekliliğini ve böyle bir devleti ancak yetenekli ve güçlü bir prensin kurabileceğini belirtmiştir.

⁴⁵ Kur’an-ı Kerim *Ahkâf Suresi* 46/15. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ahkaf-suresi-46/ayet-15/kuran-yolu-meali-5> , Erişim Tarihi:16.09.2021).

⁴⁶ İbn-i Haldun, 2020, s.370-371.

⁴⁷ Ağaoğulları, M. A. (2013), “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde. s.319-354). İstanbul: İletişim, s.321.

⁴⁸ Machiavelli. (2013). *Prens*. (3.Baskı). İstanbul: Say.

⁴⁹ Online Etymology Dictionary. *State*. (<https://www.etymonline.com/search?q=state>, Erişim Tarihi: 25.11.2020).“Bütün dil bilimciler, devlet sözcüğünün kökenine, ‘durum’ ya da ‘var olma biçimi’ni karşılayan yansız bir sözcüğün, Latince status’un kullanıldığını kabul ederler. İlk siyasi anlamıyla kullanıldığında, status’un mutluluk, refah, özel bir topluluğun sağlıklı düzeni -Kilise, İmparatorluk, Krallık- anlamlarında, Orta Çağ ve II.-V. Yüzyıllar Latincesinde kullanıldığı görülür. Bu kullanımın en çok anılan örneği, İmparator Iustinianus’un ünlü metnidir: Respublica halini (statum) koruruz. Ancak gerekli görülürse, Kilise’nin konumu (statu) için dua etmek ya da Kilise’nin konumunu (statu) hakkında düşünmek ya da Hristiyan halk... gibi sayısız örnek de Orta Çağ kaynaklarından çıkarılabilir.” D’Entrèves, A. P. (2013). *Devlet Kavramı*. (4.Baskı). (Çev. Başak Baysal). (Düz. Alişan Çapan). C. B. Akal (Ed.), *Devlet Kuramı*. (içinde s.193-211). Ankara: Dost, s.195.

⁵⁰ Machiavelli, N. (2013). *Il Principe*. (2.Baskı). L. Firpo (Ed.). (<http://www.liberliber.it/>, Erişim Tarihi: 25.11.2020).

⁵¹ Brancourt, J.P. (2013). “Estat’lardan Devlete. Bir Sözcüğün Evrimi”. (4.Baskı). (Çev: Beki Haleva, Pınar Güzelyürek). (Düz. Sibel Argün, Alişan Çapan). C. B. Akal (Ed.). *Devlet Kuramı*. (içinde s. 177-190). Ankara: Dost, s.179.

Katolikler ve Huguenotlar (Fransız Protestanlar) arasındaki mezhep savaşlarının sonucunda 1572’de Fransa’da gerçekleştirilen “Saint- Barthélemy Katliamı”ndan kurtulan ve Fransa’nın yaşadığı krizi⁵² bizzat tecrübe eden *Jean Bodin*, 1576 tarihli “Devletin Altı Kitabı (Les six livres de la République)”nda, bu durumdan ancak monarktan ayrı bir varlığı olan, egemenliğin tek kişinin elinde bulunduğu mutlak monarşi ile çıkılabileceğini ifade etmiştir.⁵³ Bodin, birleşmiş ve birleştirici bir iktidarın bütün toplumlarda görülen bir olgu olduğunu belirtmekle birlikte, bu iktidara özgü niteliğin egemen erk (ya da egemenlik) olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymuştur.⁵⁴

Bodin’e göre siyasal topluma içkin olan “egemenlik (souveraineté)”, devleti diğer topluluklardan ayıran temel öğedir:

Nasıl ki kenarları, pruvayı, pupayı, güverteyi bir arada tutan omurgaya sahip olmayan bir gemi biçimsiz bir tahta yığımından başka bir şey değilse, bütün üyeleri ve bunların parçalarını, bütün aileleri ve dernekleri tek beden şeklinde birleştiren egemen erki olmayan bir devlet de devlet değildir.⁵⁵

Bodin’in üzerinde titizlikle durduğu egemenliğin yerleşmesiyle, devlet de kurulmuş olacaktır.⁵⁶ Devletin Altı Kitabı’nda egemenliği “... vatandaşlar üzerindeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç”⁵⁷⁵⁸ olarak tasvir eden Bodin, egemenliği

⁵² Akkaya Kia, 2011, Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk, s.18.

⁵³ Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*. Ankara: Yetkin, s.22-23; Ağaoğulları, M. A. (2013). “Bodin’den Hobbes’a Doğru”. M. A. Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi* (içinde s.401-426). İstanbul: İletişim, s.402.

⁵⁴ Ağaoğulları, M. A.; Akal, C. B.; Köker, L. (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. (1. Baskı). Ankara: İmge, s.10.

⁵⁵ Bodin, J. *Six Books of the Commonwealth*. (Translated by M. J. Tooley), s.7. Oxford: The Kemp Hall Bindery. (https://www.yorku.ca/comminel/courses/3020pdf/six_books.pdf, Erişim: 02.02.2022).

⁵⁶ Akın, İ. (2013). *Devlet Doktrinleri*. İstanbul: Beta, s.82.

⁵⁷ Bodin, J. (1606). *The Six Bookes of a Commonweale*. (Çev. Richard Knolles), London: Impensis G. Bishop, s.84. (<https://archive.org/details/sixbookesofcommo00bodi>, Erişim Tarihi: 13.08.2020). Eski bir Roma Hukukçusu olan Bodin’in egemenlik tanımında, “pater familias”ın etkisi büyüktür. Aileyi devleti oluşturan ilk hücre olarak gören Bodin, Romalıların ataerki anlayışının bir ürünü olan “pater familias (aile başkanı)” kurumunu ve bunun içerdiği hukuksal yapıyı canlandırmayı amaçlamaktadır. Roma Hukukuna göre tam anlamıyla özgür bir yurttaş olan pater familias evinde tam yetkilidir; bakmakla yükümlü olduğu aileye özgü her konuda, aile üyelerinin canları üzerinde karar vermeye mutlak bir otoriteye (patria potestas) sahiptir. Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s.12 vd.; Çelebicin Karadeniz, Ö. (2008). *Roma Hukuku*. (13.Basım). Ankara: Yetkin, s.156-157; Franklin, J. H. (1963). *Jean Bodin and the Sixteenth- Century Revolution in the Methodology of Law and History*. New York and London: Colombia University, s.36 vd.

⁵⁸ Schmitt’in bu tanıma bir itirazı vardır: “... O eski tanım çeşitli varyasyonlarıyla durmaksızın tekrarlanır: Egemenlik en üstün, hukuken bağımsız ve asli güçtür. Böyle bir tanım, birbirinden son derece farklı siyasal ve sosyolojik yapılara uygulanabilir ve çok çeşitli siyasal çıkarlara hizmet edebilir. Gerçeğe uygun bir ifade değil, bir formül, bir sembol, bir işarettir. Sonsuz derecede çok anlamlıdır ve bu yüzden, duruma göre, pratikte ya son derece faydalı ya da tamamen değersizdir. Reel bir büyüklüğü tanımlamak için ‘en üstün güç’ mübalağasını kullanır; her ne kadar rastlantıların kanunu tarafından yönetilen gerçek bakımından böyle bir mübalağaya denk düşen tek bir faktör

sistematikleştirmiş ve modern devlet kuramının gereksinim duyduğu temel altyapıyı ortaya koymuştur.⁵⁹

Feodalitenin bölünmüş egemenlik anlayışına karşın, modern devletin dayandığı Bodin tarafından sistematikleştirilen, kavramsallaştırılan ve formüle edilen egemenlik; “sürekli”, “bölünmez”, “mutlak”, “devredilemez” ve “sınırsız” tek bir gücü ifade etmektedir.⁶⁰ Modern egemenliğin temelinde, onun “mutlak”⁶¹lığı bulunmaktadır. Latince “absolutus, absolvere”den türeyen, Fransızcaya “absolutisme”, İngilizceye “absolute”; Almancaya “absolut”, İtalyancaya “assoluto”, İspanyolcaya “absoluta” şeklinde giren terim, geç 14.yüzyıldan itibaren kuraldan kurtulmayı, kural dışı, yasa dışı olmayı, sınırlara tabi olmamayı, herhangi bir şeyle ilgili, bağlı olmamayı ifade etmektedir.⁶² Türkçeye “mutlak” olarak çevrilen sözcük, Arapça “salma, salıverme, bırakma, boşama, azat etme” anlamlarına gelen “ıtlak (itlāk إطلاق)”⁶³tan türetilmiş ve herhangi bir şarttan, kayıttan, kuraldan bağımsız olmak anlamlarını karşılamıştır.⁶⁴

Kelime anlamlarıyla paralel olarak Bodin tarafından egemenliğin bir niteliği olarak kabul edilen “mutlak”, egemenin her şeyi yapabilmesini değil, yasadan ayrı, hariç tutulmuş, yasaya tabi olmayan, yasanın haricinde olmasını ifade etmektedir. Her şeyin ve herkesin üzerindeki en üstün güç olarak tasavvur edilen⁶⁵ egemen, başkalarından emir almaz, yasa yapar, değiştirir ve uygular. Egemen, kendi iradesini ifade eden yasalarla ve seleflerinin yasalarıyla bağlı değildir (it is not the prince is

---

seçilmese de... Siyasal realitede karşı konulamaz; doğal hukukun kesinliği uyarınca işleyen, ‘en üstün’ ya da ‘en büyük’ olarak tanımlanabilecek bir güç yoktur. Güç, hukukta bir şey kanıtlamaz... Fiili ya da hukuki ‘en üstün güç’ arasındaki bağlantı, egemenlik kavramının temel sorunudur.” Schmitt, C. (2016). *Siyasal İlahiyat*. (5.Baskı). (Çev. A. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost, s.26, 27.

⁵⁹ Türk, D. (2013). “Egemen: Devlet”. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.355-400). İstanbul: İletişim, s.357; Sancar, M. (2014). “Devlet Akli” *Kıskacında Hukuk Devleti*. İstanbul: İletişim, s.17.

⁶⁰ Bodin, J. (2010). *On Sovereignty: Four Chapters from The Six Books of the Commonwealth*. (3rd Edition). (Translated by Julian H. Franklin). New York: Cambridge, s.1; Anayurt, 2020, s.219, 242.

⁶¹ Bodin, 1606, s.84; Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. (15.Baskı). İstanbul: Beta, s.139.

⁶² Online Etymology Dictionary, *Absolute*.

(https://www.etymonline.com/word/absolute?ref=etymonline_crossreference, Erişim Tarihi: 12.12.2020).

⁶³ Nişanyan Sözlük, *İtlak*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C4%B1tlak&lnk=1>, Erişim Tarihi: 17.01.2021).

⁶⁴ Nişanyan Sözlük, *Mutlak*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=mutlak>, Erişim Tarihi: 17.01.2021).

⁶⁵ Bodin, 2010, s.1.

bound by his own or his predecessor's law)⁶⁶, onlarla sınırlandırılmamıştır ve onlara tabii değildir.⁶⁷ Egemenin iradesi her şeyin üzerindedir ve buna hukuk da dahildir.⁶⁸

Bodin, egemenliğin sınırsız bir kudret olduğunu ifade etmesine rağmen, egemenliğin mutlaklığını tartışmaya açmak pahasına, egemenliği Tanrı'nın emirlerinden ibaret olan "ilahi kanunlarla (law of God)" ve insanları akılları sayesinde idrak edebilecekleri "tabii kanunlarla (law of nature)"⁶⁹, çeşitli "insan yasalarıyla (various human laws)"⁷⁰ sınırlamaya çalışmıştır.⁷¹ Bu kabulden hareketle egemenin, yetkilerini kullanırken, ilahi yasalara, tabii kanunlara, adalet ve ahlaki değerlere, krallığın temel kurallarına aykırı hareket edemeyeceği sonucu çıkartılabilir. Ancak bunun pratikte bir karşılığı bulunmamaktadır. Egemenin bunlara aykırı hareket etmesi durumunda, dünyevi bir kuvvet ya da müeyyideyle karşılaşması Bodin tarafından öngörülmemiştir.⁷² Bu nedenle, söz konusu sınırların egemenliğin mutlakiyetinde bir değişiklik yapacak mahiyette olmadığı kabul edilmiştir.⁷³

Mutlaklığın sonucu olarak, egemenlik "sürekli bir gücü (perpetual power)" ifade etmektedir. Üstün bir otoritenin soyutlanması olarak egemenlik⁷⁴, kişiyle, güçle, işlevle, zamanla bağlı ve sınırlı değildir, "sürekli"dir.⁷⁵ Egemenlik, iktidarın ilkesini ifade eden "auctoritas" ile iktidarın kullanımını karşılayan "potestas"ın bir yerde

---

⁶⁶ Bodin, 2010, s.13.

⁶⁷ Okandan, R. G. (1966). *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s.524.

⁶⁸ Bodin, yasa ile hukuk arasında bir ayrım yapar. Yasa, egemenin buyruğudur. Oysa hukuk; adalet, hakkaniyet anlamlarına gelmektedir. Bodin'e göre yasa, hukuktan önce gelir çünkü o egemenin iradesidir. Saygılı, A. (2014). "Jean Bodin'in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış". AÜHFD. 63(1), s.190.

⁶⁹ Bodin, 2010, s.8.

⁷⁰ Bodin, 2010, s. 10.

⁷¹ Okandan, 1966, s.524; Anayurt, 2020, s.242; Sunay, 2007, s.40.

⁷² Bu çıkarım esasen, Bodin'in egemene karşı gelme ve direnme hakkının varlığını kabul etmemesinden dolayı yapılmıştır: "Çünkü kral, doğal- tanrısal yasalara aykırı birtakım işlere girişse, bunları çiğnese bile, ona karşı hukuki anlamda bir yaptırım uygulanamaz. Kral, bu tür davranışlarından dolayı tiranlığa kaymış olmasına karşın, yeryüzünde hiçbir güç tarafından sorumlu tutulamaz, yargılamaz, cezaya çarptırılmaz." Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s.33, 34; "Bodin'in kralın yetkilerini tanrının buyrukları ile sınırlandırılıyor gözükmesi pratik hiçbir anlam taşımaz. Bunlar olsa olsa Bodin'in krala öğütleridir... Bodin, pacta sunt servanda (ahde vefa) kuralını benimsemiş görülmektedir. Bu benimseme de Bodin'in kabul ettiği anlamdaki egemenliği sınırlandırıcı bir durum olarak düşünülemez. Gerçekten de, pacta sunt servanda kuralının uygulamada bağlayıcı bir niteliği bulunmamaktadır. Bodin'in kuramında, bu kuralı, devleti bağlayan bir hukuk kuralı gibi düşünmek olanaksızdır." Yetkin, Ç. (1969). *Kaba Kuvvet Felsefesinin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Toplum, s.34-35.

⁷³ Okandan, 1966, s.525.

⁷⁴ Akkaya Kia, 2011, Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk 2011, s.18.

⁷⁵ Bodin, 2010, s.3.

birleşmesi şeklinde ele alındığında⁷⁶, özellikle auctoritasa özgü olan süreklilik sayesinde siyasal iktidar onu kullanan kişiden (ya da kişilerden) bağımsızlaşır ve devlet düşünülebilir bir olgu konumuna gelerek⁷⁷, egemenliği kullananların ötesinde bir varlık olarak belirir.⁷⁸ Böylece egemenlik, egemenliği kullanan kişiler ve grupları ifade etmek için kullanılan “yönetici”den ayrı ve bağımsız olarak varlığını sürdürür.

“Egemenliği egemenlik yapan”⁷⁹ süreklilik, Fransa pratiğinde önemli bir yer bulmuştur.⁸⁰ Fransa’nın “Eski Rejimini (l’Ancien Règime)” ifade etmek için XIV. Louis dönemine kadar kullanıldığı söylenen “Kral öldü, yaşasın yeni kral! (Le Roi est mort, vive le Roi!)”⁸¹ ibaresi, egemenliğin sürekliliğine vurgun yapan anonim bir deyiş olarak, dönemin ruhunu ifade etmektedir. Egemenliğin kralın şahsına bağlı olmadığını ifade eden bu tabir, kral ölse de yerine geçecek yeni kralın egemenliği haiz olacağını, egemenliğin kralın şahsına bağlı olmaksızın varlığını devam ettirdiğini ifade ederek, egemenliğin sürekliliğine vurgu yapmaktadır.

Bodin’e göre egemenliğin diğer bir niteliği ise, “tek (unity)” ve “bölünmez (indivisible)” oluşudur. Bu durum, egemenliğin bir toplumda belli bir kişiye, zümreye veya sınıfa değil, bir bütün olarak tüm siyasal ve hukuki otoriteyi elinde tutan tek bir

⁷⁶ Auctoritas ile potestas’ı bir merkezde toplayan “plenitudo potestatis” ilkesi, Orta Çağ din bilimcileri tarafından Papanın gücünü pekiştirmek için kullanılmıştır. Ağaoğulları, M. A. (1986). “Halk ya da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce”. *AÜSBFD*. 41(1), s.134.

⁷⁷ Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s. 23.

⁷⁸ Bu fikrin, 1027 yılında Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giyen II. Conrad tarafından da benimsendiği ifade edilmiştir. Buna göre II. Conrad, “Kral öldüğünde krallık yaşamaya devam eder. Tıpkı kapranı ölen bir geminin yoluna devam etmesi gibi” demiştir. Bloch, M. (2015). *Feodal Toplum*. (5. Basım). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı, s.643.

⁷⁹ Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s.23, dipnot:44.

⁸⁰ “1610 yılında kral IV. Henry’nin öldürüldüğünü haber veren kraliçe Marie de Médicis’ye şansölyenin ‘Madam, Fransa’da Krallar ölmez.’ dediği anlatılmaktadır. (Aktaran: Goyard- Fabre, s.93). Kralların ölmediği düşüncesi, İngiltere Krallığında da geçerlidir. Örneğin, 1557’de İngiltere’de açılan bir davaya on yıl önce ölmüş kral VIII. Henry’nin de adı karışmış ve dava yargıcın ‘Kral bir siyasal bedendir’ kararından sonra, diğer yargıçlar da şu metni imzalamışlardı: ‘Kral, Yasa tarafından halkın başı ve yöneticisi olarak kabul edildiğinden ötürü, sonsuza dek sürecek bir süreklilik adıdır. Bu nedenle Kral, hiçbir zaman ölmez.” Kantorowicz, E. H. (1997). *The King’s Two Bodies*. (7th Printing). New Jersey&Princeton: Princeton University, s.407; Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s.22.

⁸¹ Germa- Romann, H. (1998). “Exemplaire et Singulière, La Mort du Roi (De Charles VIII À Louis XIII)”. *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance*. T.60, No.3, s.673-706. “Rex qui nunquam moritur”. Kantorowicz, 1997, s.314, 316. Engels, J. I. (Jul- Sep. 2003). “Dénigré, Espérer, Assumer la Réalité. Le Roi de France Perçu par Ses Sujets, 1680-1750”, *Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine*. T.50e, No.3, s.97. Chateaubriand, F. R. (1824). *Le Roi est Mort: Vive le Roi!*. Paris: Normant Père Libraire. Giesey, R. E. (1960). *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Genève: Librairie E. Droz, s.140-141, 182. Weatherly, F. E. (1870). *Muriel: The Sea- King’s Daughter*. Oxford: T. Shrimpton & Son.

egemene ait olmasını zorunlu kılmaktadır.⁸² En üstün güç olan egemenlik, tekliği de bünyesinde barındırmaktadır. Egemenliğin tekliği ve bölünmezliği, aynı zamanda faydalı bir kabuldür. Bölündüğünde egemenlik, egemenlik olmaktan çıkar, mevcudiyetinin temelini yitirir ki, “Tanrı’nın görünümü olarak kabul edilen (... have taken as the image of God)” egemenliğin kendini imha etmesi mümkün değildir.⁸³ “Mutlak” egemenliğin bölünmesi mümkün olmadığına göre, egemenlik “tek”tir, tek ise bir bütünü ifade etmektedir.

Bodin’in egemenlik teorisinde, egemenliğin “devredilemez” ve “vazgeçilemez” (can not be relinquished or alienated)⁸⁴ olduğu kabul edilir. Aslında devrilemez ve vazgeçilmez olan iktidarın ilkesini ifade eden autocritas’tır. Siyasal toplumdan vazgeçilmedikçe, egemenlikten ve autocritas’tan da vazgeçilemeyecektir. “Devredilmezlik”ten anlaşılması gereken, aslında onun vazgeçilmezliğidir. Vazgeçilmezlik ile kastedilen, egemenliğin varlığının yadsınamaması, egemenlikten feragat edilememesidir.

Egemenliğe dair bu kabul, iktidarın kullanımını ifade eden potestas’ın devrine engel değildir.⁸⁵ Potestas’ın kendisine devredildiği kişiler, “yönetici”⁸⁶ anlamına gelen “Gouverne, Senat”⁸⁷ ve “naip, vekil”in karşılığı olarak ifade edilebilecek olan “Regent”⁸⁸ olarak adlandırılır.⁸⁹ Bu kişilerin yetkileri egemenden kaynaklanır⁹⁰. Kendileri birer egemen değildir, aynı zamanda egemenliğe de sahip değillerdir.⁹¹ Egemenin saptadığı süreyle sınırlı olarak⁹² “geçici”⁹³ yetkiye sahiptirler. Yöneticiden ari olan egemen, egemenliğin sürekliliğinin bir göstergesi olarak, egemenlik haklarını

---

⁸² Hakyemez, 2004, s.8.

⁸³ Bodin, 2010, s.50.

⁸⁴ Bodin, 2010, s.49.

⁸⁵ Ağaoğulları, Akal, Köker, 1994, s.27.

⁸⁶ Saygılı, 2014, s.190.

⁸⁷ Bodin, 1606, s.87.

⁸⁸ Bodin, 1606, s.87.

⁸⁹ Bu ifadelere Hobbes’ta da rastlanır. “Sözleri veya eylemleri ya kendisine ait olarak ya da, gerçekten veya uydurma yoluyla, bu söz veya eylemlerin kendisine atfedildiği bir başka kişinin veya başka herhangi bir şeyin sözlerini veya eylemlerini temsil ediyor olan”ı “kişi” olarak adlandıran Hobbes, bir başkasının sözlerini ve eylemlerini temsil eden kişileri “yapma veya yapay kişi” olarak ifade eder. “... başka birini temsil eden, değişik durumlarda, değişik biçimlerde adlandırılır; temsilci veya mümessil, vekil, naib, yetkili, murahhas, kayyım, fail, vs.” Hobbes, 2018, s.125-126.

⁹⁰ “Bir prens, bir Naip’e veya bir yöneticiye mutlak güç verdiğinde... (When a prince giueth absolute power to a Regent, or a Senat...)” Bodin, 1606, s.87.

⁹¹ Bodin, 2010, s.4.

⁹² Saygılı, 2014, s.190.

⁹³ Bodin, 1606, s. 145.

ömür boyu kullandıktan sonra kendinden sonra gelene devreder.⁹⁴ Burada önemli olan “egemenliğin devri” ile “egemenlikten kaynaklanan yetkilerin devri”nin aynı şey olmadığını idrak edebilmektir.⁹⁵ Devletin kişiliği için elzem olan egemenliğin devri, devletin sonu demektir.

Thomas Hobbes da Bodin gibi, devlet teorisini oluştururken Avrupa’nın karmaşıklığından etkilenmiş ve bunu doğrudan fikirlerine yansıtmıştır. Siyasi fikirlerinin oluşmasında belirleyici birkaç faktörden biri olan İngiliz İç Savaşı’na tanık olan Hobbes, 1651’de yayınlanan “Leviathan” adlı eserinde, bu dönemi herkesin herkesle savaş halinde⁹⁶ olduğu “doğa durumu”na benzetir.⁹⁷ Elbette doğa durumunda olduğu gibi, bir iç savaş halinde de özlemi en çok arzulanan barış ve düzendir.⁹⁸ Doğa durumundaki insanlar kendi akıl ve iradelerini kullanarak bu kaostan çıkacak ve “Leviathan”ı oluşturacaklardır. Hobbes, Tevrat’taki aynı isimli bir canavardan esinlenerek⁹⁹, doğa durumunu sona erdiren sözleşmeyi değişmez ve sürekli kılmak için ihtiyaç duyulan üstün gücü¹⁰⁰ “Leviathan” olarak isimlendirilmiştir.¹⁰¹ Mutluluğu sağlayabilecek gücü oluşturmanın tek yolu da, bütün kudret ve güçlerin, tek bir kişiye veya oyların çokluğu ile tek bir iradeye indirgenmesidir.¹⁰² Böylece, tek bir kişilik olarak birleşen yığın devlete (commonwealth) dönüşmüş ve Hobbes’un “Ölümlü Tanrı”sı Leviathan böyle doğmuştur¹⁰³:

Bu onaylamak veya rıza göstermekten başka bir şeydir; herkes herkese senin de hakkını ona bırakman ve onun bütün eylemlerinde aynı şekilde yetkili kılınman şartıyla, kendimi yönetme hakkını bu kişiye veya heyete devrediyorum dermişçesine, herkesin herkesle yaptığı bir ahit yoluyla, hepsinin bir ve aynı kişilikte gerçekten birleşmeleridir. Bu yapıldığında, tek bir kişilik halinde birleşmiş olan topluluk, bir DEVLET, Latince CIVITAS, olarak adlandırılır. İşte

⁹⁴ Saygılı, 2014, s.190.

⁹⁵ Hakyemez, 2004, s.85.

⁹⁶ Hobbes, 2018, s.101.

⁹⁷ Salihpaşaoğlu, Y. (2013). “Mutlak Monarşiyeye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan”. *AÜHFD*, 62(3), s.822.

⁹⁸ Salihpaşaoğlu, 2013, s.822.

⁹⁹ “Livyatan’ı olta ile çekebilir misin?” Tevrat/ Eyüp 41; “Sen kudretin ile denizi böldün; Deniz canavarlarının başlarını sular içinde kırdın. Sen Leviathan’ın başlarını ezdin, Onu çölde yaşayan kavme yiyecek ettin.” Tevrat/ Mezmur 74; “Orada gemiler dolaşır, içinde oynasın diye yarattığın Livyatan da orada.” Tevrat/Mezmur 104; “O gün Rab Lvyatan’ı, o kaçan yılanı. Evet Livyatan’ı, o kıvrıla kıvrıla giden yılanı, Acımasız, kocaman, güçlü kılıcıyla cezalandıracak, Denizdeki canavarı öldürecek.” Tevrat/Yeşaya 27. Kutsal Kitap. (2016). *Eski Antlaşma (Tevrat, Zebur), Yaratılış 10, 11*. İstanbul: Yeni Yaşam, s.569, 616, 636, 738.

¹⁰⁰ Salihpaşaoğlu, 2013, s.831, 833.

¹⁰¹ Saygılı, 2010, s.81.

¹⁰² Hobbes, 2018, s.136.

¹⁰³ Salihpaşaoğlu, 2013, s.834.

o EJDERHA'nın veya daha saygılı konuşursak, ölümsüz tanrının altında, barış ve savunmamızı borçlu olduğumuz, o ölümlü tanrının doğuşu böyle olur.¹⁰⁴

Hobbes'un "yeryüzünde bir Tanrı" önermesi aşkın politik aygıtın modern kuruluşunda temel bir rol oynamaktadır.¹⁰⁵ Bu yeryüzü tanrısı, "egemen"dir. Devletin özü, tek bir kişide toplanmaktadır ve "egemen", bu kişiliği taşıyandır.¹⁰⁶ Egemen, "egemenlik kudreti"ne sahip olandır.¹⁰⁷ Bodin'in halefi olarak Hobbes, egemen güçten "vazgeçilemeyeceğini"¹⁰⁸ belirtir. Egemen güç, egemenliği kullanan "danışmanlar, bakanlar, yargıçlar ve memurlar"dan oluşan yöneticilerden farklıdır. Egemen güç, onları seçendir.¹⁰⁹ En üstün kudret olarak egemen, sınırsız bir zecri kuvvete sahiptir.¹¹⁰ Egemenin hakları "devredilemez, bölünemez"¹¹¹ ve "asla yok olamaz".¹¹²

Görüldüğü üzere, Hobbes'un "egemenin hakları"nın ile ilgili özellikleri ile Bodin'in "egemenliğinin" özellikleri arasında büyük bir benzerlik bulunmaktadır.¹¹³ Her ikisi de mutlaklık, devredilemezlik, bölünemezliği vurgulamıştır. Ayrıldıkları temel nokta, Bodin'in "egemenlik" için söylediklerini, Hobbes'un "egemenin hakları" için söylemesidir.¹¹⁴ Aralarındaki bu fark, esasen egemene yükledikleri anlamda gizlidir. Bodin'den farklı olarak Hobbes, "egemen" ile "devlet" kavramlarını özdeşleştirerek, devlet teorisini oluşturmuştur.¹¹⁵

Ortaya konulan bu teorilerin zemininde, dönemin Avrupa'sına hâkim olan çatışmalar bulunmaktadır. Bodin ve Hobbes'un düşün dünyasını bizzat etkileyen İngiltere ve Fransa'da yaşanan din temelli gerilimler ve iç savaş pratikleri, egemenliğe

¹⁰⁴ Hobbes, 2018, s.137.

¹⁰⁵ Hardt, M.; Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. (5.Baskı). (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı, s.106.

¹⁰⁶ Hobbes, 2018, s.137.

¹⁰⁷ Hobbes, 2018, s.137.

¹⁰⁸ Hobbes, 2018, s.137.

¹⁰⁹ Hobbes, 2018, s.142.

¹¹⁰ Hobbes, 2018, s.142.

¹¹¹ "Kendi içinde bölünmüş bir krallık, ayakta duramaz." Hobbes, 2018, s.143.

¹¹² Hobbes, egemen güçten feragat edilmesi dışında, egemenin haklarının asla yok olamayacağını ifade etmiştir: "Bunlar temel ve bölünemez hakları oldukları için, onlardan herhangi biri şu ya da bu beyanla terkedilmiş görünse bile, egemen gücün kendisinden açık bir biçimde feragat edilmemiş ise ve bu gücün kendilerine terk edildiği kişiler terk edene artık egemen sıfatını vermiyorlar ise, terk hükümsüzdür; çünkü egemen terk edebildiği her şeyi terk etmiş olduğundan, biz ona egemenliği geri verirsek, bütün her şey bölünmez olarak ona bağlı olduğu için, her şey eski haline döner." Hobbes, 2018, s.144.

¹¹³ Salihpaşaoğlu, 2013, s.835.

¹¹⁴ Salihpaşaoğlu, 2018, s.835.

¹¹⁵ Salihpaşaoğlu, 2018, s.835.

dair teorik alt yapının güçlenmesini sağlamıştır. Aynı dönemlerde Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun egemen olduğu Kara Avrupası'nda da benzer bir çatışma ortamı etkindir. 16.yüzyıl başlarında Protestan bölünmesi¹¹⁶ ile başlayan, pek çok dini savaşın kıvılcımı olan Reform ve Reform karşıtı hareketler¹¹⁷ arasındaki mücadele, bugünkü Avrupa devletlerinin temelini oluşturan bir dizi savaşa sebep olmuştur.¹¹⁸ Dini gerilimlerin ve çatışmaların etkisiyle, Kilisenin etkinliği zayıflamış ve Avrupa, din temelli olarak başlayıp¹¹⁹, uzun yıllar boyunca devam eden “Otuz Yıl Savaşları (The Thirty- Years War)”na sahne olmuştur. Katolik- Protestan davası üzerine şekillenen¹²⁰ ve en az sekiz milyondan fazla insanın ölümüne ve yüz milyondan fazla insanın göç etmesine neden olan, Avrupa tarihinin en yıkıcı savaşlarından biri olarak nitelenen¹²¹ Otuz Yıl Savaşları, nihayetinde 1648 tarihli “Westphalia Barışı (Peace of Westphalia)” ile sonlanmıştır. Yaşanan bu süreç, pratikte 16.yüzyıl ve sonrasına hâkim olan ve 1648 Westphalia Barışı ile ilişkilendirilerek “Westphalian Model” olarak adlandırılan egemenlik anlayışını doğurmuştur.

2.1.1.3. Westphalian modelin kodları

Modern uluslararası ilişkiler sisteminin temel taşı olarak kabul edilen 1648 tarihli Westphalia Barışı¹²², Otuz Yıl Savaşları'nı sonlandıran bir dizi anlaşmadan oluşmaktadır¹²³. Westphalia Barışı kapsamında, İspanya ve Hollanda arasında “Münster Barışı (Peace of Münster)”, Kutsal Roma İmparatorluğu ile Fransa ve

¹¹⁶ “Reformasyon, kilisenin insan yaşamı üzerindeki egemenliğini ortadan kaldırma değil, o güne kadarki egemenlik biçimi yerine başka bir egemenlik biçimi geçirme anlamına gelmektedir.” Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. (2.Baskı). (Çev. Milay Köktürk). Ankara: Bilgesu, s.8.

¹¹⁷ Katolik Karşı- reformu olarak adlandırılan bu hareket, Katolikliğe bağlı kalmış ülkeleri koruma ve Protestanlığa direnme için Katolik Kilisesi tarafından başlatılmıştır. Katolik Reformu'nda, papalar, Engizisyon, Trento Konsili ve özellikle Cizvitler önemli roller oynamıştır. Gerçekten, 16.yüzyılın ortalarına doğru Papalık makamına geçenler, Kilise'yi sarmış olan hastalığın nedenlerini anlamaya ve bunu düzeltmeye girişmişlerdir. Tanilli, S. (2018). *Uygurluk Tarihi*. (34. Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, s.88.

¹¹⁸ Schulze, H. (2015). *Avrupa'da Ulus ve Devlet*. (Çev. Timuçin Binder). İstanbul: Literatür, s.44. Armstrong, J. A. (1982). *Nations Before Nationalism*. United States of America: The University of Carolina, s.36-37.

¹¹⁹ Salihpaşaoğlu, Y.; Boyacı Gümüş, Ö. T. (2020). “Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”. *ERÜHFD*. 15(1), s.191.

¹²⁰ Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918'e, s.98.

¹²¹ Wilson, P. H. (June 2008). “The Causes of the Thirty Years War 1618-1648”, *The English History Review*, 123 (502), s.554.

¹²² Poggi, G. (2016). *Modern Devletin Gelişimi*. (Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak). (8.Baskı) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.110.

¹²³ Andreas, O. (Spring, 2001). “Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth”, *International Organisation*, 55(2), s.266; Salihpaşaoğlu, 2021, s.144.

müttefikleri arasında “Münster Antlaşması (The Treaty of Münster, Instrumentum Pacis Monasteriense- IPM)”¹²⁴ ve Kutsal Roma İmparatorluğu ve İsveç ve müttefikleri arasında “Osnabrück Antlaşması (The Treaty of Osnabrück, Instrumentum Pacis Osnabrugense- IPO)”¹²⁵ imzalanmıştır. Her ne kadar bünyesinde üç farklı antlaşmayı barındırıyor olsa da Westphalia Barışı ile kastedilen, hükümlerinin büyük bölümü Kutsal Roma İmparatoru’nun seçimine, İmparatorluk kurumlarında temsile, veraset meselelerine, maddi zararların karşılanmasına, tazminatlara ve sınır değişikliklerine ilişkin olan Osnabrück ve Münster Antlaşmaları olmuştur.¹²⁶

Söz konusu Antlaşmalarla ayrıca Almanya topraklarında Katoliklik, Protestanlık ve Kalvencilik geçerli dinler olarak kabul edilmiş, Alman prenslerin ve siyasi çıkarların ağır basmasıyla aslında bir Katolik olan Fransa Kralı I. François’in desteğini alan Protestan prenslerle, Katolik Kutsal Roma İmparatoru arasında yaşanan¹²⁷ savaşı sona erdiren 1555 tarihli “Augsburg Barışı (Peace of Augsburg)”nın “kimin bölgesi onun dini (cuius regio, eius regio)” ilkesi bazı toleranslar eşliğinde onaylanmıştır.¹²⁸

Westphalia Barışı, sonuçları itibariyle Avrupa tarihinde önemli bir yere sahiptir. Otuz Yıl Savaşları’nı sona erdiren Barışın, seküler karakterde olduğu, bu barıştan sonra dinin uluslararası ilişkilerdeki temel itici güç niteliğini kaybettiği, bunun sonucu olarak da Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu gibi meşruiyetini dinden alan devlet üstü otoritelerin etkisinin yok olduğu, yaklaşık üç yüzyıl süren, egemen devletlerin eşitliğine dayanan ve “Westphalia Modeli” olarak adlandırılan yeni bir uluslararası düzene geçildiği ileri sürülmüştür.¹²⁹

---

¹²⁴ Englische anonyme Übersetzung des IPM (1710). (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/m_1710en-treatys.pdf , Erişim Tarihi: 06.05.2020).

¹²⁵ Englische anonyme Übersetzung des IPO (1713). (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/o_1732en-treatys.pdf , Erişim Tarihi: 06.05.2020).

¹²⁶ Salihpaşaoğlu, 2021, s.145. Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s.200 vd.

¹²⁷ Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918’e, s.86.

¹²⁸ Salihpaşaoğlu, 2021, s.145.

¹²⁹ Salihpaşaoğlu, 2021, s.132

Uluslararası ilişkiler literatüründe kabul edilen bu yeni düzen, “Westphalia Modeli (Westphalian Model)”¹³⁰, “Westphalia Sistemi (Westphalian System)”¹³¹, “Westphalia Uluslararası Sistemi (Westphalian International System)”¹³², “Westphalian Egemenlik (Westphalian Sovereignty)”¹³³, “Westphalia Dünyası (Westphalian World)”¹³⁴, “Westphalia Rejimi (Westphalian Regime)”¹³⁵, “Westphalia Düzeni (Westphalian Order)”¹³⁶ olarak adlandırılmıştır. Kullanılan bu terminoloji yeni düzenin Westphalia Barışı ile ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır.

Başlangıç noktası olarak Westphalia Barışının kabul edildiği bu yeni düzen, Westphalia öncesi kabul edilen egemenlik anlayışından farklı bir egemenlik anlayışı üzerine oturtulmuştur. Bu egemenlik anlayışında, egemenliğin tek ve bölünmez bütünlüğünün ön plana çıkartıldığı, güç ile sınır arasında doğrudan bir bağ kurulduğu, egemen devletlerin birbirlerinin gelenek ve hukuklarına saygı göstermeleri gerekliliğinin ilkesel olarak kabul edildiği¹³⁷ ve böylece modern devletin ayırt edici özelliğinin hayat bulduğu genel kabul görmektedir.¹³⁸ “Eski dünyadan yeniye açılan görkemli bir kapıyı”¹³⁹ temsil ettiği ifade edilen Westphalia Barışı’nın, “bir dönemin

¹³⁰ Onnekink, D. (Ed). (2009). *War and Religion After Westphalia, 1648-1713*. England: Ashgate Publishing Limited, s.8; Mulcaire, C. (2014). “How ‘Westphalian’ is the Westphalian Model?”, *E-International Relations*. (<https://www.e-ir.info/2014/02/03/how-westphalian-is-the-westphalian-model/>), Erişim Tarihi: 22.09.2020). Jackson, J. H. (2003). “Sovereignty- Modern: A New Approach to an Outdated Concept”, *American Journal of International Law*. 97, s.785.

¹³¹ Onnekink, 2009, s.2; Croxton, D. (2013). *Westphalia: The Last Christian Peace*, New York: Palgrave Macmillan, s.4

¹³² Larkins, J. (2010). *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics Before Westphalia*. The Palgrave Macmillan History of International Thought, London: Palgrave Macmillan, s.1, 3, 200; Philpott, D. (1995), “Sovereignty: An Introduction and Brief History”, *Journal of International Affairs*, 48(2), Winter, Transcending National Boundaries, s.353.

¹³³ Larkins, 2010, s.21; Croxton, 2013, s.356; Amir, G. (2018). “1648 or 1948? No Room For Westphalia in the Middle- East”, *Journal of European History Law*, 9(1), s.99; Philpott, 1995, s.359; Edge, L. (2015). “Eastphalian Sovereignty: East Asia’s Principle of the Status Quo”, Paper Prepared for ISA Global South Singapore. (<http://web.isanet.org/Web/Conferences/GSCIS%20Singapore%202015/Archive/08a10d5a-07b9-45e9-9e7a-1f0fa1d19400.pdf>), Erişim Tarihi: 22.09.2020. Radice, L. (2019). *Evolving Conceptions of Sovereignty as Applied to Membership in International Organisation*. Senior Thesis. Colombia: Claremont Mckenna College, s.79 vd.; Jackson, 2003, s.786 vd.

¹³⁴ Kraus, P. A. (2003). “Cultural Pluralism and European Polity- Building: Neither Westphalia nor Cosmopolis”, *Journal of Common Market Studies*, 41(4), s.671.

¹³⁵ Held, D. (2002), “Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty”, *Legal Theory*, 8(2), The Centre for the Study of Global Governance, s.47.

¹³⁶ Teschke, B. (2017). *1648 Söylencesi*. (2. Baskı). (Çev. Bülent Şimşek). İstanbul: Can, s.19.

¹³⁷ Poggi, 2016, s.110, 111.

¹³⁸ Anayurt, 2020, s.219; Teschke, 2017, s.20; Bealey, F.; Johnson, A. G. (1999). *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Oxford: Blackwell, s.306.

¹³⁹ Redslob, R. (1923). *Historie Des Frands Principes Du Droit Des Gens Depuis L’Antiquité Jusqu’à La Veille De La Grande Guerre*. Paris: Rousseau, s.223’den naklen: Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s.211; Gross, L. (1948). “The Peace of Westphalia, 1648-1948”, *American Journal of*

kapanıp bir diğzerinin açılmasını damgaladığı”¹⁴⁰ belirtilerek, yeni düzen ile Westphalia Barışı’nın ilişkisi ortaya konulmuştur.

Westphalian Model için kabul edilen bu başlangıç ve bu başlangıca yüklenen anlam temelde tartışmalıdır. Geleneksel kanının aksine, ortaya konulan nispeten yeni tarihli çalışmalarda bu düzenin doğrudan Westphalia Barışı ile ilişkili olmadığını, Westphalia’nın aslında Avrupa medeniyetince yaratılmış bir ikon, bir put (mit) olduğu, abartılmış bir balon olduğu ve Westphalia sonrası ortaya çıkan devlet modelinin Orta Çağ ile önemli bir sürekliliği ifade ettiğini belirten görüşler de bulunmaktadır.¹⁴¹

Westphalia ile ilgili yürütölen tartışmalar, esasen Westphalian modele, bu modelin varlığına ilişkin olmayıp, başlangıcı itibariyle isminin gönderme yaptığı 1648 tarihli Westphalia Barışı ile ilişkilendirilmesi hususu üzerine olmuştur. Bu görüşlerin hepsi ayrı ayrı hatırı sayılır bir öneme sahip olmakla birlikte, önemli olan döneme hâkim olan egemenlik anlayışı olarak Westphalian modelin kabulüdür. Bu egemenlik pratiğinin, II. Dünya Savaşı’nda egemenlikte yaşanan derin kırılmaya kadar Avrupa’nın büyük çoğunluğunda etkin olduğu genel kabul görmüştür. Egemen devletler sisteminin ve uluslararası hukukun başlangıcı olarak kabul edilen Westphalian modelin özelliklerinin ortaya konulması, bir sonraki dünya sistemini anlamlandırabilmek için yeterli ve gereklidir.

Westphalian Egemenlik Modeli, Westphalia Barışı ile kurulduğu kabul edilen birbirinden özerk, bağımsız bölgelerin, yeknesak bir coğrafya üzerinde güç tekeline sahip devletlerden oluşan modern devletler sisteminin ortaya çıktığı iddiasına dayanmaktadır.¹⁴² Devletler için yeni bir sürecin başlangıcı, yeni bir devletler arası modelinin doğuşunu tetiklemiştir. Sınırları belirlenmiş, egemen devletlerin oluşturduğu kabul edilen Westphalian Model ile her biri kendi topraklarında

---

International Law, 42(1), January, s.28; Ayrıca bkz.: Croxton, D. (1999). “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty”, *The International History Review*. 21(3). September 1999, s.569; Poggi, 2016, s.110; Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: A. A. Knopf, s.210.

¹⁴⁰ Gross, 1948, s.28.

¹⁴¹ Teschke, 2017, s.319; Beaulac, S. (2000). “The Westphalian Legal Orthodoxy- Myth or Reality?”. *Journal of the History of International Law*. s.148-177; Krasner, D. S. (Winter 1995-1996). “Compromising Westphalia”. *International Security*. 20(3), s.115-151.

¹⁴² Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s.207. Sunay, 2007, s.44-45; Pazarcı, H. (2010). *Uluslararası Hukuk*. (9.Baskı). Ankara: Turhan, s.148.

egemen¹⁴³, birbirine eşit ve herhangi bir dünyevi otoriteden bağımsız devletler tarafından meydana getirilen yeni bir düzen tasavvur edilmiştir. Bir olguyu, pratiği ifade etmekten çok, bir kabulü, ilkeyi, teoriyi ve hatta bir iddiayı ortaya koyan bu yeni devletler arası sistem, Roma Germen İmparatorluğu ve Papalık gibi üst otoritelerin artık bu düzen içerisinde yer almadığı kabulüne dayanmaktadır. Yeni uluslararası sistemi ifade eden Westphalian model ile temelde egemen devletlerin eşitliği ve devletlerin kendi aralarındaki “güç dengesi (balance of power)” esasına dayanan¹⁴⁴, devletlerin birbirlerinin iç işleyişine müdahil olmayacaklarının kabul edildiği¹⁴⁵, dinin devletler sisteminden dışlandığı bir ilişkiler yumağı ifade edilmek istenmektedir.

Westphalian Modelin ayırt edici özelliklerinden biri, iktidar ile toprak arasında bağın kurulduğu¹⁴⁶, kendi coğrafyası içerisinde devletin geniş bir özerkliğe sahip olduğunun kabul edildiği¹⁴⁷ “territoryal özerklik ilkesi”¹⁴⁸dir. Bu ilke köklerini Westphalia öncesi akdedilen 1555 tarihli Augsburg Barışı’nda bulur. Augsburg Barışı

¹⁴³ Hakyemez, 2004, s.89. Tilly, C. (2016). *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*. (1.Baskı). (Çev. Özden Arıkan). İstanbul: Alfa, s.93.

¹⁴⁴ Poggi, 2016, s.110; 1648’den önce evrim güç dengesi teorisi (the theory of balance of power) evrimleşmiş olsa da, Westphalia Barışı ile devlet pratiğine yansımış olduğu ve Westphalia’dan sonraki devletler düzenin bu kavram etrafında tanımlanmaya başladığına ilişkin görüş için bkz.: Butterfield, H.; Wight, M. (1966). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, London: Allen & Unwin, s.106.

¹⁴⁵ Egemen eşitlik ilkesinin doğal bir sonucu olarak, bir devletin siyasal rejimi ve genel olarak kendi yetki alanına giren konularla ilgilenmemesini ifade eden devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmama yasağı (principle of non-intervention) ifade edilmektedir. Sur, 2011, s.107-108; Pazarcı, 2010, s.149. “1648 Westphalia Antlaşmasından sonra modern devletin dışarıya karşı da egemenlik ilkesi ile şartlanması nedeniyle, uluslararası alanın eşit üyesi olmak için devletlerin bu modele uymaları bir zorunluluk olmuştur.” Akkaya Kia, 2011, Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk, s.23.

Hakyemez, bu görüşlere paralel olarak uluslararası ilişkilerde ilk kez egemenlik ilkesinin ortaya çıktığını belirtmiş ve sonuçlarını ortaya koymuştur. Ona göre, Westphalian Barış ile din savaşları bitmiş, ulusal ordular ortaya çıkmış, her biri kendi topraklarında egemen devletler meydana gelmiştir. Hakyemez, 2004, s.89. Ancak Westphalian Model ile sınırları çizildiği düşünülen egemen devletler sistemi, gerçek bir pratiği yansıtmamaktadır. 1821 Yunan Bağımsızlık Savaşı ile başlayan Osmanlı Devleti’ne ve tebaasına karşı başlatılan süreç, bunun bir örneğidir. Bu süreçte, Osmanlı Devleti yer yer istila edilmiş, egemenlik hakları elinden alınmış, Osmanlı Müslümanları yerlerinden edinmiş, hayatlarını kaybetmiş, yuvaları yıkılmış ve mallarına el konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: McCarthy, J. (2020). *Ölüm ve Sürgün*. (4.Baskı). (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

¹⁴⁶ Croxton, D. (1999). “The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty”. *The International History Review*, 21(3), s.579.; Caporas, J. A. (Summer 2000). “Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty”, *International Studies Review*, 2(2), s.2.

¹⁴⁷ Beriş, H. E. (2014). *Egemenlik: Bir Kavramın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: Tezkire, s.15. Westphalia ile devletin iktidar günün kullanımının fiziksel sınırlarının belirlendiği yönündeki görüş için bkz.: Hassan, D. (2006). “The Rise of the Territorial State and The Treaty of Westphalia”. *Yearbook of New Zeland Jurisprudence*, 9, s.62.

¹⁴⁸ Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760’a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. (C.1). Ankara: Phoenix, s.525; Krasner, 1995- 1996, s.115.

ile kabul edilen “kimin bölgesi, onun dini (curius regio, eius regio)” ilkesi, genel hatlarıyla Westphalia Barışı’nda da kabul edilmiştir. Westphalian Model olarak anlatılan bu yeni düzende söz konusu ilke, *kimin bölgesi onun egemenliği* şeklinde dönüşüme uğrayarak, kendisine önemli bir yer bulmuştur.

Modern, sınırları belirlenmiş bir coğrafya üzerinde egemen olan modern devletin köklerinin dayandığı Westphalia düzeninin¹⁴⁹ yeni bir dünya sistemi pratiği olduğu kabul edilmiştir.¹⁵⁰ Marx, “‘Avrupa’ üslubunda bir devrim” olarak adlandırdığı Westphalia için; “...toplumun belirli bir sınıfının eski politik düzen üzerindeki zaferini değil de, yeni Avrupa toplumunun politik düzeni”¹⁵¹nin ilanı olduğunu ifade etmiştir. Westphalian Model ile egemenliğin siyasal pratikler açısından uluslararası düzlemde belirlendiği, egemen devletler sisteminin hukuksal bağlayıcılık kazandığı genel kabul görmüştür.¹⁵²

Modern egemenliğe dayanan yeni bir Avrupa’yı tasarladığı kabul edilen Westphalia ile Roma Katolik Kilisesi’nin devletler üstü bir otorite olduğu iddiası reddedilmiştir.¹⁵³ Buna en büyük delil olarak Westphalia Barış müzakerelerinin devlet, savaş ve iktidar sorunlarının tartışıldığı, Papalık temsilcilerinin dinlenmediği bir

¹⁴⁹ Teschke, 2017, s.19.

¹⁵⁰ Habermas, yeni düzeni Avrupa özelinde yorumlayarak, 1648 Westfalya Barışı ile “Avrupa devletler sistemi”nin biçim kazandığını ifade etmiştir. Habermas, J. (2012). “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak. (6.Baskı). (Çev. İlknur Aka). İstanbul: Yapı Kredi, s.13.

¹⁵¹ Marx, 2016, s.127.

¹⁵² Beriş, 2014, s.13, 14. Gross, bu gerçekliği bir üst aşamaya taşıyarak, Westphalia ile egemen devletlerin üzerinde bir otorite veya örgütün kabul edilmediği yeni bir düzene geçildiğini ifade etmiştir. Gross, 1948, s.29.

¹⁵³ 1215 tarihli Magna Carta’da yer alan ifadeler, kilisenin devletler üstü bir otoritelerden biri olduğunun önemli göstergelerinden biridir: “Biliniz ki, bizler Tanrı’nın önünde mirasçılarımızın ve atalarımızın ruhlarının esenliği için Tanrı’nın yüceliğine, Kutsal kilisemizin yükseltilmesine ve Krallığımızın daha iyi bir düzene kavuşmasına muhterem babalarımız Canterbury Başpsikoposu, İngiltere’nin önderi ve Kutsal Roma Katolik Kilisesi Kardinali Stephen, Dublin Başpsikoposu Henry, Londra Psikoposu William, Winchester Psikoposu Peter (...) ve diğer sadık tebaanın tavsiyeleri üzerine, ilk olarak Tanrı’ya adadığımız bu fermanla bizim ve bütün mirasçılarımızın adına teyit ettik ki İngiltere Kilisesi özgür olacak, hakları kısıtlanmayacak, özgürlükleri zarar görmeyecektir. Bunun böyle olmasını arzuladığımız, baronlarımızla aramızda şimdiki anlaşmazlık patlak vermeden, kendi özgür irademizle, kilise için çok gerekli ve önemli olduğu kabul edilen bir hak olan kilisenin seçim özgürlüğünü bağışlamış ve bir fermanla teyit etmiş ve bunu Papa III. Innocent’e tasdik ettirmiş olmamızdan anlaşılmıştır. Bu özgürlük tarafımızdan korunacaktır ve bütün mirasçılarımız ta rafından da iyiniyetle korumalarını istiyoruz.” National Archives and Records Administration. *Magna Carta Translation*. (Translated by Nicholas Vincent). (<https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 01.10.2021). Türkçesi için bkz.: Salihpaşaoğlu, 2021, s.120- 121.

kongre olması¹⁵⁴, Papa'nın antlaşmalarda taraf olarak yer almaması¹⁵⁵ ve hatta Dönemin Papası X. Innocent tarafından 1650'de yayınlanan "Zelo Domus Dei"¹⁵⁶ başlıklı bir metin ile Westphalia Antlaşmalarında yer alan dini-politik hükümlerin protesto edilmesi¹⁵⁷ gösterilmektedir.

Papalık makamının uluslararası alandaki otoritesini göz ardı etme yönünde bir yaklaşımı benimseyen¹⁵⁸ Westphalian Modelde, din artık, uluslararası ilişkilerin temel itici gücü olmaktan çıkmıştır. Devletler artık, uluslararası ilişkilere şekil verirken dini amaçlarla hareket etmekten çok uzaktır. Bu bağlamda dinin odak noktası olmaktan uzaklaştığı bir egemenlik anlayışının yavaş yavaş hâkim olduğu bir yeni devletler düzenine geçiş yapılmaktadır. Tüm bunların yanında, tamamıyla dine dayanmayan, laikleşmiş bir uluslararası ilişkiler modelinin hayata geçirildiğini söylemek ileri bir iddia olacaktır.¹⁵⁹ Katolik Kilisesi uzun yıllardır devam eden dini gerilimlerin sebep olduğu savaşlardan yeterince yıpranmış olsa da tam olarak etkinliğini kaybettiğini söylemek için henüz oldukça erkendir.

Kurulan bu düzenin öznelere eşit egemen devletlerden oluştuğu Westphalian model¹⁶⁰, ister geleneksel kabulde olduğu gibi Westphalia Barışı ile ilişkilendirilsin,

¹⁵⁴ Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş'e göre Papalığın müzakerelerde temsil edilmemiş olması, Westphalia'yı tamamıyla laik bir metin yapmayacaktır: "Bununla birlikte müzakerelerde Papalık kurumunun temsil edilmemesi ve X. Innocent'in barışı protesto etmesi tek başına, söz konusu antlaşmaların dini niteliğinin baskın olmadığını ve laik niteliği haiz olduğunu göstermez. Luther tarafından "şeytanın ortaya attığı Roma'daki cahil olarak görülen Papa'nın müzakerelerde temsil edilmemesi, laik niteliği haiz bir antlaşma yapma kaygısından çok, Luther'in takipçileri olan Protestanlar için Papalık müessesesinin kabul edilmemesinden ve Papalığın da Protestanları "sapkın" olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında müzakerelerde Papalığın temsil edilmemesinin nedeninin laikliğe ilişkin kaygılar değil, dini kaygılar olduğu anlaşılır. Nitekim Antlaşma metinleri incelendiğinde, antlaşmaların dini niteliğinin baskın olmadığı iddiasının gerçeği yansıtmadığı, Otuz Yıl Savaşları'nın dini karakterinin ve söz konusu dini kaygıların savaşı sona erdiren antlaşmalara açık bir biçimde yansıdığı görülür." Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s. 206.

¹⁵⁵ Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918'e, s.100.

¹⁵⁶ Papa X. Innocent, bu metinde Westphalia'da alınan kararların din, Papalık ve Kilise'nin haklarını ciddi bir şekilde ihlal ettiğini ve onlara zarar verdiğini ifade etmiş, ayrıca Protestanlığa duyulan hoşgörüyü protesto etmiş, Papalığın yetkisi olmadan yapılan dini konularla ilgili işlemler veya antlaşmaların geçersiz ilan edildiğini belirtmiştir. Ryan, E. A. (1948) "Catholics and Peace of Westphalia". *Theological Studies*, 9(4), s.597.

¹⁵⁷ Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s. 205.

¹⁵⁸ Eppstein, J. (2008). *The Catholic Tradition of the Law of Nations*, New Jersey: The Lawbook Exchange, s.192.

¹⁵⁹ Teschke, 2017, s.22; Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s. 206. Karşı görüş için; "Westphalia Antlaşması, Hristiyan dünyanın birliğinden (the unity of Christendom) çok, devletlerin eşitliğini ve ayrılığını vurgulamış ve Papa ile Kralın evrensel otorite iddiasını reddetmiştir." Hassan, 2006, s.65.

¹⁶⁰ Salihpaşaoğlu, Y. (2020). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Ankara: Adalet, s.17.

ister 1648 öncesinde ya da çok sonrasında oluştuğu iddia edilsin, isterse de tarihsel, sosyolojik, ekonomik, siyasal ve dini faktörlerin etkisiyle herhangi bir tarihle bağıntılandırılmaksızın kabul edilsin, Dünya Savaşlarına kadar genel olarak var olduğu kabul edilen bir devletler düzenini¹⁶¹ meydana getirmiştir. Westphalian Model olarak adlandırılan bu egemen devletler düzeni burjuvazinin zaferi olarak kabul edilebilecektir. Bu zafer, burjuvanın Orta Çağa, feodaliteye, parçalanmış iktidara, parçalanmışlığa, Katolik Kilisesine, güvensizliğe, belirsizliğe, kısaca kaosa karşı kazandığı zaferdir.¹⁶²

2.1.1.4. “Babil”den kaçış: “Modern Devlet”

Eski Ahit’in Yaratılış Bölümünde yer alan *Babil Kulesi* anlatısı şöyle başlar:

Başlangıçta dünyadaki bütün insanlar aynı dili konuşur, aynı sözü kullanırlardı. Doğuya göçerlerken Şinar bölgesinde bir ova bulup oraya yerleştiler.

Birbirlerine ‘Gelin, tuğla yapıp iyice pişirelim’ dediler... Sonra, ‘Kendimize bir kent kuralım’ dediler, ‘Göklere erişecek bir kule dikip ün salalım.’

RAB insanların yaptığı kentle kuleyi görmek için aşağı indi. ‘Tek bir halk olup aynı dili konuşarak bunu yapmaya başladıklarına göre, düşündüklerini gerçekleştirecek, hiçbir engel tanımayacaklar’ dedi, ‘Gelin, aşağı inip dillerini karıştıralım ki, birbirlerini anlamasınlar’ Böylece RAB onları yeryüzüne dağıtarak kentin yapımını durdurdu. Bu nedenle kente Babil adını verdi. Çünkü RAB bütün insanların dilini ortada karıştırmış ve onları yeryüzünün dört bucağına dağıtmıştı.¹⁶³

Bu anlatıya göre, Rab tarafından dilleri karıştırılan insanlar, bir araya gelerek kentlerini kuramamış ve oraya, karışıklığı, kaosu ifade eden “Babil” adı verilmiştir.¹⁶⁴

¹⁶¹ Westphalia Barışı ile I. Dünya Savaşı arasındaki dönem, klasik uluslararası hukuk dönemi olarak da anlandırılır: “Gerçekten de, uluslararası hukukun, devlet unsurunun baskın niteliğine bağlı olduğu ölçüde katıksız bir görünüm sergilemesi bu adı doğrulamaktadır. Bu baskın niteliğin göstergesi de, sistemin temel dayanağı olan egemenlikten başka bir şey değildir.” Haggenmacher, P. (2013). “Vittoria’dan Vattel’e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet”. (4.Baskı). (Çev. İdil Selçuk). (Düz. Çağla Tansuğ). C. B. Akal (Ed.) *Devlet Kuramı*. (içinde s.257-265), Ankara: Dost, s.258; Gross, 1948, s.20, 28; Teschke, 2017, s.20; Wilson, 2008, s.554; Uygun, O. (2015). *Devlet Teorisi*. İstanbul: On İki Levha, s.571, 572; Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s.207; Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918’e, s.100, 101.

¹⁶² Marx, 2016, s.127-128.

¹⁶³ Kutsal Kitap. (2016). *Eski Antlaşma (Tevrat, Zebur), Yaratılış 10, 11*. İstanbul: Yeni Yaşam, s.10. Benzer referanslar, Kutsal Kitapın başka ayetlerinde de yer almıştır. Örneğin, Mezmurlar 2, 1-3’de “Nedir uluslar arasındaki bu kargaşa, Neden boş düzenler kurar bu halklar? Dünyanın kralları saf bağlıyor, Hükümdarlar birleşiyor. RAB’be ve meshettiği krala karşı. ‘Koparalım onların kayışlarını’ diyorlar, ‘Atalım üzerimizden bağlarını.’” Kutsal Kitap. (2016), *Mezmurlar 2, 1-3*.

¹⁶⁴ Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. (26.Baskı). İstanbul: İletişim, s.77. “Babil’in birçok adı bulunmaktaydı ve bunların arasında ‘Göğün ve Yerin temel evi’, ‘Gök ile Yer arasındaki bağ’ gibileri de bulunuyordu. Fakat Yer ile daha alt bölgeler arasındaki bağlantı da gene Babil’de kuruluyordu, çünkü kent *bâb apsîn* ‘apsû Kapısının’ üzerinde kurulmuştu; *apsû* ise Yaratılış’tan önceki Kaos’un

Babil metaforuna göre dilleri ayrıştırılan insanlar, farklı dilleri konuşmaya, birbirlerini anlamamaya, aynı nesneye farklı anlamlar yüklemeye başlamış ve neticede bu durum başta değerler olmak üzere insanlığa dair pek çok şeyi ayrıştırıp, farklılaştırarak, düzensizliğin, karmaşanın hâkim olduğu bir yapıyı meydana getirmiştir. Değerleri ayırışan insanlar, birbirinden kopan, uzaklaşan, farklılaşan, heterojen bir yapıyı oluşturmuştur. Babil efsanesi üzerine şekillenen bu yapı, esasen Westphalian egemenlik öncesi Avrupa'yı çağrıştırmaktadır. Westphalia öncesi dönem Avrupası, insanlığın zihninde tıpkı Babil'deki gibi ayrı dilleri konuşan, farklı değerlere göre hareket eden parçalanmışlığın hüküm sürdüğü bir tabloyu canlandırmaktadır. Babil'e benzer bir karışıklığı, düzensizliği, müphemliği içinde barındıran bu tablo, homojenliği, disiplini, kontrolü, düzeni sağlayabilecek, David Easton'un ifadesiyle "değerlerin meşru ve amirane dağıtımı"nı tek bir merkezden yürütebilecek bir enstrümana ihtiyaç duymuştur.¹⁶⁵ Bu enstrüman "modern devlet"tir.

Parçalanmış iktidar yapısının, eşitsizliğin hüküm sürdüğü, para ve dolaşımın durduğu, ticaretin önemini yitirdiği ve üretimin son derece düştüğü Orta Çağ'ın erken dönemlerine¹⁶⁶ hâkim olan ve heterojen bir siyasal yapıyı ifade eden¹⁶⁷ feodal dönem, Avrupa'nın "Babil"idir. "Merkezi devlet kavramının antitezi"¹⁶⁸ olarak ifade edilebilecek olan bu dönemde, insani ilişkiler derinlemesine bozulmuş, azalmış; büyük oranda toprağa ve emeğe bağlı olan¹⁶⁹ para dolaşımı felç olmuş ve ücret ilişkileri olağan koşulların dışına çıkmıştır.¹⁷⁰

---

sularını ifade etmekteydi. Bu aynı geleneğe İbranilerde de rastlıyoruz. Kudüs kayalığı yer altı sularının (*tehôm*) derinliklerine iniyordu. Minşa'da Tapınak'ın *tehôm*un (*apsû*nun İbranicedeki karşılığı) tam üstünde bulunduğu söyleniyordu. Ve tıpkı Babil'de olduğu gibi 'apsû kapısı' da bulunmakta, Kudüs Tapınağı'nın katalığı '*tehôm*un ağzı'nı kapamaktaydı... her doğu kenti dünyanın merkezinde yer alıyordu. Babil bir *Bâb-ilâni*, 'tanrıların kapısı' idi, çünkü tanrılar dünyaya buradan iniyorlardı... Dünyanın Merkezi olarak kabul edilen tüm kent, tapınak veya saraylar, eski bir imgenin, keyfee göre artırılan yansımalarından ibarettirler: Kozmik düzeyleri alttan tutan Kozmik Dağ, Dünya Ağacı veya merkezi Temel Direk... Babil'deki kutsal tapınak ve kulelerin isimleri onların Kozmik Dağ'la, yani Dünya'nın Merkezi'yle özdeşleştirildiğine işaret eder: 'Evin Dağı', 'Tüm Yerlerin Dağı'nın Evi', 'Fırtınalar Dağı', 'Gök ile Yer Arasındaki Bağ' vb." Eliade, M. (2018). *İmgeler ve Simgeler*. (3.Baskı). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı, s.52, 53.

¹⁶⁵ Poggi, 2016, s.113.

¹⁶⁶ Salihpaşaoğlu, 2021, s.133.

¹⁶⁷ Doğan, İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. (3.Baskı). Ankara: Astana, s.37, 38.

¹⁶⁸ Bloch, 2015, s.688.

¹⁶⁹ Salihpaşaoğlu, 2021, s.133.

¹⁷⁰ "... feodalite devletin derin bir şekilde güçsüzleştiği ve özellikle de bireyleri koruma konusunda tamamen yetersiz kaldığı bir döneme rastladı." Bloch, 2015, s.688, 690.

Bir süre sonra toprakla ilişkisine dayanan geleneksel hareketsizlikten kurtulan insanlar, zamanla ihtiyacının fazlasını üretmeye başlamışlardır.¹⁷¹ Üretilen tarım ürünlerinin değiş tokuş aracı ve hammadde olarak kullanılmasının yaygınlaşmasıyla birlikte, kırsal bölgeler arasında karşılıklı bir hizmet alışverişi kurulmuş, zamanla köylü kentlinin beslenme gereksinimlerini karşılamaya ve karşılığında kentliden ticari mal ve mamul eşyalar temin etmeye başlamıştır.¹⁷² Oluşturulan bu karşılıklı hizmet ilişkisi, toplumsal düzenin katı sınırlarını daha esnek, daha etkin ve daha değişik bir tarzda biçimlenmiştir.¹⁷³ Sınırlarından kurtulmaya başlayan köylüler ticareti geliştirmiş, bağımlılık ilişkisi azalmış ve netice itibarıyla köylü zenginleşmeye başlamıştır.¹⁷⁴ “Sermayenin modern tarihinin başlangıcı” olarak kabul edilen bu dönemde, dünyayı saran ticaret ve yeryüzüne yayılan pazar¹⁷⁵, burjuva¹⁷⁶ sınıfını güçlendirmiş, sınıfsal ilişkileri ve ekonomik ilişkileri değiştirmiş ve dönüştürmüştür.

¹⁷¹ Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*. (Çev. Şadan Karadeniz). (14.Baskı). İstanbul: İletişim, s.79.

¹⁷² Pirenne, 2014, s.79, 80.

¹⁷³ Pirenne, 2014, s.79.

¹⁷⁴ Salihpaşaoğlu, 2021, s.134.

¹⁷⁵ Tarih açısından “sermaye”, toprak mülkiyetinin tersine, her zaman başlangıçta para biçimini almakta ve paradan oluşan servet, tüccar ve tefeci sermayesi olarak ortaya çıkmaktadır. Marx bunu iki Fransız atasözü ile ifade etmektedir: “Toprak mülkiyetinden gelen ve kişisel efendilik ve serflik ilişkilerine dayanan güç ile paranın sağladığı kişisel olmayan güç arasındaki karşıtlığı iki Fransız atasözü pek güzel ifade eder, ‘Nulle terre sans seigneur’ (‘Efendisiz toprak olmaz’) ve ‘L’argent n’a pas de maître’ (‘Paranın efendisi yoktur’)”. Marx, K. (2003). *Kapital*. C.1. (Çev. Alaattin Bilgi). Ankara: Eriş, s.138; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Wallerstein, I. (2015). *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16.Yüzyıl’da Avrupa Dünya- Ekonomisinin Temelleri*. C.1. (7.Baskı). (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarın, s.103-187.

¹⁷⁶ “Dilbilimciler terimin ilk kez 1007 yılında, Latince’de *burgensis* şeklinde görüldüğünü söylüyorlar; sözcük, 1100’de Fransızca’da *burgeis* olarak tescil edilmiş. Özgür anlamı içinde, bu, kentsel bir yerleşim alanının, bir *bourg*’un sakini, ama ‘özgür’ sakini anlamına geliyordu.” Wallerstein, I. (2000). “11.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Kavram ve Gerçeklik Olarak Burjuvazi”. E. Balibar, I. Wallerstein (Ed.). *İrk Uhus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.169-192). İstanbul: Metis, s.169. “... Ticaret merkezi,... ‘eski kent’ten ayrılmak için ‘yeni kent’ diye nitelendiriliyordu. Bu nedenle de, burada yaşayanlar en geç on birinci yüzyılın başında ‘kentsoylu’ (burjuva, burgennes) adını almıştır. Bu sözcüğün bilinen ilk kullanılışı, Fransa’da 1007 yılında olmuştur. Daha sonra, 1056’de St. Omer’de yeniden ortaya çıkmaktadır; bundan sonra, 1066 yılında Moselle bölgesinde, Huy’da bol bol rastlanan bu sözcük, bu bölge aracılığıyla imparatorluğa geçmiştir. Bu nedenle, ‘burjuva’ sözcüğünü alanlar, daha büyük bir olasılıkla kendilerini nitelendirmek için bu sözcüğü yaratanlar, ‘yeni kale-kentte’ başka bir deyişle, ‘tüccar kakle kenti’nde oturanlar olmuştur. bu sözcüğün, ‘eski kale-kent’te yaşayanları belirtmek için hiçbir zaman kullanılmadığını görmek ilginçtir. Bunlar castellani ya da castrenses diye biliniyorlardı. Bu da, kent halkının kökenlerinin ilk kalelerin eski halkı arasında değil, ticaretin buralara getirdiği ve on birinci yüzyılda onları özümsemeye başlayan göçmen halk arasında aranması gerektiğinin bir başka ve özellikle önemli kanıtıdır.” Pirenne, 2014, s.114.

“Şehir havası köylüyü özgür kılar (Die Stadtluft macht frei)”¹⁷⁷ sloganı ile desteklenen köylü, şehirlere göç etmiştir.¹⁷⁸

Bu büyük göçten ve değişen havadan güçlü çıkan toplumsal kesim “burjuvalar” olmuştur.¹⁷⁹ Gittikçe zenginleşen burjuva sınıfı, süreç içerisinde elde ettiği kazanımları koruyabilmek için güvenliğe ihtiyaç duymuştur. Yüzyıllar sonra bilim insanı *Abraham Harold Maslow* tarafından ortaya konulan ihtiyaçlar hiyerarşisinde nefes alma, su, yemek, cinsellik, uyuma gibi fiziksel ihtiyaçlarından ardından ikinci sırada yer alan güvenlik ihtiyacı¹⁸⁰, burjuva için her şey olmuştur. Biriken zenginliğini¹⁸¹, mülkiyetini koruyabilmek, barış ve güvenlik ihtiyacını¹⁸² karşılayabilmek, kendini yeniden güvene alarak özgürce gelişimini sağlayabilmek, ayırık ve ayrıcalıklı konumunu koruyabilmek için gerekli reformların yapılmasını zorlayan burjuva, modern devlete giden yolda kent hukuku, yasası (lex villae) olarak da adlandırılan kendi hukukunu oluşturmuştur.¹⁸³ Özgürlüğe giden yolda kendi hukukunu inşa eden burjuva, böylece hukuki güvenliği, kanun önünde eşitlik ilkeleri ve ferdi mülkiyet, kendi mahkemelerinde kendi kanunları çerçevesinde yargılanma, vergilerini arzu ettikleri gibi toplama ve böylece feodal haraç, ödeme, yardım ve cezalardan kurtulmayı amaçlamıştır.¹⁸⁴ Giderek güçlenen ve zenginleşen burjuva, düzensizliğin, belirsizliğin, kaosun temsilcisi feodal lordlarla

¹⁷⁷ Bu Alman atasözünün doğruluğunu kanıtlayan, pek çok şehir beratından biri de Kral VII. Louis’in 1155’te Lorris şehrine verdiği beratıdır: “Lorris şehrinde bir yıl bir gün süreyle mukim olan kimse, kendisine sahip çıkan biri yoksa ve durumunu bize ya da temsilcimize bildirmeyi ihmal etmemişse, ona serbest olarak ve kimsenin saldırısına uğramadan sakin olabilecektir.” Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (12.Baskı). (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim, s.40.

¹⁷⁸ Salihpaşaoğlu, 2021, s.134.

¹⁷⁹ Salihpaşaoğlu, 2021, s.134.

¹⁸⁰ “Maslow’un İhtiyaçlar Teorisi”, “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi”, “Maslow’un İhtiyaçlar Piramidi” şeklinde farklı şekillerde isimlendirilen bu teori, Amerikalı sosyal bilimci Abraham Maslow tarafından 1943 yılında ortaya atılmıştır: “Maslow, ihtiyaçlar piramidi teorisinde kişinin kendisini gerçekleştirilmesine ilişkin bu durumu insanın yaşamındaki gereksinimleri basamaklayarak anlatmaya çalışmıştır. Teoriye göre belli bir hiyerarşi içerisinde en temel ihtiyaçlardan hareketle alt seviyedeki bir ihtiyaç karşılamadan bir üst basamağa geçilemeyeceğini belirtilmektedir... Maslow ihtiyaçlar teorisinde fizyolojik ihtiyaçlardan sonraki basamak olarak güvenlik ihtiyacını belirtmekte ve bireylerin güvenlik ihtiyacı giderilmeden bir üst basamağa geçilemeyeceğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla, güvenlik ihtiyacını karşılamadan bireyin sosyal ihtiyaçları şeklinde tanımlanan; aidiyet, sevgi, kendisine saygı ve kendisini gerçekleştirme gibi ihtiyaçlarını karşılamak adına bir girişimde bulunması mümkün görülmemektedir.” Kula, S.; Çakar, B. (2015). “Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında 6(12), s.193. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Maslow, A. H. (1943). “A Theory of Human Motivation”. *Psychological Reviews*. 50, s.370- 396. (<https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>, Erişim Tarihi: 23.12.2020). Seker, S. E. (Eylül 2014). “Maslow’un İhtiyaçlar Piramidi”, *YBS Ansiklopedi*, 1(1), s.43-45. King- Hill, S. (2015). “Critical Analysis of Maslow’s Hierarchy of Need”, *The Step Journal*, 2(4), s.54-57.

¹⁸¹ Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918’e, s.94.

¹⁸² Salihpaşaoğlu, 2021, s.136.

¹⁸³ Pirenne, 2014, s.137.

¹⁸⁴ Tatar, 2020, s.58.

tutuştugu kavgada, feodal sistem karşısında gücünü artırmak isteyen kralla güçlerini birleştirmiştir.¹⁸⁵ Burjuvazinin en temel talepleri olan güveni, istikrarı sağlayabilecek, taleplerini karşılayabilecek, onun mülkiyetini koruyabilecek bir güveni ifade eden kralla birlikte hareket eden burjuva, modern devleti inşa etmiştir.

Modern devletin tasarımcısı burjuva, düzenin ötekisi, modernliğin atık maddesi olan “kaos”¹⁸⁶u, “Babil”i reddetmiştir. Elde ettiği kazanımları korumanın tek yolu olan güçlü bir merkezi iktidar oluşturmak amacıyla, maddi üretimin araçlarının yanında¹⁸⁷ düşünce üretiminin araçlarını da kontrol eden burjuva¹⁸⁸, güvenilir bir liman olan modern devleti yaratmaya başlamıştır. Burjuva, “kutsal kavramı” olan güvenliğin, istikrarın sağlanması, burjuvaların haklarının ve mülklerinin güvence altına alınması için Bodinci egemenlik anlayışından etkilenecek egemenliğin tekliğini sağlamaya çalışmış ve modern düzenin mihenk taşıını ortaya koymuştur.

Modern düzen, insan “aklıyla”, ortaklık kurma, soyut değerlerden sıyrılarak belirlenmiş sınırlarda yaşamayı amaçlamaktadır. Belirliliğin ve belirlenebilirliğin hâkim olduğu modern zamanların ruhuna “teklik” ve “birlik” hâkimdir.¹⁸⁹ Tek, doğru ve bölünemez bir gerçeği ifade eden bu teklik ve birlik algısı, devlete de sirayet etmiştir. Başta toplumsal ve siyasal anlamda olmak üzere pek çok alanda türdeşleştirici ve homojenleştirici¹⁹⁰ bir devlet ve bu devlet iktidarının yarattığı teklik, kesinlik ve belirlilik¹⁹¹ hissi, egemenliği de tektipleştirmiştir. Giddens tarafından “modernliğin

---

¹⁸⁵ Tatar, 2020, s.59.

¹⁸⁶ “Burada öteki, bütün korkuların kaynağı ve arketipi olan belirsizliktir. Düzenin ötekisinin eşanlamlıları şunlardır: Tanımlanamazlık, tutarsızlık, uyumsuzluk, bağdaşmazlık, mantıksızlık, irrasyonellik, ikircim, karmaşa, kararlaştırılamazlık, müphemlik” Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve Müphemlik*. (4.Baskı). (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı, s.19, 31.

¹⁸⁷ Hegel, bu anlamda burjuva toplumunu “zorunluluğun ve aklın devleti” olarak tanımlar. Marx, K.; Engels, F. (2016). *Devlet ve Hukuk*. (2.Basım). (Der. ve Çev. Rona Serozan). İstanbul: Ayrıntı, s.144.

¹⁸⁸ “Egemen sınıfın düşünceleri, her çağda, toplumun egemen düşüncelerini oluşturur. Çünkü toplumun yönetici maddi gücünü oluşturan sınıf, aynı zamanda o toplumun yönetici manevi, fikri gücünü de oluşturur. Maddi üretimin araçlarını elinde tutan sınıf, düşünce üretiminin araçlarını da denetler.” Marx, Engels, 2016, s.15.

¹⁸⁹ “Müphemliğin kökünü kazıma çabası tipik modern bir pratiktir; modern siyasetin, modern aklın ve modern yaşamın özüdür. Bu, kesin olarak tanımlama ve kesin olarak tanımlanamayan her şeyin bastırılması ya da elenmesi çabasıdır.” Bauman, 2020, s.20-21. Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (1.Basım). (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis, s.15- 53. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Kaya, E. (2018). *Hukuk Zihniyeti*. (3.Baskı). Ankara: Astana, s.227-232.

¹⁹⁰ Coşkun, 2009, s.159.

¹⁹¹ “Modern devletin egemenliği, tanımlama ve tanımları sabitleme iktidarı olduğu için, kendi kendisini tanımlayan ya da iktidarın tanımlamasından kaçan her şey sapkındır... Modern aklın egemenliği, tanımlama ve tanımları sabitleme iktidarı olduğu için, kesin bir tayinden kaçan her şey bir anormalliktir, bir meydan okumadır.” Bauman, 2020, s.22.

kuramsal boyutları”ndan biri olarak değerlendirilen, “şiddet araçlarının, toprak açısından kesinleşmiş sınırlar içinde başarılı biçimde tekel altına alınması”¹⁹² modern devlete özgüdür ve modern devletin bir ayrıcalığıdır.¹⁹³

Kendisinden önceye hâkim olan geleneksel dünyadan sıyrılan, coğrafi yeknesak sınırlar içinde yaşayan insan topluluğu üzerinde merkezileşerek şiddet tekeline sahip olan, iktidarın ilkesi olan kurumsallaşan ve kutsal olandan arınan¹⁹⁴ egemenliğin kaynağı, modern devletle birlikte yeryüzüne inmiş ve dünyevileşmiştir.¹⁹⁵ Bu bağlamda Tilly’nin ifadesiyle, “(1) aynı bölgede faaliyet gösteren diğer kuruluşlardan farklılaşmış, (2) özerk, (3) merkezileşmiş; ve (4) bölümleri resmi olarak birbirine bağlı ve koordineli çalışan, sınırları belli bir bölgede yaşayan nüfusu kontrol eden bir organizasyon”¹⁹⁶ olarak modern devlet doğmuştur.

Modern devleti var eden, modern devletle birlikte yaşamın her alanına nüfuz eden merkezi iktidar, benzer yaşam koşullarını oluşturarak bireyleri ve toplumsal hayatı homojenleştirmiş¹⁹⁷, bireylerin hayatında belirleyici bir rol üstlenmiş ve zamanla insanların daima kendileriyle birlikte olma hissini yaratarak, devletin içselleştirilmesini sağlamıştır.¹⁹⁸ Bu öylesine bir içselleştirmedir ki modern insan,

¹⁹² Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (5.Basım). (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı, s.56.

¹⁹³ Russell, fiziksel zorlamanın doğrudan doğruya, “uygar toplumlar” olarak nitelendirdiği modern devlete ait bir ayrıcalık olarak nitelendirmiştir. Russell, B. (2014). *İktidar*. (Çev. Mete Engin). İzmir: Cem, s.35; Benzer şekilde Kelsen, modern devletin sınırları çizilmiş belli bir coğrafi alan üzerinde yaşayan insan topluluğu üzerinde hiçbir denetime bağlı olmayan kesin buyruklar verme gücüne haiz en üstün iktidar olduğunu ifade eder. Kelsen. H. (2003). *Principles of International Law*. New Jersey: The Lawbook Exchange, s.189.

¹⁹⁴ “... egemenliğin baskın niteliğinin hangisi olduğunu hatırlayalım. O, bütünüyle laikleştirilmiş ve dindışı bir iktidar anlayışını açığa çıkarır. Tanrı artık iktidarın temeli diye adlandırılmaz ve bu yüzden de, iktidarın ilkesi, deyim yerindeyse, dışarıdayken içeri alınır. Öyleyse, söz konusu olan içkin bir güç anlayışıdır. Öyle ki, güç kendi meşruiyetini ve doğrulamasını yine kendinde bulur. İktidarın uygulanması, bir başka deyişle otoritenin kullanımı kendinden başka bir şeye bağlı değildir. Demek ki egemenlik, uygulamada olduğu kadar kuramsal açıdan da, mutlak özerklik gerektirir. Öyleyse, kutsal olan, egemen iktidar olarak iktidar tanımlaması içinde yer almaz.” Mariet, G. (2013). “Padovalı Marsilii’den Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”. (4.Baskı). (Çev. Cemal Bali Akal). (Düz. Balca Çelener). C. B. Akal (Ed.). *Devlet Kuramı*. (içinde s.215- 242), Ankara: Dost, s.210.

¹⁹⁵ Saygılı, siyasal iktidarın şeytanlaşmasının modern devletle birlikte olduğunu, modern devletle birlikte şeytanın yeryüzüne indiğini ve belirginleştiğini ifade etmiştir. Saygılı, 2010, s.73.

¹⁹⁶ Tilly, C. (1975). “Reflections on the History of European State- Making”, s.70. C. Tilly (Ed.). *The Formation of National State in Western Europe*. (içinde s.3-83). Princeton and New Jersey: Princeton University. Benzer bir tanımlama için ayrıca bkz.: Laski, H. J. (1939). *An Introduction to Politics*. (6th Printing). London: George Allen & Unwin Brothers Limited, s.16; Akad, M.; Vural Dinçkol, B.; Bulut, N. (2015). *Genel Kamu Hukuku*. (11.Basım). İstanbul: Der, s.119.

¹⁹⁷ Coşkun, V. (2009). *Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Ankara: Liberte, s.159.

¹⁹⁸ Coşkun, 2009, s.154.

devleti tüm toplumların ortak kaderi olarak görür ve devletin içinde olmadığı toplumsal hayatın var olabileceğini, tasavvur dahi edemez.¹⁹⁹

Modern devletle ilgili pek çok fikrin ayırt edici ortak noktası, modern devletin tektipleştirme, ortak bir düzen oluşturma, egemenliğindeki insanları bu düzen etrafında birleştirme ve bu insanlar üzerinde meşru şiddet tekeline sahip olduğu gerçeğidir. Homojenlik, homojenleştirme, standartlaşma, monizm, türdeşlik²⁰⁰ etrafında birleşen ve yoğunlaşan modern devlet, tek başına oluşturduğu, tek bir *düzende* var olmaya ve var etmeye çalışmaktadır.

Kendiliğinden büyüyerek gelişmiş bir yapı olmaktan çok yapay olarak oluşturulmuş bir yapıyı, bilinçli olarak inşa edilmiş bir çerçeveyi ifade eden modern devlet²⁰¹, düzeni, homojenliği, tektipliği sağlamak amacıyla Zygmunt Baumann'ın deyimiyle “bahçecilik metaforu”nu benimsemiş, bahçıvanlık rolünü üstlenmiştir:

... devlet, egemenliğindeki insanları, aklın yasalarıyla uyumlu, düzenli bir topluma dönüştürebilmek için onları kapsamlı bir şekilde incelemeyi misyon edinmiş, kutsal bir cihat gücü olarak doğdu. Rasyonel şekilde tasarlanan toplum, modern devletin nihai amacı ilan edilmiştir.²⁰²

Tüm dişlileri birbirine kenetlenen bir makine, aralarındaki eşgüdüm sağlanmış çok sayıda görevin hizmetindeki tek bir merkezden gelen bilgiyle harekete geçen ve o merkezce yönetilen bir makine gibi çalışmak üzere tasarlanan modern devlet²⁰³, her alanda tekelleşme, “bir”leşme, “bütün”leşme gayesiyle çıktığı yola kendisini en belirgin haliyle ulus devlet pratiğiyle göstermiştir.

---

¹⁹⁹ Coşkun, 2009, s.154-155.

²⁰⁰ Bayly, modern dünyayı tanımlayan “tek düzelik” ile “türdeşliğin” aynı şeyi ifade etmediğini; tekdüzeliğin daha büyük ölçekte benzerlikler yaratmak için uygulamalar belirlemek anlamına geldiğini ifade eder. Bayly, C. A. (2018). *Modern Dünyanın Doğuşu*. (2. Baskı), (Çev. M. Neva Şellaki). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s.36

²⁰¹ Poggi, 2016, s.116; “... modern sanayinin ve dünya pazarının kuruluşundan bu yanadır ki burjuvazi, temsili devlette, siyasal egemenliği salt kendisi için ele geçirebilmiştir. Bugün için, modern devlet gücü, bütün burjuva sınıfının ortak işlerini yürüten bir komiteden başkaca bir şey değildir.” Marx, Engels, 2016, s.130.

²⁰² Bauman, 2020, s.37.

²⁰³ Poggi, 2016, s.119.

2.2. Bir Modern Devlet Modeli Olarak “Ulus Devlet”

“Babil”e galebe çalarak ortaya çıkan modern devlet kutsallıktan arınmış²⁰⁴ ve kendi hesabına, yeni bir kutsallığı icat etme pahasına harekete geçmiştir. Devlet artık devlet içinde siyasal hayatı yaşamaya ve tanımlamaya girişmiş, mazide kalmış mitler ve gerilemiş imgelerden de hareketle²⁰⁵, modern devletin ideolojisi olarak “bir’in ideolojisi”ni oluşturmaya başlamıştır.²⁰⁶

Bir’in ideolojisi bağlamında yaratılan yeni değer²⁰⁷ “ulus” olmuş, modern devlet düşüncesi “ulusta”²⁰⁸ vücut bulmuştur. İngilizce’de “nation”, Fransızca’da “nation”, İspanyolca’da “nación”²⁰⁹ olarak karşılık bulan kelimenin kökeni²¹⁰, Latince’deki “nationem”²¹¹, yani “doğmak”tan gelmekte ve bu bakımdan potansiyel olarak yoğun

²⁰⁴ “Modern insanın kesintisiz bir şekilde kutsallıktan arınması, manevi hayatın içeriğini akamete uğratmış, ama hayal gücünün matrislerini kıramamıştır: ... koskoca bir mitolojik çöp yığını varlığını sürdürmeye devam etmektedir.” Eliade, 2018, s.27.

²⁰⁵ Eliade, 2018, s.28.

²⁰⁶ Mariet, 2013, s.220, 221.

²⁰⁷ “Burjuvazi, nüfusun, üretim araçlarının ve mülkiyetin dağılımına giderek son vermiştir. Nüfusu bir araya toplamış, üretim araçlarını merkezileştirmiş, mülkiyeti sayıca az ellerde yoğunlaştırmıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu ise siyasal merkezleşme olmuştur. Aynı ayrı çıkarları, yasaları, hükümetleri ve gümrükleri ile birbirinden bağımsız ya da birbirine gevşek bağlarla bağlı eyaletlerin tümü bir araya toplanıp, hepsi de tek bir hükümete, tek bir hukuk sistemine, tek bir ulusal sınıf çıkarına, tek bir sınıra ve tek bir gümrük tarifesine sahip, tek bir ulus çıkmışlardır.” Marx, Engels, 2016, s.130.

²⁰⁸ Saygılı, 2014, s.194; Anayurt, 2020, s.220.

²⁰⁹ “1884’ten önce nación sözcüğü, basitçe ‘bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı’ ve aynı zamanda ‘bir yabancı’ anlamına geliyordu. Oysa (İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nün) 1884 basımıyla birlikte, artık ‘her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim’, bunun yanında ‘bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar’ anlamı yüklenmekteydi. Dolayısıyla ortak ve egemen bir devlet unsuru, en azından İber dünyasında, bu tür tanımların merkezinde yer almaktadır. Nación, ‘conjunto de los habitantes de un país regido por un mismo gobierno (ç.n.: ‘aynı hükümet tarafından yönetilen bir ülkede yaşayan insanlar toplamı’) olarak tanımlanmıştır. Daha yakın zamanlardaki Enciclopèdia Brasileira Mérito’da ise, nação, ‘Bir devletin, aynı rejim ya da yönetimde yaşayan, ortak çıkarları bulunan, grubun birliğini sürdürme sorumluluğunu üstlenen merkezi bir iktidara bağlı olan insanların oluşturduğu; kolektif; yönetim güçleri dışında, bir devlete bağlı halk’ olarak tanımlanmaktadır. Bundan başka, İspanya Akademisi Sözlüğü’nde ‘millet’in kesin tanımı 1925 yılına kadar yoktur; millet ancak o zaman ‘aynı etnik kökene sahip olan, genelde aynı dili konuşan ve ortak bir geleneği paylaşan insanların oluşturduğu kolektif’ olarak tarif edilir.” Hobsbawn, E. J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. (6.Basım). (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı, s.30-31.

²¹⁰ Kelimenin Türkçe karşılığı “ulus” ise, Eski Türkçe’deki “ülüş” sözcüğü ile eş kökenlidir. Pay etmek anlamına gelen “ülü-“den türeyen kelime, Moğolca’da “kağan ailesinin her bir üyesine tahsis edilen ülke, devlet, pay” anlamlarına gelmektedir. Nişanyan Sözlük. *Ulus*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=ulus>, Erişim Tarihi: 14.11.2020). Etimoloji Türkçe. *Ulus*. (<https://www.etimolojiturkce.com/arama/ULUS>, Erişim Tarihi: 14.11.2020).

²¹¹ Online Etymology Dictionary. *Nation*. (<https://www.etymonline.com/search?q=nation>, Erişim Tarihi: 14.11.2020).

ve duygusal yönü güçlü bir aidiyet duygusunu ifade etmektedir.²¹² Esasen Romalılar zamanında bir “yabancılar cemaati”ni ifade etmek için kullanılan “natio” terimi, daha sonra Ortaçağ üniversitelerine farklı coğrafi bölgelerden gelen öğrencileri nitelendirmek için de kullanılmıştır²¹³. Zamanla belli entelektüel pozisyonlarla özdeşleştirilen bu öğrenciler, nation teriminin kavramlaşmasını sağlamış ve kavramlaşan nation terimi artık, sadece ortak kökenden gelenler için değil, ayrıca bir amaç birliğine, belirli bir görüş topluluğuna da işaret eder hale gelmiştir.²¹⁴ Tuğrul, söz konusu etimolojik ilişkiyi vurgulayarak, ulusu şu şekilde tarif etmiştir:

Ulusun kuruluşu ile doğum arasındaki bağ açıktır: Mutlak başlangıç mitiyle, ulus olarak kendini tanımlayan yeni doğan topluluk diğer türdeşlerinden kendini ayırarak öznelleşir. Bu bağlamda, önce Hristiyanlık içinde İsa’da ortaya çıkan ve daha sonra egemenin bünyesinde birleşen görünmez- mistik ile görünen- maddi beden düzeneği, yeni ulusun oluşum sürecinde ifadesini bulur. Doğum (*natus*) ile başlayan *natio*, halk bedenini, (*corpus physicum*) mistik beden olan millet (*corpus mysticum*) ile birleştirerek, tekliğinin egemenliğini kurma sürecine girer.²¹⁵

Ortak gayelerde, belirli görüşlerde uzlaşmayı, birliği ifade eden nation kavramı, modern devletle birlikte yeniden tasarlanmıştır. Modern öncesi döneme ait daha dar kapsamlı, yerel etnik özelliklere ve geleneksel değerlere bağlı²¹⁶ aidiyet duygusunu yıkan modern devlet, bunların yerine yeni bir şey inşa etmek zorunda kalmıştır. Bunun için önündeki tek seçenek “ulus inşası” olmuştur.²¹⁷

Rénan tarafından, aynı alana yönelen bir dizi olgunun doğurduğu tarihsel bir sonuç olarak ifade edilen “ulusun özü”, tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olmasında gizlidir.²¹⁸ Modern devlet, parçalı, ayrılmış unsurları toparlayıp,

²¹² Poggi, 2008, s.36; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Doğan, İ. (2014). *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*. (3.Baskı). Ankara: Astana, s.112-113.

²¹³ Özkırımlı, U. (2011). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel bir Müdahale*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.13.

²¹⁴ Özkırımlı, 2011, s.13.

²¹⁵ Tuğrul, S. (2014). *Canım Sana Defa: Yeni Zamanların Kutsallık Biçimleri*. İstanbul: İletişim, s.131-132.

²¹⁶ Poggi, 2008, s.36.

²¹⁷ “Geleneksel toplumun çözülmesinin ortaya çıkardığı, deforme olmuş maneviyat ve bellek yapılarına ilişkin sınırlı ölçekteki ortak alanlar yerine, devlet bu boşluğu doldurmak için ulus inşasına yönelmek zorundadır.” Özcan, 2017, s.68. Benzer görüşler için ayrıca bkz.: Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf, s.73 vd.; Hobsbawn, 2017, s.26; Gellner, E. (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (3. Baskı). (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksoy Özdoğan). İstanbul: Hil, s.135 vd.

²¹⁸ Réan, E. (2016). *Ulus Nedir?*. (1.Baskı). (Çev. Gökçe Yavaş). İstanbul: Pinhan, s.38. Réan, ulusların ortak pek çok şeye sahip olduğunu ifade ederken, bunları sınıflandırmalardan da bahseder. Söz konusu ortak değerlerin kategorize edilmesi ve bunlara birer anlam yüklenmesi, farklı milletçilik teorilerini doğurmuştur. Bazıları, insanları ulus yapanın “ırk birliği” olduğunu savunur.

birleştirerek, hâkimiyeti altındaki nüfusu ortak manevi değerler²¹⁹ etrafında toplayarak bir “ulus” yaratmıştır.

Ulus-devlet ve bu devlete kaynaklık eden ulus düşüncesi kavramının teorik alt yapısını oluşturan esas tartışmaların 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa Kıtasında başladığı²²⁰, ulusçuluğun 18. yüzyıl ve sonrasının fenomeni olduğu²²¹ ifade edilmiştir. 1789 Fransız Devrimi’ne²²² gelene kadar, ulus devlet düşüncesinden tam anlamıyla söz edilemeyecektir. Devrim öncesi Fransa’sına iktidarın kaynağını Tanrı’dan aldığı kabul edilen güçlü bir merkezi mutlak monarşi hâkimdir.²²³ XV. Louis’nin 1770 tarihli emirnamesinde yer verdiği “Tacımızı Tanrı’dan almaktayız, kanun koyma hakkı hiç kimse ile paylaşılamayan ve kimseye bağlı olmaksızın bize aittir.”²²⁴ şeklindeki ifadesi, döneme hâkim olan egemenin şahsında cisimleşen egemenlik anlayışını açıkça ortaya koymaktadır.²²⁵

Gücünü ve yetkisini Tanrı’dan alan egemenliğe, “Büyük, Güneş Kralı (XIV. Louis, le Grand, le Roi Soleil)”²²⁶ olarak bilinen XIV. Louis’nin hatıralarında da yer

---

Bazıları “dil birliği”, “din birliği”, “çıkar birliği”, “toprak birliği” olduğunu iddia eder. Rénan açıkça etnografik unsurların modern ulusların kuruluşunda hiçbir önemi olmadığını belirtmiş ve eklemiştir: “Ulus bir hissiyat, ruhani bir ilişkidir. Bu hissiyatı, bu ruhani ilkeyi aslında bir olan iki şey oluşturur. Biri geçmişte, diğeri şimdidedir. Biri ortak zengin bir hatıralar mirasına sahip olmaktır; diğeri şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir... Ulus, birey gibi, uzun bir gayret, fedakarlık ve özveri geçişinin sonucudur... ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakarlık duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir geçmiş gerektirir; ancak şimdide somut bir olayla tekrar edilir: ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istek.” Rénan, 2016, s.50-51.

²¹⁹ Ulusu birleştiren ortak değerlerin birer “mit”e dayandığı da ileri sürülmektedir. Bealey, Johnson, 1999, s.219. “İster doğal, ister kurgusal (hukuki) kişiler olsun, artık kişilerin hâkimiyeti altında değil, kuralların ve manevi güçlerin hâkimiyeti altında yaşıyoruz. Modern devlet düşüncesi burada açığa çıkar.” Krabbe, H. (1919). *Die Moderne Staatsidee*. (2.Baskı). Lahey, s.75; Schmitt, 2016, s.30’dan naklen.

²²⁰ Coşkun, 2009, s.173; Smith, 2013, s.185; Hobsbawn, 2017, s.67-107.

²²¹ Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. (2. Basım). (Çev. Cumhur Atay). İstanbul: Kalkedon, s.163.

²²² Tanilli’nin belirttiği üzere, “devrim” ve “ihtilal” kavramları farklı anlamları ifade etmektedir: “İhtilal, mevcut bir durumun ya da toplum düzeninin zor kullanılarak ansızın değiştirilmesi ya da yıkılması anlamına gelir. Devrim ise, daha geniş kapsamlıdır. İhtilalin yıkıcı niteliğinin yanı sıra, ‘yapıcı’ ögeyi de içerir. İhtilaller, tasfiye edilen ‘üretim ilişkileri’nin yerine, daha gelişmiş bir yeni düzen kurabildiklerinde devrime dönüşürler.” Bu nedenle çalışmada, Tanilli’nin görüşünü benimseyerek, “1789 İhtilali” için “Fransız Devrimi” ifadesi kullanılacaktır. Tanilli, 2018, s.107.

²²³ Ruhi, M. E. (2002). *Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Siéyes*. Ankara: Liberte, s.11.

²²⁴ Teziç, E. (2017). *Anayasa Hukuku*. (21.Bası). İstanbul: Beta, s.104.

²²⁵ Ruhi, 2012, s.11, 12; Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (Çev. Meral Delikara Üst). Ankara: İmge, s.90.

²²⁶ XIV. Louis’in amblemi, Fransa’nın gücünün büyümesini simgeleyen, her şeyin etrafında döndüğü güneştir. Bu nedenle XIV. Louis, Güneş Kralı olarak adlandırılmıştır. Ekinci, E. (2016). “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, *Kırkkale Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.151, 152. “XIV. Louis’te iktidar ve güç kavramlarının, egemenlik çatısı altında birleştiği görülebilir. Keza güç, kralın fiziksel kişiliğinden ayrılmış ve egemen, kendi içinde bulduğu gücü, ‘iktidar’ aracılığıyla

verilmiştir. XIV. Louis tarafından dile getirilen “İnsanlara birtakım krallar ihdas eden Tanrı, bu krallara kendi vekilleri olarak saygı gösterilmesini istedi” ifadesi, Tanrının otoritesiyle Kralın otoritesini eş tutarak, devletin bütün yetki ve fonksiyonlarının kendi bünyesinde birleştirildiğinin göstergesi olması bakımından önemlidir.²²⁷ XIV. Louis’ye atfedilen “Devlet benim (l’État c’est moi)”²²⁸ söylemi de benzer şekilde Fransa’da devletin tümüyle kralın kişiliğine içkin olduğu kabulünü ifade eder.²²⁹ XIV. Louis’nin ardılı XV. Louis de, her ne kadar “Güneş Kral”la simgelenen haşmeti sürdürememiş olsa bile, ondan köklü bir kopuşu da temsil etmemektedir.²³⁰ Geleneği takip ederek egemenliği kendi şahsında toplayan²³¹, tam olarak doğruluğu bilinmemekle birlikte XV. Louis’ye ait olduğu kabul edilen “benden sonra tufan”²³² ile Devrim esnasında tahtta bulunan XVI. Louis’nin “Bu yasal, çünkü ben istiyorum (C’est légal, parce que je le veux)”²³³ söylemleri, o dönem Fransa’ında devlet ile kral arasındaki ilişkinin kralın kişiliğine içkin olduğunu ifade etmektedir.

Devletin tüm yetki ve fonksiyonlarını kendinde toplayan, devlet aygıtını kendi kişiliğiyle özdeşleştiren krallar, bu durumun kendilerinde yarattığı yanlışların

---

dışarı yaymaya başlamıştır. XIV. Louis’nin fiziksel görünümünün insanlık dışı oranlarla ifade edilmesi ve ona ‘Le Roi Soleil’ lakabı takılması bundandır. Zira Onun tarafından temsil edilen egemenlik, iktidarından bile daha büyük bir güçtür.” Tatar, 2020, s.72, 73.

²²⁷ Ruhi, 2012, s.12.

²²⁸ “Devlet benim (l’État c’est moi)” söyleminin dönemin Fransa Kralı XIV. Louis tarafından söylenip söylenmediğine ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Tarihçilere göre, parlamento tutanaklarında kralın böyle bir cümle söylediğine ilişkin herhangi bir ibareye rastlanmamıştır. Bu söz XIV. Louis’e ait olmasa bile, devletin kralın kişiliğinde beden bulması değil de kralın kişiliğinin devletin gücünü ve birliğini yansıtmamasını ifade eden “kral- devlet” anlayışını yansıttığı aşıkardır. Ağaoğulları, M. A. (2009). “Özgürlük Arayışı ve Erkler Ayrımı”, s.359. M. A. Ağaoğulları, F. Ç. Zabcı, E. Ergün (Ed.). *Kral Devletten Ulus Devlete*. (2. Baskı). (içinde s.355-472). Ankara: İmge. Demir, H. (2019). *Yurttaşlık Düşüncesi Bağlamında Ulus Devlet ve Sorunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.72. Nitekim XIV. Louis bunu “Fransa’da ulus kendi başına bir beden oluşturmaz, tümüyle kralın kişiliğinin içinde yer alır” şeklinde dile getirmiştir. Burdeau, G. (1952). *Traite de science politique*. C.4. Paris: Librairie Generale de Droit et de jurisprudence, s.94: Ağaoğulları, M. A., 2009, s.159’dan naklen. “Devlet benim” cümlesinin XIV. Louis’e ait olduğunu ifade edenler için bkz.: Ekinci, E. (2016). “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.151.

²²⁹ Ağaoğulları, 1986, s.134.

²³⁰ Timur, T. (2017). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. (2.Baskı). İstanbul: Yordam, s.216.

²³¹ XV. Louis’in, 1766 yılında “Egemen otorite sadece benim şahsımdadır, yasama yetkisi yalnızca bana aittir; kamu düzeni benden doğar; ben onun en büyük koruyucusuyum” şeklinde yazarak, sınırsız monarşiyi ifade ettiği belirtilmiştir. Perkins, J. B. (1897). *France under Louis XV*. (Vol.1). Boston: Houghton, Mifflin, s.2.

²³² Ağaoğulları, M. A. (2020). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. (3. Baskı). Ankara: İmge, s.182.

²³³ Brancourt, I. S. (2011). “‘C’est legal parce que je le veux’: loi et constitution dans le face à face du roi et du Parlement à la fin de l’Ancien Régime”. *Parlement(s): Revue D’Histoire Politique*. 15(1), s.59-74.

etkisiyle, en önemlisi “États Généraux (Genel Meclis)”²³⁴ olarak bilinen kendisine yardımcı olmakla görevlendirilen kolektif kurulları²³⁵ hiçe sayarak birtakım kararlar almışlardır. “Eski Rejimi (Ancien Régime)”i Devrime götüren krizi doğuran süreçte bu kararlardan en bilineni kralların Fransa halkından ölçsüz bir şekilde vergi toplaması olmuştur. Fransa’nın İngilizlerden “rövanş” almalarını sağlayacak bir fırsat olarak²³⁶, Amerikan Bağımsızlık Devrimi’ne halktan topladığı vergilerle yardım etmeye kalkışması ve Devrimi özellikle ekonomik olarak desteklemesi dolayısıyla yaşadığı yoksulluk, Fransız İhtilali’ne giden yolu açmıştır. Fransız Monarşisinin bütçesini dengeleyememesinin sonucu olarak, kral ve çevresi kağıt üzerinde var olmakla birlikte, uygulamada bir kenara atılarak uzun zamandır toplanmayan²³⁷ meclisi toplantıya çağırarak zorunda kalmıştır. “États généraux” Aydınlanma filozofları tarafından ortaya konulan düşüncelerle “hazırlanan” ortamda, “feodal sistemle uyumsuzluğu” bilinen ve artık sosyo-ekonomik gücünün bilincine varan burjuva sınıfı²³⁸, kendisiyle birlikte zanaatkârlar ve köylülerden oluşan “Üçüncü

²³⁴ États Généraux’nun karşılığı için Birleşik Meclis ifadesi de tercih edilmektedir: “Halkın temsilcisi asiller, ruhban ve Üçüncü Tabaka ayrımı temelinde bir araya gelen ‘États Généraux’da, geleneksel olarak, her grup ayrı ayrı toplanmakta ve görüş bildirmekteydi. Biz, Meclisin mütecanis (homojen) ve eşitlikçi olmadığını; aksine, statü farklılıklarını yansıtan, mürekkep (birleşik) bir Meclis olduğunu vurgulamak için ‘Birleşik Meclis’ ifadesini tercih ettik.” Canatan, B. “Çeviri Notu (ÇN)”, s.79. Trask, S. (Kış 2005). “Fransız Devrimi’nin Gerçek Sebebi Neydi?”. (Çev. Bilal Canatan). *Liberal Düşünce Dergisi*. 37, s.79-86; Sengir, T. (1951). “Yeni Fransız Anayasasının Başlıca Hükümleri”. *AÜHFD*. 8(1), s.454.

²³⁵ Ruhi, 2012, s.12.

²³⁶ Ağaoğulları, 2020, s.188. Burke, süreci şu şekilde ifade etmiştir: “Fransa kırmızı çizgiyi geçtiği zaman felaketlere yol açmış oldu. Fransa çıkarı için erdemini feda etmedi fakat çıkarından vazgeçip erdemini yitirdi.” Burke, E. (2017). *Devrimin Şeytanları*. (Çev. Özlem Koyuncu). İstanbul: Tefrika, s.30.

²³⁷ “1789 öncesi, temsili nitelik taşıyan tek organ olan États Généraux, 14.yüzyıldaki mali bunalım zamanında kendini kabul ettirmiş ve merkezi krallığın güçlenmesi sürecinde de varlığını koruyabilmiştir. Kralın istediği zaman toplandığı, danışma organ niteliğindeki bu meclisin bildirdiği görüşlerin kralı bağlayıcı bir niteliği yoktur. 1614 yılından beri toplantıya çağrılmamış olan États Généraux kağıt üzerinde var olmakla birlikte uygulamada bir kenara atılmış durumdadır. Devrim öncesi doğan ekonomik sıkıntıya biz çözüm yolu aranırken, akla gelen son çözüm bu meclisin toplantıya çağırılması olacaktır.” Ruhi, 2002, s.12, 13.

²³⁸ Ağaoğulları, 2020, s.174

Sınıf”ın²³⁹ öncülüğünde iktidara talip olmuş, iktidar mücadelesine girişmiş ve devrimi başlatmıştır.²⁴⁰

“Amerika’da Demokrasi (De La Démocratie en Amérique)” eserinin yazarı *Alexis de Tocqueville*’in “sınıflardan söz ediyorum, tarihin sadece onlarla meşgul olması gerekir” dediği gibi, “devrimi en çok etkileyen adam”²⁴¹, “devrimin düşünürü”²⁴², “1789’u temsil eden kişi”²⁴³, “1789’un teorisyeni”²⁴⁴ olarak nitelendirilen Fransız düşünür *Abbé Emmanuel- Joseph Sièyes* de Devrime ilişkin düşüncelerini oluştururken devrim öncesi Fransız toplumunun yapısından etkilenmiş ve bu yapıyı değiştirme mücadelesine girişmiştir.²⁴⁵ Bu doğrultuda Sièyes, öncelikle Fransız toplumunun birbirinden farklı üç sınıftan oluştuğunu ifade eder. Bunlar kraldan sonra gelen en güçlü ve en çok ayrıcalığa sahip din adamları sınıfı, doğumdan gelen bir farklılıkla birlikte bir servet üstünlüğünü ifade ederek nüfusun yaklaşık %1,5’ünü oluşturan soylular sınıfı²⁴⁶ ve ülke nüfusunun yaklaşık %97-98’sini

²³⁹ “Devrim öncesi, Fransa’da ayrıcalıklı sınıflar dışında kalan geniş halk kitlesi üçüncü sınıf (Tiers-Etat) olarak adlandırılmaktadır. Bu sınıf ülke nüfusunun yaklaşık %97-98’ini oluşturan 24 milyon insandan meydana gelmektedir. Üçüncü sınıf içinde, ticaret yoluyla zenginleşen ve ülke ekonomisini elinde bulunduran burjuvazi yanında, loncalara bağlı olarak çalışan esnaf ve zanaatkarlar, köylüler ve hiçbir şeyi olmayan yoksul halk da (baldırı çıplaklar) yer almaktaydı. Ancak, çeşitli grupları içinde bulundurmakla birlikte, üçüncü sınıfın, genel olarak iki kitleden, ‘burjuvazi’ ve ‘halk’tan oluştuğu kabul edilmektedir.” Ruhi, 2002, s.25.

²⁴⁰ Aydınlanma düşünürleri, aralarındaki farklılıklara rağmen, belli bir anlayışı paylaşırlar: “Her türlü önyargıya, boş inanca karşı çıkıp insanın bu dünyada mutlu olmasını sağlayacak bir toplumsal-siyasal düzen özlemini dile getirirler.” Ağaoğulları, M. A. (2013). “Aydınlanma: Düşünceler Yumağı”. M. A. Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. (içinde s.517-540). İstanbul: İletişim, s.518. Bu sebeple, aydınlanma öncesi dönem, bir karanlık, kötü olarak nitelendirilir. Kant, aydınlanma öncesi durumu “ergin olmama durumu” olarak niteler: “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır. İşte bu ergin olmayışa insan kendi suçu ile düşmüştür; bunun nedenini de aklın kendisinde değil, fakat aklını başkasının kılavuzluğu ve yardımı olmaksızın kullanmak kararlılığını ve yürekliliğini gösteremeyen insanda aramalıdır. Sapare Aude! Aklını kendin kullanmak cesaretini göster! Sözü şimdi Aydınlanmanın parolası olmaktadır.” Kant, I. (1784). “Aydınlanma Nedir?”. (Çev. Nejdett Bozkurt), *Felsefe Yazıları*, 1983, s.1. (http://www.allmendeberlin.de/Aydinlanma_Nedir_Kant.pdf, Erişim Tarihi: 07.12.2020). La Boétie, E. (2014). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (4.Baskı). (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), Ankara: İmge. Trask, 2005, s.80; Ruhi, 2012, s.27. Bu açıdan Fransız Devrimi, “burjuva ihtilali” olarak adlandırılmıştır. Ekinci, 2016, s.151; Huberman, 2009, s.169; Akad, Vural Dinçkol, Bulut, 20015, s.121 vd.

²⁴¹ Göze, 2015, s.237.

²⁴² Encyclopædia Britannica, “Emmanuel- Joseph Sièyes”. (<https://www.britannica.com/biography/Emmanuel-Joseph-Sièyes>, Erişim Tarihi: 08.12.2020).

²⁴³ Touchard, J. (1959). *Hirtoire des Idees Politiques*. Paris, s.460’dan naklen: Ruhi, 2002, s.5.

²⁴⁴ Ruhi, 2002, s.69.

²⁴⁵ Ruhi, 2012, s.16.

²⁴⁶ Bloch, 2015, s.455.

oluşturan “Tiers- État” olarak adlandırılan üçüncü sınıftır.²⁴⁷ Ticaret yoluyla zenginleşen ve ülke ekonomisini elinde bulunduran burjuvazi yanında, loncalara bağlı olarak çalışan esnaf ve zanaatkârlar, köylüler ve hiçbir şeyi olmayan yoksul halktan (baldırı çıplaklar) oluşan üçüncü sınıf, Fransa’da ayrıcalıklı kesimin dışında yer alan geniş bir kesimi kapsamaktaydı.²⁴⁸

Ayrıcalıkların hâkim olduğu eski rejimi yargılayan ve onu değiştirme gayesiyle yola çıkan Sièyes, ayrıcalıklı sınıfın olmadığı, hukuk önünde eşitliğin sağlandığı, siyasal iktidarın, bireylerin sahip oldukları doğal haklarla sınırlı olduğu ve ulusun egemen kılındığı bir sosyal, siyasal yapının özlemine kurmuş ve bu yolda art arda iki önemli eser ortaya koymuştur.²⁴⁹ 1788-89 yılları arasında yayınladığı “Ayrıcalıklar Üzerine Deneme (Essai sur les privilèges)” ve “Üçüncü Sınıf Nedir? (“Qu’est-ce que le tiers état?”) eserleriyle Fransız Devrimini körükleyen Sièyes, umumi hukukun dışına çıkan, özgürlükleri yersiz olarak sıkıştırmaktan başka bir sonuca varmayan tüm ayrıcalıklara karşı çıkmıştır.²⁵⁰

Buna karşılık, bir onursal ayrıcalık verilmesine en uygun sebep olarak vatana, yani “vatandaşların heyeti mecmuasından başka bir şey olmayan millet”e büyük bir hizmet edilmiş olmasının ileri sürülebileceğini ifade eden Sièyes, buna dahi ulus lehine şerh koymuştur:

Pek ala! Kurula hizmet eden üyeyi mükafatlandırınız; fakat üyeye karşı kurulu alçaltmak çılgınlığına düşmeyiniz. Vatandaş kütlesi daima esas unsurdur. Kendisine hizmet ettiği için hizmetinin ücreti ödenmesi gereken hizmetkarına milletin feda edilmesi hiç gerekebilir mi?²⁵¹

Ayrıcalıklılara birtakım suçlamalar yönelten Sièyes, sahte şahsi üstünlüklerine dayanarak²⁵², ayrıcalıklarıyla parlayan insanların esasen tembellikleri ve gururlarıyla vatandaşlar tarafından ayırt edilmekten çok, vatandaşlardan ayırt edilmek istediklerini, bu sebeple hiçbir likayate bahis konusu olamayacaklarını ifade etmiştir.²⁵³ Akıl dışı ve

---

²⁴⁷ Ruhi, 2012, s.19-25.

²⁴⁸ Ruhi, 2012, s.25.

²⁴⁹ Ruhi, 2012, s.42.

²⁵⁰ Sièyes, E. (1951). “Ayrıcalıklar Üzerine Deneme”. (Çev. Süheyp Derbil). *AÜHFD*. 8 (1-2), s.128.

²⁵¹ Sièyes, 1951, “Ayrıcalıklar Üzerine Deneme”, s.130.

²⁵² Sièyes, 1951, “Ayrıcalıklar Üzerine Deneme”, s.135.

²⁵³ Sièyes, 1951, “Ayrıcalıklar Üzerine Deneme”, s.133.

doğal hukuka aykırı olan bu ayrıcalıklılık düzeni, Sièyes'i harekete geçiren en önemli sebeplerden biri olmuştur.²⁵⁴

Sièyes, kaleme aldığı Üçüncü Sınıf Nedir denemesiyle ayrıcalıklılıklar yanında “kösteklenmiş ve ezilmiş”²⁵⁵ bir sınıfı ifade eden “üçüncü sınıf (Tiers état)”a tercüman olmuştur:

1. Üçüncü Sınıf (Tiers état) nedir? Her şey.
2. Siyasal düzende şimdiye kadar ne idi? Hiçbir şey.
3. Ne istiyor? Bir şey olmak²⁵⁶

Devrimi başlatan ve sürdüren üçüncü sınıf, Sièyes'e göre tam bir ulusu teşkil etmek için her şeye sahiptir. Ancak ayrıcalıklı sınıfın varlığı, üçüncü sınıfın elini kolunu bağlamaktadır:

Tam bir ulus teşkil etmek için Tiers état'nın gerekli bütün unsurları ihtiva etmediğini söylemeye kim cesaret edebilir? O, henüz bir kolu zincirlenmiş olan kuvvetli ve sağlam bir adamdır. Ayrıcalıklı sınıf kaldırılırsa, ulus daha az bir şey değil, daha çok bir şey olacaktır. Böylece tiers nedir? Her şey, fakat kösteklenmiş ve ezilmiş her şey. Ayrıcalıklı sınıfsız ne olacaktır? Her şey, fakat hürve müreffef her şey. Onsuz hiçbir iş yürümez, ötekilersiz her iş sonsuz derecede iyi yürüyecektir.²⁵⁷

Toplumun yaşayabilmesi, ilerleyebilmesi için yerine getirilmesi gereken bütün yaşamsal işleri yerine getiren üçüncü sınıf, bütün bir ulustur.²⁵⁸ Ortak bir yasa altında yaşayan ve aynı temsilciler tarafından temsil olunan bir ortaklar topluluğunu ifade eden ulus, kendisine yük olan ayrıcalıkları ve ayrıcalıklı sınıfları ortadan kaldırmasıyla Fransız Devrimini başarıya ulaştırmıştır.²⁵⁹ Edmund Burke'un deyiimiyle, devrime kadar bir “bebek” olan üçüncü sınıf, dağları yerinden oynatmış, gökyüzüne ulaşır savaşı sürdürecektir bir güce bürünmüş²⁶⁰ ve Devrimden zaferle çıkmıştır. Devletle özdeşleşmiş olan kral, bundan böyle ulusun bir üyesi haline gelmiş²⁶¹ ve Fransa artık, “Kral öldü, yaşasın yeni kral! (Le Roi est mort, vive le Roi!)” anlayışını üzerinden

²⁵⁴ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.137 vd.

²⁵⁵ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.151.

²⁵⁶ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.149.

²⁵⁷ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.151.

²⁵⁸ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.149.

²⁵⁹ Sièyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.152; Ruhi, 2012, s.2.

²⁶⁰ Burke, 2017, s.13.

²⁶¹ Touchard, J. (1959). *Historie des Idées Politiques*. Paris, s.429.

atarak, “Kral öldü! Yaşasın Ulus! (Vive le Roi! Vive la Nation!)”²⁶² sloganına geçiş yapmıştır. *Edgar Morin*’in deyimiyle;

Devrim, bundan böyle hükümdarın tebaası olmaktan çıkarak kendi tarihine egemen bir özne olan halkın egemenliğini kralın egemenliğinin yerine koyarak ileri doğru büyük bir adım atılmasını sağlamıştır. Bundan böyle ulus- devlet yeni ve gerçek anlamda bir modern dinin hem kaynağı hem de temeli olmaya başlamıştır.²⁶³

Modern dünya mitolojisinde başrol oyuncusu olan burjuva sınıfı²⁶⁴, ekonomik gücünü siyasal başarıyla²⁶⁵ desteklemiştir. Üçüncü sınıfın büyük bir parçası olarak burjuva, ayrıcalıkları, farklılıkları, en iyi ihtimalle kafa karıştırıcı ve rahatsız edici belirsizliği²⁶⁶, güvensizliği yok ederek, istikrarlı, “bütüncül”²⁶⁷ bir düzen kurmayı arzu etmiştir. Bu arzusunu 26 Ağustos 1789’da États Généraux’da kabul edilen “Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (La Déclaration des droits de l’Homme et du citoyen)”ne de yansıtmıştır. Bildiri’nin 3.maddesine göre, “Her türlü iktidarın kaynağı millettir (Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la nation).”²⁶⁸

1789’da ulus hiç kuşkusuz, ayrıcalıklı olmayan bütün bir halkı ifade eden üçüncü sınıf için kullanılmaktadır.²⁶⁹ Ancak ulusla kastedilen, o dönemde yaşayan üçüncü sınıfı, üçüncü sınıfın somut varlığını aşan tam kapsayıcı ve soyut bir varlıktır. Egemenliğin sahibi ulus Sieyes tarafından, adeta her şeyin üzerinde bir varlık olarak tasvir edilmiştir:

Her şeyden önce ulus gelir, o her şeyin kaynağıdır, onun iradesi her zaman yasalır, o ayrıca yasadır. Ondan önce ve onun üzerinde yalnızca doğal hukuk vardır.²⁷⁰

²⁶² Méthivier, H. (1996). *La Fin de l’Ancien Régime*. (8e Édition). Paris: Presses Universitaires de France, s.100.

²⁶³ Morin, E. (1995). *Avrupa’yı Düşünmek*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Afa, s.64.

²⁶⁴ Wallerstein, 2000, s.169.

²⁶⁵ Burjuva sınıfının siyasal başarısını göstermesi için Ağaoğulları tarafından aktarılan anekdot önemlidir: “... Devrim’i başlatan États Généraux, 5 Mayıs 1789’da Versailles’de toplanır. 578 üyeye sahip olan tiers état grubu, tam anlamıyla türdeş (homojen) denebilecek bir nitelik gösteriyordu. Çünkü içinde köylü, zanaatkar ya da işçi olan kimse yoktu; hepsi burjuvalardan oluşmuştu.” Burjuva sınıfının hâkimiyetinde olan tiers état, 17 Haziran’da Siéyes’in önerisi üzerine, kendilerini “Ulusal Meclis” olarak ilan ederek, kendilerinin onaylamadığı hiçbir verginin geçerli olmadığını dile getirmiştir. Bu burjuvazinin elde ettiği somut siyasal başarılarından ilkidir. Ağaoğulları, 2020, s.207, 208.

²⁶⁶ Bauman, 2020, s.85.

²⁶⁷ Ağaoğulları, 2020, s.194.

²⁶⁸ Alatlı, 2010, s.25.

²⁶⁹ Ruhi, 2012, s.82.

²⁷⁰ Siéyes, 1951, “Tiers Etat Nedir?”, s.184.

Sièyes’e göre nasıl ki ulus kendisini meydana getiren bireylerin toplamı değil de, onların sentezi olan manevi varlık ise; egemenlik de bireylerin iradelerinin toplamı değil, sentezi olan tek bir irade olmalıdır.²⁷¹ “Tanrısal egemenlik” anlayışının karşısına “ulusal egemenlik” ile çıkan burjuvanın domine ettiği üçüncü sınıfın ilk işi egemenliğin kendisine teslim edilecek ulusu ve onu merkezine koyan ulus devleti ve Duguit’nin deyimiyle ulusal egemenlik denilen “dünyevi tanrısallığı” inşa etmek olmuştur²⁷²:

Yüzyıllar boyunca, prenslerin sahip olduklarını ileri sürdükleri tanrısal yetkilendirmeye inanıldı. Dogmanın havarileri ve şehitleri de oldu. Halk egemenliğine duyulan ateşli inanç, kitleleri ayaklandırdı, tahtlar devirdi, modern siyasi dünyayı yarattı. İnsan gördüğünü açıklamak için hep fark ettiği olayların ardına, göremediği tabiatüstü ya da metafizik güçleri oturma eğilimi gösterdi. Yüzyıllar boyunca prenslerin gücünün ardına, bu gücü veren tanrısallığı yerleştirdi. 1789’da yöneticilerin gücünün ardına, yeni bir metafizik bütünü, ulusun egemen kişiliğini koydu.²⁷³

Modern devletin bir görünüm biçimi olarak ortaya çıkan “ulus devlet”, başlı başına tarihsel bir sürecin, bir ethos’un, bir bilinç halinin ve kültürel bir projenin bir ürünüdür.²⁷⁴ Modern felsefe tarafından yürürlüğe konulan “yeni bir uygarlaşma ideali”²⁷⁵ olarak ulus devlet, bu ideal üstüne tesis edilen yeni mekânsal bir düzenin politik- sosyal sonucu olarak ifade edilmiştir.²⁷⁶

²⁷¹ Ruhi, 2012, s.83.

²⁷² Ağaoğulları, M. A. (2013), “Fransız Devrimi: Halk Sahneye Çıkıyor”. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.597-632). İstanbul: İletişim Yayınları, s.613.

²⁷³ Duguit, L. (2013). “Egemenlik ve Özgürlük”. (Çev. Didem Köse, Sedef Koç). Akal, C. B. (Der.). *Devlet Kuramı*. (4.Baskı). (içinde s.379-400). Ankara: Dost, s.395.

²⁷⁴ Kaya, F. G. (2012/2). “Ulus, Devlet ve Yurttaşlık: Fransa Modeli”, *Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(23), s.299. Erözden, O. (2013). *Ulus Devlet*. (3.Baskı). İstanbul: On İki Levha, s.82 vd.

²⁷⁵ Weber, bu sürecin Protestan ahlakın ortaya çıkışıyla başladığını ifade etmiş ve bu süreci “sekülerleşme, entellektüelleşme ve akıllaşma yoluyla”, “dünyanın ‘büyüsünün bozulması’, yani büyüünün kurtuluş vasıtası olarak görülmeyip dışta bırakılması” olarak tasvir etmiştir. Weber, 2013, s.110; Asad, T. (2020). *Seküler Çeviriler: Ulus Devlet, Modern Benlik ve Hesapçı Akıl*. (1.Baskı). (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Vakıfbank Kültür, s.27.

²⁷⁶ “Bu ‘yeni uygarlaşma ideali’, teist teleolojik geleneğin dönüşümünün ve modern bilimsel devrimin mümkün kıldığı yeni bir rasyonalite formunun doğuşuyla ilişkilidir. Bu yeni rasyonalite formu ise, hiç kuşkusuz, kosmosun parçalandığı, yani varlığın mükemmel bir bütün olduğu, bütünü oluşturan her bir parçanın hiyerarşik olarak belirli bir ereğe sahip olduğu geleneksel ontolojik anlayışın çözüldüğü bir dönemde hayat bulur. Politika felsefesinin terimlerine tahvil edildiğinde, bu, politik-sosyal düzenin gerisinde ona model oluşturacak kozmolojik bir düzenin bulunmadığı, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini, ödevlerini bildirecek doğal ya da ilahi hiçbir yasanın var olmadığı anlamına gelir. Bu durumun toplumsal yaşamdaki karşılığı geleneksel toplum düzenin bozulması, cemaat bağlarının çözülmesi iken, politik karşılığı ise yerel feodal bağlılığı aşan bir otorite olarak modern devletin doğuşudur.” Kaya, F. G. (2012/2), s.299.

Bireylerin toplamından farklı, onlardan ayrı, onları aşan daha üstün bir yapıyı, bir bütünleşmeyi ifade eden²⁷⁷ ulus, tam da bu sebeple modern zamanların bir sonucu, bir pratiği ve hatta bir “projesi”dir²⁷⁸. Yekpare bir toplum yaratma amacı güder.²⁷⁹ Tıpkı *Aldous Huxley*’in “Cesur Yeni Dünya (Brave New World)”sında Dünya Devleti’nin defalarca tekrarlanan sloganı “cemaat, özdeşlik, istikrar”²⁸⁰ın ifade ettiği gibi bir birlik sağlama amacıyla yola çıkan yeni anlayış, istikrarı, güveni, tekliği sağlama kaygısıyla hareket etmiştir. Babil’le bozulan özdeşliğin yeniden sağlanması, modern devletin birincil amacı olmuştur. Bu amaca ulaşmak için öncelikle dostlarını yerlilerden seçmiş, kendi içindeki özdeşliğe yönelmiş, ortak tutumlar propagandası yürütmüş, etnik, dinsel, linguistik ve kültürel homojenliği övmüş, ortak tarihsel bellekten yararlanmış ve onu öne çıkarmış, ortak misyon, ortak kader, ortak istikamet duygusu aşılammış²⁸¹, kendi dışında kalanları itmiş²⁸², ayrık olanlar yok edilmiş ya da dönüştürülmüştür. Modern devlet, bu amaca ulaşmak, istikrar sağlamak için pek çok şeyi değiştirmiştir. Özdeşliğin sağlanması ve monist toplumun yaratılması için buna engel olarak gördüğü ne varsa birliğin önünde bir engel olarak görmüş ve teklik uğruna yok etmiştir. Yok edemediği yerde ise içini boşaltmış, dönüştürmüştür. İsteddiği şekli veremediği yerde de, “bahçıvan” rolü üstlenerek, ayrık otunu yolmuş, “öteki” yi tecrit etmiştir. “Öteki”yi yabancı, “yabancı”yı ise tehlike olarak kabul etmiştir.²⁸³ Yabancıyla karışmaktan korkan modern insan²⁸⁴, kendini, benzerlerini, duygudaşlarını güvenceye almak istemiştir. En nihayetinde bütün çokluk ve farklılıkları, tekil olan içinde eritilmesiyle²⁸⁵ zaman ve mekanda “hayali bir cemaat” olarak “ulus” yaratılmıştır.

²⁷⁷ Ruhi, 2002, s.81.

²⁷⁸ Smith, 2013, s.15. Habermas, J. (1983). “Modernity: An Incomplete Project”. H. Foster (Ed.). *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. (in s.3-15.). Washington: Bay.

²⁷⁹ Coşkun, 2009, s.239 vd.

²⁸⁰ Huxley, A. (2013). *Cesur Yeni Dünya*. (9.Baskı). (Çev. Ümit Tosun). İstanbul: İthaki, s.23, 28, 322.

²⁸¹ Bauman, 2020, s.96.

²⁸² Hardt, Negri, 2003, s.124.

²⁸³ Bauman, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. (1.Baskı). (Çev. F. Doruk Ergun). İstanbul: Say, s.70.

²⁸⁴ “‘Karışma fobisi’ kendisini, farklılıkları ve çeşitlilik denizinde, benzerlik ve tekdüzelik adalarına yönelme dürtüsünde gösterir. Karışma fobisinin nedenleri sıradan ve açıktır: affetmesi her zaman kolay olmasa bile anlaması kolaydır. Richard Sennett’in önerdiği gibi, ‘benzer olma isteğini yansıtan ‘biz’ hissi, insanların birbirlerini daha derinlemesine inceleme gereksiniminden kaçınmaları için bir yoldur.’ Dolayısıyla bir tür ruhsal rahatlık vaat eder: anlama, müzakere etme ve uzlaşma çabalarını gereksiz kılarak birlikteliği daha kolay sağlayabilme vaadidir bu. ‘Benzerlik topluluğuna’ erişme dürtüsü, sadece dışarıdaki ötekilerden değil, aynı zamanda içerideki canlı, fakat çalkantılı; dolu, fakat külfetli etkileşimlere bağlılıktan kaçınma isteğinden gelir.” Bauman, 2013, s.85.

²⁸⁵ Bulaç, A. (2012). *Modern Ulus Devlet*. İstanbul: Çıra, s.42.

2.2.1. “Hayal Edilmiş Bir Cemaat” Olarak Ulusun İnşası²⁸⁶

Modern devlet, Babil ile içi boşaltılan, ayrıştırılan, yok edilen değerlerin yerine yenisini kurmak, “katı olan her şeyin buharlaşıp gittiği”²⁸⁷, homojen bir evrene karıştığı bir proje ortaya koymak istemiştir. “Kadir-i mutlak”²⁸⁸ modern devlet, projesini hayata geçirirken “ulus devlet” tasarımını kullanmıştır. Modern bir devlet mekanizmasının, tüm üstünlükleriyle kendisini gösterdiği ulus devlet²⁸⁹, farklılıkların törpülediği, yok edildiği, yok edilemediği durumda içinin boşaltıldığı, bazı değerlerin ise büyük bir incelikle baştan yaratıldığı “sağlam mantık yasalarına uygun olarak inşa

---

²⁸⁶ Ulusların icat mı edildiği yoksa sadece daha önceden mevcut olan kültürel malzemenin yeniden kurgulanmasını mı ifade ettiği görüşü tartışması hakkında farklı savunmalar için bkz.: Özkırımlı, 2011, s.42 vd.; Anayurt, 2020, s.234-241.

²⁸⁷ Marx, K.; Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (1.Baskı). (Çev. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim, s.56; Bermann, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (16.Baskı). (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim, s.27.

²⁸⁸ “Kadir-i mutlak Tanrı, kadir-i mutlak kanun koyucuya dönüşmüştür.” Schmitt, 2016, s.43, 45.

²⁸⁹ Habermas, 2012, s.16.

edilmiştir”²⁹⁰. Bu yolda, “dünyevileştirilmiş ilahiyat kavramları”nı²⁹¹ kullanarak “hayal edilmiş cemaatler” tasarlanmıştır:

Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam eder... Ulus sınırlı olarak hayal edilir, çünkü belki de bir milyar insanı kapsayan en büyüğünde bile, ötesinde başka uluslara mensup insanların yaşadığı, esnek de olsa sınırları vardır. Hiçbir ulus kendisini insanlığın tümü ile örtüşüyor olarak hayal etmez... Ulus egemen olarak hayal edilir, çünkü kavram, Aydınlanma ve Devrim’in, ilahi olarak buyrulmuş, hiyerarşik hanedanlık mülklerinin meşruiyetini aşındırmakta olduğu bir çağda doğmuştur... Son olarak ulus, bir topluluk, bir cemaat olarak

²⁹⁰ Duguít, 2013, s.380. Ulusun inşa edilmiş bir modern devlet projesi olduğu özellikle 20.yüzyılda baskın görüş olmakla birlikte, ulusun “doğal bir şey” olduğunu savunan bir bakış açısı da bulunmaktadır. Bu anlayışa sahip olanlar “ilkçiler (primordialist, özcü)” olarak adlandırılır. “Başlangıçtan beri var olan” ve “ilk yaratılan ya da değiştirilen” anlamlarına gelen İngilizce “primordialism” kelimesinin karşılığı olarak ifade edilen ilkçi yaklaşım, ulusları geçmişi çok eskiye dayanan, doğal süreçlerle kendiliğinden gelişen oluşumlar olarak görmektedir. Ulusları eski bir etnik aidiyet ile ilişkilendirerek ele alan bu yaklaşımın, her ulusun kesin biçimde değişmez kendine özgü kimliğiyle birlikte açıklandığı aşırı katı anlamıyla “doğalcı yaklaşım” ile ulusları yüzyıllarca devam eden bir birlikteliğin günümüzdeki uzantısı olarak gören daha esnek “eskilcilik (perennialism) yaklaşımı” olmak üzere iki versiyonu bulunmaktadır. Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. (1.Baskı). İstanbul: Sarmal, s.75-86. Şahin, K. (2019). *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa Birliği*. (1.Baskı). Ankara: Nobel, s.111-112.

“‘Ulus’un; aile, konuşma ve insan vücudu gibi doğal bir şey olduğuna dair düşünce, 20.yüzyılın ikinci yarısına kadar hem kamuoyunda hem de akademide ciddi bir popüleriteye sahipti. İnsanların önemli bir kısmı, ulusum zararlı etkilerinden dolayı ya da doğrudan mustarip olduğu halde, ‘ulus’u, ‘ulusal kararlar’i ve ‘ulusçuluğu’ doğal addetti. Ulusun doğallığı iddiasında olanlar, her ulusun dünyada kapsadığı konum ve kendine özgü örgütlenmesiyle doğal görüntünün belirli yönlerini temsil ettiğini savunurlar. Çünkü Tanrı her ulusun dünyadaki görevlerini doğrudan belirlemiş ve her birini kendi özgün tarzında zafere ulaşacak ruh ile beslenmiştir. Örneğin, Schleiermacher’e göre ‘ulus, insan ırkının, özellikleri Tanrı tarafından verilmiş doğal bölünmesidir. Aynı iddianın takipçilerinden Herder’e göre; her ulustan insan bir kutsalın ifadesidir, bu nedenle kutsal olan şeylerin yok edilmeyip yaşatılması gerekir: ‘Çünkü bir ulus doğal bir şey gibi, bir aile gibidir; yalnızca daha fazla dalı vardır.’ Bu tartışmanın sosyo- biyolojik versiyonu; etnisiteyi, akrabalığının bir uzantısı olarak görür ve yaşam mücadelesindeki kolektif amaçlara ulaşmak için bu akrabalığının bir uzantısı olarak görür ve yaşam mücadelesindeki kolektif amaçlara ulaşmak için bu akrabalığa yaslanmanın doğal ve normal bir araç olduğunu varsayar. Geertz; yalnızca biyolojik ve sosyo-politik verilere birincil derecede önem atfederek, etnik grupların (ulusların) tarih boyunca devamlılıklarını koruduklarını öne sürer. Geertz’e göre; bireylerin bilincinde kan, dil, din gibi ‘kökensel’ bağlar veri halde mevcuttur... Ulusun doğallığını savunan fikirlerin ortak özelliği, ‘etnik kimlik’ ile ‘ulus kimliği’ arasında herhangi bir ayrıma gidilmemesidir. Dil, ırk, etnisite ve toprağa dayalı bağları referans alan bu görüş, etnik toplulukların ve ulusların tarihin doğal birimleri ve insan deneyiminin bütünleştirici unsurları olduğunu iddia ederler.” Coşkun, 2009, s.183- 187. Ulusun tarih dışılığı tezi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Erözden, O. (2013). *Ulus Devlet*. (3.Baskı). İstanbul: On İki Levha, s.75-82; Armstrong, 1982, s.3-14.

Réan, modern ulusların bir aile tarafından kurulduğunun doğru olduğunu, ancak bunun mutlak doğruyu ifade etmediğini söylemiştir: “Modern ulusların çoğunun feodal kökenli bir aile tarafından kurulduğu gayet doğrudur, bu aile toprağa bağlanmıştır ve bir anlamda merkezi hükümetin çekirdeğini oluşturmuştur... Peki, böyle bir kanun mutlak mıdır? Şüphesiz ki hayır! Birbirini takip eden eklemelerin yığılmasıyla oluşan İsviçre ve Amerika’nın hanedanlık temelleri yoktur.” Réan, 2016, s.39, 40.

²⁹¹ Schmitt, 2016, s.43. “Ulus, ‘din’in kutsallarını profanlaştıran dünyevi ideoloji tasarımıdır.” Bulaç, 2012, s.40. Hayes, C. J. (2010). *Milliyetçilik: Bir Din*. (2.Baskı). (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz, s.26 vd.

hayal edilir, çünkü her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulus daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlanır.²⁹²

Bireysel bir varoluşun kolektif bir anlatı örgüsüne yansıtılmasına, ortak bir ismin, ortak değerlerin kabul edilmesine ve -yeni durumlar için türetilmiş ve tekrarlanan tekrarlanan yerleşmiş- çok eski bir geçmişin izleri olarak yaşanan geleneklere dayanan ve kurumların işleyişiyle yeniden oluşturulan her toplumsal cemaat, hayal edilmiştir.²⁹³ Modern devletin hayali, türdeş bir dünyanın anahtarı olan ulusun inşası olmuştur. Bölünmüşlükten tamamen kurtulmuş bir ulus kavramı üzerine inşa edilen, ulusun örgütlenmiş hali olarak ulus devlet ise, cemaatin modern zamanlardaki başarı öyküsü olarak görülebilecektir.²⁹⁴ Modern devletin temellendirdiği “teklik”, “birlik”, “bölünmezlik”ten destek alan, yerel adetlerle savaşılan²⁹⁵ ulus devlet, bireysel, yerel, etnik kimliklerinden sıyrılan insanların, homojenliği, özdeşliği sağlayacak kolektif kimlik etrafında kümelenmeleri, bütünleştirilmeleri ideale sarılmıştır.

Bu ideali gerçekleştirme süreci Fransız düşünür *Ernest Rénan* tarafından tarih boyunca girilen en zor operasyon olarak nitelendirilmiştir. Rénan’a göre bu operasyon öyle zordur ki, fizyolojide beyni ve kalbi alınmış bir bedeni eski kimliğiyle yaşatma girişimiyle karşılaştırılabilir.²⁹⁶ Tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olmasında gizli olan²⁹⁷ bu operasyon, ancak bireylerin ve grupların heterojen özelliklerinden ayrılan, sıyrılan bir ulusal bilince ve iradeye sahip olmasıyla başarıya ulaşabilecektir. Bir toplum ve tarih mozağinde bulunan doğal ve gerekli bir unsur olarak nitelendirilemeyecek olan ulus²⁹⁸, kendisini oluşturan bireylerden farklı ve aşkın bir ortak kimlik, bilinç ve üstün değer yaratma gayesinin bir sonucu olarak var edilmiştir.

²⁹² Anderson, 1995, s.19- 22, s.39. “Hiçbir ulus (yani hiçbir ulusal devlet) gerçekte etnik bir temele sahip değildir... diğer olası birliklere karşı, hayali birlikleri gerçeğe (ve dolayısıyla tarihin zamanına) oturtmak gerekir.” Balibar, E. (2000). “İrkçilik ve Milliyetçilik”, s.66. E. Balibar, I. Wallerstein (Ed.). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.50-87). İstanbul: Metis. Balibar başka bir çalışmada, “ulus devletin kurduğu cemaate kurgusal etniklik” adını vermiştir. Balibar, E. (2000). “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, s.121. E. Balibar, I. Wallerstein (Ed.). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.109-133). İstanbul: Metis. Rifkin, J. (2010). *Avrupa Rüyası*. (1.Baskı). (Çev. Buket Okucu Özbay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.178.

²⁹³ Balibar, 2000, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, s.118.

²⁹⁴ Bauman, Z. (2019). *Akışkan Modernite*. (4.Baskı). (Çev. Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can, s.250; Akad, Vural Dinçkol, Bulut, 2015, s.123.

²⁹⁵ Bauman, 2019, s.251.

²⁹⁶ Rénan, 2016, s.40.

²⁹⁷ Rénan, 2016, s.36.

²⁹⁸ Coşkun, 2009, s.188.

Bu noktada devlet, hem ulus devleti hem de “standartlaşmış, türdeş, merkezi olarak desteklenen yüksek kültürü”²⁹⁹ inşa edebilecek bazı mekanizmalara ihtiyaç duymuştur. İnsanların kolektif hayal gücünde yaşattıkları ortak mitler³⁰⁰, ulus devletin ihtiyacını karşılayacak olan temel unsurları oluşturmuştur. Ulus devleti oluşturan ortak “ulusal” mitler³⁰¹, yekpare bir ulusu, “biz”i³⁰² yaratmanın anahtarları olmuştur:

Yüzyıllar boyunca, prenslerin sahip olduklarını ileri sürdükleri tanrısal yetkilendirmeye inanıldı. 1789’da, aynı ateşle, ulusal egemenlik denen bir tür dünyevi tanrısalığa inanıldı. Dogmanın havarileri ve şehitleri de oldu... İnsan, gördüğünü açıklamak için hep, fark ettiği olayların ardına, görmediği tabiatüstü ya da metafizik güçleri oturtma eğilimi gösterdi. Yüzyıllar boyunca, prenslerin gücünün ardına, bu gücü veren tanrısalığı yerleştirdi. 1789’da, yöneticilerin gücünün ardına, yeni bir metafizik bütünü koydu.³⁰³

2.2.1.1. Ulus devletin inşasında kullanılan kurum, kavram ve semboller

... aslında doğal olarak tamamen dünyevi olan şeyler bu genel coşkunun etkisi altında kutsal şeylere dönüşmeye başladı: bunlar Anavatan, Özgürlük ve Us’tu. Dogmaları, simgeleri, sunakları ve bayramlarıyla bir din teşkil etme eğilimi baş gösterdi.³⁰⁴

Modernleşme süreci ile birlikte *Emile Durkheim*’in ifadesiyle topluma nüfuz ederek yer değiştiren ve devlet içine yerleştirilen kutsallık³⁰⁵, modern devletin en büyük projelerinden olan ulus inşasında faydalı bir mekanizmayı oluşturmuştur. Bu

²⁹⁹ Gellner, 2018, s.137.

³⁰⁰ Harari, Y. N. (2019). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*. (4. Basım). (Çev. Ertuğrul Genç). (4. Basım). İstanbul: Koletif Kitap, s.42.

³⁰¹ Harari, 2019, s.42.

³⁰² “‘Biz’ dediği, bizim gibi, ‘onlar’ dediği ise bizden farklı olanlardır. ‘Biz’in içine dâhil olanlar her bakımdan özdeş değildirler; ortak özelliklerimizin yanı sıra, aramızda farklar da vardır, fakat benzerlikler bu farkları önemsizleştirir, etkisiz ve yüksüz hale getirir. Hepimizi birbirimize benzer kılan özellikler, bizi birbirimizden ayıran her şeyden çok daha anlamlı ve önemlidir; o kadar ki belirli bir durumda tavrımızı belirlememiz gerektiğinde benzerliklerimiz farklılıklarımızın önüne geçer. ‘Onlar’ dediklerimiz de bizden her noktada farklı değildirler; fakat bütün diğerlerinden daha önemli bir noktada farklılaşırlar ve bu tek nokta o kadar önemlidir ki, bizi birbirimize benzer kılan ortak noktalar ne olursa olsun, birlikte tavır almak, ötekilerle dayanışmak imkansız hale gelir. Bu, tipik bir ya/ya da durumudur, ‘bizi’ ‘onlardan’ ayıran sınırlar çok net şekilde çizilmiştir ve hemen fark edilirler, çünkü ‘aidiyet’ belgesinde sadece tek bir yönerge vardır ve başvuran herkesin cevaplaması gereken tek bir soru vardır, o da bir evet/hayır sorusudur.” Bauman, 2019, s.255.

³⁰³ Duguit, 2013, s.395. “Halk, ortak bir yasaya tabi kılınan farklı topluluklar tarafından inşa edilir. Fakat her durumda, birliğin modeli bu inşadan önce gelmelidir: Birleşme süreci, özgül bir ideolojik biçimin inşasını gerektirir.” Balibar, 2000, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, s.119.

³⁰⁴ Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Translated by Karen E. Fields). New York: The Free Press, s.214; Türkçe tercümesi için bkz.: Smith, 2013, s.70.

³⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Translated by Karen E. Fields). New York: The Free Press; Tuğrul, 2014, s.16 vd.

mekanizma, kendi içerisinde işlevsel enstrümanlar olarak yeni kutsallık biçimlerini meydana getirmiştir.

Uluslaştırma sürecinde işletilerek yeniden yaratılmaya çalışılan birer olgu olarak ulus, dil, din, vatan, ırk gibi etnografik unsurlar ile birlikte tutumlar, algılar, duyarlılıklar, kültürel birliktelik gibi öznel niteliğe sahip unsurlar modern zamanların kutsallık biçimlerini oluşturan araçlardır.³⁰⁶ Bu yeni ya da yenilenmiş araçlar, esas olarak toplumun farklı kesimlerinin duygular, fedakarlıklar, gelenekler, onur ve özellikle umut, sadakat gibi değerlerle birlikte sosyal, siyasal, kültürel açıdan bütünleşmesini ve uyumlu hale getirilmesini sağlamayı amaçlamaktadır.³⁰⁷ İnsanları bir araya getiren, birbirlerine bağlayan ortak duygular, toplumsal bir bütünün tutkalını oluşturmaktadır. Bu süreçte önemli olan insanların bir arada durmasını sağlayan, bir araya getiren şey ya da onun niteliği değil, ortak aidiyet, birlik ve bütünleşme duygusunun sağlanması olmuştur. Bu sebeple, modern devletin bir görünüm biçimi, bir projesi olarak ulus devlet inşa edilirken, duyguların ortaklığının sağlanması ve sağlamlaştırılması için çeşitli enstrümanlar kullanılmıştır.

2.2.1.1.1. Ulusun gerçekleştirildiği mekân olarak “Vatan”

Mekân ve zaman içerisinde bir forma kavuşabilecek olan, sınırları belli politik bir üniteyi ifade eden ulusun³⁰⁸ inşasına giden yolda en önemli enstrümanlardan biri “vatan” olmuştur. Bir yeri yurt edinmeyi, kendini bir şeye alıştırmayı, yerleşmeyi ve yerleşikliği ifade eden “vatan” kökünden türeyen “vatan (yurt)”, kişinin doğduğu, yerleştiği, barındığı, yaşadığı, bulunduğu yer; kültürünü oluşturduğu, siyasal ve duygusal yönden bağlı olduğu toprak parçası anlamlarına gelmektedir.³⁰⁹ İnsanın

³⁰⁶ Smith, 2013, s.23.

³⁰⁷ Akad, Vural Dinçkol, Bulut, 2015, s. 124; Hoffner, 2020, s.103.

³⁰⁸ Tuğrul, 2014, s.144.

³⁰⁹ Türkiye Diyanet Vakfı. (2012). *İslam Ansiklopedisi*, C.42, s.563-564. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan> , Erişim Tarihi: 18.10.2021). Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim'de vatan kelimesi anlamında “ed-dâr (yurt)” sözcüğü ile insanların yurt edinip yaşadığı yer anlamında “beled” sözcüğüne sözcüğün çoğulu olan “bilâd” sözcüğü kullanılmıştır. Arapçada “ed-dar” sözcüğü ev, bina, yurt, anlamına gelmekte olup, çoğulu “diyar”dır. Kur'an-ı Kerim'de ülke anlamında kullanılan “ed-dâr” ve “diyar” sözcükleri hem ahiret yurdu hem de dünya yurdu, ülke, vatan anlamlarını içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, Müslümanların güvenlik içerisinde yaşadıkları ve dini vazifelerini özgürce yerine getirdikleri topraklar “Dar-ül İslam” olarak adlandırılmıştır. Elbette ki buradaki vatan kavramı, sınırlarla çerçevelendirilen modern vatan kavramından çok uzaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Taşcıoğlu, Ö. L. (2018). “Vatan Kavramı ve Türk Milliyetçiliği için Vatanın Önemi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Y.6. 71, s.222-223. Almanca'da vatan/yurt anlamlarına gelen “heimat”ın etimolojik kökenindeki “heimoti” veya “heimot”, yine gayet yalın bir biçimde “toprak mülkü” anlamına gelmektedir. Bora, T. (Ocak 2007).

doğrudan bağlı olduğu, kökeni, kaynağı ve sebebini ifade eden menşe toprağı olarak vatan, her ne kadar bugünkü siyasal tasarımıyla birlikte ilk olarak 1700’lerden itibaren kullanılmaya başlasa da³¹⁰, ortak duygu yaratımında görece eski zamanlardan beri üzerinde durulan, gerçekleştirilmeye çalışılan bir idea olarak var olmuştur.

Antik Yunan düşünürü *Platon*, ideal bir devlet tasarımını ortaya koyduğu “Devlet (Politeia)” adlı eserinde, *toprağa* ana vasfını yükleyerek, toprak odağında oluşturulan bir aradallığı vurgulamıştır:

... Toprak, bir ana gibi, iyice büyüdüktan sonra yeryüzüne çıkarttı sizi. Üstünde yaşadığımız bu toprak sizleri büyüten, emziren ananızdır. Ona saldıran olursa korumak boynunuzun borcudur. Yurttaşlarınız da toprağın çocukları ve sizin kardeşlerinizdir.³¹¹

Kendisinden yüzyıllar sonra vatan kelimesi altında siyasi bir anlam kazanacak olan toprak, Platon tarafından, rahminde taşıyan, doğuran, besleyen, büyüten ana ile eş tutulmuş; aynı toprağın çocukları insanlar, toprak temelinde birleştirilerek, aynı ananın çocukları arasında kardeşlik bağı yaratılmaya, bir “bağlılık bilinci”, “birlik duygusu”, “topluluk bilinci”³¹² aşılanmaya çalışılmıştır. Benzer bir toprak vurgusuna, Platon’un çağdaşı sayılabilecek *Pericles*’te de rastlanmaktadır. Pericles, atalarını anmak üzere gerçekleştirdiği “Cenaze Töreni Söylevi”nde toprağı kutsallaştırmıştır:

Önce atalarımızdan söz edeceğim; çünkü şimdi ölümlere ağıt yakarken, onların anısına haraç ödememiz gerekiyor. (Atalarımızın) yiğitlikleriyle nesilden nesile aktarılan bu toprakları, özgür bir şekilde devraldık. Bu yüzden onlar övülmeyi hak etmişlerdir. Fakat asıl övülecek olan babalarımızdır. Kendilerine bırakılanlara büyük zorluklarla kazandıklarını da ekleyerek, bu büyük imparatorluğu bize verdiler. Şehrimizin daha çok güçlenmesini bugün hala hayatın canlılığı içinde bulunan bizler başardık, daha ileriye taşındık, şehrimize her şeyi bolca bahsettik ve onu hem savaşta, hem barışta kendine yeter hale

---

“Türk Milliyetçiliğinin İnşasında Vatan İmgesi: Harita ve ‘Somut’ Ülke: Milliyetçiliğin Vatanı Neresi?”. *Birikim Dergisi*, s.213. (<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-213-ocak-2007/2396/turk-milliyetciliginin-insasinda-vatan-imgesi-harita-ve-somut-ulke-milliyetciligin-vatani-neresi/5001>, Erişim Tarihi: 11.11.2021).

³¹⁰ Online Etymology Dictionary. *Motherland*. (<https://www.etymonline.com/search?q=motherland>, Erişim Tarihi: 18.10.2021). 1377 yılında Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yusuf tercümesinde rastlanan Osmanlıca vatan kelimesi, 1860’lardan itibaren anlam evrimine paralel olarak siyasi bir anlam kazanmıştır. Nişanyan Sözlük. *Vatan*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=vatan>, Erişim Tarihi: 18.10.2021).

³¹¹ Platon. (2016). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz). (30. Basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.110-111.

³¹² Freyer, H. (2016). *Din Sosyolojisi*. (2.Baskı). (Çev. Turgut Kalpsüz). İstanbul: Doğu- Batı, s.26. Orta Çağ siyasal düşüncesinde “vatan” kavramı ve önemi için ayrıca bkz.: Kantorowicz, E. (2013). “Orta Çağ Siyasal Düşüncesinde ‘Vatan İçin Ölmek- Pro Patria Mori’”. (4.Baskı). (Çev. Erol Öz). (Düz. Bertil Emrah Oder). C. B. Akal (Ed.), *Devlet Kuramı*. (içinde s.177-190). Ankara: Dost, s.109-125.

getirdik. Bütün bu faydaları bize kazandıran savaş başarılarını, Helen yahut Barbarların saldırısına karşı savaş dalgasını geri püskürttüğümüz bizim ve babalarımızın enerjisinden konuşmayacağım; çünkü hikâye uzun ve tanınmış olacak... Bunlar böyle cesur davranmakla şehrimize yakışan askerler olduklarını gösterdiler. Siz şehri korumanın iyiliklerini söyleyecek kuru sözlerden öğrenecek değilsiniz... Siz Atina'nın yüceliğini her günkü olan bitenlerde görüyor, onu seviyorsunuz. Onun büyüklüğünü düşündükçe tehlike ne kadar korkunç olursa olsun üstlerine düşen ödevi iyice tanıyıp tanımaz işe atılmak cesaretini gösteren, şeref duygusuyla davranan askerlerin onu bu yüksekliğe ulaştırdıklarını, herhangi bir denemede, başarısızlığa uğradıkları zaman şehri hemen kendi cesaretlerinden mahrum bırakmayıp, onu kurtarmaya çalışarak en büyük fedakârlıkta bulunduklarını hatırlıyorsunuz. Bütünlüğün kurtuluşu için canlarını feda etmekle bunların her biri kendisi için hiç ölmeyen bir ün, eşsiz bir mezar kazandı.³¹³

Kutsanan toprak, hayal edilen ulusun inşasında, ulusun inşa edileceği mekânı belirleyerek işlevsel bir enstrüman olarak kullanılmıştır. Bu süreçte, atomize olmuş bireylerin bir topluluğa aidiyet duygularının yeniden güçlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.³¹⁴ Bu gerekliliği karşılayacak en önemli unsurlardan biri olan vatan, bireylerin üzerinde köklendikleri toprağı ifade etmektedir. Bireyleri birbirine kenetleyen işe yarar bir unsur olarak vatana dönüşerek somutlaşan toprağı duyulan sadakat, milli kimlik aidiyetiyle ve o aidiyete raptiyelenmiş değerlerle birleşerek ulusu oluşturmuştur.³¹⁵

Ulus meydana getiren, ulusun üzerinde yükseldiği topraklar, modern bir olgu olan ulusun doğası gereği bütünleştiği, birleştiği, dışarıya karşı güvenli alanını ve egemenlik sahasını oluşturduğu belirlenmiş ve kesinleşmiş sınırları ifade etmektedir. Sınırları çizilmiş belli bir alanda yönetsel bir tekeli sürdüren modern devlet³¹⁶, vatan toprakları üzerinde ortak değerler etrafında kümelenen bir ulusu inşa etmiştir.

³¹³ Thucydides. *Pericles's Funeral Oration*, University of Minnesota: Human Rights Library. (<http://hrlibrary.umn.edu/education/thucydides.html>, Erişim Tarihi: 10.12.2020). Thucydides. *Perikles'in Cenaze Töreni Söylevi: Demokrasiye Övgü*. (Çev. Suat Y. Baydur). (<https://www.hukukpolitik.com.tr/2018/12/27/periklesin-cenaze-toreni-soylevi-demokrasiye-ovgu/>, Erişim Tarihi: 10.12.2020).

³¹⁴ Zabunoğlu, H. G. (2018). "Günümüzde Ulus- Devlet". *ERÜHFD*. 13(1), s.541.

³¹⁵ Bora, T. (Ocak 2007). "Türk Milliyetçiliğinin İnşasında Vatan İmgesi: Harita ve 'Somut' Ülke: Milliyetçiliğin Vatani Neresi?". *Birikim Dergisi*, s.213. (<https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-213-ocak-2007/2396/turk-milliyetciliginin-insasinda-vatan-imgesi-harita-ve-somut-ulke-milliyetciligin-vatani-neresi/5001> , Erişim Tarihi: 11.11.2021).

³¹⁶ Saygılı, A. (2010). "Modern Devlet'in Çıplak Sureti". *AÜHFD*. 59(1), s.91; Zabunoğlu, 2018, s.548.

Jean- Jacques Rousseau'nun ifadesiyle annelerin sütünden emilen vatan, vatanseverlik ve vatandaşlık sevgisi³¹⁷, Durkheim tarafından modern toplum sivil dininin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir.³¹⁸ Vatandaş, bugünkü teknik anlamından ziyade, vatana duyulan kutsal bağlılık ve sevgi ile sarmalanarak ulus devletin üzerine inşa edileceği ulusu oluşturmuştur. Bugünkü anlamıyla baktığımızda devletle birey arasındaki hukuki bağı ifade eden vatandaşlık, o dönem itibariyle hukuki bağın ötesinde vatana olan bağlılığı, aidiyeti, sevgiyi, vatanla kurulan özel bir ilişkiyi ifade etmektedir.

Vatana duyulan bu kutsal bağlılık ve sevgi çeşitli enstrümanlarla pekiştirilip, kardeşlik ruhu ile sarmalanarak³¹⁹ ulusu oluşturmuştur. Bu enstrümanlarla kendi benliklerini büyük ölçüde törpüleyen bireyler, millet içinde eriyerek başka bir bilinç düzeyine geçmişlerdir.³²⁰ Üst bir kavram olan ulusta birleşen vatandaşlar, bireysel olarak hareket etmekten çok ulusun bir üyesi olarak hareket etmeye, bir başka deyişle, ulus devletin egemenliğiyle sınırlan belirlenmiş sınırlar içerisinde yaşayan, ulus devletin ortak değerlerini benimseyerek, kolektif vicdanla bütünleşen bireyler, artık ulusa ait olan üst kimlik, yüce kültür şemsiyesi altında, ulusun üst benliğinde var olmaya başlamışlardır. *Graham Wallace*'ın da vurguladığı gibi bu üst kimlik ancak ulus devlet modeliyle mümkün olabilecektir:

Hiçbir yurttaş, bireylerin teker teker potasında eridiği bir ulusal modelin varlığına inanmadıkça, devletini tasavvur da edemez, ona siyasal yakınlık da duyamaz ve gerçekten de yurttaşları birbirine benzemedikçe ve kimi önemli yönlerden kendisine benzemedikçe böyle bir modelin varlığına inanmayı sürdüremez.³²¹

Ulus devlette bireyselliğinden çok, vatandaşlığıyla öne çıkan birey, devletiyle, törenleriyle, ritüelleriyle, tarihiyle, kültürüyle özdeşleşmiştir. Ulus devleti kolektif idealleriyle kutsayan vatandaş, bir süre sonra devleti totemik bir kutsallık çerçevesinde

³¹⁷ Rousseau, J. J. (April 1772). *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation*. ISN Zurich, s.9. (https://www.files.ethz.ch/isn/125482/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 20.10.2021).

³¹⁸ Durkheim, vatandaşlığı modern toplumun sivil dini olarak görmektedir. Wallace, R. A. (Spring, 1977). "Emile Durkheim and Civil Religion Concept". *Review of Religious Research*. 18(3), s.287-290; Düzce, M. (2017). "Emile Durkheim'da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (52), s.645-653.

³¹⁹ Oldfield, A. (1990). *Citizenship and Community Civic Republicanism and the Modern World*. London and New York: Routledge, s.71.

³²⁰ Tuğrul, 2014, s.19.

³²¹ Oommen, T. K. (1997). *Citizenship, Nationality and Ethnicity*. Cambridge: Polity, s.135'den naklen: Heater, 2007, s.133.

algılamaya başlamıştır.³²² Bu noktada vatandaşlar için vatandaşlıktan çıkarılma (denaturalization), neredeyse, dinden çıkarılma (excommunication) ya da aile terminolojisindeki karşılığı olarak evlatlıktan reddetme ile aynı şeyi ifade etmektedir.³²³ Devletin manevi şahsiyetine ve vatanın kutsal bedenine karşı girişilen herhangi bir ayrıkçı durum karşısında vatandaşlığı elinden alınan birey, kendisine verebileceği en büyük cezayla karşı karşıya kalarak, toplumdan dışlanmış, ayıplı bir lekelenmişliğe terk edilmiş olacaktır.³²⁴

Ulus devletin kolektif vicdanı altında birleşen vatandaşlar aracılığıyla ulusun ortak yazgısını, gururunu, yücelttiği kültürünü inşa edebilecek olan ulus devlet, vatanın birliği, bütünlüğü ve tamlığı için ona kusursuz bir kutsiyet atfetmiştir. Devlet ile ulus birlikteliğini merkeze alan ve kendini bu beraberlik üzerinden anlamlandıran ulus devlet³²⁵, kolektif kutsiyetinin herkes tarafından benimsenebilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için başkaca mekanizmalar oluşturma yoluna gitmiştir.

2.2.1.2. Ulusun simgesi: “Bayrak”

Aidiyetin, bütünleşmenin sağlanmasında kadim çağlardan beri vurgulanan toprak, yurttaşlık, ırk gibi nesnel unsurların yanında ve onlarla birlikte güçlendirilmiş, dönüştürülmüş ve manevi değerlerle sarmalanmış bayrak, üniforma, kamusal anıt, “milli övünç (ulusal gurur- national pride)” kaynağına dönüşen milli spor takımları³²⁶ gibi işlevsel mekanizmalar, çeşitli sembollerle, kurumsal yapılarla ve ritüellerle birlikte ulus inşasında kullanılmıştır. Ulusal kimlikle ilişkilendirilen bu tip simgelerin

³²² Açikel, F. (2020). “Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulus Pedagojisi”, s. 133. T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*. (6.Baskı). C.4. (içinde s.117-123). İstanbul: İletişim.

³²³ Açikel, 2020, s.133.

³²⁴ Açikel, 2020, s.133.

³²⁵ Aydın, R. (2018). “Ulus, Uluslaştırma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 6(1), s.233.

³²⁶ Şahin, 2019, s.98. “... Spor karşılaşmaları devletlerin birliğini sembolize ederdi, çünkü milletler arasındaki dostça rekabet, sembolik sözde mücadelelerle zararsız biçimde yatıştırılacak gruplar arası gerginlikler için bir emniyet subabı olması koşuluyla, düzenli yarışmaların kurumsallaşması kardeşlik duygusunu pekiştiriyordu.. İki savaş arası dönemde kitlesel bir gösteri olarak spor, devletleri- milletleri sembolize eden kişiler ve takımlar arasında bitmek tükenmek bilmeyen bir gladyatör yarışmaları dizisine dönüşmüştü... iki savaş arası dönemde milletlerarası spor, ..., milli mücadeleyi ifade eder olmuştı; milletleri ya da devletlerini temsil eden sporcular da hayali cemaatlerin esas temsilcileri oluyorlardı...Milyonların oluşturduğu hayali topluluk, on bir isimli bir ekipte daha gerçek görünmekteydi. Birey, alkışlamakla yetinse bile, kendi milletinin bir sembolü haline gelmekteydi.” Hobsbawn, 2017, s.181-182; Birch, A. H. (1989). *Nationalism and National Integration*. (1st Edition). London: Unwin Hyman, s.9-10.

ve yapıların oluşturulması ile toplumun çeşitli kesimlerini birleştiren, ulusal aidiyeti, ortak bilinci, ulusal kimlik duygusu güçlendirilerek ulusal bütünleşmenin sağlanması noktasında önemli bir aşama gerçekleştirilmektedir.³²⁷

Sembolik niteliği belirgin olan değerlerle pekiştirilen modern devletin, ulus devlet tasarımıyla kullandığı en önemli simgelerden biri “bayrak” olmuştur. Devleti ve onun egemenliğini temsil eden, renk ve biçimle özelleştirilmiş, bir alameti ifade eden bayrak³²⁸, yurttaşları tek bir simge etrafında birleştirmeye, bütünleştirmeye oldukça elverişli görülmüştür. Modern ulus devletin bayrağı, Hitler’in orduya yönelik yaptığı bir konuşmasında da vurguladığı gibi uğrunda can vermeye, can almaya değer kutsal bir sembol olarak tasarlanmıştır:

Alman için, en kutsal sembol daima bayrak olmuştur; bayrak bir kumaş parçası değildir, bir kanaat, bir sözdür, bir yükümlülüktür. Alman’ın düşmanlarına karşı mücadelesinde bayrak en önde taşındı, bu bayrak, şu an Alman Reich’in bayrağıdır. Mücadelemizin bu standartları, o zamanlar, göze çarpmıyordu, soluktu, tamamen iticiydi; yine de ulusun parçalanması ile alakası olmayan ancak bize yeni ve daha iyi bir Almanya’nın gün ışığı gibi görünen bayrağımızı her şeye rağmen sevdik! Binlerce yoldaşımız bu bayrağa bağlandı, bu bayrağın etrafında savaştı! Onları bugün hala görüyoruz -partinin en eski fırtına sancakları, rengi atmış ve solmuş- ama bugün hala bizim için parlıyor... Bugün, uğruna savaştığımız ve kazandığımız devletin sembolü olarak önümüzde dalgalanıyor.³²⁹

Bayrağın dalgalandığı her yeri vatanı olarak kabul eden vatandaşlar, ulusun varlığına, anavatanına ve bayrağa duyduğu inanç ile devlet için neferleştirilmiştir.³³⁰ Milli Mücadele’nin devam ettiği sırada *Mehmet Akif Ersoy* tarafından kaleme alınan ve 12 Mart 1921 tarihinde 1.TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti’nin milli marşı olarak kabul edilen İstiklal Marşı bayrağa duyulan bu bağlılık ve inancın ifadesi, bu bağlamda, vurgulanmaya değerdir:

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilal!
Kahraman ırkıma bir gül; ne bu şiddet, bu celal?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helal...
Hakkıdır, Hakk’a tapan milletimin istiklal.³³¹

³²⁷ Birch, 1989, s.9.

³²⁸ TDK, Güncel Türkçe Sözlük. (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 11.12.2020).

³²⁹ Hitler, A. “SA, SS & NSKK Konuşmaları, 12 Eylül 1937, Nürnberg”. Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.79-80). İstanbul: Sub, s.79, 80.

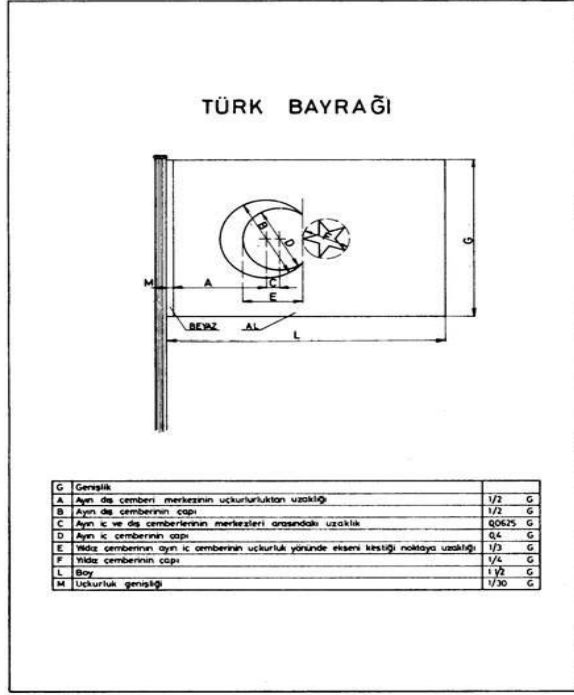
³³⁰ Harari, 2019, s.42.

³³¹ İstiklal Marşı. (https://www.tccb.gov.tr/istiklalmarsi_metin, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Ulus devletler, yarattığı bu sembolün kutsallığına inancı sağlamlaştırmak, sürekliliğini sağlamak ve sembolü dokunulmaz kılabilmek için Anayasalar veya parlamento kararları aracılığıyla onlara belli şekiller vererek “ulusal sembollerin şekil ve boyutları (the form and dimensons of the national symbols)”na dair her türlü hususun detaylı olarak ayrıca kanunla düzenleneceğini belirtmiş³³², ulusal hukuk

³³² Pek çok ulus devlet anayasası, anayasanın ilk bölümünde düzenlenen temel ilkeler kısmında hükümet sistemi, başkent, milli marş gibi hususlarla birlikte “ulusal egemenlik ve bağımsızlık ile birlik ve bütünlüğün sembolü” olarak “ulusal bayrak (national flag)”a ilişkin şekli düzenlemelere de yer vermiştir. Bkz.: Constitution of Albania, 1998 (Rev.2016), Article 14; Constitution of Angola, 2010, Article 18 “National Symbols” ; Constitution of Armenia 1995 (Rev.2015), Article 21 “The Symbols of the Repuclic of Armenia”, Constitution of Austria 1920 (Rev.2013), Article 8; Constitution of Azerbaijan 1995 (Rev.2016), Article 23 “Azerbaijan State Symbols”, Constitution of Belarus 2004, Article 19; Constitution of Belgium 1831 (Rev.2014), Constitution of Dominican Republic 2015, “National Flag” Article 31, Constitution of Egypt 2019, Article 223, Fransız Anayasası “Egemenlik (On Sovereignty)” başlığı altında bayrağı düzenlemiştir: Constitution of France 2008, Article 2, Constitution of Germany, 1949 (Rev. 2014), “Federal Flag” Article 22, Constitution of Hungary, Article 1, Constitution of Bulgaria 2015, Article 166, Constitution of Central African Republic, “Of the State and of Sovereignty” Article 24, Constitution of Chile 1980 (Rev.2021), Article 2, Constitution of China (People’s Republic of) 1982 (Rev. 2018), Article 141, Constitution of Cuba, 2019, “Fundamental Principles of Nation” Article 2, Constitution of Cyprus 1960 (Rev.2013), Article 4, Constitution of Czech Republic 1993 (Rev. 2013), Article 14, Constitution of Ireland 1937 (Rev.2019), Article 7, Constitution of Italy 1947 (Rev.2020), Aricle 12, Constitution of Kazakhstan 1995 (Rev. 2017), Article 9, Constitution of Kenya 2010, “National Symbols and National Days” Article 9, Constitution of Korea (Democratic People’s Republic of) 1972 (Rev.2016), Article 14, Constitution of Kosovo 2016, “Symbols”, Article 6, Constitution of Lithuania 1992 (Rev. 2009), Article 15, Constitution of Molfova (Republic of) 1994 (Rev.2016), “Symbols of State” Article 12, Constitution of Montenegro 2007 (Rev.2013), “State Symbols” Article 4, Constitution of Morocco 2011, Article 4, Constitution of Norway 1814 (Rev.2016), Article 120, Constitution of Portugal 1976 (Rev.2005), “National Symbols and Official Language” Article 11, Constitution of Qatar 2003, Article 3, Constitution of Russian Federation 1993 (Rev.2014), Article 70, Constitution of Senegal 2001 (Rev.2016), “Of the State and Of Sovereignty” Article 1, Constitution of Slovenia 1992 (Rev. 2016), Article 4, Constitution of Spain 1978 (Rev. 2011), Section 4, Constitution of Tunisia 2015, Article 4, Constitution of Turkey 1982 (Rev.2017), “Integrity, Official Language, Flag, National Anthem and Capital of the State” Article 3, Constitution of Ukraine 2016, Article 20, Constitution of Uzbekistan 2011, Article 5, Constitution of Yemen 2015, “The Emblem, Flag and National Anthem ofthe Republic” Article 155, Constitution of United Kingdom 1215 (Rev. 2013), “Union with Scotland Act 1716”, “The Kingdom United; Ensighs Armorial” Article 1; Bahsi geçen tüm Anayasalar ve daha fazlası içi bkz.: Constitute Project. (<https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en>, Erişim Tarihi: 31.10.2021). Amerika Birleşik Devletleri bayrağı 14 Haziran 1777’de alınan “Bayrak Kararı (Flag Resolution)” ile belirlenmiş ve resmiyete kavuşturulmuştur. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Document and Debates. (1774-1875). *Flag Resolution*. (<http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=008/lljc008.db&recNum=90>, Erişim Tarihi: 31.10.2021).

kapsamında koruma altına almış, sınırlarını detaylı bir şekilde çizmiş³³³ ve bunlarla da kalmayarak sınırlara uyulmaması durumunu yaptırıma bağlamıştır.³³⁴

Resim 2.1. Türk Bayrağı³³⁵

2.2.1.2.1. Ulus devletin inşasında işlevsel bir mekanizma olarak “Sivil Din” ve sivil dinin müjdelediği “Şehitlik”

Modern devlet, ulus inşasında birlik sağlama yolunda “din”in topluluk oluşturu (cemaat teşkil edici) etkisini³³⁶ göz ardı etmeyerek, işe yarar bir mekanizma

³³³ Türk Bayrağı Kanunu, m.3, 4, 5, 6, 7. Kanun No.: 2893, Kabul Tarihi: 22.09.1983, RG Tarih/ Sayı: 24.09.1983/ 18171. (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2893&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Türk Bayrağı Tüzüğü, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi/ No: 25.01.1983/ 85/9034, Yayımlandığı RG Tarih/Sayı: 17.03.1985/18697. (https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=859034&MevzuatTur=2&MevzuatTertip=5, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

³³⁴ “Bu Kanuna ve çıkarılacak yönetmeliğe aykırı olarak Bayrak yapmak, satmak ve kullanmak yasaktır. Bu yasağa aykırı olarak yapılan Bayraklar o mahallin yetkili amirince toplatılır. Bu Kanun hükümlerine aykırı davranışta bulunanlara, fiilleri suç oluşturmadığı takdirde mahalli mülki amir tarafından Kabahatler Kanununun 32 inci maddesi uyarınca idari para cezası verilir.” Türk Bayrağı Kanunu, m.8. Kanun No: 2893, Kabul Tarihi: 22.09.1983, RG Tarih/ Sayı: 24.09.1983/ 18171. “Mısır sBayrağına saygısızlık, kanunen cezalandırılan bir suçtur.” Constituton of Egypt 2019, Article 223.

³³⁵ 2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu’nun sonuna ekli görsel (https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/bayrak/, Erişim Tarihi: 03.02.2021).

³³⁶ Freyer, 2016, s.55.

olarak kullanmıştır.³³⁷ “Din, toplumun en güçlü bağıdır (religio praecipuum vinculum societatis)”³³⁸ argümanından yola çıkan modern devlet, dinin içi boşaltılmış³³⁹ ve onu kullanışlı hale getirilmiştir. Zamanın ruhunu, toplumun gerçeklerini, dinin gücünü fark eden modern devlet projesinin yürütücüleri, dini yok edemeyeceklerinin farkındalığıyla hareket ederek, dinin içini boşaltmış, dine yönelik algıyı kendi projelerine yarar hale getirmiş ve modern değerlere din ile meşruiyet kazandırarak³⁴⁰ kendi mitlerini oluşturmuşlardır. Gellner’in ifade ettiği gibi; toplum artık dini semboller kullanmak yerine “modern, düzene sokulmuş, kendi çarkını döndüren yüksek kültür”³⁴¹ün faydalı, işe yarar mekanizmalarını, birer araç olarak kullanmayı tercih etmiştir.³⁴²

“Kutsallaştırma yeteneği”³⁴³ne sahip olan din dışı alan olarak modern devlet, dinin ideolojik totalitesini ve toplumsal birlik ve bütünlük ritüellerini önemseyerek³⁴⁴

³³⁷ Dinin bu etkisini kullanan yalnızca modern devlet iktidarı olmamıştır. Din, siyasal iktidarların meşrulaştırılması için en eski ve en güçlü araçtır. Dine bu özelliklerini veren onun aşkınlaştırıcı ve kutsallaştırıcı rolü olmuştur. Dinin bu özelliğini kullanmayan siyasal iktidar yok gibidir. Din, site devletlerinin toplumsal birlik ve bütünlüğüne, mutlak monarşilerin ve imparatorların kutsal misyonuna, ulus devletlerin kurtuluş ve kuruluşuna, demokratik rejimlerin genel iradelerine aşkın bir yücelik katarak meşruiyet kazandıran bir araçtır. Çetin, 2007, s.81-82.

³³⁸ Bacon, F. (2016). *Seçme Aforizmalar*. (3.Basım). (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.16.

“Bireylerin bütün varlıklarıyla katıldığı bir şey varsa o da, dindir”. Freyer, 2016, s.51.

³³⁹ Burada Auguste Comte’un pozitif felsefesinden bahsetmek yerinde olacaktır. Comte’a göre insanlık tarihinde birbirini izleyen, birbirinden “tamamen farklı”, “hatta birbirine kökten zıt”, temelde birbirinden dünya görüşü, düşünüş ve dünyayı açıklama biçimi ile ayrılan üç aşama bulunmaktadır; “teolojik, metafizik ve pozitif” aşamalar. Teolojik aşamada (theological state), insanlar doğaüstü varlık ve güçlere inanmıştır. Bu aşamada din, belirli bir düşünüş biçimi, çevrede olup bitenlerin bir çeşit açıklama ve yorumu sayılmaktadır. İkinci aşamada olan metafizik aşamada (metaphysical state), doğaüstü varlıklar, soyut güçler yerini insan zihninin varsaydığı ilk şeye, doğrulanabilir varlıklara bırakmıştır. Demek ki artık birey, çevresinde olup biten olayları, onlara tanrısal anlamlar vererek değil; öz, doğanın gücü gibi soyut doğaötesi kavramlara başvurarak açıklamaktadır. Üçüncü ve son aşama, pozitif aşamadır (positive state). Bu aşamada artık açıklanabilir ilkelerden olduğu kadar, doğaüstü kavramlardan da sıyrılmış, sırf bilimsel düşünce etkin olmaya başlamıştır. Din artık, bir çeşit önbilimdir. Comte, A. (2000). *The Positive Philosophy*. (Vol.1). (Translated by Harriet Martineau). Kitchener: Batoche Books, s.27, 28; Freyer, 2016, s.59.

³⁴⁰ Çetin, H. (2007). *Modernleşme Krizi*. Ankara: Orion, s.81.

³⁴¹ Gellner, 2018, s.141. “Aydınlanma, büyüden ve mitten arındırılmış olan bir dünya yaratma niyetindeydi. İronik olarak, Aydınlanmanın yıkıcı bir güce dönüşmesiyle, Aydınlanmanın kendisi mite dönüşmüştü.” Coşkun, B. (Ağustos 2019). “Aydınlanmanın Doruk Noktası: Batı Medeniyetinin Yıkımı”. *Düşünbil*. Y.13, S.82, s.45.

³⁴² Bu sebeple Marx, Hristiyan devletini “ikiyüzlülükle” itham etmiştir: “Hristiyan denen devlet, devletin Hristiyanca yadsınmasıdır, ama kesinlikle hristiyanlığın politik gerçekleşmesi değildir... Hristiyan diye bilinen devlet tam- olmayan devlettir, ve Hristiyan dini kendi tam olmayışının tamamlanışı ve kutlulaştırılışı olarak görülür. Hristiyan devlet için, bu nedenle, din zorunlu olarak bir araç haline gelir, öyleyse, o ikiyüzlü bir devlettir... Hristiyan denen devlet, kendini devlet olarak tanımlayabilmek için Hristiyan dinine gereksinim duyar.” Marx, K. (2014). *Yahudi Sorunu*. (5.Baskı). (Çev. Muzaffer İlhan Erdost). Ankara: Sol, s.21-22.

³⁴³ Freyer, 2016, s.63.

³⁴⁴ Çetin, 2007, s.81.

“sivil din (religion civile, toplum dini)”i meydana getirmiştir. Siyaset felsefesinde ilk defa Rousseau tarafından 18 Ağustos 1756’da *Voltaire*’e yazılan bir mektupta kullanılan ve kavramsallaştırılan “sivil din”, “sivil bir inanç beyanı (profession de foi civile)”nı ifade etmektedir. Tapınağı, sunağı, törenleri olmayan, Tanrı’ya salt içten bir tapınışı ifade eden insan dini ile ilkel kavimlerde karşımıza çıkan, tek bir ülkede geçerli olan, yabancıların barbar ve imansız olarak görüldüğü, tapınağı, ayinleri ve yasalarla belirtilen dış törenleri olan yurttaş dininin birleşimiyle elde edilebilecek olan sivil din³⁴⁵, Rousseau tarafından devlet merkezli olarak tasvir edilmiştir.³⁴⁶ Kamu yararını ilgilendiren, uhrevi olmaktan çok, dünyevi olan ve bu nedenle “sivil” sözcüğü ile adlandırılan sivil din³⁴⁷, yurttaşların kendine görevlerini sevdirecek bir dini ifade etmesi bakımından devlet için oldukça önemlidir.³⁴⁸ Kuralları egemen tarafından belirlenecek olan sivil din, işte bu nedenle gereklidir³⁴⁹:

... sadece toplumla ilgili bir inanç belirtisi vardır; bunun maddelerini saptamak egemen varlığın hakkıdır, bunlar din dogmaları gibi değil, insanları uzlaştırıcı duygulardır, bu duygular olmadıkça, ne iyi bir yurttaş olunabilir, ne sadık bir uyruk. Egemen varlık kimseyi bunlara inanmaya zorlayamamakla birlikte, inanmayanları devlet sınırı dışına sürebilir, dinsiz diye değil, toplum yaşamına elverişsiz diye; yasaları ve doğruları içten sevmeye ve gereğinde ödevini uğrunda yaşamını hiçe saymaya yetersiz bir adam diye. Bu dogmaları herkesin önünde kabul edip, bunlara inanmıyormuş gibi davranan kimseyi ölümle cezalandırmalıdır; suçlarının en büyüğünü işlemiştir çünkü: Yasalara karşı yalan söylemiştir.³⁵⁰

Rousseau, her ne kadar sivil dinin kurallarının, egemen tarafından belirleneceğini ifade etmiş olsa da, olumlu ve olumsuz dogma olmak üzere sivil dine ilişkin dört kural belirlemiştir³⁵¹:

1. Her şeye gücü yeten, idrak sahibi, iyiliksever, her şeyi önceden gören yardımsever bir Tanrı’nın varlığına inanç,
2. Doğru olanların mutluluğa kavuşacakları ve kötülerin cezalandırılacağı ahiret gününe inanç,
3. Sosyal Sözleşmenin ve yasaların kutsallığına olan inanç,

³⁴⁵ Rousseau, J. J. (1978). *On the Social Contract: With Geneva Manuscript and Political Economy*. (Translated by Judith R. Masters). R. D. Masters (Ed.). New York: St. Martin’s Press, s.200; Salihpaşaoğlu, 2021, s.197-198.

³⁴⁶ Ceylan, C. (Bahar 2015). “İslam’da Sivil Din Ne Anlama Gelir?”. *Liberal Düşünce*. Y.70, 78, s.64.

³⁴⁷ Salihpaşaoğlu, 2021, s.199; Özgüç, O. (2013). “Jean- Jacques Rousseau’da Sivil Din Kavramı”. *AÜSBFD*. 68(3), s.12-13.

³⁴⁸ Rousseau, 2015, s.133.

³⁴⁹ Değirmencioğlu, 2019, s.2009 vd.

³⁵⁰ Rousseau, 2015, s.134.

³⁵¹ Rousseau, 2015, s.134.

4.Hoşgörüsüzlükten kaçınma

Sivil din, devlet ve yurttaşların gösterecekleri hassasiyetle toplumun diğer üyelerinin uhrevi kurtuluşu adına değil de, iyi bir vatandaş ve sadık bir tebaa olmalarını sağlamak için tasarlanmıştır.³⁵² Bir projenin ürünü olan sivil din³⁵³ ile Rousseau, siyasal ve toplumsal bir gaye gütmektedir:

İnsanlar toplum içinde yaşamaya başlar başlamaz, onları orada tutmak için bir dinleri olması gerekir. Dinsiz bir halk hiçbir zaman varlığını sürdürememiştir, sürdüremeyecektir de; eğer bir din verilmemiş olsaydı, ya kendileri yaparlardı veya kısa sürede yok olup giderlerdi.³⁵⁴

Paylaşılan ortak değerleri, ortak kültürü ulusal birlik altında şekillendirmeye yardımcı olan, çoğunluk kültürü içerisinde kök salmış bir sivil din³⁵⁵, daha sonra sivil din alanında önemli çalışmaları bulunan *Robert Bellah* tarafından “Üçüncü Cumhuriyet (Third Republic)’in sivil dininin başrahibi ve teoloğu”³⁵⁶ olarak ilan edilen *Emile Durkheim* başta olmak üzere pek çok düşünür tarafından üzerinde tartışılmış³⁵⁷ ve en başta “dogması”, “kutsal ilkeleri”³⁵⁸, “ritüelleri”³⁵⁹ ile yeni bir din olarak nitelendirilmiştir. Durkheim tarafından dile getirilen soru, ulus inşasında sivil dinin yerini ve önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir:

³⁵² Salihpaşaoğlu, 2021, s.199; “Rousseau’nun ‘sadece sivil’ demesinin nedeni bu inancın uhrevi değil dünyevi, yani siyasal ve sosyal amaçlara hizmet ettiğini vurgulamak içindir. Egemen, bu hükümler aracılığıyla yurttaşlığın duygusal boyutunu besleyecek ve yurttaşların birbiriyle iyi geçinmelerine imkan veren hisleri (sentiments de sociabilité) teşvik ederek, kanunları seven ve sayan, yurttaşlık vazifelerinin bilincinde olan iyi yurttaşların yetişmesini sağlayacaktır.” Orhan, Ö. (2013). “Jean-Jacques Rousseau’da Sivil Din Kavramı”. *AÜSBFD*. 68(3), s.12, 13.

³⁵³ Weed, R. (2010). “Jean- Jacques Rousseau on Civil Religion”. R. Weed, J. Heyking (Ed.). *Civil Religion in Political Thought*. (in s.145-166). Washington: The Catholic University of America, s.147.

³⁵⁴ Rousseau, 1978, s.195.

³⁵⁵ Miller, L. (2009). “Religion’s Role in Creating National Unity”. *International Journal of World Peace*, 26(1), s.98, 99. Habermas, 2012, s.21.

³⁵⁶ Bellah, R. N. (1973). *Emile Durkheim on Morality and Society*. Chicago: The University of Chicago, s.x.

³⁵⁷ Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Translated by Karen E. Fields). New York: The Free Press.

³⁵⁸ “Fransız Devrimi yeni bir dindi. Dogması, kutsal ilkeleri (hürriyet ve kutsal eşitlik) vardı. Ulusal bayramlarla bağlantılı olarak incelikle işlenen, Katolik ayininden uyarlanmış tapınma şekilleri vardı. Azizleri, kahramanları ve hürriyet şehitleri vardı.” Hoffner, E. (2020). *Keskin İnançlılar*. (10.Baskı). (Çev. Erkil Günur). İstanbul: Olvido, s.34.

³⁵⁹ Pappaport tarafından tamamıyla belli aktörler tarafından kodlanmamış az çok sabit bir dizi formel söz ve davranışların uygulanışı olarak ifade edilen ritüeller, sadece dini bir duygunun ortaya çıkmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda sosyal entegrasyonu gerçekleştirme ve bunun devamını sağlama noktasında da katkı sağlarlar. Pappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University, s.24; Ataman, K. (2014). *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*. Ankara: Sentez, s.42-43.

Mesih İsa'nın hayatındaki önemli bir günü kutlamak üzere bir araya gelen Hristiyanların ya da Mısırdan çıkışlarını hatırlamaya çalışan Yahudilerin yaptıklarıyla, yeni bir moral legal sistemin ilan edilmesi ya da *bir milletin hayatında önemli bir yere sahip büyük bir olayın kutlanması* arasında ne fark var?³⁶⁰

Bir vatandaş olarak bireyin rolünü ve birey olarak mensubu olduğu toplumun zaman ve tarih içerisindeki yerini “nihai varlığın (ultimate being)” ve anlam dünyasının şartlarıyla ilintilenen inanç, ritüel ve semboller bütünü³⁶¹; her milletin kendi tarihsel tecrübesini, aşkın olarak nitelendirdiği bir hakikatin ışığında yorumladığı dini boyut³⁶²; kendi içlerinde farklı, bazen de birbirine zıt bakış açılarına ve menfaatlere sahip grupları, kurumları, cemaatleri, toplumun menfaati söz konusu olduğunda, farklılıkları bir tarafa bırakıp ortak bir ülkü etrafında bütünleşmelerini sağlayabilen dini-siyasi kültürel bir olgu³⁶³ olarak farklı şekillerde tanımlanan sivil din, dini yok etmek yerine, onu siyasal iktidarın hizmetine sunan, bütünleşmenin bir aracı olarak kabul eden modern devlet tarafından³⁶⁴, ulus inşasında büyük bir incelik kullanılmıştır.³⁶⁵ Bireyin devletle arasındaki bağın birtakım “inanç, ritüel ve semboller” aracılığıyla nihai varlıkla ilişkilendirilmesine vurgu yapan sivil din³⁶⁶, ulus devletler tarafından farklı form ve içeriklerle de olsa kaçınılmaz olarak kullanılmıştır.³⁶⁷ Farklı ulus devlet pratiklerinin yanında, sivil din, kurumsal ve sosyal anlamda pratikte ciddi karşılığını Amerika Birleşik Devletleri örneği ile bulmuştur.³⁶⁸

Amerika Birleşik Devletleri, birbirinden farklı pek çok insanı barındıran bir devlet olması sebebiyle, Amerika özelinde “ortak inanç (common faith)”, “Cumhuriyet dini”, “ortak din (Religion in general)”, “kilise ruhuna sahip ulus (a nation with the soul of church)”, “milliyetçiliğin dini boyutu” gibi farklı şekillerde adlandırılan³⁶⁹ kapsayıcı bir sivil dini özenle inşa ederek, bunu devlet stratejisi haline

³⁶⁰ Durkheim, 1995, s.475. Vurgu Ataman tarafından yapılmıştır: Ataman, 2014, s.44.

³⁶¹ Coleman, J. (Summer, 1970). “Civil Religion”. *Sociological Analysis*. 31(2), s.67-77.

³⁶² Bellah, R. N. (1992). *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. Chicago: The University of Chicago, s.3.

³⁶³ Ataman, 2014, s.60.

³⁶⁴ Çetin, 2007, s.85.

³⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Değirmencioğlu, 2009, s.2003-2031.

³⁶⁶ Düzce, M. (2020) “Sivil Din ve Politik Din Kavramlarına Teorik Bir Bakış”. *Bilimname*. 2020/1, s.390.

³⁶⁷ Ataman, K.; Vaughan, K. (2017). “When ‘Civil Religion’ Becomes ‘Political Religion’: The Special Case of Great Britain”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 58(2), s.145.

³⁶⁸ Ceylan, 2015, s.64.

³⁶⁹ Düzce, 2020, s.390.

getirmiştir.³⁷⁰ Sivil dinin Amerika'daki ilk izlerine bağımsız Amerika'yı kuran 4 Temmuz 1776 tarihli "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (The Declaration of Independence)"nde rastlanmaktadır. Bir devlet dinine sahip olmayan Amerika, Bağımsızlık Bildirgesinde "Doğa'nın Tanrısı (Nature's God)", "Doğa Kanunları (Laws of Nature)", "Yaratıcı (Creator)", "Tanrı (Providence)", "İlahi Tanrı (Divine Providence)" gibi kavramları özellikle yineleyip, Tanrı'nın kendilerine yaşam, özgürlük, mutluluğu arama haklarını verdiğini ifade etmiştir.³⁷¹ Bildirge ile başlayan süreçle birlikte Tanrı'nın Amerikan toplumunun yanında olduğunu sürekli vurgulayan Amerika³⁷², kurulduğu günden itibaren sivil dinin enstrümanlarını, ritüellerini özenle oluşturmuştur.

Bağımsızlığın ilanından sonra 17 Eylül 1787'de onaylanarak 4 Mart 1788'de yürürlüğe giren Amerikan Anayasası, içeriğinde her ne kadar tanrı mefhumunu doğrudan çağrıştıracak herhangi bir ifadeye rastlanmamış olsa da politikacılar ve Devlet Başkanları tarafından her zaman 1776 Bildirgesi ruhu ile anılmış ve birlikte yorumlanmıştır.³⁷³

1861-1865 yılları arasında Kuzeyliler ve Güneyliler arasında gerçekleştirilen ve "Amerikan tarihinin merkezi"³⁷⁴ olarak nitelendirilen Amerikan İç Savaşı'na kadar, Robert Bellah'ın deyimiyle, Bağımsızlık Bildirgesi ve Amerikan Anayasası birer kutsal metin ve *George Washington* halkını zorbalıktan kurtaran ilah tayin edilmiş Musa olarak benimsenmiştir.³⁷⁵ Savaş esnasında Başkanlığa geçen *Abraham Lincoln*'un 19 Kasım 1863'te Gettysburg Milli Parkı'nda gerçekleştirdiği konuşmada Amerika'nın anlamlı birliğini kurma görevini üstlenmesiyle birlikte Lincoln, "sivil dinin peygamberi" olarak kabul edilmiştir³⁷⁶:

Tanrı, iradesini bildirmek için insanları aracı kılar ve doğrudan dünya işlerine müdahale eder ifadesi İncil'de yer alan ifadelerden biridir. Bunun böyle

³⁷⁰ Miller, 2009, s.91.

³⁷¹ The Declaration of Independence. In Congress. (July 4, 1776). (<https://www.ushistory.org/documents/declaration.htm>, Erişim Tarihi: 23.10.2021).

³⁷² Ataman, 2014, s.77; Değirmencioğlu, 2019, s.2015.

³⁷³ Anderson, D. G. (1988). "Power, Rhetoric and The State: A Theory of Presidential Legimacy". *The Review Politics*. 50(2), s.200-204.

³⁷⁴ Mead, S. E. (2007). *The Lively Experiment: The Shaping of Christianity in America*. Eugene&Oregon: Wipf and Stock, s.12.

³⁷⁵ Bellah, R. N. (2006). "Civil Religion", s.234. Bellah, R. N.; Tipton, S. M. (Ed.). *The Robert Bellah Reader*. (içinde s.225-243). Durhan & London: Duke University.

³⁷⁶ Ataman, 2014, s.81; Johnson, B. (2015). "Marianne Moore's 'Abraham Lincoln and the Art of the World' Poetry, Celebrity and Civil Religion". *Texas Studies in Literature and Language*. 57(1), s.53-79.

olduğuna çoğu kez şahit oldum, öyle zamanlar oldu ki irademden kendinden daha güçlü bir irade tarafından kontrol edildiğini hissettim; gücün yukarıdan geldiğinden asla şüphe etmedim.³⁷⁷

Amerikan sivil dininin kurban, vatana ve millete sadakat, şehitlik, fedakarlık gibi kavramlarını inşa eden, 4 Temmuz'da kutlanan "Memorial Day (Anma Günü)"³⁷⁸ ritüelini oluşturan Lincoln'un ardından başkanlığa gelen neredeyse tüm Amerikan başkanlarının ortak noktalarından birini sivil din oluşturmuştur. "Milli Dua Günü (National Day of Prayer)", "Şükran Günü (Thanksgiving Day)" gibi seçilmiş kutsal zamanlar, devletin kahramanlarının anıldığı, ulus devleti var eden değerlerin tekrar tekrar anlatıldığı ulusal bayramlar³⁷⁹, ritüeller, şehitler için oluşturulan başta Arlington ve Gettysburg Mezarlığı olmak üzere milli mezarlıklar, kutsal mekanlar sivil dinin önemli enstrümanlarını oluşturmuştur.³⁸⁰ Hangi ideolojiyi benimserse benimsesin Amerikan başkanlarının, halkın önünde veya toplum hayatında yer eden önemli anlarda yaptıkları konuşmalarda, tanrı temasıyla birlikte dini hususlara düzenli ve sürekli olarak vurgu yapmaları³⁸¹³⁸², kendi rollerinin Amerika'nın kaderi için önemi

³⁷⁷ Bir başka ifadesinde Lincoln, "Biliyorum ki Tanrı benim bir şey yapmamı istediğinde bir yolunu bulup onu bana bildirir" demiştir. Endy, M. B. (1975). "Abraham Lincoln and American Civil Religion: A Reinterpretation". *Church History*. 44(2), s.230-232.

³⁷⁸ Amerikan İç Savaşını anmak için öngörülen, ilki 30 Mayıs 1865'te düzenlenen Anma Günü, 1882'de Memorial Day ismini almıştır. Bu gün ile birlikte, sivil dinin potansiyel olarak en derin travmasının bir festivalle birlikte her yıl canlı tutulması amaçlanmıştır. Shanks, A. (1995). *Civil Society, Civil Religion*. Oxford: Blackwell, s.6; Değirmencioğlu, 2019, s.2019.

³⁷⁹ Ulus devlet, ortak değerlerin yaratıcısı, taşıyıcısı ulusal bayramları koruma altına almıştır. Türkiye Cumhuriyeti örneği için bkz.: 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 17.03.1981, RG Tarih/ Sayı: 19.03.1981/17284. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2429.pdf>+&cd=11&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 31.10.2021). 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı özelinde bir değerlendirme için ayrıca bkz.: Tuğrul, S. (2010). "Ritmik Beden, Belleğin Ritmi: Bir 29 Ekim Anısı". *Toplum ve Bilim*. S.117, s.41-55.

³⁸⁰ Ataman, 2014, s.83-85.

³⁸¹ George Washington'un 30 Nisan 1789'daki göreve başlama konuşmasından bir alıntı: "Hiç kimse, insanlığa ilişkin sorunları Birleşik Devletler'den daha fazla yöneten Görünmez El'i kabul etmek ve ona ibadet etmekle bağlı değildir. Bağımsız bir ulusu karakterize etmek için atılan her adım, ilahi temsilcinin bir işaretiyle ayırt edilmeye başlanmış görünüyor... Kutsal özgürlük ateşinin korunması,..., belki de, eninde sonunda Amerikan halkının eline emanet edilmiştir." Washington, G. (1789). *Washington's Inaugural Address*. (https://www.archives.gov/exhibits/american_originals/inaugtxt.html, Erişim Tarihi: 24.1.2021). John F. Kennedy'nin 20 Ocak 1961'deki açılış konuşmasından bir alıntı: "Nihayet, ister Amerikan vatandaşı ister dünya vatandaşı olsun isteyeceğimiz aynı yüksek güç ve fedakarlık standardını bizden isteyin. Tek ödülümüz olan iyi bir vicdanla, ..., Tanrı'nın dünyadaki eserinin bizimki olması gerektiğini bilerek, sevdiğimiz topraklara öncülük etmek için dışarı çıkalım, Tanrı'nın duasını ve yardımını isteyelim." Bellah, R. N. (1967). "Civil Religion in America". *Daedalus*. 96(1), s.1-2. Türkçesi için bkz.: Değirmencioğlu, 2019, s.2021-2022.

³⁸² Amerikan Başkanlarının konuşmaları üzerinden yapılan bir analize göre, konuşmalarının %96'sı ile Ronald Regan, %94'ü ile George W. Bush ve %93'ü ile Bill Clinton, *Tanrı ve dua* kelimelerine en fazla vurgu yapan başkanlar olmuştur. Domke, D.; Coe, K. (2007). *The God Strategy: How Religion Became a Political Weapon in America*. New York: Oxford University, s.33-41.

ve seçilmiş millet olarak Amerika'nın dünya için nasıl bir rol oynadığıyla ilgili Tanrı'nın planlarından bahsedilen “sivil vaazlar”³⁸³ vermeleri 1776 Ruhunun Amerikan siyasetini doğrudan etki ettiğinin bir göstergesi olmuştur.

“Tanrı gözetimindeki bir millet (One nation under God)”, “Tanrı’ya güveniyoruz (In God we trust)”, “Tanrı Amerika’yı korusun (God save USA)” sloganlarında da olduğu üzere, Amerika tarafından sürekli olarak kendisine vurgu yapılan Tanrı, ne Püriten, ne Protestan, ne Katolik ne de herhangi bir Hristiyan Tanrı’dır.³⁸⁴ Sivil dinin bir aracı, sembolü, metodu olan bu Tanrı’nın Amerikan kamusal figürü olarak kullanılmasıyla, Amerikan toplumunda kapsamlı bir homojenliğin sağlanması amaçlanmıştır.³⁸⁵

Kendi peygamberlerini, kutsal olaylarını, kutsal mekanlarını, ritüellerini ve sembollerini yaratan sivil dinin³⁸⁶, en çok kullandığı enstrümanlardan biri “şehitlik” olmuştur. “Ulusu yeniden üretmek”³⁸⁷ için vatan ve bayrak uğruna can veren “kutsal yurttaşlar cemaati”³⁸⁸, modern ulus devlet tarafından şehitlikle müjdelenmiştir. İnancına tanıklık eden, inancından vazgeçmek yerine ölüme gönüllü olarak katlanan, inancı uğruna ölümü göze alan anlamlarına gelen “şehitlik (martyrdom)”³⁸⁹, kaynağını ve özünü, Hristiyanlığın ortaya çıktığı yıllarda Hristiyanlığa karşı yürütülen baskı ve zulüm geleneğinde bulmuştur. Yaklaşık üç yüzyıl süren bu baskı ve zulüm, Hristiyanlarla Yahudilerin ayrışmasını hızlandırmış ve zulme bir ilaç olarak şehitlik kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁹⁰ İslamiyet’te dini bir terim olarak

³⁸³ Coleman, 1970, s.75.

³⁸⁴ Değirmencioğlu, 2019, s.2026.

³⁸⁵ Olehla, R. (2010). “Common Faith: Civil Religion in US”. *The New Persence*. 3, s.30.

³⁸⁶ Bellah, 1967, s.18.

³⁸⁷ Asad, 2020, s.69.

³⁸⁸ Smith, 2013, s.57.

³⁸⁹ Online Etymology Dictionary. *Martydom, Martyr*. (https://www.etymonline.com/word/martyrdom#etymonline_v_31719, Erişim Tarihi: 25.10.2021). Nişanyan Sözlük. *Şehit*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C5%9Fehit>, Erişim Tarihi: 25.10.2021).

³⁹⁰ Yeni bir din olarak ortaya çıkan Hristiyanlığın, İmparatorluğun içinde büyük bir hızla yayılması, tehdit olarak algılanmasına ve devlet yöneticilerinin düşmanlığını üzerine çekmesine neden olmuştur. Nispeten modern bir anlayış olan din ve devletin birbirinden ayrılması Romalılar tarafından bilinmediğinden “devletin dinine” karşı olmak, “devlete” karşı olmakla, başka bir ifadeyle “vatan hainliği” ile eş değer kabul edilmekteydi. Salihpaşaoğlu, 2021, s.75-77.

Allah yolunda öldürülen Müslümanı ifade etmek üzere kullanılan “şehid” kelimesine, Kur’an-ı Kerim’de pek çok ayette³⁹¹ yer verilerek, şehitliğin önemi vurgulanmıştır.³⁹²

Dinler tarihindeki pratiğinden ayrılarak, modern devletle birlikte farklı bir anlam kazanan kavramlardan biri olan şehitlik, Rousseau tarafından yurttaşlık dininin bir unsuru olarak ifade edilmiştir. Kendi dogmalarını, ayinlerini yasalarla belirleyen yurttaş dini tasarımına göre, onu kabul eden ulustan başkası ona imansız ve yabancıdır: “mihrapların ötesinde insanlar için ne hak tanır, ne ödev.”³⁹³ “Tanrı sevgisini yasayla birleştirmesi ve yurttaşlara yurda karşı aşırı bir hayranlık aşilayarak devlete hizmet etme”yi teşvik etmesi bakımından devlet için faydalı olan yurttaşlık dini için, vatan hizmeti “saygın bir vatandaşlık görevi”³⁹⁴, “yurdu uğruna can vermek” ise “şehit olmaktır”.³⁹⁵ Böylece şehitlik salt dini inanç ile sınırlandırılmaksızın kutsallaştırılmış bir ülkü olarak vatan uğruna ölmeyi³⁹⁶ de kapsar hale getirilmiştir.

Böyle bir din, bir inanç pratiği müntesiplerine dünya görüşüyle birlikte bir çeşit sivil itaat fikri kazandırmıştır.³⁹⁷ Bu durum aslında sekülerleşen modern zamanlarda, ulus devlet modelinin vatandaşlarından beklediği bir borç ödeme yöntemi olarak da değerlendirilebilecektir.³⁹⁸ Metinler, kurallar ve değerlerden oluşan kutsal öğeler

³⁹¹ “Allah yolunda öldürülenlere ölüler demeyin. Zira onlar diridir, fakat siz farkında değilsiniz.” (el-Bakara 2/154); “Sakın Allah yolunda öldürülenlerin ölü olduklarını sanma! Onlar diridir ve rableri katında rızıklara mazhar olmaktadır” (Âl-i İmrân 3/169); “Allah yolunda öldürülenlere gelince Allah onların amellerini zayi etmez (...) Allah onları kendilerine tanıtmış olduğu cennete koyacaktır” (Muhammed 47/4-6) Kur’an-ı Kerim. el-Bakara 2/154. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/161/154-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 17.02.2022); Kur’an-ı Kerim. Âl-i İmrân 3/169 (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i-%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/462/169-171-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 17.01.2022); Kur’an-ı Kerim. Muhammed 47/4-6. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/muhammed-suresi-47/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>, Erişim Tarihi:17.02.2022).

³⁹² İslam Ansiklopedisi. Şehid. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).

³⁹³ Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi*. (8.Baskı). (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.129.

³⁹⁴ Rousseau, J. J. (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. (13.Baskı). (Çev. Yaşar Avunç). İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.708.

³⁹⁵ “Yurdu uğruna can vermek şehit olmaktır; yasaları çiğnemek dinsizlik; bir suçlunun üstüne herkesin lanetini çekmek, onu Tanrı’nın öfkesine kurban etmektir.” Rousseau, 2015, s.130.

³⁹⁶ TDK Büyük Türkçe Sözlük. *Şehit*. (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.10.2021).

³⁹⁷ Ataman, 2014, s.26.

³⁹⁸ Tuğrul, 2014, s.157; Türkiye bağlamında toplumsal bir tutkal olarak borç ve borçluluğa dair yazdığı eserinde Yüksek, şu ifadeleri kullanmıştır: “... yurttaşlarla devlet arasındaki ilişkiden söz etmek istiyorum. Yurttaşlar devlete karşı borçlu olarak doğuyorlar ve üstelik bu borçların bazıları ödenerek tükenmiyor. Biraz abartarak ifade edersem, Türkiye’de yurttaşlık bağları bir yanıla devlete olan borçluluk üzerinden kuruluyor diyebilirim. Bu konuda Fusun Üstel’in kullandığı ‘vazifelerle borçlu vatandaş’ deyimini hatırlayalım. Üstel’in incelediği Yurt Bilgisi kitaplarında 1940’lara kadar yer alan yurttaşlık kavramının önemli bir unsuru, hakların, vazifeleri yerine getirmek için var olduğu düşüncesidir. Buna göre, iyi huylu ve görgülü olmak, aileye sadakat, çalışkanlık ve vatandaşlık hizmetlerini yerine getirmek, yurttaşın sırasıyla kendisine, ailesine, milletine ve devletine karşı

dizisi, vatan borcu, vatan için fedakarlık, hatta milli marşlarda³⁹⁹, eğitim sistemlerinde kullanılan çeşitli sloganlarla (“Varlığım Türk varlığına armağan olsun”) sürekli olarak yinelenerek kutsallaştırılan vatan uğruna ölme fikri⁴⁰⁰, ulusal güvenliğin “tek el”den sağlanması için oluşturulan milli ordu⁴⁰¹ ve zorunlu askerlik⁴⁰² örneklerinde olduğu gibi, ortak kimliği biçimlendirmekte ve temellendirmektedir.⁴⁰³ Bir itaat ve fedakarlık yemini olarak, Türk ordusuna askerlik hizmetini yerine getirmek üzere katılan asker adaylarının yemini bu temellendirmenin en açık göstergelerinden biri olarak vurgulanmaya değerdir:

Barişta ve savaşıta, karada, denizde ve havada her zaman ve her yerde milletime ve cumhuriyetime doğruluk ve muhabbetle hizmet, kanunlara ve nizamlara ve amirlerime itaat edeceğime ve askerliğin namusunu, Türk sancağının şanını

vazifeleridir. Dikkat çekici nokta, devletin vatandaşına sadece kendine değil, ailesine olan borçlarını/Vazifelerini de öğretmesi ki bu bakımdan devletin tanımladığı yurttaşlık kavramı; aile, millet ve siyasi toplum düzeyinde bütünleşmeyi öngörüyor.” Yüksekler, D. (2010). “Türkiye Toplumunu Bir Arada Tutan Nedir? Toplumsal Tutkal Olarak Borç ve Borçluluk”. *Toplum ve Bilim*, 117, s.13; Rénan, geçmişte paylaşılan bir zafer ve acı mirasının gelecekte gerçekleştirilecek ortak bir planı, beraber acı çekmeyi, sevinmeyi, umut etmeyi gerçekleştirebileceğini ifade eder. O’na göre, paylaşılan acı sevinçten daha çok birleştirir ve ulusal anılar, yaslar, görev yüklemesi ve toplu bir çaba beklemesi bakımından zaferlerden çok daha fazla kıymetlidir. Rénan, 2016, s.50.

³⁹⁹ Fransız Milli Marşı, vatan evlatlarını vatanı korumaya çağırır: “Vatanın çocukları/ Zafer günü geldi!... Vatandaşlar silahlara/ Taburlarınızı oluşturmaya... Kirli bir kan oluklarımızı sulasin.” La Marseillaise. (<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/coming-to-france/france-facts/symbols-of-the-republic/article/the-marseillaise>, Erişim Tarihi: 27.10.2021). Benzer bir vurguya Türk Milli Marşı olan İstiklal Marşı’nda da rastlanmaktadır: Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!/ Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı./ Sen şehid oğlusun, incitme, yazıktır atanı;/ Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı./ Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?/ Şühedâ fişkıracak, toprağı sıksan şühedâ!/ Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,/ Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.”
İstiklal Marşı.
(https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/istiklalmarsi_metin.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 27.10.2021).

⁴⁰⁰ Antik Yunanlılar ve Romalılar, kendi siteleri için ölenlere büyük saygı duyarlar, onları savaş kahramanları ilan ederlerdi. Bunun en iyi örneklerinden biri M.Ö. 480 yılında Thermopyles savaşında, Atika’yı Pers ordularına karşı korumak için Kral Leonidas ve 300 Spartalı ölümle sonuçlanan direnişlerdir. Bu savaş, Spartalıların kaybedeceklerini bilmelerine rağmen, Yunan ordularının toparlanabilmelerini sağlamak için kendilerini feda etmelerinin hikayesidir; Persler, denizle dağ arasında durdurmaya çalışarak, şehirlerini tek canlı Spartalı kalmayana dek savunurlar. Yurtlarını korumak için ölüme gidenlerin anısına yazılan “Yoldan geçenler, burada Spartalıların yasalarını korumak için öldüklerini söyleyecekler” levhası, Spartalıları haklı çıkarmıştır. Tuğrul, 2014, s.157.

⁴⁰¹ Coşkun, 2009, s.243 vd.

⁴⁰² Özellikle vatana aidiyetin sağlanması, bireyler arasında kolektif bilincin oluşturulması için “zorunlu askerlik uygulamaları”nın yerleştirilmesinin, devletler tarafından ulusal özdeşliğe hizmet etmesi amacıyla oluşturulduğu söylenebilecektir. Coşkun, 2009, s.243 vd. Tuğrul, zorunlu askerliğin biyosiyasetin en önemli düzenlemelerinden biri olduğunu, askerin öznelliğinden, birey’liğinden dışlanarak vatan sınırları için ölmeyi göze alan “çıplak bir hayat”a dönüştürüldüğünü ifade eder. Tuğrul, 2014, s.20.

⁴⁰³ Tuğrul, 2014, s.157.

canımdan aziz bilip icabında vatan, cumhuriyet ve vazife uğrunda seve seve hayatımı feda eyleyeceğime namusum üzerine and içerim.⁴⁰⁴

Kolektife ilişkin bir eylemin kutsallaştırılması ve bir netice olarak şehitliğin vurgulanması, vatanın ve ulusun kutsallaştırılması sonucunu doğuracaktır. R. Laurence Moore'un ulusu "icat etmenin karakteristik bir yolu"⁴⁰⁵ olarak nitelendirdiği ve esasen dini bir kavram olan şehitlik, ulus devletler tarafından ellerindeki en kapsayıcı araç olan hukuk ile farklı şekillerde tanımlanarak işe yarar hale getirilmiştir. Şehitliği resmi bir kurum olarak düzenleyen Türkiye Cumhuriyeti ve 2018 yılında yürürlüğe giren "Çin Halk Cumhuriyeti Kahramanlarının ve Şehitlerin Koruması Kanunu (People's Republic of China Law on Protection of Heroes and Martyrs)" çerçevesinde Çin Halk Cumhuriyeti örnekleri bu bağlamda değerlendirilebilecektir.

Bir ulus devlet olarak ortak tarih bilinci yaratılmasını önceleyen Türkiye Cumhuriyeti, iki yüze yakın mevzuatta "şehitlik" kavramına yer vermiştir.⁴⁰⁶ Bununla birlikte salt şehitliği düzenleyen, şehitliğe ve gaziliğe dair temsil ve tanıtım faaliyetlerinde, ulusal bayram ve kurtuluş günlerinde giyilecek kıyafete kadar⁴⁰⁷ tüm sınırlarını belirleyen, şehitlerin mezarlıkları olarak şehitliği, şehit yakınlarını koruyan, destek sağlayan yürürlükte toplam on bir mevzuatı bulunmaktadır.⁴⁰⁸ Bu mevzuattan

⁴⁰⁴ Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu. *Askerlik Yemini*. (http://kho.msu.edu.tr/askeri/alay/askerlik_yemini.html, Erişim Tarihi: 27.10.2021).

⁴⁰⁵ Moore, R. L. (1987). *Religious Outsiders and the Making of Americans*. New York: Oxford University, s.xi.

⁴⁰⁶ Mevzuat Bilgi Sistemi. "Şehit". (<https://www.mevzuat.gov.tr/aramasonuc>, Erişim Tarihi: 27.12.2021).

⁴⁰⁷ Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Derneklerinin Yurtdışında Temsili ile Tanıtma Faaliyetleri ile Ulusal Bayram ve Kurtuluş Günleri Törenlerinde Giyecekleri Kıyafet Hakkında Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı: 23.11.1984/18584.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5916&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Türkiye Cumhuriyeti'nde "şehitlik" kavramının düzenlendiği mevzuatlar için bkz.: 18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Günü'nün Gaziler Günü İlan Edilmesi Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 27.06.2002. RG Tarih/ Sayı: 03.07.2002/24804,

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5792&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Maluller ile Şehit Dul ve Yetimlerine Tütün ve Alkol Satış Bedellerinden Pay Verilmesine Dair Kanun, Kabul Tarihi: 13.10.1988, RG Tarih/ Sayı: 16.10.1988/19961.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3480&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 16.06.1983. RG Tarih/ Sayı: 18.06.1983/18081.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2847&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Refah Vapurunda Ölen Askeri Şahısların Şehit, Dul ve Yetimlerinin de Şehit, Dul ve Yetim Sayılması Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 27.06.1951. RG Tarih/ Sayı: 03.07.1951/7850,

(<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5795&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Şehitlik Yönetmeliği, Kabul Tarihi: 03.10.2016, RG Tarih/

biri olan “18 Mart Gününün Şehitler Günü ile 19 Eylül Gününün Gaziler Günü İlan Edilmesi Hakkında Kanun”u ile bu günlerde Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri, Milli Eğitim ve spordan sorumlu bakanlıklara, ülke çapında şehit ve gazilerin anılacağı, hatıraların tazelenerek milli bilincin canlandırılacağı müşterek törenler düzenlemeleri misyonu yüklenmiştir.⁴⁰⁹

Türk hukuk sistemi, vatan borcunu ödeyen şehitlere “milli birlik ve beraberliği” pekiştirecek bir minnettarlığın gösterilmesinde şehit varislerinin somut alacaklarına düzenleme getirmiştir.⁴¹⁰ Vatan borcunu yerine getirirken can veren askerlerin geride bıraktıklarına yapılan ödemelerin bir bölümü, borçluluk duygusunun körüklenmesini sağlayan “Türkiye Mehmetçik’e, Mehmetçik Türk Milletine Emanettir”⁴¹¹ sloganıyla var olan Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı’nın topladığı bağışlarla finanse edilmektedir.⁴¹² Böylece şehitlere duyulan minnet söylemi ile bir yandan şehitlere olan

---

Sayı:12.11.2016/29886,

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20169430&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Kurtuluş Savaşında Hizmetleri Tespit Edilen Şehit ve Gazilerin Mirasçılarına “İstiklal Madalyası” Verilmesi Hakkında Karar, Karar Sayısı: 2474, Kabul Tarihi: 23.04.2020, RG Tarih/ Sayı: 24.04.2020/ 31108, (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.1930.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022). Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Derneklerinin Yurtdışındaki Temsili ile Tanıtma Faaliyetleri ve Ulusal Bayram ve Kurtuluş Günleri Törenlerinde Giyecekleri Kıyafet Hakkında Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı: 23.11.1984/18584.

(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5916&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022); 18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Gününde Yapılacak Törenler Hakkında Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı: 24.08.2003/ 25209. (<https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4768.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022); Toplu Konut İdaresi Tarafından Şehit Ailelerine, Harp ve Vazife Malulleri ile Dul ve Yetimlerine Açılacak Faizsiz Konut Kredisi Hakkında Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı: 13.02.2014/28912. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19395&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022); Şehit Yakınları ve Gazilere Hukuki Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı: 25.10.2017/30221. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24019&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

⁴⁰⁹ İlgili törenlere ilişkin her türlü usul ve esas, yayınlanan bir yönetmelikle detaylı olarak belirlenmiştir. Bkz.: 18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Gününde Yapılacak Törenler Hakkında Yönetmelik. RG Tarih/ Sayı: 24.08.2003/25209. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5792&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

⁴¹⁰ Yüksek, 2010, s.14.

⁴¹¹ Mehmetçik Vakfı. (<https://www.mehmetcik.org.tr/>, Erişim Tarihi: 11.11.2021).

⁴¹² 17 Mayıs 1982 tarihinde kurulan Türk Silahlı Kuvvetleri Mehmetçik Vakfı, kuruluş amacı ve temel görevlerini şöyle açıklar: “Türk Silahlı Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığında yaptığı hizmet esnasında; hayatını kaybeden veya sakat kalan erbaş ve erlerin (Uzm. Erbaşlar, uzman jandarmalar ile sözleşmeli erbaş ve erler dışında) kendilerine, eş ve çocuklarına, bakmakla yükümlü oldukları kimselere, belirlenen esaslara göre ölüm ve maluliyet yardımı yapmak, Gazi ve engelli Mehmetçiklerin kendilerine sürekli bakım yardımında bulunmak, Söz konusu Mehmetçiklerin çocuklarına bakım ve öğrenim desteği sağlamak, Yardım planına dâhil Mehmetçik ve aileleri ile bağışçılara yönelik sosyal destek programları uygulamak, Yardım planını

borcun ödenemeyecek kadar büyük olduğu ve güç dönemlerde “tek vücut” olarak borçlu ruhlarımızı yatıştırabileceğimiz fikri aşılırken, diğer yandan askeri görevi esnasında ölenlerin varislerinin maddi alacaklarına dair bir düzenleme getirilmektedir.⁴¹³

Çin Halk Cumhuriyeti pratiği incelendiğinde Mayıs 2018 itibariyle yürürlüğe giren “Çin Halk Cumhuriyeti Kahramanlarının ve Şehitlerin Koruması Kanunu (People’s Republic of China Law on Protection of Heroes and Martyrs)” göze çarpmaktadır. Anayasa temelinde formüle edilen bu kanunla, ülke kahraman ve şehitlerinin korunmasının güçlendirilmesi, kahraman ve şehitlerin ruhunu ve vatanseverlik ruhunu aktarmak ve iletirmek, temel değerleri geliştirmek, Çin ulusunun yenilenmesine ilişkin Çin rüyasının gerçekleşmesine ilham vermek amaçlanmıştır.⁴¹⁴ İlgili yasayla ülke kahramanları ve şehitlerinin eylemlerini ve ruhlarını yanlış tanıtmak, karalamak, saygısızlık etmek veya inkar etmek, işgalleri övmek veya güzel göstermek yasaklanmıştır⁴¹⁵ ve ayrıca şehitlerin ve kahramanların anılması için özel günler belirlenerek, anma törenleri detaylandırılmış, şehitliklere ilişkin hususlar detaylı olarak düzenlenmiş ve şehitlerin ruhları ve amelleri hakkında tanım ve eğitim, milli eğitim sistemine dahil edilmiştir.⁴¹⁶

2.2.1.2.2. Ulus devlet inşasında iki önemli araç: Milli Eğitim ve Ortak Dil

2.2.1.2.2.1. “Milli” eğitim politikalarının inşası

İnsanın otoritesini dünya üzerinde hâkim kılmayı, potansiyelini keşfetmesi ve bu potansiyeli bütün ruhani otoritelerden bağımsız bir şekilde insanın mutluluğu ve refahı için kullanmayı hedefleyen akli bir faaliyetin ürünü olarak görülen Avrupa’da yaşanan

---

destekleyen bağış, yatırım ve tanıtım programları ile kendini sürekli geliştirmek ve kamuoyunu düzenli olarak bilgilendirmek, Bu faaliyetleri ile ülke düzeyinde sosyal adaletin, toplumsal barışın ve ulusal birliğin güçlenmesine katkıda bulunmaktadır.” Mehmetçik Vakfı. *Temel Görevlerimiz*. (<https://www.mehmetcik.org.tr/temel-gorevlerimiz>, Erişim Tarihi: 11.11.2021)

⁴¹³ Yüksek, 2010, s.14.

⁴¹⁴ Standing Committee of the National People's Congress (April 27, 2018). *People's Republic of China Law on Protection of Heroes and Martyrs*. (<https://www.chinalawtranslate.com/en/peoples-republic-of-china-law-on-protection-of-heroes-and-martyrs/>, Erişim Tarihi: 03.11.2021).

⁴¹⁵ Reuters. (April 27, 2018). “China Makes Defaming Revolutionary Heroes Punishable by Law”. (<https://www.reuters.com/article/us-china-lawmaking-idUSKBN1HY14N>, Erişim Tarihi: 03.11.2021).

⁴¹⁶ The Supreme People’s Court. (May 3, 2018). *Law on Protection of Heroes and Martyrs*. (http://english.court.gov.cn/2018-05/03/content_36133868.htm, Erişim Tarihi: 03.11.2021).

“Aydınlanma (Enlightenment)”, dünyevi otorite lehine dinin dışlanması sonucunu doğuran bir reçete önermiştir.⁴¹⁷ Aydınlanma çağı düşünürlerinin oluşturduğu “birleşik cephe”nin reçetesinde sayılan birkaç çareden biri de “eğitim” olmuştur.⁴¹⁸

Bilginin kaynağı, doğası, sınırları ve değeri noktasında yeni bir açılım yapan Aydınlanma Çağı, deneyden başka hiçbir şeyin güvenilir kabul edilmediği ampirik bir dönemi ifade etmektedir.⁴¹⁹ Bu dönemin önemli düşünürlerinin, zihni *John Locke*’un ifadesiyle “beyaz kağıt (white paper)”⁴²⁰ ya da “tabula rasa (boş levha)” kabul eden ve düşüncelerin salt duyumlardan kaynaklandığını ileri süren duyumcu bilgi kuramının benimsenmesi⁴²¹, kaçınılmaz olarak eğitime belirleyici bir güç atfedilmesine neden olmuş, duyumların uygun bir biçimde yönlendirildiği takdirde eğitimin, çocuğun inanç ve kanaatlerinin oluşmasında belirleyici rol oynayacağı düşünülmüştür.⁴²²

Aydınlanma Çağı düşünürlerinden *Baron D’Holbach* tarafından dile getirilen “Eğitim bu güne kadar bağınazlığı oluşturduysa da, bırakın bugünden sonra iyi vatandaşları oluştursun”⁴²³ ifadesi, modern zamanlarda eğitimin üstlendiği yeni rolü ortaya koyması bakımından önemlidir. Aydınlanmacıların bu tavsiyelerine uyan ulus devletler, ulus inşasında kültürel temelleri oluşturacak ortak bir dil ve birleşik, merkezîleştirici ve tek bir ulusal eğitimin yaratılmasını öncelemişlerdir.⁴²⁴

Dönemin düşünürlerinden Rousseau tarafından kaleme alınan baştan sona eğitimin konu edildiği “Emile ya da Eğitim Üzerine (Emile ou De l’éducation)” adlı

⁴¹⁷ Salihpaşaoğlu, 2021, s.172.

⁴¹⁸ Salihpaşaoğlu, 2021, s.172, 179.

⁴¹⁹ Salihpaşaoğlu, 2021, s.172.

⁴²⁰ Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu). İstanbul: Ara, s.85.

⁴²¹ Locke’un zihni üzerinde hiçbir şey yazılmamış beyaz bir kâğıda benzeterek her türlü bilginin kaynağının deneyim olduğunu ifade etmesinin ardından, David Hume (1711-1776) da bütün bilgi ve düşüncelerin, duyular ve deneyimler tarafından temin edilen malzemeden kaynaklandığını ifade etmiştir. Yine Julian Offray De La Mettrie (1709-1751), kaleme aldığı “İnsan Bir Makine (L’Homme Machine)” isimli eserinde “bize yalnızca deney ve gözlem yol göstermelidir” diye yazar. Salihpaşaoğlu, 2021, s.172, 180.

⁴²² Nitekim, Helvetius (1715-1771), İngilizceye “A Treatise on Man, His Intellectual Faculties and His Education” olarak çevrilen eserinin “Education is Capable of Effecting Everything (Eğitim Her Şey, Etkileyebilir)” başlığını taşıyan bölümünde “Bizi biz yapan eğitimidir” derken, D’Holbach bir mektubunda “İnsanlar erken yaşta erdemli ilkeler doğrultusunda eğitim aldıklarında erdeme, saygıya, suçtan nefrete, kötü alışkanlıklardan uzak durmaya, utanç verici davranışlardan kaçınmaya alışmış olacaklardır” diye yazarken tam da bunu kastetmektedirler. Salihpaşaoğlu, 2021, s.180- 181.

⁴²³ D’Holbach, B. (1835). *Christianity Unveiled, being An Examination of the Principles and Effects of the Christian Religion*. (Translated from the French of Boulanger by W. M. Johnson), Honolulu: University of the Pacific, s.145-146.

⁴²⁴ Hayes, 2010, s.21; Smith, 2013, s.55.

eserinde⁴²⁵, halk eğitimi ve bunun ulus devlet için önemi üzerinde durulmuştur. Vatanseverliği hızlandırmanın araçları olarak, vatandaşların ödüllendirilmesi, ulusal geleneklerin canlandırılması, tiyatro temsilleri ve “vatanseverlik” solunan bayramların kutlanması gerektiğini belirten Rousseau, bu araçların en önemlisinin “milli okul eğitimi” olduğunu savunmaktadır. Rousseau’ya göre milli eğitim, bir halkın dehasını, karakterini, zevklerini ve görgülerini şekillendiren, ona kendine özgü bir kişilik kazandıran yok edilemez alışkanlıklara dayanan o ateşli yurt sevgisini esinleyen milli kurumların⁴²⁶ en önemlilerinden biridir.

Vatana başka çocuklar kazandırmayı bir ödev sayan milli eğitim⁴²⁷ ile başta Yüce Varlık olmak üzere, Yüce Varlığın ve onun emrettiği doğruluğun, iyiliğin, sevginin, bağışlayıcılığın ve ahde vefanın gençlere öğretilmesi ve tüm vatandaşların bunlara inandırılması gerekmektedir.⁴²⁸ Ancak yönetim, yasa, vatan nedir bilen, ne pahasına yaşayacağını ve kim için öleceğini öğreten, toplumsal düzende yer almadan önce onu tanımayı ve orada hangi yerin kişiye uygun olduğunu gösteren eğitim sayesinde, vatana faydalı gençler yetiştirmek mümkün olabilecektir.⁴²⁹

Eğitimde ortak değerlerin kullanılması, ortak anlatıların oluşturulması, ortak tarihin ululaştırılması⁴³⁰ modern devletler tarafından benimsenerek ulus devletin oluşturulmasında kullanılmıştır. Ulusal okullaştırma sistemine⁴³¹ ihtiyaç duyan devletler, kolektif kimliğin oluşmasında etkili olan geleneklerin, tarihsel geçmişin, bugüne ve geleceğe dair ortak hayal, ideal ve planlarla birlikte ulusal değerlerin aşılandığı “milli eğitim politikaları” oluşturmuştur. Huberman’ın ifadesiyle,

---

⁴²⁵ Rousseau, sözlerine başlarken halk eğitimi ile ilgili fikir edinmek isteyenlere, “*en güzel eğitim kitabı*” olarak nitelendirdiği Platon’un Devlet⁴²⁵’ini önermektedir. Platon, Devlet’te yurttaşların yetiştirilme metotlarına ilişkin açıklamada bulunur, “beden için idman, ruh için müzik” eğitimi gereklidir. Ayrıca devletin geleceği olan çocukların yetiştirilmesinde masalların oldukça önemli olduğunu ifade eder: “Masalları güzelse, bırakacağız söylesinler. Kötüyse yasak edeceğiz. Anaları, dadıları kandırıp, çocuklara yasak ettiğimiz masalları anlattırmayacağız. Çocukların bedenlerinden önce, güzel masallarla ruhlarını yoğurmalarını isteyeceğiz.” Platon. 2016, s.66. Rousseau, 2009, s.5.

⁴²⁶ Rousseau, 1772, s.5.

⁴²⁷ Rousseau, 2009, s.262.

⁴²⁸ Rousseau, 2009, s.553-554. Siyasi açıdan faydalı bir sivil dinin unsuru olarak “Yüce Varlık” için Fransa’da 8 Haziran 1794’te “Üstün Varlık Bayramı” ilan edilerek, Fransa’nın hayalini kurduğu din anlayışının kurumsallaşması için önemli bir adım atılmıştır. Salihpaşaoğlu, 2021, s.206.

⁴²⁹ Rousseau, 2009, s.665.

⁴³⁰ Hoffer, 2020, s.95.

⁴³¹ Fransız Devrimi’nde ulusal okullaştırma sistemine duyulan ihtiyaç ayrıca vurgulanmıştır: “Bir yurttaşın yükümlülüklerini ve bu yükümlülüklerden doğan hakları..., majistralara itaati, patrie’ye (vatana) ve krala bağlılığı..., basit bir dille ve temel düzeyde açıklanacak yurtseverlik ilkelerinin öğretilmesi...” Heater, 2007, s.122’den naklen.

Herkes çocukların ulusal yurtseverlik içgüdüsüyle doğduğunu sanır bugün. Tabii bu doğru değil. Ulusal yurtseverlik, ulusal kahramanların yaptıkları büyük işleri sürekli dinlemek ve okumaktan oluşur.⁴³²

Ulus devletler, temel değerleri, ortak kültürü, tarihi, ortak idealleri aşılayarak kolektif kimliğin oluşturulmasını amaçlayan ulusal eğitim politikalarını, ulus devletin varlık sebebiyle paralel olarak tek elden yürütmeyi uygun görmüşlerdir. Bu doğrultuda eğitimi birleştiren, devletin tekeline bağlayan hukuki düzenlemeler yapmışlardır. Bu konuda örnek gösterilebilecek ilk adımı Fransa atmıştır. 1879 yılında Fransa'daki çocukların beşte biri Devlet'in doğrudan kontrol edemediği Katolik okullarına devam ediyordu.⁴³³ Genç kuşakların düşüncelerini biçimlendirmek için eğitimin önemini kavrayan Cumhuriyetçiler, birbirleriyle yarış halinde olan, iki farklı değerler sistemini aşıl原因, biri kiliseye, diğeri devlete ait iki okul tipinin bir arada olmasını devletin geleceği için tehlikeli görüyorlardı.⁴³⁴ Bu durumu rejim açısından önemli bir sorun olarak gören Cumhuriyetçiler, Katolik Kilisesinin eğitim üzerindeki bu etkisini ortadan kaldırmak amacıyla politikacı Jules Ferry'nin önderliğinde eğitimi tüm çocuklar için zorunlu, devlet okullarını ise ücretsiz ve laik yapmak için bir mücadeleye girişmiştir.⁴³⁵ Nihayet 1881 yılında çıkartılan "Jules Ferry Kanunları (Les lois Jules Ferry)" ile "Modern Cumhuriyet Okulları (l'école républicaine)"nı inşa edilerek ücretsiz ilköğretim hayata geçirilmiş, 1882 yılında ise 6-13 yaş arası çocuklar için zorunlu eğitim getirilmiştir.⁴³⁶ 1886 tarihli "Goblet Kanunu (Loi Goblet)" ile ruhbanların devlet okullarında ders vermeleri yasaklanmıştır.⁴³⁷

Fransız ulus devlet modelini benimseyen Türkiye Cumhuriyeti, 3 Mart 1924 tarihinde "Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Öğretim Birliği Yasası)"⁴³⁸nu kabul ederek, eğitimde birliği sağlama yolunda resmi ilk adımı atmıştır. Ülkedeki bütün eğitim kurumlarını Maarif Vekaleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin temel kanunu yürürlüğe konulmuştur. İlgili kanun, 1982 Anayasası'nın 174.maddesi ile "Türk toplumunu çağdaş uygarlık seviyesinin üstüne

⁴³² Huberman, 2009, s.84.

⁴³³ Salihpaşaoğlu, 2021, s.209.

⁴³⁴ Salihpaşaoğlu, 2021, s.209.

⁴³⁵ Salihpaşaoğlu, 2021, s.210.

⁴³⁶ Salihpaşaoğlu, 2021, s.210. European Commission. Organisation of the Education System in France 2009/2010, s.18-19. (<https://estudandoeducacao.files.wordpress.com/2011/05/franc3a7a.pdf>, Erişim Tarihi:10.01.2022).

⁴³⁷ Organisation of the Education System in France 2009/2010, s.80.

⁴³⁸ Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kanun No.430, Kabul Tarihi: 03.03.1924, RG Tarih/ Sayı: 06.03.1340 (1924)/ 63. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

çıkarma ve Türkiye Cumhuriyetinin laiklik niteliğini koruma amacı güden” ve Anayasaya aykırılığı iddia edilemeyen inkılâp kanunları arasında sayılarak, özel korumadan yararlandırılmıştır.

Devlet tekeline alınan Milli Eğitim, 1921’de toplanan Maarif Kongresi’nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk’ün vurguladığı gibi “milli özümüz ve tarihimizle orantılı milli bir kültürü oluşturmak⁴³⁹” üzere belli amaçlar üzerine bina edilmiştir:

Türk Milli Eğitiminin genel amacı, Türk Milletinin bütün fertlerini,

Atatürk inkılap ve ilkelerine ve Anayasada ifadesini bulan Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk Milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren; ailesin, vatanını, milletini seven ve daima yüceltmeye çalışan, insan haklarına ve Anayasanın başlangıcındaki temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş yurttaşlar yetiştirmek

Beden, zihin, ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı şekilde gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere, hür ve bilimsel düşünme gücüne, geniş bir dünya görüşüne sahip, insan haklarına saygılı, kişilik ve teşebbüse değer veren, topluma karşı sorumluluk duyan; yapıcı, yaratıcı ve verimli kişiler olarak yetiştirmek;

İlgi, istidat ve kabiliyetlerini geliştirerek gerekli bilgi, beceri, davranışlar ve birlikte iş görme alışkanlığı kazandırmak suretiyle hayata hazırlamak ve onların, kendilerini mutlu kılacak ve toplumun mutluluğuna katkıda bulunacak bir meslek sahibi olmalarını sağlamak;

Böylece bir yandan Türk vatandaşlarının ve Türk toplumunun refah ve mutluluğunu artırmak; öte yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk milletinin çağdaş uygarlığının yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır.⁴⁴⁰

⁴³⁹ 16-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Türk Milli Eğitim işleyişinin bir programını hazırlamak amacıyla Ankara’da düzenlenen resmi ilk genel toplantıya, yurdun dört bir yanından gelen pek çok öğretmen katılmıştır. Bu toplantının açılışında Atatürk, şunları dile getirmiştir: “Şimdiye kadar izlenen öğretim ve eğitim usullerinin milletimizin geri kalma tarihinde en önemli etmen olduğu kanısındayım. Onun için bir milli eğitim programından söz ederken, varlığımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, doğudan ve batıdan gelebilen bütün etkenlerden tamamen uzak milli özümüz ve tarihimizle orantılı bir kültür amaçlıyorum. Çünkü milletimizin dehasının tam gelişmesi ancak böyle bir kültürle sağlanabilir... Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara özellikle varlıklarıyla, haklarıyla, birlikleriyle çelişen bütün yabancı unsurlarla mücadele gereği ve milli fikirleri tam özümseyerek her fikre karşı fikirle şiddetle mücadele ve özveriyle savunma zorunluluğu öğretilmelidir.” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu. (2006). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*. (5.Baskı). (Der. Nimet Arslan). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s.19-20.

⁴⁴⁰ Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun No.1789, Kabul Tarihi: 14.06.1973, RG Tarih/ Sayı: 24.06.1973/2342. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Devletin elinde tuttuğu milli eğitim aracılığıyla ortak değerleri taşıyan ve ortak bir tarihi geçmişe dayanan anlatıları genç belleklere aktaran ortak anlatılar oluşturulmuştur.⁴⁴¹ Ortak anlatıların güçlendirilmesi, “milli” bir eğitim tarafından tarihsel ortak bilincin oluşturulması ve “milli bayramlar”, “milli ritüeller”, “milli marş”, “milli bayrağa saygı” gibi araçlarla güçlendirilmiştir.⁴⁴² Ancak bu şekilde “duyguda, sadakatte, kendini fedada bir birlik” oluşturularak, ulusu ulus yapan ortak kültür, ulusal bir kimlik yaratılabilecektir.⁴⁴³

Milli eğitimin en önemli anlatılarından biri olarak yurtseverliğin aşılınması, vatandaşlık kurumunun sağlamlaştırılması, ulusal kimliğin yaratılması için ulus devlet, milli eğitim politikaları içerisine vatandaşlık kurumu anlatısını özenle yerleştirmiştir. Türkiye Cumhuriyeti örneğinde olduğu gibi, yurttaşlık ve kimlik sorunlarının ortadan kaldırılması ve hayal edilen ulus devletin inşasında bu yöntem özenle kullanılmıştır. Cumhuriyet’in ilanının hemen ardından Mustafa Kemal Atatürk’ün etkin katılımıyla belirlenen ve 1924 yılında okullarda zorunlu bir ders olarak okutulmaya başlanan “Malumat-ı Vataniye” dersi soyut değerlerin gösterilmesi, vatana bağlılığın, aidiyetin güçlendirilmesi çabasının en yalın göstergelerinden biri olarak görülebilecektir.⁴⁴⁴ Bugün etkin vatandaşlığın sağlanmasına, aidiyetin, bağlılığın güçlendirilmesine hizmet etmek üzere, milli eğitim müfredatlarında vatandaşlık eğitimine yer veren pek çok ülke bulunmaktadır. Malumat-ı Vataniye dersine benzer içerikte Milli Eğitim Müfredatında “İnsan Hakları, Yurttaşlık ve Demokrasi” dersine yer veren Türkiye⁴⁴⁵, 2000’li yılların başlarında vatandaşlığın

⁴⁴¹ Tuğrul, 2014, s.147.

⁴⁴² Weber, “cemaat”in rutinleşmenin (Veralltäglicung) bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. (1.Baskı). (Çev. Latif Boyacı). E. Fischhoff (Ed.). İstanbul: Yarin, s.160. Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği 96.maddesine göre; okullarda, okul yönetiminin bulunduğu binanın girişinde kolayca görülebilecek en uygun yerde Atatürk köşesi oluşturulacaktır. Atatürk Köşesi’ne Atatürk’ün fotoğrafı, Türk Bayrağı, İstiklal Marşı ve Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi uygun biçimde asılacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, RG Tarih/ Sayı: 07.09.2013/ 28758. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18812&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 10.01.2022). Fransa, 2019’da gerçekleştirdiği eğitim reformlarının bir parçası olarak artık okullarda milli marşın yanı sıra Fransız ve Avrupa Birliği Bayrağının sınırlara asılacağını ifade etmiştir. BBC. (02.09.2019). “Schools in France to Display Flags in Classrooms”. (<https://www.bbc.com/news/world-europe-49553523>, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

⁴⁴³ Coşkun, 2009, s.243.

⁴⁴⁴ Güngör, M. (2017). “Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü”. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13(2), s. 438-464.

⁴⁴⁵ Bununla birlikte, Milli Eğitim Bakanlığı müfredatı içerisinde 1926 yılından beri vatandaşlığı, vatana aidiyeti güçlendirmeyi amaçlayan askerlik dersleri de konulmuştur. Bu derslerin amacı 2 Şubat 1980 tarihinde yayımlanan Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği 1.maddesinde; “a)Türkiye Cumhuriyetini her türlü koşullar altında her çeşit saldırıya karşı daima artan bir kudret ve kuvvetle

yeniden düzenlenmesine ilişkin kanun çıkararak, 2002 yılı itibariyle eğitim öğretim müfredatına vatandaşlık eğitimini yerleştiren İngiltere⁴⁴⁶, eğitimin farklı düzeylerinde olmak üzere Belçika ve Romanya, Estonya, Yunanistan, Portekiz, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Slovenya, Fransa, Avusturya, Norveç, Kıbrıs, İspanya, Lüksemburg, Bulgaristan, İtalya, İrlanda, Hırvatistan gibi pek çok Avrupa ülkesi⁴⁴⁷ ile Amerika Birleşik Devletleri⁴⁴⁸ bu ülkeler arasında sayılabilecektir.

Türkiye’de uzun yıllar boyunca⁴⁴⁹ ilköğretim öğrencileri tarafından her sabah derse girmeden önce okunan “Öğrenci Andı” metni de ulus değerleri yücelten bir

---

korumak ve yüceltmek için Türk gençliğinin tümünde doğal olarak bulunan milli güvenlik bilincini topyekûn harbin isteklerine göre pekiştirmek, b) Modern harbin psikolojik, politik, ekonomik, ve sivil savunma konuları üzerinde her yurttaşın bilmesi ve yapması gereken görevlerle genel savunma sorunları hakkında öğrencileri aydınlanmak, c) Silahlı kuvvetleri tanıtmak, gençleri orduya içten gelen sevgi ve özlemle bağlamak, onları Silahlı Kuvvetlerle yapılan ana savunmanın ordu ve sivil savunmanın aktif organlarında görev alabilecek bir düzeye getirmek, birlik ve beraberlik ruhunu yaratmak ve vatansever bir gençlik yetiştirmektir.” İlk kez 1926 yılında ortaöğretim programlarına giren Askerliğe Hazırlık, Milli Güvenlik, Milli Savunma dersleri gibi farklı isimlerle müfredata giren bu dersler 2012 yılında zorunlu ders olmaktan çıkartılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada Milli Güvenlik Bilgisi dersiyle amaçlanan aidiyet duygusu, milli şuur, tarih bilinci, vatan ve millet sevgisi, Türk Silahlı kuvvetlerinin yapısı gibi kazanımların Vatandaşlık Bilgisi, Sosyal Bilgiler, Tarih, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi gibi derslerde işlenmeye devam edileceği ifade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Aycan, N.; Uzunlar, M. Ş.; Aycan, Ş. (2018). “Liselerde Verilen Askerlik Derslerinin Tarihçesi”. *Academia Journal of Sciences*. Özel Sayı-1, s.223-232. Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih: 02.02.1980, Sayı: 16888. Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih/ Sayı: 02.02.1980/16888. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/643.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022); Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik, RG Tarih/ Sayı:25.02.2012/28184. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120125-6.htm>, Erişim Tarihi: 20.01.2022), HaberTürk. (25.01.2012). “MEB’den Milli Güvenlik Dersi Açıklaması”. (<https://www.haberturk.com/gundem/haber/709536-mebden-milli-guvenlik-dersi-aciklamasi>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

⁴⁴⁶ İngiltere ulusal eğitim müfredatında yer verilen vatandaşlık eğitiminin en önemli üç temel amacı sosyal ve ahlaki sorumluluğu geliştirme, toplumsal katılım ve siyasi kültürün aşılması şeklinde belirlenmiştir. Hablemitoğlu, Ş.; Özmete, E. (2012). “Etkili Vatandaşlık Eğitimi İçin Bir Öneri”. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*. 1(3), s.45.

⁴⁴⁷ Eurydice. *Citizenship Education at School in Europe*. European Commission. (https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/citizenship-education-school-europe-%E2%80%932017_en, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

⁴⁴⁸ Lin, A. (2013). “Citizenship Education in American Schools and its Role in Developing Civic Engagement: A Review of The Research”. *Educational Review*, s.1-29.

⁴⁴⁹ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 26.07.2014 tarihinde yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve Öğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 95.maddesi ile Öğrenci Andına yer veren Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yönetmeliğin Öğrenci Andını yürürlükten kaldıran maddesinin iptali için Danıştay’a başvurulmuştur. Bunun üzerine Danıştay, “idarenin yetki sahibi olduğu alanlarda yapacağı düzenlemelerde, haklı bir neden olmadan yerleşik, istikrar kazanmış uygulamalarından ayrılması, sahip olduğu serbestiyi düzenli idare ilkesine ve bu ilkenin bağlı olduğu eşitlik ilkesine aykırı kullanması anlamına geldiğini”, “olayda; idari istikrar oluşturacak bir biçimde çok uzun zamandır bütün devlet okullarında ve hatta özel okullarda genç nesillerin anayasal vatandaşlık temelinde aidiyetini güçlendiren ve öğrencilerde değer oluşumuna katkı sunan ve her sabah ders başlamadan önce okutulması şeklinde uygulanan öğrenci andının kaldırılması, ancak bu değişikliği hukuka uygun kılacak olan bir bilimsel gerekçeye dayanması halinde olanaklıdır. Aksi tutum, idarenin sahip

eğitim anlayışının bir parçası olarak görülebilecektir. Dönemin Milli Eğitim Bakanı *Reşit Galip* tarafından yazılan metin, ilk defa 1933 yılının 23 Nisan kutlamaları esnasında çocuklara hep bir ağızdan söylettirilmiştir:

Çocuklar, güzel yüzlü Türk yavruları, Büyük Millet Kurultayının Gazi babanızın eliyle açıldığı gündür. Bunu bayram edinmeniz, ey Türk çocukları, öz kurultayın açıldığı, öz devletin kurulduğu günü kendi bayramınız için seçmeniz ne mutlu buluş!... Büyük Türk yarınının yapıcıları arasına girmek için şimdiden hazırlanan güzel çocuklar, daima kulağınızda çınlasın ki çalışkan olmayan Türk sayılmaz, ahlaklı olmayan Türk olamaz. Şimdiden bağırarak söylüyorum ki sizlerden çalışmayanlar, iyi yetişmeğe kulak asmayanlar bizim yarınki düşmanlarımızdır. Budunlar içinde bir ve eşsiz Türkün güzel çocukları, Türklüğün büyük yarını sizin görünüşte mini mini dayanıksız, fakat hakikatte sağlam ve dayanıklı omuzlarınızdadır. Bunu düşünün bilin, anlayın ve bir an bile unutmayın.

Size bütün şu işi veriyorum, bayramınız biter bitmez mekteplerinize döndüğünüz ilk günden başlayarak birinci derse girdiğiniz zaman sınıflarınızda hep birden ve her gün şu sözleri tekrarlayacaksınız:

---

olduğu düzenleme yetkisini ve takdir hakkını hukuka uygun kullanmadığı anlamına gelecektir. Dava konusu düzenleme ile; öğrenci andının kaldırılmasını gerekli kılacak idarece yaptırılmış eğitim biliminin gerekleri ve pedagojik formasyon içeren dava dosyasına sunulmuş araştırma, inceleme ve tespit tutanağı bulunmadığı söz konusu öğrenci andının uygulanmaya başlamasından itibaren dayanağını teşkil eden Anayasal ve Yasal kurallarda bir değişiklik olmadığı gibi bu kuralları şekillendiren ve metinde de yer alan toplumsal değer yargılarımızın ve ilkelerimizin değişmesinin de mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.” gerekçeleriyle, söz konusu hükmü iptal etmiştir. Danıştay 8. Dairesi tarafından verilen iptal kararı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sunulan bilimsel gerekçe ile birlikte bozma istemli olarak Danıştay İdare Dava Daireleri Kurulu’na taşınmıştır. Bakanlık tarafından sunulan “iptal kararının pedagojik gerekçesinin davranışçı yaklaşıma dayandığı, davranışçı yaklaşımın, bireyin doğuştan boş bir levha olduğunu ve onu dışarıdan dikte edilerek davranış kazandırılabilceğini öngördüğü, bir şeyin tekrar ettirilerek dikte edilmesi, empoze edilmesi gibi uygulamaların davranışçı yaklaşıma ait olduğu, Türk Milli Eğitiminin 2005 yılından itibaren dünyadaki genel eğilimlere uygun olarak yapılandırmacılık adı verilen bir yaklaşımı benimsediği, bu yaklaşımın, davranışçı yaklaşımın hemen hemen tersi olduğu ve öğrencilere kazandırılacak özelliklerin onun aktif hale getirilmesi yoluyla kazandırılabilceğini kabul ettiği, onlara empoze edilecek bir içerik yerine, öğrencinin aktif bir şekilde araştıracağı ve gerektiğinde uygun yaşantılar kazanabileceği ortamların oluşturmaının okulun görevi olarak kabul edildiği, öğrencilerin ‘çalışkanım’ diyerek değil, çalışarak ve çalışkanlığın ne olduğunu kavrayarak çalışkan olabileceği, yapılandırmacı yaklaşımın günümüz eğitim biliminin yaygın görüşü olduğu, her sabah öğrencilerin sıraya sokulup tekrarlatılarak onlara birtakım değerlerin kazandırılmaya çalışılmasının hem Türk Milli Eğitiminin benimsediği eğitim anlayışına hem de dünyada genel kabul gören eğitim bilimi yaklaşımlarına uygun olmadığı, bu tür davranış odaklı uygulamaların, bireyler için hakiki bir anlam kazandırmaktan ziyade, ritüel haline gelmiş içi boş semboller, otomatikleşmiş refleksler oluşturmaktan öteye geçemediği, modern eğitimin hedefinin sembol ve ritüellerin pekiştirilmesinin ötesinde anlam edimini ve bu anlamın yaşantıyla hayata geçirilerek tutum ve değere dönüşmesini sağlamak olduğu...” gerekçeleri Danıştay tarafından kabul edilerek, Yönetmeliğin ilgili maddesini iptal eden 2018 tarihli karar bozulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih/ Sayı: 26.07.2014/29072.

(<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022); Danıştay 8. Daire, Esas No: 2013/10501, Karar No: 2018/2319; Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, Esas No: 2018/3533, Karar No: 2021/192.

Türküm, doğruyum, çalışkanım./ Yasam: Küçükleri korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümnden çok sevmektir./ Ülküm: Yükselmek, ileri gitmektir. / Varlığım Türk varlığına armağan olsun.⁴⁵⁰

Bu konuşmanın ardından Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 18 Mayıs 1933 tarihli “Talebenin Her Gün Tekrar Edeceği İbare Hakkında” yayınlanan bir genelgede belirtildiği üzere Öğrenci Andı, Cumhuriyet’in 10.yılından başlayarak okullarda her gün “ayakta ve ciddiye içinde” okutulmak üzere, tekrarlanmaya başlamıştır.⁴⁵¹ Farklı tarihlerde yapılan değişikliklerle birlikte, dayanağını 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunundan alan 1992 yılında yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği’nin 10.maddesinde Öğrenci Andı metni şu şekilde yer almıştır:

İlköğretim kurumlarının ilk beş sınıfında her gün derslere başlamadan önce bahçede veya dersanelerde öğrenciler tarafından aşağıdaki “Öğrenci Andı” söylenir:

“Türküm, doğruyum, çalışkanım

İlkem; küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümnden çok sevmektir.

Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir.

Ey Büyük Atatürk! Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime ant içerim.

Varlığım Türk varlığına armağan olsun.

Ne mutlu Türküm diyene!”⁴⁵²

Türkiye’deki öğrenci uygulamasına benzer şekilde, bugün için dünyanın birçok ülkesindeki okullarda ülkeye ve ülke bayrağına “bağlılık yemini (Pledge of Allegiance)” şeklinde okunan öğrenci antlarına rastlanmaktadır. 1892’de *Francis Bellamy* tarafından yazılan ve anaokulundan 12.sınıflara kadar her öğrenci tarafından

⁴⁵⁰ Kartal, S. (2019). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Eğitim İdeolojisi ve ‘Andımız’ Metni”. *Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 6(12), s.28.

⁴⁵¹ Turan, Ş. (2006). “Dr. Reşit Galip’in Atatürk’e Yakınmaları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 25(39), s.10.

⁴⁵² Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih: 07.08.1992, Sayı:21308. 2003 yılında yapılan değişiklikle, 12.maddede düzenlenen Öğrenci Andı’nın uygulanışına ilişkin ibare şu şekilde değiştirilmiştir: : “İlköğretim okullarında öğrenciler, her gün dersler başlamadan önce öğretmenlerinin gözetiminde topluca aşağıdaki ‘Öğrenci Andı’nı söylerler...” Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih/ Sayı:27.08.2003/25212. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/613.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

tekrarlanan metin ile Amerika Birleşik Devletleri, Meksika, Filipinler, Hindistan, Singapur ve Vietnam öğrenci andına yer veren ülkeler arasında sayılabilecektir.⁴⁵³

Milli kimlik inşa etmenin önemli araçlarından biri olarak, milli eğitimin içerisine eklemlenen öğrenci andı gibi bağlılık yemini içeren bu metinler ciddi bir uluslaştırma işlevi görmektedir. Ulus devletin değerlerinin vatandaşlara aktarılması ve içselleştirilmesinin bir aracı olarak görülerek okullarda her gün tekrarlanan bu yeminler ile öğrencilerin milli eğitime adım attıkları ilk andan itibaren ortak bir ülkü etrafında birleştirilmesi, türdeş bir toplum yaratılması hedeflenmiştir.⁴⁵⁴

2.2.1.2.2.2. Ortak bir dil olarak devlet dilinin belirlenmesi

Milli eğitimin üzerine yükseldiği ortak “dil”, efsanevi Babil Kulesinden beri bütünleşmenin temel unsurlarından birini oluşturmuştur.⁴⁵⁵ Ulusu oluşturmanın en eski, objektif ve en doğal yollarından biri olarak ortak “dil”, karmaşayı, kaosu simgeleyen Babil’e bir karşı çıkışı ifade etmektedir. Babil’de bir olup, aynı dili konuşarak, göklere erişmek için bir kule dikip ün salmak isteyen insanlar, Rabbin gazabına uğrayarak, yeryüzüne dağıtılmış, bir daha Rabbe ulaşmaya kalkışmak üzere birlik olamamışlar, bir araya gelememişler diye dilleri karıştırılmış ve o bölgeye karışıklığı, kaosu simgeleyen “Babil” adı verilmiştir. Modern zamanların insanları, en önemli projelerinden olan ulus devlet tasarısını hayata geçirirken, bu kaosu ortadan

⁴⁵³ Amerika Birleşik Devletleri’nde öğrenciler tarafından tekrarlanan bağlılık yemini Birleşik Devletlerin Bayrak Kanununda yer almaktadır: “Amerika Birleşik Devletleri Bayrağı'na ve onun temsil ettiği Cumhuriyete, Tanrı'nın altında bölünmez, herkes için özgürlük ve adaletle tek Ulus'a bağlılık sözü veriyorum.”. U.S. Flag Code. (<https://www.military.com/flag-day/us-flag-code.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Meksika öğrenci andı örneği: “Meksika’nın bayrağı, kahramanlarımızın mirası, atalarımızın ve kardeşlerimizin birliğinin simgesi. Hayatlarımızı adadığımız anavatanımızı insancıl ve cömert bir bağımsız ülke yapan özgürlük ve adalet değerlerine sadık kalmak için ant içiyoruz.”; Filipin öğrenci andı örneği: “Ben bir Filipinliyim. Filipinlerin bayrağına ve onun temsil ettiği ülkeye bağlılık andı içiyorum. Gurur, adalet ve özgürlüğün olduğu bir ulus için. Tanrı için. İnsanlar için. Doğa ve ülke için.”; Hindistan öğrenci andı örneği: “Hindistan benim ülkemdir. Tüm Hintliler benim kardeşlerimdir. Ülkemi severim ve onun zengin mirasından gurur duyarım. Her zaman buna değer olmaya çalışacağım. Ebeveynlerime, öğretmenlerime ve tüm yaşlılara saygı duyup herkese hürmet edeceğim. Ülkeme ve insanlarıma bağlılık yemini ediyorum. Onların mutluluğu ve refahı benim mutluluğumdur.”; Singapur öğrenci andı örneği: “Biz, Singapur vatandaşları, ırkımız, dilimiz ya da dinimiz ne olursa olsun, bir olmuş insanlar olarak adalete ve eşitliğe dayanan demokratik bir toplum yaratmak için ve aynı zamanda ulusumuzun mutluluğu, refahı ve ilerlemesi için ant içeriz.”. Eğitimpedia. *Dünyada Hangi Ülkelerdeki Okullarda “Andımız” Okunuyor?*. (<https://www.egitimpedia.com/dunyada-hangi-ulkelerdeki-okullarda-andimiz-okunuyor> , Erişim Tarihi: 10.01.2022).

⁴⁵⁴ Kartal, 2019, s.31.

⁴⁵⁵ Hayes, 2010, s.13.

kaldırmak, başlangıca dönmek, birlik, bütünlük sağlamak, tek bir ulus olabilmek, Babil'e karşı gelerek, Babil'i yıkmak için Babil'de ayrıştırılan dilleri bir araya getirme yoluna gitmiştir. Bu noktada gerçekleştirmeyi tasarladığı en önemli hususlardan biri dili ortaklaştırmak olmuştur.

Atomlara ayrılmış toplumun birleştirici öğelerinden biri olarak kabul edilen ortak “dil”⁴⁵⁶, uluslaştırma mekanizmasının önemli bir enstrümanı olarak kabul edilmiştir. Aynılaşma, homojenleşmeyi hedefleyen uluslaştırma, yerele ait pek çok şeyi yok ederek, farklılıkları ortadan kaldırırken yerel dilleri de silikleştirme yolunu tercih etmiştir. Bu yolda ulus devlet, heterojenliğe, farklılığa, farklı kültürlerin, farklı anlayışların hüküm sürmesine neden olan yerel dilleri ortadan kaldırmak üzere ulusa ait tek bir dil benimsemiştir. Ortak ulus dilinin galibiyetinin gerçekleştirilmesiyle, yerel dillerin ve böylece homojenleşmeye engel yerel kültürlerin silikleştirilmesi ve yok edilmesi sağlanacak ve böylece modern ulus devlet projesinin temel gayesi olarak kaosu, eski düzeni temsil eden Babil yıkılacaktır.

19.yüzyılın önemli Fransız düşünürü *Ernest Rénan* tarafından 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verilen konferans ile ortaya çıkan “Ulus Nedir? (Qu'est-ce Qu'une Nation?)” başlıklı metinde de ifade edildiği üzere dil, eski dünya düzenini yıkarak modern devletin ortaya çıkmasında gerekli unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir.⁴⁵⁷ Rénan, her ırkın dehasından aynı anda fışkırmış olarak kabul ettiği dili⁴⁵⁸, tarihte oldukça yeni bir olgu olan ulusları meydana getiren, onları oluşturan halkların kaynaşmasını ulus olmanın formülü olarak görmüştür.⁴⁵⁹ Eski çağlardan beri var olan imparatorluklar, krallıklar ve şehir devletlerinin varlığını devam ettirememelerinin sebebi olarak dil, din, çıkar ve coğrafya farklılıkları sebebiyle halkların kaynaşamaması olarak gören Rénan, bu bağlamda ortak bir paydada bulaşabilmeyi önemsemiştir.⁴⁶⁰

Unutmanın bir ulusun yaratılmasında oldukça önemli bir etken olduğunu ifade eden Rénan, halkların kaynaşmasının temel araçlarından biri olarak yerel dillerin

---

⁴⁵⁶ Balibar, 2000, “Ulus Biçimi: Ulusal Tarih ve İdeolojiler”, s.122.

⁴⁵⁷ Rénan, 2016, s.53.

⁴⁵⁸ Rénan, E. (2011). *Dillerin Kökeni Üzerine*. (Çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat, s.31.

⁴⁵⁹ Rénan, 2016, s.36. Sür, B. (Nisan 2020). “Ulus Nedir?”. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*. 2(1), s.158.

⁴⁶⁰ Rénan, 2016, s.34-36.

unutulmasını görmüştür.⁴⁶¹ Tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olmasında ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmasında gizli olan modern ulus, R  nan’a göre aynı yöne yönelen bir dizi olgunun doğurduğu tarihsel bir sonuçtur.⁴⁶² Bu tarihsel sonucun özünde, “birleşmeye davet eden dil”in de ayrı ve özel bir önemi bulunmaktadır.⁴⁶³

R  nan, ulusun varlık koşulu olarak tek başına incelenmesinin mümkün ve gerçekçi olmadığını ifade etmiş olsa da dil⁴⁶⁴, ulusçuluğun bir ideolojiye dönüştüğü 1789 Fransız Devrimi sonrasında ulusu karakterize eden bir unsur olarak görülmeye ba lanmı tır.⁴⁶⁵ 1794’te Kamu Güvenliği Komitesi   yesi *Bertrand Bar  re*’nin “Yurttaşlar! Özgür bir halkın dili herkes için tek ve aynı olmalıdır” ifadesi bunu kanıtlar niteliktedir.⁴⁶⁶ Ulus kavramının hem devleti hem de toplumu belirleyen sosyolojik bir olgu olarak kabulü ve yurttaşı en üst aidiyet biçimi olarak ulusa bağlayan en önemli araçlardan birinin dil olduğunun keşfedilmesi, ortak bir dil ve kültür in  sa çabasını doğurmuştur.⁴⁶⁷ Farklı ağızları, lehçeleri, sınıf dillerini daha üst bir birimde birleştirerek, ulus devlet sınırları içerisinde kullanılan tek dili oluşturan ortak dil⁴⁶⁸, ulus hissiyatının oluşturulmasında birleştirici ve bütünleştirici bir niteliğe sahiptir. Bir zincirin halkası gibi bireyleri birbirine bağlayan temel unsurlardan biri olarak kabul edilen dilin bu temel özelliği, *Johann Wolfgang von Goethe* tarafından “milletin ruhu dilinde yaşar”⁴⁶⁹ ifadesiyle vurgulanmıştır.⁴⁷⁰

---

⁴⁶¹ R  nan, 2016, s.36.

⁴⁶² R  nan, 2016, s.38.

⁴⁶³ R  nan, 2016, s.45.

⁴⁶⁴ “Dilin ulusallığın bir koşulu olarak tek başına incelenmesinin, ırka verilen aşırı dikkat gibi, kendi tehlike ve sakıncaları vardır.   nemi abartıldığında, ulusal sayılan bir kültürle kısıtlanır ve ona hapsoluruz.” R  nan, 2016, s.46-47. Bununla birlikte ulusu dil ve genetik bağ olarak algılayan bir akımda bulunmaktadır. “Romantik Ulus  culuk” olarak adlandırılan bu akımı önemli temsillerinden Alman yazar Johann Gottfried von Herder, “aynı dili” konuşan toplum kesimine ulus adını vermiştir. Herder’e göre “gelişmiş bir halk” özgün dilini oluşturmuş insan topluluğudur. Ulusu organizmaya benzeten bu anlayışa göre, aynı dili konuşan ulusun kendine özgü bir duyuy   ve düşünüş atmosferi vardır. Ulusu dil ile özdeşleştirme düşüncesi 1776’da yayınlanan Almanca Sözlükten de kolayca anlamak mümkündür. Buna göre ulus, bir ülkede yaşayan, aynı kökenden gelen ve aynı dili konuşan insanlar topluluğudur. Doğan, 2018, s.114-115; Salihpaşaoğlu, Y. (2007). “Türkiye’nin Dil Politikaları ve TRT 6”. *G   HFD*. 11(1-2), s.1035.

⁴⁶⁵ Salihpaşaoğlu, 2007, s.1035.

⁴⁶⁶ Heater, 2007, s.136.

⁴⁶⁷ Salihpaşaoğlu, 2007, s.1035; Doğan, 2018, s.115.

⁴⁶⁸ Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye’de Ulus  culuk ve Dil Politikası*. (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi   niversitesi, s.25.

⁴⁶⁹ Anayurt, 2020, s.238-239.

⁴⁷⁰ Rocker, R. (1998). *Nationalism and Culture*. (Translated by Ray E. Chase). Montreal& New York& London: Black Rose, s.276-277; Hayes, 2010, s.16-17.

Bütünleştirici ve birleştirici bir unsur olması sebebiyle dil, ulus devletler tarafından özenle kullanılmıştır. Ulus devlet, milletin ruhunu yaşatabilmek, “özdeşlik” hedefine ulaşabilmek için devletin siyasal sınırları içerisinde devlet organları ve vatandaşların devlet organlarıyla her türlü yazılı ve sözlü resmi bir iletişim halinde, kamu hizmetlerinde kullanılması *zorunlu* kabul edilen resmi dilini belirlemiştir.⁴⁷¹ Belirli bir dilin ya da dillerin ulus devlet tarafından devlet dili olarak tercih edilmesi ve kabul edilmesiyle güdülen esas amaç, ortak dilin birleşmeye yaptığı katkıdan en üst düzeyde faydalanmaktır. Bununla birlikte tek bir dilin ortak dil olarak kabul edilmesi, arda kalan diğer dillerin unutulmasını da kolaylaştıracaktır. Azınlıkta kalan bu dillerin etkinliğinin silikleştirilmesi, varlığının, kullanımının unutturulması, netice itibarıyla ulus devlete hizmet ederek, farklılıkların yok edilmesinin önünü açacaktır. Gerekğinde resmi dil dışında kalan diğer etnik veya bölgesel dillerin kullanılmasını engellemek ve bireyleri bu dilleri kullanmaktan caydırmak amacıyla çeşitli politikalarla birlikte yasaklar öngören⁴⁷² ve resmi dilin kullanılmasını teşvik eden ulus devlet, böylece tek dili konuşan insanların oluşturduğu bir ulus meydana getirmeyi amaçlamıştır.⁴⁷³ Aynı dili konuşan, aynı toprak üzerinde hayatını idame ettiren insanların meydana getirdiği bu birlik, aynı şekilde düşünen, ortak değerleri benimseyen ortak kültürün meydana getirdiği ulusu oluşturmakta⁴⁷⁴, *Immanuel*

⁴⁷¹ Devletlerin “resmi çok dillilik” ya da “resmi tek dillilik” olmak üzere iki temel seçeneği bulunmaktadır. Daha çok federal yapıya sahip devletler tarafından benimsenen “resmi çok dillilik”, bir devletin siyasal sınırları içerisinde kullanılan birden fazla dile resmi statü tanıyarak, o dillerin eğitimde, iş dünyasında ve devletin bazı fonksiyonlarında kullanılmasını ifade eder. Tek yapı (üniter) ulus devletlerin genellikle tercih ettiği seçenek ise “resmi tek dillilik”tir. Bir devletin genellikle çoğunluğunun konuştuğu dili resmi dil olarak kabul etmesiyle tezahür eden ise “resmi tek dillilik”tir. Salihpaşaoğlu, 2007, s.1036.

⁴⁷² 1880’lerde tüm yurttaşlarını uluslaştırmaya çalışan Fransa’da bazı okulların başka dillerde konuşulmasının yasaklanması pratiğine rastlanmaktadır. Heater, 2017, s.135.

⁴⁷³ II. Dünya Savaşı’nın ardından klasik egemenlikte yaşanan kırılma ve küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan “ulus-üstü” yeni karar merkezleri tarafından dayatılan uluslararası sözleşmelerle ulus devletlerin, dil politikalarında benimsedikleri stratejileri uygulamaları engellenmeye ve hatta tersine çevrilmeye başlanmıştır. Bu anlamda en çok dikkat çeken sözleşmelerden biri, Avrupa Konseyi bünyesinde 1992 yılının Kasım ayında imzaya açılan “Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı (European Charter for Regional or Minority Languages)”dır. Bölgesel ve azınlık dillerini kültürel zenginliğin bir ifadesi olarak kabul eden söz konusu Şartta, Devletlerin “asimilasyoncu” dil politikalarını terk etmeleri ve bölgesel dillerin yaşatılması ve geliştirilmesi için aktif tutum takınmaları istenmektedir. Salihpaşaoğlu, 2007, s.1036-1037. Sözleşme metni için ayrıca bkz.: Council of Europe. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg, 05.11.1992. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=148>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).

⁴⁷⁴ Kızıl, Ç. (2007, Eylül 7). “Ulus Devlet ve Milliyetçilik”. *Birikim*. (<https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, Erişim Tarihi: 25.11.2021).

Wallerstein'in deyimiyle ulusal kimliğin ve ulus devletin garantisi olarak görülmektedir⁴⁷⁵:

Sakinlerin oluşturduğu grubun birliği genellikle dilsel bir örneklığe doğru gidilmek suretiyle takviye edildi: Devlet içinde tek bir dil ve oldukça sık olarak, komşu devletlerinkinden farklı bir dil- zaten önemli olanda buydu. Bu, tüm devlet faaliyetlerinin tek bir dilde yürütülmesinin zorunlu kılınmasıyla, dilin birleştirilmesine ilişkin bilimsel faaliyetin desteklenmesiyle ve bu dilin farklı dilleri olan azınlıklarca iktibasını dayatarak tamamlandı.⁴⁷⁶

Ülke içerisinde ulusal bütünlük, birleştiricilik, aidiyet temelinde ortak bir ideolojik kimlik etrafında toplanma işlevini yüklenen bir değeri ifade eden dil, devletler tarafından ulusun ve ulus devlet inşasında devlete katkı sunan önemli araçlardan biri olarak kabul edilerek çeşitli politikalara konu edilmiştir. Bu doğrultuda dilin sembolik gücünden faydalanan devletler, resmi dillerini belirleyerek devletin birliğini sağlamaya çalışmışlardır.⁴⁷⁷ Ulus devlet inşa stratejilerinin bir gereği olarak devletler, bir yandan yeni işlevlerine hizmet edebilmesi için ulusal dil üzerinde değişiklikler yapmak, söz konusu dili ve yazı sistemini standartlaştırmak ve bilim, teknoloji ve ticareti yönetmek için yeni terminoloji geliştirmek gibi çeşitli dil politikalarını oluşturmuş, diğer yandan devletin resmi dili olarak kabul edilmeyen diğer dilleri eğitim de dâhil olmak üzere kamusal alan dışına iterek, ulusal dili hukuki düzenlemelerle koruma altına almaya çalışmıştır.⁴⁷⁸

Devletin resmi yazışmalarında, hukuk düzeninin ve adalet hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde kullandığı dili, kamusal eğitimin ve devletin dili olarak belirlemesi modern devletin doğuş sürecinde çok açık bir şekilde gözlemlenmektedir.⁴⁷⁹ Bu konuda öncü belgelerden biri olan Fransa Kralı I. François'in 1539 tarihli "Villers-Cotterêts Emirnamesi (Ordonnance de Villers-

⁴⁷⁵ Orhan, S. (2017). "Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Bir Çerçeve". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8(2), s.337.

⁴⁷⁶ Wallerstein, I. (2003). *Liberalizmden Sonra*. (2.Baskı). (Çev. Erol Öz). İstanbul: Metis, s.131.

⁴⁷⁷ Batley, E.; Candelier, M.; Hermann- Brennecke, G.; Szepe, G. (1993). *Languages Policies for the World of the Twenty- First Century: Report for UNESCO*, s.11. (<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130228>, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁴⁷⁸ Dünyada egemen 200 devlette 160'ı ulusal düzeyde resmen tek dillidir. Breton, R. (2007). *Dünya Dilleri Atlası*. (Çev. Orçun Türkay). İstanbul: NTV, s.209. Güllüdağ, N. (2021). "Dili Yasalarla Korunma Stratejilerinde Ülke Uygulamaları: Litvanya Örneği". *SDE Akademi Dergisi*. 1(2), s.123. Güneş, A. (2017). "Fransa'nın Dil Politikaları ve Avrupa Birliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10(52), s.173. Spolsky, B. (2012). "What is Language Policy?", s.4. B. Spolsky (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. (in s.3-16). Cambridge: Cambridge University. Batley, Candelier, Hermann- Brennecke, Szepe, 1993, s.11.

⁴⁷⁹ Akkaya Kia, R. (2011). "1876 Kanun-i Esasi'nin 18.Maddesi Üzerine". *ERÜHFD*. 15(3-4), s.35.

Cotterêts)’nin 110 ve 111.maddelerinde yargılamanın her aşamasında, mahkeme kararlarının yazımında, ayrıca ticari işlemlerden vasiyet düzenlemeye kadar her türlü hukuki belgede kullanılacak dilin yalnızca Fransızca olacağı belirtilmiştir.⁴⁸⁰

Ulus her şeyden önce siyasal bir birlik olarak anlayan politik ulusçuluğu en belirgin biçimde temsil eden Fransa pratiğinde⁴⁸¹, 1789 Devriminin ardından yurttaşlar arasında iyi bir iletişimin ancak dil birliği sayesinde mümkün olabileceği, bölgesel dillerin ve lehçelerin zayıflatılması gerektiği, dil birliği sağlanmadıkça yurttaşlar arasında ulusal bir bilinç oluşturma ve ulusu bölünmez bir birlik olarak yaşatmanın mümkün olamayacağı ileri sürülmüştür.⁴⁸² 1794’te “Jargonları Ortadan Kaldırmanın ve Fransız Dilinin Kullanımını Evrenselleştirmenin Gerekliliği ve Araçları (Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française)” hakkında yazdığı raporunda *Abbé Grégoire*, siyasi açıdan dünyanın en ileri ülkesi olarak nitelendirdiği Fransa’nın diller söz konusu olduğunda Babil Kulesi’nin ötesine geçememiş olmasına ve Fransa’nın 25 milyonluk nüfusunun yalnızca 3 milyonunun ana dilleri olarak saf bir Paris Fransızcası konuşabilmesine üzüldüğünü belirtmiş, halkın siyasi tartışmaların ve idari belgelerin kaleme alındığı dili anlama yeteneğinin olmaması eleştirilmiştir.⁴⁸³ Bu düşüncelerin etkisiyle her ne kadar yalnızca birkaç ay yürürlükte kalmış olsa da, 20 Temmuz 1794’te tüm kamu

⁴⁸⁰ Akkaya Kia, 2011, “1876 Kanun-i Esasi’nin 18.Maddesi Üzerine”, s.35; Ordonnance du 25 août 1539 sur le fait de la justice (dite ordonnance de Villers- Cotterêts). (<https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006070939/>, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁴⁸¹ Seyfi, S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam, s.134-135.

⁴⁸² Bu konuda Carnot, 29 ocak 1793’te Konvansiyon’a bir rapor sunarak tek bir ulusal dilin benimsenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Fransızca’yı bir iletişim aracı olarak ele alan Carnot, ulus üyelerinin yurttaşlıkla ilgili faaliyetlerinde tek dili önemsemiştir. Carnot’ya benzer şekilde dil konusundaki türdeşleştirici bir eğilimi, yurttaşlık bağlamında savunan bir diğer isim Rahip Grégoire olmuştur. Blois’in piskoposu Abbé Henri Grégoire, 6 Haziran 1794’te “Taşra Ağzını Yok Etmenin ve Fransız Dilini Evrenselleştirmenin Gerekliliği ve Yolları” adlı raporunda çok dilliliğinden dolayı ülkesini Babil Kulesi’ne benzetmiştir. Ona göre Devrimle kazanıla özgürlüklerin kullanımı da büyük ölçüde Fransızca konuşulmasına bağlıdır. Hiçbir ayırım gözetmeksizin kamu görevlerinde, eşitlik ilkesinin uygulanabilmesi için bu dilin bütün Fransız yurttaşları tarafından bilinmesi şarttır. Standart bir Fransızcanın halkın bütünü tarafından kullanımı, bir bakıma yurttaş olmanın gerektirdiği zorunluluktur. Ancak Grégoire’ye göre çözüm; bölgesel dilleri ve lehçeleri yasaklamak değil, özellikle taşra ağızlarını süreç içerisinde Fransızca’ya yaklaştırmaktır. Bölgesel dillere ve lehçeler karşı en sert tavrın sergilendiği Terör döneminde, bu yaklaşımın düşünsel anlamda sözcüğünü yapan isim Bertrand Barere olmuştur. Barere 27 Ocak 1794’te Kamu Güvenliği Komitesi’ne sunduğu raporunda Fransızca’yı özgürlüğün, evrensel değerleri ve Cumhuriyetçi ideallerin dili olarak sunarken, özellikle bölgesel dilleri devrimin kazanımlarını yok etmeye yönelmiş bir tehlike olarak sunuyordu. Sadoğlu, 2010, s.30-33.

⁴⁸³ Grégoire, A. (1794). *Rapport sur la nécessité et les moyens d’anéantir les patois et d’universaliser l’usage de la langue française*. Convention Nationalé. (<https://occitanica.eu/items/show/5129>, Erişim Tarihi:11.01.2022).

işlerinde ve hatta kimi özel işlerde Fransızca dışındaki dillerin kullanımını yasaklayan bir yasa çıkartılmıştır.⁴⁸⁴ Bu yasa ile bölgesel dillerin konuşulduğu komünlere birer Fransızca öğretmeni atanması fikri hayata geçirilmeye çalışılmış ancak başarıya ulaşamamıştır.⁴⁸⁵

Fransızca'yı ulusal bir dil olarak benimsetme yolunda en önemli adım 1881'de Eğitim Bakanı *Jules Ferry* tarafından yayınlanan talimat olmuştur.⁴⁸⁶ Bu talimatla birlikte okullarda izin verilen tek dil Fransızca olarak belirlenmiştir. Fransızca'yı eğitimin hem amacı, hem de aracı haline getiren bir devlet politikasını benimseyen Jules Ferry Kanunlarının temel gayesi, bölgesel dilleri sistematik bir aşındırmaya tabi tutarken, önemli bir kısmı hala geleneksel aidiyet merkezine bağlı halkı, laik eğitim yoluyla aydınlanmış yurttaşlara dönüştürmek olmuştur.⁴⁸⁷ Fransızcanın standardize edilmesi ve yeni dil politikalarının geliştirilip uygulanmasıyla, yalnızca resmi dilin yerleştirilmesi ve planlanması gerçekleştirilmemiş, bunun yanında ulus devlet inşasında siyasal, sosyal ve ekonomik yansımalar da sağlanmıştır.⁴⁸⁸⁴⁸⁹

19.yüzyılın sonlarında Türkçe ve Türk dilinin sadeleştirilmesi, basitleştirilmesi üzerine tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz bir ulus devlet bilinci oluşmadan, dil Türk ulusçuluğunun bir aracına dönüşmeden çok önce başlamıştır.⁴⁹⁰ Bu tartışmaların bir sonucu olarak 1876 Kanun-i Esasi'nin 18.maddesi ile Osmanlı

⁴⁸⁴ Bu yasa beş talimatı içermektedir: (1) özel okulların devlet okullarına dönüştürülmesiyle eğitim-öğretim dili tamamen Fransızca olacak; (2) yasanın uygulanıp uygulanmadığı denetlenecek; (3) Alsace'da Almanca kullanımı yasaklanacak; (4) Fransızca'nın diğer dilleri konuşanlar tarafından suiistimal edilmesi önleneyecek; (5) yönetimin eylem ve işlemleri Fransızca olarak yerine getirilecekti. Sadoğlu, 2010, s.32-33.

⁴⁸⁵ Sadoğlu, 2010, s.33.

⁴⁸⁶ Sadoğlu, 2010, s.33.

⁴⁸⁷ Sadoğlu, 2010, s.33.

⁴⁸⁸ Wright, S. (2012). "Language Policy, The Nation and Nationalism", s.61. B. Spolsky (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. (in s.59-78). Cambridge: Cambridge University.

⁴⁸⁹ Fransa'da II. Dünya Savaşı'na kadar sorunsuz bir şekilde devam eden ulusal dil politikası, Almanların teşvikiyle II. Dünya Savaşı yıllarında bölgesel dil topluluklarının özerklik talepleriyle karşılaşmaya başlamıştır. Bölgesel dillerin öğretilmesi ile ilgili ilk teklifler, 1947-1948 yılları arasında Fransız Ulusal Parlamentosu'na getirilmeye başlanmıştır. 1951'de çıkartılan Loi Deixonne adlı yasayla eğitim kurumlarında belli saatlerde bölgesel dillerde eğitim verilmesine müsaade edilmiştir. Ardından 1974 yılında yürürlüğe konulan bir yasa ile resmi belgelerde bölgesel dil kullanımı yasaklanmıştır. 1994'de Fransız Kültür Bakanı Jacques Toubon'un adıyla anına Toubon yasası ile Fransız dilinin ticari faaliyetlerde, iş ilişkilerinde, medyada kullanılmasına dikkat edilmesi ve yabancı dil terminolojisinin kullanılmaması zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kassmbay, A. (2016). *Kazakistan'da Ulus- Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.8-16.

⁴⁹⁰ Akkaya Kia, 2011, "1876 Kanun-i Esasi'nin 18.Maddesi Üzerine", s.36. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki dilde sadeleşme tartışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Tekin, Y. (2002). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.33-73.

İmparatorluğu'nun resmi dili olarak Türkçe kabul edilmiştir: “*Tebaai osmaniyeinin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.*”⁴⁹¹ 1876 Anayasasında devletin resmi dili olarak Türkçeye yer verilmiş olması, dönemin sosyolojik gerçekliği ifade etmekten öte, ideolojik bir amaç gütmemektedir.⁴⁹² Bununla beraber Tanzimat ile birlikte dilde sadeleşme ve Arap harflerinin ıslah edilmesine yönelik olarak dil ve alfabe üzerine yoğunlaşan tartışmalar, tarihsel sürecin de etkisiyle dilde ulusal bir bilincin doğmasına hizmet etmiştir.⁴⁹³

Osmanlı Devleti'nin mirasını benimseyerek, heterojen toplumdan bir Türk Uluu yaratmayı hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti⁴⁹⁴, birleşme ve uluslaştırma sürecinde dil politikasını bu doğrultuda inşa etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, benimsediği resmi ideolojinin bir yansıması olarak ulusal birliğin güçlendirilmesi ve desteklenmesi noktasında, çok dilliliği bir sorun olarak algılayarak resmi dil politikalarını oluşturmuştur. Türdeş bir toplum oluşturmada dilin önemini fark eden Cumhuriyet'in kurucusu *Mustafa Kemal Atatürk*, dil ile ulusu özdeşleştiren bir anlayışı benimseyerek⁴⁹⁵, uzun yıllardır Anadolu topraklarında kullanılan Türkçe⁴⁹⁶'yi “Türk Uluu”nun inşa araçlarından biri olarak kullanmak istemiştir:

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkı Türk milletidir. Türk milleti demek Türk dili demektir. Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz felaketler içinde ahlakının, an'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin; kısacası, bugün kendi milletini yapan her şeyinin

⁴⁹¹ 1876 Kanun-i Esasi, Madde 18. (<https://anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/oncelki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, Erişim Tarihi: 15.02.2022). 1876 Kanun-i Esasi'nin 57.maddesi meclis çalışmalarının dilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir: “Heyetlerin müzakeratı lisanı türki üzere cereyen eder ve müzakere olunacak lahiyaların suretleri tab ile yövmü müzakereden evvel azaya tevzi olunur.” 68.maddede ise mebus olabilmek için Türkçe bilmek aranan şartlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır: “Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olmıyanlar şunlardır: evvela tebai devleti aliyeden olmayan saniyen nizamı mahsusu mucibince muvakkaten hizmeti ecnebiye imtiyazını haiz olan salisen Türkçe bilmeyen rabian otuz yaşını ikmal etmiyen hamisen hini intihabta bir kimsenin hizmetkarlığında bulunan sadisen iflas ile mahkum olupta fekki hacir edilmeyen tasian hukuku medeniyeden sakıt olmuş olan aşiren tabiiyeti ecnebiye iddiasında bulunan kimselerdir. Bunlar mebus olamaz. Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır.”

⁴⁹² Akkaya Kia, 2011, “1876 Kanun-i Esasi'nin 18.Maddesi Üzerine”, s.37.

⁴⁹³ Akkaya Kia, 2011, “1876 Kanun-i Esasi'nin 18.Maddesi Üzerine”, s.37-38.

⁴⁹⁴ Salihpaşaoğlu, 2007, s.1038.

⁴⁹⁵ Salihpaşaoğlu, 2007, s.1038.

⁴⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Merçil, E. (2020). “Türkiye Selçukluları Devri'nde Türkçe'nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?”. *Belleten*. 64(239). s.51-58.

dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.⁴⁹⁷

Devlet felsefesine ve milli kültür politikasına paralel sağlam bir fikir temeline sahip olan⁴⁹⁸ Türk dil politikası, Anayasa’da gerçekleştirilen 29.10.1923 tarihli değişiklik ile resmiyet kazanarak, Türkiye Cumhuriyeti’nin resmi dili Türkçe olarak kabul edilmiştir.⁴⁹⁹ Çok sayıda yerel dil ve lehçelere üstün kılınmış “ulusal dil”ini belirleyen⁵⁰⁰ Türkiye, ardından dile temel teşkil eden alfabesini de değiştirme yoluna gitmiştir. Alfabenin değiştirilmesi fikri esasen Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Arap yazısının Türk diline uymadığı, öğrenilmesi ve kullanılmasının zor olduğu düşüncesi Tanzimat döneminde Osmanlı aydınları arasında tartışılan önemli bir meselenin konusunu oluşturmuş ve Türk alfabesi konusunda bir uyanışı gerçekleştirmiştir.⁵⁰¹ Bu uyanış, yeni bir eğitim modelinin tasarlanması gerekliliğiyle birleşmiş ve alfabe konusunda tartışmaları zirveye taşımıştır.⁵⁰² Nitekim bu tartışmaları dış ticarete, uluslararası ulaşımda, posta ve telgrafta Latin harflerinin

⁴⁹⁷ Korkmaz, Z. (1988). “Atatürk’ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri”. *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri*. Ankara: Türk Dil Kurumu, s.3. Bir başka konuşmasında Atatürk şunları ifade etmiştir: “Dini terbiye, milli terbiye, beynelmilel terbiye bütün bu terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiye milli terbiyedir. Milli terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da milli yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır.” Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu. (2006). *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*. (5.Baskı). (Der. Nimet Arslan). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, s.201.

⁴⁹⁸ Korkmaz, 1988, s.5.

⁴⁹⁹ “Türkiye Devletinin dini, Dini İslamdır. Resmi lisanı Türkçedir.” 1921 Anayasası: Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kanun No.:85, Kabul Tarihi: 20.01.1337(1921). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/> , Erişim Tarihi: 18.11.2021). Bununla birlikte, Türkiye Cumhuriyetinden önce aynı topraklarda hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu’na ait ilk anayasa belge olan 1876 Kânûn-ı Esâsî’nin 18.maddesinde “Tebaaı osmaniye’nin hidematı devlette istihdam olunmak için devletin lisanı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır.” 1876 Kânûn-ı Esâsî, 7 Zilhicce 1293 (1876). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, Erişim Tarihi: 18.11.2021). Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte pek çok ülke anayasasında resmi dil düzenlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için.: Akbulut, O. (2012). “Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenlenişi”. *TBB Dergisi*. (102). s.115-148.

⁵⁰⁰ Poggi, 2016, s.114.

⁵⁰¹ Şimşir, B. (2008). *Türk Yazı Devrimi*. (2.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu, s.xi-xii.

⁵⁰² Tanzimatla birlikte yüzünü Doğudan Batıya çeviren Osmanlı İmparatorluğu, devletin bütün kurumlarını yenilemeyi Devletin temel politikası olarak benimsemiştir. Bu doğrultuda açık seçik bir programları yoksa bile, dönemin düşünürleri eğitimin önemini de kavramışlardır. Ali Paşa, eğitim geliştirilmezse “dayanamayıp, biteriz” der. Yöntemlerde ayrılışlar bile, Fuat ve Mithat Paşalar da eğitimi geliştirme konusunda Ali Paşa’ya katılırlar. Nitekim Ziya Paşa ve Namık Kemal de aynısını düşünür. Yeni eğitim denince iş yazı sorununa dayanır. Alfabe sorunu, önce eğitim sorunuyla birlikte ya da bu genel sorunun bir parçası olarak ortaya çıkar. Arap yazısı bir sorun olarak Tanzimat aydınlarını düşündürmeye başlar. İlerleyen Avrupa başka yazı kullanmaktadır. Türk olmayan Osmanlı yurttaşları da Arap yazısı kullanmazlar. Bu yazıların öğrenilmesi Arap yazısına bakarak çok daha kolaydır. Arap yazısıyla eğitim- öğretim çetin bir iştir. Öğrencilerin yıllarını alır. Oysa Osmanlı Devleti hızla adam yetiştirmek zorundadır. Şimşir, 2008, s.18-19. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Sadoğlu, 2010, s.216 vd.

kullanmaya başlamış olması ve yükselen azınlık talepleri de tetiklemiş ve Osmanlı İmparatorluğu, bir süreliğine iki yazılı bir devlet konumuna gelmiştir.⁵⁰³

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından Latin harflerinin alınması konusunda çalışmalara başlanmıştır. Atatürk'ün teşvikiyle⁵⁰⁴ Latin harfleri 1 Kasım 1928 tarihinde “Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun” ile “şimdiye kadar Türkçeyi yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan... harfler (Türk harfleri) unvan ve hukuku ile kabul edilmiştir”.⁵⁰⁵ Latin harflerinin yürürlüğe girmesinin ardından, yeni yazıyı bütün halk kitlelerine yayma işine girilerek bütün ulusu kavrayan Millet Mektepleri 1 Ocak 1929 tarihinde açılmıştır.⁵⁰⁶

Latin harflerinin kabulü ile Maarif Vekili *Necati Bey* tarafından da vurgulandığı üzere “yeni harflerin feyizli mahiyetinden istifade ederek lisanın bünyesine tesir etmek ve Türk dilinin istiklalini, genişlemesini, tabii tekâmülünü temin etmek”⁵⁰⁷ amaçlanmıştır. Türk dil ve kültür tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak harf inkılabının amacına erişebilmesi için, birleştirici ve bütünleştirici ulusal dilin tüm yabancı unsurlardan arınmasını sağlayabilecek ulusal bir kurum oluşturulması gerekliliği duyulmuştur. Fransızcanın kullanımları, kelime dağarcığı ve grameri konusunda resmi otorite olarak hareket etmek ve Fransızca dilinin resmi bir sözlüğünü yayınlamak üzere 1635 yılında kurulan “Fransızca Akademisi (Académie

⁵⁰³ Şimşir, 2008, s.xii.

⁵⁰⁴ Yazı inkılabını, dil politikasının yapıtaşı olarak gören Atatürk, Latin harfleri temelinde Türk fonetiğine uygun bir yazının kabulü düşüncesine Cumhuriyet'ten önceki yıllarda da sahipti. Atatürk'ün bu konuda yazılanlara ilgi göstermesi, II. Meşruiyet öncesi yıllarda Selanik'te Bulgar doğubilimci İvan Manolov ile yaptığı bir konuşmada “Batı medeniyetine girmemize engel olan yazıyı atarak Latin kökünden bir alfabe seçilmesinden” söz etmesi, I. Dünya Savaşı yıllarında Macar Türkologu Gyula Nemeth'in “Türkische Grammatik” adlı eserinde Türkçe metinler için kullanılan transkripsiyon alfabesi ile ilgilenerek bunu Türk yazısı için ayrıntılı bulması, 1922 yılında Halide Edip Adıvar'ın bulunduğu bir toplantıda “Latin harflerini kabul imkanından söz etmesi” bu düşüncesinin eskiliğini tanımlayan bazı örneklerdir. Korkmaz, 1988, s.7; Şimşir, 2008, s.56 vd.

⁵⁰⁵ Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun No.1353, Kabul Tarihi: 1.11.1928, RG Tarih/Sayı: 03.11.1928/1030. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1353.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

⁵⁰⁶ Şimşir, 2008, s.xvi; Türkçe'nin milli eğitimde yaygınlaşmaya başlaması esasen 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar götürülebilecektir. Eğitimi bir devlet sorunu olarak gören ve kamusal bir iş olarak düzenleyen ilk modern girişim olarak Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ilköğretimin zorunlu hale getirilmesiyle, okuma- yazma öğrenmenin yanında, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olarak Türkçenin öğrenimi de hedeflenmiştir. Nizamname sayesinde, Türkçe'nin öğrenim alanında yaygınlaşması, yeni kavram, kelime ve terimlerin dilimize yerleşmesi, birçok dilden edebi, felsefi ve tarihi eserlerin Türkçeye tercümelerinin yapılması mümkün olmuştur. Akkaya Kia, 2011, “1876 Kanun-i Esasi'nin 18.Maddesi Üzerine”. s.43-44; Çağır, M.; Türk, İ. C. (2017). “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Hayatındaki Yeri”. ASEAD. 4(11), s.63-75.

⁵⁰⁷ Sadoğlu, 2010, s.226.

Française)⁵⁰⁸ne benzer bir kurum olarak dil çalışmalarının planlı ve programlı bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla 12 Temmuz 1932’de ‘‘Türk Dil Kurumu (Türk Dili Tetkik Cemiyeti, TDK)’’ kurulmuştur.⁵⁰⁹ 4 Haziran 1930’da kurulan ‘‘Türk Tarih Kurumu (Türk Tarihi Tedkik Heyeti, TTK)’’⁵¹⁰ ile birlikte milli kültür inşasında birlikte çalışmak üzere, Atatürk’n ifadesiyle ‘‘Türk Tarih Kurumu’nun kendinden ayrılmaz bir eşi’’⁵¹¹ olarak tarif edilen TDK’nın nemi Atatürk tarafından şu şekilde ifade etmiştir:

Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafından başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki dil şuurla işlensin.⁵¹²

⁵⁰⁸ Acadmie Française. (<https://www.academie-francaise.fr/>, Erişim Tarihi: 13.01.2022). Devam eden paragraflarda da ayrıca anlatılacağı üzere, pek çok ülke ulusal dillerini geliştirmek üzere dille ilgili araştırmalar yapan kurumlar oluşturulmuştur. İskoçya’da oluşturulan ‘‘Ulusal Dil Merkezi (Scotland’s National Centre of Languages)’’ de bunlardan biridir. Scotland’s National Centre of Languages. (<https://scilt.org.uk/Home/tabid/1069/Default.aspx>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).

⁵⁰⁹ Atatürk, 1 Kasım 1936’da Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin V. Dönem 2.Yasama yılı açılış konuşmasında Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumunun yaptıkları görevleri ‘‘kutsal’’ olarak nitelendirerek, kurumların geleceğiyle ilgili şu sözleri dile getirmiştir: ‘‘aşlarında değerli Eğitim Bakanımız bulunan, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun her gün yeni gerçek ufuklar aan, ciddi ve aralıksız çalışmalarını övgü ile anmak isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründe başlangıcı temsil ettiklerini, kabul edilebilir bilimsel belgelerle ortaya koydukça, yalnız Türk ulusunun değil, bütün bilim dünyasının ilgisini ve uyanmasını sağlayan, kutsal bir görev yapmakta olduklarını güvenle söyleyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahyk’te yaptėı kazılar sonucunda, ortaya ıkardėı beş bin beş yüz yıllık maddi Türk tarih belgeleri, dünya kültür tarihinin yeni baştan incelenmesini ve derinleştirilmesini gerektirecektir. Birçok Avrupalı bilim adamının katılması ile toplanan son Dil Kurultayının aydınlık sonuçlarını görmekle çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde ulusal akademilere dönüşmesini dilerim. Bunun için, alışkan tarih, dil ve bilim adamlarımızın, bilim dünyasınca tanınacak orijinal eserlerini görmekle mutlu olmanızı dilerim.’’ Türk Dil Kurumu. *Tarihçe*. (<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim Tarihi: 28.11.2021).

⁵¹⁰ 28 Nisan 1930 tarihinde Atatürk’ bizzat katıldığı Türk Ocakları’nın VI. Kurultayı’nın son oturumunda, Atatürk’ün direktifleriyle, Afet İnan tarafından sunulan ‘‘Türk tarih ve medeniyetinin ilmi surette tedkik etmek için hususi ve daimi bir heyetin teşkiline karar verilmesini ve heyetin azasını seçmek salahiyetinin Merkez heyetine bırakılmasını teklif ederiz’’ önergesinin ardından, aynı gün Kurultay’da yapılan Türk Ocakları Kanunu’na 84.madde olarak eklenen ‘‘Merkez Heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmi surette tedkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih heyeti seçer’’ hükmünün ardından, 16 üyeden oluşan bir ‘‘Türk Tarih Tedkik Heyeti’’ seçilmiş ve ilk toplantısını 4 haziran 1930’da yaparak göreve başlamıştır. Türk Tarih Kurumu. *Tarihçe*. (<https://www.ttk.gov.tr/tarihce/>, Erişim Tarihi: 28.11.2021).

⁵¹¹ Atatürk, 1936’da İstanbul’da gerçekleştirilen ‘‘nc Dil Kurultayı’’nda şunları ifade etmiştir: ‘‘Türk tarihi, Türk ırkını ancak müsbet ilim belgeleriyle bulur. Türk dili bunlardan en önemlisidir... Türk’n tarihi varlığı ve bu varlığın dünyadaki yaygınlığını, Türk dili orijinalliği bilhassa çok açık bir kesinlikle göstermektedir. Bu itibarla Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu’nun kendinden ayrılmaz bir eşidir. Bu iki kurum, birlikte yükselmesi, birbirini tamamlaması gereken iki abidedir.’’ İnan, A.(2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. (8.Baskı). (Haz. Arı İnan). B. Bayram (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.299.

⁵¹² Korkmaz, 1988, s.8.

Devlet dili olarak⁵¹³ genellikle çoğunluğun konuştuğu, ortak kültürünü, değerlerini oluşturan dili resmi dil olarak kabul eden Türkiye Cumhuriyeti, dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının 1927 tarihli Nizamnamesi'nde vurgulanan “vatandaşlar arasında en kavi rabitanın dil birliği, fikir birliği olduğuna kani olarak Türk dilini ve Türk kültürünü bihakkın tamim ve inkişaf ettirme...” amacına paralel olarak hareket etmiştir.⁵¹⁴ Bu doğrultuda, Türkçenin herkes tarafından kullanılan ve bilinen ortak bir dil haline getirilmesi amacıyla kampanyalar başlatılmış⁵¹⁵, idari tedbirler alınmış, bu amaca dolaylı olarak hizmet eden kanunlar çıkartılmış⁵¹⁶ ve böylece ulusal bütünleşmenin sağlanması yolunda önemli bir aşama geçilmiştir.

Radikal bir ulusal bütünleşme örneği olarak Nasyonal Sosyalist Almanya döneminde, nüfusu manipüle etmek, vahşetleri gizlemek ve komşu ülkeler üzerinde

⁵¹³ TDK Büyük Türkçe Sözlük. *Resmi Dil*. (<https://sozluk.gov.tr/> , Erişim Tarihi: 18.11.2021).

⁵¹⁴ Salihpaşaoğlu, 2007, s.1040.

⁵¹⁵ Bu kampanyaların en etkili, “Dar-ul-fünun Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti” tarafından 13 Ocak 1928’de düzenlenen yıllık kongresinde alınan bir karar ile başlatılan ve 1930’lar boyunca devam eden “Vatandaş, Türkçe konuş!” kampanyası olmuştur. Talebe Cemiyeti Reisi, özellikle İstanbul başta olmak üzere, azınlıkların umumi yerlerde Türkçeden başka bir dil kullanmalarını yasaklamak için girişimde bulunulmasını istemiştir. Daha sonra Türk Ocakları’nda düzenlenen ikinci bir toplantıda da umumi yerlerde Türkçe konuşulmasını tavsiye eden tabela ve flamaların asılmasına, okulda konferanslar verilmesine karar verildi. Bu kampanya ile bir tür mirası devralmış olan Cumhuriyet’in temel amacı olan parçalanmış ve tasfiyeye uğramış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun bakiyelerinden çağdaş bir ulus yaratmasına yardımcı olmak hedeflenmişti. Çağdaş bir ulus devletin olmazsa olmaz şartlarından biri olarak vatandaşlarının ümmet zihniyetine ve millet düzenine dayanmayan, dil, din ve ırk farkı gözetmeyen bir anayasal rejim altında eşit yurttaşlar olarak yaşayacakları bir devlet olmaktı. Bu doğrultuda yürürlüğe konulan kampanya ile Osmanlı İmparatorluğu’nun son bakiyesi olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşamakta olan farklı etnik kökenli Müslüman ve gayri Müslimlerin Türk kimliği potasında eriterek birleştirmek ve yeniden birer Türk yurttaşı olarak yaratmak amaçlanmıştır. İlgili kampanya Milli Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmiştir.

Bali, R. N. (2000). “‘Vatandaş Türkçe Konuş!’ veya Bir Ulus- Devletin Kuruluşunda Dil Birliğinin Gerçekleştirilmesi Çabaları”. A. Galanti (Ed.). *Vatandaş Türkçe Konuş!*. (Çev. Ömer Türkoğlu). (Sunuş. Rıfat N. Bali). (içinde s.5-8). Ankara: Kebikeç; Aslan, S. (2007). “‘Citizen, Speak Turkish!’: A Nation in the Making”. *Nationalism and Ethnic Politics*. 13, s.245-272. Akar, R. (1998). “Bir Resmi Metin’den Planlı Türkçeleştirme Dönemi”. *Birikim*. 110, s.70-71.

⁵¹⁶ 1929’da İstanbul Belediyesi’nin, Türkçe’den başka bir dille müşteri çağıran seyyar satıcıların, satış yapmalarının yasaklanması; 1933’te Türkçe kullanmayan seyyar satıcıları cezalandırmak üzere zabıtalara talimat verilmesi; 1936’da Gönen Belediyesi tarafından alınan bir karar ile Balıkesir’e bağlı Gönen ilçesinde Türkçeden başka bir dilin konuşulmasının yasaklanarak, Çerkesçe, Gürcüce, Arnavutça, Pomakça gibi yabancı dillerde konuşanların cezalandırılacaklarının ilan edilmesi, idari tedbirlere verilebilecek örneklerdendir. Salihpaşaoğlu, 2007, s.1040; Cumhuriyet. (21.05.1936). “Gönen’de Herkes Türkçe Konuşacak”, s.6. (<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1936-05-21/0>, Erişim Tarihi: 17.01.2022). Bununla birlikte Türkçe konuşulması zorunluluğu getiren çeşitli kanunlar çıkartılmıştır: İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun, RG Tarih/ Sayı: 22.04.1926/353. (<https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.805.pdf>, Erişim Tarihi: 17.01.2021).

güç iddiasında bulunmak için dil ve dil politikasının ideolojik olarak ciddi bir şekilde kötü kullanılması deneyiminden çıkan Almanya, her ne kadar Almancayı resmi dil olarak belirlememişse de, Alman dilinin resmi işlevini gösteren yasaları yürürlüğe koymuştur.⁵¹⁷ Alman “İdari Usul Yasası (Verwaltungsverfahrensgesetz)”nın 23.maddesinde Almanca, kamu yönetiminin ve idarenin “resmi dili (Die Amtssprache)” olarak belirlenmiş⁵¹⁸, “Yargılama Yasası (Gerichtsverfassungsgesetz)”nın 184.maddesinde “mahkeme dili (Die Gerichtssprache)”nin Almanca olarak kabul edildiği belirtilmiştir.⁵¹⁹ “Alman dilini korumak ve geliştirmek” amacıyla 1997’de kurulan “Alman Dil Kurumu (Verein Deutsche Sprache)” tarafından ilk defa 2011 yılında sunulan Almancanın bir resmi dil olarak kabul edilmesine yönelik Anayasa’yı değiştirme teklifi, bölgesel ve azınlık dillerini göz ardı edeceği ve hatta muhtemelen değersizleştireceği itirazıyla kısa sürede engellenmiştir.⁵²⁰

Alman deneyimine benzer şekilde İtalyanca ilk defa Faşist dönemde krallığın tüm adli makamlarında ülkenin tüm adli makamlarında zorunlu dil haline getirilmiştir. Bugün İtalyan Anayasasında İtalyanca resmi dil olarak kabul edilmemiş olsa da, başta 1999 tarihli “Tarihsel Dilsel Azınlıkların Korunmasına İlişkin Kurallar (Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche)” ilk maddesinde “Cumhuriyetin resmi dili İtalyancadır” ibaresine yer verilmiş⁵²¹, yargılamanın İtalyanca olarak yürütüleceği yasalarla düzenlenmiştir.⁵²²

Aralık 1991’de dağılan Sovyetler Birliği’nin ardından kurulan devletlerin çoğu ve parçalanan Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin birer parçası olan pek çok Balkan ülkesi ulusal birliği sağlama noktasında tek dil politikasını

⁵¹⁷ Adler, A.; Beyer, R. (2017). “Languages and Language Policies in Germany /Sprachen und Sprachpolitik in Deutschland”. Stickel, G. (Ed), *National Language Institutions and National Languages. Contributions to the EFNIL Conference*. (içinde s.221–242). Budapest: Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, s.225.

⁵¹⁸ Verwaltungsverfahrensgesetz. §23 Amtssprache. (https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/_23.html, Erişim Tarihi: 14.01.2022).

⁵¹⁹ Gerichtsverfassungsgesetz. §184. (https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/_184.html, Erişim Tarihi: 14.01.2022).

⁵²⁰ Goethe Institut. *The German Language and the Constitution*. (<https://www.goethe.de/prj/ger/en/ihr/spk/22313884.html>, Erişim Tarihi: 14.01.2022).

⁵²¹ Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. 15 Dicembre 1999, no.482. (<https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1999/12/20/099G0557/sg>, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵²² Codice di Procedura Civile. (<https://www.ipsoa.it/codici/cpc/11/t6>, Erişim Tarihi: 15.01.2022); Codice di Procedura Penale. 22 Settembre 1988. (<https://www.studiocataldi.it/codiceprocedurapenale/codice-procedura-penale.pdf>, Erişim Tarihi:15.01.2022).

önemsemişlerdir. 115 farklı etnik kökene sahip Litvanya, 1995 yılında kabul ettiği Litvanya Cumhuriyeti Devlet Dili Yasası⁵²³ ile tek dillilik politikasını benimseyen ülkeler arasına dâhil olmuştur. Bu yasa ile devlet sınırları dâhilinde tüm gerçek ve tüzel kişilerin tüm iş ve işlemlerinin devlet dilinde yürütüleceği, eğitim ve öğretimin Litvanca ile gerçekleştirileceği, kamu kurumlarında çalışan herkesin dil yeterliliğine sahip olması gerektiği ifade edilmiştir.⁵²⁴ Sovyetler rejiminin çökmesinin ardından 1991 tarihinde yürürlüğe koyduğu anayasasının 3.maddesinde Bulgaristan, Bulgarcayı Cumhuriyetin resmi dili olarak kabul etmiştir.⁵²⁵ Benzer şekilde Estonya⁵²⁶, Hırvatistan⁵²⁷, Azerbaycan⁵²⁸, Ermenistan⁵²⁹, Gürcistan⁵³⁰, Sırbistan⁵³¹, Slovakya⁵³²,

⁵²³ *Republic of Lithuania Law on The State Language*. 31 January 1995. (<https://www.uta.edu/cpsees/lithlang.htm> , Erişim Tarihi: 13.01.2022).

⁵²⁴ Güllüdağ, 2021, s.131.

⁵²⁵ Constitution of Bulgaria, 1991. (https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵²⁶ “Estonya’nın resmi dili Estoncadır.” Constitution of Estonia, 1992, Article 3. (https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵²⁷ “Hırvat dili ve Latin alfabesi, Hırvatistan Cumhuriyeti’nde resmi kullanımda olacaktır.” Constitution of Croatia, 1991, Article 12. (https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵²⁸ “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin devlet dili Azerbaycan dilidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Azerbaycan dilinin gelişmesini sağlar.” Constitution of Azerbaijan, 1995, Article 21. (https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵²⁹ “Ermeni dili, Ermenistan Cumhuriyeti’nin devlet dili olacaktır.” Constitution of Armenia, 1995, Article 20. (https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³⁰ “Gürcistan’ın resmi dili Gürcüce ve Abhazya Özerk Cumhuriyeti’nde Abhazca olacaktır.” Constitution of Georgia, 1995, Article 3. (https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³¹ “Sırp dili ve Kiril alfabesi, Sırbistan Cumhuriyeti’nde resmi kullanımda olacaktır.” Constitution of Serbia, 2006, Article 10. (https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³² “Slovak Cumhuriyeti topraklarındaki devlet dili Slovakçadır.” Constitution of Slovakia, 1992, Article 6. (https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

Romanya⁵³³, Letonya⁵³⁴, Türkmenistan⁵³⁵, Özbekistan⁵³⁶ da tek dil politikasını benimseyen devletler arasında sayılabilecektir.

Tüm bunlarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri örneğinde olduğu gibi bazı devletlerde⁵³⁷ çoğunluğun dili baskın olmasına rağmen, devletin resmi dili anayasal ya da yasal bir statüye kavuşmamıştır.⁵³⁸ 2001 yılında Kongre'ye “İngiliz Dili Birliği Yasası (The English Language Act)”⁵³⁹ adı altında, İngilizceyi Amerika Birleşik Devletleri'nin resmi dili olarak kabul etmeyi amaçlayan bir yasa tasarısı getirilmiştir. Yürürlüğe girmesi halinde, tüm resmi iş ve işlemlerin İngilizce olarak yürütülmesini gerektiren, vatandaşlığa kabul için başvuranların İngilizce yeterliliğine sahip olmasını şart koşan bu tasarı hiçbir zaman yürürlüğe girmemekle birlikte, 2011 yılında Kongre'ye tekrar sunulduğunda Senatör *Jim Inhofe* ile birlikte yasayı tanıtan Temsilci *Steve King* tarafından yapılan açıklamada ortak bir dilin, tarih boyunca bilinen en güçlü birleştirici güç olduğu, bu yasanın Amerika Birleşik Devletleri arasında en çok ihtiyaç duyulan ortaklığı sağlayacağı vurgulanmıştır.⁵⁴⁰

2.2.1.2.3. Ulus inşasında kullanışlı bir araç olarak sübjektif millet anlayışı

Modern devletin homojenleştirme idealine uygun olarak ulus devletin inşasında, kaosu meydana getiren standartlaşmaya aykırı tüm unsurlara son verme gayesiyle hareket edilmiştir. Bu doğrultuda devleti oluşturan üç unsurdan biri olan

⁵³³ “Romanya'da resmi dil Rumence'dir.” Constitution of Romania, 1991, Article 13. (https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³⁴ “Letonca, Letonya Cumhuriyeti'ndeki resmi dildir.” Constitution of Latvia, 1991, Article 4. (https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³⁵ “Türkmen dili, Türkmenistan'ın devlet dili olacaktır.” Constitution of Turkmenistan, 2008, Article 21. (https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³⁶ “Özbekistan Cumhuriyeti'nin devlet dili Özbekçe olacaktır.” Constitution of Uzbekistan, 1992, Article 4. (https://www.constituteproject.org/constitution/Uzbekistan_2011?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

⁵³⁷ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Orhan, S. (2012). *Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye'de Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.31 vd.

⁵³⁸ Orhan, 2012, s.31.

⁵³⁹ English Language Unity Act. 107th Congress. 24.05.2001. (<https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/1984?q=%7B%22search%22%3A%5B%22%5C%22English+Language+Unity+Act%5C%22%22%2C%22%5C%22English%22%2C%22Language%22%2C%22Unity%22%2C%22Act%5C%22%22%5D%7D&s=3&r=20>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).

⁵⁴⁰ Montopoli, B. (March 11, 2011). “Bill would make English Official Language of U.S. Government”. CBS News. (<https://www.cbsnews.com/news/bill-would-make-english-official-language-of-us-government/>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).

insan unsuru odağında homojenleşme önemsenmiş ve çare *Ernest Rénan*'dan gelmiştir. 11 Mart 1882'de Sorbonne'da verdiği konferans metnini "*Ulus Nedir?*" başlığı altında 1887'de Söylevler ve Konferanslar adında bir ciltte yayımlayan Rénan, metnin onun gözündeki önemini şu şekilde vurgulamıştır:

Bu cildin en çok önem verdiğim metni ve okurun da dikkatini üzerine çekmek istediğim parçası konferanstır: *Ulus Nedir?* Her kelimeyi büyük bir özenle düşündüm: Bu benim insani şeylere dair şahadetimdir ve modern uygarlık olan bu ulus, ulusallık, ırk kelimelerinin uğursuz muğlaklığı yüzünden battığında buradaki yirmi sayfayı hatırlamalarını isterim. Tamamen doğru olduklarına inanıyorum.⁵⁴¹

Ulus anlatmanın çok zor ve hassas bir iş olduğunu vurgulayan Rénan⁵⁴², ulusların tarihte oldukça yeni olduklarını ifade ederek söze başlar. Eski çağlardaki Mısır, Çin, kadim Keldani'den hiçbirinin ulus olmadığını, Güneşin veya Gögün bir evladı tarafından yönetilen sürüler olduğunu belirtmiştir. Klasik eski çağlarda her ne kadar cumhuriyetler, şehir krallıkları, yerel cumhuriyet konfederasyonları, imparatorluklar bulunsa da, bugünkü anlamda ulus olmadığını; Atina, Sparta, Sayda ve Sur'un hayran olunası vatanseverlik merkezleri olmaktan öteye gidemediklerini; Galya, İspanya ve İtalya'nın Roma İmparatorluğu'na dahil edilmeden önce genellikle birbirleriyle ittifak kuran ama merkezi bir kuruluşu ya da hanedanlığı olmayan insan toplulukları olduğunu, Asur İmparatorluğu, Pers İmparatorluğu ve İskender'in İmparatorluğunun geniş derebeyliklerden öte bir vatani oluşturamadıklarını belirten Rénan, Roma İmparatorluğu'nun ise vatan olmaya yaklaşmakla birlikte geniş sınırları sebebiyle modern standartlara göre bir devlet oluşturmasının mümkün olmadığını, nitekim parçalandığını ifade etmiştir.⁵⁴³

Rénan'a göre ulusun özü, tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmasında ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasında gizlidir:

Hiçbir Fransız vatandaşı kendisini Burgonyalı mı, Alanlardan mı, Tayfallardan mı, Vizigotlardan mı olduğunu bilmez; tüm Fransız vatandaşları Aziz Barthélemy Gününü ve XIII. Yüzyıl katliamlarını unutmak zorundadır. Fransa'da kökenlerinin Frank olduğunu ispat edebilecek on aile yoktur, buna kanıt bulsalar bile o kanıt aslında soy bilimcilerin tüm sistemlerini alt üst edecek binlerce bilinmeyen kesişme nedeniyle yetersizdir.⁵⁴⁴

---

⁵⁴¹ Rénan, 2016, s.28.

⁵⁴² Rénan, 2016, s.33-34.

⁵⁴³ Rénan, 2016, s.34-35.

⁵⁴⁴ Rénan, 2016, s.38.

Bu durumda modern ulus, aynı yöne yönelen bir dizi olduğunun doğurduğu tarihsel bir sonuçtan başka bir şey değildir.⁵⁴⁵ Bu tarihsel süreç içerisinde ulusu meydana getiren pek çok özellik bulunduğu ilişkin tartışmalar yürütülmüştür. Ulusu oluşturan özelliklerden birinin “ırk” olduğu iddia edilmiştir. Bu kurama göre sağlam ve değişmez kalan toplumların ırkıdır, hak ve meşruiyeti oluşturan da odur.⁵⁴⁶ Ancak Rénan, etnografik unsurların modern ulusların kuruluşunda hiçbir öneminin bulunmadığını, saf ırkın olmadığını ve politikayı etnografik incelemelere dayandırmanın onu boş hayallere dayandırmak anlamına geldiğini ifade etmiştir⁵⁴⁷:

Antropolojik özellikleri dışında herkes için aynı olan akıl, adalet, hakikat, güzellik vardır. Unutmayın, bu etnografik politika güvenilir değildir. Bugün onu başkalarına karşı kullanırsınız; sonra onun aleyhinize döndüğünüzü görürsünüz. Etnografya bayrağını en yükseğe çıkaran Almanlar, Slavlar sıraları gelince Saksonya ve Lausitz köylerinin adlarını inceleyemeyeceklerinden, Wiltsez ve Obotrineslerin izini arayamayacaklarından ve Othonların atalarına yaptıkları katliamın ve müsaderelelerin hesaplarını sormayacaklarından emin olabilirler mi? Unutmayı bilmek herkes için daha iyi olabilir.⁵⁴⁸

Rénan, ırk için söylenenlerin “dil” için de söylenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Rénan’a göre dil birleşmeye davet eder, ancak zorlamaz.⁵⁴⁹ Örneğin, ABD, İngiltere, Latin Amerika ve İspanya aynı dili konuşurlar ancak tek bir ulus oluşturmazlar. Aksine, farklı kesimlerin rıza göstermesiyle oluştuğundan çok iyi bir devlet olan İsviçre’de üç veya dört farklı dil sayılabilir.⁵⁵⁰ Bu örnekler göz önüne alındığında dillere yüklenen siyasi önemin, onlara ırk özellikleri gibi bakılmasından kaynaklandığı görülebilecektir. Ancak Rénan’ın ulusu oluşturan unsurlar bağlamında incelediği dil konusundaki vurgusunu dikkate almak gerekmektedir;

Dilin ulusallığın bir koşulu olarak tek başına incelenmesinin, ırka verilen aşırı dikkat gibi, kendi tehlike ve sakıncaları vardır. Önemi abartıldığında, ulusal sayılan bir kültürle kısıtlanır ve ona hapsoluruz. İnsanlığın vadisi içinde nefes aldığımız açık havayı terk eder, yurttaşlar cemiyetine kapanırız. Ruh için bundan daha kötü, uygarlık için bundan daha üzücü bir şey olamaz. İnsanın o veya bu dile sokulmadan, o veya bu ırka mensup olmadan, o veya bu kültüre dahil olmadan önce rasyonel ve ahlaki bir varlık olduğu esas ilkesini terk etmeyelim.⁵⁵¹

---

⁵⁴⁵ Rénan, 2016, s.38.

⁵⁴⁶ Rénan, 2016, s.41.

⁵⁴⁷ Rénan, 2016, s.42-43.

⁵⁴⁸ Rénan, 2016, s.45.

⁵⁴⁹ Rénan, 2016, s.45.

⁵⁵⁰ Rénan, 2016, s.45-46.

⁵⁵¹ Rénan, 2016, s.46-47.

Réan’a göre, “din” de modern ulusun kurulması için yeterli bir temeli oluşturmamaktadır.⁵⁵² Kişiselleştirilmiş Akropolis’in kültü olarak din, bir yandan devlete, vatana olan bağlılığı ifade etmesi bakımından önemlidir. Ancak günümüzde yeknesak şekilde inanan insanlar olmadığını ifade eden Réan, herkesin inancını kendi içinde yaşadığını, artık devlet dini olmadığını, herhangi bir külte uyup uymamaya insanların kendilerinin karar verdiğini, dinin kişisel bir şeye dönüşerek, vicdani bir kanaati ifade ettiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda her ne kadar ortaya koyduğu Belçika örneğinde olduğu gibi devletlerin kuruluşunda çok önemli rol oynamış olsa da dinin, artık halkların sınırlarını çizirken başvurulan şartlardan biri olmaktan neredeyse çıktığını açıklar.⁵⁵³

İnsanlar arasındaki çıkar birliği Réan tarafından, ulusu oluşturan güçlü bağlardan biri olarak kabul edilmiştir: “Ulusta duygusal bir taraf vardır; aynı anda beden ve ruhtur; Zollverein (gümrük birliği) vatan değildir”.⁵⁵⁴ Çıkar birliği ile birlikte önemli olan ancak tek başına yeterli sayılamayan bir diğer husus coğrafya ve doğal sınırlardır. Ulusların bölünmesinde elbette önemli bir paya sahip da, ırk gibi toprağın da tek başına ulusu meydana getiremeyeceğini Réan şu şekilde ifade etmiştir:

İrk gibi toprak da ulus oluşturmaz. Yeryüzü; temeli, mücadele alanını, çalışma alanını sağlar; insan ise ruhu sağlar. İnsan, halk denen bu kutsal şeyin oluşumunda her şeydir. Maddi hiçbir şey yeterli değildir. Ulus, tarihin derin karışıklıklarının sonucu doğan ruhani bir ilkedir, toprağın yapılanmasıyla belirlenen bir grup değil, ruhani bir ilkedir.⁵⁵⁵

Ulus, ırk, dil, dini yakınlık, çıkar, coğrafya ve askeri gereklilikler gibi tek başına bir anlam ifade etmeyen unsurların çok üstünde ruhani bir ilkeyi ifade etmektedir. Réan, bu ruhani ilkeyi aslında özünde bir olan iki şeyin oluşturduğunu belirtir. Bunlardan biri geçmişte, diğer ise şimdidedir. Biri, ortak zengin bir hatıra mirasına sahip olmak iken, diğeri ise şimdiki zamanda ortak karara varma, birlikte yaşama arzusu, bölünmemiş halde aldıkları mirası geliştirmeye devam etme iradesidir.⁵⁵⁶

Ulus,..., uzun bir gayret, fedakarlık ve özveri geçmişinin sonucudur. En meşru kült ata kültüdür; atalarımız bizi biz yapmıştır. Kahramanlıklarla, büyük adamlarla ve zaferlerle (hakiki zaferlerden bahsediyorum) dolu bir geçmiş, işte

---

⁵⁵² Réan, 2016, s.47.

⁵⁵³ Réan, 2016, s.48.

⁵⁵⁴ Réan, 2016, s.48.

⁵⁵⁵ Réan, 2016, s.49

⁵⁵⁶ Réan, 2016, s.49-50.

ulusal fikrin dayandığı sosyal sermaye budur. Geçmişte ortak zaferlere, şimdi ortak bir iradeye sahip olmak; her beraber büyük işler yapmak ve daha da yapmak istemek, işte bunlar bir halk olmanın başlıca şartlarıdır... Geçmişte paylaşılan bir zafer ve acı mirası, gelecekte gerçekleştirilecek ortak bir plan, beraber acı çekmek, sevinmek ve umut etmek, işte ortak gümrüklerden, stratejik fikirlere uygun sınırlardan daha önemli olan şey budur; işte ırk ve dil farkına rağmen herkesin anladığı şey budur... Aslında ulusal anılar, yaslar, zaferlerden daha kıymetlidir, çünkü görev yükler ve toplu bir çaba bekler... Bu durumda ulus, yapılan ve daha da yapmaya hazır olunan fedakârlıkların duygusuyla oluşan büyük bir dayanışmadır. Bir geçmiş gerektirir; ancak şimdide somut bir olayla tekrar edilir: ortak yaşamı devam ettirmek için açıkça ifade edilen rıza ve istek. Bir ulusun varlığı, her gün yapılan bir referandumdur... Bir ulusun, istekli olmadığı halde bir ülkeyi ele geçirme ve tutmada gerçek bir çıkarı asla olmamıştır.⁵⁵⁷

Réan tarafından ortaya konulan sübjektif millet anlayışı, ulusa dayanmaktadır.⁵⁵⁸ Objektif unsurları tam anlamıyla dışlamasa da, bu unsurların varlığının tek başına bir ulusu meydana getiremeyeceğini, tek başına yeterli olamayacağı anlayışından hareket eden sübjektif millet anlayış, sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip insan topluluğunun yarattığı ahlaki bilinci ulus olarak tanımlamaktadır.⁵⁵⁹ Ortak anılar, ortak başarılar, ortak değerler ve geleceğe birlikte yürüme gayesiyle birleştirilen insanlar, ulus çatısı altında farklılıklarından sıyrılarak bir araya getirilmiştir. Irk, dil, din ve benzeri unsurlarla bağı koparıp, farklılığı yok

⁵⁵⁷ Réan, 2016, s.50-52.

⁵⁵⁸ “Öz bir biçimde ifade edilecek olursa Alman millet anlayışı ‘bedeni’, Fransız millet anlayışı ise ‘ruhu’ esas almaktadır. Alman millet anlayışında kişi kendi aidiyetini seçebilmek imkânına sahip değildir. Milliyeti kendisine dinine, diline, doğumuna bağlı olarak verilmektedir. Aisiyet kişinin kendi iradesi ve tercihindan çıkıp bir tür miras yoluyla elde edilmektedir. Determinis ve ‘etnosentrik (etnik ve ırk merkezli)’ olup bireyin kadeini bizatihi kendisi değil tarihi çizmektedir. Bir millete oromatik olarak dâhil olmaktadır. Buna karşın Fransız tezi, bireyin özgürlüğüne vurgu yapmakta ve tarihi, dini, dili, kültürü ne olursa olsun kendi kendini belirleme imkânı vermektedir. Bu nedenle önel millet anlayışının nesnel millet anlayışına nazadan çok daha demokratik olduğu ve Fransız rasyonalizmi ve aydınlanma felsefesine daha uygun düştüğü açıktır. Alman millet tezine göre Alsezer Almandır. Oysa Fransız millet tezine göre eğer kendileri isterlerse Fransız’dırlar. Aslında milletin tanımında başvurulmuş olan bu iki tezin de ortaya konulduğu tarihsel süreç dikkate alındığında belirli bir amaç taşıdığı görülmektedir. Bu amaç Fransa ile Almanya arasında yaşanan Alsace-Lorraine bölgesiyle ilgili uyumsuzlukta kendisini gösterecek ve Fransız ve Alman tarihçileri arasında yaşanacaktır. Bu durum gerek Coulanges, gerek Renan’ın söylevlerinden açıkça okunmaktadır. Elbette böyle bir süreçte Fransızların önel millet anlayışını, Almanların ise nesnel millet anlayışını savunması kendi tezleri açısından dı. Ancak daha sonraki süreçte bu görüşler tüm dünyada etkisini gösterecektir. Bu çerçevede Almanların isteklerini haklılaştırmak adına ünlü Alman tarihçi Theodor Mommsen’e cevap oluşturmak üzere Numa Fustel de Coulanges tarafından kaleme alınmış kamuya açık mektupta şu ifadeler yer verilmiştir: ‘Milletleri birbirinden ayıran ne ırk, ne de dildir. Çünkü millet, ortak düşünce ve menfaatleri olan, geçmişin ortak güzelliklerini geleceğe taşınmayı arzulayan, birlikte yürümeyi, birlikte çalışmayı, birlikte düşmana karşı koymayı, birbiri için yaşamayı ve ölmeyi düşünen ve aynı halkın bireyleri olduklarını kalplerinde yaşayan topluluklardır. Alsace’a bakın, ırk ve dil yönünden belki Alman olabilir, oysa yüreğinde hissettiği vatan sevgisi bakımından tam bir Fransız’dır.’” Anayurt, 2020, s.235-246.

⁵⁵⁹ Réan, 2016, s.52.

etmek ve onları görmezden gelebilmek için “ulus” kavramına ihtiyaç duyulmuştur. Babil dilini yok edecek, insan unsurunda farklılıkları törpüleyecek ve görmezden gelecek bir tanım yapılması gerekliliği duyulmuş ve bu tanım ulus kavramını doğurmuştur. Kullanışlı bir kavram olarak ulusu benimseyen devletler, böylece gelecekte farklılaşma, farklılaştırma, ayrışma için kullanılacak tüm malzemeleri de ulus kavramı içerisinde eriterek faydalı bir metodu tercih etmişlerdir.

2.2.1.2.4. Ulus inşasında bir sapma olarak “İrk”

Aynı toprak üzerinde yaşayan, kardeşlik inancıyla birbirine bağlı olduğu kabul edilen insanların, somut ve nesnel olarak ortak ırka mensubiyetleri sebebiyle bir ulusu meydana getirdiği yaklaşımını benimseyen görüş, ulus inşasında “ırk birliği”ni önelemiştir. Ulusu meydana getiren unsurlar konusunda diğerlerinden daha farklı bir tipolojiyi çağrıştıran bu anlayış, ulusu meydana getiren insanların karışmamış, aynı kökenden, damardan, atadan, soydan geldiği⁵⁶⁰, ortak aile bağları, kabile ve kan ilişkilerinin belirleyici olduğu⁵⁶¹ temel kabulüne dayanmaktadır. Ulus inşasında kullanılan diğer mekanizmalardan farklı olarak objektif bir unsura dayanarak, biyolojik anlamda ayırt edici bir ırkdaşlığı önceleyen bu yaklaşım, bir insan

⁵⁶⁰ Nişanyan Sözlük. *İrk*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C4%B1rk> , Erişim Tarihi: 01.12.2021). TDV İslam Ansiklopedisi. *İrkçilik*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/irkcilik>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).

⁵⁶¹ Bu tanımlamalar, 1814’ten sonra hemen hemen aynı anda Katolik Josef Goerres, Ernst Moritz Arndt ve F.L. Lahn gibi milliyetçi liberallerin yazılarında boş göstermeye başlamıştır. Arendt, H. (2018). *Totalitarizmin Kaynakları-2: Emperyalizm*. (Çev. Bahadır Sina Şener). (6.Baskı). İstanbul: İletişim, s.82-83. “Ulus Nedir?” başlıklı konuşmasında Ernst Rénan, modern ulusların çoğunun feodal kökenli bir aile tarafından kurulduğunu, bu ailenin toprağa bağlandığını ve bir anlamda merkezi hükümetin çekirdeğini oluşturduğunu ifade eder. Ancak eski bir ilke olarak nitelendirdiği ırk temelli ilkenin baskın hale gelmesi durumunda bugünkü Avrupa uygarlıklarını yıkabileceğini vurgulayan Rénan şunları ifade etmiştir: “Antik kabile ve kentlerde, ırk olgusu birinci derecede önemliydi. Antik kabile ya da kent ailelerin genişletilmiş halinden başka bir şey değildi. Sparta ve Atina’da tüm vatandaşlar uzaktan ya da yakından birbirleriyle akrabaydı. Ben-i İsrail’de de durum böyleydi; Arap kabilelerinde hala böyle. Atina, Sparta ve İsrail kavminden Roma İmparatorluğuna geçelim. Burada durum çok başkadır. Öncelikle şiddetle kurulum ardından karşılıklı çıkarlarla sürdürülen, bu tamamen farklı kent ve eyaletlerden oluşan büyük yığın, ırk fikrine en büyük darbeyi indirmiştir. Hristiyanlık, evrensel ve mutlaklığıyla aynı anda etkili olmuştur. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğuyla yakın bir ittifak kurmuş ve bu iki karşılaştırılmaz etkenin birleşimiyle etnografik düşünce tarzı, yüzyıllar boyunca insanı işlerin yönetiminden uzak tutulmuştur. Barbar istilaları, öyle görünmeseler de, bu yolda atılmış bir adım olmuştur. Barbar krallıkların ana hatlarının etnografik bir tarafı yoktur; istilacıların güç ve heveslerine göre şekil alırlar. Buyruklarına aldıkları toplumların ırkı onlar için en önemsiz şeydir... Ortaçağın devamında da süregiden sınır değişiklikleri de etnografik özellikler dikkate alınmadan yapılmıştır... Demek ki etnografik tasavvurların modern ulusların kuruluşunda hiçbir önemi yoktur... Hakikat şudur ki saf ırk yoktur ve politikayı etnografik incelemelere dayandırmak, onu boş hayallere dayandırmak demektir.” Rénan, 2016, s.39-45.

topluluğunun ulus olarak nitelendirilebilmesi için bu insanların aynı soya mensup, aynı antropolojik özellikleri taşıyor olmaları gerektiğini ileri sürmüştür.⁵⁶²

Farklı bir millet kavramlaştırması olarak “etnik milliyetçilik”e dayanarak⁵⁶³, insanların bir “ulus”u meydana getirebilmesi, bir devlet oluşturabilmesi için aynı ırka mensup olması gerektiğini, başka bir ifadeyle ancak aynı ırka mensup, aynı kanı taşıyan (jus sanguinis) insanlardan oluşmuş ya da oluşturulmuş bir birlikteliğin bir ulus teşkil edebileceğini esas alan bu anlayış, ancak devlet aygıtının etnik kimliğin perçinlenmesinde aktif tutum takınmasıyla hayata geçirilebilecektir.⁵⁶⁴ Devletin aktif rol üstlenmesiyle, ulusal birliği sağlayan esas unsurun, devleti bir yuva, “tutkuyla bağlanan bir yer” yapan soğuk bir ortak haklar düzeninin ötesinde doğumla edinilen kan bağı⁵⁶⁵, ırkdaşlık olduğunun kabul edildiği bir ulusal birlik oluşturmuştur.

Bir yandan birliği sağlamak için başka sınırlar altında yaşayan ırktaşlarını kendi egemenliği altına toplamayı, ırktaşlarının yaşadığı bütün toprakları zapt etmeyi esas alan bu teori⁵⁶⁶, diğer yandan kendi ırkına mensup olmayan kişilerden devletin kurtulmasını gerektirmektedir.⁵⁶⁷ Bu görüş marjinalleşmiş bazı devlet pratiklerinin temelini oluşturarak, ırk odağında alenen dışlayıcı bir ulus anlayışı ortaya koymuş ve tarihsel süreçte radikal bazı uygulamalara neden olmuştur.⁵⁶⁸

Bu uygulamaların en büyük örneğini Adolf Hitler’in liderlik ettiği Nasyonal Sosyalist Almanya pratiği oluşturmaktadır. Totaliter milliyetçiliğin en önemli temsilcisi olarak Hitler, bir Alman Milliyetçisi olarak Alman ırkı odağında bir ulus meydana getirmeye çalışmıştır.⁵⁶⁹ Hâkim etnik kategori olarak Almanları önceleyen, vatandaşlığın saf kan bağı (jus sanguinis) prensibine dayandırıldığı⁵⁷⁰ Nazi Almanyası, Alman ırkına mensup olmayan bütün insanlara karşı dışlayıcı bir tutumu

⁵⁶² Gözler, K. (2001). “Devletin Bir Unsuru Olarak ‘Millet’ Kavramı”. *Türkiye Günlüğü*. 64, Kış, s.110; Anayurt, 2020, s.234.

⁵⁶³ Çağla, C. (2007). “Rénan, Irk ve Millet”. *Cogito*. 50, s.49. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Aktürk, Ş. (2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri- Etnik Rejimler”. *Doğu Batı*. Y.9. 38, s.23-56.

⁵⁶⁴ Aktürk, 2006, s.27.

⁵⁶⁵ Özkırmılı, 2011, s.22.

⁵⁶⁶ Gözler, 2011, s.110.

⁵⁶⁷ Gözler, 2011, s.110.

⁵⁶⁸ Özkırmılı, 2011, s.22; Anayurt, 2020, s.234.

⁵⁶⁹ Hayes, 2010, s.165 vd.

⁵⁷⁰ Almanya’da 1913 yılında kabul edile Vatandaşlık Kanunu ile vatandaşlık saf kan bağı (jus sanguinis) prensibine bağlanmıştır. Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University, s.114.

benimsemiştir.⁵⁷¹ Bu noktada Almanya tarafından dışlanan etnik kesime dahil olan kişilerin ari Alman ırkıyla karışmasının, asimilasyonun engellenmesi için radikal bazı adımlar atılmıştır.

Alman nasyonalizmini esas alan öğretilerin esin kaynağını oluşturan ırk birliğini odağa alan bu düşünceler, ırk bakımından homojen bir ulus yaratma gayesiyle yola çıkmıştır. Geçmiş oldukça eskiye dayanan siyasi sınırlardan bağımsız olarak, yayılmacı bir politikayı gerektiren bu hedef, Alman ulusalcılığının ideali olan Alman Birliğini sağlamaktır.⁵⁷² Almanların yaşadığı her bir toprak parçasını “Lebensraum (yaşam alanı)” ilan bu ideal, tüm dünyayı derinden etkileyen dehşet verici bazı uygulamaları gerçekleştirmiştir.⁵⁷³ Devletin en önemli ve öncelikli görevini “üstün ırkı korumak ve geliştirmek” olarak ilan eden Naziler, bu doğrultuda Almanlara da kanın saf kalması ve ırkının yüceltilmesi için çalışma sorumluluğunu yüklemiştir.⁵⁷⁴ Irksal saflığı gerçekleştirebilmek için Alman ırkına mensup olmayanların, Almanlarla bir arada olmasını engelleme gayesiyle hareket eden Hitler rejimi, bu doğrultuda ikinci sınıf kabul edilen insanları; ulus devletin bir üyesi, bir vatandaşı olarak kabul etmeyerek tüm haklarını ellerinden almış⁵⁷⁵, Almanlarla fiziksel anlamda ayrı

---

⁵⁷¹ Aktürk, 2006, s.38.

⁵⁷² Ersnt Morist Artz tarafından 1813’de kaleme alınan “Was ist Des Deutschen Vaterland (Alman Anavatanı Nedir?)” isimli şarkıda bu ideal ortaya konulmaktadır: “Bir Almanın anavatanı hangisidir?/Öyleyse söyle bana sonunda geniş toprakların!/Alman dilinin konuşulduğu yerler kadar,/Ve cenneteki tanrıya şarkının söylendiği, /İlla ki olacak, /Bu cesur Alman, illa ki olacak!/İşte orası Alman Anavatanı/Yabancı süprütüleri öfkenin sildiği,/ Her Fransız’ın düşman, /Her Alman’ın dost bellendiği yer./İlla ki olacak/ Bütün Almanya olacak.” Aygen, A. (2017). *Hans Kohn’un Ulusçuluk Tipolojisi Kapsamında Modern Devlet’te Doğu ve Batı Ulusçuluğu Çatışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.75.

⁵⁷³ Hall, J. A. (2008). “Milletleri Türdeşleştirmenin Koşulları”, s.19. Umut Özkırımlı (Der.). 21. *Yüzyılda Milliyetçilik*. (Çev. Yetkin Başkavak). (içinde s.15-34). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi; Anayurt, 2020, s.234. Uygun, 2015, s.333.

⁵⁷⁴ Uygun, 2015, s.334.

⁵⁷⁵ Nasyonal Sosyalizmin temel ilkeleri 1920’de ilan edilen yirmi beş ilke içinde belirlenmişti. Bu ilkeleri şöyle ifade etmek mümkündür: “Ulusal düzeyde ırkçılık, Alman kanı taşıyanlarla, Alman kanı taşımayanlar arasında ayırım yapılacaktır, yalnızca Alman kanı taşıyanlar yurttaş sayılacak ve kamu hizmetlerine kabul edileceklerdir. Yahudiler Alman ırkından sayılmaz ve yurttaş değildir (m.4,8), bunlar gerektiğinde ülkeden çıkartılabilecek, göçmenler de aynı işleme tabi tutulabilecektir. Bu amaçla ana ve çocuğun korunması öngörülmekte ve fiziki eğitim zorunlu olmaktadır (m.21). Tüm eğitim sistemi değiştirilecektir (m.20). Gerçek bir Alman basını kurulacaktır (m.19), yeni bir ordu kurulacaktır (m.22). Devletin varlığını tehlikeye sokmadıkları ve Alman ırkının manevi değerlerini tehlikeye düşürmedikleri sürece dini inançlar serbest olacaktır. Dış politika yönünden bütün Almanlar bir büyük Alman Devleti içinde toplanacak (m.1), Alman halkının diğer uluslarla eşit haklara sahip olması sağlanacak, yani Versailles ve St. Germain antlaşmaları iptal edilecek (m.2), Alman halkını beslemek ve daha fazla nüfusu yerleştirmek için yeni topraklar ve sömürgeler elde edilecek (m.3).” Göze, A. (2009). *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*. (5.Baskı). İstanbul: Beta, s.181. Naziler 1933 yılında çıkardıkları bir yasayla, siyasal

tutulmalarını (sefregasyon) sağlamış ve tehirci politikalar uygulayarak ülke dışında çıkartmıştır.⁵⁷⁶ Bununla yetinmeyen Nazi Almanyası, insan ırkının iyileştirebileceğine inanan Alman bilim adamlarının desteğiyle, ırkta homojenleşmeyi sağlamanın kesin çözümü olarak kısırlaştırmadan başlayarak soykırıma varan dehşet verici uygulamalara imza atmıştır.⁵⁷⁷

Nihayetinde tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olmasında, ortak değerlere imanda, bireyin ulusal üst- benin uygulama alanı olarak görülerek⁵⁷⁸ kolektif bütüne aidiyette gizli olan ulus devlet, yereli tutup, yabancıyı kovarak, yeni bir imanın müridi olan “keskin inançlıları” meydana getirmiştir:

Keskin inançlı kişinin görülmeye ve duyulmaya değmeyen gerçeklere ‘gözlerini ve kulaklarını kapama’ yeteneği onun metanetinin ve dayanıklılığının kaynağıdır. Tehlikeden korkmaz, engeller onun cesaretini kırmaz ve çelişkiler Bergson’un işaret ettiği gibi, dağları yerinden oynatmasından değil, yerinden oynatılan dağları görmemesinden belli olur. Ve keskin inançlı kişiyi etrafındaki dünyanın belirsizliklerine, sürprizlerine ve nahoş gerçekliklerine kayıtsız kılan şey onun şaşmaz öğretisinin gerçekliğidir.⁵⁷⁹

Homojenleştirmeyi sağlamanın en çarpıcı yolu olan “unutmak”, “inanmak” ve ötesini “görmemek”, neticede radikal bir homojenleştirmeyi doğurarak bir dizi barbarlığa kapı açmış ve “holocaust” deneyimini meydana getirmiştir.⁵⁸⁰

2.3. Modern Devletin Homojenleştirme İdealinin Marjinal Bir Örneği: Holocaust⁵⁸¹

Nazi Almanyasına liderlik eden Hitler, Nasyonal Sosyalist ideolojinin sistematüğini ortaya koyduğı, propagandasının merkezinde yer bulan Kavgam (Mein

⁵⁷⁶ Aktürk, 2006, s.38.

⁵⁷⁷ Holokost Ansiklopedisi. *Nazi Irkçılığı*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nazi-racism> , Erişim Tarihi: 01.12.2021). 1920’de ilan edilen Nasyonal Sosyalizmin temel ilkelerinde Alman vatandaşlarına yüklenen sorumluluklar şu şekilde ifade edilmiştir: “Sosyal ve ekonomik açıdan tüm yurttaşlar aynı haklara ve ödevlere sahiptir (m.9), yurttaşların ilk görevleri çalışmaktır (m.10), faaliyetleri kamu çıkarına yönelik olacaktır. Bir orta sınır yaratılacak ve korunacaktır (m.16). Büyük kapitalizme olduğu gibi marxizme de karşı olunacaktır. Bunun için büyük mağazalar kurulmayacak ve mevcutları küçük esnada kiralanacak, küçük esnaf korunacak (m.16), toprak reformu yapılacak (m.17) ve gayrimenkul spekülasyonu önlenecak, emek ve çalışma karşılığı olmayan her türlü kazanç yasaklanacak (m.19), tröstler yasaklanacak (m.13), büyük işletmelerde kâra ortak olunacaktır (m.14)”. Göze, 2009, s.181-182.

⁵⁷⁸ Açikel, 2020, s.132.

⁵⁷⁹ Hoffer, 2020, s.105.

⁵⁸⁰ Hardt, Negri, 2003, s.130-131.

⁵⁸¹ Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı*. (2.Baskı). (Çev. Özge Çelik). İstanbul: Metis, s.92.Toplama Kamplarının kusursuz tanıklarından Primo Levi, “Boğulanlar Kurtulanlar” adlı denemesinde neden Nazi Soykırımı sorusuna cevap vermektedir: “... bu kitabı yazdığım şu ana

Kampf)⁵⁸², da ilk gençlik yıllarından itibaren, “üstün bir ırka ait olduğunu” ve “Alman olmanın gururunu”⁵⁸³ taşıdığını belirtmiş, ulusal bir birliği “ırk” çerçevesinde sağlama arzusuna sahip olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁴ Nitekim, kendisini iktidara taşıyacak olan ve ortaya koyduğu düşüncelerle dünyanın gördüğü en büyük ve en dehşet verici soykırımlardan biri olan Nazi Soykırımına giden yolda “Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei- NSDPA)”⁵⁸⁵ni kurması olmuştur. Alman ordusuna seslendiği bir konuşmasında Hitler, “Alman ulusal birliğinin kefil” olarak nitelendirdiği Nasyonal Sosyalist Partinin büyük ideali olan “Alman Volk’u kaostan kurtaran ve birliği sağlayan... gerçek Alman ulusal toplumunun başarılı bir biçimde yaratılması”nın “yeni Almanya ordusunun kuvvetlendirilmesi” ile mümkün olduğunu ifade etmiştir.⁵⁸⁶ I. Dünya Savaşı’ndan 1919 Versailles Antlaşması⁵⁸⁷ ile topraklarının ve ordusunun önemli bir kısmını

---

kadar ve korkunç Hiroşima ve Nagazaki olayına, Gulaç utancına, yararsız ve kanlı Vietnam hareketine, Kamboçya’daki ulusal kıyım, Arjantin’de yok olan insanlara ve daha sonra tanık olduğumuz çok sayıdaki vahşi ve budalaca savaşa karşı, Nazi toplama kampları sistemi, gene de, gerek yapısı gerek niteliği açısından tekil bir olay olarak kalmaktadır. Başka hiçbir yer ve zamanda böylesinde öngörülmesi olanaksız, böylesine karmaşık bir olgu yaşanmamıştır: Teknolojik deha ile fanatizmin ve acımasızlığın böylesine parlak bir bileşim içinde bir araya getirilmesiyle, bu kadar kısa zamanda bu kadar çok sayıda insanın yaşamına son verilmemiştir.” Levi, P. (2020). *Boğulanlar Kurtulanlar*. (4.Baskı). (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can, s.24.

⁵⁸² “Modern diktatörlüklerin ortak bir özelliği, yaşlanmakta olan bir medya/ aracı olan kitaba asli bir rol vermeleridir. Böyle bakıldığında kitap kültürünün aşırı önem kazanmasının son şeklini 20.yüzyıl totalitarizminde bulduğu söylenebilir... İdeal- tipleştirici bir basitleştirmeyle, kitap için, totaliter rejimlerin sembolik merkezidir diyebiliriz. Kitap, kendisi dışında radyo, televizyon, sinema ve diğer modern medya türlerini kullanan devlet propagandasının kutsal merkezini oluşturur.” Koschorke, A. (2016). *Hitler’in Kavgam’ı Üzerine Bir Analiz: Nasyonal Sosyalizmin Poetikası*. (1.Baskı). (Çev. Ayşe Kurultay). İstanbul: İmge, s.45.

⁵⁸³ Hitler, 2020, s.25, 26.

⁵⁸⁴ Hitler, lise yıllarına dair duyularından, düşüncelerinden bahsederken şunları ifade eder: “Şimdi, yıllar sonra, anımsıyordum da tam o sıralarda başıma iki önemli şey geldi: İlk olarak, milliyetçi oldum.”, “ ‘Alman oğlan, bir Alman olduğunu unutma.’, ‘Alman kız, ileride bir Alman annesi olacağını anımsa.’” Hitler, 2020, s.10, 11.

⁵⁸⁵ Nasyonal Sosyalizm hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Göze, 2009, s.173- 194.

⁵⁸⁶ Hitler, A. (2016). “‘Askeri Kuvvetler Günü’ Konuşması, 12 Eylül 1938”, s.91. Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.91). İstanbul: Sub.

⁵⁸⁷ I. Dünya Savaşı’nın ardından düzenlenen, üç devletin, daha doğrusu üç devlet adamının (ABD Başkanı Winson, Fransız Başbakanı Georges Clemenceau, İngiltere Başbakanı Lloyd George’un eseri olan Paris Barış Konferansı sonunda savaşın yenik devletlerinden Almanya ile 28 Haziran 1919 tarihinde Versailles Barış Antlaşması imzalanmıştır: “440 maddelik antlaşma ile Almanya, Alsace-Lorraine ve Saar bölgelerini Fransa’ya bıraktı. Polonya’ya Poznan ve Batı Prusya verildi; böylece Polonya denize çıkmış oldu. Danzig, Milletler Cemiyeti’nin koruması altında serbest kent haline geldi. Belçika’nın tarafsızlığı kaldırıldı ve Ren akarsuyunun iki yanında 50’şer kilometrelik bir toprak şeridi askerden arındırıldı. Almanya; Avusturya, Polonya ve Çekoslovakya’nın bağımsızlıklarını tanıdı ve Almanya’nın Avusturya ile birleşmesi yasaklandı... Almanya e çok 100.000 kişilik bir orduya sahip olacaktı ve zorunlu askerlik sistemi kaldırılacaktı. Bütün savaş gemilerini İtilaf devletlerine verdiği gibi, bundan böyle denizaltı ve uçak da yapamayacaktı. Bunun yanında Almanya’ya ‘onarım borcu’ adı altında savaş tazminatı da yüklendi.” Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih 1918-1994*. (18.Baskı). Ankara: İmge, s.402, 403.

kaybederek çıkan Almanya⁵⁸⁸, “kaos”tan yeni bir birlik oluşturarak çıkmıştır. Bunu sağlayan öncelikli unsur, ordu olmuştur. Kendi milis kuvvetlerini⁵⁸⁹ oluşturan Hitler, ordunun bu yoldaki en önemli mekanizma olduğunu ifade etmiştir⁵⁹⁰:

Versailles’de uluslararası hırsızların adi arzularını ve hiddetlerini ilk önce eski Alman ordusuna çevirmiş olmaları, Alman ordusunun maddi gücünün milletimizin özgürlüğü için sağlam bir sığınak olduğunu gösterir. Milletimize bekçi olan bu güç olmasaydı, Versailles Sözleşmesi bütün ruhu ve ayrıntısıyla Almanya için uygulanmış olurdu. Alman milletinin orduya borçlu olduğu şey şöyle özetlenebilir: HER ŞEY.

Barışçılığın, korkaklığın en net biçimi olduğunu⁵⁹¹ belirten, savaş duygusundan⁵⁹² beslenen, öyle ki yazdığı eserini dahi Kavgam (Mein Kampf) olarak isimlendiren ve partisinin 24 Şubat 1920’de düzenlenen ilk büyük salon toplantısında açıkladığı parti ilkelerini “‘KAVGA’nın ilkeleri ve emirleri’”⁵⁹³ olarak ifade eden Hitler, ideolojisiyle paralel olarak askeri kuvvetlerini güçlendirmiştir. Askerden aldığı destekle birlikte, homojeniteyi sağlama noktasında hem fiziksel bir güç yaratmış hem de bu güçten doğan “korku”yu inşa etmiştir. Korkunun, savaşın ve ölümün gücünü elinde tutan bu ideoloji, toplumda büyük bir etkiye sahip olmuştur.⁵⁹⁴ Döneme birebir

⁵⁸⁸ Hitler, “Versailles Antlaşması’nı imzalayanların bakışı altında silahsız bırakılan ve hayatını sürdürmek zorunda olan milletimiz” ifadesiyle Antlaşma sonrası Alman halkının durumunu belirtmiştir. Hitler, 2020, s.260.

⁵⁸⁹ Weimer Cumhuriyeti’nin ordusunu oluşturan “*Reichswehr*”ın ismi, Hitler tarafından “*Wehrmacht*” olarak değiştirilmiştir. Buna ek olarak Hitler, 1920’de yarı askeri birlik olarak kurulan ve üniformalarından dolayı “Kahverengi Gömlekli” olarak da isimlendirilen “S.A. (*Sturmabteilung-Fırtına Birlikleri/Hücum Kıtası*)”nın yanında, 1925 yılında kişisel korunmasının sağlanması için “S.S. (*Schutzstaffel--Koruma Taburu*)”i kurmuştur. SS, Nazi rejimi sırasında yalnızca Alman polis gücünden ve toplama kampı sisteminden değil güvenlik, etnik kimlik saptama, yerleşim, nüfus politikası ve istihbarattan sorumlu bir örgüttür. 1934’ten sonra SS, NSDPA’nın özel ordusu haline gelmiştir. SS lideri Heinrich Himmler, normal (partiye ait olmayan) polis güçlerini terör aracına dönüştürmüştür. Bu durum, güçlü bir Gizli Devlet Polisi’nin (Geheime Staatspolizei/ Gestapo) oluşmasına katkı sağlamıştır. Hitler’in iktidara gelişinin ardından, SA ve Gestapo ajanları, partinin geleceği için birlikte hareket etmişlerdir. Hitler, 2020, s.414; Holocaust Encyclopedia, “SS Police State”. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/ss-police-state>, Erişim Tarihi: 21.12.2020). Holocaust Encyclopedia, “The SS”. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ss>, Erişim Tarihi: 21.12.2020).

⁵⁹⁰ Hitler, 2020, s.212.

⁵⁹¹ Hitler, A. (2016). “Nürnberg Açılış Konuşması, 1927”, s.3. Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.1-9). İstanbul: Sub.

⁵⁹² “Gurur duyabileceğimiz tek şey şudur ki biz bu kan- yapıcı değere sahibiz, bin yıllık dünyanın tarihinin en büyük adamları bunun en iyi kanıtıdır. Biz, ırk ve kişilik değerine sahibiz. Üçüncü bir değerimiz daha var: savaş duygusu.” Hitler, 2016, “Nürnberg Açılış Konuşması, 1927”, s.4, 5. Hitler, otobiyografik eseri Kavgam (Mein Kampf)’da da kendisini “kavgacı” olarak nitelendirmekte ve bununla gurur duyduğunu ifade etmektedir. Hitler, A. (2020). *Kavgam*. (Çev. Korhan Göktuğ), Ankara: Panama, s.7,

⁵⁹³ Hitler, 2020, s.288.

⁵⁹⁴ Paxton, R. O. (2020). *Faşizmin Anatomisi*. (2.Baskı). (Çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay). İstanbul: İletişim, s.340.

tanıklık eden Yargıç *Sebastian Haffner*'ın dile getirdikleri, bu etkiyi gözler önüne sermektedir⁵⁹⁵:

İnsanlar katılmaya başladılar, önce korkudan, ama insan bir kere katılmaya başladıktan sonra artık bunu korkudan yapmak istemiyordu- bu alçakça ve pespaye bir şey olurdu, değil mi? Bu nedenle de parçası olunan şeyin gerektirdiği zihniyet bilahare tamamlanıyordu. İşte, nasyonal sosyalist devrimin zaferinin ruhsal temelini bu durum oluştuyordu.

Korkunun sağladığı fiziksel ve manevi güçle, homojenliği önceleyen yeni bir dil yaratılmıştır. *Modernite dili* olarak nitelendirilebilecek olan bu yeni söylemin metodu önce kavramı oluşturmak, sonra da bunun olgusunu meydana getirmektir. Totaliter bir sistem olarak Nasyonal Sosyalizm basit, kontrol edilebilir bir sistemi idealize ettiğinden, kavramları azaltmış, işe yarayamayan toplumsal gerçeklikleri belleklerden silmiş⁵⁹⁶, unutturmuş, düşünmeyi, farklılığı, çeşitliliği ortadan kaldırmıştır. Bu doğrultuda herhangi bir devlet şeklini hedef almaksızın⁵⁹⁷, salt kolektif kimlik oluşturabileceğini düşündüğü kavramlar üzerinde ilerlemiş, modern devletin yöntemlerinden faydalanmıştır.

Yararlandığı kavramlardan biri “Volk” olmuştur. Almanca “halk” anlamına gelen Volk⁵⁹⁸, Hitler’in Alman Ari ırkından olanları içinde toplamak istediği ve ortak aidiyet inancını yüklediği temel bir kavrama dönüşür. Bu kavramla Hitler, bir “volk kardeşliği” kurmayı, birliği, bütünlüğü, homojeniteyi sağlamayı amaçlamıştır. 1935 tarihli Reichstag Konuşması bu ideali açıkça ortaya koymuştur: “Alman ulusunun yıllarca boşuna hasretini çektiği şey artık gerçekleşiyor: ön yargılardan ve geçmiş dönemlerin endişelerinden arınmış, birlik olmuş bir Volk kardeşliği.”⁵⁹⁹

⁵⁹⁵ Haffner, S. (2020). *Bir Alman'ın Hikayesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*. (7.Baskı). (Çev.Hulki Demirel). İstanbul: İletişim, s.117.

⁵⁹⁶ Ayrıntılı bilgi için: Yağcı, Ö. (2018). *Nazi Kampları*. (1.Baskı). İstanbul: Akılçelen.

⁵⁹⁷ Haffner, 2020, s.126.

⁵⁹⁸ Langenscheidt. Volk. (https://tr.langenscheidt.com/turkce-almanca/search?term=volk&q_cat=%2Fturkce-almanca%2F , Erişim Tarihi: 03.02.2021).

⁵⁹⁹ Hitler, A. “Reichstag Konuşması”. s.46. Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.46-49). İstanbul: Sub. Hitler’in her şeyden arınmış, ari bir ırk birliği sağlama, “monist toplum” oluşturma idealinin, onun “doğa bilimleri” saplantısından kaynaklandığı, Hitler’in hiçbir ideolojisinin olmadığı, salt doğa inançlarından oluşan ham bir düşünceye bağlı olduğu ve bunu gerçekleştirmeye çalıştığını ileri süren düşünceler için bkz.: Pois, R. A. (1986). *National Socialism and the Religion of Nature*, London: Croom Helm; Proctor, R. N. (1998). *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*. (6th Printing). USA: Harvard University. Bu fikirleri destekleyen başka bir husus, Hitler’in toplama kamplarında modern bilimden destek alması ve modern tıbbı destek olmak için Profesörlerini görevlendirmesidir. Tıp literatüründe önemli Anatomi Atlaslarının, Hitler’in teşviki ve araştırmacılarının çalışmaları ile hazırlandığı söylenir. Bu çalışmalarda, toplama kamplarına alınan “ötekiler” denek olarak kullanılmıştır. Holocaust Encyclopedia, *Nazi Medical Experiments*.

Alman ırkını ifade eden “volk”, bir yandan volk dışındakileri de belirlemekte, onları dışlamakta ve ötekileştirmektedir. “Düzen ve uyum operasyonu”ndan doğan, sınıflandırma çabasının arttığı olan bu öteki⁶⁰⁰, Alman ırkından olmayanları, özellikle Yahudileri ifade etmektedir. Almanları üstün ırk olarak tanımlayan Hitler, Yahudileri üstün ırkın en bariz, en açık tezadı olarak tanımlayarak ötekileştirilmiştir.⁶⁰¹ Alman topraklarında inşa edilen her kötü şey “Yahudi mucizesi”⁶⁰² olarak görülmüş, savaş dahi Yahudilerin varlığına bağlanmıştır. “Modern sanat türünden uydurma, sahte sanat eserleri” Yahudilerin, güzel sanat ve ilim dahil her güzel şey Almanların ürünü sayılmıştır.⁶⁰³ Böylece volk dışından olan “ortak tek bir düşman”⁶⁰⁴ yaratılmaya çalışılmıştır:

Halk, birçok düşmanla mücadele etmesi durumunda kendine şu soruyu sorar. Diğerlerinin haksız, sadece bizim hareket ve davranışımız haklı olabilir mi? İşte bu soru sorulduğu takdirde, halkın bütün gücü felç olur. Bu nedenle daima, çeşitli ve sayıca çok düşmanı, kendi taraftarlarımıza tek düşmanla mücadele ediliyormuş gibi göstermek gerekir. Bu, halkımızın inancını kuvvetlendirir ve bu inanca saldıranlara karşı toplu galeyana artırır.⁶⁰⁵

Oluşturulan bu “ortak düşman” Hitler tarafından “ırkımızın şeytani”⁶⁰⁶ olarak nitelendirilen, “uyumsuz”⁶⁰⁷ Yahudilerdir. Ötekileştirilen Yahudi, “Yahudi

---

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-medical-experiments>, Erişim Tarihi: 24.12.2020). Baker, K. (Aug. 18, 2019). “Eduard Pernkopf: The Nazi Book of Anatomy still Used by Surgeons”, BBC. (<https://www.bbc.com/news/health-49294861>, Erişim Tarihi: 24.12.2020) Hartsock, J. A.; Beckman, E. S. (2019). “A Human Paradox: The Nazi Legacy of Pernkopf’s Atlas”, *Conatus*, 4(2), s.317-339. Weinrich, M. (1999). *Hitler’s Professors*. New Heaven and London: Yale University, s.36, 195.

⁶⁰⁰ Bauman, 2020, s.61. Benzer bir yaklaşım için ayrıca bkz.: Orwell, G. Wells, *Hitler and the World State*. (https://orwell.ru/library/reviews/wells/english/e_whws, Erişim Tarihi: 24.12.2020 tarihinde alınmıştır.

⁶⁰¹ “Yahudi, üstün ırkla en bariz, en açık tezadı vücuda getirir.” Hitler, 2020, s.231.

⁶⁰² Hitler, 2020, s.60.

⁶⁰³ Hitler, 2020, s.55.

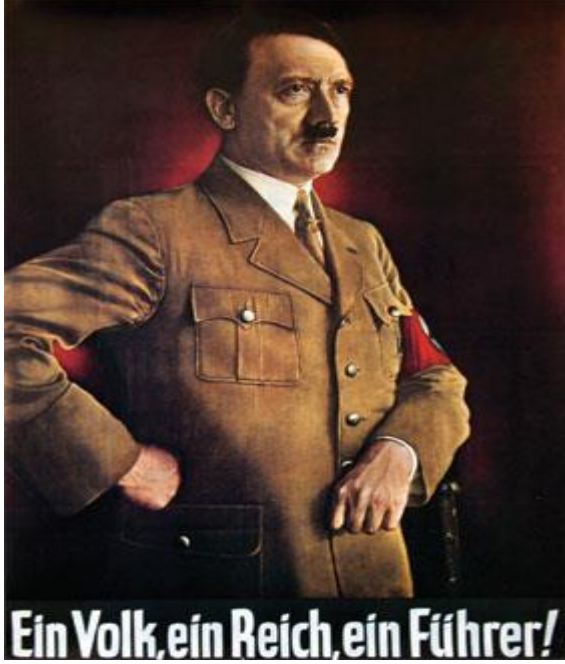
⁶⁰⁴ Adolf Hitler’in Gauleiter Adolf Wagner tarafından okunan bildirisinde ulusun iç düşmanlar “1.Yahudi, Marsizm ve parlamenter demokrasi, 2. Siyasal ve ahlaksal bakımdan çürüyen merkez, 3. İnatçı, budala, geri kafalı burjuva” olarak sayılmış ve bunlar son tahlilde “Yahudi” merkezinde toplanmıştır. Hitler, A. “Adolf Hitler’in Gauleiter Adolf Wagner Tarafından Okunan Bildirisi, 11 Eylül 1935, Nürnberg”, s.33. Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (içinde s.33-35). (Çev. Burcu Denizci). İstanbul: Sub. Hitler, Siyasi Vasiyetlerinde de ortak düşman algısına değinmiştir. Ona göre, “Nasyonal Sosyalizm olaylara dayanarak Yahudi meselesini ortaya koymuştur: Yahudilerin dünyayı idare etmek kararını etkisiz bırakmakla, Yahudilere her sahada hücum etmekle, gasp ettikleri bütün köşe başlarından onları kovmakla, Alman âlemini Yahudi zehrinden temizlemek azmiyle onları her yerde kapı dışarı etmiştir.” Hitler, A. (2002). *Siyasi Vasiyetim*. (Çev. Kamil Turan). İstanbul: Bilge Karınca, s.32.

⁶⁰⁵ Hitler, 2020, s.88, 89.

⁶⁰⁶ Hitler, 2020, s.48. Hitler, açıkça ortak tek düşmanlarının Yahudiler olduğunu belirtmiştir: “Bizim ırkçılığımız, Yahudi ırkından başka hiçbir ırka karşı tavrı alan bir ırkçılık değildir.” Hitler, 2002, s.37.

⁶⁰⁷ Hoffer, 2020, s.66.

tehlikesi”ni⁶⁰⁸ doğurmuş ve beslemiştir. Tehlikenin yarattığı huzursuzluk ve güvensizlik, modern devlet farklılıklarını silikleştirerek, Volk’un yani Alman ırkının temel değer olarak belirmesini sağlamıştır. Ötekinin, kendinden olmayanın, yabancının dışlandığı Volk, bizzat Nazi Partisinin sloganı olarak da kullanılmıştır: “Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer (Tek Halk, Tek İmparatorluk, Tek Lider)”.

Resim 2.2. Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi Propaganda Poster⁶⁰⁹

Parti propagandasında kullanılan bu slogan, Hitler Almanyasının üzerinde inşa edildiği üç boyutunu ve bunların ortak niteliği olan “teklik”, “birlik” anlayışını ortaya koymaktadır. İdeal olan ve ulaşılması amaçlanan tek ulus, tek imparatorluk (devlet), tek liderdir. Slogan, seçimlerde “Büyük Almanya (Groß Deutschland)”nın, büyük ve modern ulus devletin varlığı için birlikte hareket eğilimini⁶¹⁰ destekleyecek ve kuvvetlendirecek şekilde tek ulus, tek imparatorluk, tek lider ve “tek evet (ein ‘ja’)” formatına bürünmüştür.

⁶⁰⁸ Hitler, 2002, s. 33.

⁶⁰⁹ “Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer!”, Görsel. (<http://www.third-reich-posters.co.uk/product/ein-volk/> , Erişim Tarihi: 17.12.202). Poster, “yan anlam” boyutunda incelendiğinde, Hitler görseli ve altındaki slogan önemli bir kombinasyon oluşturmaktadır: “Hitler, yan anlam boyutunda Nazi Almanyası’nın vücut bulmuş bir temsili olarak sunulmuştur. Propaganda görselinde, ‘Nazi Almanyası Hitler’siz meydana gelmez’ miti inşa edilmeye çalışılmıştır. Hitler, ‘lider’ metaforu olarak propaganda görselinde yer almıştır.” Çakı, C. (2018). “Adolf Hitler’in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.3, No.6, s.33.

⁶¹⁰ Hofnerr, 2020, s.81.

Resim 2.3. Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi Seçim Posterleri⁶¹¹

Kendisini Avrupa'nın son şansı olarak gören⁶¹² Hitler'in "kült lider" inşasında "führer" kavramı kullanılmıştır. Almanya'da bugün Hitler'le özdeşleştirildiği için kullanılmaktan kaçınılan bu kelime, Nazi propagandasında önemli bir yer işgal etmiştir. Modern devletin metotlarını kullanarak "Tanrılaştırmış lider"⁶¹³ imajını yaratma yolunda Hitler, imgelerden yararlanmayı ve dini arkasına almayı⁶¹⁴ da unutmamıştır. Parti propagandasında kullandığı, üzerinde "Gott mit uns/Tanrı

⁶¹¹ (<https://onedio.com/haber/milyonlarca-insanin-olumunden-sorumlu-olan-adolf-hitler-in-17-propaganda-afis-ve-pankarti-714214>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶¹² Hitler, 2002, s.93.

⁶¹³ Tanrılaştırılan lider imajı, George Orwell'in "1984" distopyasında da görülmektedir. Her şeyi kontrol eden, korku salan, parti programının yaratımında buna önem veren, telkin ve ikna metotlarını kullanarak, gözetleyerek ve denetleyerek bir korku imparatorluğu yaratmayı başaran "Big Brother" imgesi, tanrılaştırılmış bir liderdir ve modern dünya liderlerini akla getirmektedir. Orwell, G. (2014). 1984. (47.Baskı). (Çev. Celal Üster). İstanbul: Can.

⁶¹⁴ Sharp, E. *Gott Mit Uns*. (<http://ww1centenary.oucs.ox.ac.uk/religion/gott-mit-uns/>, Erişim Tarihi: 17.12.2020). s

bizimle”⁶¹⁵ yazan bir posterde, Nazizm ile Hristiyanlık dinin bir bütün olduğunu ve her ikisinin de Hitler üzerinde somutlaştığı⁶¹⁶ ifade edilmiştir.

Resim 2.4. “Tanrı Bizimle” Poster⁶¹⁷

“Gott mit uns” posterinde, Hitler’in sağ elini yukarı kaldırıp verdiği selam, ilerleyen aşamalarda liderin önemli bir sembolünü oluşturmuştur. “Hitler Selamı (Hitlergruß)” olarak da adlandırılan “Nazi selamı (Nazi salute)”⁶¹⁸, “Heil Hitler! (Yaşa Hitler!)”⁶¹⁹ söylemiyle birlikte kullanılmaya başlamıştır. Önceleri askerler, parti mensupları arasında mecburi olan bu selam, zamanla herkes için zorunlu tutulmuştur. Böylece, Hitler sokakta, toplantıda, birahane, devlet kurumunda, insanların bir araya geldiği neresi varsa orada sürekli olarak anılmış, sürekli olarak kutsallaştırılmış ve

⁶¹⁵ Bu slogan, II. Dünya Savaşı’nda görev alan Alman Ordusuna (Wehrmacht) ait üniformada, askerlerin taktığı kemer tokasında da yer almaktadır. William, C. (August 18, 2020). *Overcoming Doctrine in the Third Reich*. (<https://www.militarytrader.com/militaria-collecting-101/overcoming-doctrine-in-the-third-reich>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶¹⁶ Çakı, 2018, s.32.

⁶¹⁷ (<https://onedio.com/haber/milyonlarca-insanin-olumunden-sorumlu-olan-adolf-hitler-in-17-propaganda-afis-ve-pankarti-714214>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶¹⁸ Jewish Virtual Library. *Adolf Hitler*. (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/adolf-hitler>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶¹⁹ “Heil!” selamı Hitler’in gençliğinde de vardır. Kendisi lider olunca, bu selamı sloganlaştırmıştır: “Ben de çok genç bir yaşta Avusturya’nın milli mücadelesine katkıda bulunma fırsatı elde etmiştim. Südmarch ve okul kulübü için para toplanmıştı. Peygamber çiçeğiyle süslediğimiz giysilerimiz siyah, kırmızı ve altın sarısı rengindeydi, ‘Heil’, diyerek selam veriyorduk, tüm ihtarlar ve cezalara rağmen imparator marşı yerine ‘Deutschland über alles (Almanya her şeyin üstündedir)’i söylüyorduk. Milli denilen bir devletin vatandaşları kendi ırkları hakkında lisanından başka bir şey bilmezken, biz gençler böyle bir siyasal eğitim alıyorduk.” Hitler, 2020, s.12.

yüceltilmiştir. Tek bir potada eritilen “insanlar”, “biz” olmuş ve o “biz” artık Hitler’in şahsında ete kemiğe bürünmüştür.⁶²⁰

Hitler, kavramları yerleştirmeye ve ortaklığı yaratmaya çalışırken iletişim metodu olarak, devlet adamı olmanın en büyük inceliklerinden olduğunu ifade ettiği “telkin”, “ikna” ve “propaganda” metotlarını⁶²¹ kullanmıştır. Ona göre, “kamuoyu” denilen şeyde fertlerin şahsi tecrübelerine ve bilgisine pek az rastlanır, kamuoyunun büyük bir bölümü dışarıdan tahrik edilerek hazırlanır ki bu işlem ancak ikna ve propaganda ile mümkün olacaktır.⁶²²

Bu metotları kullanarak büyük bir iştahla her alanı zapt eden obur devlet⁶²³, belli başlı kavramlar üzerinden ilerlemiştir. Parti propagandasını bunun üzerine kuran Hitler, söylemlerinde ortak belli başlı kavramlara referans vermiştir. Hitler’in üzerinde durduğu en önemli kavram, “Alman ari ırkı” olmuştur. Hitler tarafından Alman ari ırkının “üstün ırk” olduğu ifade edilmiştir.⁶²⁴ Almanların üstün ırk olduğuna dair inancın “efsanevi ada”⁶²⁵ Atlantis Miti’nden⁶²⁶ kaynaklandığı genel kabul görmektedir.⁶²⁷ Bu mite göre, Aryan Irkı “kayıp şehir Atlantis”⁶²⁸ten gelmiştir. Kendileri gücün, güzelliğin timsali ve medenileşmenin öncüsüdür. Aryan Irkının Almanların atası (Germans as descendants of Atlantis) olduğuna inanılmış⁶²⁹, Aryan kanının mistik gücü ve kutsallığı savaştan çıkan yıkılmış, dağılmış Alman Halkına bir umut olmuştur.⁶³⁰ Hatta savaşın sebebi, Aryan ırkının değersiz ırklarla çiftleşip, ırkın

⁶²⁰ Çimen, 2014, s.38.

⁶²¹ Hitler, 2020, s.62.

⁶²² Hitler, 2020, s.66.

⁶²³ Haffner, 2020, s.165.

⁶²⁴ Hitler, 2020, s.222.

⁶²⁵ The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Atlantis*. (<https://www.britannica.com/topic/Atlantis-legendary-island>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶²⁶ Atlas’ın adası anlamına gelen “Atlantis” efsanesi, Atlantik Okyanusu’nda olduğu düşünülen bir kayıp şehir ile ilgilidir. Platon’un “Timaeus” ve “Critias” çalışmalarında tasvir edilmiştir. Sonsuza dek kaybolmak üzere denize sürüklenen Atlantis’in, inanılmaz derecede zengin ve gelişmiş bir medeniyete sahip olduğuna inanılmaktadır. Kutsal Kitaplar’da geçen “Atlantis”, başta Francis Bacon’un Yeni Atlantis’i ve Thomas Moore’un Ütopya’sı olmak üzere pek çok eserde yer almış, pek çok siyasal ideolojiye kaynaklık etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cartwright, M. (8 April, 2016). “Atlantis”, *Ancient History Encyclopedia*. (<https://www.ancient.eu/atlantis/>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶²⁷ Colavito, J. (2020). *The Mound Builder Myth: Fake History and the Hunt for a “Lost White”*. Norman: University of Oklahoma, s.328.

⁶²⁸ Ratner, P. (26 November, 2018). “Why the Nazis were obsessed with finding the lost city of Atlantis”. (<https://bigthink.com/culture-religion/why-the-nazis-were-obsessed-with-finding-the-lost-city-of-atlantis?rebellitem=1#rebellitem1>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

⁶²⁹ Kurlander, E. (2017). *Hitler’s Monsters: A Supernatural History of the Third Reich*. New Haven And London: Yale University, s.186.

⁶³⁰ Kurlander, 2017, s.11.

saflığının korunamaması olarak sunulmuştur. Irkların melezleşmesi Hitler'in inandığı ve ayrıca çok kez ifade ettiği gibi, doğaya aykırıdır, günahıdır:

Eski Reich, milletimizin mensup olduğu ırkın temellerinin korunması konusunu ihmal ederek, bir milletin dünya üzerinde yaşamak için sahip olduğu tek hakkı kötülüyordu. Melezleşen veya melezleşmesine fırsat verilen milletler, Tanrı'nın iradesine karşı günah işlerler. Bir millet, kendi varlığının tabiatça verilmiş ve kökleri kanına uzanmış özel vasfına bağlı kalmazsa, dünyadaki mevcudiyetine son verilmesinden şikayetçi olamaz.⁶³¹

İnsan bekasını sağlama iç güdüsü⁶³², insan topluluklarının oluşumunun ilk sebebidir ve bu yüzden devlet bir "ırk organı"dır⁶³³ ve her şeyden "önce ırkçı bir devleti meydana getirmek gerekir"⁶³⁴. Hitler'e göre, "bir devletin teşkili ve idamesi için en köklü şart, karakter ve ırk birliği üzerine kurulmuş bir dayanışma hissinin hâkim olması"⁶³⁵dır. Bu düşünce, tarihi geçmişi Nazi Almanyasından çok önceye dayanan⁶³⁶ "Lebensraum" kavramı ile desteklenmiş ve bir yaşam alanı bulmuştur. Lebensraum felsefesine göre, Atlantis mitinde daha önce Aryan ırkının yaşadığı

⁶³¹ Hitler, 2020, s.254.

⁶³² Hitler'e göre, her şey ırkın bekasına hizmet etmektedir. "Evlilik" buna örnek olarak verilebilecektir: "... evlilik bile amaç olarak düşünülemez. Evlenmek insanları daha büyük bir amaca, ırkın çoğalması ve bekasını hedef alan bir amaç götürmelidir. Evlenmenin yegâne manası ve görevi budur." Hitler, 2020, s.190.

⁶³³ Hitler, 2020, s.111.

⁶³⁴ Hitler, 2020, s.356.

⁶³⁵ Hitler, 2020, s.112.

⁶³⁶ Lebensraum kavramını 1901 yılında ünlü Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel türetmiştir. Yüzyılın dönümünde Ratzel ve diğer pek çok kişi, bir ulusun kendisini dış tehditlerden korumak için kaynaklar ve toprak bakımından kendi kendine yetmesi gerektiğine inanıyordu. Nazi döneminden çok daha önceleri pek çok Alman, *Lebensraum*'ların doğal kaynağı olarak Doğu Avrupa'ya bel bağlıyordu. Orta Çağ'ın başlarından beri Alman devletlerindeki aşırı nüfustan kaynaklı sosyal ve ekonomik baskı, Cermen halklarının Doğu Avrupa'da istikrarlı koloniler kurmasına yol açmıştı. Ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde bilim insanları ve halk, Doğu'yu, engin doğal kaynakları Slavlar ve Yahudiler gibi "aşağı" ırklardan oluşan halkların elinde ziyan olan bir bölge olarak görmeye başladı. *Lebensraum*'un biyolojik yönü, Almanların antik dönem ve Orta Çağ boyunca Doğu'daki rolüne dair hatalı bir tarihsel bakış açısı içeriyordu. Yayılma politikası yanlıları Doğu Avrupa'daki bu efsanevi Alman "tarihine" sadık kalarak, bu bölgelerin aslında kayıp Alman toprakları olduğunu öne sürüyordu. Bir Alman yayın organının 1916'da ifade ettiği gibi, "Slav çocuklarını ve hayallerini biz Cermen halkları yarattık." İşin ilginç yanı, Alman devleti I. Dünya Savaşı sırasında Alman hâkimiyetini doğuda Minsk'e kadar genişleterek ve toprakları sömürüp değiştirmeye adanmış bir askerî diktatörlük kurarak Doğu'daki *Lebensraum*'u ele geçirme hedefine ulaştı. Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndaki nihaî mağlubiyeti yalnızca tüm denizaşırı kolonilerini değil, *Ober Ost* olarak bilinen, doğudaki askerî "krallığı" da kaybetmesine yol açtı. Savaş ve beraberindeki derin yenilgi duygusu, Almanların kurtuluşun Doğu'da olduğuna dair inançlarını güçlendirdi. Nazi devletinde ise, *Lebensraum* yalnızca Doğu'ya geri dönüşe duyulan romantik bir özlem değil, Nazi devletinin emperyal ve ırkçı vizyonunun hayatî öneme sahip stratejik bir parçası hâline de gelmişti. Almanlar için Doğu Avrupa, onların "Açık Kaderi"ni temsil ediyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Holocaust Encyclopedia, *Lebensraum*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/lebensraum>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

topraklar, *Orbis Romanus*⁶³⁷, un bir gereği olarak Almanya'nın kaderi ve hakkıdır.⁶³⁸ Bu düşünceye göre, Alman Ari popülasyonu birleştirilecek ve ortak bir alan kurulacaktır.⁶³⁹ Hitler, bu düşüncenin etkisiyle Almanları bir araya getirecek, bir arada ortak değerleri hatırlatacak, tek bir ağızdan propaganda yapmasını kolaylaştıracak devasa etkinlik alanları inşa etmiştir. *Marshall McLuhann*'ın ifadesiyle ortamın, mesajın kendisi⁶⁴⁰ olduğu gerçeğinden hareketle, Hitler'in söz konusu yapıları teşvik etmesi şaşırtıcı değildir. Hayran olduğu Roma İmparatorluğu'nun neoklasik stilinden etkilenen Hitler, "tektipleştirme" amacına uygun olarak ütöpik ve totaliter anıtsal projeler tasarlanmasını istemiş ve böylece Nazi mimarisi de oluşmaya başlamıştır.⁶⁴¹

⁶³⁷ *Orbis Romanus*, Roma ülkesi, Roma evreni, Roma yürümesi anlamlarına gelmektedir. Pirenne, 2014, s.11.

⁶³⁸ Lebensraum ve radikal Aryanizm ilişkisi hakkında ayrıca bkz.: Smith, W. D. (1986). *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York and Oxford: Oxford University, s.83-111. Lebensraum'a giden yol aslında, "Unwertes Leben (Değersiz Yaşam)"ın zorla saf dışı edilmesinden geçiyordu. Bu yol üzerinde ilerlemeyi kolaylaştıracak "eliminasyon", "defetme", "tahliye etme", "yok etme" ya da "azaltma" terimleri kullanıldı. Bauman, Z. (2016). *Modernite ve Holokaust*. (Çev. Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Alfa, s.111.

⁶³⁹ Alman nüfusunun artışı ve Alman nüfusun beslenmesi ile ilgili ne yapılabileceğine dair Hitler dört çare sunmuştur: "1)Bu tehlike karşısında başvurulacak çarelerden biri, Fransızların yaptığı gibi doğumların artmasını yapay bir şekilde sınırlamaktır... 2)Nüfus artışı konusunda alınacak ikinci tedbir ise dahili kolonizasyondur... Tabiat siyasal sınırları kabul etmez. Yaratıkları dünya üzerine serpiştirir ve kuvvetlerin faaliyetlerini takip eder. Cesaret ve etkinlik konusunda en güçlü olan, yani tabiatın sevili çocuğu 'asil yaşamak' hakkını elde edecektir... 3)Bu çarelerden biri, yeni topraklar elde etmek ve her yıl artan nüfusu bu yeni topraklara yerleştirerek milletin kendi geçimini kendisinin sağlamasına çalışmaktır... 4)Diğer çareyse sömürge ve ticaret politikasıydı." Hitler, 2020, s.99- 101.

⁶⁴⁰ McLuhann, M.; Fiore, Q. (2001). *The Medium is the Message*. Berkeley: Grinko.

⁶⁴¹ Özcan, B. *Hitler Neden 4,5 km Uzunluğunda Bir Bina Tasarladı: Prora Oteli*. (<https://barisozcan.com/hitler-neden-45-km-uzunlugunda-bir-bina-tasarladi-prora-oteli/>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Resim 2.5. Porora Otel⁶⁴²

Siyasal olayları, propaganda faaliyetiyle ciddi bir şekilde eşleştiren Hitler, “düşman savaş propagandasından gayet iyi faydalandığını” ifade etmiştir.⁶⁴³ Ona göre, propaganda, amaca giden yolda bir araçtır. Amaç, Alman milletinin “özgürlüğü, bağımsızlığı ve güvenliğidir, gelecek olan ekmeğidir, şerefi ve namusu”nun⁶⁴⁴ korunmasıdır:

Propaganda, savaş sırasında, bir amaca ulaşmak için kullanılan araçtı. Yani Alman milletinin hayatı uğrunda yapılan bir mücadele söz konusuydu. Dolayısıyla propaganda, bu amaç için değeri olan ilkelerden hareket etmek suretiyle muhakeme edilmeliydi. En öldürücü silahlar, en insancıl silah duyumuna giriyordu. Propaganda daha seri bir zaferin şartıydı ve özgürlük, şeref ve haysiyeti sağlaması konusunda millete yardımcı oluyordu.

⁶⁴² Dünyanın en uzun oteli olarak nitelendirilen 4,5 km uzunluğuna, 6 katlı duvar gibi örülmüş binaya sahip Prora Otel, Hitler’in yönetim felsefesinin bir yansımasıdır. Pek çok gücü elinde bulunduran Hitler, bunun dışı vurumu olarak “adeta doğaya meydan okuyan anıtsal yapılar dikme”yi, belki de “Tanrı kompleksiyle güç gösterisi yapma”yı amaçlamıştır. İşçilerin tatil yapması için tasarlanan otel, aslında bir propaganda merkeziydi. İşçiler tatile gidecekti ama sabahları merkezi bir hoparlör sisteminden yapılan anonsla uyanacaklardı. Bu anonslarla gün içinde hangi aktiviteleri yapacakları anlatılacaktı. Yemekler hep beraber yenecekti. Akşamları hep beraber “büyük salon”da propaganda filmleri izlenecekti. Özcan, B. *Hitler Neden 4,5 km Uzunluğunda Bir Bina Tasarladı: Prora Otel*. (<https://barisozcان.com/hitler-neden-45-km-uzunlugunda-bir-bina-tasarladi-prora-otel/>, Erişim Tarihi: 20.12.2020). Ayrıca bkz.: Grunwald, M. “The Colossus of Prora: from Nazi ruins to holiday resort”. (<https://www.dw.com/en/the-colossus-of-prora-from-nazi-ruin-to-holiday-resort/a-50199173>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

⁶⁴³ “Siyasal olayları izlerken propaganda faaliyetiyle daima ciddi bir şekilde ilgilendim. Propagandayı, Marksist sosyalist teşkilatın köklü biçimde vakıf olduğu ve gayet ustaca kullandığı bir silah olarak görüyorum. Bunun bir sanat olduğunu da bu sanatın burjuva partileri tarafından bilinmediğini de anladım.” Hitler, 2020, s.129.

⁶⁴⁴ Hitler, 2020, s.130, 131.

Kitlelerin dikkatini belirli olaylar, zorunluluklar ve yaptırımlar üzerine çekme görevini üstlenen propaganda, pek az noktaya nüfuz etmeli ve bunlar “değişmez bir kalıpta ve kural içinde, gerektiği nispette” tekrarlanmalıdır.⁶⁴⁵ Propaganda ile sadece “uygun düşen gerçekleri” aramakla ve onları tanıtmakla görevlidir.⁶⁴⁶ Kelimelerin yeri geldiğinde en tesirli bombalardan bile daha öldürücü olduğunu keşfeden⁶⁴⁷ Hitler, 1933’te iktidara geldiğinde propagandayı sistematikleştirmek için “rejimin büyücüsü”⁶⁴⁸ olarak adlandırılan *Joseph Goebbels* başkanlığında “Kamu Aydınlatma ve Propaganda Devlet Bakanlığı (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, Propagandaministerium, RMVP)”nı kurmuştur. Goebbels “ilkel (primitive)”⁶⁴⁹ “modern propaganda”⁶⁵⁰ politikasını ve antisemitist mitleri oluştururken sinemadan, basından, afişlerden, marşlardan⁶⁵¹, konferanslardan⁶⁵², gösterilerden, sürekli tekrarlanan sloganlardan, gençlerden, sembollerden ve sanattan fazlasıyla yararlanmışır.⁶⁵³

⁶⁴⁵ Hitler, 2020, s.132, 133.

⁶⁴⁶ Hitler, 2020, s.134.

⁶⁴⁷ Çimen, A. (2014). *Tarihi Değiştiren Diktatörler*. (8.Baskı). İstanbul: Timaş, s.36.

⁶⁴⁸ Çimen, 2014, s.37.

⁶⁴⁹ Goebbels, yaptıkları politikanın ilkel olduğunu, çünkü hitap ettikleri kitlenin ilkel düşündüğünü, dolayısıyla insanların anlayabileceği dilden konuşmaları gerektiğini açıkça ifade etmiştir. Goebbels, J. (1948). *The Goebbels Diaries*. (Ed., Translated by Louis P. Lochner). New York: Doubleday, s.13.

⁶⁵⁰ Herma, H. (May 1943). “Goebbel’s Conception of Propaganda”, *Social Research*, 10(2), s.200.

⁶⁵¹ Hitler’in çocukluğundan beri hayatında yer etmiş, onu etkilemiş olan “Deutschland über alles (Almanya, her şeyin üstünde)” ifadesiyle başlayan Alman Milli marşı her yerde kullanılmıştır. Hitler tarafından bu marş, “Alman Kurtuluş Şarkısı” olarak nitelendirilmiştir. Hitler, 2020, s.12, 386. Nazi Almanyası, milli marş ile birlikte S.A. komutanı Horst Wessel tarafından yazılan ve ölümünün ardından -ki Goebbels tarafından bir Propaganda malzemesine dönüştürülerek “şehit” olarak lanse edilmiştir- beslenen şiir, marş olarak kullanılmıştır. Encyclopaedia Britannica, *Deutschlandlied*. (<https://www.britannica.com/topic/Deutschlandlied>, Erişim Tarihi: 23.12.2020). Encyclopaedia Britannica, “Horst Wessel”. (<https://www.britannica.com/biography/Horst-Wessel>, Erişim Tarihi: 23.12.2020).

⁶⁵² Düzenlenen konferanslardan birinin ismi şuydu: “Geleceği İnşa Etmek veya Mahvolmak”, Hitler, 2020, s.386.

⁶⁵³ Çakı, A.; Gazi, M. A.; Çakı, G.; Almaz, F. (2019). “Goebbels Liderliğinde Nazi Almanyası’nda Propaganda Sineması”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), s.149-164. Çakı, C. (Haziran 2019). “Antisemitist Mitlerin İnşasında Nazi Propagandasının Rolü”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.9, 17, s.203-219. Campbell, K. J. (2012). “Joseph Gobbels: Propagandist”, *American Intelligence Journal*, 30(2), s.125- 134.

Resim 2.6. Goebbels Tarafından Kullanılan Propaganda Afiş Örnekleri⁶⁵⁴

1930’da kurulan “Alman Yayıncılar Derneği (Reichsverband Deutscher Rundfunkteilnehmer)”nin 18 Kasım 1932 itibariyle Hükümete devrinin ardından⁶⁵⁵, 1933’te hükümete NSDAP gelmiş ve radyo yayıncılığı bambaşka bir boyuta geçmiştir. Hitler’in teşvikiyle yaygınlaşan radyo yayını⁶⁵⁶ propaganda faaliyetlerini de dönüştürmüştür. Önceleri, gazeteler⁶⁵⁷ ve toplanma alanları aracılığıyla fiziksel bir propaganda yapılmaktayken, artık Nazi propagandasının ikinci ana kaynağı olarak⁶⁵⁸ herkese ulaşılabilir, her eve girebilecek “radyo” kullanılmaya başlamıştır. Propagandayı “modern politik enstrüman”⁶⁵⁹ olarak tanımlayan ve devlet adına

⁶⁵⁴ Holocaust Encyclopedia. *Propaganda-Artifacts Gallery*. (<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

⁶⁵⁵ Kasım, M. (2011). “Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo”. *Selçuk İletişim*. 6(4), s.66.

⁶⁵⁶ Almanya’da radyonun 29 Ekim 1923 tarihinde saat 20.00’de hizmete başlaması, Alfred Braun’un “Dikkat dikkat burası 400 metrelik dalgada Berlin Vox Haus yayın noktası. Baylar ve bayanlar bugün sizlere kablosuz bir şekilde şarkılarla birlikte eğlendirici radyo yayıncılığının başladığını bildiriyoruz. Kullanım için izin alınması şarttır.” sözleriyle olmuştur. Kasım, 2011, s.66. “‘Achtung! Achtung!- So began die erste Rundfunksendung’”, (<https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/achtung-achtung-so-begann-die-erste-rundfunksendung-102.html>, Erişim Tarihi: 21.12.2020).

⁶⁵⁷ “Gazetecilikte, basını devlet içinde büyük bir kudret gibi göstermek adet olmuştur. Gerçekten basının önemi büyüktür ve değerini takdir etmemek hatadır. Gazete okuyucusunu üç bölüme ayırmak mümkündür: 1.Her okuduğuna inananlar. 2.Hiçbir şeye inanmayanlar. 3.Okuduğunu eleştiri ruhuyla inceledikten sonra bir hükme varanlar. Birince bölüme dahil olanlar sayıca en fazla olanlardır. Halkın büyük çoğunluğunu içerir. Yani milletin fikir bakımından en basit bölümünü temsil eder... İkinci gruba gelince, bunlar sayıca pek fazla değildir. Bu grup önceleri birinci gruba dahil olup daha sonra hayal kırıklığına uğradığına uğradığı için kendilerine basılı bir metinle hitap edildiğinde hiçbir şeye inanmamaya karar vermiş kimselerdir... Üçüncü grup, ikinci gruba göre nispetle daha küçüktür. Sayıları çok azdır. Zeki kimselerdir. Bunlar, doğuştan ve gördükleri eğitim sonucunda düşünmeyi öğrenmişlerdir... Bir gazeteyi ellerine alınca, gazetedeki yazarla uzun bir süre zihnen mesai yaparlar. Dolayısıyla yazarın görevi zorlaşır.” Hitler, 2020, s.180, 181.

⁶⁵⁸ Manvell, R.; Fraenkel, H. (2010). *Doctor Goebbels: His Life and Death*. New York: Skyhorse, s.127.

⁶⁵⁹ Goebbels, J. (September 8, 1934). “Propaganda als Mittlerin zwischen Führung und Volk”, *Völkischer Beobachter*, Herma, 1943, s.202’den naklen.

kontrolü ele alan Goebbels⁶⁶⁰, herkesin ulaşabilmesi için ucuz radyo üretimini sağlamış⁶⁶¹ ve böylece propaganda faaliyetleri hız kazanmıştır. Rejim etrafında fikir birliğinin yaratılması⁶⁶² ve Alman “milli birliğinin (Volksgemeinschaft)” sağlanması⁶⁶³ için her şey yapılmış, lider kültü ve Büyük Almanya ideali güçlendirilmiştir. Hatta öyle ki, 1 Ocak 1939 itibarıyla radyo yayınlarının adı “Büyük Almanya Radyosu (Großdeutscher Rundfunk)” olarak değiştirilmiştir.

Hitler’i iktidara taşıyan 27 Şubat 1933 “Alman Parlamento (Reichstag) Yangını”, bir diğer yandan da eski Rejimin sonunu getirmiştir. Yangının ertesi günü 28 Şubat 1933’te “Üçüncü Reich’in anayasası, onun kuruluş belgesi”⁶⁶⁴ olarak adlandırılan “Milletin ve Devletin Korunmasına Dair Olağanüstü Hal Kararnamesi”⁶⁶⁵ çıkartılmıştır. Kararname ile ilan edilen “sivil olağanüstü hal”, aynı kararnamenin 2.maddesi’nde yer alan “...kamu güvenliği ve düzeninin yeniden tesisi için gereken önlemlerin alınmaması halinde, Reich hükümeti en yüksek eyalet makamının yetkilerini geçici olarak üstlenebilir” hükmü, ardından 2 Mart 1933 tarihli Hükümete parlamento ve cumhurbaşkanı onayı olmadan yasa çıkarma yetkisi veren “Salahiyet Yasası (Ermächtigungsgesetz)”⁶⁶⁶, Carl Schmitt’in “egemen, olağanüstü hale karar verendir”⁶⁶⁷ söylemini haklı çıkarırcasına Hitler’e liderliğin yolunu açmıştır. Zamanla, mevcut sistem alternatif bir modernliğin hizmetinde, yasalaştırma yoluyla adım adım hafifletip, etkisiz hale getirilmiştir.⁶⁶⁸ Bu dönüşüm neticede Hitler liderliğinde etkili bir diktatörlük oluşmasına neden olmuştur.

Modern devletin homojenleştirme gayesini kendi amacı doğrultusunda kullanarak ırk üzerine bunu harekete geçirmeye çalışan Nazi rejimi tarafından

⁶⁶⁰ Nazi rejiminin ilk yılında Führer mitinin yerleştirilmesi için Hitler’in elli konuşması yayınlanmıştır. Sonuç olarak, Hitler’e şüpheyle bakan kişilerin çoğu da dâhil olmak üzere, 1933 ve devamı yıllarda Hitler’e olan güvenin arttığı sonucuna varılmıştır. Campbell, 2012, s.130.

⁶⁶¹ Kasım, 2011, s.67.

⁶⁶² Nicholls, D. (2000). *Adolf Hitler: A Biographical Companion*, United States of America: Abc- Clio, s.203.

⁶⁶³ Welch, D. (March 1993). “Manufacturing a Consensus: Nazi Propaganda and the Building of a ‘National Community’ (Volksgemeinschaft)”. *Contemporary European History*, 2(1), s.1-15.

⁶⁶⁴ Fraenkel, E. (2020). *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*. (2.Baskı). (Çev. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim, s. 35.

⁶⁶⁵ Kararnamenin tam metni için bkz.: Holocaust Encyclopedia, “Reichstag Fire Decree”. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/reichstag-fire-decree>, Erişim Tarihi: 22.12.2020).

⁶⁶⁶ Fraenkel, 2020, s.36.

⁶⁶⁷ Schmitt, 2016, s.13.

⁶⁶⁸ Paxton, 2020, s.34. Çimen, A. (2007). *Tarihi Değiştiren Askerler*. (1.Baskı). İstanbul: Timaş, s.184-185.

yürütülen homojenleştirme⁶⁶⁹, standartlaştırma, ötekileştirme politikasının sonucu olarak, Hitler karşıtı kişiler, “ortak düşman” kabul edilen Yahudiler, SS ve SA Subaylarının desteğiyle, 1933 itibariyle “toplama kampları (Konzentrationslager)”⁶⁷⁰na alınmış ve bahçeci devlet pratiği⁶⁷¹ hayata geçirilmeye başlamıştır. Goebbels tarafından yönetilen propagandaların da etkisiyle⁶⁷², Yahudilere karşı bir merkez etrafında toplanarak toplumun tamamında kabul görmüş saldırı, mala zarar verme, yağmalama ve el koyma, sınır dışı etme ve en sonunda “Gesundung (iyileştirme)”, “Selbstreinigung (öz arınma)”, “Judensaubering (Yahudilerin temizlenmesi)” olarak adlandırılan⁶⁷³ toplu ve acı bir şekilde yok etme eylemleri gerçekleştirilmiştir.

Arendt’in ifadesiyle homojenleştirmenin ulaştığı son aşama⁶⁷⁴ olarak “nihai çözüm” Yahudilerin Naziler tarafından katledilmesi olmuştur.⁶⁷⁵ Rejim, başta Yahudiler olmak üzere, öteki olarak adlandırdığı insanlara, gruplara, rejim karşıtlarına yaşama şansı vermemiştir. Öngörülen ilk çözüm, “sürgün” olmuştur. *Adolf Eichmann*’ın yargılamasında mahkeme tutanaklarına geçtiği şekliyle, “Yahudilerin ayaklarının altına, kendilerine ait sağlam bir toprak vermek” olarak ifade edilen sürgün, her iki taraf için de kabul edilebilir, adil bir çözüm olarak sunulmuştur.⁶⁷⁶ Nazi rejiminin alenen totaliter ve kriminal bir hal almasıyla birlikte, “siyasi çözüm” defteri

---

⁶⁶⁹ Bauman, 2016, s.103.

⁶⁷⁰ Nazi rejiminin toplama kaplarından en ünlüsü Auschwitz toplama kampı hakkında tanık beyanlarıyla desteklenmiş ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Agamben, G. (2004). *Auschwitz’den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*. (1.Basım). (Çev. Ali İhsan Başgöl). Ankara: Kitle.

⁶⁷¹ Nazi rejiminin önemli isimlerinden Prof. Dr. Martin Stämmeler, 1935’te bu ideali açıkça belirtmiştir: “Yok etme ve seçme, tüm bir ırkın geliştirilmesinde odaklanılan, çalışmak zorunda olan iki kutuptur. Yok etme, kısırlaştırma yoluyla kalıtsal aşağılığın biyolojik olarak yok edilmesidir, sağlıklı ve istenmeyenlerin niceliksel olarak bastırılmasıdır. Burada... görev, insanları yabancı otun aşırı büyümesinden korumaktan ibarettir.” Weinrich, M. (1999). *Hitler’s Professors*. New Heaven and London: Yale University, s.34.

⁶⁷² Bunların en dikkat çekici olanı “*Kristallnacht (Kristal Gece/Kristal Camlar Gecesi)*” olaylarıdır. 9 Kasım 1938 gecesi, propaganda bakanı Goebbels’in parti liderlerine yaptığı kışkırtıcı konuşmanın uyandırdığı öfkeyle ve yakınlarda ailesi Almanya’dan sınır dışı edilmiş genç bir Polonya Yahudisinin Paris’te bir Alman diplomatı öldürmesi olayına tepki olarak, Nazi Partisi militanları Almanya’daki Yahudi topluluklara saldırmıştır. Yüzlerce sinagogu yıkmış, yedi binden fazla Yahudi dükkanını tarumar etmiş, yirmi bin kadar Yahudi toplama kamplarına gönderilmiş ve bir çırpıda doksan bin Yahudi öldürülmüştür. Buna karşılık, Almanya Yahudilerine toplam olarak bir milyar marklık ceza kesilmiş ve Yahudilere ait olmayan mal ve mülke verilen ikinci derece zararın karşılanması için Alman devleti tarafından Yahudilerin sigorta ödemelerine el konulmuştur. Paxton, 2020, s.34, 35.

⁶⁷³ Bauman, 2016, s.117.

⁶⁷⁴ Arendt, 2012, s.92.

⁶⁷⁵ Paxton, 2020, s.264.

⁶⁷⁶ Arendt, 2012, s.66-67.

kapatılarak, “fiziksel çözüm” devrine geçiş yapılmıştır.⁶⁷⁷ Bu aşamada örgütlenme açısından büyük bir adım atılarak Reich Güvenlik Merkezi oluşturulmuş ve bu Merkeze, homojenleştirmeye giden yolda ikinci bir çözüm olarak Yahudilerin “toplanma”sı görevi verilmiştir.⁶⁷⁸ Ülkenin Yahudilerden arındırılarak homojenleştirilebilmesi için Yahudileri kolayca ölüm merkezlerine gönderilebilecekleri yerlerde toplamak ve tehcir edip bu yerlere gönderme aşaması, Hitler’in “nihai çözüm (Endlösung)” emri vermesiyle birlikte boyut değiştirmiştir.⁶⁷⁹ Nihai çözüm, Yahudilerin göçünü yasaklayarak, Hitler’in ifadesiyle “Yahudilerin fiziksel olarak imha edilmesi” olarak kabul edilmiştir.⁶⁸⁰ Katı dil kurallarına bağlanan nihai çözüm için ölüm mangası Einsatzgruppen’in raporları hariç, “imha”, “tasfiye” ya da “öldürme” gibi cesur kelimeler kullanılmamış, bunun yerine öldürme için “nihai çözüm”, “tahliye (Aussiedlung)” ve “özel muamele (Sonderbehandlung)” olarak belirlenen kod adlar kullanılmıştır.⁶⁸¹

Ne şekilde adlandırılırsa adlandırılırsın, büyük ve ehlileştirilmiş bir toplama kampından ibaret olan Nazi Soykırımı, Bauman’ın deyimiyle salt bir Yahudi sorunundan çok daha fazlasını ifade etmektedir; “Bizim modern mantıklı toplumumuzda, uygarlığın en yüksek sahnesinde ve insanlığın kültürel zaferinde doğmuş ve uygulanmış” olan soykırım, tamamıyla “modern toplumun, uygarlığın ve kültürün bir sorunu”⁶⁸² olarak ortaya çıkmış, modern ruh tarafından anlamlandırılmış, meşrulaştırılmış ve tedarik edilmiştir.⁶⁸³

Modern soykırım, duyguların denetlenemeyen bir patlaması ve neredeyse amaçsızca yapılan, tamamen irrasyonel bir eylem değildir. Bu aksine, karmaşık ve mat olan toplumsal gerçekliğin yaratamadığı müphemlikten arınmış homojenliği yapay araçlarla gerçekleştirmeye çalışan, rasyonel bir toplum mühendisliği uygulamasıdır.⁶⁸⁴

---

⁶⁷⁷ Arendt, 2012, s.91.

⁶⁷⁸ Arendt, 2012, s.78-79.

⁶⁷⁹ Nazi Almanyası’nın Hava Kuvvetleri Başkomutanı, Prusya Başbakanı, Dört Yıllık Plan Yetkilisi ve son olarak da, Hitler’in Devlet hiyerarşisindeki vekili olan Reich Mareşali Hermann Göring tarafından gönderilen mektuplarda “Avrupa’nın Alman etkisi altındaki bölgelerindeki Yahudi meselesinin tam çözümü (Gesamtlösung)” hayata geçirebilmek için “Yahudi meselesinin arzulanan nihai çözümünü (Endlösung) uygulamaya koymak için... bir genel önerge” hazırlanması gerektiğine değinilmiştir. Arendt, 2012, s.92.

⁶⁸⁰ Arendt, 2012, s.92.

⁶⁸¹ Arendt, 2012, s.93-94.

⁶⁸² Bauman, 2016, s. 15.

⁶⁸³ Bauman, 2016, s. 50.

⁶⁸⁴ Bauman, 2020, s. 60.

Hitler'in ırk temelli mükemmel ve rasyonel toplum ideali, insanlığın tanık olduğu en dehşet verici deneyimlere sebep olmuş, bütün dünyayı derinden etkileyen II. Dünya Savaşı'na giden yolu açmıştır. Girilen bu yol netice itibariyle, yeni bir dünya düzeninin kurulması ihtiyacını ortaya çıkararak, modern egemenlik pratiğini büyük bir dönüşüme uğratmıştır.

3. ULUS DÜZEYİNDEN KÜRESEL ALANA: SINIRLI ALANLARDA “HOMOJENLİK” ÇABASI

II. Dünya Savaşı'nın ardından ulus devletin “homojenleştirme” çabasını, yeni dünya düzeni tasavvuruyla hareket eden küresel sistem devralmıştır. İlk aşamada küresel düzeyde “belirli” ve “sınırlı” alanlarda benzeşmeyi, homojenleşmeyi, standardizasyonu sağlamaya çalışan sistem, bu gayesine ancak egemen devletlerin silikleştirildiği, birbirine bağlanarak entegre edildiği bir düzende varabileceğinin farkındalığıyla hareket etmiştir. Belirli düzeyde homojenleştirilmeye çalışılan bu alanlar, yeni dünya düzeninin reçetesini oluşturan⁶⁸⁵ “barış ve güvenlik”, “ekonomi” ve “insan hakları” olmuştur. Belirlenen, düzenlenen, sınırları çizilerek standartlaştırılan, yer yer yıkılarak yeniden yaratılan bu alanlar, yeni dünya düzeninin üzerine kurulduğu işlevsel sütunları oluşturmuştur. Bu yolda amaca uygun araçlardan faydalanan sistem, homojenleşmeyi belli bir doygunluğa ulaştırarak, neticede kendi düzenini daimi, ebedi ve zorunlu olarak sunan⁶⁸⁶ kozmopolit bir toplum yaratma gayesine yaklaşmıştır.

3.1. Yeni Dünya Düzeni Tarafından Benimsenen Kozmopolit Toplum Gayesinin Tarihsel Kökleri

3.1.1. Kozmopolit Dünya İdeali

Küresel düzlemde homojenleşmeyi sağlama, kozmopolit bir toplum yaratma idealinin kökleri Antik Yunana kadar götürülebilecektir. Antik politik felsefeyi etkisi altına alan efsaneye göre, Zeus'un oğlu *Herakles (Hercule)* kardeşleriyle birlikte, Tanrılar dağı olarak da bilinen *Olympos Dağı*'nda⁶⁸⁷, “Olympos Dağı'nın ulu tanrısı, dünyanın sahibi, tanrılarının ve insanların babası”⁶⁸⁸ Zeus'un şerefine şenlikler düzenler. Zeus için düzenlenen bu oyunlar zamanla, tüm Yunan dünyasını içine alan kapsamlı festivallere dönüşür. Koşu, güreş, disk ve cirit atma gibi çeşitli spor müsabakalarının yanında, sanatsal temsiller ve felsefe toplantılarının da yapıldığı dini tören

⁶⁸⁵ Kuçuradi, 2018, s.251.

⁶⁸⁶ Hardt, Negri, 2003, s.35.

⁶⁸⁷ Can, Ş. (2016). *Klasik Yunan Mitolojisi*. (14.Basım). İstanbul: Ötüken, s.487.

⁶⁸⁸ Can, 2016, s.43.

niteliğindeki *Olimpia Oyunları* süresince, bütün askeri hareketleri yasaklayan “kutsal bir mütareke” ilan edilir.⁶⁸⁹ Kesintisiz bir barış halinin hâkim kılındığı yarışları kazanana ise dönemin en değerlisi olarak kabul edilen zeytin dalından yapılan ve “kotinos” olarak adlandırılan bir taç takılır.⁶⁹⁰

Kotinos, zamanla, ulaşılmak için ardından koşulan “barış” kavramıyla özdeşleştirilmiş⁶⁹¹ ve günümüzde de gerçekleştirilen “Olimpiyat Oyunları (The Olympic Games)”nın sembolü haline gelmiştir. İlk defa M.Ö.776 yılında Zeus adına düzenlenen bir şenlik olarak Olimpiyat Oyunları, *Prometheus*’un Zeus’tan çaldığı ateşle⁶⁹² sembolize edilen “kutsal sonsuz alev”⁶⁹³in yakılmasıyla başlamıştır. Günümüzde hala aynı ritüelle başlatılan Olimpiyat Oyunları’nın kutsal sonsuz alevi Olimpiyat Meşalesini Yunanistan’da bulunan Olympos Dağı’ndaki güneş ışığından dev mercekler ile tutuşturmakta⁶⁹⁴ ve oyunlar bitene kadar söndürülmeyerek, ateşin sonsuzluğuna vurgu yapılmaktadır.

Bütün Yunan dünyasını kapsayarak, kültürleri ve değerleri aynı çatı altında birleştiren Olimpiyat Oyunları, yeniden tasarlanarak tüm dünyayı içine alan, birleştiren bir ritüele dönüştürülmüştür. Olimpiyat Oyunlarını simgeleyen Olimpiyat Bayrağı, Modern Olimpiyatların kurucusu *Pierre de Coubetin* tarafından tasarlanmıştır. İç içe geçen, bütünleşen ve kotinosu simgeleyen beş farklı halkadan oluşan simge, Coubetin’in 1913’de ifade ettiği üzere tesadüfen tasarlanan bir simge olmaktan çok uzaktır. Beyaz arka plan üzerine mavi, sarı, siyah, yeşil ve kırmızı renkli

⁶⁸⁹ Salihpaşaoğlu, 2021 s.56, 57.

⁶⁹⁰ Özcan, B. (Ağustos 14, 2016). *Olimpiyat Sembollerinin İlginç Anlamları*. (<https://barisozcan.com/olimpiyat-sembollerinin-ilginc-anlamlari/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021).

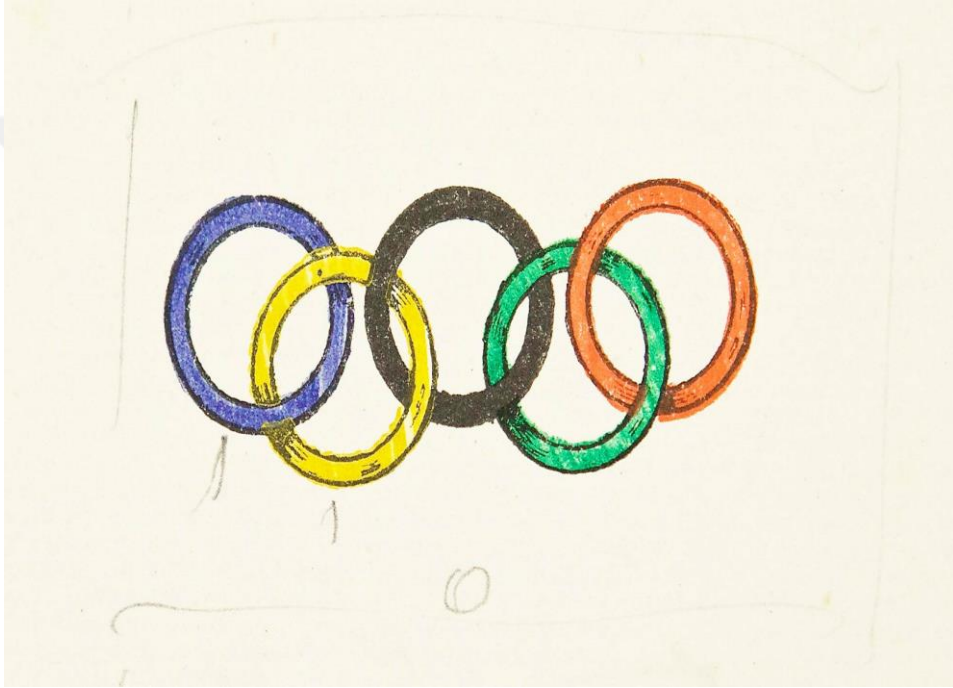
⁶⁹¹ Özcan, B. (Ağustos 14, 2016). *Olimpiyat Sembollerinin İlginç Anlamları*. (<https://barisozcan.com/olimpiyat-sembollerinin-ilginc-anlamlari/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021). International Olympic Committee. “IOC Mission”. (<https://olympics.com/ioc/mission>, Erişim Tarihi: 07.12.2021).

⁶⁹² Efsaneye göre Prometheus, ilk insanı balçıktan yaratmıştır. Tabiatın en aciz mahluku olarak ifade edilen insana acıyan Prometheus, insanları daha iyi bir şekilde yaşatabilmek, kendilerini vahşi hayvanlara karşı tesirli silahlarla koruyabilmek, toprağı sürmeye yarayacak gerekli aletler elde edebilmek için onlara madenleri işlemeyi öğretmeyi ve ateşi vermeyi düşündü. İçi baştanbaşa oyuk fakat tutuşabilir bir özle kaplı olan bir dal aldı ve madenleri eriten ateşten bir kıvılcım çaldı. Elindeki sopanın özüne sakladı ve onu ilahi bir armağan olarak insanlara götürdü. İnsanlar bu ateş sayesinde zavallılıklarını unutarak gurura kapıldılar, kendilerini tanrılarla eşit tuttular ve onlara karşı ödevlerini unuttular. Zeus bu şımarık mahlukların böyle yapacaklarını bildiği için kutsal ateşten onları mahrum bırakmıştı. Kendi haberi olmadan ateşi çalarak insanlara verdiği ve onları şımarttığı için Zeus, Prometheus’a kızarak, onu cezalandırmıştı. Can, 2016, s.26-29.

⁶⁹³ Özcan, B. (Ağustos 14, 2016). *Olimpiyat Sembollerinin İlginç Anlamları*. (<https://barisozcan.com/olimpiyat-sembollerinin-ilginc-anlamlari/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021).

⁶⁹⁴ The Olympic Games. *The Olympic Torch Relay*. (<https://www.olympic.org/olympic-torch-relay>, Erişim Tarihi: 27.03.2021).

beş halkadan oluşan bu tasarım, Olimpiyat Oyunları'na katılan tüm ülkelerin bayrak renklerini simgelerken, beş farklı halka; Afrika, Amerika, Asya, Avrupa ve Okyanusya'yı temsil etmektedir. Bu temsil, bir araya gelmiş, iç içe geçmiş, bütünleşmiş evrensel bir dünya idealini vurgulamaktadır.⁶⁹⁵ Mitolojik kökeninden, sembollerinden ve ritüellerinden ödün vermeyip “Citius, Altius, Fortius (daha hızlı, daha yüksek, daha güçlü)” sloganıyla kendisini var eden Olimpiyat Oyunlarının⁶⁹⁶, aynı ateşle sürdürülen bütünleştirici, kapsayıcı ve kuşatıcı bir dünya idealini taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Resim 3.1. Olimpiyat bayrağı⁶⁹⁷

Barış odağında kozmopolit bir toplum yaratma ideali, Helenistik felsefenin önemli okullarından, doğayı temel alan *Kinik Okul* (*kinizm*, *sinizm*) ve daha sonra omurgasını oluşturduğu *Stoa Okulu* (*stoacılık*)⁶⁹⁸ ile zirveye ulaşmıştır. Kinizm ve

⁶⁹⁵ International Olympic Committee. *The Olympic Rings*. (<https://olympics.com/ioc/olympic-rings> , Erişim Tarihi: 07.12.2021).

⁶⁹⁶ The Olympic Games. *In 1913, Pierre de Coubertin Designed One of The World's Most Famous Symbols*, (<https://www.olympic.org/news/in-1913-pierre-de-coubertin-designed-one-of-the-world-s-most-famous-symbols> , Erişim Tarihi: 27.03.2021).

⁶⁹⁷ The Olympic Games. *In 1913, Pierre de Coubertin Designed One of The World's Most Famous Symbols*, (<https://www.olympic.org/news/in-1913-pierre-de-coubertin-designed-one-of-the-world-s-most-famous-symbols> , Erişim Tarihi: 27.03.2021).

⁶⁹⁸ Çevik, C. (2020). “Sunuş”. Antisthenes, Diogenes. *Kinik Felsefe Fragmanları*. (1.Basım) (Der. ve Çev. C. Cengiz Çevik). (s.vii-xxiii) içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.xv. (1.Basım).

Stoacılık doğaya⁶⁹⁹, erdeme, mutluluğa dayalı yaşamı idealize ederek, “bir kentin değil, bir dünyanın, evrenin vatandaşı” olma ilkesiyle⁷⁰⁰ yola çıkanlar tarafından oluşturulan ortak bir felsefeyi temsil etmektedir. Nereli olduğu sorulduğunda “Atina” yerine “Dünya” cevabını veren Sokrates’in⁷⁰¹ öğrencisi *Antisthenes* ve *Gorgias*’ın okulu olan Kinizm, kendisini “Dünya vatandaşı”⁷⁰² olarak tanıtan *Diogenes (Diyojen)* ile özdeşleştirilmiştir. Kinizm ile paralel olarak doğadaki düzeni örnek alan kusursuz erdemli bir toplum arayışı, ardından gelen Stoa felsefesinin erken dönemlerine de damga vurmuştur.⁷⁰³

Roma İmparatorluğu’nun etkinliğini artırması ve özellikle tüm imparatorluk halklarına uygulanacak bir ortak hukuk fikri olarak *jus gentium*’un yerleşmesiyle⁷⁰⁴, bu felsefe çehre değiştirmeye başlamıştır. *Geç dönem Stoası* ya da *Roma Stoası* olarak adlandırılan bu dönemin temsilcileri olan bir hatip, hukukçu ve siyasetçi olarak *Cicero*, İmparator Neron’un arkadaşı *Seneca* ve bir Roma İmparatoru ve komutan olan *Marcus Aurelius*’un etkisiyle, Stoacı felsefe; Kinik bir felsefe ve Stoacı bir ontolojiden bir yönetim aracına dönüşmeye başlamıştır.⁷⁰⁵

Roma Stoasının önemli temsilcilerinden *Seneca*⁷⁰⁶, “Dünyayı vatanım, üzerimde ve yanımda olup işlerimin ve sözlerimin yargıcı olan tanrıları da onun yöneticileri kabul edeceğim”⁷⁰⁷ ifadesiyle, açık bir dünya vatandaşlığı vurgusu yapmıştır.

⁶⁹⁹ Roma İmparatoru Geç Dönem Stoacılarından Marcus Aurelius’da doğa ile akıl eştir: “Maddi olan her şey bir anda yok olur ve evrenin özüne karışır; her şey evrensel akla geri döner ve her şeyin anısı çabucak gömülür.” Marcus Aurelius. (2020). *Kendime Düşünceler*. (10.Basım). (Çev. Y. Emre Ceren). İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.66, §10.

⁷⁰⁰ Çevik, 2020, s.xvii.

⁷⁰¹ Montaigne, M. (1965). “Education of Children”. *The Complete Essays of Montaigne*. (Çev. Donald M. Frame). Stanford: Stanford University, s.116. Sokrates’in gerçekten böyle bir laf edip etmediği tartışmalı olsa da, aynı öykü Cicero, Epiktetos ve Plutarkhos tarafından da ifade edilmiştir. Plutarkhos, *De Exilio* adlı eserinde Sokrates’i kendisini “Atinalı ya da Yunanlı değil, kozmoslu” olarak tanıttığı için över. Benhabib, Ş. (2017). *Buhran Çağında Haysiyet: Zor Zamanlarda İnsan Hakları*. (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Koç Üniversitesi, s.23.

⁷⁰² Antisthenes, Diogenes, 2020, s.224.

⁷⁰³ Çevik, C. (2020). “Sunuş”. Seneca. (2020). *Mutlu Yaşam Üzerine, Yaşamın Kısıllığı Üzerine*. (8.Basım) (Çev. C. Cengiz Çevik). (s.v-xiii) içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.ix-x.

⁷⁰⁴ Douzinas, C. (2017). *İnsan Hakları ve İmparatorluk*. (1.Baskı). (Çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.164.

⁷⁰⁵ Douzinas, 2017, s.165.

⁷⁰⁶ Ceren, Y. E. (2020). “Sunuş”. Aurelius, M. *Kendime Düşünceler*. (10.Basım). (Çev. Y. Emre Ceren). (s.v-x) içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası, s.vi.

⁷⁰⁷ Seneca. 2020, s.28.

Cicero'nun ifadesiyle, bu ideal "tüm evrenin tek bir kent olması"dır⁷⁰⁸ ve bu evren ancak Cicero'nın "gerçek" sıfatını yakınlaştırdığı bir hukuk ile kurulacaktır:

Gerçek hukuk, herkesin bildiği doğaya uygun, aklın hukukudur; değiştirilemez, ortadan kaldırılamaz, buyrukları ile insanları ödevlerini yerine getirmeye sevk eder ve yasakları ile kötülüklerini engeller... Ne Roma'da bir hukuk Atina'da başka bir hukuk olacaktır, ne de yarın bugün olduğundan farklı bir hukuk; tek ve aynı hukuk, ebediyen ve değişmeyecek şekilde tüm halklar ve çağlar için geçerlidir; ve tasarımcısı, tefsircisi ve koyucusu Tanrı, her şeyin tek ve evrensel hâkimi ve yöneticisidir.⁷⁰⁹

3.1.2. Tüm Dünyaya Hâkim Olan Tek Bir Yönetim: Dante Alighieri'nin "Evrensel Monarşi"si

Tüm dünyaya hâkim tek bir yönetim *Dante Alighieri* tarafından kaleme alınan "Monarşi (La Monarchia)" eserinde "evrensel monarşi (ecclesia universalis)" ile idealize etmiştir.⁷¹⁰ Dante, tıpkı Machiavelli gibi İtalya'daki parçalanmışlıktan etkilenmiş ve siyasal düşüncesini evrensel barış üzerine yoğunlaştırmıştır.⁷¹¹ "Evrensel barışı (pax universalis)" sağlayacak olan, yeryüzündeki siyasi oluşumların hepsinin tek kişinin yönetimi altında birleştiği evrensel monarşi⁷¹², tüm "dünyanın

⁷⁰⁸ Cicero. (2016). *Stoacıların Paradoksları*. (2.Baskı). (Çev. Serap Gür Kalaycıoğulları, Ceyda Üstünel Keyinci). Ankara: İmge, s.54. "Yurdumuz sularımızla sınırlı değil, aksine tüm dünyadır; tanrılar kendilerine ortak ederek bize bir ev ve vatan verdiler." Cicero. (2014). *Devlet Üzerine*. (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: İthaki, s.126.

⁷⁰⁹ Cicero, 2014, s.201-202. Metnin alternatif çevirisi için: Douzinas, C. (2018). *İnsan Haklarının Sonu*. (Çev. Kasım Akbaş, Umre Deniz Tuna). Ankara: Dipnot, s.164.

⁷¹⁰ "Ortaçağ'da Petrus Damiensis, Wippo, Vido Osnaburgensis, Engelbert de Volkesdorf, Yurdanus d'Osnabruch ve Farabi gibi filozofların Dante'den önce 'evrensel devlet' düşüncesini ortaya atmış oldukları görülür. Damiensis'e göre, dünyadaki bütün Krallar İmparatora bağlı olmalıdır. Wippo'ya göre, bu İmparator dünyanın başı olmalıdır. Volkesdorf, insanlığın tek yasası olan tek bir ulus olduğunu ve daha sonra tek bir 'cumhuriyet' oluşturacağını savunur. Bütün Krallıklar, tek bir Hristiyan İmparatorluğuna ve Hristiyan İmparatora bağlı olmalıdır. Hristiyanlık bütün dünyaya yayılınca kendiliğinden bir evrensel İmparatorluk kurulmuş olacaktır. Farabi ise, insanların meydana getirdikleri toplulukları yetkin olup olmamaları açısından ikiye ayırdıktan sonra; yetkin olanları da küçük, orta ve büyük diye üçe ayırır. Büyük topluluktan kastettiği, Stoisizm anlayışına uygun olarak, diğer bütün küçük ve orta toplulukların hepsini içine alacak olan dünya topluluğudur. Bütün insanları içine alan bu evrensel toplum, toplulukların en yetkindir. Evrensel toplum, bütün ulusları mutluluğa ulaştırmaya çalışan üstün bir dünyadır, yani en büyük ve en üstün olan sitedir." Korkmaz, 2002, s. 174. Nitekim bu düşünce Francisco de Suárez'in devlet teorisine de hâkim olmuştur: "Suárez de çağdaşı birçok filozof gibi monarşinin en iyi yönetim biçimi olduğunu savunur. Görüşünü Aristoteles'in fikirleri ile gerekçelendirir. Buna göre tek bir kişi, yönetimden ve Tanrı'nın evrene ilişkin planından bütünlük içinde bir sonuç çıkarılabilir." Hazar, Z. (2016). *Francisco Suárez'de Yasa, Devlet ve Sosyal Sözleşme*. Ankara: Astana, s.130- 131.

⁷¹¹ Etgü, 2018, s.47. Değirmenci, R. (2021). *Meşruiyet ve Hukukilik Çerçevesinde Saf Hukuk Kuramı*. (1.Baskı). Ankara: Astana, s.162.

⁷¹² Salihpaşaoğlu, 2021, s.128.

refahı için gerekli”⁷¹³dir. Dante, daha sonra “Pax Romana (Roma Barışı)”⁷¹⁴ olarak adlandırılan İmparator *Augustus Ceaser* döneminde, Roma İmparatorluğunun, İlahi Hüküm sayesinde⁷¹⁵, muazzam bir evrensel monarşiye ulaştığını belirtmiştir. Dante için, Pax Romana ile gerçekleşen evrensel monarşi, Babil’den kaçışın tek yolu⁷¹⁶, doğanın istediğidir.⁷¹⁷

Ancak barış ve güvenliğin sağlanması ile tabiatın, aklın, Tanrı’nın istediği evrensel yönetime eriştirecektir. Erken dönem Stoacılık ve Kinizmde felsefi dayanağını bulan, Yunan felsefesinin iki anahtar kavramı olan⁷¹⁸, eski Yunanca’da “evren”, “dünya”, “kainat” anlamlarına gelen⁷¹⁹, dünyanın “dike (düzen)”sinin tanzimini, tüm varlıkların “physis (doğa)”ini, sosyal alışkanlıkların “ethos”unu, gelenek ve yasaların “nomos”unu ve en önemlisi var olan her şeyin “logos”unu veya rasyonel temelini ifade eden, uyumlu ve düzenli evren⁷²⁰ “cosmos” ile Antik Yunan kent devletlerini ifade eden “polis” kelimelerinin birleşiminden türeyen, 1800’lerde “yerelden, ulusal önyargılardan ve bağılıklardan, sınırlardan” kurtuluşu ifade eden, “dünyanın her yerine ait, hiçbir yerde veya toplumla sınırlı olmama” idealini ifade eden bir kavram olarak ortaya çıkarak, bir felsefi düşünüşe dönüşen “kozmpolitanizm (cosmopolitanism)”, bütün insanlığı tek bir topluluk olarak kabul eden bir ideolojiye atıf yapmaktadır.⁷²¹ *Costas Douzinas*’ın ifade ettiği gibi;

⁷¹³ Dante. (2017). *Monarşi*. (1.Baskı). (Çev. Begüm Yiğit). İstanbul: Pinhan, s.74, 94.

⁷¹⁴ Bu ideoloji, Romalıların fethettikleri ülkelerde kurdukları egemenliğe ve bu egemenlik altında oluşturdukları savaşız beraber yaşama anlayışına dayanıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yeşilçayır, C.(2017). *Ebedi Barış: Pax Romanadan Birleşmiş Milletlere*. (1.Baskı). İstanbul: Tezkire, s.8 vd.

⁷¹⁵ Dante, 2017, s.127.

⁷¹⁶ Dante, bunu Mezmurlar 2, 1-3’teki ayete referans vererek açıklamaktadır: “Nedir uluslar arasındaki bu kargaşa? Neden boş düzenler kurar bu halklar? Dünyanın kralları saf bağlıyor, hükümdarlar birleşiyor; Rabb’e ve meshettiğine karşı. ‘Koparalım onların kayışlarını’ diyorlar, ‘Atalım üzerimizden bağlarını’”. Dante, 2017, s.99.

⁷¹⁷ Dante, 2017, s.146.

⁷¹⁸ Douzinas, 2017, s.160.

⁷¹⁹ Nişanyan Sözlük. *Kozmos*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kozmos&lnk=1>, Erişim Tarihi: 10.02.2021). “Cosmos genelde ‘evren’ olarak tercüme edilmektedir ve kuşkusuz ‘harmoni’ anlamındaki Pythagorasçı cosmos görüşünün etkisiyle gelişmiştir. Bu görüş farklı bileşenleri tek bir tutarlı bütün içinde birleştirmeyi varsayar... Bu tema üzerine ... temel görüşü bize sunan, Herakleitos’un kaleme aldığı bir bölümdür. Burada şöyle der: ‘Herkes aynı olan bu cosmos’u hiçbir tanrı veya insan yaratmadığı gibi, asla yaratılmamış, yaratılmamakta ve yaratılamayacaktır: Sürekli canlı kalacak, hiç bitmeyecek ölçüde tutuşan bir alevdir.’” Nascimento, A. (2016). “İnsan Hakları ve Kozmpolitlik Paradigmaları: Haklardan İnsanlığa”. Bachmann, M. L.; Nascimento, A. (Der.). *İnsan Hakları, İnsan Haysiyeti ve Kozmpolit İdealler*. (içinde s.99-128). İstanbul: Koç Üniversitesi, s.109-110.

⁷²⁰ Douzinas, 2017, s.160.

⁷²¹ Online Etymology Dictionary. *Cosmopolitan*. (https://www.etymonline.com/search?q=cosmopolitan&ref=searchbar_searchhint, Erişim Tarihi: 10.02.2021).

Cosmos, ideal dünya düzeni ile polis, empirik sosyal gerçeklik, arasındaki çatışma, en büyük metafizik bölümlerden biridir. Bu bölümlenmenin aşkınlığına verilen isim olarak cosmopolis, erken dönem ütopyalarının en büyüklerindendir.⁷²²

3.1.3. Ebedi Barış Üzerine İnşa Edilen Bir “Dünya Cumhuriyeti”: Immanuel Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Deneme”si

Immanuel Kant, 1795 tarihli “Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme (Zum ewigen Frieden- Ein philosophischer Entwurf)”⁷²³⁷²⁴ adlı eserinde tabiata dayanan ve onun tarafından teminat altına alınan evrensel bir barış için bir formülasyon ortaya koymuştur.⁷²⁵ Tabiat halini (status naturalis), bir barış hali değil de, “*her zaman ilan edilmiş olmasa bile her an patlayabilecek bir harp hali*”⁷²⁶ olarak nitelendiren Kant, bu durumdan kurtuluşun ancak ebedi barış halinin sağlanması ile mümkün olabileceğini ifade etmiştir:

Böyle olunca bir barış halinin kurulması gerekir; çünkü düşmana karşı korunmuş olmak için, düşmanca hiçbir fiilin işlenmez olması yeter bir teminat sayılamaz; her komşu, diğerinin şahsi güvenliği hakkında teminat vermelidir; bu da ancak kanuni bir hal (hukuk düzeni) içinde olabilir; böyle bir düzen kurulmazsa, herkes

⁷²² Douzinas, 2017, s.183.

⁷²³ Kant, I. (1960). *Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme*. (Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. No.33. Habermas, Kant’ın söz ettiği “ebedi barış” ifadesinin ne anlama geldiğini şöyle ifade eder: “Kant’ın zihnindeki savaş tablosu, Westphalia Barış Antlaşması’ndan sonra, çatışmaları uluslararası hukukla çözmenin meşru bir yolu olarak güçler dengesi sisteminde kurumsallaşan sınırlı savaş anlayışıdır. Böylesi bir savaşın sona ermesi, barış koşullarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla belirli bir barış antlaşması uluslar arasındaki belirli bir savaşa son verebiliyorsa, bütün halklar arasındaki bir barış sözleşmesi de ‘savaşa son noktayı koyacak’ ve savaşın kötülüklerini ortadan kaldıracaktır. Kant’taki ‘ebedi barış’ ifadesinin anlamı budur.” Habermas, J. (2005). “İki Yüzyıl Sonrasında Geriye Bakışın Kazanımlarıyla Kant’ın Ebedi Barış İdesi”. *Cogito*. 41-42, s.383.

⁷²⁴ Kant, denemesine hicivli bir yaklaşımla başlar. “‘Ebedi barış’ sözünü, ‘Hollandalı bir hancının, bir mezarlık resmi çizilmiş tabelası’nda görmüş, tabela üzerindeki mezarlık resmi dikkatini çekmiş ve kendine şu soruyu sormuştur: Acaba hancı bu sözler ve resimle neyi kastetmiştir? Kant, tabelanın işaret ettiği muhtemel anlamları şöyle sıralar: ‘Hancı tüm insanlığı kapsayan bir imada bulunmuştur’. İnsanlık için ebedi bir barış, ancak mezarlıktaki ölümcül huzurda mümkündür. Bu halin dışında ebedi barış aramak doğru değildir. ‘Harbe doymaz hükümdarlara’ atıfta bulunmak istemiştir. Ebedi olacak bir barış, ancak savaşa doymayan hükümdarların bütün dünyayı yok etmeleriyle insanlığın ortadan kalkmasından sonra hüküm sürebilir. Bu anlamda barış insanlık ortadan kalktığında sağlanacak bir haldir. ‘Ebedi barış rüyasını gören filozoflara göndermede bulunmuştur.’ Ebedi barış fikri, birtakım hayalperest filozofların uydurduğu, rüyasını gördüğü bir haldir. Halbuki barış, erişilebilir bir hal olmayıp ancak ölümün soğuk gerçekliğinde (mezarlık meselesiyle gösterilmiş olan bu gerçeklikte) mümkündür. Hayalperest filozoflar bu gerçeği göz ardı ederek rüya görmekten başka bir şey yapmazlar.” Ökten, 2001, s.94-95.

⁷²⁵ Bozkurt, E. (2007). “Kant’ın Ebedi Barış Üzerine Denemesinin Günümüze Yansıması”. *Anayasa Yargısı*. 23(1), s.502.

⁷²⁶ Kant, 1960, s.17.

diğerinden boşu boşuna bu çeşit bir korunma bekledikten sonra, komşusuna düşman muamelesi yapabilir.⁷²⁷

Ebedi barış savunusunda Kant⁷²⁸, savaş halinin bir yandan bir an önce kurtuluşa erilmesi gereken bir durum olarak görürken, diğer yandan da ebedi barış için gerekli bir aşama olduğunu ifade etmiştir.

Savaş insanların amaçlanmamış (dizginlenmemiş tutkularının uyandırdığı) bir girişimleri olsa da, (belki de) yüksek bilgeliliğin derinlerinde gizlenmiş bir girişimdir ki, amacı devletlerin özgürlük içinde yasallıklarını ve bu yolla onların ahlaksal olarak temellendirilmiş bir dizgelerini kurmak, ya da hiç olmazsa bunu hazırlamaktır. İnsan soyunun başına getirdiği dehşet verici yıkımlara karşın... gene de,..., savaş kültüre hizmet eden tüm yetenekleri en yüksek dereceye geliştirmek için... bir güdüdür.⁷²⁹

Ebedi barışa erişmede “savaşı” bir basamak, bir güdü, bir tetikleyici neden olarak gören Kant’ın bu felsefesi *Hannah Arendt* tarafından şu şekilde yorumlanmıştır:

İlerleme ve uygarlık göz önüne alındığında savaşlar neye yarar?... Elbette, doğanın “nihai tasarımı”, “kozmpolit bir bütün, birbirlerine zarar verecek eylemlerde bulunabilecek devletlerden oluşan bir sistemdir.” Yine de “insanların dizginlenemeyen hırslarıyla harekete geçirilen... kasıtsız bir girişim” olarak savaşın, sonunda ulaşılacak olan kozmpolit bir barışa hazırlık görevi görmesinin nedeni, sadece apaçık anlamsızlığı değildir.⁷³⁰

Patlamaya hazır bir savaş hali tehdidi, insanları bu halden bir an önce kurtularak, “eşitlik” ve “hürriyet”in olduğu, “tek ve müşterek kanun koyucuya bağlılık” prensiplerine dayanan “tek düzen” gerekliliğine itmiştir.⁷³¹ Bireyler arasındaki doğa durumunu sonlandırarak barışı sağlayabilecek bu tek düzen “ya, devletlerin birbirleriyle münasebetleri bakımından devletler hukukuna (*ius gentium*)”, “ya da evrensel bir insanlık devletinin üyeleri sıfatıyla, birbirlerine tesir icra eden insanlar ve devletler olmaları bakımından bir dünya vatandaşlığı hukukuna (*ius cosmopolitanum*)”⁷³² dayanacaktır.

Tekil düzenlerden müteşekkil devletlerin bir araya gelmesiyle oluşan uluslararası sistem de tıpkı devlet öncesinde bireylerin bulunduğu tabiat haline benzer bir durumu çağrıştırmaktadır:

---

⁷²⁷ Kant, 1960, s.17.

⁷²⁸ Kant, 1960, s.29.

⁷²⁹ Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. (1.Baskı). (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea, §83, s.324.

⁷³⁰ Arendt, H. (2005). “Kant’ın Siyaset Felsefesi Üzerine Notlar”. (Çev. Yasemin Tezgiden). *Cogito*. Sayı: 41-42, İstanbul: Yapı Kredi, s.353.

⁷³¹ Kant, 1960, s.18.

⁷³² Kant, 1960, s.18.

Fertler için olduğu gibi, devletleri teşkil eden milletler için de, tabii halde ve kanunlardan yoksun olarak yaşamak, sadece komşulukları yüzünden bile, bir tehdit yaratır. Bu devletlerden her biri, kendi güvenliğini teminat altına alabilmek için, beraberce herkesin haklarını sağlayacak bir esas teşkilat kurulmasını isteyebilir. Böylece, bir milletler federasyonu kurulmuş olacaktır.⁷³³

Kant tarafından kaleme alınan “Yaygın Değişler Üzerine: Teoride Doğru Olabilir ama Pratikte Geçerli Değil (Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis)”⁷³⁴ denemesinde ifade edildiği üzere, “akılsal temeller üzerinde teoride geçerli olan” milletler federasyonu, “evrensel barış” ve “kozmpolit bir anayasa”yla taçlandırılacak ve pratikte de geçerli hale gelecektir. Kozmpolit bir anayasa, bu noktada devletler arası karışıklık, çatışma, savaş durumunu sona erdirecek bir toplum sözleşmesi olarak düşünülmüştür.⁷³⁵ Devletler arası dengeye dayalı evrensel bir halin oluşturulmasını sağlayarak doğanın gizli planının gerçekleşmesine yardımcı olarak kozmpolit anayasa ile idealize edilen “dünya vatandaşlığı”⁷³⁶ gerçekleştirilecektir.

Devletler arası uyumsuzluklarda savaşı şiddetle lanetleyen, tüm ahlaki kanunların yüce mahkemesi olan akıl, kozmpolit ideale giden yolda barış halini bir “mükellefiyet”⁷³⁷ olarak addeder. Devletler arası ittifakın ve federasyonun gayesi; “herhangi bir devlet üzerinde hükümlanlık kurmak değil”, sadece “ittifaka katılan devletin tabii halde insanlar hakkında olduğu gibi, amme gücünün zorlanmasına tabi olmaksızın, hürriyetini teminat altına almaktır.”⁷³⁸ Ebedi barışa götürecek bu yol, barış ittifakının dayandığı bir federalizm fikrini gerçekleştirebilecektir.⁷³⁹

Kant, bu oluşumu biraz daha ileri giderek bir “milletler devleti (civitas gentium)” olarak nitelendirir:

---

⁷³³ Kant, 1960, s.22.

⁷³⁴ Kant, I. (2010). “Yaygın Bir Söz Üzerine: Teoride Doğru Olabilir ama Pratikte İşe Yaramaz (Teori ve Pratik)”. (Der. Hakan Çörekçioğlu). *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (içinde s.17-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.56.

⁷³⁵ Habermas, 2005, s.384.

⁷³⁶ Kant, I. (1784). *Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View*. (<https://web.itu.edu.tr/~girayg/comprehensive/docs/Kant%2520-%2520Idea%2520for%2520a%2520Universal%2520History%2520....pdf+%&cd=5&hl=tr&ct=clnk&gl=tr#11> , Erişim Tarihi: 14.03.2021).

⁷³⁷ Kant, 1960, s.24.

⁷³⁸ Kant, 1960, s.24.

⁷³⁹ Kant, 1960, s.25. “Politikanın ahlakla bağdaşması da, ancak federatif bir birlikle gerçekleşebilir; bu birlik de hukuk prensipleri bakımından a priori ve zaruridir; her türlü politikanın hukuki temeli, en geniş anlamıyla, bu çeşit meşru bir federalizme dayanır; başka türlü olursa, bütün ustalığı ihtiyatsızlıktan ve gizli haksızlıktan ibaret kalır.” Kant, 1960, s.54.

Devletlerin birbirleriyle münasebetlerinde harbe açık kanunsuz durumdan kurtaracak, akla uygun tek yol, tek tek insanlar gibi, vahşi ve başıboş hürriyetlerinden vazgeçerek umumi kanunların müeyyidesi altına girmek ve daima gelişerek sonunda bütün dünya milletlerini kucaklayacak bir milletler devleti (civitas gentium) kurmaktır.

Bu milletler devletinden bir “dünya cumhuriyeti”ni kasteden Kant, ebedi barışın bir ilkesi olarak “dünya vatandaşlığı hakkı”nın, iç ve dış hukuku ihya eden ve yazılmamış kanunlar manzumesinin tamamlanmasında “zaruri bir son adım” olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴⁰ Dünya vatandaşlığının, önce tüm insanlar için insan haklarını sağlayacak bir kamu hukukuna, oradan da istikrarlı bir şekilde “ebedi barış”a yükseltilmesi gerekmektedir.⁷⁴¹

3.1.4. “Dünya Cumhuriyeti”nin Hayata Geçirilmesi Yolundaki Atılan İlk Adımlar

Kant’ın gösterdiği dünya vatandaşlığı hukuku, 1915’ten itibaren⁷⁴², uluslararası örgütlerle ve metinlerle kurumsal bir kimlik kazanmaya başlamıştır.⁷⁴³ 1915 yılında temelde savaştan korunmaya ve devletlerin uluslararası alanda organizasyonunu sağlamaya yönelik olarak oluşturulan ilk topluluk olan “İngiliz Uluslar Topluluğu (The British League of Nations Society)”nu, 1915’te Philadelphia’da ABD eski Başkanı *William Howard Taft* öncülüğünde⁷⁴⁴ kurulan uluslararası barışı, uzlaşmayı zorunlu kılan “Barışı Güçlendirme Cemiyeti (The League to Enforce Peace)”⁷⁴⁵ izlemiştir. Barışı amaçlayan, uluslar arasında bir birlik kurulmasına yönelik ilk fikirler, ABD eski Başkanı *Theodore Roosevelt* tarafından yapılan 1910 yılı Nobel Ödülü açılış konuşmasında dile getirilmiştir:

Nihayetinde, barışa dürüstçe eğilen bu büyük güçler, sadece kendi aralarında barışı korumak için değil, gerekirse başkaları tarafından bozulmasını önlemek

⁷⁴⁰ Kant, 1960, s. 26.

⁷⁴¹ Kant, 1960, s. 28.

⁷⁴² Bu tarihten önce bir birlik, topluluk, cemiyet oluşturulmamış olsa da uluslararası barışa dair 1899’da Hague’da düzenlenen “Uluslararası Barış Konferansı (International Peace Conference)” düzenlenmiştir. Konferans sonunda, 1902’de faaliyete geçen “Uluslararası Daimi Adalet Divanı (Permanent Court of Arbitration)” kurulmuştur.

⁷⁴³ Habermas, J. (2007). “Uluslararası Hukukun Anayasalaştırılması için Bir Şans Daha Var Mı?”. J. Habermas (Ed.), *Bölünmüş Batı*. (1.Baskı). (Çev. Dilman Muraoğlu). (içinde s.107-180). İstanbul: Yapı Kredi108.

⁷⁴⁴ Taft, W. H. (1916). *The Proposal for A League to Enforce Peace: Affirmative*. (https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/3939/, Erişim Tarihi: 12.03.2021).

⁷⁴⁵ The New York Times. (June 18, 1915). *League to Enforce Peace is Launched*. (<https://www.nytimes.com/1915/06/18/archives/league-to-enforce-peace-is-launched-american-branch-of-proposed.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2021).

için, bir Barış Cemiyeti (a League of Peace) oluşturursa, bu zekice bir hareket olur.⁷⁴⁶

Roosevelt, bununla da kalmamış, Eylül 1914'te ulus egemenliğini koruyarak, silahlandırmayı sınırlandıracak bir birlik önerisinde de bulunmuştur: “Dünya Barış Topluluğu (World League for the Peace of Righteousness)”.⁷⁴⁷

Tüm bu gelişmeler, Kant'ın felsefesiyle ve eserleriyle yakından ilgilendiği bilinen⁷⁴⁸ ABD Başkanı *Woodrow Wilson* tarafından önemli bir noktaya getirilmiştir. Wilson, 8 Ocak 1918 tarihinde “Birleşik Amerika Kongresi (United States Congress)”nde ilan ettiği “Wilson Planı” olarak da adlandırılan⁷⁴⁹ “On Dört İlke (The Fourteen Points)” ile milletler birliği idealini güçlendirmiştir. Kozmopolit düzen idesinin ele alınarak, politika pratiğine uygulanması yolunda önemli bir basamak olarak kabul edilen⁷⁵⁰ Wilson İlkelerin sonuncusu, uluslararası bir teşkilat kurulması idealini açıkça ifade etmiştir:

Büyük ve küçük bütün devletlere siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini karşılıklı olarak garanti altına almak imkanını sağlamak amacı ile bir milletler teşkilatı kurulması⁷⁵¹

“Yeni Dünya”nın tasarımını ifade eden⁷⁵² On Dört İlke ile Wilson, bir taraftan bir milletler teşkilatı kurulması idealini ortaya koyarak kozmopolit bir sistemi inşa etmeye, başka bir eksenle birleştirmeye; diğer taraftan ise ilkeleri arasına koyduğu “self determinasyon (self- determination)” ilkesi ile devletleri parçalamaya, dünyadaki parçaları artırmaya çalışmıştır. Küçük parçalara ayrılan devletler, modern dünyanın bir gereği olan güvenlik, belirlilik ve aitlik ihtiyacının bir sonucu olarak bütünün bir

⁷⁴⁶ Roosevelt, T. (May 5, 1910). *International Peace*. (<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1906/roosevelt/lecture/> , Erişim Tarihi:12.03.2021)

⁷⁴⁷ Thompson, J. L. (2013). *Never Call Retreat: Theodore Roosevelt and Great War*. New York: Palgrave Macmillan, s.33. Gamble, R. M. (2014). *The War for Righteousness: Progressive Christianity, The Great War and The Rise of the Messianic Nation*. New York: Open Road Media, s.97-98.

⁷⁴⁸ “Wilson’un Princeton Üniversitesinde okurken Kant’ın felsefesiyle tanışma imkânı bulduğu ve yoğun şekilde Kant’ın eserleriyle ilgilendiği bilinmektedir. Bunun yanında Wilson’un 1908 yılından itibaren bir barış cemiyeti olan ve Kant’ın barışla ilgili düşüncelerinin çok popüler olduğu American Peace Society (Amerikan Barış Derneği)’e üye olduğu kayıtlarına rastlanmaktadır. 1897 yılında bu cemiyetin yayın organı olan Advocate of Peace (Barış Savunucusu)’de, Ebedi Barış’ın İngilizce çevirisi yayınlanmıştır.” Yeşilçayır, 2017, s.152- 153.

⁷⁴⁹ Erim, N. (1943). “Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler”. *AÜSBFD*. 1(10), s.33.

⁷⁵⁰ Habermas, 2005, s.393.

⁷⁵¹ Armaoğlu, F. (2020). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. (27.Baskı). İstanbul: Kronik, s.111-112.

⁷⁵² Fromkin, D. (2008). *Barışa Son Veren Barış*. (5.Baskı). (Çev. Mehmet Harmanacı). İstanbul: Epsilon, s.223-230.

parçası olma arzusu duymuşlardır. Bu bütün, Wilson tarafından tasarlanan “Milletler Teşkilatı” olmuştur.

Wilson, Milletler Teşkilatının kurulmasına ilişkin ortaya konulan bu tasarımını, 4 Temmuz 1918’de George Washington’un Vernon Dağı arazisindeki mezarında düzenlenen büyük bir vatandaş toplantısında, dünya halklarının uğrunda savaştığı ve barıştan önce kabul edilmesi gereken, insanları özgür kılacak dört amaç arasında sayarak, yeniden vurgulamıştır:

Özgür ulusların birleşik gücünün her hak ihlalini kontrol edilmesini sağlayacak bir barış örgütünün kurulması ile barış ve adaleti daha güvenli hale getirecek ve ilgili halklar tarafından dostane şekilde üzerinde anlaşmaya varılamayan uluslararası konularda yaptırım yetkisine sahip kesin görüş bildiren bir mahkemenin oluşturulması⁷⁵³

Uluslararası bir mahkemeyi de bünyesinde barındıran “şeffaf”⁷⁵⁴ bir “evrensel” örgüt kurulmasını içeren bu öneriler, ABD’nin Avrupa ve oradan da dünya politikasına aktif olarak etki etmeye başlama arayışının ve hatta -tercihen ABD önderliğinde- bir “dünya hükümeti” kurulması çağrısının bir göstergesi ve sonucu olarak okunmuştur.⁷⁵⁵ Bu gaye doğrultusunda, Başkan Wilson, Fransa Başbakanı *Georges Clemenceau* ve İngiltere Başbakanı *Lloyd George* liderliğinde⁷⁵⁶, 25 Ocak 1919’da toplanan “Paris Barış Konferansı (Paris Peace Conference)”nda temelde “uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlama”yı amaçlayan “Milletler Cemiyeti (League of Nations)”

⁷⁵³ Wilson, W. (July 4, 1918). *President Wilson’s July 4, 1918 Speech at Mount Vernon*. (<https://www.mountvernon.org/preservation/mount-vernon-ladies-association/mount-vernon-through-time/mount-vernon-during-world-war-i/woodrow-wilsons-july-4-1918-mount-vernon-speech/>, Erişim Tarihi: 08.09.2021).

⁷⁵⁴ Wilson, Kant’ın etkisiyle oluşturulacak milletler arası birlikte şeffaflığı ilk sıraya koymuştur. Kant, Ebedi Barış Üzerine Felsefi Denemesinde, “içinde gizlenmiş yeni bir harp vesilesi bulunan hiçbir anlaşma bir barış anlaşması sayılamaz” diyerek şeffaflığın ebedi barış için olmazsa olmaz olduğunu ifade etmiştir. Wilson da bu etkiyle, 14 Noktanın ilk maddesinde “açık barış anlaşmaları ve gelecekte de açık bir diploması”nın önemine vurgu yapmıştır.

⁷⁵⁵ Bu politikanın arka planında, 1776’da İngiltere’den bağımsızlaşan kolonilerden oluşan ABD’nin 1823’te Beşinci Başkanı James Monroe tarafından ilan edilen doktrine dayanmaktadır: “Başkan Monroe, bir yandan tüm kıta politikasında söz sahibi olduğunu iddia ve ilan ederek Avrupalıları kıtaya karıştırmamakta, diğer yandaysa kendisinin de Avrupa işlerine karışmayacağını ilan etmektedir. Yeni kurulan ve güçlenme iddiasında olan ABD’nin bu politikası, 1861-1865 iç savaşı sonrasında sağlanan ‘iç/ulusal’ birlikle yeni bir aşamaya evrilmiştir. Nitekim ABD, genellikle iktisadi ve siyasi soft power unsurlarıyla, gerektiğinde de 1868’de İspanya’ya karşı Küba ve Filipinler gibi bölgelerde giriştiği savaşla görüldüğü üzere güç kullanarak ülkesi hatta kıtası dışına aktif bir aktör olarak çıkmaya başlamıştır. 1904’te Başkan Theodore Roosevelt de Monroe Doktrini’ni bir anlamda tadil etmiş (Roosevelt Corollary) ve Avrupalıların kıta dışında tutulması için gerekirse kuvvet kullanılacağını açıklamıştır. Böylece ilan edilen kıta hâkimiyeti ve hatta hamiliği rolü, ABD’yi önemli bir bölgesel/kıtasal güç yapacaktır. Bu sürecin bir sonraki evresi, Birinci Dünya Savaşı’na sonradan ve ‘kurtarıcı’ olarak dâhil olunmasıdır.” Denk, 2019, s.89.

⁷⁵⁶ Sander, 2009, Siyasi Tarih 1918-1994, s.400.

kurulmuştur. Modern devletler arası ilişkiler döneminin uluslararası ilişkilere dönüşmesinin ilk ciddi ve somut örneği olarak kabul edilen⁷⁵⁷ Milletler Cemiyeti'nin kuruluş belgesi olan 26 maddelik “Milletler Cemiyeti Misakı (Covenant of League of Nations)”, ayrı/özel bir antlaşma olarak değil de Savaş sonrası mağlup devletlerle imzalanan antlaşmaya ek olarak kabul edilmiştir. Daha sonra “tüm barışlara son veren barış”⁷⁵⁸ olarak adlandırılan “Paris Barış Antlaşmaları”⁷⁵⁹na eklenen Misak, “barışın egemen kılınması”nı temel gaye olarak kabul etmiş ve bu gayeye ulaşmak için üyelerine birtakım yükümlülükler yüklemiştir:

Uluslararası iş birliği geliştirmek ve uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak için, savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek, gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek; hükümetlerce, bundan böyle eylemsel davranış kuralı kabul edilen uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak; örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve antlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklerle titizlikle saygı göstermek⁷⁶⁰

Kuruluş sürecinde “dünya hükümeti” benzetmesi yapılan, temel uluslararası sorunların ele alınmasında çok taraflı ve süreklilik taşıyan, gizlilikten uzak, evrensel bir kurumsal yapı olarak tasarlanan Milletler Cemiyeti⁷⁶¹, dünya barışı amacına ulaşamamıştır.⁷⁶² Wilson tarafından “tüm savaşları sona erdirecek savaş (a war to end all wars)”⁷⁶³ olarak nitelendirilerek dahil olunan I. Dünya Savaşı'nın ardından

⁷⁵⁷ Denk, 2019, s.85, 91.

⁷⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Fromkin, D. (2008). *Barışa Son Veren Barış*. (5.Baskı). (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Epsilon.

⁷⁵⁹ Bu antlaşmalar, Almanya'yla imzalanan Versay Antlaşması (Treaty of Versailles) , Avusturya-Macaristan'la imzalanan Sen Jermen Antlaşması (of Saint- Germain), Bulgaristan'la imzalanan Nöyyi Antlaşması (Treaty of Neuilly) ve Osmanlı Devleti'yle imzalanan ama yürürlüğe girmeyen Sevr Antlaşmasıdır (Treaty of Serves). Her ne kadar ilk üç antlaşma yürürlüğe girmiş olsa da hem literatürde hem de resmi belgelerde kurucu metnin Versay Antlaşması'nın içinde yer aldığı belirtilmekte, yürürlüğe giren diğer iki antlaşma bu bağlamda anılmamaktadır. Denk, 2019, s.96.

⁷⁶⁰ Covenant of League of Nations, 1919. (<https://www.naa.gov.au/learn/learning-resources/learning-resource-themes/australia-and-world/covenant-league-nations>, Erişim Tarihi: 12.03.2021).

⁷⁶¹ Denk, 2019, s.86.

⁷⁶² Milletler Cemiyeti'nin evrensel bir hüviyet kazanamamasının temel sebeplerinden biri olarak ABD'nin örgüte üye olmaması gösterilmektedir. Cemiyetin kurucu belgesini içeren antlaşma, ABD Senatosunda onaylanmamıştır. Bununla beraber, önceleri üye olup daha sonra ayrılan devletlerin sayısı da hayli fazladır. Böyle bir gelişme hiç kuşkusuz, Örgütü zayıflatmıştır. Sur, M. (2013). “Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği”. *Journal of Yaşar University*. 8 (Özel), s.2536- 2538.

⁷⁶³ Wilson tarafından I. Dünya Savaşı için kullanılarak slogan haline gelen bu ifade, aslında 1914'te bir gazeteci tarafından yine I. Dünya Savaşını ifade etmek için kullanılan bir ifadeden esinlenilmiştir. Wells, H. G. (1914). *The War That End War*. London: Frank& Cecil Palmer.

oluşturulan Cemiyet, çok daha büyük acılara, kısımlara neden olan II. Dünya Savaşı'na engel olamamıştır.⁷⁶⁴

Resim 3.2. Milletler Cemiyeti Amblemi⁷⁶⁵

Artık fiilen çalışamaz duruma geldiği 1939 yılında bir mavi beşgen içinde iç içe iki beş köşeli yıldızdan oluşan bayrağıyla, “beş kıtayı ve beş ırkı temsil ettiği” vurgusu ve iddiasından vazgeçmeyen Milletler Cemiyeti⁷⁶⁶, gerçekleştirmemiş bir ideal olarak kalmış ve yerini, Kinizmden Stoacılığa ve nihayetinde Kozmopolitanizme evrilen süreçte, dünya toplumu idealini ateşle savunan bugün etkinliğini açıkça ortaya koymuş olan çeşitli küresel ve bölgesel örgütlere bırakmıştır. II. Dünya Savaşı öncesi ve sırasında yaşanan acı tecrübeler, küresel bir homojenleştirme, küresel bir toplum yaratma idealini tekrar gündeme getirmiştir. Bu süreçte, Kant’ın formülasyonunun kabul edilmesi ve yaygınlaştırılması ile modern egemenlik anlayışı dönüşüme uğrayarak, bambaşka bir egemenlik pratiği ortaya konulmuştur.⁷⁶⁷ Bu pratiğin önemli ayaklarından olmasına rağmen, başarısızlığa mahkum olan Milletler Cemiyeti deneyiminden edinilen kazanımlar, yeni dünya düzeni idealine ulaşabilmek için “barış” ve “güvenlik”in önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Temelde ve görünürde barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla hareket eden kişiler, gruplar ve devletler, küresel standardizasyonu sağlayarak, ulusları aşan bir dünya toplumunu

⁷⁶⁴ Aybay, R. (2016). *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)*. (içinde s.xi-xviii). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.3.

⁷⁶⁵ Milletler Cemiyeti Bayrağında yer alan amblem. ([https://en.wikipedia.org/wiki/File:Flag_of_the_League_of_Nations_\(1939\).svg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Flag_of_the_League_of_Nations_(1939).svg) , Erişim Tarihi:20.03.2021).

⁷⁶⁶ Denk, 2019, s.85.

⁷⁶⁷ Bozkurt, 2007, s.519- 520.

oluşturabilmek için çeşitli örgütleri meydana getirmişlerdir. Bunlardan ilki küresel düzlemde hareket eden; “Birleşmiş Milletler (United Nation, BM/UN)”dir.

3.2. “Dünyanın Her Yerinde” Homojenleştirme Çabasının Ana Aktörü Olarak Birleşmiş Milletler

Başarısız bir Milletler Cemiyeti deneyiminin ardından yaşanan, modern dünyanın en büyük savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşı henüz devam etmekteyken, devletler arası bir birlik oluşturma gayesiyle ABD liderliğinde bir araya gelen “Üç Büyükler (ABD, İngiltere, SSCB)”⁷⁶⁸ kozmopolit idealleri tekrar canlandırmıştır. Kantçı bir uluslararası hukuk topluluğu fikrinin⁷⁶⁹, yeniden ve daha güçlü sesle dile getirildiği, evrensel barış idesinin somutlaştırıldığı⁷⁷⁰ BM, aslında “bir geçmişten kopuştan ziyade, eski fikir ve yöntemlerin, geçmiş deneyimler ışığında gerekli görülen bazı değişikliklerle birlikte devam eden uygulamasını temsil etmektedir”⁷⁷¹.

BM’ye giden süreç, henüz II. Dünya Savaşı bitmeden başlamıştır. Savaş sonrası BM İnsan Hakları Komisyonunda görev alarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine katkılarıyla bilinen *René Samuel Cassin*, II. Dünya Savaşı sürecinde yaşanan deneyimlerin ulus devletin sınırsız egemenliğinin trajik sonuçlarını gösterdiğini ve bu noktada vakit kaybetmeksizin harekete geçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁷² Sistemini korku ve kavga üzerine inşa eden Hitler liderliğindeki Almanya tüm dünyayı büyük bir savaşa doğru sürüklerken “her şeyden önce korkmamız gereken tek şeyin korkunun kendisi olduğuna dair kesin inancı”⁷⁷³’nı yineleyen *Franklin Delano Roosevelt*, 4 Mart 1933 tarihinde ABD Başkanlık görevine gelmiştir.

⁷⁶⁸ Mazower, 2013, s.35.

⁷⁶⁹ Höffe, O. (2010). “Uluslararası Hukuk Topluluğunun Teorisini Olarak Kant”. *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (Der. Hakan Çörekçioğlu). (içinde s.225-241). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.227.

⁷⁷⁰ Habermas, 2005, s.393.

⁷⁷¹ Goodrich, L. M. (February 1947). “From League of Nations to United Nations”. *International Organisation*, 1(1), s.5.

⁷⁷² United Nations Economic and Social Council. Commission on Human Rights Third Session, Summary Record of the Seventy- Third Meeting. E./CN.4/SR.73, s.2-3. (<https://undocs.org/E/CN.4/SR.73>, Erişim Tarihi: 20.03.2021).

⁷⁷³ Roosevelt, F. D. (March 4, 1933). *First Inaugural Address of Franklin D. Roosevelt*. (https://avalon.law.yale.edu/20th_century/froos1.asp, Erişim Tarihi: 09.09.2021).

Roosevelt, 6 Ocak 1941’de ABD Kongresi’ne hitaben önemli bir konuşma gerçekleştirir. “Dört Özgürlük Üzerine Konuşma (Four Freedom Speech)”⁷⁷⁴ olarak adlandırılan bu konuşmaya Roosevelt, “Amerika’nın ulusal güvenliğinin ve bağımsızlığının daha önce bugünkü gibi benzeri görülmemiş ciddi bir tehditle karşılaşmadığını” ifade ederek başlamış ve Amerikalılar olarak diğer devletlerin özgürlüklerini savunma misyonu edindiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

Demokrasilere söyleyelim: “Amerikalılar olarak biz mutlak surette sizin özgürlüklerinizi savunmakla ilgileniyoruz. Size özgür bir dünyayı yeniden kazanma ve sürdürme gücü vermek için enerjilerimizi, kaynaklarımızı ve düzenleme güçlerimizi ortaya koyuyoruz.”⁷⁷⁵

Ardından Roosevelt, “güvenli bir geleceğin” inşa edilmesinin temel aracı olarak nitelendirdiği “dört temel özgürlüğe dayanan bir dünyayı sabırsızlıkla beklediklerini” belirtmiştir. Roosevelt’in “dünyanın her yerinde (everywhere in the world)” ifadesiyle vurguladığı dört temel özgürlük şunlardır:

İlki, dünyanın her yerinde, konuşma ve ifade özgürlüğüdür.

İkincisi, dünyanın her yerinde, herkesin kendi Tanrısına, kendi istediği şekilde tapınma özgürlüğüdür.

Üçüncüsü, dünyanın her yerinde, yoksulluktan kurtulma özgürlüğüdür; ki bu, her ulusa kendi vatandaşları için sağlıklı bir barışçıl yaşamı temin edecek ekonomik yakınlaşma kurulması anlamına gelir.

Dördüncüsü, dünyanın herhangi bir yerinde, korkudan kurtulma özgürlüğüdür; ki bu, hiçbir ulusun herhangi bir komşusuna karşı fiziksel saldırı eylemi gerçekleştirmek durumunda olamayacağı noktaya ve davranış aşamasına gelene dek sürecek dünya çapında etkin ve tam silahsızlanma anlamına gelir.⁷⁷⁶

“Dünyanın her yerinde” vurgusu, Roosevelt’in nasıl bir ulus ya da nasıl bir Amerika değil, nasıl bir “dünya” özlemi duyduğunu ifade etmektedir.⁷⁷⁷ “İnsan haklarının üstünlüğünün her yerde (the supremacy of human rights everywhere)”⁷⁷⁸ geçerli hale getirildiği yeni dünya düzeni hayalinin gerçekleştirildiği mekanın, ulus devletin unsurlarından biri olarak kabul edilen ülke sınırlarının ötesinde, adından da anlaşılacağı üzere dünyanın her yerinde hâkim kılınacağı ortaya konulmuştur.

⁷⁷⁴ Salihpaşaoğlu, 2020, s.17.

⁷⁷⁵ Roosevelt, F. D. (1941). *Message to Congress*, s.15. (<https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁷⁷⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.18. Roosevelt, 1941, *Message to Congress*, s.20-21.

⁷⁷⁷ Kapani, M. (1996). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. (3.Basım). Ankara: Bilgi, s.21.

⁷⁷⁸ Roosevelt, 1941, *Message to Congress*, s.22.

Roosevelt ile artık egemen devletlerin eşitliğine dayanan Westphalian egemenliğin üzerine konumlanan uluslararası bir düzen inşa edilmeye başlanmıştır. Yeni düzen “tek taraflı hareket sistemini, kapsayıcı ittifakları, güç dengelerini ve yüzyıllardır denenmiş- ama sürekli başarısızlığa uğramış- diğer çareleri” sona erdirerek, bunların yerine, “barışı seven ulusların evrensel örgütü” ve “barış için kalıcı bir yapının” kurulması sürecini getirmiştir.⁷⁷⁹

Yeni bir dünya kurgulama ve yeni bir dünya inşa etme çabası, “Dört Özgürlük Üzerine Konuşma”nın ardından uluslararası düzlemde meydana gelen gelişmelerle desteklenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak, her ne kadar etki doğuran bir metin olmamışsa da Haziran 1941’de, Londra’da, İngiltere liderliğinde müttefikler arasında düzenlenen bir toplantıda “kalıcı barışın tek gerçek temeli”ni, saldırganlık tehdidinden kurtulmuş herkesin ekonomik ve sosyal güvenlikten yararlanabileceği bir dünyada özgür insanların ortak işbirliği olarak “St. James Sarayı Bildirgesi (The Declaration of St. James’ Palace)”⁷⁸⁰ ilan edilmiştir.

St. James Bildirisinden 2 ay sonra, 14 Ağustos 1941’de Atlantik Okyanusunda (Newfoundland- Placentia Bay) bir araya gelen ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı *Winston Churchill* tarafından “yeni dünya için daha iyi bir gelecek sağlamak umuduyla ülkelerin ulusal politikalarında bazı ortak ilkelerin benimsenmesi amacıyla”⁷⁸¹ “Atlantik Şartı (The Atlantic Charter)” imzalanmıştır. Atlantik Şartı ile savaşın ve BM dahil olmak üzere savaş sonrasının çerçevesi çizilmiş, Roosevelt’in Dört Özgürlüğü teyit edilerek, ABD’nin savaş sonrasına dair politikalarının ana hatlarını belirginleştirilmiştir.⁷⁸² Şart’ın son maddesinde (madde 7), bir nevi BM provasına yer verilmiştir:

⁷⁷⁹ Huntington, S. P. (2014). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (12.Baskı). (Çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir). İstanbul: Okuyan Us, s.32.

⁷⁸⁰ “Inter- Allied Meeting”, June 12, 1941, London, St. James’ Palace. United Nations Information Organisation. (1947). *United Nations Documents (1941-1945)*. London& New York: Royal Institute of International Affairs, s.9.

⁷⁸¹ UN. 1941: *The Atlantic Charter*. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html> , Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁷⁸² Bildiri, dört maddesinde self- determinasyon ilkesini teyit etmekle, ilhakı ve saldırganlığı reddetmekte ve bunun için de saldırgan devletlerin silahsızlanması gerektiğini ifade etmektedir. Diğer maddelerdeyse, tüm devlet için tüm ticari engellerin azaltılması (madde 4), sosyal güvenliğin iyileştirilmesi, ekonomik ilerleme ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için tüm devletler arasında tam bir ekonomik işbirliği sağlanması (madde 5) ve denizlerin serbestliği (madde 7) gibi sosyo-ekonomik düzen çağrıları yer almaktadır. Ayrıca Nazi tiranlığının yıkılmasından sonra istikrarlı, barışçıl ve güvenli düzenin tesisine temel özgürlükler açısından ihtiyaç duyulduğu da vurgulanmaktadır. (madde 6). Denk, 2019, s.138.

Sınırları dışındaki saldırganlığı tehdit eden ya da tehdit edebilecek olan uluslar kara, deniz ve hava silahlarını kullanmaya devam ederse, gelecekte barış sağlanamayacağından, daha geniş ve daimi bir genel güvenlik sistemi kurulana kadar tüm ulusların silahsızlanmasının gerekli olduğuna inanırlar.⁷⁸³

“Daha geniş ve daimi bir genel güvenlik sistemi kurulması (establishment of a wider and permanent system of general security)” şeklinde ifade edilen “evrensel” bir iddiaya sahip örgüt kurulması⁷⁸⁴ ideali, BM Bildirisi ile resmen hayata geçirilmeye başlanmıştır. 1 Ocak 1942’de “Büyük Dörtlü (Big Four)” olarak adlandırılan⁷⁸⁵ ABD, İngiltere, SSCB ve Çin’in öncülüğünde Washington Konferansı’nda bir araya gelen devletler, “kendi topraklarında olduğu kadar diğer topraklarda da insan haklarını, adalet ve barışı güvenceye almak ve sürdürmek” amacıyla “Birleşmiş Milletler Bildirisi (Declaration By United Nations)”⁷⁸⁶ni ilan etmişlerdir. 1943’te Moskova ve Tahran’da bir araya gelen Büyük Dörtlü; konferanslara -ulus sınırların üzerinde, dünya çapında- önemli bilinç ve sorumluluğu deklare ederek başlamışlardır:

Dünya halklarının ezici çoğunluğunun iyi niyetine hâkim olacak ve savaşın belasını ve terörünü nesiller boyu sürgün edecek bir barış yapma konusunda bize ve tüm Birleşmiş Milletlere ait olan en büyük sorumluluğu tamamen kabul ediyoruz.⁷⁸⁷

“Ortak Dört Ulus Deklarasyonu (Joint Four- Nation Declaration)” olarak resmîyet kazanan Moskova Deklarasyonu’nda, “barış sever devletlerin egemen eşitliğine dayalı ve uluslararası barış ve güvenliğin korunması için büyük ve küçük tüm devletlerin üyeliğine açık bir uluslararası örgütün kurulması sözü”⁷⁸⁸ verilmiştir. BM’ye giden son durak olarak, 7 Ekim 1944’de Dumbarton Oaks’ta “Barışı İnşa Etmek (Building The Peace)” sloganı altında toplanan Büyük Dörtlü, “Uluslararası Organizasyon için Dumbarton Oaks Önerileri (Dumbarton Oaks Proposals for a General International Organization)”⁷⁸⁹ni ilan etmişlerdir. Bu organizasyonun

⁷⁸³ UN. 1941: *The Atlantic Charter*. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html> , Erişim Tarihi:15.03.2021).

⁷⁸⁴ Denk, 2019, s.140.

⁷⁸⁵ Encyclopedia Britannica. *San Francisco Conference*. (<https://www.britannica.com/event/San-Francisco-Conference> , Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁷⁸⁶ “Declaration by United Nations”, January 1, 1942, Washington. United Nations Information Organisation. (1947). *United Nations Documents (1941-1945)*. London& New York: Royal Institute of International Affairs, s.11.

⁷⁸⁷ UN. 1943: *Moscow and Tehran Conference*. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1943-moscow-and-tehran-conferences/index.html> , Erişim Tarihi:15.03.2021).

⁷⁸⁸ Moscow Declaration on General Security, October 30, 1943. UN. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations, s.3

⁷⁸⁹ The Dumbarton Oaks Conversations, October 7, 1944. UN. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations, s.4-9.

temelde, “uluslararası barış ve güvenliği korumak”, “ortak amaçlara ulaşmak için ulusların eylemlerini uyumlu (harmonizing) hale getirmek” ve Temmuz 1944’te toplanan Bretton Woods Konferanslarının etkisiyle “uluslararası ekonomik, sosyal ve diğer insani sorunların çözümünde uluslararası işbirliğini sağlamak” misyonlarıyla hareket etmesi planlanmıştır.

Resim 3.3. Dumbarton Oaks Önerileri, “Barışı İnşa Etmek” Slogan ve Simgesi⁷⁹⁰

11 Şubat 1945’te Yalta/Kırım’da düzenlenen Yalta Konferansı’nda Churchill, Roosevelt ve Stalin Güvenlik Konseyi’nin kompozisyonu ve işleyişiyle ilgili karar vermişlerdir. Yalta Konferansı’na esas önemli kılan, konferans sonunda üç lider tarafından “barışı ve güvenliği sağlayacak uluslararası örgütün olabildiği en erken zamanda kurulabilmesi için”⁷⁹¹ 25 Nisan 1945’te San Francisco’da bir konferans düzenleneceğinin ilan edilmiş olmasıdır. 5 Mart 1945 itibarıyla “Birleşmiş Milletler Konferansı (San Francisco Konferansı)” için Mihver Devletlere (düşman devletler) savaş ilan eden ve 1942 Birleşmiş Milletler Bildirisi’ni kabul eden devletlere⁷⁹² davetiyeler gönderilmeye başlanmıştır.

⁷⁹⁰ Görsel, Dumbarton Oaks Önerileri’nin resmi metninden alınmıştır. UN. *Dumbarton Oaks Proposals for a General International Organisation*. (<https://www.doaks.org/resources/dumbarton-oaks-conversations/exhibit-items/doconversations-fig46.jpg@@images/image>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁷⁹¹ The Yalta Agreement, February 11, 1945. UN. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations, s.9-10.

⁷⁹² Sander, 2009, Siyasi Tarih 1918-1994, s.169. Türkiye de bu doğrultuda, yeni dünya düzeninin “kurucu” aktörleri arasında yer alabilmek için 24.02.1945 tarihli ve 1452 numaralı “Almanya ve Japonya’ya harp ilanına ve 1 Ocak 1942 Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye’nin katılmasına dair TBMM Kararı ilan etmiştir. TBMM, *Almanya ve Japonya’ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye’nin Katılmasına Dair Karar*, No.1452, RG Tarih/ Sayı: 24.02.1945/5940. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/karartbmmc027/karartbmmc02701452.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 15.03.2021). Tıpkı Milletler Cemiyeti’nin kuruluşunda olduğu gibi, mağlup devletler kuruluş aşamasında üye olarak kabul edilmemiş ve böylece yenilen devletler sadece savaşın tüm bedellerini yüklenmekle kalmamış, kendi geleceklerini tayin konusunda da iradeleri sakatlanmıştır. Çatlı, M. (2021). *Dijital Devlet Teorisi*. Ankara: Adalet, s.26-27.

San Francisco’da toplanan “Uluslararası Örgütlenme Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı (The United Nations Conference on International Organization)”, ABD Başkanı *Henry S. Truman*’ın açılış konuşmasıyla başlamıştır. “Tarihte daha önce bugün San Francisco’da açacağımız konferanstan daha önemli ve gerekli bir toplantı yapılmadığını” bildirerek başlayan Truman;

Bu konferans, enerjisini ve emeğini sadece barışı korumak için harcayacak temel teşkilatı kurmayı amaçlamaktadır. Gelecekte barışı sadece mümkün değil, kesin kılacak makineyi tasarlamalıyız... Kalıcı güvenlik için, iyiniyetli insanların birleşmesi ve örgütlenmesi gerekmektedir... Savaşta birlikte ölmek istemiyorsak, barış içinde birlikte yaşamayı öğrenmeliyiz... İnsanın ebedi haysiyetine saygı duyulan çok daha iyi bir yeni dünya inşa etmeliyiz.⁷⁹³

Yeni dünyayı inşa etmek üzere, BM örgütünü resmen kuran “Birleşmiş Milletler Şartı (United Nations Charter)”⁷⁹⁴, 26 Haziran 1945’te 50 ülke tarafından imzalanarak, 24 Ekim 1945 itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Konferansta gerçekleştirdiği konuşmasında Amerika Birleşik Devletleri İngiliz Büyükelçisi *Lord Halifax*, BM’nin barışa giden yolda önemli bir araç olarak şekillendirildiğini özellikle vurgulamıştır:

Eserimizin mükemmel olduğunu ya da barışın bozulmayacağını bir garantisini oluşturduğumuzu gerçekten iddia edemeyiz. Çünkü bizimkisi, sihirli bir dokunuşla ya da gizli bir güçle “birden gözümüzün önünde beliriverecek” büyümlü bir saray değildir. Ama eğer insanlar barış isterken ciddiyeler ve uğrunda ödün vermeye hazırlıklıysalar, ben bunu elde etme yollarını bulabilecekleri bir aracı şekillendireceğimize inanıyorum.⁷⁹⁵

Kant’ın dünya cumhuriyeti anayasasını ifade eden⁷⁹⁶ BM Şartı, “*Biz Birleşmiş Milletler halkları (We the people of United Nations)*” hitabetiyle başlayarak en başta birlik, beraberlik ülküsü olmak üzere, BM’nin temel felsefesi ve üzerine bina edildiği esas değerleri gözler önüne sermektedir. Sınırlı bir dünya devleti rolüne soyunan

⁷⁹³ Truman, H. S. (April 25, 1945). *President’s Truman’s Adress to Opening Session of United Nations Conference on International Organisation at San Francisco*. (<http://www.ibiblio.org/pha/policy/1945/450425a.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

⁷⁹⁴ United Nations Charter. July 26, 1945. (<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text>, Erişim Tarihi: 16.03.2021). Türkçesi için bkz.: Birleşmiş Milletler Antlaşması. 26 Haziran 1945. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf+&cd=1&hl=tr&clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 16.03.2021).

⁷⁹⁵ Lord Halifax, Amerika Birleşik Devletleri İngiliz Büyükelçisi, Birleşik Krallık delege heyetinin başkanı, San Francisco, 26 Haziran 1945. Mazower, M. (2013). *Büyümlü Saray Yok: İmparatorluğun Sorunu ve Birleşmiş Milletler’in İdeolojik Kökenleri*. (1.Baskı). (Çev. Nilüfer İlkaya Elçioğlu). İstanbul: Alfa, s.9.

⁷⁹⁶ Habermas, 2007, s. 135.

güçlendirilmiş BM⁷⁹⁷’nin kurucu metni olan BM Şartını hazırlayan delegelerden *Leo Pasvolsky*, bu ifadenin önemini şu şekilde ortaya koymuştur:

“Biz Halklar” ifadesinin, dünya halklarının Konferanstaki hükümetleri aracılığıyla konuşuyor oldukları ve bu nedenle, dünya halklarının, hükümetlerinin müzakere ettikleri enstrümanın başlangıcında ifade edilen hususların yapılması gerektiği konusunda kararlı oldukları anlamına geldiği açıkça anlaşılmaktadır.⁷⁹⁸

İki kez insanlığa tarif olunamaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine, egemen devletlerin eşitliği ilkesine olan inancı tekrar eden⁷⁹⁹, BM’nin Anayasası olarak kabul edilen⁸⁰⁰ Şart, adaletin korunması, “antlaşmadan doğan yükümlülöklere saygı gösterilmesi için gerekli koşulların” ve daha geniş bir özgürlük için daha iyi yaşama imkanının sağlanmasını amaçladığını ifade eder. Bu amaçlara ulaşabilmek için;

...hoşgöröyle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenliğı korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye ve yöntemleri benimsemeye tüm halkların ekonomik ve sosyal bakımdan ilerlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlardan

⁷⁹⁷ Douzinas, 2017, s.148. Heater, D. (1996). *World Citizenship and Government*. London: Macmillan.

⁷⁹⁸ Palvolsky, L. (1945). The Charter of the United Nations: Hearings Before the Senate Committee o Foreign Relations. 79th Congress, 1st Session. Douzinas, C. (2018). *İnsan Haklarının Sonu*. (Çev. Kasım Akbaş, Umre Deniz Tuna). Ankara: Dipnot, s.135’den naklen. Aksi görüşteki Fassbender, BM Şartı’nın başlangıç kısmında kullanılan “Biz Birleşmiş Milletler halkları” ifadesiyle, birlik-beraberlikten ziyade kurucu devletlerin üstünlüğünün vurgulandığını ifade etmiştir. Fassbender, B. (2008). “We the People of the United Nations’ Constituent Power and Constitutional Form in International Law”. Loughlin, M.; Walkers, N. (Ed.). *The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form*. (içinde s.269-290). Oxford: Oxford University, s.289.

⁷⁹⁹ Bu ilke, Kant’ın kozmopolit felsefesinin bir tezahürüdür. Kant, Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme isimli eserinde, “devletler arasında hiçbir ast- üst münasebeti bulunmadığını” açıkça ifade etmiş ve evrensel varışı sağlayacak dünya topluluğı idealini bunun üzerine kurmuştur. Kant, 1960, s.13.

⁸⁰⁰ Gemalmaz, M.S. (1997). *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta, s.227; Gözübüyük, Gölcüklü, 2016, s.5, Sunay, 2007, s.161. Fassbender; B. (1998). “The Charter of the United Nations as a World Constitution”. *Colombia Journal of Transnational Law*. 36, s.529-620. Doyle, BM Şartı’nın her şeyden önemlisi, üye devletlerce de kabul edilen ve bu kabul çerçevesinde kendilerini birtakım yükümlölükler altına soktukları sistemde bir “uluslarüstölük (supranationality)” iddiasının bulunduğu ve bu sebeple “küresel bir anayasa” olarak tartışılabileceğini ifade etmiştir. Doyle, M. W. (2010). “A Global Constitution? The Struggle over the UN Charter”. *Hauser Globalization Colloquium: NYU Symposium*. September. (<https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/11/Doyle-A-Global-Constitution-2010.pdf>, Erişim Tarihi: 15.03.2021). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Albayrak, G. (2014). “Uluslararası Hukukta Küresel Anayasacılık Tartışması”. *TBB Dergisi*. (113), s.19- 40.

yararlanmaya, istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya karar verdik.⁸⁰¹

“Barış”, “güvenlik”, “insan hakları” ve “ekonomi” üzerine inşa edilen yeni dünya düzeninin küresel organizasyonu olarak BM⁸⁰², Şart’ın ilk maddesinde bu unsurları gerçekleştirecek, koruyacak amaçları düzenlemiştir:

Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu amaçla: barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve bunları boşa çıkarmak, saldırı ya da barışın başka yollarla bozulması eylemlerini bastırmak üzere etkin ortak önemler almak ve barışın bozulmasına yol açabilecek nitelikteki uluslararası uyuşmazlık veya durumların düzeltilmesini ya da çözümlenmesini barışçıl yollarla, adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olarak gerçekleştirmek;

Uluslar arasında, halkların hak eşitliği ve kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi ilkesine saygı üzerine kurulmuş dostça ilişkiler geliştirmek ve dünya barışını güçlendirmek için diğer uygun önlemlerini almak;

Ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki uluslararası sorunları çözmede ve ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğini sağlamak ve

Bu ereklere ulaşılması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olmak.

Ulusların uyumlaştırdığı, uyumlaştırıldığı bir odak olmayı amaçlayan BM, kurulmak istenen yeni dünya düzeninde önemli misyonlar üstlenmiştir. Bu noktada yeni dünya düzeninin üzerine inşa edildiği sütunlar olarak “barış”, “ekonomik ve sosyal işbirliği” ve “insan hakları” alanlarında politikalar üreten büyük çaplı tek küresel örgüt olarak BM, “dünyanın her yerinde” belli standartların sağlanması için çalışmıştır.

---

⁸⁰¹ Birleşmiş Milletler Antlaşması. 26 Haziran 1945.

(https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 16.03.2021).

⁸⁰² Salihpaşaoğlu, 2020, s.18.

3.2.1. Modern Devletin Meşru Şiddet Tekelinden Uluslararası Kuvvet Kullanma Yasağına: Ebedi Barışın Sağlanması

Dulce bellum inexpertis⁸⁰³

Savaş, aşına olmayana tatlıdır.

O halde Kant’a geri dönmeliyiz.⁸⁰⁴

Kozmopolit dünya idealinden ilham alarak Kant’ın oluşturduğu entelektüel alt yapının etkisiyle⁸⁰⁵ şekillenen BM sisteminin temel felsefesi, kozmopolit dünya ideali üzerine kurulmuştur. Bu ideale giden yolda, organizasyonun amaçlarından biri olarak “uluslararası barış ve güvenliğin korunması”, örgütün “tek merkezi misyonu (one central mission)” olarak ilan edilmiş⁸⁰⁶ ve böylece “‘boş bir fikir’, ‘tatlı bir rüya’, ‘gülünç bir hayal’ olmayıp, beşeriyetin en yüksek değerlerinden biri”⁸⁰⁷ olarak kabul edilen “evrensel barış”, BM tarafından küresel düzeyde homojenleştirmenin temel araçlarından biri olarak benimsenmiştir. 1900’lerin başlarından itibaren kendini zaman zaman gösteren, ancak özellikle Milletler Cemiyeti ve II. Dünya Savaşı’nın ardından “Milletler Cemiyeti’nin tekrarı”⁸⁰⁸ olarak kabul edilen⁸⁰⁹ BM ile pratiğe dökülen “barış” ve “güvenlik” temaları yeni dünya düzeninin üzerine inşa edildiği temel sütunlardan biri olmuştur.

Barış ve güvenlik düzleminde uluslararası ilişkilerde kaotik ortamı ortadan kaldırmayı ve neticede kozmopolit bir dünyaya varan kapıyı açacak olan homojenleşmeyi sağlama kaygısıyla hareket eden BM, bunun için işlevsel araçlar

⁸⁰³ Erasmus, D. (2014). *Savaş Karşı*. (1.Baskı). (Çev.Pelin Korkmaz). İstanbul: Zeplin, s.7.

⁸⁰⁴ Liebmann, O. (1865). *Kant und die Epigonen: eine kritische Abhandlung*. Stuttgart: Carl Shober, s.213.

⁸⁰⁵ Literatürde, Kant’ın Ebedi Barış eserinin, Milletler Cemiyeti’yle beraber onun devamı niteliğindeki BM’nin entelektüel alt yapısının oluşmasında önemli bir rol oynadığı, Kant’ın gelecek nesillerin barış içerisinde yaşamasına yönelik umudunun BM ile hayat bulduğu genel kabul görmektedir. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Yeşilçayır, 2017, s.164- 165.

⁸⁰⁶ UN. *Maintain International Peace and Security*. (<https://www.un.org/en/sections/what-we-do/maintain-international-peace-and-security/index.html>, Erişim Tarihi: 17.03.2021).

⁸⁰⁷ Hirsch, E. (1946). “Kant’ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi: Ebedi Barışın Gerçekleştirilmesi İhtimali”. *AÜHFD*. 3(1), s.3-31.

⁸⁰⁸ Goodrich, 1947, s.3-17.

⁸⁰⁹ Mazower, BM örgütünün, Milletler Cemiyetinin “ısıtılıp getirilmiş hali” olduğunu ifade etmektedir. Mazower, 2013, s.24. Öyle ki, BM Şartı’na giden süreçte yapılan Dumbarton Oaks Konferansı’nın ardından New York Times gazetesi, “Birleşmiş Milletler adı verilecek bir Milletler Cemiyeti fikrine geri dönüşü” ve BM’nin “bu fikrin ölmeyeceğinin kanıtı” olduğunu duyurmuştur. The New York Times. (October 10, 1944). “The United Nations”. (<https://www.nytimes.com/1944/10/10/archives/-the-united-nations.html>, Erişim Tarihi:13.03.2021). Divine, R. A. (1967). *Second Chance: The Triumph of Internationalism in America During World War II*. New York: Atheneum, s.228.

kullanmış; sözleşmeler imzalamış, bildiriler ilan ederek belli başlı kavramlar, metotlar, ilkeler inşa etmiş, fonksiyonel kurumlar oluşturmuş ya da var olanları dönüştürerek işe yarar hale getirmiştir. Böylece dünyanın en büyük, en kapsamlı küresel sistemini meydana getirmiştir.

En baştan en sona kadar, kozmopolit felsefe ile yoğrularak oluşturulan örgütün yapısı ve organizasyonu, yalnızca “barışsever devletler (peace-loving states)”e kapılarını açmıştır. BM Şartı’nda açıkça ifade edildiği üzere “... antlaşmanın getirdiği yükümlülükleri kabul eden ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olduklarına örgütçe hükmedilen tüm diğer barışsever devletler”⁸¹⁰, BM organizasyonunun bir parçası olabilecektir. Barışsever devletler, barışçıl bir misyonla hareket eden ya da edeceğini ifade eden ve bu konudaki samimiyetlerine “örgütçe” kanaat getirilen devletleri ifade etmektedir. “Barış” ve “barışsever” ifadelerinin olumlu ve kabul edilebilir çağrışımlarından yararlanan BM’nin asıl kastettiği ise, BM tarafından “egemen eşitliği”⁸¹¹ kabul edilen devletlerin uluslararası düzen içine dahil edilirken, BM’nin inceleme ve onayını meşru bir amaca oturtmak olmuştur. BM, kendisi tarafından “barışsever” olduğuna hükmettiği devletleri sisteme dahil ederken, sisteme dahil etmeyeceği devletler için ise “barışsever” olmama gerekçesini Şart ile birlikte çok öncesinde belirlemiştir. Ebedi barışa vurgu yapan barışsever olduğuna hükmedilen devletlerin bir araya gelmesiyle oluşturulan BM organizasyonu, bir dünya topluluğu olma yolundaki ideallerine bir adım daha yaklaşacaktır.

BM sistemine dahil olmak için aranan şey “barış” olmuştur. Bunun en açık ifadesi “barışsever devletler”in BM üyesi olabileceğine yönelik vurgudur. Bir devletin BM üyeliğine kabulüne ilişkin Genel Kurul kararı, ancak devletin “barışsever” olup olmadığına yönelik olarak Güvenlik Konseyi’nin vereceği “tavsiyesi üzerine” mümkün olabilecektir.⁸¹² Bu noktada barış severliğin ölçüsünü tespit edecek organ Güvenlik Konseyi olarak belirlenmiştir. Bu tespit doğrultusunda Genel Kurul tarafından verilen kararlar barışseverliği tescillenen devlet, örgüt üyeliğine kabul edilecektir.

⁸¹⁰ “İşbu Antlaşmanın getirdiği yükümlülükleri kabul eden ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olduklarına örgütçe hükmedilen tüm diğer barışsever devletler Birleşmiş Milletlere üye olabilirler.” BM Şartı, m.4/1.

⁸¹¹ “Örgüt, tüm üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulmuştur.” BM Şartı, m.2/1.

⁸¹² BM Şartı, m.4/2.

BM organizasyonunun oluşumunda önemli katkıları bulunan Güvenlik Konseyi'nin, BM sistemi içerisindeki fiili üstünlüğünün, tamamıyla sistemin bir getirisi olduğu ifade edilebilecektir. Evrensel barışı sağlama şiarıyla yola çıkan BM'nin, küresel düzeyde homojenliği sağlama gayesine ulaşmada araç olan barış iddiasına hizmet eden organ, Güvenlik Konseyi'dir. BM henüz resmen kurulmadan, Güvenlik Konseyine yönelik ilkelerin, usullerin benimsenmesi, barışın aracı olarak tasarlanan Güvenlik Konseyine verilen önemi açıkça ortaya koymaktadır. “Örgütün hızlı ve etkili hareket etmesini sağlamak için uluslararası barış ve güvenliğin korunmasında (m.24/1)” başlıca sorumluluğu kendisine tevdi edilen Konsey, ilk olarak 1944'te düzenlenen Dumbarton Oaks konferansında barışı ve güvenliği koruyabilecek, uluslararası uyuşmazlıkları barışçıl yollarla çözümleyebilecek bir merkez kurulması fikriyle gündeme gelmiştir. Konferans sonrası ilan edilen Dumbarton Oaks Önerilerinde, BM Organizasyonunun temel organlarından biri olarak yer verilen “Güvenlik Konseyi (The Security Council)”, uluslararası barışı ve güvenliğe tehdit oluşturacak herhangi bir duruma karşı, Organizasyonun amacı ve ilkelerine uygun olarak gerekli tedbirleri almakla görevli bir organ olarak düzenlenmiştir.⁸¹³ Dumbarton Oaks'ın ardından düzenlenen Yalta Konferansında, “ortak barış sisteminin kurulması”⁸¹⁴ ve bu doğrultuda Güvenlik Konseyi'ndeki “oylama prosedürü” temel tartışma noktası olmuştur. Buna göre kararlar, Konsey'in “daimi üyeleri (permanent members)” olarak belirtilen ABD, Büyük Britanya, SSCB, Fransa ve Çin'in “mutabık oyları (the concurring votes of permanent members)” olmaksızın alınamayacaktır.⁸¹⁵ Daimi üye usulü, BM Şartı ile de daha da ileriye taşınmış⁸¹⁶ ve II. Dünya Savaşı sürecinde kendilerini “Müttefik ve Ortak Başlıca Devletler (Principal Allied and Associated Powers)” olarak tanımlayan ve tüm kuruluş sürecini belirleyen savaşın galibi ABD; Çin Cumhuriyeti, Birleşik Krallık (İngiltere), Fransa ve SSCB'den oluşan “beş büyük devlet”e, “veto yetkisi” olarak bilinen özel bir ayrıcalık daha tanınmıştır.⁸¹⁷

⁸¹³ The Dumbarton Oaks Conversations. (October 7, 1944). UN. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations, s.7.

⁸¹⁴ Sander, 2009, Siyasi Tarih 1918-1994, s.195.

⁸¹⁵ The Yalta Agreement, February 11, 1945. UN. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations, s.10. Milletler Cemiyeti Misakında açıkça öngörülmesine de fiiliyatta Cemiyet'in yönetim/yürütme organı olarak çalışan Konsey, savaştan galip çıkan “Müttefik ve Ortak Başlıca Devletler (Principal Allied and Associated Powers)” olarak anılan beş (ABD, Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya) “daimi üye”yle dört geçici üyenin temsilcisinden oluşması öngörülmüştür. Denk, 2019, s.104.

⁸¹⁶ BM Şartı, m.23/1.

⁸¹⁷ Denk, 2019, s.178.

Temelde “üyelerinin egemen eşitliği ilkesi üzerine kurulu (m.2/1)” olduğu iddiasıyla hareket eden bir örgütlenme modeline sahip olan BM, Güvenlik Konseyi’nde beş devlete tanınan ve aslında “güç dengesinin ve statükonun en belirgin nişanesi ve koruyucu”⁸¹⁸ olan veto ayrıcalığı sebebiyle, alınacak kararların icrasını tamamıyla daimi üyelere bırakan sistem⁸¹⁹, başta egemen devletler tarafından olmak üzere, eleştirilmiştir.⁸²⁰

Savaş sonrası kurulan yeni düzen “statüko”sunu, “dünya barışı” kavramının sunduğu meşru zeminde kodlanarak sabitlenmesi ve korunmasını⁸²¹ amaç edinen BM Şartı ile somutlaşan Organizasyon, “uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin” hususları, tek başına “önemli sorun” olarak nitelendirilerek, Genel Kurul’da ayrı bir oylama çoğunluğuna tabii tutmuştur.⁸²² Bu sebeple, henüz BM kurulmadan pek çok belgede taslak olarak da olsa düzenlenmeye başlanan Güvenlik Konseyi, BM Şartı’nda geniş yer bulmuştur. Öyle ki, BM’nin politika yapıcı organı olarak Genel

⁸¹⁸ Denk, 2019, s.188.

⁸¹⁹ Sur, 2013, s.253.

⁸²⁰ “BM’nin mimarı olan İkinci Dünya Savaşı’nın beş galip devleti (ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve SSCB) bu organın daimi üyesi olmakla kalmadı, veto yetkisi ayrıcalığıyla birinin bile hayır oyunun karar alınmasını engellemesi kararlaştırıldı. Böylece yaratılan ‘daha eşitler’ kategorisinin BM’nin üzerine bina edildiğini iddia ettiği egemen eşitlik ilkesini resmen yadsıdığı açık. Üstelik Güvenlik Konseyi ‘başlıca sorumluluğuna’ bırakılan ‘uluslararası barış ve güvenliği koruma’ konusunda alacağı bağlayıcı kararlarla ‘silahlı kuvvet kullanımını içeren zorlama tedbirleri’ uygulayabiliyor. ‘Uluslararası barış ve güvenlik’ kavramıysa BM Antlaşması’nda tarif edilmiyor. Dolayısıyla bu kavramın içeriğinin tespiti de tümüyle Konsey’e yani veto yetkili beş daimi üyeye bırakılmış durumda. Öyle ki, ‘daha eşit’ devletler kendilerine verilen bu sınırsız takdir yetkisi çerçevesinde bir saptama yapmadığı sürece açık bir savaş dahi bir ‘uluslararası barış ve güvenlik’ sorunu olarak değer kazanmıyor. Keza bir uyuşmazlık olduğu dahi tartışmalı bir konu da öyle ‘uygun görülmesi’ durumunda pekâlâ ‘uluslararası barışa tehdit’ sayılabilir. Soğuk Savaş boyunca olduğu gibi.” Denk, E. “Birleşmiş Milletler İllüzyonu”. *Aljazeera Turk*. (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/birlesmis-milletler-illuzyonu>, Erişim Tarihi: 19.03.2021). “İkinci Dünya Savaşı’nın ardından yıkıcı savaşların yaşanmasını engelleme çabasının bir sonucu olarak, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla kurulan BM; kuruluşundan bu güne 74 yıllık dönemde sadece beş daimî üyesinin çıkarlarına hizmet etmiştir.” Miş, N. (24 Eylül 2019). “BM ve Erdoğan’ın Küresel Düzen Eleştirisi”. *SETA*. (<https://www.setav.org/bm-ve-erdoganin-kuresel-duzen-elestirisi/>, Erişim Tarihi: 19.03.2021). BM Genel Sekreteri Antonio Guterres; “Maalesef, büyük güçler arasındaki ilişkilerin iyi olmadığı, Güvenlik Konseyi’nin işlevsiz olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Bütün krizlerde ülkeler sadece kendi çıkarını düşünüyor, olaya çok yönlü bakmıyor.” *Independent Türkçe*. (13 Kasım 2019). “BM Genel Sekreteri’nden öz eleştiri: Güvenlik Konseyi işlevsiz olduğu için çözüm üretemiyoruz”. (<https://www.indyturk.com/node/91301/d%C3%BCnya/bm-genel-sekreterinden-%C3%B6z-ele%C5%9Ftiri-g%C3%BCvenlik-konseyi-i%C5%9Flevsiz-oldu%C4%9Fu-i%C3%A7in-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm>, Erişim Tarihi: 19.03.2021). Habermas, 2005, s.402. BM Güvenlik Konseyine yöneltilen bu eleştiriler, 11 Eylül Saldırısı sonrasında BM’nin artık işlevsiz olduğunu iddiaya kadar varmıştır: Perle, R. “Thank God for the Death of the UN”. *The Guardian*. (<https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/21/foreignpolicy.iraql>, Erişim Tarihi: 19.03.2021)..

⁸²¹ Denk, E. “Birleşmiş Milletler İllüzyonu”. *Aljazeera Turk*. (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/birlesmis-milletler-illuzyonu>, Erişim Tarihi: 19.03.2021).

⁸²² BM Şartı, m.18/2.

Kurul'un da barışın ve güvenliğin korunması, uyuşmazlıkların çözülmesi, önlemlerin alınması noktasında Güvenlik Konseyi ile birlikte hareket edeceği düzenlenmiştir.

“Uluslararası barış ve güvenliğin korunması noktasında başlıca sorumluluk (primary responsibility for the maintenance of international peace and security)” (m.24/1) sahibi olan Güvenlik Konseyi, “barış”ı sağlama noktasında, BM tarafından özel yetkilerle donatılmıştır. Konsey, evrensel barışın sağlanması ve uyuşmazlıkların olmadığı ya da minimum düzeyde tutulduğu bir dünyanın oluşturulması için öncelikli olarak, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümüne odaklanmış ve ikincil olarak kuvvet kullanımına varabilecek gerekli önlemleri almakla yetkilendirilmiştir. Uluslararası barışı ve güvenliğini korumak için kullanılan “önleyici diplomasi ve arabuluculuk (preventive diplomacy and mediation)”, “barışı koruma (peacekeeping)”, “barışı inşa etme (peacebuilding)”, “terörizmle mücadele (counter terrorism)” ve “silahsızlanma (disarmament)”⁸²³ metotlarını hayata geçirebilmek ve bazı durumlarda yaptırım önerilerinde bulunmak için, BM içerisinde, Güvenlik Konseyi ile birlikte çalışan, onu destekleyen pek çok mekanizma⁸²⁴ inşa etmiştir.

⁸²³ UN. *Maintain International Peace and Security*. (<https://www.un.org/en/sections/what-we-do/maintain-international-peace-and-security/index.html> , Erişim Tarihi: 17.03.2021).

⁸²⁴ “Birleşmiş Milletler Terörizmle Mücadele Ofisi”, Ayrıntılı bilgi için: UN General Assembly. (June 15, 2017). *Strengthening the Capability of the United Nations system to Assist Member States in implementing the United Nations Global Counter- Terrorism Strategy*. Res. No. 71/291. (<https://digitallibrary.un.org/record/1286591>, Erişim Tarihi: 18.01.2022). Erken tehditleri önleyebilmek, siyasi krizleri ve şiddeti çözebilmek, barışı sürdürmek, ortaklığı geliştirmek ve barışı inşa etmek için “Birleşmiş Milletler Politika ve Barışın İnşası Dairesi” ve bu daireye bağlı olarak, BM Şartı 33.maddesinde ve devamındaki “uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi” maddelerini dayanak alan “Arabuluculuk Destek Birimi”ni oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: UN. *UN Political and Peacebuilding Affairs*. (<https://dppa.un.org/en> , Erişim Tarihi:18.03.2021). United Nations Political and Peacebuilding Affairs. *Mediation Support Unit*. (<https://peacemaker.un.org/mediation-support>, Erişim Tarihi: 18.03.2021) United Nations Peacemaker. (<https://peacemaker.un.org>, Erişim Tarihi:18.03.2021). Ülkelerdeki “kalıcı barış (lasting peace)”ın sağlanması için gerekli koşulları sağlamakla görevli “Birleşmiş Milletler Barışı Koruma” birimi ve ona bağlı uluslararası barış ve güvenliği sürdürme çabalarında Güvenlik Konseyi ile irtibat halinde, Üye Devletlere ve Genel Sekretere yardımcı olmaya adanmış bir birim olarak tanımlayan, sivil, askeri personelden oluşan, “silahsızlanma”yı ve “yeniden entegrasyonu” sağlamayı amaçlayan “Hukukun Üstünlüğü ve Güvenlik Kurumları Ofisi”, sivilleri koruma gayesiyle yola çıktığını ifade eden “Askeri İşler Dairesi” ve “Politika, Değerlendirme ve Eğitim Bölümü”nden oluşan “Barış Harekatı Departmanı” ve kitle imha silahları, konvansiyonel silahlar, bölgesel silahsızlanma, şeffaflık ve güven oluşturma ve diğer silahsızlanma konularında çalışan “Birleşmiş Milletler Silahsızlanma Ofisi” kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için: Ayrıntılı bilgi için: United Nations Peacekeeping. (<https://peacekeeping.un.org/en> , Erişim Tarihi:18.03.2021). United Nations Peacekeeping. *Office of Rule of Law and Security Institutions*. (<https://peacekeeping.un.org/en/office-of-rule-of-law-and-security-institutions>, Erişim Tarihi:18.03.2021). United Nations Peacekeeping. *Office of Military Affairs*. (<https://peacekeeping.un.org/en/military>, Erişim Tarihi:18.03.2021). United Nations Peacekeeping. *Department of Peace Operations*. (<https://peacekeeping.un.org/en/department-of-peace-operations>,

BM nezdinde, Güvenlik Konseyi'ne bağlı ve birlikte çalışmak üzere kurulan mekanizmaların ortak ve birincil amacı her zaman “küresel barışı” sağlamak olmuştur. BM Genel Sekreteri tarafından ifade edildiği gibi “çalışmanın tüm boyutlarına birlikte odaklanarak barışı inşa etmek ve sürdürme”⁸²⁵yi küresel düzlemde hedefleyen kurumlar, salt BM'nin kurumsal yapısı içerisine sıkışıp kalmamış, BM üyeleriyle, ulusal ve bölgesel çeşitli örgütlerle etkili bir ortak çalışma yürütmeyi amaçlamıştır. Böylece, kozmopolit felsefenin özleriyle bir ortak barış idealini, barışın egemen olduğu bir sistemi hayata geçirmek noktasında, sistemin birer parçası olan devletlere de aktif rol verilmiştir.

Uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülemediği “barış tehdidi, bozulması ve saldırı durumlarında”, “uluslararası barış ve güvenliği” sağlama sorumluluğuna uygun olarak Güvenlik Konseyi, gerekli önlemleri almakla yükümlü ve yetkili kılınmıştır. Bu önlemler Şart ile hiçbir şekilde sınırlandırılmamış olup, tamamıyla Güvenlik Konseyi'nin takdirine bırakılmıştır. Üyelerin “görevlerini yerine getirirken kendi adlarına hareket ettiğini kabul ederek (m.24/1)” tüm yetkiyi kendisine devrettikleri Konsey, ilgili tarafı “ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim, ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılması, diplomatik ilişkilerin kesilmesi (m.41)” gibi “gerekli ya da uygun gördüğü” geçici önlemlere uymaya çağırabilmesinin (m.40/1) yanında, bu önlemlerin “yetersiz kalacağı ya da kaldığı kanısına varırsa”, “uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için, hava, deniz ya da kara kuvvetleri aracılığıyla gerekli saydığı her türlü girişimde (m.42)” de bulunabilecektir.

Askeri müdahaleye varan önlemler, BM sisteminde “insani müdahale (humanitarian intervention)” ve 2001 kabul edilerek, BM Genel Kurulunda yaptığı konuşmada *Noam Chomsky* tarafından “insani müdahalenin kuzeni”⁸²⁶ olarak nitelenen “koruma sorumluluğu (responsibility to protect- R2P)”⁸²⁷ olarak

---

Erişim Tarihi:18.03.2021). UN. *Office for Disarmament Affairs*. (<https://www.un.org/disarmament/>, Erişim Tarihi:18.03.2021).

⁸²⁵ Guterres, A. (April 24, 2018). *Remarks to the General Assembly high- level meeting on Peacebuilding and Sustaining Peace*. (<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-04-24/peacebuilding-and-sustaining-peace-remarks-general-assembly>, Erişim Tarihi:18.03.2021).

⁸²⁶ Chomsky, N. (July 23, 2009). “The Responsibility to Protect”. *The UN General Assembly*. New York. (<https://chomsky.info/20090723/>, Erişim Tarihi: 08.04.2021).

⁸²⁷ Kant'ın dünya vatandaşlığı fikrinden esinlenilerek, dünyanın bütün halklarının evrensel toplumun bir parçası olduğu ve uluslararası hakların insanlığın evrensel haklarına dönüştüğünün kabulüyle, 2001 yılında Kanada hükümetinin öncülük ettiği “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası

adlandırılmıştır. Şartlarının, metodunun Güvenlik Konseyi tarafından belirlendiği insani müdahale ile Genel Kurul tarafından somutlaştırılan koruma sorumluluğu, Kant'ın iç savaş durumundaki ülkeye yönelik müdahaleye açık kapı bırakan ifadelerini hatırlatmaktadır.⁸²⁸ Kant, hiçbir devletin, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışamayacağını, ancak “bir devlet, bir iç anlaşmazlık yüzünden ikiye ayrılmışsa ve bunlardan her biri devletin bütünü üzerine hak iddia ediyorsa” durumun farklı olacağını ifade etmiştir.⁸²⁹

Kant'ın felsefesine paralel olarak, barışçıl yöntemlerle çözülemeyen herhangi bir uyuşmazlık durumunda, istisnai hallerde kullanabilecekleri geçici meşru müdafaa hakkı haricinde⁸³⁰, uyuşmazlığı yaşayan taraf devletlerin bunun çözümüne ilişkin herhangi bir aktif yöntemi uygulaması BM Şartı ile yasaklanmıştır. Üye devletler, “Birleşmiş Milletler'in amaçlarıyla bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan (m.2/4)” men edilmiştir. BM tarafından devletlere getirilen kapsamlı kuvvet kullanma yasağı, Kant'ın tasarladığı dünyaya egemen olan felsefenin bir yansımasını ortaya koymaktadır. Ebedi Barış tasarımı üzerine fikir yürüten Kant, daimi orduların her an harekete hazır görünerek, diğer devletlerin gözünü korkuttuğunu ve onları, asker sayılarını artırmakta birbirlerine karşı rekabete sürüklediğini belirtmiştir.⁸³¹ Kant'a göre sınır tanımayan rekabet, devletler arası barışı bozacak önemli faktörlerden biridir ve ancak “daimi orduların (miles perpetuus) zamanla ortadan tamamıyla kalkması”yla

---

Konvansiyonu (The International Committee on Intervention and State Sovereignty, ICISS)” tarafından hazırlanan bir raporla gündeme getirilmiştir. BM sisteminde bir reform yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilen koruma sorumluluğu, doktrinde, aslında insani müdahalenin makyajlanmış hali, isim değiştirmiş hali olduğu kabul edilmiştir. Ertuğrul, Ü. E. (2016). “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”. *GÜHFD*. 20(2), s.441-470. Chataway, T. (2007). “Towards Normative Consensus on Responsibility to Protect”. *Griffith Law Review*. 16(1), s.193-223. Hamilton, R. (2006). “The Responsibility to Protect: From Doctrine to Doctrine- But What of Implementation”. *Harvard Human Rights Journal*. 19, s.289-297. Focarelli, C. (2008). “The Responsibility to Protect Doctrine and Humanitarian Invention: Too Many Ambiguties for a Working Doctrine”. *Journal of Conflict & Security Law*. Summer, 13 (2), s.191-213.

⁸²⁸ Yeşilçay, 2017, s.170.

⁸²⁹ Kant, 1960, s.12.

⁸³⁰ “Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenli Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alana dek, bu üyenin doğal olan bireysel ve ortak meşru savunma hakkına halel getirmez. Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları bu önlemler, hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.” BM Şartı, m.51.

⁸³¹ Kant, 1960, s.10

bunun önüne geçilebilerek⁸³², evrensel barışın sağlandığı bir dünya devleti hayaline ulaşılacaktır.

Kozmopolit felsefeyi benimseyerek “uluslararası barış” gayesiyle hareket eden BM, bir dünya topluluğuna giden yolda, Kant tarafından “zor kullanma yasağı (Staats gewalttätig einmischen)”⁸³³ olarak ifade edilen ilkeyi, bütünüyle kendi sistemine aktararak “kuvvet kullanma yasağı” olarak kabul etmiştir. BM, üye devletlere getirilen “kuvvet kullanma yasağı” ile devletlerarası rekabeti minimuma indirmeyi, daimi ordulara gereksinimi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Devletler için bir kuvvet kullanma yasağı getirilmişken, uluslararası sistemde Güvenlik Konseyi’ni barış ve güvenliğin sağlanması amacıyla her türlü önlemi almaya yetkili kılmasının temel sebebi de budur. Herhangi bir uyuşmazlık durumunda, Güvenlik Konseyi’nin gerektiğinde kuvvet kullanmaya “tek” yetkili kurum olarak düzenlenmesiyle, devletlerarası rekabet ortadan kaldırılmış olacaktır.

“Uluslararası kamu düzeninin bekçisi” olarak tasarlanan Güvenlik Konseyi, BM Şartı’ndan aldığı yetkiyle BM bünyesinde “çok uluslu” ve “tarafsızlık” iddiasıyla oluşturduğu “Barış Güçleri (Peaces Forces)”⁸³⁴ yöntemiyle adeta bir “uluslararası kolluk kuvveti”ne dönüşmüştür.⁸³⁵ Uluslararası kolluk kuvveti olarak gözlemciler ve BM askerleri olarak görev yapan askeri personelden oluşan Barış Güçleri, “Soğuk Savaş (The Cold War)”ın sonlarına doğru, BM’nin uluslararası politikalar üzerinde daha fazla etkili olmasının sağlanması için, paradoksal bir biçimde, 1988 tarihinde Birleşmiş Milletler Nobel Barış Ödülü’ne layık görünmüştür.

Bütünüyle küresel homojenleştirmeye hizmet eden bu durum, *Max Weber*’in deyimiyle “belli bir bölge içinde, fiziksel şiddetin meşru kullanımını tekeline bulunduran”⁸³⁶ devletin, üstün cebri güç kullanma tekeli BM çatısı altında

---

⁸³² Kant, 1960, s.10

⁸³³ “Hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır. Bir devlet böyle hareket hakkını nereden alır? Mesela bir başka devletin tebaasına kötü bir örnek vermesinden mi? Fakat bu kötü örnek, başıboş bir gidişin bir milletin üzerine çektiği fenalıkları göstermesi bakımından, daha çok bir uyarı mahiyetindedir. Kaldı ki, hür bir kimsenin diğerlerine kötü örnek teşkil etmesi de (bir sandalum acceptum olarak) onlara bir zarar getirmez.” Kant, 1960, s.12.

⁸³⁴ Barış Güçleri, bu tarafsızlığı gösterir şekilde açık mavi başlıklarıyla “Mavi Bereliler (Blue Berets)” olarak da adlandırılmaktadır. Denk, 2019, s.307.

⁸³⁵ Denk, 2019, s.289, 307.

⁸³⁶ Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. (3.Baskı). (Çev. Taha Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı, s.80.

silikleştirmekte ve hatta fiiliyatta yok etmektedirler.⁸³⁷ Barış ve güvenlik kaygısıyla hareket ettiği iddiasında olan Güvenlik Konseyi, tüm bu güçleri ve yetkileri kendi bünyesinde toplayarak tekelleşen otorite olarak belirlemektedir:

... BM'nin getirdiği kapsamlı kuvvet kullanma yasağı, kendisine bu anlamda "içişlerine müdahale"yi de içerecek şekilde verilen yetkiler de düşünüldüğünde, aslında Güvenlik Konseyi'nin uluslararası ilişkiler ve hukuk düzleminde bir anlamda "şiddet tekeli"yle donatıldığını göstermektedir. Dahası, bu görev ve yetkinin veriliş ve tarif ediliş şekli de BM adına Güvenlik Konseyi'nin "yetki devrini" de aşar şekilde adeta "egemenlik devri"ni içerek şekilde çalıştığını göstermektedir.⁸³⁸

BM, Güvenlik Konseyi vasıtasıyla, barış ve güvenlik ekseninde merkezileşme gayesini, üye devletler tarafından tereddütsüzce onaylanan BM şartıyla açıkça ortaya koymuştur. Konsey tarafından alınacak herhangi bir kararın uygulanması ve karara karşı bir tutum takınılmaması konusunda üyelerin "örgütün Antlaşma gereği giriştiği tüm eylemlerde örgüte her türlü yardımı yapacağı" ve "Birleşmiş Milletler tarafından aleyhinde önleme ya da zorlama eylemine girişilen herhangi bir devlete yardım etmekten kaçınılacağı (m.2/4)" düzenlenmiştir. BM, bununla da yetinmeyip, üye olmayan devletleri de kendi hüküm, eylem, karar ve uygulamalarıyla bağlamıştır: "Örgüt, Birleşmiş Milletler üyesi olmayan devletlerin de, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasının gerektirdiği ölçüde bu ilkelere uygun bir şekilde hareket etmesini sağlar. (m.2/6)"

Örgüt, küresel düzeyde homojenleştirme idealini, Şartın son hükümlerinden olan 103.maddede bir basamak üste taşıyarak, vurgulamıştır:

Birleşmiş Milletler üyelerinin işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükleriyle başka herhangi bir uluslararası antlaşmadan doğan yükümlülüklerinin çatışması durumunda, işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükler üstün gelecektir.

Bu madde, diğer antlaşma hükümlerini ve bunlardan doğan yükümlülükleri geçersiz saymamakla birlikte, herhangi bir uyuşmazlık durumunda BM Şartı'nın "üstün geleceği"ni ve dolayısıyla diğer hükümlerin fiilen uygulanmayacağını belirtmektedir. "Başka herhangi bir uluslararası antlaşmadan doğan yükümlülükler"e üstün geleceği belirtilen "işbu Antlaşma'dan doğan yükümlülükler"in başında, örgütün tüm üyelerini ve hatta m.2/6 bağlamında üye olmayan devletleri, fiilen tüm dünyayı bağlayıcı karar almaya yetkili tek organı olan Güvenlik Konseyi'nin

⁸³⁷ Denk, 2019, s.230.

⁸³⁸ Denk, 2019, s.230.

uluslararası barış ve güvenlik konusunda alacağı bağlayıcı kararlar gelmektedir.⁸³⁹ Böylece, BM hukuku fiilen uluslararası hukuk sistemiyle taraf devletlerin tüm uluslararası yükümlülüklerinin üzerinde konumlandırılarak⁸⁴⁰, BM odağında merkezileşen bir sistem ortaya konulmuştur. Bu sistem, Güvenlik Konseyi'ne ve neticede itibariyle BM'ye, Kant'ın “evrensel devlet”ine⁸⁴¹ benzer bir “dünya devleti” niteliği kazandırmaktadır.⁸⁴²

3.2.2. Ebedi Barışın Teminat Olarak “Ekonomik” ve “Sosyal” Alanda İşbirliği

Barışın sürekliliğinin güvence altına alınabilmesinin sadece Güvenlik Konseyi gibi güçlü bir mekanizma oluşturulmasıyla gerçekleştirilemeyeceğini bilen BM, Kant'ın tavsiyesine paralel olarak çatışmaların merkezinde yer alan ekonomik ve sosyal rekabetin giderilmesini önemsemiştir. Yeni dünya düzeninin belirli ve sınırlı alanlarda homojenleştirme idealine ulaşılabilmesi için temel şartı oluşturan ve aynı zamanda ona bizzat hizmet eden barışın “ebediliğinin” teminat altına alınması, ancak ekonomik ve sosyal alanda rekabetin en aza indirilmesi ve işbirliğinin sağlanması ile mümkün olacaktır. Nitekim Ebedi Barış Üzerine Felsefi bir Deneme isimli eserine ek olarak “ebedi barışın teminatı hakkında”⁸⁴³ yazan Kant, “dünya vatandaşlığı hakkı kavramının yalnız başına zulüm ve harbe karşı yeter derecede koruyamayacağı” bir araya toplanmış milletlerin “aralarındaki menfaat ortaklığı aracılığıyla birleşmesi” gerektiğini ifade etmiştir. Kant'ın menfaat ortaklığından kastettiği; “er geç devlete hâkim olan ve harple bağdaşmaz ticaret zihniyeti”dir.

Kantçı felsefeden esinlenen BM, birincil misyonu olarak belirttiği sürdürülebilir barışın sağlanması için üye ülkeler arasında “ekonomik ve sosyal işbirliği”ni geliştirmeye ve bu amaca ulaşılması yolunda “ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştığı bir odak olma”ya çalışmıştır. Bu bağlamda BM'nin kuruluşundan bugüne kadar, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması, ebedi barışın hâkim olduğu bir dünya tasarımına ulaşabilmek için uluslararası ekonominin geliştirilmesi, bu noktada çatışmaların azaltılarak, sosyal eşitliğin sağlanması amaçlanmıştır. Nitekim 1 Mayıs 1974 tarihinde Genel Kurul tarafından ilan edilen “Yeni Bir Uluslararası Ekonomik

---

⁸³⁹ Denk, 2019, s.244.

⁸⁴⁰ Denk, 2019, s.245.

⁸⁴¹ Kant, 1960, s.47.

⁸⁴² Denk, 2019, s.247.

⁸⁴³ Kant, 1960, s.29-35.

Düzen Kuruluş Beyannamesi (Declaration on the Establishment of a New International Economic Order)⁸⁴⁴ ile uluslararası çatışmaların temelde ekonomik sebeplere dayandığı ve ekonomik eşitsizliğin ortadan kaldırılması ya da en azından kabul edilebilir düzeye getirilmesi ilke olarak kabul edilmiş ve böylece evrensel barışa giden yol tescillenmiştir.

Uluslararası ekonomik ve sosyal işbirliğini, “uluslar arasında halkların hak eşitliği ve kendi yazgılarını kendilerinin belirlemesi ilkesi üzerine kurulmuş barışçı ve dostça ilişkiler sağlanması” olarak ifade eden BM, bu amaçla;

- a. Yaşam düzeylerinin yükseltilmesini, tam istihdamı, ekonomik ve sosyal alanlarda ilerleme ve gelişme koşullarını,
- b. Ekonomik, sosyal alanlarda sağlık alanındaki uluslararası sorunların ve bunlara bağlı başka sorunların çözümünü, kültür ve eğitim alanlarında uluslararası işbirliğini ve
- c. Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır.⁸⁴⁵

3.2.2.1. “Defakto bir dünya hükümeti”⁸⁴⁶ne giden yolda Ekonomik ve Sosyal Konsey ile uzmanlık kuruluşlarının misyonu

Şarttaki amaçların hızlı ve etkin bir şekilde yerine getirilmesi için BM nezdinde “ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda, eğitim ve sağlık alanlarında ve bunlarla ilgili başka alanlardaki uluslararası sorunlar üzerinde araştırma yapmak, raporlar hazırlamak, tavsiyede bulunmak, Genel Kurul’a sunulmak üzere sözleşme tasarıları hazırlamak, uluslararası konferanslar düzenlemek”⁸⁴⁷ üzere, BM Şartıyla birlikte “Ekonomik ve Sosyal Konsey (Economic and Social Council- ECOSOC)” kurulmuştur.

Üyelerinin Genel Kurul tarafından seçilmesiyle tüm devletlerin Konsey üyelerinin belirlenmesine bizzat katılması sağlanarak, Ekonomik ve Sosyal Konsey’in “ideolojik rekabetten azade”⁸⁴⁸, kapsayıcı, toparlayıcı bir platform olması

⁸⁴⁴ UN General Assembly. (May 1, 1974). *Resolution Adopted on the Report the Ad Hoc Committee of the Sixth Special Session: Declaration on the Establishment of a New International Economic Order*. Res. No.3201 (S-VI). (<https://digitallibrary.un.org/record/218450>, Erişim Tarihi: 20.03.2021).

⁸⁴⁵ BM Şartı, m.55.

⁸⁴⁶ Chomsky, N. (2016). *Dünyayı Kim Yönetiyor?*. (Çev. Ömer Çiftçi). İstanbul: İnkılap, s.109.

⁸⁴⁷ BM Şartı, m.62.

⁸⁴⁸ Denk, 2019, s.210.

hedeflenmiştir. İlke olarak, BM üyesi devletlerin eşit bir şekilde etkili olduğu “işbirliği” ve “eş güdüm” yoluyla belirlenecek “ortak ilke, kural ve standartlar” oluşturulmaya çalışılmıştır.⁸⁴⁹

BM sistemini oluşturacak ortak ilke, kural ve standartların meydana getirilmesi, bu noktada devletler arası uyumlaşmanın, işbirliğinin sağlanması için devletler “gerek birlikte gerekse ayrı ayrı örgütlerle birlikte hareket etme”⁸⁵⁰ ile yükümlendirilmiştir. Böylece, idealize edilen kozmopolit sistemde devletlere birer kolaylaştırıcı misyonu yüklenmiştir.

Kozmopolit ideale giden yolda yeni dünya düzeninin hem zemini hem de araçlarından biri olan ECOSOC, bu yolda devletlere belli sorumluluklar yüklemekle birlikte, kendisi üzerinden BM’yle bağlantılı olarak çalışan “uzmanlık kuruluşları (specialized agencies)” oluşturmuştur. Her biri bağımsız bir uluslararası örgüt ve uluslararası hukuk kişisi olmakla⁸⁵¹ birlikte, BM ile organik bağa sahip olan bu örgütler⁸⁵², ECOSOC’un amaçlarının hayata geçirilmesinde birer araç olarak tasarlanmıştır. BM sistemini oluşturması noktasında önem arz eden örgütler ve bunlara benzer “ekonomik, sosyal, kültürel alanlarla eğitim ve sağlık alanlarında ve bunlarla ilgili başka alanlarda” faaliyet gösteren ve BM Şartı yürürlüğe girmeden önce “hükümetler arası antlaşmalarla kurulan ve kendi kuruluş belgeleri gereğince geniş uluslararası yetkileri bulunan” bütün örgütlerin, BM Şartı gereği⁸⁵³ bundan böyle “uzmanlık kuruluşu” olarak adlandırılarak, BM çatısı altında toplanacağı kararlaştırılmıştır.

ECOSOC, uzmanlık kuruluşlarının çalışmalarının “eş güdümlü” hale getirilmesi için, örgütlerin faaliyetlerini izleyip “tavsiye” kararlar almaya yetkili kılınmıştır.⁸⁵⁴ Bu sayede, küresel düzlemde ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık gibi pek çok alanda faaliyet göstermek üzere oluşturulan tüm örgütlerin birer misyon üstlendiği BM çemberi içerisinde, BM’nin gözetiminde ve denetiminde, ECOSOC’un tavsiye kararlarıyla şekillenen ve standardize edilen homojen bir yapı oluşturulmaya

---

⁸⁴⁹ Denk, 2019, s.210.

⁸⁵⁰ BM Şartı, m.56.

⁸⁵¹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Emir, N. (2020). *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Hukuki Kişiliğinin Sonuçları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

⁸⁵² Denk, 2019, s.317.

⁸⁵³ BM Şartı, m.57.

⁸⁵⁴ BM Şartı, m.58.

çalışılmıştır. Bu homojen yapının temel dayanakları olan uzmanlık kuruluşları faaliyet alanlarının gerektirdiği şekilde, aldığı kararlar, getirdiği kurallar, yayınladığı raporlar ve incelemelerle devletlerin ulusal yetki alanlarına dahil olarak, devletleri küresel düzlemde bir *düzen* altında toplayıp, uyumlaştırabilecektir.

“Her türlü yeni ihtisas kuruluşunu oluşturmak üzere” gerekli adımları atmaya, devletler arasındaki iletişimi ve işbirliğini sağlamaya yetkili kılınan⁸⁵⁵ ECOSOC, dizayn ettiği bu sistem ile birlikte BM çatısı altında küreselden ulusala zincirleme bir şekilde inen düzenleme, denetleme, dönüştürme, uyumlaştırma, standardize etme ve homojenleştirme ana misyonunu koordine etmektedir. Pek çok temel alanda benimsenen ortak sosyo- ekonomik parametreler çerçevesinde, birbirine entegre olmuş, merkezileştirilmiş bir yapı ortaya çıkmaktadır. Küresel standartları oluşturarak “küresel ağlar ağı”nı meydana getiren uzmanlık örgütleri⁸⁵⁶ vasıtasıyla, bu yapı giderek küresel bir sisteme bürünmektedir.

Uluslararası bir odak etrafında şekillenen örgütler ile “defakto bir dünya hükümeti”nin olduğu yeni bir çağ meydana getirilmektedir.⁸⁵⁷ Bu bağlamda, “ebedi barışın güvence” altına alınması için Kant tarafından formüle edilen “ekonomik” ve “sosyal” alanda işbirliğinin, entegrasyonun sağlanması amacıyla oluşturulan, birbirinden çok farklı alanlarda faaliyet gösteren ve geniş yetkilerle donatılan uzmanlık örgütlerinin⁸⁵⁸, homojen toplumu yaratmada üzerine düşen misyonları nasıl üstlendiklerinin ve yerine getirdiklerinin ortaya konulması netice itibarıyla önem arz etmektedir.

3.2.2.1.1. Sosyal, kültürel, eğitim ve sağlık alanlarında entegrasyonu amaçlayan uzmanlık örgütleri

Homojen bir dünya yaratma idealiyle, BM bünyesine katılan en eski örgüt, “telgraf araçlarını standartlaştırmak ve bu alan için ortak tarife ve kurallar belirlemek için” 1865’te Paris’te 20 ülkenin katılımıyla imzalanan “Uluslararası Telgraf Sözleşmesi” ile kurulan “Uluslararası Telgraf Birliği” olmuştur. 1932’de ismi

---

⁸⁵⁵ BM Şartı, m.59.

⁸⁵⁶ Denk, 2019, s.319.

⁸⁵⁷ Chomsky, 2016, s.109.

⁸⁵⁸ Geniş kapsamlı detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Pollaczek, G. (July 1946). “The United Nations and Specialized Agencies”. *The American Journal of International Law*. 40 (3). s.592- 619.

“Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Telecommunication Union, ITU)” olarak değiştirilerek 1948’de BM Uzmanlık Kuruluşu niteliği kazanmıştır. ITU, “nerede yaşarlarsa yaşasınlar ve araçları ne olursa olsun dünyanın tüm insanlarını birbirine bağlamayı taahhüt ederek (committed to connecting the world’s people- whatever they live and whatever their means)”⁸⁵⁹ homojenleştirme gayesini açıkça ortaya koymuştur. Egemenlik için stratejik bir mecra kabul edilen iletişimin kontrolünü kendi eline alan örgüt, özellikle dijitalleşen yeni çağda, birlik üzerinden standardize edilmiş araç ve yöntemler aracılığıyla entegre şekilde işleyen iletişim araçlarıyla, küresel çapta sektörün güvenliğini ve devlet egemenliğini tartışmaya açan kurumlardan biri olmuştur.⁸⁶⁰

Telgraf Birliğinden sonra, 1874’te Bern’de imzalanan çok taraflı bir sözleşmeyle kurulan “Evrensel Posta Birliği (Universal Postal Union, UPU)”, 1948’de BM Uzmanlık Örgütü statüsünü kazanmıştır. Evrensel Posta Birliği, “tek dünya, tek posta ağı (one World, one postal network)” sloganıyla hareket ederek, posta hizmetlerinin “evrensel ağı”nı oluşturma misyonunu üstlenmiştir.⁸⁶¹

Ulaşımında küresel yeknesaklığın sağlanması amacıyla, 1948’de BM Uzmanlık Örgütü olarak “Hükümetler arası Denizcilik Danışma Örgütü (Inter- Governmental Maritime Consultative Organization)” oluşturulmuştur. 1982 tarihli BM Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin imzalanmasının ardından “Uluslararası Denizcilik Örgütü (International Maritime Organization, IMO)” ismini alan kuruluş, kendisini uluslararası deniz taşımacılığının emniyet, güvenlik ve çevre performansının sağlanması için “küresel standart belirleme otoritesi (global standard-setting authority)”⁸⁶² olarak ilan etmiş, denizcilik endüstrisi için adil ve etkili, “evrensel olarak benimsenen ve uygulanan düzenleyici bir çerçeve” oluşturulmasını “ana hedef”i olarak belirtmiştir. “Birleşmiş Milletler ailesinin bir parçası olarak (as part of United Nations family)” örgüt ayrıca, denizciliğin “gelecekteki sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel bileşeni olduğunu” ve “ekonomik büyümeye sürekli ve

---

⁸⁵⁹ UN. *International Communication Union*. (<https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi:30.03.2021).

⁸⁶⁰ Denk, 2019, s.329- 330.

⁸⁶¹ UN. *Universal Postal Union*. (<https://www.upu.int/en/Home>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).

⁸⁶² United Nations International Maritime Organisation. *Introduction to IMO*. (<https://www.imo.org/en/About/Pages/Default.aspx>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).

güçlendirilmiş bir katkı sağlamak için” üye devletlerle birlikte hareket edildiğini de ifade etmiştir.

Öncülü sayılan 1903’te Berlin’de kurulan Uluslararası Hava Ulaşım Komisyonu ve Avrupa’daki çeşitli bölgesel mekanizmaların ardından⁸⁶³, 1944 tarihli Chicago Uluslararası Sivil Havacılık Sözleşmesi ile kurulan ve 1947’de BM Uzmanlık Örgütü sıfatını kazanan “Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (International Civil Aviation Organization, ICAO)”, temelde “küresel sivil havacılık sisteminin sürdürülebilir büyümesini sağlamak için”⁸⁶⁴ oluşturulmuştur. Bir yandan kendisini ulusal düzenlemelerden daha üstün bir konuma yerleştirmedeğini ve “küresel düzenleyici olmadığını (not a global regulator)”⁸⁶⁵ ifade eden örgüt, diğer yandan da sivil havacılık hakkında politikalar, standartlar geliştirme görevini tek başına üstlenmiştir. ICAO, kendisini “küresel sivil havacılık için devletlerin küresel forumu (global forum of States of international civil aviation)” olarak tanımlayarak, devletler üstü belirleyiciliğini ortaya koymuştur.

Sözleşmenin Ek 15.maddesiyle, ulusal sivil havacılığı da düzenleme ve denetleme altına almayı hedefleyen “Havacılık Bilgi Hizmetleri için Standartlar ve Önerilen Uygulamalar”ı kabul etmiş ve “Havacılara Bildiri (Notice to Airmen-NOTAM)”yı yayınlamıştır. Uçuş ve yer güvenliği açısından etkisi ya da önemi olabilecek durumlarda başta pilotlar ve havacılar olmak üzere tüm ilgilileri önceden haberdar etmek için yayınlanan Havacılara Bildiri, ICAO kurucu metninin 15.Ek’i gereğince ilgili havacılık yetkilileri ve hava meydanları tarafından yayınlanmaktadır.⁸⁶⁶ Uçuş rotalarında ya da yerde uçuşu ilgilendirebilecek her türlü bilginin (hava durumu, tehlike, kaza, kuş sürüsü ya da volkan patlaması gibi doğal olaylar, örneğin devlet başkanlarını taşıyan önemli uçuşlar, askeri tatbikatlar) özel bir kodlama/mesaj sistemi üzerinden paylaşılmasını öngören bu sistem, dünya çapında ICAO üzerinden koordineli bir şekilde yürütülmektedir.⁸⁶⁷

---

⁸⁶³ Denk, 2019, s.333.

⁸⁶⁴ United Nations International Civil Aviation Organisation. *Vission and Mission*. (<https://www.icao.int/about-icao/Council/Pages/vision-and-mission.aspx> , Erişim Tarihi:30.03.2021).

⁸⁶⁵ United Nations International Civil Aviation Organisation. *About ICAO*. (<https://www.icao.int/about-icao/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi:30.03.2021).

⁸⁶⁶ Denk, 2019, s.334.

⁸⁶⁷ Denk, 2019, s.334.

Sivil havacılık hizmetleri veren tüm devletlerin gözetimindeki ulusal kuruluşlar tarafından, ancak ICAO tarafından *belirlenen standartlarda* yayınlanabilen, ICAO'nun veri sistemine kaydedilen ve veri sistemi sayesinde anlık olarak kontrol edilebilen, yönlendirilebilen, tüm dünyadaki sivil havacılık otoriteleriyle aynı anda paylaşılarak uyumlaştırılabilen, ICAO tarafından düzenli denetlemelerden geçen NOTAM örneği, standardizasyonu sağlama noktasında ICAO'nun bir üst otorite olarak varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir.

Devletler arası imkan eşitsizliğini en aza indirmek ve teknik yetersizlikleri aşmak amacıyla 1951 yılında BM Uzmanlık Örgütü niteliğini kazanan “Dünya Meteoroloji Örgütü (World Meteorological Organisation, WMO)”, ilki 1853'te Brüksel'de düzenlenen Birinci Uluslararası Meteoroloji Konferansı'yla başlayan çalışmaların ardından 1873'te kurulan Uluslararası Meteoroloji Örgütü'nün⁸⁶⁸ devamı niteliğindedir. Örgüt, hava durumu, iklim ve su ile ilgili verileri sağlamak için “entegre bir Dünya Sistemi (an integrated Earth System)” gözlem ağının kurulması, devletler arası veri yönetim merkezlerinin ve telekomünikasyon sistemlerinin kurulması, dünya çapında kullanılan uygulama ve prosedürlerde “yeterli tekdüzeliğin (adequate uniformity)” sağlanması ve böylece “veri ve istatistiğin homojenliğinin (homogeneity of data and statics)” oluşturulması için gözlem ve izlem standartlarının belirlenmesi, Ulusal Meteoroloji ve Hidroloji Hizmetlerinin oluşturulması ve bunların hem birbirleriyle hem de örgütle yakın işbirliğinin sağlanması için çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu ifade ederek⁸⁶⁹, homojenleştirilmiş, standardize edilmiş, birbirine entegre edilmiş, tek düze bir dünya sistemi idealini ortaya koymuştur.

“Sınır aşan” sağlık sorunlarını, salgın hastalıkları kontrol altına alıp, devletlerin sosyo- ekonomik farklılıklarından doğan eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için 1907'de Paris'te kurulan “Uluslararası Halk Sağlığı Ofisi (Office International d'Hygiène Publique, OIHP)”nin ardından⁸⁷⁰, Milletler Cemiyeti Misakı'yla Cemiyete “hastalıkların önlenmesi ve kontrolüne yönelik uluslararası önemi haiz konularda adım atma”⁸⁷¹ görevini yüklemiştir. Ayrıca Cemiyet, “dünya çapında sağlığın iyileştirilmesi, hastalıkların önlenmesi ve ıstırapın hafifletilmesini amaçlayan, usulüne

---

⁸⁶⁸ Denk, 2019, s.336.

⁸⁶⁹ United Nations World Meteorological Organisation. *What We Do*. (<https://public.wmo.int/en/our-mandate/what-we-do>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).

⁸⁷⁰ Denk, 2019, s.340.

⁸⁷¹ Milletler Cemiyeti Misakı, m.23/f.

uygun olarak yetkilendirilmiş” gönüllü “Kızılhaç (Red Cross)” örgütlerinin kurulmasını sağlamıştır.⁸⁷² Nihayetinde 1946 yılında BM Uzmanlık Örgütü olarak, “Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organisation, DSÖ/ WHO)” oluşturulmuştur.

“Dünyanın her yerindeki insanlar için daha iyi, daha sağlıklı bir gelecek inşa etme”⁸⁷³ taahhüdüyle kendini tanımlayan DSÖ, kuruluşundan bugüne kadar pek çok konuda eleştirilmiş ve varlık sebebi sorgulanmıştır.⁸⁷⁴ Eleştirilerin toplandığı odak olarak “herkes için her yerde daha iyi sağlık” sloganıyla ortaya çıkan Örgütün aslında bu eşitliği ve adaleti sağlamaktan uzak ve çoğu zaman küresel sağlık sorunları konusunda koordine ediciliği aşan “standart belirleyici”⁸⁷⁵ kararlar alıyor oluşudur. Küresel iddiasıyla bağdaşmayan bir şekilde örgütün, “Batı- Merkezli” hareket ettiği, dünyanın farklı yerlerinde başlayan hastalık ve salgınlara daha az duyarlı davrandığı, bu gibi durumlarda önceliği hastalıkların Batı’ya yayılmasına verdiği, Afrika’daki pek çok salgın ya da ciddi hastalık örneğinde olduğu gibi yeterli önlemlerin alınmasına yönlendiril(e)meyen DSÖ çabalarının, bu hastalıkların “Batı”ya yayılması ihtimaline karşı adeta seferberlik boyutuna ulaştığı iddia edilmiştir.⁸⁷⁶

Son bir yılı aşan zamandır tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 Pandemisi süreci de bu eleştirileri zirveye ulaştırmıştır. Çin’in Vuhan Eyaleti’nde Aralık 2019 itibariyle ortaya çıktığı iddia edilen ve 13 Ocak 2020’de tanımlanan COVID-19 virüsünün sebep olduğu hastalık, 2 ay gecikmeyle 11 Mart 2020’de DSÖ tarafından resmen kabul edilerek, küresel düzeyde Pandemi ilan edilmiştir. Her ne kadar BM Genel Sekreterliği tarafından COVID-19 Pandemisine karşı kapsamlı bir süreç (UN Comprehensive Response to COVID-19)⁸⁷⁷ başlatılmış olsa da belirleyici bir üst otorite olarak kendini tanımlayan⁸⁷⁸ Örgüt, tüm salgınlarda olduğu gibi küresel

⁸⁷² Milletler Cemiyeti Misakı, m.25.

⁸⁷³ United Nations World Health Organisation. *About WHO*. (<https://www.who.int/about>, Erişim Tarihi:31.03.2021).

⁸⁷⁴ Denk, 2019, s.342.

⁸⁷⁵ Denk, 2019, s.343.

⁸⁷⁶ Denk, 2019, s.343. DSÖ’ye yöneltilen bu eleştiriler, pek çok uzmanlık örgütüne karşı da fazlasıyla “politize olarak” gayelerini dışına çıkıp, kendi menfaatlerini ön planda tuttıkları gerekçesiyle yöneltilmiştir. Yapılan çalışmaya göre; sırasıyla UNESCO, ILO, DSÖ, FAO, Dünya Bankası, IMF en fazla politize olan örgütler olarak tespit edilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Lyons, G. M., Baldwin, D. A., McNemar, D. W. (1977). “The ‘Politicization’ Issue in the UN Specialized Agencies”. *Proceedings of the Academy of Political Science*. 32 (4), s.81- 92.

⁸⁷⁷ UN. *COVID-19 Response*. (<https://www.un.org/en/coronavirus/UN-response>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

⁸⁷⁸ 1948 tarihli Uluslararası Sağlık Tüzüğü incelendiğinde, DSÖ’nün ulusal makamlar üzerinde karar alıcı, denetleyici, düzenleyici, belirleyici üst otorite misyonu göze çarpmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü. (2008). *International Health Regulation*. (2.Baskı). Geneva: Dünya Sağlık Örgütü.

düzlemde doğrudan “güvenlik” ile ilişkilendirilen⁸⁷⁹ pandemi ilanında sorumluluğu devletlere bırakarak⁸⁸⁰ sağlığın ulusal karakterini vurgulamasının yanında⁸⁸¹, pandemi sürecinin kilit noktalarını kendi yönetmeye devam etmiştir. Tüm bunlarla birlikte, DSÖ’nün özellikle salgının kaynağına ilişkin verilere ulaşmada ağır hareket etmesi, raporlamaları ertelemesi, ilaçlara ve aşılarla karşı duruşu, örgütün yapısını, güvenilirliğini ve şeffaflığını ve netice itibarıyla varlığını sorgulatmaya başlamıştır.⁸⁸²

⁸⁷⁹ “‘Karantina’nın etimolojisi, Venedik’e gemiyle gelen yolculara uygulanan kırk günlük karaya çıkma yasağına kadar uzanır; karaya çıkma yasağı ise göçmenliğe... Nasıl ki karantina, Türkiye ve Osmanlı tarihinde ‘tecrid’ ile, ‘tahaffuzhâne’ ile iç içe örülmüşse ve esas belirlenimine mübadele günlerinde kavuşmuşsa, viral salgınlar ile bulaşıcılık motifi de, göçmen hareketliliği ile ulus- devlet formasyonunda elzem bir konumu haizdir. ‘Modern bir şeydir bu: Sağlıklı olmak, bir endemik hastalığın olmadığı bölgelerden gelmek ve bunu dökümente etmek, modern pasaport işlemlerinin öncüsüydü. İlk pasaportlar sağlık karneleriydi. Bu bağlamda ‘termal kamera’...nın politik gönderimleri açıktır. Temastan sonra, kuluçka döneminin sonuna doğru bulaşıcılığın başladığı, fakat henüz ateş gibi semptomların oluşmadığı evreye sahip bir viral enfeksiyon tablosu için termal kameranın kullanılmasının işaret ettiği bir menzile var. Söz konusu menzile, DSÖ’nün yönetsel ajandasında, keza Birleşmiş Milletler’in global strateji çerçevesi kararlarında ‘güvenlik’ başlığına son yıllarda açılan yerle zorunlu olarak kesişir. Nitekim COVID-19 özelinde CDC’nin Global Health Protection and Security birimi, ‘dünyanın bir köşesinden bir köyden çıkan patojenin 36 saat içinde dünyanın bütün kıtalarına yayılacağı’ bilgisinden hareketle, artık viral salgınların ‘ulusal güvenlik’ için her zamankinden daha ciddi bir tehdit oluşturduğunu addediyordu. Yine anımsatılırsa, Kasım 2010’da Lizbon’da kabul edilen yeni NATO stratejik konsepti, ‘aktif katılım ve modern savunma’ teması etrafında şekillenmişti. Buna göre NATO; değişen dünyada yeni yetenek ve ortaklıklarla yeni tehditlere karşı BM ve AB ile yakın işbirliği içerisinde mücadele kararı almış, ‘terörizm, uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı, siber tehditler, enerji güvenliği, sağlık riskleri, iklim değişikliği ve su kıtlığı ‘yeni güvenlik riskleri’ olarak tayin edilmişti.” Demir, Ö. B. (2020). *Pandemi: Salgının Medikopolitiği COVID-19 Kronikleri*. İstanbul: Notabene, s.177, 178.

⁸⁸⁰ Pandemi ilanında DSÖ Başkanı Tedros Adhanom, “Eğer ülkeler, kendi halkını kontrol altına alıp, tespit eder, test eder, tedavi eder, izole eder, takip eder ve harekete geçerse bu salgının seyri değiştirilebilir” şeklinde bir açıklama yapmıştır. World Health Organisation. (March 11, 2020). *Virtual Press Conference on COVID-19*. (https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/transcripts/who-audio-emergencies-coronavirus-press-conference-full-and-final-11mar2020.pdf?3Fsfvrsn%3DCb432bb3_2+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi:31.03.2021).

⁸⁸¹ “DSÖ, 2005 yılında hükümetlere ‘bir pandeminin başlangıcında yeterli malzemenin ulusal olarak mevcut olmasını sağlamanın tek yolunun ilaçların uluslar tarafından önceden stoklanması’ biçiminde tavsiyelerde bulunurken, salgının ulusal karakterini veri kabul eder. Yine, 2014’te Batı Afrika’da görülen Ebola salgınına yanıt vermekte gecikmekle, organizasyon ve uyarılar konusunda etkili hareket etmemekle eleştirilen kurumun o dönemki yetkilileri, ‘örgütün sadece danışma birimi olduğunu, vatandaşlarını koruma görevinin ülkelerin kendisinde olduğu’nu belirtmişti.” Demir, 2020, s.181.

⁸⁸² Dilbirliği, M. (Temmuz 16, 2020). “Kovid-19 ve Dünya Sağlık Örgütü’nün Geleceği”. *Anadolu Ajansı*. (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-ve-dunya-saglik-orgutunun-gelecegi/1912500>, Erişim Tarihi: 25.03.2021). Holsten, H. (March 28, 2020). *The Politics Behind the Covid-19 Responses*. (<https://partner.sciencenorway.no/covid19-crisis-epidemic/the-politics-behind-the-covid-19-responses/1662531>, Erişim Tarihi:31.03.2021). Dawn. (March 11,2021). “Who’s Covid-19 pandemic response: From Criticism to Nobel?”. (<https://www.dawn.com/news/1611900/whos-covid-19-pandemic-response-from-criticism-to-nobel>, Erişim Tarihi: 31.03.2021). *France 24*. (May 18, 2020). “As US Claims WHO ‘failure’, UN Chief Scolds Countries That ‘Ignored’ Its Warnings”. (<https://www.france24.com/en/20200518-un-chief-calls-out-countries-who-ignored-who-on-coronavirus>, Erişim Tarihi:31.03.2021). Mason, J. (September 1, 2020). “White House Slams WHO over criticism of push for COVID-19 Vaccines”. *Reuters*. (<https://www.reuters.com/article/us->

I. Dünya Savaşı sonrasında kısa süreli de olsa tesis edilen uluslararası barış ve statükonun devam ettirilmesi⁸⁸³, barışın derinleştirilmesi için fikri ve kültürel ortaklık zemininde çeşitli adımların atılması gerektiği anlayışı çerçevesinde Milletler Cemiyeti bünyesinde 1922’de oluşturulan “Fikri İşbirliği Uluslararası Komitesi (International Committee on Intellectual Cooperation)”¹, 1925’te kurulan “Fikri İşbirliği Uluslararası Enstitüsü (International Institute for Intellectual Cooperation)” ve “Uluslararası Eğitim Bürosu (International Bureau of Education)” izlemiştir. Nitekim II. Dünya Savaş esnasında Atlantik Bildirisi’yle başlayan süreçte Müttefik Devletlerin eğitim bakanları seviyesinde de çeşitli toplantılar düzenlenmiş, BM çerçevesinde bir de eğitim ve kültür örgütünün oluşturulması yönünde gelişen fikir doğrultusunda, 1945’te yapılan toplantı ile “BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation, UNESCO)” kurulmuştur.

Kurucu metni olan “UNESCO Anayasası (The Constitution of UNESCO)” örgütün temel felsefesini tüm açıklığıyla ortaya koymaktadır. Ebedi barışın sağlanması, sürdürülmesi gayesiyle hareket eden diğer tüm uzmanlık örgütlerine benzer şekilde UNESCO da, idealize edilen dünyanın kaynağını *insanlığın zihninde* bulmaktadır. İdeale götürecek yolda zihinsel dönüşümün sağlanmasını elzem gören UNESCO, UNESCO Anayasasının giriş kısmında bunu açıkça ifade etmiştir: “Savaş, erkek ve kadınların zihninde başladığından, barış savunusu da erkek ve kadınların zihninde inşa edilmelidir”⁸⁸⁴. Bu düsturla hareket eden UNESCO, dünya halkları arasındaki farklılıkların savaşa dönüştürdüğü “şüphe ve güvensizlik ortamı”ndan

---

health-coronavirus-usa-who/white-house-slams-who-over-criticism-of-push-for-covid-19-vaccine-idINKBN25S62T, Erişim Tarihi:31.03.2021). WIONEWS. (February 14, 2021). “Britain Reiterates US ‘Concerns’ and ‘Criticism’ over WHO COVID-19 Mission to China”. (<https://www.wionews.com/world/britain-reiterates-us-concerns-and-criticism-over-who-covid-19-mission-to-china-363563>, Erişim Tarihi:31.03.2021). Ducharme, J. (April 20, 2020). “‘We Don’t Blindly Accept Data’ Top WHO Official Defends the Group’s Response to COVID-19”. *TIME*. (<https://time.com/5824322/who-coronavirus-response-maria-van-kerkhove/>, Erişim Tarihi:31.03.2021). Ayrıntılı bilgi için: Yücel, H. (2020). *Dünya Sağlık Örgütü’nün Koronavirüs Yönetimi*. İstanbul: SETA.

⁸⁸³ Denk, 2019, s.349.

⁸⁸⁴ UNESCO’nun misyon ve yetkilerine dair yapılan kısa açıklamada bu ifade (since wars begin in the minds of men and women, it is in the minds of men and women that the defences of peace must be constructed) “men and women” olarak kullanılmış olsa da, UNESCO Anayasası’nda sadece “men” ifadesine yer verilmiştir: “since wars begin in the minds of men, it is in the minds of men that the defences of peace must be constructed”. UN. (November 16, 1945). *UNESCO Constitution*. (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, Erişim Tarihi:31.03.2021). UNESO. *UNESCO in brief- Mission and Mandate*. (<https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

çıkabilmek için “kültürün geniş yayılımının ve insanlığın adalet, özgürlük ve barış için eğitiminin insan onuru için vazgeçilmez olduğunu ve tüm ulusların karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma ruhu içinde yerine getirmesi gereken kutsal bir görev olduğunu” belirtmiştir. Bu kutsal görevin, yalnızca devletlerin siyasi ve ekonomik düzenlemeleriyle yerine getirilemeyeceğini, “kalıcı ve samimi” barışın ancak, “dünya halklarının oybirliği” ile “insanlığın entelektüel ve ahlaki dayanışması üzerine” inşa edilebileceğini ifade etmiştir. Ancak böyle bir işbirliği ve dayanışma sayesinde birbirinden farklı sesler “tek bir dünya”⁸⁸⁵’yı meydana getirebilecektir. Bu gayeyle yola çıkılarak UNESCO Anayasası olarak adlandırılan metin ile “dünya halklarının eğitimsel, bilimsel ve kültürel ilişkileri yoluyla, uluslararası barış ve insanlığın ortak refahı hedeflerini ilerletmek” ve bu noktalarda standartlaşmayı sağlamak amacıyla UNESCO oluşturulmuş ve bir dünya idealine bir adım daha yaklaşılmıştır.

3.2.2.1.2. Ekonomik, finans ve ticari alanlarda uyumlaşmayı amaçlayan uzmanlık örgütleri

II. Dünya Savaşı sonrasında en önemli gündem maddelerinden biri de savaşa sebep olan temel faktörlerden biri olan ekonomik eşitsizliği ortadan kaldırmak, gelişmemiş ya da gelişmekte olan devletlerin kalkınma arayışlarına destek olmak olmuştur.⁸⁸⁶ Bu arayışa destek olan BM, Kant’ın formülasyonuna uygun olarak, uluslararası sistemde daha yumuşak bölgeler olarak nitelendirilebilecek kültür, eğitim, sağlık gibi toplumsal alanlara göre daha fazla rekabet yaratma potansiyeli bulunan ekonomik, finansal ve ticari alanlarla mutlak entegrasyonu sağlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda BM, gıdadan tarıma, iş ve çalışma ilişkilerine, mülkiyete, ticarete ve paraya ilişkin yetkilendirilmiş pek çok örgüt oluşturmuştur.

Bu örgütlerin ilki, temelleri ABD Başkanı Roosevelt’in önerisiyle Virginia’da düzenlenen, “daimi bir örgüt kurma” idealinin hayata geçirildiği⁸⁸⁷ 1943’te düzenlenen BM Gıda ve Tarım Konferansı’yla atılan ve 1945’te Uzmanlık Kuruluşu statüsü kazanan “Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organisation, FAO)” olmuştur. FAO’yu tarımsal üretimi ve kalkınma noktasında desteklemek için 1977’de

---

⁸⁸⁵ UNESCO. (1980). *Many Voices One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*. New York: UNESCO.

⁸⁸⁶ Denk, 2019, s.356.

⁸⁸⁷ Denk, 2019, s.351.

bir başka BM Uzmanlık Örgütü olarak “Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Development, IFAD)” kurulmuştur.

“Ekmek Olsun (Fiat Panis)” sloganıyla faaliyet gösteren FAO, temel olarak açlığın ortadan kaldırılması, gıda üretim ve paylaşımındaki adaletsizliklerden doğan gıda ürünlerine ulaşımında eşitsizliğin ortadan kaldırılması için çalıştığını ifade etmiştir. Çalışmalarına “tohum hayattır (seed is life)” mottosuyla tarımsal üretimin çekirdeği olarak tohumdan başlayan FAO, tohumların “kayıt altına alınması”, “sertifikalandırılması”, “iyileştirilmesi”, “dağıtılması” ve bunların ulusal, bölgesel kontrolünü⁸⁸⁸ çeşitli kampanya, eğitim, uzmanlar aracılığıyla sağlamıştır.⁸⁸⁹ Daha sonra gübreleme ve üretimin kontrolü⁸⁹⁰, verimliliğin sağlanması, tarımsal üretimin geliştirilmesinden⁸⁹¹, gıda güvenliğine⁸⁹², hayvancılıktan⁸⁹³, balıkçılığa⁸⁹⁴ kadar pek çok alanda ülkeler üzerinde bir denetim, gözlem, kontrol gerçekleştirmekte ve bu noktada bir üst otorite olarak belirtmektedir.

Bu desteği sağlamak için 1966 yılında, BM Uzmanlık Örgütü olarak “Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (United Nations Industrial Development Organisation, UNIDO)” oluşturulmuştur. Ekonomik, sınai gelişmişliğin eşit düzeyde

⁸⁸⁸ Örgütün bu konudaki en ciddi ve ürkütücü adımı, Afrika ülkeleri için oluşturulan gerçek zamanlı çevresel izleme bilgi sistemi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: ARTESMIS: Africa Real Time Environmental Monitoring Information System, 1995. (<https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=XF1999086129>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

⁸⁸⁹ Bu konudaki ilk kampanya 1957 yılında başlatılan “Dünya Tohum Kampanyası (World Seed Campaign)” olmuştur. Detaylı bilgi için: International Seed Federation. (<https://www.worldseed.org/>, Erişim Tarihi: 31.03.2021). 1982’de “Uluslararası Tohum Bilgi Sistemi” kurulmuştur. Bu sistem, kapsamlı bir mikrobilgisayar tohum bankası veritabanı sistemi olarak tasarlanmıştır. Sistem, hem ticari tohum bankalarının hem de ormancılık araştırma programlarının terminoloji tekniklerini ve yönetim uygulamalarını içerir. Tohum bankalarına yapılandırılmış bir veri depolamasının sağlanmasının yanı sıra, sistem yerleşik ve test edilmiş tohum bankası yönetim uygulamalarını ve metodolojisini yaymak için bir araç olarak kullanılabilir. International Seed Information System, 1982. (<http://www.fao.org/about/en/> , Erişim Tarihi: 31.03.2021). Ayrıntılı bilgi için: Food and Agriculture Organisation of the United Nations. (1982). *The State of Food and Agriculture*. Rome: FAO.

⁸⁹⁰ Food and Agriculture Organisation of the United Nations. (1961). *The State of Food and Agriculture*. Rome: FAO.

⁸⁹¹ FAO. *Indicative World Plan for Agricultural Development (IWP)*. (<http://www.fao.org/3/74672e/74672e0b.htm> , Erişim Tarihi:31.03.2021).

⁸⁹² 1994 yılında FAO, Gıda Güvenliği için Özel Programları başlatır. 1996 yılında Dünya Gıda Zirvesi tarafından onaylanan programlar, düşük gelirli, gıda açığı olan ülkelerin ulusal gıda güvenliğini artırma çabalarında desteklemeyi amaçlamaktadır. FAO. *Speacial Programme for Food Security (SPFS)*. (<http://www.fao.org/about/en/> , Erişim Tarihi: 31.03.2021).

⁸⁹³ “Hayvanları korumak, geleceğimizi korumak (protecting animals, preserving our future)” sloganıyla hareket eden “Dünya Hayvan Sağlığı Örgütü (World Organisation for Animal Health)” hakkında detaylı bilgi için (<https://www.oie.int/about-us/> , Erişim Tarihi: 31.03.2021).

⁸⁹⁴ FAO bünyesinde balıkçılığın düzenlenmesi, kontrolü, geliştirilmesine ilişkin ilk konferans 1984 tarihinde düzenlenen “Dünya Balıkçılık Konferansı (World Conference on Fisheries)” olmuştur.

sağlanmasını amaçlayan UNIDO, 2013 yılında ilan edilen “Lima Bildirgesi (Lima Declaration)”⁸⁹⁵yle amaçları arasına “yoksulluğun azaltılması, kapsayıcı küreselleşme ve çevresel sürdürülebilirlik için endüstriyel kalkınmanın teşviki”⁸⁹⁶ni de eklemiştir. Bildirgeyle kendisini “Uluslararası işbirliği merkez koordinatörü”⁸⁹⁷ olarak ilan eden UNIDO, işbirliği ruhunun oluşması için küresel, bölgesel ve alt bölgesel ortaklıklar ve ağlar oluşturulmasının esas olduğunu ifade etmiştir.⁸⁹⁸ Bildirgeyi imzalayan BM üyeleri, UNIDO’nun endüstriyel gelişimi teşvik etme, dinamize etme ve hızlandırma konusunda “benzersiz yetki (a unique mandate)”ye sahip bir “küresel kolaylaştırıcı (global facilitator)”⁸⁹⁹ olduğunu belirterek, UNIDO’ya bağlılıklarını teyit etmiş⁹⁰⁰ ve böylece UNIDO’nun küresel üst otorite olduğu kabul edilmiştir.

I. Dünya Savaşı’nın ardından imzalanan Versailles Antlaşması’nın 13.Bölümünde yer verilen “kurucu metin” ile Milletler Cemiyeti’nin bir parçası⁹⁰¹, “daimi” bir organizasyon olarak “Uluslararası Çalışma Ofisi (International Labour Office)” kurulmuştur. Uluslararası Çalışma Ofisi, kurucu metnin girişinde Milletler Cemiyeti’nin “evrensel barış (universal peace)” idealinin ancak “sosyal adalet (social justice)” üzerine kurulabileceğini ifade ederek⁹⁰², mevcudiyetinin gerekliliğini, Kant’ın formülü çerçevesinde ortaya koymuştur.

İki dünya savaşı arasında, özellikle 1929 Ekonomik Buhranı sürecinde etkin bir rol oynayan kuruluş, 1946 yılında, “Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organisation, ILO)” ismi ile yeniden yapılandırılarak, BM Uzmanlık Örgütü niteliğine bürünmüştür. “Küresel (going global)”⁹⁰³ bir idealle kendisini ifade eden ILO’nun kurucu metni olan “ILO Anayasası (ILO Constitution)”nın önsözünde temel felsefesi açıkça ortaya konulmuştur:

Evrensel ve ebedi barış ancak, sosyal adalete dayanılarak kurulabileceği için,

---

⁸⁹⁵ UNIDO General Conference. (2013). *Lima Declaration*. Peru, Lima. (<https://www.unido.org/who-we-are/inclusive-and-sustainable-industrial-development/lima-declaration>, Erişim Tarihi: 06.02.2022).

⁸⁹⁶ UNIDO. *UNIDO in Brief*. (<https://www.unido.org/who-we-are/unido-brief>, Erişim Tarihi: 02.04.2021).

⁸⁹⁷ Lima Declaration, Art. 14.

⁸⁹⁸ Lima Declaration, Art. 15.

⁸⁹⁹ Lima Declaration, Art. 21.

⁹⁰⁰ Lima Declaration, Art. 17.

⁹⁰¹ International Labour Office. (1920). *The Provisions of the Peace Treaties*. Geneva, Art.392.

⁹⁰² International Labour Office. (1920). *The Provisions of the Peace Treaties*. Geneva, s.1.

⁹⁰³ ILO. *History of ILO: Going Global*. (<https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm> , Erişim Tarihi: 03.04.2021).

Ve çok sayıda insan, dünyanın huzuru ve uyumunu tehlikeye sokacak şekilde zorluk ve yoksunluk içeren, adaletsiz çalışma koşullarına maruz kaldığı ve azami çalışma günü ve haftasının oluşturulması, işgücü arzının düzenlenmesi, iş gücü arzının düzenlenmesi, işsizliğin önlenmesi, yeterli yaşam ücretinin sağlanması, işçinin istihdamından kaynaklanan hastalık ve yaralanmalara karşı korunması, çocukların, gençlerin ve kadınların ve korunması, işçilerin kendi ülkelerinin dışındaki ülkelerde çalıştıklarında çıkarlarının korunması, eşit değerdeki eşit işe eşit ücret ilkesinin ve örgütlenme özgürlüğü ilkesinin tanınması gibi çinin istihdamından kaynaklanan bu koşulların acilen iyileştirilmesi, mesleki ve teknik eğitim organizasyonunun sağlanması ve diğer gerekli önlemlerin alınması için,

Ayrıca, herhangi bir ulusun insani çalışma koşullarını benimsememesinin, kendi ülkelerindeki koşulları iyileştirmek isteyen diğer ulusların önünde bir engel olduğu için,

Adalet ve insanlık duygularının yanı sıra dünyanın kalıcı barışını güvence altına almak arzusuyla hareket eden Yüksek Sözleşmeciler Taraflar, bu önsözde belirtilen amaçlara ulaşmak amacıyla Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasası'nı kabul etmişlerdir.⁹⁰⁴

“Ebedi barışın teminat altına alınması” için, ILO nezdinde iş ve çalışma hayatında belli başlı konularda standartlaşmaya gidilmiştir. Bu standartlar etrafında homojenleşme aslında devletlerin birbirlerini aynı noktadan yükseltmesini de sağlayacaktır. Önsözde belirtildiği gibi standarda sahip olmayan devletler, diğer ulusların iyileşmesi önünde bir engeldir. Bu engeli aşabilmek ve BM Sistemiyle uyumlu ortak bir ideal olarak ebedi ve evrensel barışa ulaşabilmek için, ILO tarafından “uluslararası çalışma standartları” oluşturulmuş ve devletler bu merkezi odak etrafında birleştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı henüz tüm etkileriyle devam edip, dünyanın bir çoğunda büyük yıkımlara sebep olurken⁹⁰⁵, 1-22 Temmuz 1944 tarihleri arasında ABD'nin Bretton Woods, New Hampshire kasabasında, 44 ülkenin katılımıyla, sonradan çoğunlukla “Bretton Woods Konferansı (The Bretton Woods Conference)” olarak adlandırılan, “Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı (United Nations Monetary and Financial Conference)” düzenlenmiştir. Bu konferansın ardından imzalanan “Bretton

⁹⁰⁴ ILO. *ILO Constitution*. (http://www.ilo.ch/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO , Erişim Tarihi:03.04.2021).

⁹⁰⁵ De Vries, M. G. (1986). *The IMF in a Changing World: 1945-1985*. Washington D. C.: International Monetary Fund, s.5.

Woods Antlaşması (The Bretton Woods Agreement)”⁹⁰⁶ ile yeni bir uluslararası ekonomik sistem etrafında yeniden yapılanmayı amaçlayan bir düzen oluşturulmuştur.

Yeni düzenin aktörleri Bretton Woods Antlaşmasıyla kurulan iki kurum olmuştur. “Bretton Woods İkizleri”⁹⁰⁷ olarak adlandırılan bu iki kurumdan biri küresel parasal işbirliğini teşvik etmek, finansal istikrarı sağlamak, uluslararası ticareti kolaylaştırmak, yüksek istihdamı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve dünya çapında yoksulluğu azaltmak amacıyla kurulan “Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF)”⁹⁰⁸’dir. Diğeri ise, daha sonra “Dünya Bankası (The World Bank)” olarak adlandırılan, savaş sonrası ekonomiyi düzeltmek ve “az gelişmiş ülkelerin kalkındırılması amacıyla”⁹⁰⁹ borç para vermek, sermaye yatırımlarının kolaylaştırılmasını sağlamak, yoksulluğu azaltmak, paylaşılan refahı ve sürdürülebilir kalkınmayı artırmak için⁹¹⁰ kurulmuş olan “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development/IBRD)” tır. Bugün “Uluslararası Kalkınma Birliği (The International Development Association)”, “Uluslararası Finans Kurumu (The International Financial Corporation)”, “Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (The Multilateral Investment Guarantee Agency)”, “Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (The International Bank for Reconstruction and Development)”, “Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Çözüm Merkezi (The International Centre for Settlement of Investment Disputes)” olmak üzere beş farklı bileşenden müteşekkil bu sistem “Dünya Bankası Grubu (The World Bank Group)” olarak adlandırılmaktadır.

Yeni uluslararası ekonomik düzenin aracı; Amerikan rezerv para birimi olan “dolar”⁹¹¹ olmuştur. Ulusal tüm para birimleri, uluslararası arenada “kolayca işlem

⁹⁰⁶ International Monetary Fund. (2020). *Articles of agreement of the International Monetary Fund. Bretton Woods: United Nations Monetary and Financial Conference, Washington D.C.:* International Monetary Fund.

⁹⁰⁷ Denk, 2019, s.371.

⁹⁰⁸ International Monetary Fund. *About the IMF.* (<https://www.imf.org/en/About>, Erişim Tarihi:08.12.2021).

⁹⁰⁹ De Vries, 1986, s.6.

⁹¹⁰ The World Bank Group. *Who we are.* (<https://www.worldbank.org/en/who-we-are> , Erişim Tarihi: 08.12.2021).

⁹¹¹ “Dolar” sözcüğü, 16.yüzyıldan sonra İspanyol ve Alman para birimi olarak da kullanılan ve ilk gümüş bozuk paralar olarak tedavüle giren “de’thaler”in değişmiş bir şeklidir. Amerika’nın keşfinden sonra İspanya kralları tarafından tedavüle çıkarılan gümüş parayı ifade eden “Dolere”den gelmektedir. Dolar, 22 Haziran 1776 tarihinden itibaren Amerika Birleşik Devletleri’nin para birimi olarak kullanılmaktadır. Flamme, K.(1995). *1995 Annual Report: A Brief History of Our Nation’s Paper Money*, San Francisco: The Federal Rezerv Bank of San Francisco. Bulgurlu, H. B. (2004). *Dolar Mı? Euro Mu? Amerika Mı? Avrupa Mı?*. (1.Baskı). Ankara: Roma, s.16.

yapabilmesinin sağlanması için” sistemde kilit rol üstlenen dolara endekslenmiş, devletler dolar bağıyla birbirlerine entegre edilmiştir. Bu entegrasyonun bir gereği olarak Bretton Woods sistemine dahil olan tüm devletler⁹¹², ulusal para sistemlerini dolara endekslemek zorunda kalmışlardır. Dolar, giderek bütün diğer ulusal paraların bağlandığı bir değer standardına dönüşmüş⁹¹³ ve uluslararası ilişkilerde temel belirleyici faktör olmuştur.

1944 tarihinde gerçekleştirilen *Bretton Woods* sistemi ile oluşturulan uluslararası ekonomik sistemin üst otoriteleri olan Dünya Bankası Grubu ve Uluslararası Para Fonu’yla birlikte, sistemin sütunlarından biri olarak uluslararası ticarete ilişkin bir tasarım oluşturulması yönünde görüşler ortaya konulmuş, ancak somut bir karar alınamamıştır.⁹¹⁴ Yeni uluslararası ekonomik düzenin üçüncü ayağı ve Kantçı projenin önemli aşamalarından biri⁹¹⁵ olarak BM ECOSOC bünyesinde alınan bir kararla “Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organisation, ITO)” oluşturulmuş⁹¹⁶ ancak, ABD kongresinde reddedilmesiyle, bu tasarım rafa kaldırılmıştır.⁹¹⁷ “Dünya ticaretini yöneten kapsamlı kod”un oluşturulmaya çalışıldığı bu sistem⁹¹⁸, 1947’de Cenevre’de imzalanarak, 1948’de yürürlüğe giren “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade, GATT)” ile yeniden devreye girmiştir. BM tarafından bu zamana kadar yapılan ticari müzakerelerin en başarılısı olarak nitelendirilen⁹¹⁹ GATT ile uluslararası “ticaretin önündeki gümrük

---

⁹¹² Bretton Woods sistemiyle gelen doların ve ABD’nin öncülüğüne karşı, ilk girişimi 2006’da New York’ta yapılan bir toplantı olan Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika’dan oluşan “BRICS Ülkeleri (The BRICS Countries)” grubu oluşturulmuştur. BRICS ülkeleri temelde, küresel ekonomi ve siyasette daha fazla söz sahibi olma, bu yolda ekonomik, mali, ticari, siyasi ve hatta toplumsal işbirliği yapma ve “ABD- merkezli eşitsiz küreselleşme”ye alternatif yaratma hedefini benimsemiştir. Buna rağmen, ABD dolarını “şimdilik de olsa benimsemek durumunda oluşu”nun da gösterdiği gibi, iyice eklemlenmiş olduğu mevcut küresel sistem dışına çıkmasının neredeyse imkansız olması BRICS’e yöneltilen en yaygın eleştiri olmuştur. Denk, 2019, s.384. The BRICS Counties. (April 16, 2010). *II BRICS Summit- Joint Statement*. Brasilia. (<https://infobrics.org/documents/2009/>, Erişim Tarihi: 03.04.2021). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: İstikbal, D. (Ekim 29, 2019). “Yeni Jeostratejik Güç: BRICS”. *SETA*. (<https://www.setav.org/yeni-jeostratejik-guc-brics/>, Erişim Tarihi: 03.04.2021).

⁹¹³ Bulgurlu, 2004, s.2.

⁹¹⁴ Denk, 2019, s.393.

⁹¹⁵ Habermas, 2007, s.107-180.

⁹¹⁶ Dillon, T. J. (1995). “The World Trade Organisation: A New Legal Order for World Trade?”. *Michigan Journal of International Law*. 16 (2), s.352.

⁹¹⁷ Dillon, 1995, s.353.

⁹¹⁸ Gardner, R. G. (1969). *Sterling- Dollar Diplomacy: The Origins and The Prospects of Uur International Economic Order*. New York: McGraw, s.101.

⁹¹⁹ European Office of United Nations. (October 27, 1947). UN Press Release. No.469, Geneva, s.2.

tarifelerinin ve diğer engellerin önemli ölçüde azaltılması” ve “uluslararası ticarete ayrımcı muamelenin ortadan kaldırılması”⁹²⁰ amaçlanmıştır.

1994 tarihinde Uruguay Raundu’da imzalanan bir anlaşmayla⁹²¹ BM Uzmanlık Örgütü olarak “Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organisation, WTO)”nın oluşturulmasının ardından, GATT ortak kurumsal çerçeve zemininde uygulanmaya devam etmiştir. Örgüt, geçmişte ticaret serbestleştirilmesine elde edilen neticeler ile birlikte “sürdürülebilir kalkınma hedefine uygun olarak”, gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkeler arasındaki dengeyi sağlayarak, “bütünleşmiş”, “uygulanabilir” ve “kalıcı çok taraflı ticaret sistemi geliştirme” kararlılığını ifade etmiştir.

Tarımdan ticarete, eğitim ve kültürden ulaşım, meteorolojiye, fikri mülkiyetten⁹²² iş ve çalışma hayatına, sağlıktan turizme⁹²³ kadar, kapsadığı alanın hacmine bakılmaksızın, uluslararası ilişkilerde devletler arası imkan eşitsizliğine sebep olarak rekabeti doğurabilme ihtimali olan her alan BM tarafından Uzmanlık Örgütleri vasıtasıyla düzenlenmiş, denetlenmiş ve kontrol edilmiştir. Bir yandan devletlerin egemen eşitliğine, iç işlerine saygılı olduğunu ifade eden örgütler, diğer yandan bir “üst otorite” olarak hareket ederek, yetkilendirildiği alanı “tektipleştirmiştir”. Böylece evrensel barışın güvencesi olarak “ekonomik” ve “sosyal” alanda birbirine entegre olmuş, küresel, kozmopolit bir sistem oluşturmuştur. Bu sistem sanılanın aksine, saf bir “kozmpolitlik”ten ziyade, bir “kozmpolitleştirme” deneyiminin hayata geçirilmesinden ibarettir.⁹²⁴

⁹²⁰ General Treatment on Tariffs and Trade, October 30, 1947, Geneva. General Treatment on Tariffs and Trade, October 30, 1947, Geneva. (<https://legal.un.org/avl/ha/gatt/gatt.html>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).

⁹²¹ Dünya Ticareti Örgütü Kurucu Antlaşması, RG Tarih/ Sayı: 25.02.1995/22213.

⁹²² “Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organisation, WIPO), 1967 yılında fikri mülkiyetin dünya çapında teşviki ve korunması amacıyla “devletler arasındaki daha iyi anlayış ve işbirliğine katkıda bulunmayı arzulayarak”, sınai mülkiyetin korunması ve edebi ve sanat eserlerinin korunması alanlarında kurulan Birliklerin yönetimini “modernize etmek ve daha verimli hale getirmek” için oluşturulmuştur. World Intellectual Property Organisation. (July 14, 1967). *Convention Establishing the World Intellectual Property Organisation*. (<https://wipolex.wipo.int/en/text/283854>, Erişim Tarihi: 03.04.2021).

⁹²³ 1974’te BM Uzmanlık Örgütü statüsü kazanan “Dünya Turizm Örgütü (The World Tourism Organisation)” “sürdürülebilir ve evrensel olarak erişilebilir turizm” sağlamayı amaçlamaktadır. United Nations World Tourism Organisation. *About Us*. (<https://www.unwto.org/about-us>, Erişim Tarihi:03.04.2021).

⁹²⁴ Mendieta, E. (2016). “İmparatorluk Kozmpolitliğinden Diyalojik Kozmpolitliğe”. Bachmann, M. L.; Nascimento, A. (Der.). *İnsan Hakları, İnsan Haysiyeti ve Kozmpolit İdealler*. (içinde s.129-155). İstanbul: Koç Üniversitesi, s.129.

Ulus devletleri aşarak ekonomik ve sosyal entegrasyonun azami ölçüde entegrasyonun sağlanmaya çalışıldığı bu sistem, her şeye rağmen BM'nin mutlak bir başarıya ulaşamadığı alanlardan biri olmuştur. Devletler arası eşitsizliği giderme, rekabeti yok etme ya da en aza indirme gayesiyle yola çıkan BM, bu yolda ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim, sağlık, finansal ve ticari pek çok alanda işbirliğini, uyumlaşmayı sağlamaya, kozmopolit bir dünya hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Nitekim kurulan bu sistem kümülatif olarak uygulanabilir olmaktan çok uzaktır. Devletleri büyük oranda kuşatan bir sistemin çeşitli faktörlerin etkisiyle tam olarak hayata geçirilememiş olması, BM'nin kozmopolit bir dünya idealine ulaşmasında önemli bir engeli oluşturmaktadır.

3.2.3. Ebedi Barış Düzeninin Temel Prensibi Olarak “İnsan Hakları”

3.2.3.1. Ebedi barışa giden yolda ilk basamak: “Nürnberg yargılamaları”

Ekonomik ve sosyal alandaki başarısızlığının aksine BM, insan hakları alanında henüz BM resmi olarak kurulmadan öncelere dayanan güçlü bir strateji ile büyük bir başarı elde etmiştir. Bu stratejinin ilk ayağını, Nürnberg Yargılamaları oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşturulan BM ile birlikte ortaya çıkan uluslararası hukuk, esasen ilk olarak Nürnberg Yargılamalarıyla inşa edilmiştir. II. Dünya Savaşı öncesi ve esnasında Nazi Almanyası tarafından gerçekleştirilen fiiller sebebiyle, Kasım 1945 itibariyle Almanya'nın Nürnberg kentinde başlayan yargılamaların temeli, henüz savaş devam ederken Ekim 1943'te Moskova'da düzenlenen konferans ile atılmıştır. ABD, Birleşik Krallık, SSCB ve Çin'in katılımıyla düzenlenen Moskova Konferansının ardından “Dört Ulus Ortak Beyannamesi (Joint Four Nation Declaration)”, “İtalya Beyannamesi (Declaration Regarding Italy)”, “Avusturya Beyannamesi (Declaration on Austria)” ve “Zulüm Bildirisi (Declaration on Atrocities)”nden oluşan “Moskova Bildirileri (Moscow Declarations)” ilan edilmiştir. Büyük ölçüde Churchill tarafından kaleme alınan⁹²⁵ Zulüm Bildirisi ile savaş esnasında meydana gelen vahşet, katliam ve infazlardan sorumlu olan veya bu olaylara rıza gösteren tüm Alman subayları ve Nazi Partisi üyelerinin, Hitlercilerden

---

⁹²⁵ The Moscow Declarations: Statement on Atrocities. October 1943. (<https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

(Hitlerites) kurtarılmış özgür ülkelerin, bu ülkelerde kurulacak olan Hür Hükümetlerin (Free Governments) yasalarına göre yargılanıp cezalandırılmasına karar verilmiştir:

Ellerine masum kanı bulaştırmamış olanlar, suçluların saflarına katılmaktan sakınsınlar; çünkü üç Müttefik Güç, onları dünyanın en uç noktasına kadar takip edecek ve adaletin sağlanması için onları davacılar teslim edecektir.⁹²⁶

Konferansın ardından ABD, Fransa, SSCB, Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda temsilcileri “Avrupa’daki başlıca savaş suçlarının yargılanmasıyla ilgili ortak bir hareket tarzına karar vermek”⁹²⁷ üzere, 26 Haziran 1945’te bir araya gelmişlerdir. İlk olarak ABD tasarısıyla başlayan görüşmeler, diğer Müttefik Devletlerin çalışmalarının tartışılmasıyla devam etmiş, “Tasarı Alt Komitesi (Drafting Sub-Committee)”nin hazırlıklarıyla şekillendirilmiştir. 8 Ağustos 1945’te “Avrupa Eksenindeki Büyük Savaş Suçlularının Yargılanması ve Cezalandırılmasına İlişkin Anlaşma (The Agreement For The Prosecution and Punishment Of The Major War Criminals Of The European Axis)”⁹²⁸’nin eşlik ettiği “Uluslararası Askeri Mahkeme Şartı (Charter of International Military Tribunal)” imzalanmıştır.⁹²⁹

Londra Şartı olarak da adlandırılan bu şart, “egemen devletleri aşan ahlaki bir topluluğun hak ve sorumluluklarını tanıyan ilk çok taraflı hükümet antlaşması”⁹³⁰ olarak nitelendirilmiştir. Niteliği, genel karakteri ve meşruiyeti hususunda ciddi eleştirilere maruz kalan Londra Şartı, bu şartın hazırlığını yapan BM Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından şu şekilde savunulmuştur:

Şartın yapılması, Alman Devleti’nin koşulsuz olarak teslim olduğu ülkeler tarafından yasama gücünün kullanılmasından ibaretti. Bu ülkelerin işgal edilen topraklar için yasama hakkı medeni dünya tarafından kesin olarak tanındı. Şart, muzaffer uluslar tarafından keyfi bir güç kullanımı değildir. İmzacı Devletler, Mahkemeyi oluşturdu, uygulayacağı yasa tanımladı ve yargılamanın düzgün

⁹²⁶ UN. *First Moscow Declarations. Declaration on Atrocities.* (https://archive.org/stream/unitednationsdoc031889mbp/unitednationsdoc031889mbp_djvu.txt, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

⁹²⁷ UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*. Vol. II. New York: United Nations, s.182.

⁹²⁸ UN. (1945). *Aggrement by the Goverment of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, The Government of the United States of America, The Provisional Government of the French Republic and The Goverment of the Union of Societ Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis*. 8 August 1945, London.

⁹²⁹ UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*. Vol. II. New York: United Nations, s.186.

⁹³⁰ Rifkin, J. (2010). *Avrupa Rüyası: Amerikan Rüyasından Avrupa Rüyasına*. (Çev. Buket Okuyucu Özbay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.293. UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*, Vol. II. New York: United Nations, s.187.

bir şekilde yürütülmesi için düzenlemeler yaptı. Bunu yaparken, içlerinden herhangi birinin anlamlı bir şekilde yapabileceği bir şeyi, birlikte yaptılar.⁹³¹

Ekim 1945 itibarıyla Nürnberg’de başlayarak Nürnberg Yargılamaları olarak adlandırılan sürecin esas sebebi, yaşananların hesabını sormak olmuştur. II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında yaşananların, dehşet verici ve vahşiliğini vurgulamak isteyen yeni dünyanın aktörleri, bu gayeye erişebilmek için ulusal sınırların aşıldığı, aşılması gerektiği ve bu bağlamda tüm uluslararası sistemin devreye girmesi gerektiği fikrini tüm dünyaya empoze etmişlerdir. Bu doğrultuda, ulusal hukukları aşmak ve hatta egale etmek için yeni bir sistem dizayn edilmiştir. Bu sistemin temel aracı ise, ulusları aşan, uluslar üstü olan bir hukuktur.

Yeni bir sistemi yaratmak, eski usullerle değil, ancak yeni usullerle mümkün olabilecektir. Bu yeni usul, Nürnberg ile başlayan yargılamalardır. Bu yargılamaları yürütmekle görevlendirilen “Uluslararası Askeri Mahkeme (International Military Tribunal, IMT)”, Müttefik Devletler tarafından 8 Ağustos 1945 tarihinde oluşturulmuştur. Ekim 1945’te açılan davaların duruşmasına 20 Kasım 1945 itibarıyla, Nazi Partisi’nin olağan toplantılarını gerçekleştirdiği, Parti mitinglerini düzenlediği sembolik bir anlamı olan⁹³² Nürnberg şehrinde resmen başlanmıştır.

Bu yargılamanın üç ayağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, mahkeme ve yargıçlardır. Yargılamayı yapan Mahkeme heyeti incelendiğinde Dört Müttefik devletin her birinin (ABD, Büyük Britanya, SSCB ve Fransa) gönderdiği birer hâkim ve savcı ekibinden oluşturulmuş olduğu görülmektedir.⁹³³ ABD’den *Robert H. Jackson*, Birleşik Krallık’tan *Hartley Shawcross*, Sovyetler Birliği’nden *General R. A. Rudenko*, Fransa’dan *François de Menthon* ve *Auguste Champetier de Ribes* yargılamanın başsavcıları olarak yetkilendirilirken⁹³⁴, Birleşik Krallık’tan *Geoffrey Lawrence*, alternatif hâkim olarak *Norman Birkett*, ABD’den *Francis Biddle* ve *John Parker*, Fransa’dan *Henri Donnedieu de Vabres* ve *Robert Falco* ile Sovyetler

⁹³¹ UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*, s.187, §26.

⁹³² Şahin, M. (Ocak 2010). “Nürnberg Mahkemeleri Üzerine Bir İnceleme”. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2(1), s.53. American Experience. *The International Military Tribunal*. (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-military-tribunal/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

⁹³³ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. Nürnberg’deki Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article> , Erişim Tarihi: 12.06.2021).

⁹³⁴ American Experience. *The Prosecution*. (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-prosecution/> , Erişim Tarihi: 18.06.2021).

Birliği'nden *Iona Nikitchenko* ve *Alexander Volchkov* yargılamayı yapacak hâkimler olarak belirlenmiştir.⁹³⁵ Söz konusu heyetin yargılamada takip edeceği usul ise, Kıta Avrupası ve Anglo-Amerikan yargı sisteminin hassas uzlaşmalarının sonucunda ortak olarak tespit edilmiştir.⁹³⁶

Yargılamanın ikinci önemli ayağını ise yargılamaya esas teşkil eden normlar oluşturmaktadır. BM Genel Kurulu tarafından alınan 1947 tarihli 177(II) Numaralı karar ile Uluslararası Hukuk Komisyonu'na "Nürnberg Mahkemesi Şartı'nda ve Mahkemenin kararında tanınan uluslararası hukuk ilkelerini formüle etme" görevini verilmiştir.⁹³⁷ Komisyon tarafından hazırlanan ilkeler, toplantının ikinci oturumunda kabul edilmiştir. Yargılama başladıktan sonra kabul edilmesine rağmen Nürnberg yargılamalarının esasını teşkil eden "Nürnberg İlkeleri (Nuremberg Principles)" şu şekilde belirlenmiştir:

İlke I: Uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir eylemde bulunan şahıs, bundan sorumludur ve cezalandırılabilir.

İlke II: Uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir eyleme karşı bir ceza öngörülme de, bu şahsı uluslararası hukuk önünde işlediği suçun sorumluluğundan kurtarmaz.

İlke III: Devlet başkanı veya sorumlu devlet görevlisi olarak hareket eden kişinin uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir eylemde bulunması, bu şahısları uluslararası hukuka göre sorumluluktan kurtarmaz.

İlke IV: Bir kişinin kendi hükümetinin veya bir amirinin emrine göre hareket etmesi, ahlaki bir seçim yapması mümkün olduğu sürece, onu uluslararası hukuka göre sorumluluktan kurtarmaz.

İlke V: Uluslararası hukuka göre suç işlediği iddia edilen şahıs, gerçeklere ve hukuka uygun olarak adil yargılanma hakkına sahiptir.

İlke VI: Bundan sonra belirtilen suçlar uluslararası hukuka göre suç olarak cezalandırılır:

Barişe karşı işlenen suçlar

(i) Saldırgan ya da uluslararası antlaşma, sözleşme ve garantileri ihlal eden bir savaşı planlama, hazırlık ya da kışkırtma,

(ii) Ortak plana işbirliği yapma ya da (i) maddede belirtilen eylemlerin başarılması karşı komplo;

⁹³⁵ American Express. *The Nurnberg Judges*. (https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-judges/ , Erişim Tarihi: 18.06.2021)..

⁹³⁶ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi. (https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

⁹³⁷ UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*, s.374.

(b) Savaş suçları

Yasaların ya da savaş adetlerinin ihlalleri, örneğin: köle işçilere ya da herhangi bir amaçla sivil halka ya da işgal altındaki bölge halkına, savaş tutsaklarına, denizdeki insanlara, kötü davranma ya da onları, rehineleri öldürme, sınır dışı etme; kamu ya da özel mülklerin yağmalanması, kent, kasaba ve köylerin ahlaksızca yıkımı ya da askerî gereklilikle açıklamayacak biçimde tahrip edilmesi;

(c) İnsanlığa karşı işlenen suçlar

Cinayet, kitle imha, köleleştirme, sürgün ve sivil halka yapılan diğer insanlık suçları ya da siyasî, etnik ya da dinî nedenlerle eziyet ya da savaş suçu ya da insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili idam ya da eziyet ya da eylemler sürdürülmesi.

İlke VII: İlke VI'da belirtildiği gibi barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlığa karşı suç işlenmesinde suç ortaklığı uluslararası hukuka göre bir suçtur.⁹³⁸

Nürnberg İlkeleri ile ulusların, ulus devletlerin üstünde, ulusal hukukları aşan bir hukuk oluşturulmuş, yeni bir sistem inşa edilmiştir. Müttefik Devletlerin imzalarıyla oluşturulan bu sistem, Müttefik Devletlerin yargılarıyla ve Müttefik Devletlerin yargılama metotlarını takip eden bir yargılama ile harekete geçmiştir. Söz konusu yargılama, yargılamayı yürütecek Mahkemenin kurulmasından önce işlenen fiillerin soruşturulmasına ve bu fiillerin sona ermesinin ardından tasarlanan ilkeler esas alınarak yürütülmüştür. Bu bağlamda, hukukun evrensel ilkelerinin göz ardı edildiği söylenebilecektir. İşlendiği sırada hukuk önünde suç teşkil etmeyen fiillerin, ceza hukukunun temel ilkelerinden olan “suçta ve cezada kanunilik ilkesi (nullum crimen, nulla poena sine lege)”⁹³⁹ hiçe sayılarak yargılanma faaliyeti yürütülmesi bunlardan ilkidir. II. Dünya Savaşı esnasında Mihver Devletlerince tek taraflı gerçekleştirildiği iddiasıyla hareket edilen fiillerin yargılanması ve mağlup devletlerin cezalandırılması için, Mahkeme tarafından yeni normlar oluşturulmuş, yeni suçlar ihdas edilmiştir. Yargılama esnasında tanımlanan barışa karşı suçlar, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar, II. Dünya Savaşı’nın öcünü almak için yargılamanın ardından BM kararıyla

⁹³⁸ UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*, s.374-378.

⁹³⁹ “Suçta ve cezada kanunilik ilkesi uyarınca, hiç kimse işlediği tarihte yürürlükteki yasalara göre suç sayılmayan bir eylemden ötürü cezalandırılmaz. Modern hukuk sistemleri tarafından “hukukun genel ilkeleri” arasında sayılan, dolayısıyla, evrensellik atfedilen bu ilke uyarınca, rejim dönüşümlerinde hangi fiillerin cezai sorumluluk doğurduğunu tespit etmek için önceki rejimin hukuk sisteme bakmak gerekir. Ne var ki, geçmiş rejimin hukuk sistemi içinde yasal kabul edilen öyle bazı fiiller vardır ki, rejim dönüşümünden sonra bunların cezasız bırakılması kamuoyu vicdanında ciddi bir zedelenmeye yol açabilir. Bu durumda, yeni kurulan rejim açısından çözülmesi zor bir ikilem ortaya çıkar. Ya yeni rejim açısından kabul edilemez nitelikteki bazı fiillerin cezasız kalması sineye çekilecektir ya da demokratik hukuk sistemlerinin temeli kabul edilen bir ilkeye aykırı hareket edilecektir.” Erözden, O. (2017). *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti*. Ankara: Dost, s.29.

Nürnberg İlkeleri adı altında kabul edilmiştir. *Richard Overy*'nin ifadesiyle, adeta Nazi hükümetinin savaşla ilintili eylemlerini suç olarak tanımlayabilmek için uluslararası hukuk geriye dönük olarak yazılmıştır⁹⁴⁰:

Nürnberg yargısı bir deneydi. Galip güçler şiddetin ve faillerinin uluslararası camia tarafından bu sefer farklı muamele görmeleri hususunda mutabıktı. Böylesi bir deneyi ortaya koyabilmek için uluslararası ilişkilerde ve insan haklarına dair temel konularda belirli davranış kurallarını belirlemek gerekiyordu.⁹⁴¹

Nitekim diplomat *Fritz Wiederman*'ın sorgusunda Amerikan sorgu yargıcı *Howard Brundage* tarafından yapılan açıklamalar, mahkemenin neyi temsil ettiğini açıkça gözler önüne sermektedir:

Burada Alman çocuklarının hayrına yazılı bir belge oluşturmaya çalışıyoruz. Böylece eğer bir gün yine bir çete kontrolü ele geçirirse, bu çocukların elinde geçmişe bakıp önceden uyarılacakları bir şey olacak... Biz sadece Alman halkına ders niteliğinde bir belge bırakmak için çabalıyoruz.⁹⁴²

Hukukun evrensel ilkeleriyle çatışan ikinci husus ise, yargılamayı yapan Mahkemenin esasen hukuk uygulamasından ziyade “siyasi” bir hareket olarak⁹⁴³, hukukun evrensel ilkelerinden “doğal mahkeme (tabii mahkeme- olağan mahkeme)

⁹⁴⁰ Overy, 2016, s.23. İngiliz yargıç Lord Browne- Wilkonson Nürnberg ilkelerinin hukukiliği tartışmasının Nürnberg İlkelerinin BM Genel Kurulu ile onaylanmasıyla konusuz kaldığını ifade eder: “Her ne kadar Nürnberg Şartı’nın hukukiliğine sair meşru şüpheler varsa da... kanaatimce bu şüpheler Nürnberg Mahkemesi Şartı’nca tanınan Uluslararası Hukuk İlkelerinin Tasdiki 11 Aralık 1946 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nca onaylanmasıyla yatışmıştır. Bu tasdikle, Nürnberg Mahkemesi Şartı’nca tanınan uluslararası hukuk ilkeleri ve mahkemenin kararı onaylanmış olup uluslararası hukukun kanunlaştırılması üzerine çalışan komiteyi Nürnberg Mahkemesi Şartı ilkelerinin formüle edilmesi için çok büyük önem arz eden planlamalar yapmaya sevk etti. O tarihten itibaren uluslararası bir suçtan doğan kişisel sorumluluk kavramı uluslararası hukukun parçası olarak değerlendirilmeye başlandı.” Sands, P. (2016). “Pinochet’ten Sonra: Ulusal Mahkemelerin Rolü”, s.73’den naklen. . P. Sands. (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.63-91). İstanbul: Alfa.

⁹⁴¹ Overy, 2016, s.32. Clapham da, Overy ile aynı görüşü paylaşarak Nürnberg Yargılamalarının çok daha geniş kapsama etki eden bir sistem meydana getirdiğini ifade eder: “Galip güçlerin kaybedenler üzerinde yargı yetkisine sahip oldukları varsayımına dayanan Nürnberg Modeli Güvenlik Konseyi vasıtasıyla tüm uluslararası toplum adına hareket eden çok yönlü adaletin ortaya çıkmasına yol açmıştır.” Clapham, 2016, s.61.

⁹⁴² Fritz Wiederman’ın Nürnberg’de alınan sorgu tutanaklarından naklen: Overy, 2016, s.31.

⁹⁴³ Overy, R. (2016). “Nürnberg Duruşmaları: Uluslararası Hukukun İnşası”. P. Sands (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.13-33). İstanbul: Alfa, s.18. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Metin, S.; Heper, A. (2018). *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*. (3.Baskı). İstanbul: Tekin, s.61- 63.

ilkesi”⁹⁴⁴ ve “doğal yargıç ilkesi” tamamıyla göz ardı edilerek oluşturulmuş⁹⁴⁵ olmasıdır. Nürnberg modeli ile kurbanın katili yargıladığı, galiplerin adaletinin⁹⁴⁶ işlediği bir sistem tasarlanmıştır. Kolektif mağduriyet teması işletilerek, “öteki” oluşturulmuştur.⁹⁴⁷ Sisteme işlerlik kazandırılmasıyla öteki kimliği içinde yer alan herkese yaygınlaştırılmış, öteki kimliği içinde kalmakla birlikte düşmanlık temasını benimsemeyenleri de içine alan bir suçluluk hali yaratılmıştır.⁹⁴⁸

Sistemin aktörlerinden ABD Savcısı *Robert Jackson*’ın Başkan Truman’a 6 Haziran 1945 tarihli raporunda kullandığı ifadeler de bu sistemin bir kanıtı olarak yorumlanabilecektir:

Bu hareketin kaydını hassasiyetle ve net bir şekilde yazmadıkça, barış günlerinde savaş sırasında dile getirilen suçlayıcı genellemeler akıl almaz

⁹⁴⁴ O dönemde, Mahkeme oluşturulup oluşturulmayacağına dair bile farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mihver Devletlerinin önde gelen şahsiyetlerine “insafsız saldırıları herhangi bir coğrafyada dahi gözetmeyen” baş zanhılar gözüyle bakan Churchill, demode “kanun kaçağı” fikrini yeniden ortaya atarak düşman liderlerin yakalandıkları an doğrudan infaz edilmeleri gerektiğini ileri sürmüştür. Yargısız infaz fikri, (mahkumun kimliğinin kıdemli bir askeri görevli tarafından tespitini müteakip altı saat içinde ilan edilmek suretiyle), 1943 yılından savaş sonuna dek İngiliz hükümeti tarafından politik olarak kabul görmüştür. Churchill, Amerika’da Başkan Franklin Roosevelt ve Hazine Bakanı Henry Morgenthau’nun da desteğini kazanmıştır. Ancak Washington’da bu konuda görüş birliği bulunmamaktadır. Eski Dışişleri Bakanı Henry Stimson, yargısız infaza karşı durarak, Batılı adalet normlarını yansıtan bir mahkeme kurulmasından yanaydı: “Sanık kendisine isnat edilen suçtan haberdar edilmeli, dinlenmeli ve tanık gösterebilmeliydi. Sovyet temsilcileri, Alman savaş suçlularının külliye suçlu bulunup, suçları infaz edildikten sonra tüm “Büyük Temizlik” kurbanlarının beklendiği şekilde suçları ikrar ettirilip vurularak öldürülmelerini istiyorlardı. Roosevelt’in ölümüyle ardından gelen başkan Harry Truman, bir mahkeme tesis edilmesini makul ve gerekli bulmaktaydı. Ayrıntılı bilgi için: Overy, 2016, s.14-18.

⁹⁴⁵ Benzer problem, 1946 yılında Japon askeri kuvvetlerinin yargılanmasını sağlamak üzere 1946 yılında oluşturulan Uluslararası Uzakdoğu Askeri Mahkemesi (Tokyo Askeri Ceza Mahkemesi) için de söz konusudur. Bu Mahkeme, Nürnberg mahkemesinin kuruluşu gibi uluslararası bir sözleşmeye dayanmayıp, idari bir sözleşmeyle oluşturulmuştur. Bu nedenle Mahkemenin uluslararası hukuka uygun olarak kurulmadığı kabul edilmiştir. Bununla birlikte, Tokyo Askeri Ceza Mahkemesi de “kanunsuz suç ve ceza olmaz ilkesi” ve “doğal mahkeme” ilkeleri bakımından eleştirilere konu olmuştur. Kaya, B. (2020). “Uluslararası Ceza Hukuku’nda Evrensellik İlkesi”. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*. 2(1). s.50. Parlak, T. M. (2015). “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri”. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 38, s.49-51. Beşiri, A. (2013). “Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar”. *TBB Dergisi*. 108, s.187-189. Uluslararası Uzakdoğu Askeri Mahkemesi kuruluş kararı için bkz.: International Military Tribunal for the Far East Charter. 19 January 1946. Tokyo. (<https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>, Erişim Tarihi: 22.04.2021).

⁹⁴⁶ Clapham, A. (2016). “Karmaşıklik, Suç Ortaklığı ve Tamamlayıcılık: Nürnberg Duruşmalarından yeni Uluslararası Ceza Divanı’nın Şafağına Doğru”, s.61. P. Sands (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.35-62). İstanbul: Alfa. Parlak, T. M. (2015). “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri”. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 37, s.137-153.

⁹⁴⁷ Erözden, 2017, s.234.

⁹⁴⁸ Erözden, 2017, s.234.

bulunursa, geleceği suçlayamayız. Akıl almaz olayları, inandırıcı kanıtlarla oluşturmaliyiz.⁹⁴⁹

Modern devletin egemenliğinde büyük bir çatlak meydana getiren Nürnberg İlkeleri ile birlikte ulusal hukukları aşan bir hukuk oluşturulmuş, Batı dünyasının yüksek ahlaki değerleri varsayımı üzerine temellendirilen yeni bir ahlaki ve siyasi sistem⁹⁵⁰ inşa edilmiştir. Bu sistem, yargılama öncesinde işlenen suç teşkil eden fiillerin her ne olursa olsun cezalandırılması üzerine kurulmuştur. Nürnberg ilkelerinin ilk ikisi bu gayeyi açıkça ifade etmektedir. Buna göre, “uluslararası hukuka göre suç kabul edilen bir eylemde bulunan şahıs”, bu eyleme karşı “bir ceza öngörülmemiş olsa dahi” bu suçtan sorumludur ve cezalandırılabilir. Kişinin devlet başkanı ya da sorumlu hükümet memuru olması ya da bu kişiler de dahil olmak üzere üstlerinden emir almış olması bu kişileri sorumluluktan kurtarmayacaktır. Bu hükmün dayanağı ise salt “*ahlak*” olarak belirlenmiştir. Böylece modern ulus devletlerin ve bu devletlerin üst rütbeli görevlileri dahil olmak üzere hiçbir aktörünün, yargılama önünde herhangi bir önceliği bulunmadığı ortaya konulmuş, Westphalian sistemin üzerine inşa edilen ulusları aşan sistemin çerçeveleri çizilmiştir.

Nürnberg Yargılamalarıyla denenmiş ve doğrulanmış olan ilkeler⁹⁵¹ ile oluşturulan yeni dünya düzeninin üzerine inşa edildiği bu normlar, yalnızca Nürnberg yargılamalarıyla sınırlı kalmayıp, ulusal hukukları aşarak kendilerine başvuru olan ölçütler olarak varlıklarını devam ettirmiştir. II. Dünya Savaşı’nda Almanya ile birlikte hareket eden Japonya’da gerçekleştirilen fiilleri yargılamak ve cezalandırmak amacıyla Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı *Douglas Mac Arthur*’un özel bir yetkiye istinaden yayımladığı 19 Ocak 1946 tarihli kararname ile kurulan “Tokyo Savaş Suçları Mahkemesi (Tokyo War Crimes Tribunal)”⁹⁵² olarak da adlandırılan “Uzak Doğu Uluslararası Askeri Mahkemesi (International Military Tribunal for the Far East)” bu normları bizzat kabul ederek yargılamaları Nürnberg İlkeleri doğrultusunda yürütmüştür. 19 Ocak 1946 tarihli Mahkemenin kurucu Şartı

---

⁹⁴⁹ United States Holocaust Museum. Evidence From the Holocaust at the First Nuremberg Trial. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/evidence-from-the-holocaust>, Erişim Tarihi:17.06.2021).

⁹⁵⁰ Overy, 2016, s.31.

⁹⁵¹ Overy, 2016, s.32.

⁹⁵² Erdal, S. (2010). *Uluslararası Ceza Mahkemesinin Ulus- Devlet Egemenliğine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.186.

(International Military Tribunal for the Far East Charter)⁹⁵³, na göre Mahkeme, tıpkı Nürnberg Yargılamasında olduğu gibi, Müttefik Devletler tarafından gönderilen yargıçlardan oluşturulmuş⁹⁵⁴, Nürnberg İlkeleriyle ihdas edilen “Barışa Karşı Suçlar (Crimes against Peace)”, “Geleneksel Savaş Suçları (Conventional War Crimes)” ve “İnsanlığa Karşı Suçlar (Crimes against Humanity)” tanımlanarak, Mahkemesinin yargılama yetkisi altında sayılmıştır.⁹⁵⁵

Suç sayılan fiillerin işlenmesinden sonra (ex post facto) yalnızca bu suçların yargılanması için kurulan, ad hoc ve olağanüstü mahkemeler, Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri ile sınırlı kalmamıştır.⁹⁵⁶ Aynı niteliklere sahip 1993 yılında Eski Yugoslavya’da yaşanan uluslararası hukuk ihlallerini yargılamak ve cezalandırmak üzere BM tarafından kurulan “Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi” ya da resmi adıyla “1991 Yılından Bu Yana Eski Yugoslavya Topraklarında Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi İhlallerinden Sorumlu Kişilerin Haklarını Çiğnemekle Sorumlu Kişilerin Yargılanmasına İlişkin Uluslararası Mahkeme (The International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991)”⁹⁵⁷’si ve BM Güvenlik Konseyi’nin 1994’te verdiği bir kararla Ruanda’da meydana gelen uluslararası insancıl hukuk ihlalleri için oluşturulan “Ruanda Uluslararası Mahkemesi (International Tribunal for Ruanda)”⁹⁵⁸ de başta “soykırım (genocide)”, “insanlığa karşı suçlar (crime against humanity)” olmak üzere Nürnberg ile inşa edilen normları kabul etmiştir.

Sadece soruşturdukları olayla sınırlı yetkileri bulunan bu *ad hoc* mahkemelerin ardından, ulusları aşan ve tam yetkilendirilmiş kalıcı ve sürekli bir uluslararası mahkeme kurulması konusunda anlaşılan uluslararası toplum⁹⁵⁹, 1998 yılında “Roma

⁹⁵³ International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter). 19 December 1946. Tokyo. (<https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>, Erişim Tarihi: 13.06.2021).

⁹⁵⁴ International Military Tribunal for the Far East Charter, Article 2.

⁹⁵⁵ International Military Tribunal for the Far East Charter, Article 5.

⁹⁵⁶ Erdal, 2010, s.187.

⁹⁵⁷ UN. *Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. Resolution No.808, 25 May 1993. (<https://www.un.org/ruleoflaw/files/statute-feb08-e.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2021).

⁹⁵⁸ UN. Security Council. Resolution No.955. 8 November 1994. (<https://digitallibrary.un.org/record/198038>, Erişim Tarihi:13.06.2021).

⁹⁵⁹ Kurşun, G. (2011). *100 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği, s.6.

Statüsü (Rome Statute)’⁹⁶⁰nü hazırlayarak, “Uluslararası Ceza Mahkemesi (International Criminal Court)’ni kurmaya karar vermiştir:

Statüye taraf Devletler,

Tüm insanların ortak bağlarla birleştiğinin, kültürlerinin ortak bir mirasta bir araya getirildiğinin bilincinde olarak ve bu narin mozağin her an parçalanabileceğinden endişe durarak,

Bu yüzyıl boyunca milyonlarca çocuk, kadın ve erkeğin, insanlığın vicdanını derinden sarsan, akıl almaz vahşetlerin kurbanı olduğunu hatırd tutarak,

Bu tür ağır suçların dünyanın barışını, güvenliğini ve refahını tehdit ettiğini kabul ederek,

Uluslararası toplumu bir bütün olarak endişelendiren en ciddi suçların cezasız kalmaması gerektiğini ve ulusal düzeyde tedbirler alınarak ve uluslararası işbirliğini güçlendirerek bunların etkin bir şekilde kovuşturulmasının sağlanması gerektiğini teyit ederek,

Bu suçların faillerinin cezasız kalmasına son vermeye ve böylece bu suçların önlenmesine katkıda bulunmaya kararlı olarak,

Uluslararası suçlardan sorumlu olanlar üzerinde cezai yargı yetkisini kullanmanın her Devletin görevi olduğunu hatırlayarak,

Birleşmiş Milletler Şartı’nın Amaç ve İlkelerini ve özellikle tüm Devletlerin, herhangi bir Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasi bağımsızlığına karşı veya Sözleşmenin amaçlarıyla bağdaşmayan herhangi bir güç tehdidinden veya güç kullanımından kaçınacağını yeniden teyit ederek,

Bu bağlamda, bu Statüdeki hiçbir şeyin, herhangi bir Taraf Devlete silahlı bir çatışmaya veya herhangi bir Devletin işlerine müdahale etme yetkisi vermek olarak kabul edilmeyeceğini vurgulayarak,

Bu amaçlarla ve şimdiki ve gelecek nesillerin iyiliği için, bir bütün olarak uluslararası toplumu ilgilendiren en ciddi suçları yargılama yetkisine sahip, Birleşmiş Milletler sistemiyle ilişkili bağımsız bir daimi Uluslararası Ceza Mahkemesi kurmaya kararlı olarak,

Bu Statü uyarınca kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesinin ulusal ceza yargılarını tamamlayıcı nitelikte olacağını vurgulayarak,

Uluslararası adalete kalıcı saygıyı ve bu adaletin uygulanmasını garanti etmeye kararlı olarak,... anlaşılmıştır.⁹⁶¹

⁹⁶⁰ UN. (17 July 1998). *Rome Statute of International Criminal Court*. The Hague: International Criminal Court. (<https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/official-journal/rome-statute.aspx>, Erişim Tarihi:11.12.2021). Türkçe çevirisi için ayrıca bkz.: Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü. (www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf+%&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi:13.06.2021).

⁹⁶¹ Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. (<https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/official-journal/rome-statute.aspx>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

“Kalıcı ve istikrarlı barış (Stability and lasting peace)”ı sağlamak için oluşturulan Mahkemenin⁹⁶² yargı yetkisine dahil edilen suçlar, Roma Statüsündeki ifadesiyle “bir bütün olarak uluslararası toplumu ilgilendiren en ciddi suçlarla”⁹⁶³ sınırlandırılmıştır. Bu suçlar, Nürnberg İlkeleriyle tanımlanan “soykırım suçu”, “insanlığa karşı suçlar”, “savaş suçları” ve “saldırı suçu”dur.⁹⁶⁴ Böylece bir yargılama uygulamasından doğan ve ardından BM tarafından kabul edilen Nürnberg ilkeleri ile belirlenen suçlar, Roma Statüsü’nde tanımlanıp, uluslararası sistemin daimi ve evrensel yetkili⁹⁶⁵ Mahkemesi tarafından benimsenerek sistemin odağına yerleştirilmiştir. Bu sistemin yeni ve kalıcı ürünü ise her hal ve şartta resmi internet sitesinde “ebedi barış (lasting peace)” gayesiyle hareket ettiğini ifade eden⁹⁶⁶ Uluslararası Ceza Mahkemesi olmuştur. Mahkemenin ilk başsavcısı *Luis Moreno Ocampo*’nun Lahey’deki yemin töreninde söz alan Einsatzgruppen Davası’nın Başsavcısı *Benjamin B. Ferenz*’in ifade ettiği üzere;

Nürnberg bir başlangıçtan daha fazlasıydı. İlerleme süreci, soğuk savaş düşmanlıkları tarafından felce uğratıldı. Şeffaf yasalar, mahkemeler ve etkili bir uygulama sistemi, her düzenli toplum için hayatidir. Rasyonel bir dünya sisteminin matrisi, yavaş yavaş ve acı verici şekilde yerine oturtulan sayısız parçaya sahiptir. Uluslararası Ceza Mahkemesi, bu evrimsel sürecin bir parçasıdır. Barış ve insanlık onuru içinde yaşamak isteyen büyük suçların masum kurbanlarına daha fazla adalet sağlamak için yaratılmış yeni bir kurumdur. Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin tüm amacı budur.⁹⁶⁷

⁹⁶² International Criminal Court. *About ICC*. (<https://www.icc-cpi.int/about>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

⁹⁶³ Rome Statute of the International Criminal Court, Article 5.

⁹⁶⁴ Roma Statüsü, m.5-21.

⁹⁶⁵ Kurşun, 2011, s.11. Roma Statüsü’nde mahkemenin yer bakımından yetkisine dair herhangi bir açık hüküm bulunmamaktadır. Ancak Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin yer bakımından yetkisinin, Eski Yugoslavya ya da Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinde olduğu gibi dar bir sınırlamaya tabi tutulmadığı da bir gerçektir. Uluslararası Ceza Mahkemesi, her şeyden önce, Statüye taraf devletlerin ülkesinde veya vatandaşları tarafından işlenen suçlarda yargılama yetkisine sahiptir. Mahkemenin Statüye taraf olmayan devlet ülkesinde işlenen suçlarda yetki kullanabilmesi, Güvenlik Konseyi tarafından mahkeme önüne getirilen durumlar hariç, ilgili devletin yazılı bildirimle mahkemenin yetkisine rıza göstermesi şartına bağlıdır. Güvenlik Konseyi tarafından mahkeme önüne getirilecek durumlarda taraf bir devletin ülkesinde veya onun vatandaşları tarafından işlenmiş olması ön koşulu aranmaz. Bu durumda mahkeme, Statüye taraf olsun veya olmasın, herhangi bir devletin ülkesinde işlenen suçlarda yetki kullanabilir. Dolayısıyla Uluslararası Ceza Mahkemesi, Statüde öngörülen koşullara uygun olarak dünyanın her yerinde işlenen suçlar üzerinde yetki kullanabilecek, evrensel yetkili bir mahkeme olduğu söylenebilecektir. Erdal, 2010, s.199.

⁹⁶⁶ International Criminal Court. *About the Court*. (<https://www.icc-cpi.int/about>, Erişim Tarihi:13.06.2021).

⁹⁶⁷ United States Holocaust Memorial Museum. *International Criminal Justice Since Nuremberg*. (<https://www.ushmm.org/genocide-prevention/simon-skjodt-center/work/ferencz-international-justice-initiative/transitional-justice/international-criminal-justice-since-nuremberg>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

Yeni düzeni oluşturacak yeni yargılama metodunun üçüncü ayağı ise, yargılamanın yöneldiği suçlular olmuştur. Kasım 1945'te Nürnberg duruşmalarıyla başlayan yargılama sürecinde, II. Dünya Savaşı boyunca işlenen milyonlarca insanlığa aykırı fiilin soruşturulması gerçekleştirilmiştir. Bu fiiller, yargılama esnasında oluşturulan Nürnberg İlkeleriyle uluslararası hukuka karşı suç olarak nitelendirilmiştir. Barışa, insanlığa karşı işlenen savaş suçları, sınırlı kaynaklardan elde edilebilen istatistikler tartışılır olmakla birlikte, milyonlarca insanın vahşice öldürülmesine⁹⁶⁸, savaş öncesi Doğu Avrupa nüfusunun önemli bir kısmının kaybolmasına, milyonlarca kişinin yaralanmasına⁹⁶⁹, Yahudi nüfusun önemli bir kısmının Nazi toplama kamplarında öldürülmesine⁹⁷⁰, bununla birlikte sayısı tam olarak bilinemeyen pek çok kişinin zorla göç ettirilmesine ve mallarına el konulmasına sebep olmuştur.⁹⁷¹ Avrupa coğrafyasının neredeyse tamamına yayılan ve hatta Avrupa'yı belli sınırlarda aşan, büyük ölçekli katliamlar meydana getirilmiştir.

İşlenen suçların niteliği ve niceliği göz önüne alındığında, hayatın olağan akışına paralel olarak, faillerinin de sayıca bir hayli yüksek olması beklenmektedir. Ancak Nürnberg duruşmalarıyla başlayan yargılamalarda sembolik sayıda kişinin yargılandığı ve cezalandırıldığı görülmektedir. Sonradan kurulacak pek çok savaş suçları mahkemesinin ilki ve en önemlisi olması sebebiyle, II. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirilen savaş suçları sebepli yargılamaların tümüne ismini veren ve 1945-1946 yılları arasında Nürnberg şehrinde düzenlenen Nürnberg Yargılamalarında yargılanmak üzere, çok sayıda müzakere sonrasında Nazi diplomasisi, ekonomisi, siyaseti ve askeri liderliğinin ortalamasını “temsil etmek

---

⁹⁶⁸ The National WWII Museum. *Research Starters: Worldwide Deaths in World War II*. (<https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-starters-worldwide-deaths-world-war>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

⁹⁶⁹ Encyclopaedia Britannica. *Costs of War*. (<https://www.britannica.com/event/World-War-II/Costs-of-the-war>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

⁹⁷⁰ CNN World. *World War II Fast Facts*. (<https://edition.cnn.com/2013/07/09/world/world-war-ii-fast-facts/index.html>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

⁹⁷¹ Bununla birlikte, ABD tarafından hazırlanan rapora göre II. Dünya Savaşı'nın ilgili hükümetlere maliyetinin 1.000.000.000.000 Dolardan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu rakam insanların sefaletini, yoksunluğunu ve acısını, halkların ve ekonomik yaşamın yer değiştirmesini veya savaşın içerdiği mülkün salt fiziksel yıkımını temsil edemeyecek mahiyettedir. Encyclopaedia Britannica. *Human and Material Cost*. (<https://www.britannica.com/event/World-War-II/Human-and-material-cost>, Erişim Tarihi: 06.09.2021). USA Army Service Forces: War Department. (December 31, 1945). *International Aid Statistics World War II: A Summary of War Department Land Lease Activities*. s.1 vd. (<https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll8/id/950/>, Erişim Tarihi: 06.09.2021). Second World War History. *World War II Statistics*. (<https://www.secondworldwarhistory.com/world-war-2-statistics.php>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

üzere”⁹⁷² seçilen üst düzey Alman yetkililerinden sadece 22’si yargılanmıştır.⁹⁷³ Bir sene içerisinde tamamlanan 216 oturumun ardından sonuçlandırılan Nürnberg Yargılamalarında, Holokost deneyiminde kilit rol üstlenen, hükümet yetkilileri ve toplama kampı yöneticilerinden oluşan sanıkların 12’si ölüme mahkum edilirken, 3’ü üzerine atılı suçlardan beraat etmiştir. Geri kalanlardan 3’üne müebbet hapis cezası verilmiş, diğerleri ise kısa süreli hapis cezası almıştır.

Savaşa, insanlığa, barışa karşı suçların yargılanmasına, Nürnberg’den sonra da devam edilmiştir. İlki ve en ünlüsü olan Nürnberg’de kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesi “Devam Eden Nürnberg Yargılamaları (Subsequent Nuremberg Proceedings)” olarak adlandırılan bu davalar, ikinci kademe Nazi suçluluğunu tespit etme amacıyla düzenlenmiştir.⁹⁷⁴ Önde gelen doktorlar⁹⁷⁵, Mobilize Ölüm Birlikleri üyeleri, Alman adalet yönetimi üyeleri ve Alman Dışişleri, Alman Askeri Baş Komutanlık üyeleri ve önde gelen Alman sanayicileri arasından⁹⁷⁶ seçilen yalnızca 183 kişinin suçlandığı 12 adet farklı dava⁹⁷⁷ yürütülmüştür. Bununla da kalmamış,

---

⁹⁷² United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg’deki Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

⁹⁷³ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg Duruşmaları*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/the-nuremberg-trials>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

⁹⁷⁴ United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Encyclopedia. *Subsequent Nuremberg Proceeding*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/subsequent-nuremberg-proceedings>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

⁹⁷⁵ İnsanlığa karşı suçlar ve savaş suçları sebebiyle 23 Alman Doktora karşı açılan ve Doktorlar Davası olarak adlandırılan bu davada, sanıkların “değersiz” buldukları hayatlara bir ötenazi programının planlaması ve hayata geçirilmesi yargılanmıştır. Yargılamanın ardından 1947 yılında, tıpta etik ilkeleri belirleyen “Nürnberg Kodu (The Nuremberg Code)” yayınlanmıştır. The Nuremberg Code (1947). British Medical Journal, 313(7070), 7 December 1996, s.1448.

⁹⁷⁶ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Savaş Suçları Duruşmaları*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/war-crimes-trials-abridged-article>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

⁹⁷⁷ Bu davalar, kısa sürelerde az sayıda kişinin yargılandığı ve cezalandırıldığı davalardır. 9 Aralık 1946 ile 20 Ağustos 1947 arasında gerçekleştirilen 23 Nazi doktorunun yargılandığı “Doktorlar Davası (The Medical Case, USA v. Karl Brandt et. Al)”, 2 Ocak- 4 Nisan 1947’de Erhard Milch’in yargılandığı “Milch Davası (The Milch Case)” 5 Mart- 4 Aralık 1947’de 16 Nazi hâkiminin yargılandığı “Hâkimler Davası (The Justice Case)”, 8 Nisan- 3 Kasım 1947’de gerçekleştirilen Oswald Pohl ile birlikte 17 SS yetkilisinin yargılandığı “Pohl Davası (The Pohl Case)”, Alman sanayici Friedrich Flick ve 5 şirket yöneticisinin yargılandığı 19 Nisan- 22 Aralık 1947 arasında gerçekleştirilen “Flick Davası (The Flick Case)”, Alman farmakoloji firması IG Farben’in 24 yöneticisinin yargılandığı 27 Ağustos- 30 Temmuz 1948’de gerçekleştirilen “IG Farben Davası (The IG Farben Case)”, 27 Ağustos 1947- 19 Şubat 1948 tarihleri arasında 12 Alman Generalin yargılandığı “Hostages Davası (The Hostages Case)”, 20 Ekim 1947- 10 Mart 1948 tarihleri arasında 14 ırksal temizlik ve yeniden yerleşim yetkilisinin yargılandığı “Rusha Davası (The Rusha Case)”, 29 Eylül 1947- 10 Nisan 1948 arasında paramiliter ölüm mangası Einsatzgruppen’in yargılandığı “Einsatzgruppen Davası (The Einsatzgruppen Case)”, 8 Aralık 1947- 31 Temmuz 1948 arasında Alman sanayici Krupp firmasının 12 yöneticinin yargılandığı “Krupp Davası (The Krupp

diğer savaş suçları, suçların işlendiği ülkelerde kurulan Mahkemeler aracılığıyla yargılanmış⁹⁷⁸, ancak yargılananların çoğu ağır cezalarla karşı karşıya kalmamıştır.⁹⁷⁹ Bazı savaş suçluları ise yıllar süren çabalar sonucunda yakalanarak yargılanmıştır. Bunlardan biri, 1961’de Kudüs’te yargılanmasına başlanan ve dünya genelinde büyük dikkat çeken *Adolf Eichmann* davası⁹⁸⁰, diğeri ise II. Dünya Savaşı sonrasındaki yargılama sürecini sona erdiren 1987’de yine Kudüs’te gerçekleşen toplama kamplarının “Korkunç İvan”ı John Demjanjuk⁹⁸¹ yargılaması olmuştur.

Sembolik sayıda sanığın, ardı ardına gerçekleştirilen duruşmalarla bir an önce yargılanması, adaletin tesis edilmeye çalışıldığı gerçek bir yargılama yürütülmesinden daha çok, başka bir amaç güdüldüğü izlenimi vermektedir. Bu amaç, ABD Savcılık Ekibi yetkilisi kovuşturma danışmanı *Robert Storey*’in de ifade ettiği gibi,

Nürnberg Davasının amacı yalnızca ve hatta esasen Nazi Almanyası liderlerini mahkum etmek değildi... En baştan beri çok daha önemli olan, Hitler rejiminin tarihe yenik düşmeyen bir kaydının yapılmasıydı.⁹⁸²

Case)”, 6 Ocak 1948- 13 Nisan 1948 tarihleri arasında 21 Alman Bakanlık yetkilisinin yargılandığı “Bakanlıklar Davası (The Ministries Case)” ve son olarak 30 Aralık 1947- 28 Ekim 1948 tarihleri arasında 14 üst komuta generalin yargılandığı “Üst Komuta Davası (The High Command Case)” yürütülmüştür. United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Encyclopedia. *Subsequent Nuremberg Proceeding*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/subsequent-nuremberg-proceedings>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

⁹⁷⁸ Bu yargılamalar; 1947’de Auschwitz toplama kampının failleri için Polonya, Krakow’da gerçekleştirilen “Auschwitz Davası” ve 1963-65’de “Frankfurt Auschwitz Davası”, 1965’te Sobibor toplama kampının faillerini yargılamak üzere Almanya, Hagen’de oluşturulan “Sobibor Davası”, 1960ların ortalarında Belzec toplama kampının failleri 8 SS Subayını yargılamak üzere Münih’te görülen “Belzec Davası”, 1945’te Lüneburg’da görülen “Belsen Davası”, Dachau toplama kampının faillerini yargılamak üzere 1945-1948 arasında yürütülen “Dachau Davası”, 1946-1947’de “Mauthausen- Gusen Kampı Davası”, 1947’de Hamburg’da görülen “Ravensbrück Davası” olarak sayılabilecektir.

⁹⁷⁹ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg’deki Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

⁹⁸⁰ ABD tarafından göz altına alınan Eichmann, 1946’da firar etmesinin ardından, İsrail Güvenlik Servisi ajanları tarafından 1961’de yakalanarak yargılanmak üzere İsrail’e getirilmiştir. Kudüs’teki ulusal bir mahkemede görülen dava, Nürnberg İlkeleri ışığında yürütülmüş ve neticede Eichmann, Yahudi halkına yaptıklarından dolayı 15 Aralık 1961’de ulusal bir mahkeme tarafından suçlu bulunmuştur. Holokost Ansiklopedisi. *Adolf Eichmann*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/adolf-eichmann-abridged-article>, Erişim Tarihi: 09.12.2021). Ayrıntılı bilgi için: Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı*. (2.Baskı). (Çev. Özge Çelik). İstanbul: Metis.

⁹⁸¹ Fyler, B. (17 March, 2012). “Israeli Judge: Demjanjuk was ‘Ivan the Terrible’”. *YNEWS*. (<https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4204048,00.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

⁹⁸² United States Holocaust Museum. *Evidence From the Holocaust at the First Nuremberg Trial*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/evidence-from-the-holocaust>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

Hitler rejiminin ve yaşattıklarının düzenli olarak hatırlatılması, sistemin bundan alınan güçle oluşturulmaya başlanması ile amaçlanan eski sistemin vurgulanması ve artık yeni bir dünyanın doğduğunun ilan edilmesidir. Sonradan oluşturulan Mahkemeler, suçluları yargılamak yerine, bir dönemi, eski dünyayı yargılayarak onu görünür kılmak ve buradan yeni bir sistemi inşa etme gayesi gütmüştür. Bunun en temel aracı ise, bu amacı ilan edecek bir ters propaganda yürütmektir. Bu sebeple, davalara her gün 400'ün üzerinde ziyaretçinin yanı sıra 23 farklı ülkeyi temsilen 325 muhabirin katılması sağlanmıştır.⁹⁸³ Bununla kalmayarak bir sene içerisinde tamamlanan 216 oturum ile ilk yargılamalar sonlandırılmıştır. Bu şekilde olayın gündemde tutulmasıyla eski sistem, tüm çıplaklığıyla görünür kılınarak, gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Neticede Nürnberg ilkeleri ile birlikte galiplerin mağlupları yargıladığı bir yargılamaların normalleştirilmesi, devletlerin üstünde bir yargılamanın meşru, olağan ve normal olduğuna ilişkin algının oluşturulması ve bu konudaki inancın kuvvetlendirilerek canlı tutulması sağlanarak eski sistemin üzerine yepyeni bir dünya inşa edilmiştir.

3.2.3.2. Ebedi barışın nihai noktası olarak: BM sisteminde insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi

Nürnberg yargılamalarıyla “*ahlak*” üzerine inşa edilen uluslararası hukuk, yeni dünya düzeninin saç ayaklarından biri olan “*insan hakları*” söylemini doğurmuştur. Yeni düzenin ruhunu oluşturan insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi için BM, birbirleriyle iç içe ve işbirliği içerisinde hareket eden, uyum içinde faaliyet gösteren ve birbirini tamamlayan BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve BM nezdinde oluşturulan çok taraflı insan hakları sözleşmelerinden oluşan üçlü bir sistemin kurulmasıyla etkili bir şekilde faaliyet gösteren güçlü bir mekanizmayı oluşturmuştur.

3.2.3.2.1. Birleşmiş Milletler Şartı ve Şarta dayalı koruma mekanizmaları

BM Sistemi içerisindeki insan hakları mekanizmasının ilk basamağını, sistemin kurucu metni olan BM Şartı oluşturmuştur. Şart ile birlikte uluslararası hukuka ilk kez

⁹⁸³ United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

konu edilen insan hakları, BM'nin dayandığı temel sütunlardan biri olarak ifade edilmiştir:

Biz Birleşmiş Milletler halkları:

Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunamaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye, adaletin korunması ve antlaşmadan doğan yükümlülöklere saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya... bu ereklere ulaşmak için iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya... istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya karar verdik.⁹⁸⁴

Daha önce ilan edilen haklar bildirgelerinden farklı olarak, “erkek ve yurttaş hakları (rights of man and of the citizen/ des droits de l'homme et du citoyen)”⁹⁸⁵ yerine, BM Şartı ile ilk defa “insan hakları (human rights)” terimi kullanılmıştır. Böylece, 18.yüzyılın bildirgeleriyle ilan edilen haklar⁹⁸⁶, II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası düzeyde yaygın bir ilgiyi üzerinde toplayarak, “insan hakları”na dönüşmüş⁹⁸⁷, ulus devletleri aşmış ve tüm insanlığa yayılmıştır. Salt “erkek” ve yurttaş”a ait olmaktan çıkan haklar, herkes için her yerde geçerli insan haklarına evrilerek, sistemin ve Şartın ruhunu oluşturmuştur.

Şartın önsözünde yer bulan insan hakları, BM'nin amaçları arasında ayrıca sayılmıştır. “İrk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilip güçlendirilmesi”⁹⁸⁸ için uluslararası

⁹⁸⁴ BM Şartı, Giriş Notu.

⁹⁸⁵ The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen). 1789. (<https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

⁹⁸⁶ Kapani, 1996, s.19. “Bildirgelerin ilkeleri, fikirler tarihinde, politika tarihindeki devrimler kadar devrimci bir etkiye sahipti. Modernitenin ana fikirlerini, endişelerini ve korkularını insan haklarının izlediği yolda görebiliriz. Modernite öznenin çağıdır, ama insan hakları dünyayı bireyin imgesinde ve tasvirinde resmetmiştir. Fransız Devrimi'nin etkisi özellikle yoğundur.” Douzinas, 2018, s.103-104.

⁹⁸⁷ “Doğal haklardan insan haklarına geçişteki en belirgin değişim, hakların felsefi temellerinin ve kurumsal kaynaklarının yer değiştirmesiydi. Hakların ya insan doğasından kaynaklanan salahiyetlerinin kendiliğinden uyarlanması ile ve hukuki kurumların eylemleri aracılığıyla ya da halk egemenliğinin yasa koyucu kehanetleri aracılığıyla korunabileceğine duyulan inancın gerçekçi olmadığı kanıtlandı... ilahi yasa koyucunun ve toplumsal sözleşmenin yerini uluslararası kurumlar ve kanun yapıcılar aldı ve anlaşmalar anayasaların üstündeki Anayasa ve hukukların ötesindeki Hukuk oldular. İnsanları, kendi varsayımsal egemenlik iddialarından korumayı amaçlayan sonsuz bir uluslararası hukuk ve insancıl hukuk yaratma süreci hayata geçirildi. Nietzsche'nden değiştirerek aktaracak olursa, doğal hukukun kaynağı olan Tanrı öldüyse, yerine gelen şey uluslararası hukuktur.” Douzinas, 2018, s.134.

⁹⁸⁸ BM Şartı, m.1/3.

işbirliğinin sağlanması, Şartın ilk maddesinde BM'nin amacı olarak belirtilmiş, ayrıca BM'ye üye tüm devletlerin temsilcilerinden oluşan Genel Kurul'un görev ve yetkileri arasında “*insan hakları*” vurgusu yapılmıştır:

... ırk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan hakları ile temel özgürlüklerinden yararlanmasını kolaylaştırmak için araştırmalar yapılmasına ön ayak olur ve bu amaçla tavsiyelerde bulunur.⁹⁸⁹

Amaç ve ilkelerine ulaşabilmek için uluslararası işbirliğini önemseyen BM, bu noktada devletlere birtakım yükümlülükler yüklemiştir. Şartın 2.maddesinde BM üyelerinin, “1. maddede belirtilen amaçlara ulaşmak üzere” belirlenen ilkelere uygun hareket etmesi gerektiği düzenlenmiştir:

Tüm üyeler, üyelik sıfatından doğan hak ve çıkarlardan tümünün yararlanmasını sağlamak için işbu Şarta uygun olarak üstlendikleri yükümlülükleri iyi niyetle yerine getirir.⁹⁹⁰

BM, “Şartın getirdiği yükümlülükleri kabul eden ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olduklarına hükmedilen devletler”⁹⁹¹i üyeliğe kabul edeceğini ifade ederek, yükümlülükler noktasındaki hassasiyetini ayrıca vurgulamıştır.

İnsan hakları düzlemine oturtulmuş yeni bir dünyanın kurulması ancak devletlerin ve küresel organizasyonun birlikte ve eşgüdümle çalışması gerektiğini bilen BM, işbirliğinin sağlanmasında “insan hakları”nın temel işlevinin altını özellikle çizerek, kendisine özel bir misyon yüklemiştir:

c. Irk, cinsiyet, dil ya da din ayrımı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine bütün dünyada etkin bir biçimde saygı gösterilmesini, kolaylaştıracaktır.⁹⁹²

İnsan haklarını korumayı gerçekleştirmek amacıyla, BM'nin ana organı Ekonomik ve Sosyal Konsey “ekonomik, sosyal, kültürel alanlarda, eğitim ve sağlık alanında ve bunlarla ilgili başkaca uluslararası alanlarda” yetkilendirilmiştir. BM tarafından “Birleşmiş Milletler sisteminin kalbinde”⁹⁹³ yer aldığı ifade edilen Konsey, “herkesin insan haklarına ve temel özgürlüklerine etkin bir biçimde saygı

⁹⁸⁹ BM Şartı, m.13/1-a.

⁹⁹⁰ BM Şartı, m.2/2.

⁹⁹¹ BM Şartı, m.4/1.

⁹⁹² BM Şartı, m.55/c.

⁹⁹³ United Nations Economic and Social Council. *About Us*. (<https://www.un.org/ecosoc/en/about-us>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

gösterilmesini sağlamak üzere⁹⁹⁴ araştırmalar yapmak, raporlar hazırlamak ve bunların hazırlanmasına ön ayak olmak ve bütün sorunlara ilişkin olarak Genel Kurul, BM üyeleri ve ilgili ihtisas kuruluşlarına tavsiyelerde bulunmakla görevlendirilmiştir. “Tüm halklar ve tüm uluslar için ortak standartlar”⁹⁹⁵ oluşturma gayesiyle hareket eden Konsey, geleceğe dönük hedefler üzerinde fikir birliği oluşturmak ve uluslararası kabul görmüş hedeflere ulaşmak için tüm çabaları koordine etmek üzere merkezi bir platform olarak⁹⁹⁶ tasarlanmıştır. Bu gayeye erişebilmek için, Şartın 68.maddesiyle Konseye “insan haklarının ilerletilmesi için” komisyonlar oluşturma yetkisi⁹⁹⁷ verilmiştir. Şartın ilgili maddesine dayanarak Konsey tarafından, 1946 yılında “İnsan Hakları Komisyonu (The United Nations Commission on Human Rights)” oluşturulmuştur. İnsan haklarından sorumlu kilit role sahip hükümetler arası bir organ olarak, doğrudan BM Genel Kurulu’na rapor veren Komisyon⁹⁹⁸, “temel hak ve özgürlükleri koruyan uluslararası hukukun dokusunu oluşturmak”⁹⁹⁹ üzere tasarlanmıştır. Bu gayeyle yola çıkan ve kapsamlı insan hakları yetkisine sahip bir organ olarak¹⁰⁰⁰ Komisyon, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi yolunda sırasıyla 1235 ve 1503 usulünü hayata geçirerek önemli adımlar atmıştır.

3.2.3.2.1.1. Şartın getirdiği misyonun hayata geçirilmesi: 1215 ve 1503 Usulü

İnsan Hakları Komisyonunun talebi üzerine 1967 yılında Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından verilen 1235 sayılı kararla (Resolution No.1235) ¹⁰⁰¹ insan haklarının korunması ve güçlendirilmesi yolunda önemli aşama kat edilerek, “1235 Usulü” oluşturulmuştur. Karar numarasından ismini alan 1235 Usulü tamamen

---

⁹⁹⁴ BM Şartı, m.62/2.

⁹⁹⁵ GANHRI. *GANHRI History*. (<https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>, Erişim Tarihi:21.06.2021).

⁹⁹⁶ United Nations Economic and Social Council. *About Us*. (<https://www.un.org/ecosoc/en/about-us>, Erişim Tarihi:18.06.2021).

⁹⁹⁷ BM Şartı, m.68.

⁹⁹⁸ OHCHR. *Frequently Asked Questions*. (<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/FrequentlyAskedQuestions.aspx>, Erişim Tarihi: 25.06.2021).

⁹⁹⁹ United Nations Human Rights Council. *Introduction*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CHR/Pages/CommissionOnHumanRights.aspx>, Erişim Tarihi:19.06.2021).

¹⁰⁰⁰ OHCHR. *Frequently Asked Questions*. (<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/FrequentlyAskedQuestions.aspx>, Erişim Tarihi: 25.06.2021).

¹⁰⁰¹ UN. (1967). Economic and Social Council Resolution No.1235 (XLII). (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1235.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

sistemin ihtiyacının giderilmesi için hayata geçirilmiştir. “İnsan hakları”nın korunması ve güçlendirilmesini temel amaçları arasında sayan, sistemini bunun üzerine inşa ederek, organlarına belli misyonlar yükleyen BM, kuruluşundan itibaren bireyler ve hükümet dışı kuruluşlardan insan hakları ihlallerine ilişkin çeşitli şikayetler almıştır.¹⁰⁰² Bu şikayetler karşısında BM, kuruluş amacına uygun olarak insan hakları ihlal iddialarını çözüme kavuşturmak üzere etkili bir mekanizma gerekliliği üzerine çalışmalara başlamıştır. Öncesinde 1966’da Genel Kurul tarafından verilen 2144 (XXI) sayılı Karar ile BM’nin ırk ayrımcılığına karşı politikasını ve bunun acil olarak ortadan kaldırılmasına yönelik yaklaşımını kabul edilip, Taraf Devletlere BM Şartından kaynaklanan yükümlülükleri ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi hatırlatılarak, Güney Afrika Cumhuriyeti’nde, Güney Batı Afrika Cumhuriyeti’nde uygulanan sürekli apartheid uygulamalarına ve Güney Rodezya, Angola, Mozambik, Portekiz Gine ve Cabinda kolonilerinde uygulanan ırk ayrımcılığına ilişkin kanıtlarla derinden endişe duyulduğu ifade edilmesi de bu kararı desteklemiştir.¹⁰⁰³ Bu kararlar birlikte Ekonomik Sosyal Konsey ve İnsan Hakları Komisyonu insan hakları ihlalleri nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, ihlallere son vermek için BM’nin yeterliliğini geliştirme yol ve araçları hakkında değerlendirmede bulunmaya davet edilmiştir.¹⁰⁰⁴

Söz konusu davetin en önemli sonuçlarından biri, Komisyonun hükümetlerin cevaplarıyla birlikte yoğun insan hakları ihlallerinin tutarlı bir modelini ortaya çıkarma izlenimi veren başvuruların incelenmesini içeren önerisi olmuştur.¹⁰⁰⁵ Bu önerinin ardından Ekonomik ve Sosyal Konsey tarafından alınan 1235 numaralı karar ile İnsan Hakları Komisyonuna Güney Afrika Cumhuriyeti’nde ve Güney Batı Afrika Bölgesi’nde BM’nin doğrudan sorumluluğu altında uygulanan ve özellikle Güney Afrika Cumhuriyeti Hükümeti tarafından yasadışı olarak işgal edilen bölgelerde ve Güney Rodezya’da uygulanan insan hakları ihlalleri ve ırk ayrımcılığını dikkate alarak, uygun bulduğu durumlarda kendisine sunulan bilgileri dikkatli bir şekilde değerlendirdikten sonra, tutarlı bir ihlal durumunu ortaya çıkaran durumları kapsamları bir şekilde inceleme yetkisi verilmiştir.¹⁰⁰⁶ Buna göre Komisyon,

---

¹⁰⁰² Doğan, 2015, s.283.

¹⁰⁰³ UN General Assembly. Resolution No. 2144 (XXI), 26 October 1966. ([https://undocs.org/en/A/RES/2144\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2144(XXI)), Erişim Tarihi: 18.06.2021).

¹⁰⁰⁴ UN General Assembly. Resolution No. 2144 (XXI), §12, 26 October 1966; Doğan, 2015, s.283.

¹⁰⁰⁵ Doğan, 2015, s.283.

¹⁰⁰⁶ UN. (1967). Economic and Social Council Resolution No.1235 (XLII). §3. (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1235.html>, Erişim Tarihi:18.04.2021).

kendilerine sunulan bilgileri dikkatli bir şekilde değerlendirdikten sonra, söz konusu insan hakları ihlalleriyle ilgili tavsiyeleriyle birlikte Ekonomik ve Sosyal Konsey'e rapor vermekle görevlendirilmiştir.¹⁰⁰⁷

İnsan Hakları Komisyonu'na verilen misyon, Konsey'in 1970 yılında aldığı 1503 sayılı kararıyla¹⁰⁰⁸ bir basamak daha ileriye götürülmüştür. 1235 usulüyle ihlal iddialarını inceleme ve raporlamakla görevlendirilen İnsan Hakları Komisyonu'na, "1503 usulü"nün kabulüyle birlikte şikayet üzerine iddialarla ilgili soruşturma yapma yetkisi verilmiştir. 1503 sayılı kararla birlikte, insan hakları ihlal iddialarına ilişkin "gizli" bir soruşturma yürütecek olan Komisyon, ardından uygun göreceği gözlem, öneri ve kararlarını Ekonomik ve Sosyal Konsey'e iletecektir. Mevcut kararların uygulanması için BM'nin tüm mekanizmalarını harekete geçirebilecek olan Konsey, bu da yeterli olmazsa insan hakkı ve temel özgürlük ihlalinin çözüme kavuşturulması için BM bünyesinde veya bir uluslararası antlaşma ile yetkili bir organ kurulmasına karar verilebilecektir.¹⁰⁰⁹

1235 usulü ve onun tamamlayıcısı konumunda olan 1503 usulü¹⁰¹⁰ ile birlikte BM, amaçları arasında saydığı insan haklarını koruma ve gerçekleştirme misyonunu yerine getirmek üzere, dünyanın her yerine müdahale etme, kontrol etme ve eriştiği yerleri kendi ilke ve normları etrafında türdeş bir toplum yaratma gücüne bir adım daha yaklaşmıştır. Küresel organizasyon bundan böyle, Nürnberg'den sonra sisteme başka bir isimle, İnsan Hakları Komisyonu ile dünya sistemine müdahil olmaya başlamıştır.

---

¹⁰⁰⁷ UN. (1967). Economic and Social Council Resolution No.1235 (XLII). §3. (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1235.html>, Erişim Tarihi: 18.04.2021).

¹⁰⁰⁸ UN. (1970). Economic and Social Council Resolution No.1503 (XLVIII). (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1503.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁰⁰⁹ UN. (1970). Economic and Social Council Resolution No.1503 (XLVIII). §9-10. (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1503.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁰¹⁰ Doğan, 2015, s.287.

3.2.3.2.1.2. İnsan Hakları Konseyi ile birlikte devreye giren üç farklı mekanizma: Evrensel Periyodik Gözden Geçirme, Şikâyet Usulü ve Özel Usuller

BM tarafından 2006'da alınan bir kararla¹⁰¹¹ kurularak İnsan Hakları Komisyonu'nun yerine geçen "İnsan Hakları Konseyi (Human Rights Council)", dünya çapında insan haklarının geliştirilmesi ve korunmasının güçlendirilmesinden ve insan hakları ihlallerinin ele alınarak tavsiyelerden bulunulmasından sorumlu¹⁰¹² yeni organ olarak sisteme dâhil olmuştur. İnsan Hakları Konseyi, bir yıl sonra 2007 yılında aldığı 5/1 sayılı kararla çalışmalarını yönlendirmek, prosedür ve mekanizmalarını oluşturmak için "kurumsal inşa paketi (institution- building package)"¹⁰¹³ni ilan etmiştir. Bu paketle, insan haklarının küresel düzlemde kurumsal inşası için üç farklı mekanizma öngörülmüştür: "Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Mekanizması (Universal Periodic Review Mechanism)", "Şikâyet Usulü (Complaint Procedure)", "Özel Usuller (Special Procedures)".

3.2.3.2.1.2.1. Benzersiz bir süreç olarak: Evrensel Periyodik Gözden Geçirme

Temelde BM Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, devletlerin taraf oldukları insan hakları belgelerine, devletler tarafından verilen taahhütler olmak üzere genel kapsamıyla devletlerin insan haklarına saygı yükümlülüğüne ve insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukukun tamamlayıcı ve karşılıklı ilişkisi göz önüne alındığında geçerli uluslararası insancıl hukuka dayanan¹⁰¹⁴ Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Mekanizması, BM tarafından resmi internet sayfasında tüm BM üye devletlerinin insan hakları kayıtlarının gözden geçirilmesini ifade eden "benzersiz bir süreç (a unique process)"¹⁰¹⁵ olarak nitelendirilmektedir. İnsan Hakları Konseyi'nin himayesinde yürütülen bu süreç, her Devletin ülkesindeki insan hakları

¹⁰¹¹ UN. (2006). *Resolution Adopted by the General Assembly on 15 March 2006*. Resolution No.60/251. (<https://daccess-ods.un.org/TMP/8075042.96302795.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁰¹² United Nations Human Rights Council. About the Human Rights Council. (<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

¹⁰¹³ United Nations Human Rights Council. (2007). *Institution- Building of United Nations Human Rights Council*. Resolution No.5/1. 18 June 2007. (ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_5_1.doc, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁰¹⁴ Human Rights Council. Institution Building of United Nations Human Rights Council 5/1, Art.1. (<http://hrlibrary.umn.edu/iwraw/Inst-building-UN.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

¹⁰¹⁵ OHCHR. *Universal Periodic Review*. (<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uprmain.aspx>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

yükümlülüklerini yerine getirmek ve iyileştirmek için ne gibi önlemler aldığını Konsey tarafından belirlenen dönemlerde beyan etmesini gerektiren bir sistemi ifade etmektedir.

Sisteme dâhil olan devletler tarafından sunulan söz konusu insan hakları kayıtları, İnsan Hakları Konseyi'nin tüm üyelerinden oluşan bir "çalışma grubu (the working group)" tarafından dört buçuk yıllık "inceleme döngüsü (the review period)" içerisinde incelenmektedir.¹⁰¹⁶ Çalışma Grubunun incelemelerini gerçekleştirirken yol gösterici temel ilkeler, İnsan Hakları Konseyi tarafından ayrıca belirlenmiştir:

- (a) Tüm insan haklarının evrenselliğini, karşılıklı bağımlılığını, bölünmezliğini ve birbiriyle bağlantılılığını teşvik etmek;
- (b) Objektif ve güvenilir bilgiye ve interaktif diyaloga dayalı bir işbirliği mekanizması olmak;
- (c) Tüm Devletlerin evrensel kapsamını ve eşit muamele görmesini sağlamak;
- (d) Birleşmiş Milletler Üyeleri tarafından yönlendirilen ve eyleme yönelik hükümetler arası bir süreç olmak;
- (e) İncelenen ülkeyi tamamen dâhil etmek;
- (f) Diğer insan hakları mekanizmalarını tamamlar ve tekrar etmez, böylece bir katma değeri temsil eder;
- (g) Objektif, şeffaf, yapıcı ve seçici, çatışmacı ve politize olmayan bir şekilde yürütülmelidir;
- (h) İlgili Devlete veya Konseyin gündemine aşırı yük getirmemek;
- (i) Aşırı uzun olmamak; gerçekçi olmalı ve orantısız miktarda zaman, insan ve finansal kaynakları tüketmemelidir;
- (j) Konseyin acil insan hakları durumlarına yanıt verme kapasitesini azaltmamak;
- (k) Bir toplumsal cinsiyet perspektifini tamamen entegre etmek;
- (l) İnceleme temelinde sağlanan unsurlarda yer alan yükümlülüklerle halel getirmeksizin, ülkelerin gelişmişlik düzeyini ve özgünlüklerini dikkate almak;
- (m) 15 Mart 2006 tarih ve 60/251 sayılı Genel Kurul kararı ve 25 Temmuz 1996 tarih ve 1996/31 sayılı Ekonomik ve Sosyal Konsey kararı uyarınca, sivil toplum kuruluşları ve ulusal insan hakları kurumları da dâhil olmak üzere tüm ilgili paydaşların katılımını sağlamak, Konsey'in bu konuda alabileceği herhangi bir kararın yanı sıra.

Gözden geçirmenin metodunu oluşturan bu ilkeler, BM'nin insan hakları mekanizmasının üzerine inşa edildiği değerleri ifade etmektedir. Küresel

¹⁰¹⁶ OHCHR. *Cycles of the Universal Periodic Review*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/CyclesUPR.aspx> , Erişim Tarihi:18.06.2021).

organizasyon içerisinde bağlayıcı ve bütünleştirici temel değer olan insan haklarının evrenselliğini ve bölünmezliğini ifade ederek başlayan bu ilkeler, insan hakları odağında eşit devletler arasında entegrasyonu önemseyen ve devletleri sisteme “tamamen” dâhil etmeyi amaçlayan bir sistemi oluşturmuştur. “İnsan hakları durumları değerlendirildiğinde her ülke için eşit muamele sağlamak üzere tasarlanan”¹⁰¹⁷ Konsey, bu sistemi inşa ederken devletlerin insan haklarına ilişkin yükümlülüklerini özellikle vurgulamayı tercih etmiştir. Öyle ki, “ülkelerin gelişmişlik düzeyleri” ve “özgünlükleri” dahi ancak devletlerin yükümlülüklerine “halel getirmeksizin” dikkate alınabilecektir. Böylece tam da BM küresel organizasyonunun gerektirdiği gibi, insan hakları odağında birleşen, devletleri de yükümlülük temelinde bu odakta uyum içerisinde bir arada tutan bir sistem oluşturulmuştur.

Evrensellik ve eşitlik prensiplerine bağlı yürütüldüğü ifade edilen inceleme, İnsan Hakları Konseyi tarafından evrensel periyodik gözden geçirme mekanizmasının kabulüyle başlayacaktır.¹⁰¹⁸ İnceleme döngüleri arasında devletler tarafından ülkelerindeki insan haklarının durumuna ilişkin, ulusal düzeyde geniş bir istişare sürecinin sonucunda¹⁰¹⁹, eklerinde Sözleşme organlarının ülke raporları, ilgili Devletin gözlem ve yorumlarını da dâhil olmak üzere özel prosedürlerde ve BM belgelerinde yer alan bilgilerden oluşan bir derlemenin de yer aldığı¹⁰²⁰ yazılı ve sözlü raporlar hazırlanacaktır. Devletler tarafından hazırlanan bu raporlar BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından toplanarak, İnsan Hakları Konsey Başkanının başkanlığında ve Konseyin üye Devlet temsilcilerinden oluşan bir çalışma grubunda, etkileşimli bir diyalog çerçevesinde tartışılacak¹⁰²¹ ve nihai sonuç Konsey genel kurulu tarafından açıklanarak¹⁰²² dünya kamuoyuna ilan edilecektir. Sonuç raporunda, devletlerin insan haklarına ilişkin durumları ve bu konuda devletlere verilen tavsiyeler, insan haklarının gelişimine, işbirliğinin güçlendirilmesine vurgu, ilgili ülke ile istişare içerisinde insan hakları uygulamalarının kapasite gelişimi ve nihayetinde devletlerin gelecek dönemler için verdikleri “gönüllü taahhütler” yer alacaktır.¹⁰²³

¹⁰¹⁷ OHCHR. *Universal Periodic Review*. (https://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uprmain.aspx , Erişim Tarihi: 18.06.2021).

¹⁰¹⁸ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.5-6.

¹⁰¹⁹ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.15/a.

¹⁰²⁰ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.15/b.

¹⁰²¹ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.18.

¹⁰²² Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.25.

¹⁰²³ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.27.

Evrensel Periyodik Gözden Geçirme Mekanizması, sonuç raporunun ilanıyla süreci sonlandırmamış, aksine ilgili devletler tarafından hazırlanan raporların gereklerinin yerine getirilip getirilmediğinin incelemesini yapmayı da ilkesel olarak kabul etmiştir. Buna göre ilgili devlet tarafından raporun uygulanmasında nasıl bir metot izleneceği de açıkça belirlenmiştir:

33. Bir işbirliği mekanizması olarak evrensel periyodik gözden geçirmenin sonucu, öncelikle ilgili Devlet ve uygun olduğunda diğer ilgili paydaşlar tarafından uygulanmalıdır.

34. Sonraki gözden geçirme, diğerlerinin yanı sıra, önceki sonucun uygulanmasına odaklanmalıdır.

35. Konseyin gündeminde evrensel periyodik gözden geçirmeye ayrılmış daimi bir madde olmalıdır.

36. Uluslararası toplum, ilgili ülke ile istişare içinde ve onun rızasıyla, kapasite geliştirme ve teknik yardıma ilişkin tavsiyelerin ve sonuçların uygulanmasına yardımcı olacaktır.

37. Evrensel periyodik gözden geçirmenin sonucunu değerlendirirken, Konsey herhangi bir özel takip gerekli olup olmadığına ve ne zaman gerektiğine karar verecektir.

38. Bir Devleti evrensel periyodik gözden geçirme mekanizması ile işbirliği yapmaya teşvik etmek için tüm çabaları tükettikten sonra, Konsey, uygun olduğu şekilde, mekanizma ile sürekli işbirliği yapılmaması durumlarını ele alacaktır.¹⁰²⁴

Evrensel Gözden Geçirme Mekanizması ile BM üyesi tüm devletler, BM tarafından belirlenen aralıklarla BM tarafından düzenlenen bir insan hakları sınavına alınmaktadır. Devletler bu aşamayı geçebilmek, insan hakları karnesinde iyi notlar alabilmek için sürekli olarak sistemin öngördüğü metot ve ilkeler çerçevesinde çalışmakla yükümlü kılınmıştır. BM tarafından öngörülen periyot içerisinde ülkedeki insan hakları durumunu gösteren bir rapor ile sınava katılan devletler, uluslararası nitelikteki bir çalışma grubu önünde mülakata tabi tutulmaktadır. Mülakatın ardından hazırlanan nihai raporda, sonuca ilişkin verilerin yanında, devletleri gelecek döneme hazırlayacak tavsiyeler ve devletlere yüklenen birtakım yükümlülöklere yer verilmektedir. Gelecek dönem sınavını verebilmek için taahhütler veren devletler, her dönem bir sonraki dönem için hazırlanmakta, bu noktada uluslararası mekanizmanın isteği doğrultusunda sürekli bir çaba içerisine girmektedir. Küresel mekanizma dışında kalarak, yalnız kalmak istemeyen devletler, sistemle uyumlaşarak, sistemin

¹⁰²⁴ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.33-38.

gerektirdiği birlik duygusu içinde hareket etmeyi tercih etmektedir. Bunun yollardan biri, İnsan Hakları Konseyi'nin nihai raporu doğrultusunda hareket etmektir. Dış faktörlerden bağımsız, salt serbest bir tercihi ifade etmese de, devletler tarafından benimsenen bu politika, nihayetinde devletlerin birbirleriyle benzeşmesi, uyumlaşması ve küresel düzlemde belirli alanlarda homojenleştirilmiş bir sistem yaratılması sonucunu doğurmaktadır.

3.2.3.2.1.2.2. Dünya çapında oluşturulan bir bireysel başvuru mekanizması olarak: Şikâyet Usulü

İnsan Hakları Konseyi çatısı altında oluşturulan bir diğer denetim mekanizması “Şikâyet Usulü (Complaint Procedure)”dür. Büyük ölçüde 1503 usulünün tarafsız, objektif, verimli, sistem odaklı ve zamanında yürütülmesini sağlamak için Genel Kurul'un revize edilmesiyle geliştirilen Şikâyet Usulü¹⁰²⁵, dünyanın herhangi bir yerinde ve herhangi bir koşulda meydana gelen tüm insan hakları ve tüm temel özgürlükleri ihlallerini tutarlı ve güvenilir bir şekilde ele almak için oluşturulmuştur.¹⁰²⁶

Şikâyet usulü, sistematik nitelik taşıyan ağır insan hakları ihlal iddialarına ilişkin, hak ihlali mağduru bireyler veya birey grupları ya da insan hakları ilkelerine uygun olarak iyi niyetle hareket eden birey veya birey gruplarının başvuruları ile başlatılmaktadır. Bireyin uluslararası hukukun süjesi olarak kabul edilmesiyle bir nevi dünya çapında oluşturulan bir bireysel başvuru mekanizması olarak kabul edilebilecek olan bu sistem, başvuranların şikâyetini incelemek ve tutarlı ve güvenilir şekilde tasdik edilmiş insan hakları ve temel özgürlükleri Konsey'in dikkatine sunmak için teşekkül ettirilen iki ayrı çalışma grubu (Working Group on Communications, Working Group on Situations) tarafından yürütülmektedir.¹⁰²⁷ Konsey'in kurumsal inşa paketi içerisinde yer alan diğer mekanizmaları yanı sıra şikâyet prosedürü, doğrudan mağdurlara yönelik olacağı ve gizli ve zamanında yürütüleceği için, gelen şikâyetler

¹⁰²⁵ United Nations Human Rights Council. Human Rights Council Complaint Procedure: Frequently Asked Questions Brochure. Geneva: Office of UNHCR, s.2. (https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/ComplaintProcedure/ComplaintProcedurebooklet_E.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

¹⁰²⁶ United Nations Human Rights Council. Human Rights Council Complaint Procedure. (<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/complaintprocedure/pages/hrccomplaintprocedureindex.aspx>, Erişim Tarihi: 11.12.2021). Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.85-86.

¹⁰²⁷ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.89-99.

mümkün olan en geniş ölçüde fikir birliği temelinde bir araya gelen çalışma grupları tarafından derhal incelenecektir.¹⁰²⁸

BM Şartı ve Evrensel Beyanname ilkelerini esas alarak belirlediği kriterler vasıtasıyla yürütülen süreçte Devletle işbirliği ayrıca önemsenmiştir.¹⁰²⁹ Devletin Konsey'in herhangi bir talebine karşı BM'nin resmi dillerinden birinde somut cevaplar sağlaması ayrıca hükme bağlanmış, belirtilen süre içerisinde istenen taleplere tutarlı cevapları sağlayabilmek için her türlü çabayı göstermesi istenmiştir.¹⁰³⁰ Konsey, ayrıca 20 Aralık 1993 tarihli BM Genel Kurulu tarafından "Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı (Vienna World Conference on Human Rights)"nda kabul edilen "Paris İlkeleri (The Paris Principles)" olarak da adlandırılan "Ulusal Kurumların Statüsüne İlişkin İlkeler (Principles relating to the Status of National Institutions)"¹⁰³¹ ile kurulan "yarı yargısal yetki"ye sahip ulusal insan hakları kurumlarının, bireysel insan hakları ihlallerinin ele alınmasında etkili araçlar olarak hizmet edebileceği belirtilmiştir.¹⁰³² Bu doğrultuda şikayet usulünün bir parçası olarak düzenlenerek ulusal insan hakları kurumlarının, insan haklarının korunması, gelişiminin teşvik edilmesi ve ihlallerinin giderilmesi konularında sorumluluk alarak, küresel organizasyonun bir parçası haline getirilerek, sistemin uyumlaştırılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Bununla yetinmeyen küresel organizasyon, ulusal insan hakları kurumlarının Paris İlkeleriyle uyum içinde hareket edip etmediğinin ve yükümlülüklerini ne ölçüde yerine getirdiğinin denetlendiği, ayrıca kurumlar arası ortak değerlerin benimsenmesi ve ulusal düzlemde yaygınlaştırılması için desteklediği küresel çapta bir ağ oluşturmuştur. "Herkesin her yerde insan haklarından tam olarak yararlandığı bir dünya (A World where everyone everywhere fully enjoys their human rights)" idealiyle yola çıkarak Viyana Konferansında "İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunmasına Yönelik Ulusal Kurumlar Uluslararası Koordinasyon Komitesi (International Coordinating Committee of National

¹⁰²⁸ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.100.

¹⁰²⁹ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.85-86.

¹⁰³⁰ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.101.

¹⁰³¹ UN General Assembly. Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles). Resolution No.48/134. 20 December 1993. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statusofnationalinstitutions.aspx>, Erişim Tarihi: 21.06.2021).

¹⁰³² Institution Building of United Nations Human Rights Council, art.88. Paris Prensipleri doğrultusunda oluşturulan ulusal insan hakları kurumları örnekleri hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Düğmeci, F. (2019). *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Yapısı ve İdare Üzerindeki Ayrımcılık Denetimi*. Ankara: Adalet, s.137-273.

Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights)” adıyla oluşturulan ve 2016’da ismi değiştirilerek “Ulusal İnsan Hakları Kurumları Küresel Ağı (Global Alliance of National Human Rights Institutions, GANHRI)”¹⁰³³ olarak faaliyetlerinde devam eden kurum, tüm ulusal insan hakları kurumlarını bünyesine dâhil ederek, insan hakları odağında oluşturulan küresel organizasyona önemli bir katkıda bulunmuştur.

Mağdur odaklı, verimli ve zamanında yürütülmesi için şikâyet prosedürünün ilkesel olarak 24 ay içerisinde sonlandırılması öngörülmüştür.¹⁰³⁴ Şikâyetler hakkında incelemenin tamamlanmasıyla çalışma grupları tarafından Konsey’e rapor sunulacak ve Konsey nihayetinde daha fazla değerlendirme veya eylemin gerekli olmadığı durumlarda durumu değerlendirmeye son vermek, durumu inceleme altında tutmak ve ilgili Devletten makul bir süre içinde daha fazla bilgi vermesini istemek, durumu gözden geçirmek ve durumu izlemek ve Konseye rapor vermek üzere bağımsız ve yüksek nitelikli bir uzman atamak, kamuoyunu dikkate almak için konuyu gizli şikâyet prosedürü kapsamında incelemeye son vermek, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği’ne ilgili Devlete teknik işbirliği, kapasite geliştirme yardımı veya danışmanlık hizmetleri sağlamasını tavsiye etmek gibi farklı şekillerde kararlar vererek şikâyet prosedürünü sonlandıracaktır.¹⁰³⁵

3.2.3.2.1.2.3. Tematik insan hakları veya ülkelere özgü bir mekanizma olarak: Özel Usuller

İnsan Hakları Konseyi’nin kurumsal inşasında oluşturulan üçüncü denetim mekanizması “Özel Usuller (Special Procedures)”dir. Konsey bünyesinde gerçekleştirilen özel usuller, tematik bir insan hakkı sorunu hakkında veya belirli bir ülkeye özgü olarak, bağımsız “insan hakları uzmanları (human rights experts)” veya Konsey tarafından atanan beş kişiden oluşan “çalışma grupları (working groups)” tarafından gerçekleştirilen denetimi ifade etmektedir.

Uzmanlığın, bağımsızlığın, tarafsızlığın, objektifliğin ve deneyimin önemsendiği bu mekanizma kapsamında¹⁰³⁶, “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları

¹⁰³³ GANHRI. *GANHRI History*. (<https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/> , Erişim Tarihi: 21.06.2021).

¹⁰³⁴ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.105.

¹⁰³⁵ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.109.

¹⁰³⁶ Institution Building of United Nations Human Rights Council, Art.39.

Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Human Rights, OHCHR)’nin desteğiyle başta “ülke ziyaretleri (country visits)”, “yıllık tematik çalışmalar yürütülmesi (annual thematic studies)”, “ihlal raporlama (reported violations)”, ihlal iddialarına ilişkin şikâyetleri inceleyerek ilgili insan hakları standartları, endişeler ve sorular ile ilgili Devlet’in alması gereken önlemleri bildirme¹⁰³⁷, uluslararası insan hakları standartlarının geliştirilmesine katkıda bulunma ve savunuculuk yapma, kamuoyunu bilinçlendirme ve teknik işbirliği için tavsiyelerde bulunma gibi pek çok özel usule başvurulabilecektir.¹⁰³⁸

Özel prosedürler içerisinde kritik bir role sahip olan, Konsey’in de ayrıca vurguladığı gibi devletlerin işbirliği yapma yükümlülüğünü gerektiren¹⁰³⁹ “ülke ziyaretleri (country visits)”, ulusal düzeyde insan hakları durumunu analiz etmek için devletlerin daveti üzerine bağımsız insan hakları uzmanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bizzat ülkenin yetki alanına girerek, çalıştığı alanla ilgili olarak hastaneler, hapishaneler, karakollar, okullar gibi pek çok alana girip inceleme yapma yetkisi olan yetkililer için, bazı ülkeler “daimi davetiyeler (standing invitations)” yayınlamıştır.¹⁰⁴⁰ Bir ülke tarafından yayınlanan daimi davetiyeler, ilgili ülkenin BM Özel Prosedürler kapsamında herhangi bir tematik yetki sahibi tarafından herhangi bir zamanda bir ziyaret almaya “daimi” şekilde hazır olduğunu ifade etmesi bakımından

¹⁰³⁷ Bu şikâyetler tekil insan hakları ihlallerine ilişkin olabileceği gibi, insan hakları ihlallerine ilişkin genel pratiğe ilişkin de olabilecektir. Bir gruba ya da toplumun bir kesimine yönelik ihlaller, yürürlükteki mevzuata veya kanun tasarılarına ilişkin şikâyetler, insan hakları standartları ile uyum içinde olmayan politika ve uygulamalar da Şikâyet konusunu oluşturabilir. Bir şikâyetin Özel Usuller kapsamında değerlendirilmesi için söz konusu devletin herhangi bir insan hakları sözleşmesine taraf olmuş olması gerekmediği gibi, Şikâyeti ileten kişinin iç hukuk yollarını tüketmiş olması da aranmamaktadır. İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. İnsan Hakları Konseyi Özel Usuller- Şikâyet. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/136-insan-haklar-konseyi-ozel-usuller-sikayet/>), Erişim Tarihi: 12.12.2021).

¹⁰³⁸ OHCHR. *Special Procedures of the Human Rights Council*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>), Erişim Tarihi: 21.06.2021).

¹⁰³⁹ Konsey tarafından Özel Usullerin çalışma ve işleyişinin gözden geçirilmesi amacıyla gerçekleştirilen 2011 tarihli toplantıda, özel usullerin bağımsızlığı ve bütünlüğü, işbirliği, şeffaflık ve hesap verebilirliği ile birlikte Devletlerin Özel Usuller ile işbirliği yapma yükümlülüğü yeniden teyit edilmiştir. UN General Assembly. (2011). *Resolution Adopted by the Human Rights Council Review of the Work and Functioning of the Human Rights Council*, Resolution No.16/21, 12 April 2011, §23-34. (https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/16/21), Erişim Tarihi: 21.06.2021).

¹⁰⁴⁰ OHCHR. *Country and Other Visits of Special Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/CountryandothervisitsSP.aspx>), Erişim Tarihi: 24.06.2021).

önemlidir. 11 Mart 2022 itibariyle, 128 Üye Devlet ve 1 üye olmayan Gözlemci Devletin, tematik özel prosedürlere daimi davet göndermiş olduğu bilinmektedir.¹⁰⁴¹

Gerçekleştirdikleri denetimlerin ardından bulgu ve tavsiyelerini Konsey'e ve ayrıca BM Genel Kuruluna rapor etmekle¹⁰⁴² görevlendirilen bağımsız uzmanlar vasıtasıyla BM, uluslararası insan hakları standartlarının geliştirilmesine katkıda bulunmayı, insan hakları savunuculuğu yaparak, kamuoyunu bilinçlendirmeyi ve teknik işbirliği için tavsiyelerde bulunmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte bağımsız uzmanlar, zaman zaman uluslararası toplumu insan hakları sorunlarına karşı da uyaran bir işlevi de yerine getirmektedir.¹⁰⁴³ Dünya kamuoyuyla paylaşılan tüm bu raporlarla, ulusal ve uluslararası düzlemde yasal reformlar yapılması, politika reformları gerçekleştirilmesi, hükümet ve yargısal süreçlere katkı sağlanması, insan hakları farkındalığının artırılması, ihlallerin önlenmesi ve durdurulması, çözüm/tazmin mekanizmalarına erişimde iyileşme sağlanması, insan haklarının ana akımlaştırılması, insan hakları standartlarının belirlenmesi, diyalog ve koalisyon ortamlarının kolaylaştırılması gibi pek çok alanda fark yaratılması arzu edilmiştir.¹⁰⁴⁴

Küresel insan hakları standartlarının belirlenmesinde devletler de bilinçli olarak önemli bir rol üstlenmişlerdir. Özel prosedürlerin ardından hazırlanan raporlar vasıtasıyla, dünya kamuoyunda herhangi bir sorunla karşılaşmak istemeyen devletler, sistemin içine çekilerek, İnsan Hakları Konseyi'nin amacına hizmet eder hale getirilmiştir. Böylece devletler, BM üyesi olarak üstlendikleri tüm yükümlülükleri olması gerektiği gibi yerine getirmeye, ülke ziyaretlerine her daim hazır bulunarak,

¹⁰⁴¹ OHCHR. *Standing Invitations*. (<https://spinternet.ohchr.org/standinginvitations.aspx>, Erişim Tarihi: 11.03.2022). BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından son hazırlanan 13 Eylül 2016 tarihli rapora göre, Afrika Grubu'nu oluşturan 54 üye devletin 26'sı, Asya- Pasifik Grubu'nu oluşturan 53 üye devletin 24'ü, Doğu Avrupa Grubu'nu oluşturan 23 üye devletin 21'i, Latin Amerika ve Karayipler Grubu'nu oluşturan 33 üye devletin 18'i, Batı Avrupa ve Diğerlerinin oluşturduğu Grup'tan 30 üye devletin 28'i daimi davetiye göndermiştir. Henüz BM üyesi olmayan gözlemci devlet statüsünde bulunan Filistin, 4 Temmuz 2014 tarihinde tüm özel prosedürler için daimi davetiye göndermiştir. OHCHR. (September 13, 2016). *Special Procedures Standing Invitations Percentages Tables*. (www.ohchr.org/Documents/HRBodies/SP/StandingInvitationsPercentagesTable.pdf , Erişim Tarihi:24.06.2021).

¹⁰⁴² Human Rights Council. *Resolution Adopted by the Human Rights Council: Review of the work and functioning of the Human Rights Council*. Resolution No.16/21. 12 April 2011, s.5, §25.

¹⁰⁴³ OHCHR. *Special Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/SpecialProcedures.aspx> , Erişim Tarihi: 21.06.2021).

¹⁰⁴⁴ OHCHR. *How do Special- Procedure mandate- holders make a difference?*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>, Erişim Tarihi:21.06.2021).

raporlarda ifade edilen tavsiye ve kararlara uyarak, sistemin getirebileceği herhangi bir olumsuz durumu bertaraf etmeyi tercih etmişlerdir. Nihayetinde yukarıdan aşağıya oluşturulan mekanizmalar, ilkeler, standartlar ile küresel sistemin tüm aktörleri tarafından insan haklarının ve dolayısıyla küresel sistemin egemen olduğu bir yapı inşa edilmiştir.

3.2.3.2.2. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi

Yeni dünya düzeninin mimarı BM, insan haklarını sistemin odağına yerleştirmek üzere çıktığı yolda, en önemli adımlardan birini atarak “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (Universal Declaration of Human Rights)”ni ilan etmiştir. İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanarak, Paris’te 10 Aralık 1948’de düzenlenen BM Genel Kurulu’nda görüşülen Evrensel Beyanname, yapılan oylamada ret oyu kullanılmaksızın¹⁰⁴⁵ doğruluğu tartışılmaz bir metin olarak kabul edilmiştir.

Bildiri’nin “babası”¹⁰⁴⁶ olarak kabul edilen *René Samuel Cassin* tarafından, “Birleşmiş Milletler Şartı’nı tamamlayan ve yorumlayan bir belge”¹⁰⁴⁷ olarak nitelendirilen Evrensel Beyanname “sözü edilen hak ve özgürlüklerin evrensel ölçüde ve etkin olarak tanınıp uygulanmasını, giderek artan ulusal ve uluslararası eylemlerle sağlamaya çaba göstermeleri amacıyla tüm halklar ve uluslar için erişilecek ortak ülküleri belirleyen”¹⁰⁴⁸ bir metin olarak tasarlanmıştır. Ortak ülküleri gerçekleştirmek üzere bir araya gelen Genel Kurul üyeleri tarafından oybirliğiyle kabul edilen Beyanname, önsözünde insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için taahhüt edilen ortak ilkeleri ilan etmiştir:

İnsanlık ailesinin her üyesinin öznel onuru ile vazgeçilemez haklarının tanınmasının; dünyada özgürlüğün, adaletin ve dünya barışının temeli olduğunu;
İnsan haklarının tanınmamasının ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyana yönelten barbarca eylemlere yol açtığını; korkudan ve yoksulluktan kurtulmuş

¹⁰⁴⁵ Bu durum, daha başlangıçta söz konusu belgenin bir bildirge olmanın çok ötesinde manalar içerdiğinin habercisi olarak kabul edilmiştir. Doğan, İ. (2015). *İnsan Hakları Hukuku*. (2.Baskı). Ankara: Astana, s.173.

¹⁰⁴⁶ Samnoy, A. (1993). *Human Rights as International Consensus: The Making the Universal Declaration of Human Rights 1945-48*. Bergen- Norway: Chr. Michelsen Institute, s.42.

¹⁰⁴⁷ Kapani, 1996, s.28.

¹⁰⁴⁸ Bir görüşe göre; “1948 tarihli BM Bildirgesinin kurucuları, ‘man’ yerine daha muğlak bir ifade olan ‘human’ı getirmesine rağmen, 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi tarafından oluşturulan modeli yakından takip etmiştir.” Hunt, L. (1996). “Introduction: The Revolutionary Origins of Human Rights”. L. Hunt (Ed.). *The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History*. (in s.1-32). Boston & New York: Bedfords/ St. Martin’s, s.3.

insanların, söz ve inanç özgürlüklerinden yararlanacakları bir dünyanın kurulmasının insanoğlunun en yüksek amacı olarak ilan edilmiş bulunduğunu;

İnsanın zulme ve baskıya karşı son çare olarak, ayaklanmak zorunda kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunmasının temel bir gereklilik olduğunu;

Uluslar arasında dostça ilişkilerin geliştirilmesini özendirmenin bir gereklilik olduğunu;

Birleşmiş Milletler halklarının, Şartta, insanların temel haklarına, insan onuru ve değerine, erkek ve kadınların hak eşitliğine olan inançlarını bir kere daha ilan etmiş olmalarına ve sosyal ilerlemeyi kolaylaştırmaya, daha geniş bir hürriyet içerisinde daha iyi hayat şartları kurmaya karar verdiklerini beyan etmiş olmalarına,

Bu hak ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılmasının yukarıda sözü edilen yükümlülüğün yerine getirilmesini bakımından son derece önemli olduğunu...¹⁰⁴⁹

30 (otuz) maddeden oluşan Beyanname'de, yaşama, özgürlük ve kişi güvenliği hakkı (m.3), kölelik ve kulluk yasağı (m.4), işkence ve insanlık dışı, zalimce ve onur kırıcı davranışta bulunma yasağı (m.5), hukuksal kişiliğin tanınması hakkı (m.6), ayrımcılık yasağı (m.7), etkili başvuru hakkı (m.8), keyfi olarak yakalanamama, tutuklanamama, sürgün edilememe hakkı (m.9), bağımsız ve tarafsız bir mahkemede adil yargılanma hakkı (m.10), suçta ve cezada kanunilik ilkesi (m.11), özel ve aile yaşamına saygı hakkına, haberleşme hürriyeti (m.12), seyahat hürriyeti (m.13), sığınma hakkı (m.14), vatandaşlık hakkı (m.15), evlenme ve aile kurma hakkı (m.16), mülkiyet hakkı (m.17), din, vicdan ve ibadet özgürlüğü (m.18), düşünce ve ifade özgürlüğü (m.19), toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü (m.20), seçme ve seçilme özgürlüğü, kamu hizmetlerinden eşit yararlanma hakkı (m.21), sosyal güvenlik hakkı (m.22), çalışma ve işsizliğe karşı korunma, eşit işe eşit ücret ve adil ve elverişli bir ücret hakkı (m.23), dinlenme, eğlenme ve ücretli izin hakkı (m.24), beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı (m.24), eğitim hakkı (m.25), kültürel yaşama serbestçe katılma, güzel sanatlardan yararlanma, bilimsel gelişime katılma hakkı (m.26) ve son olarak Beyannamede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı (m.28) olmak üzere pek çok temel hak ve özgürlüğe yer

¹⁰⁴⁹ Aybay, 2016, s.91. UN. (2015). Universal Declaration of Human Rights, New York, s.1-2. UN. (2015). Universal Declaration of Human Rights, New York. (<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Erişim Tarihi: 10.06.2021).

verilmiştir. Söz konusu hak ve özgürlükler, *hiçbir koşulda* Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamayacaktır.¹⁰⁵⁰

Bütün insanların onur ve haklar bakımından eşit ve özgür doğduklarını ve hiçbir ayırım gözetilmeksizin herkesin kayıtlı tüm hak ve özgürlüklerden yararlandırılacağını taahhüt eden Evrensel Beyanname, adının hakkını veren bir şekilde evrensel bir iddia ile ortaya çıkmıştır. İnsan haklarını hiçe sayan ve hor gören, insanlığın vicdanını çileden çıkaran barbarca eylemlerin ardından Beyanname, Roosevelt’in ifade ettiği gibi, “dünyanın her yerinde” insanların “korkudan ve yoksulluktan kurtulma özgürlüğü” ve “söz ve inanç özgürlüğü”ne sahip “bir dünya kurulması”nı “en yüksek amacı” olarak ilan etmiştir. Roosevelt’in Dört Özgürlük Üzerine Konuşmasında yer verdiği yeni bir dünya tasavvuruna ilişkin ideale Evrensel Beyannamenin önsözünde yer verilmiş olması, BM’nin bu evrensel ideal üzerine kurulduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Hak ve özgürlükleri düzenleyen Evrensel Beyanname, BM Şartı’nda olduğu gibi devletlerin de bu sisteme bizzat dâhil edilmesini önemsemiştir. İlan edilen bu metin ile “üye devletlerin, BM ile işbirliği içinde, insan haklarının ve temel özgürlüklerin evrensel olarak saygı görmesi ve gözetilmesini sağlamayı taahhüt ettikleri”¹⁰⁵¹ kabul edilmiş ve Beyannamede yer verilen hiçbir kuralın, devlete hak ve özgürlüklerden herhangi birinin yok edilmesini amaçlayan bir girişimde ya da eylemde bulunma hakkını verir şekilde yorumlanamayacağını ayrıca belirtmiştir.¹⁰⁵²

Evrensel Beyanname, bünyesindeki hak ve özgürlüklerle ilgili ilkesel bir koruma oluşturmaya çalışmıştır. Buna göre, herkesin beyannamede yer alan hak ve özgürlüklerin tam olarak gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal ve uluslararası bir düzene hakkı¹⁰⁵³ olduğu belirtilmiştir. Ancak bir düzen içerisinde gerçekleştirilebilecek olan hak ve özgürlükler kendi sınırlarını da yine Beyanname içinde barındırmaktadır. Beyannamenin hiçbir hükmü, herhangi bir devlete, topluluğa ya da kişiye, bildiride yer alan hak ve özgürlükleri yok etmeye yönelik herhangi bir davranışa girişme ya da eylemde bulunma hakkını vermediği¹⁰⁵⁴ açıkça ifade edilerek,

¹⁰⁵⁰ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi , m.29.

¹⁰⁵¹ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Önsöz.

¹⁰⁵² İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m.30.

¹⁰⁵³ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m.28.

¹⁰⁵⁴ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m.30.

hakların kötüye kullanma yasağı düzenlenmiştir. Beyannamede yer verilen hak ve özgürlüklerin “hiçbir zaman Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkelerine aykırı biçimde”¹⁰⁵⁵ kullanılamayacağı kabul edilmiştir. Böylece, aslında, insan haklarının bir amaçtan ziyade bir kutsal değer olarak kabul edildiği ortaya konulmuştur. Asli amaç, BM tarafından ilk adımları atılan yeni dünya düzeni oluşturmak, bu doğrultuda yeni düzenin amaç ve ilkelerini gerçekleştirmektir. Bunun önemli araçlardan biri olarak insan hakları, BM’nin amaç ve ilkeleri doğrultusunda dokunulmaz kılınarak, kutsallaştırılmıştır.

3.2.3.2.3. BM nezdinde oluşturulan çok taraflı insan hakları sözleşmeleri ve denetim mekanizmaları

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesiyle birlikte ruhu oluşturulan insan hakları, Beyannamenin ardından İnsan Hakları Komisyonu tarafından düzenlenen hazırlık çalışmalarıyla somutlaşmaya başlamıştır. Komisyon, birbirinden farklı pek çok konuda insan hakları bildirileri oluşturmuştur. Komisyon tarafından hazırlanarak, BM tarafından kabul edilen bir dizi bildiri¹⁰⁵⁶ ile uluslararası insan hakları hukukunun

¹⁰⁵⁵ İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, m.29/3.

¹⁰⁵⁶ İnsan hakları sözleşmelerine giden yolda, BM tarafından pek çok bildiri, bildirge, standart kural, ilke ve karar kabul edilmiştir: 1955 tarihli “Mahpusların Islahına Dair Standart Kurallar (Standart Minimum Rules for Treatment of Prisoners)”, 1959 tarihli “Çocuk Haklarına Dair Bildirge (Declaration of the Rights of the Child)”, 1963 tarihli “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi (United Nations Declaration on the Elimination of the All Forms of Racial Discrimination)”, 1967 tarihli “Kadınlara Karşı her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Bildirgesi (Declaration on the Elimination of Discrimination against Women)”, 1967 tarihli “Sığınmaya İlişkin Bildirge (Declaration on Territorial Asylum)”, 1970 tarihli “Silahlı Çatışmalarda Sivil Nüfusun Korunmasına Dair Temel İlkeler (Basic Principles for the Protection of Civilian Populations in Armed Conflicts)”, 1974 tarihli “Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen Kurulmasına Dair Bildirge (Declarations on the Establishment of a New International Economic Order)”, 1974 tarihli “Olağanüstü Hallerde ve Silahlı Çatışmalarda Kadınların ve Çocukların Korunmasına İlişkin Bildirge (Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict)”, 1975 tarihli “Engelli Bireylerin Haklarına Dair Bildirge (Declarations on the Rights of Disabled Persons)”, 1975 tarihli “Herkesin İşkenceye ve Diğer Zalimane, İnsanlıkdışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Korunmasına Dair Bildirge (Declaration on the Protection of All Persons from Being Subjected to Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)”, 1978 tarihli “İrk ve Irksal Önyargılara Dair Bildirge (Declaration on Race and Racial Prejudice)”, 1981 tarihli “Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirge (Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief)”, 1982 tarihli “Kadınların Uluslararası Barış ve İşbirliğinin Geliştirilmesine Katılımına Dair Bildirge (Declaration on the Participation of Women in Promoting International Peace and Co-Operation)”, 1985 tarihli “Birleşmiş Milletler Çocuk Adaletinin Yönetimine Dair Asgari Standart Kurallar - Beijing Kuralları (United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice- The Beijing Rules)”, 1985 tarihli “Yargı Bağımsızlığına Dair Temel İlkeler (Basic Principles on the Independence of Judiciary)”, 1986 tarihli “Birleşmiş Milletler Çocukların Ülkeiçi ve Ülkelerarası Evlat Edinme ve Koruyucu Aile İşlemleri Bağlamında Korunmasına ve Esenliğine

kapsamı genişletilmiştir. Bildirilerle ilan edilen insan haklarını etkili birer korumadan yararlandırmak ve insan hakları sisteminin inşasını tamamlamak için bildiriler çok taraflı insan hakları sözleşmelerine çevrilmiştir.

Yeni dünya düzeninin ruhunu oluşturan insan haklarının bir değer olarak yüceltilmesi ve benimsenmesinin ancak uluslararası hukukun ana aktörlerinden olan devletlerin sisteme dâhil edilmesiyle mümkün olacağını gören İnsan Hakları Komisyonu, gecikmeksizin uzun soluklu bir sürecin hazırlıklarına başlamıştır. BM Şartı ve Evrensel Beyanname ile insan haklarının sağlanması ve korunması noktasında devletlere yüklenen yükümlülüklerle birlikte tamamlanan insan hakları sisteminin

---

İlişkin Sosyal ve Hukuksal İlkeler Bildirgesi (Declaration on Social and Legal Principles relating to the Protection and Welfare of Children, with Special Reference to Foster Placement and Adoption Nationally and Internationally)", 1986 tarihli "Kalkınma Hakkına Dair Bildirge (Declaration on the Right to Development)", 1988 tarihli "Herhangi Bir Biçimde Tutulan veya Hapsedilen Kişilerin Korunmasına Dair İlkeler Bütünü (Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment)", 1989 tarihli "Hukukdışı, Keyfi ve Yargısız İnfazların Etkili Biçimde Önlenmesi ve Soruşturulmasına Dair İlkeler (Principles of the Effective Prevention and Investigation of Extra- Legal, Arbitrary and Summary Executions)", 1990 tarihli "Kolluk Güçlerinin Zor ve Silah Kullanmalarına Dair Temel Prensipler (Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials)", 1990 tarihli "Savcıların Rolüne Dair İlkeler (Guidelines on the Role of Prosecutors)", 1990 tarihli "Avukatların Rolüne Dair Temel Prensipler (Basic Principles on the Role of Lawyers)", 1990 tarihli "Mahpusların İslahına Dair Temel İlkeler (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners)", 1990 tarihli "Özgürlüğünden Yoksun Brakılmış Çocukların Korunmasına Dair Kurallar (United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty)", 1990 tarihli "Çocuk Suçluluğunun Önlenmesine İlişkin Birleşmiş Milletler Yönlendirici İlkeleri - Riyad İlkeleri (United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency – The Riyadh Guidelines)", 1991 tarihli "Yaşlılar için Birleşmiş Milletler İlkeleri (Implementation of the International Plan for Action on Ageing and Related Activities)", 1991 tarihli "Ruh Sağlığı Sorunu Yaşayan Bireylerin Korunması ve Ruh Sağlığı Hizmetlerinin Geliştirilmesine İlişkin İlkeler (The Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of the Mental Health Care)", 1992 tarihli "Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Herkesin Korunmasına Dair Bildirge (Declaration on the Protection of All Persons From Enforced Disappearance)", 1993 tarihli "Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirge (Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities)", 1993 tarihli "Kadınlara Karşı Şiddetin Tasfiye Edilmesine Dair Bildirge (Declaration on the Elimination of Violence against Women)", 1993 tarihli "İnsan Haklarının Geliştirilmesi ve Korunması için Kurulan Ulusal Kuruluşların Statüsüne İlişkin İlkeler- Paris Prensipleri (National Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights)", 1993 tarihli "Engelli Bireyler Önündeki Fırsatların Eşitlenmesine İlişkin Standart Kurallar (Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities)", 2000 tarihli "İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık dışı ya da Aşağılayıcı Muamele veya Cezanın Etkili Soruşturulması ve Belgelenmesine İlişkin İlkeler (Torture and other cruel, inhuman and degrading treatment or Punishment)", 2001 tarihli "Kültürel Çeşitliliğe Dair Evrensel Bildirge (UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity)", 2005 tarihli "İnsan Klonlamaya İlişkin Bildirge (United Nations Declaration on Human Cloning)", 2007 tarihli "Yerli Halkların Haklarına İlişkin Birleşmiş Milletler Bildirgesi (United Nations Declaration on the Rights of Indigenous People)", 2011 tarihli "İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler (Human Rights and Transnational Corporations and Other Business Enterprises)". (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/27-birlesmis-milletler-diger-belgeler/>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

etkinliğinin sağlanması için BM, başkaca adımlara ihtiyaçlar duymuş ve insan hakları sözleşmeleri hazırlama yoluna gitmiştir. BM çatısı altında İnsan Hakları Komisyonu tarafından hazırlanan ve Genel Kurul tarafından kabul edilen, birer “ön adım” niteliğindeki bildirilerle başlayan süreç, bu bildirilerin çok taraflı insan hakları sözleşmelerine dönüştürülmesiyle devam etmiştir.

BM tarafından “Çekirdek Uluslararası İnsan Hakları Enstrümanları (The Core International Human Rights Instruments)”¹⁰⁵⁷ olarak adlandırılan bu sözleşmeler, insan hakları sistemini ayakları yere basar hale getirmek ve böylece taraf devletleri sisteme dahil etmek amacıyla hazırlanmıştır. Bu doğrultuda, farklı hak gruplarını düzenleme altına alan çok taraflı insan hakları sözleşmeleri oluşturulmuştur. Bu sözleşmelerin ilki¹⁰⁵⁸, 21 Aralık 1965 tarihli BM Genel Kurulu’nda imzalanan “Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination)”¹⁰⁵⁹ olmuştur. Ardından 16 Aralık 1966 tarihinde düzenlenen aynı Genel Kurul toplantısında aynı anda “İkiz Sözleşmeler” olarak adlandırılan “Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Covenant on Civil and

---

¹⁰⁵⁷ OHCHR. *The Core International Human Rights Instruments and Their Monitoring Bodies*. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

¹⁰⁵⁸ BM Genel Kurul’unda kabul edilen çok taraflı sözleşmelerin ilki esasen, 9 Aralık 1948’de imzalanarak, 1951’de yürürlüğe giren “Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide)”dir. Bu sözleşme Nürnberg İlkeleri’nin BM nezdinde bir insan hakları sözleşmesine dönüşmüş bir şekli olarak kabul edilebilir. Sözleşmede “soykırım” suç olarak tanımlanmıştır. Taraf Devletlere, soykırım ve bu sözleşmede sayılan diğer fiillerden suçlu bulunan kişiler için etkin cezalar sağlama (m.5), uluslararası ceza mahkemesinin yargılama yetkisini kabul etme (m.6), yasal düzenlemeler yapma (m.7) gibi birtakım yükümlülükler yüklenmiştir. Ancak ilgili sözleşmede, bir denetim mekanizması öngörülmemiş olması sebebiyle, BM tarafından çekirdek insan hakları enstrümanları arasında sayılmamıştır. İlgili sözleşme için bkz.: UN General Assembly. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide. Resolution No. 260 A (III), 9 December 1948. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx> , Erişim Tarihi: 25.06.2021). Türkçesi için bkz.: Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme. 9 Aralık 1948. Genel Kurul Karar No. 260 A (III). (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/113-soykrmn-onlenmesi-ve-cezaladrılması-hakknda-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 19.04.2021).

¹⁰⁵⁹ UN General Assembly. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. Resolution No. 2106 (XX). 21 December 1965. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx> , Erişim Tarihi: 26.06.2021). Türkçesi için bkz.: Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 21 Aralık 1965. Genel Kurul Karar No. 2106 (XX). (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/116-her-turlu-irk-ayrmlclgnn-ortadan-kaldrlmasna-iliskin-uluslararası-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 19.04.2021).

Political Rights)”¹⁰⁶⁰ ve “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)”¹⁰⁶¹ imzalanmıştır.¹⁰⁶² İkiz Sözleşmeleri takiben 18 Aralık 1979’da kabul edilen “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women)”¹⁰⁶³ni, 10 Aralık 1984’te imzaya açılan “İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi (Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment)”¹⁰⁶⁴, 20 Kasım 1989 tarihli “Çocuk Haklarına Dair

¹⁰⁶⁰ UN General Assembly. International Covenant on Civil and Political Rights. Resolution No. 2200A (XXI). 16 December 1966. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>, Erişim Tarihi:26.06.2021). Türkçesi için bkz.: Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966. 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararı. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliski nSozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 19.04.2021). Sözleşmeye ek olarak ölüm cezasının kaldırılmasını amaçlayan bir protokol imzalanmıştır. Bu protokole göre, protokolü onaylayan her devlet, ulusal mevzuatında gerekli düzenlemeyi yaparak ölüm cezasını kaldırmak ve buna ilişkin tüm tedbirleri alarak, yaşam hakkının kullanılmasına dair ilerlemeyi kabul etmek konusunda uluslararası bir yükümlülük altına girmiştir. Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye Ek İkinci İhtiyar Protokol. 15 Aralık 1989. Genel Kurul karar No. 44/128. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/119-olum-cezasinn-kaldirlmasn-amaclayan-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararass-sozlesmeye-ek-ikinci-ihyari-protokol/>, Erişim Tarihi: 19.04.2021).

¹⁰⁶¹ UN General Assembly. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. Resolution No. 2200A (XXI). 16 December 1966. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>, Erişim Tarihi: 26.06.2021). Türkçesi için bkz.: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966. 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararı. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHak larSozlesmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 19.04.2021).

¹⁰⁶² İkiz Sözleşmelerin, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile birlikte “İnsan Hakları Manzumesi”ni oluşturduğu kabul edilmiştir. Gemalmaz, M. S. (1997). *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. (2.Baskı). İstanbul: Beta, s.245.

¹⁰⁶³ UN General Assembly. *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. New York. 18 December 1979. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>, Erişim Tarihi: 27.06.2021). Türkçesi için bkz.: Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi. 19 Aralık 1979. Genel Kurul Karar No: 34/180. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/122-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmclgn-onlenmesi-sozlesmesi/>, Erişim Tarihi:19.04.2021).

¹⁰⁶⁴ UN General Assembly. *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment*. 10 December 1984. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021). Türkçesi için bkz.: İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi. 10 Aralık 1984. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/129-iskenceye-ve-diger-zalimane-gayriinsani-veya-kucultucu-muamele-veya-cezaya-kars-birlesmis-milletler-sozlesmesi/>, Erişim Tarihi:29.06.2021).

Sözleşme (Convention on the Rights of Child)”¹⁰⁶⁵, 18 Aralık 1990 tarihli “Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme (International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families)”¹⁰⁶⁶, 13 Aralık 2006 tarihli “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)”¹⁰⁶⁷ ve son olarak 20 Aralık 2007’de imzaya açılan “Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance)”¹⁰⁶⁸ takip etmiştir.

Tamamı Evrensel Beyanname’nin de mimarı olan İnsan Hakları Komisyonu ve halefi İnsan Hakları Konseyi tarafından hazırlanan bu sözleşmeler, BM insan hakları koruma mekanizmasının çekirdeğini oluşturmuştur. Sözleşmelerin ilk ortak noktası önsözlerinde BM’nin amaç ve ilkelerini benimsediklerini ve bu doğrultuda faaliyette bulunmayı taahhüt ettiklerini, İnsan Hakları Evrensel Beyanname’si’ne uygun olarak, Beynamede yer verilen hak ve özgürlüklerden yararlanılmasının sağlanması için gerekli tüm koşulların oluşturulacağı ibarelerine yer verilmesi olmuştur. Bununla birlikte İkiz Sözleşmelerle, Evrensel Beyanname’nin “*korku ve yoksulluktan kurtulmuş özgür insan idealine*” ancak sözleşmelerde korunan hakların tanınması, korunması ve bu haklardan yararlanılabilme imkânlarının yaratılması ile

¹⁰⁶⁵ UN General Assembly. Convention on Rights of Child. 20 November 1989. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx> , Erişim Tarihi: 29.06.2021). Türkçesi için bkz. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. 20 Kasım 1989. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/124-cocuk-haklarna-dair-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 29.06.2021).

¹⁰⁶⁶ UN General Assembly. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. 18 December 1990. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021). Türkçesi için bkz.: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme. 18 Aralık 1990. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/131-tum-gocmen-iscilerin-ve-aile-fertlerinin-haklarnn-korunmasna-dair-uluslararası-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 29.06.2021).

¹⁰⁶⁷ UN General Assembly. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 13 December 2006. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021). Türkçesi için bkz.: Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. 13 Aralık 2006. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarna-iliskin-sozlesme/>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

¹⁰⁶⁸ UN General Assembly. International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance. 20 December 2007. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CED/Pages/ConventionCED.aspx> , Erişim Tarihi: 29.06.2021). Türkçesi için bkz.: Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 20 Aralık 2007. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/ZorlaKayipEdilmeyeKarsiSozlesme.pdf> , Erişim Tarihi: 29.06.2021).

ulaşılabileceği ifade edilmiştir. Sözleşmelerin önsözlerinde Roosevelt'in dört özgürlük odağında kurmayı tasarladığı yeni bir dünya düzeni ideale, küresel sistemin kurucu metni olan BM Şartına, Evrensel Beyanname ile idealize edilmiş ilkelere referans verilmesi, insan hakları mekanizmasının yeni dünya düzeninin üzerine inşa edildiği bir sütunu; çok taraflı insan hakları sözleşmelerinin ise bu sistemin birer aracı olduğunu ortaya koymaktadır.

İnsan hakları sisteminin bir aracı olan sözleşmelerin etkinliğinin sağlanması, taraf devletlerin de sistemin içine bizzat dâhil edilebilmesi için, imzacı tüm devletlere sözleşmede tanınan haklarla ilgili birtakım yükümlülükler verilmiştir. Taraf Devletlerden bu yükümlülüklerin yerine getireceklerine dair taahhütler alınmış ve bunların denetlenmesini sağlamak için çeşitli mekanizmalar oluşturulmuştur. Bu mekanizmalar, her sözleşmenin kendi bünyesinde oluşturdukları “insan hakları antlaşması organları (the human rights treaty bodies)”¹⁰⁶⁹ olarak da adlandırılan “izleme mekanizmaları (monitoring bodies)”dır.

Taraf devletlerin Sözleşmeler ile üstlendikleri yükümlülüklerini yerine getirme konusunda kaydettikleri ilerlemeyi incelemek ve sözleşmenin uygulanmasını denetlemek amacıyla Sözleşmeler tarafından oluşturulan denetleme mekanizmaları “Komite (Committee)” olarak adlandırılmaktadır. Komitelerin hepsi, Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşme'nin izleme organı olan “İnsan Hakları Komitesi (The Human Rights Committee)” hariç olmak üzere sözleşmenin adıyla birlikte adlandırılmıştır.¹⁰⁷⁰ Bu Komiteler, taraf devletlerin vatandaşları arasından, “yüksek ahlaki karaktere sahip”, “insan hakları alanında ehliyetleri” ve “tarafsızlıklarıyla tanınan” kişiler arasından seçilerek oluşturulmuştur. Bazı Komiteler tarafından “hukuk deneyimi” olan kişilerin seçilmesinin yararlı olduğunu ayrıca belirtmiştir.¹⁰⁷¹ BM Genel Merkezinde düzenlenecek Taraf Devletler toplantısında, Taraf Devletin belirlediği liste içerisinde

¹⁰⁶⁹ OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx> , Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁷⁰ “İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi (The Committee on the Elimination of Racial Dimension)”, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (The Committee on Economic, Social and Cultural Rights)”, “Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (The Committee on the Elimination of Discrimination Against Women)”, “İşkenceye Karşı Komite (Committee against Torture)”, “Çocuk Hakları Komitesi (Committee on the Rights of Child)”, “Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Komitesi (Committee on Migrant Workers)”, “Engelli Hakları Komitesi (Committee on the Rights of Persons with Disabilities)”, “Zorla Kaybedilme Komitesi (Committee on Enforced Disappearances)”.

¹⁰⁷¹ Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Sözleşme, m.28.

gizli oyla seçim yapılacağı, Komitenin tarafsızlığının sağlanması amacıyla, seçim yoluyla gelen Komite üyelerinin, vatandaşı olduğu ülkenin tarafı olarak değil de, tamamen “kendi kişisel sıfatlarıyla görev yapacakları” ayrıca belirtilmiştir.

Komiteler, Sözleşme tarafından “adil coğrafi dağılım ve farklı medeniyet şekillerinin temsili”ni ve aynı zamanda “başlıca hukuk sistemlerini göz önünde bulundurarak” Taraf devletlerce vatandaşları arasından seçilerek oluşturulmaktadır. Bu yönüyle uluslararası niteliğe sahip olan Komite, “tarafsızlıkları ve yüksek ahlakları ile tanınan”, sayısı sözleşmeden sözleşmeye farklılaşan “bağımsız uzmanlar (independent experts)”dan oluşturulacaktır.

Komiteler, görevlerini yerine getirirken, Sözleşmeler ile belirlenen denetim usullerini izlemektedir. Bu usuller, her Komitenin sözleşmesiyle belirlenmiş, sözleşmelerin yetersiz kaldığı ya da taraf devletlerin daha fazla sistemin içine çekilmek istendiği noktalarda ise, ek protokollerle genişletilmiştir. İnsan hakları sözleşmeleri sistemine sonradan dâhil olan ek protokollerin tamamı, “ihtiyari/ seçimlik (optional)” olarak hazırlanmıştır. Bu sayede bir yandan etkinleştirilen ve geliştirilen bir mekanizma oluşturulurken, diğer yandan taraf devletlerin sözleşmeye katılırken barındırdıkları çekincelerini bertaraf etmek amaçlanmıştır. Taraf devletlere, ihtiyari protokollerle getirilen denetim prosedürlerini kabul edip etmemekte bir nevi serbesti tanınarak devletlerin sistemin içinde konumlanması sağlanmıştır. Devletin salt ilgili usulün kendi yetki alanına girmesini arzu etmediğinden sözleşmeye taraf olmamayı tercih etmesi, sistemin dışına itilmesi sonucunu da doğuracağından, bu durumun getirebileceği sonuçlardan kaçınmak isteyen BM, ihtiyari protokollerle birlikte devletleri sistem içinde tutmayı tercih etmiştir. Böylece, devletlerin sistemin önemli bir aktörü olarak belli sorumluluklar üstlendiği, bu sorumluluklarını dahil olduğu sözleşmelerin gerektirdiği gibi yerine getirmekle yükümlü kılındığı, aksi halde çeşitli denetleme mekanizmalarının uluslararası kamuoyunda ses getirebilecek uygulamalarına maruz kalabileceği küresel bir insan hakları mekanizması oluşturulmuştur.

Komitelerin izleyecekleri dört farklı denetleme usulü öngörülmüştür: “raporlama usulü (the reporting procedure)”, “devletler arası şikâyet (inter-state complaints)”, “bireysel başvuru/ şikâyet usulü (individual complaint)” ve “soruşturma

usulü (inquiry procedure)".¹⁰⁷² Her Sözleşme ve protokolle aynı metot kabul edilmemiş olsa da, kabul edilen metotların birbirleriyle aynı usulü izledikleri görülmektedir.¹⁰⁷³

İncelenecek ilk usul, "raporlama usulü"dür. Taraf Devletler, Sözleşmelerde "tanınan hakların gerçekleştirilmesini sağlamak üzere aldıkları tedbirler ve bu hakların kullanılmasında kaydedilen gelişmeler konusunda" Komiteye sunulmak üzere rapor vermekle yükümlüdürler. "Sözleşmeye uygunluğun öz değerlendirmesi (self-assessment of compliance with a treaty)" olarak nitelendirilen raporlama usulü BM tarafından, taraf devlet hukuklarının, politikalarının uyumlaştırılması (harmonizing), hedefe ulaşabilmek için yeni politikaların planlanması ve geliştirilmesi, sözleşmenin uygulanmasının izlenmesi, problemlerin ve boşlukların tanımlanması, sözleşmeler ile uyum (compliance with the treaties) için yeni yasal düzenlemelerin, politikaların planlanması, tasarlanması ve kabul edilmesi için "devletlere verilmiş bir fırsat (an occasion for State parties)" olarak nitelendirilmiştir.¹⁰⁷⁴

Raporlama usulü, esas olarak üç tür rapordan oluşmaktadır. Bunların ilki, devletin Sözleşmeye taraf olmasının ardından, Taraf Devletteki insan haklarının mevcut durumunu gösteren "başlangıç raporları (the first reports)"dır. Bununla birlikte sisteme dahil olan Devlet, Sözleşmede belirlenen periyotlarda tekrarlanan "dönemsel

¹⁰⁷² OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#inquiries>, Erişim Tarihi 28.06.2021).

¹⁰⁷³ Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, diğer insan hakları denetim mekanizmalarından farklı olarak 1993 yılında kabul ettiği bir çalışma belgesi ile kendisine, Sözleşme'nin ciddi ihlallerini önlemek için "erken uyarı önlemleri (early warning measures)" ve "acil prosedürleri (urgent procedures)" devreye sokabilme yetkisini vermiştir.¹⁰⁷³ Bu usullere göre, ilgili Taraf Devletin her türlü ırk ayrımcılığını tanımlamak ve yasaklamak için yeterli yasal dayanağının olmaması ve yaptırım mekanizmalarının eksikliği durumlarında¹⁰⁷³ erken uyarı önlemleri ve acil prosedürler ciddi risk barındıran hallerde devlete müdahil olarak, Sözleşme'ye aykırılık ihtimalini yok edebilecektir. Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (1993). *Prevention of Racial Discrimination, including Early Warning and Urgent Procedures Working Paper*. Resolution No. A/48/18. İlgili prosedürle ilgili ilkeler Komite'nin 2007 tarihli kararıyla yeniden düzenlenmiştir: Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (2007). *Guidelines for the Early Warning and Urgent Action Procedures*. Annual Report A/62/18.

¹⁰⁷³ Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *Early- Warning Measures and Urgent Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/EarlyWarningProcedure.aspx#about>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

¹⁰⁷⁴ OHCHR. *The Reporting Procedure: Its Procedure and Benefits*. OHCHR Treaty Body Capacity Building Programme. (https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Publications/Session3_ENG_Benefits_of_Reporting_to_TB.ppt&action=default&DefaultItemOpen=1, Erişim Tarihi:28.06.2021).

raporlar (periodic reports)” verecektir. Son olarak Komite “ne zaman isterse” ilgili Taraf Devletler “tamamlayıcı ek raporlar (supplementary reports)”lar sunmakla yükümlü kılınmıştır.

Komite, tüm raporları inceleyerek, Taraf Devletlerin sundukları raporlarla birlikte, Taraf Devletlerdeki insan hakları durumuna ilişkin görüş ve önerilerini, Ekonomik ve Sosyal Konsey aracılığıyla BM Genel Kuruluna sunar. Komite tarafından ilan edilerek BM organizasyonu, bazı sözleşmelerce düzenlenen şekilde¹⁰⁷⁵ BM’nin ihtisas kuruluşları, fon ve programları ile ilgili diğer kuruluşlarla paylaşılan “nihai gözlemler (concluding observations)” dünya kamuoyunda önemli bir etki yaratmaktadır. Her ne kadar geleneksel anlamda somut bir yaptırımla karşılaşmasa da, bu durum Taraf Devletler için önemli bir baskı aracına dönüşmektedir. Bunu kendi lehine dönüştürmek için Taraf Devletler, sistemin gerektirdiği tüm yükümlülükleri gerektiği gibi yerine getirmeye çalışarak, sisteme uyumlaşmayı tercih etmektedir.

Çok taraflı insan hakları sözleşmelerinin denetim mekanizmalarının uyguladıkları ikinci usul “devletler arası şikâyet”tir. İnsan Hakları sözleşmelerinin bir çoğu, Taraf Devletlerin, başka bir devlet tarafından sözleşmenin ihlal edildiğine, Sözleşmeden doğan yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair iddiaları hakkında ilgili sözleşme organına şikâyetle bulunmalarına izin veren hükümler içermektedir.¹⁰⁷⁶ Bu usulün taraf devletlerce kabulü, bazen doğrudan sözleşmeye taraf olmakla gerçekleşebileceği gibi¹⁰⁷⁷, bazen sözleşmede belirtilen ve taraf devletin de ayrıca Komite’nin buna ilişkin yetkisini kabul etmesiyle¹⁰⁷⁸ mümkün olabilecektir. Bazı Sözleşmelerde ise Komiteye bu yetki Sözleşmeye ek ihtiyari protokollerle tanınmış olmaktadır ki, bu durumda taraf devlet, ihtiyari protokolü imzalayarak Komite’nin

---

¹⁰⁷⁵ OHCHR. *Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIntro.aspx>, Erişim Tarihi:26.06.2021)..

¹⁰⁷⁶ OHCHR. *Human Rights Bodies Complaint Procedures: Inter- State Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#interstate>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

¹⁰⁷⁷ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.11 vd.

¹⁰⁷⁸ İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezaya Karşı Sözleşme, m.21; Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.32; Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme, m.74; Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.41.

yetkisini açıkça kabul etmedikçe¹⁰⁷⁹, bu usul doğrultusunda denetlenmesini kabul etmemiş sayılmaktadır.

Bir Taraf Devlet tarafından başka bir Taraf Devletin hak ihlali iddiasıyla ilgili olarak yapılan şikâyetlerin çözümünde, öncelik devletler arası müzakere metoduna verilmektedir. Müzakere ile çözüm mümkün olmazsa bazı Komiteler¹⁰⁸⁰, “gerekli gördüğü” bilgileri toplayıp tasnifledikten sonra, şikâyeti incelemek ve değerlendirmek üzere “Komite üyesi olan ya da olmayan” kişilerden oluşan ad-hoc bir “Uzlaştırma Komisyonu” oluşturma yoluna gideceklerdir. Komisyon, sorunun “Sözleşmeye saygı temeli üzerinde dostane çözüme ulaştırılması amacıyla” çeşitli girişimlerde bulunacak ve sonucu bir rapor haline getirerek Komite ile paylaşacaktır. Komite nihayetinde bir değerlendirmenin sonuçlarını açıkladığı rapor yayınlayarak görüş ve tavsiyeleriyle birlikte denetlemesini tamamlamaktadır.

Devletler arası şikâyet usulünü kabul eden bazı sözleşmelerde Komite’nin konuyu ancak “uluslararası hukukça tanınan ilkelerle uyum içinde tüm mevcut iç hukuk yollarına başvurulduğunda ve tüketildiğine kanaat getirildiğinde” inceleyeceği ifade edilmiştir. Bu noktada ilk bakışta ikincil yetkiye sahip olduğu izlenimi veren Komite, ardından gelen ifade ile bu algıyı tamamıyla yıkmıştır: “Komite konu ile ilgili düzeltmelerin makul olmayan bir şekilde uzatıldığını düşünürse bu kural uygulanmaz.”¹⁰⁸¹

İnsan hakları sözleşmeleri bağlamında kabul edilen üçüncü denetleme metodu, “soruşturma usulü”dür. Soruşturma usulü, Komite tarafından Taraf Devletlerden birinin tarafı olduğu sözleşmeyi “ciddi (serious)”, “önemli (grave)” veya “sistematik (systematic)” bir şekilde ihlal ettiğine ilişkin, sağlam temellere dayanan “güvenilir bilgilere (reliable informations)” erişmesi halinde, yalnızca Komite’nin bu yetkisini tanıyan devletlere karşı¹⁰⁸² başlatılabilecektir. Komitenin kendi inisiyatifiyle başlatılan

¹⁰⁷⁹ Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme İhtiyari Protokolü, m.10; UN. (2011). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure*, Article 12. (treaties.un.org/doc/source/signature/2012/CTC_4-11d.pdf, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

¹⁰⁸⁰ Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.11-13; Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.42.

¹⁰⁸¹ Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme, m.76/c.

¹⁰⁸² İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, m.20. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokol, m.8. Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol, m.6. Herkesin Zorla Kayıp Edilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme, m.33.

ve gizli yürütülecek olan bu usul, her safhasında Taraf Devletin işbirliğini arayacaktır.¹⁰⁸³ Komite, Taraf Devletlerden gelen bilgiler ve elindeki veriler doğrultusunda gerekli görürse, bir veya daha fazla üyesini bir soruşturma yürütmek ve “acilen (urgently)” Komiteye rapor vermekle görevlendirilebilecektir. Üstelik bu soruşturma, gerekli görülürse ve Taraf Devletin rızası dâhilinde, ilgili ülkenin kendi topraklarına bir ziyareti de içerebilecektir. Soruşturma sonunda sunulan raporu inceleyen Komite, Taraf Devlete yorum ve tavsiyelerini sunmasının ardından, devletten bu nihai rapora ilişkin bir zaman çerçevesi içerisinde kendi gözlemlerini sunmasını ve soruşturmaya yanıt olarak alınan önlemler hakkında onu bilgilendirmesini isteyecektir. Komite, alınan tedbirleri içeren bilgilendirme raporunun Taraf Devleti, Komiteye sunacağı periyodik raporuna eklenmeye de davet edebilecektir.¹⁰⁸⁴ Böylece, nihayete eren soruşturmanın ardından “soruşturmanın takibi (follow-up to the inquiry procedure)”¹⁰⁸⁵ sağlanarak, soruşturmanın etkinliği artırılacaktır.

BM İnsan Hakları Mekanizması çerçevesinde gerçekleştirilen son usul, “bireysel başvuru usulü”dür. Henüz ilgili maddesi yürürlüğe girmemiş olan Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Sözleşme¹⁰⁸⁶ de dâhil olmak üzere, bireysel başvuru usulü tüm çekirdek insan hakları sözleşmelerince kabul edilmiş bir denetleme metodudur. İnsan haklarına somut bir anlam yüklenmesinin ancak bireysel başvuru usulü ile mümkün olabileceğinin bilincinde olan BM, bireysel başvuruya yüklediği anlamı şu şekilde ifade etmiştir:

-
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol, m.11. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol, m.13.
- ¹⁰⁸³ OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints Procedures: Inquiries*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#inquiries>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).
- ¹⁰⁸³ OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints* İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi, m.20. Engelli Haklarına İlişkin Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol, m.7, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Protokol, m.11/7. Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokol, m.13/6.
- ¹⁰⁸⁴ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine İlişkin İhtiyari Protokol, m.9.
- ¹⁰⁸⁵ Optional Protocol of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, Article 12.
- ¹⁰⁸⁶ Tüm Göçmen İşçiler ve Aile Üyelerinin Haklarının Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 77.maddesi ile Göçmen İşçiler Komitesi’ne verilen bireysel başvuruları inceleme yetkisi, 10 Taraf Devlet tarafından 77.madde uyarınca gerekli beyan yapıldığında işler hale gelecektir. OHCHR. *Committee on Migrant Workers: Monitoring the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CMW/Pages/CMWIntro.aspx>, Erişim Tarihi:28.06.2021).

İnsan haklarına somut anlam yüklenmesi ancak bireysel şikâyet yoluyla mümkündür. Bireysel davaların karara bağlanmasında, genel ve soyut görünen uluslararası normlar uygulamaya konulur. Uluslararası normlar bireyin gerçek hayattaki durumuna uygulandığında, uluslararası insan hakları sözleşmelerinde yer alan standartlar en doğrudan uygulamalarını bulur. Ortaya çıkan kararlar, Devletlere, Sivil Toplum Kuruluşlarına ve bireylere, ilgili antlaşmaların çağdaş yorumlanmalarında rehberlik edebilir.¹⁰⁸⁷

Devletlerin ardından, bireyleri de sisteme dâhil edebilmek ancak çekirdek insan hakları sözleşmeleriyle bireysel başvuru usulünün getirilmesi sayesinde mümkün olmuştur. Bireysel başvuru usulünün fiilen etkin olduğu sekiz insan hakları sözleşmesinin denetim mekanizmalarından İşkenceye Karşı Komite, Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi, Zorla Kaybedilme Komitesine doğrudan Sözleşmeler ile verilen bireysel başvuruları inceleme yetkisi; İnsan Hakları Komitesi, Kadınlara Karşı Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi, Engelli İnsanların Hakları Komitesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi ve Çocuk Hakları Komitesi'ne Sözleşmelerine ek ihtiyari protokolle verilmiştir. Her bir taraf devletin, tek başına ve uluslararası yardım ve işbirliği yoluyla, mümkün olan azami ölçüde, yasal tedbirlerin alınması da dâhil olmak üzere, tüm uygun araçlarla Sözleşmelerde tanınan hakların kademeli olarak gerçekleştirilmesini sağlamakla yükümlü olduğu kabulünden hareket eden Protokoller, Sözleşmelerde yer alan hakların ihlalleri dolayısıyla birey ya da birey gruplarından gelen şikâyetlerinin denetimini yapmak üzere Komiteleri yetkili kılmıştır. Taraf Devletlerin, Sözleşme veya Protokollerle Komitelere verilen bireysel başvuru inceleme yetkisi “*her zaman*” geri alınabileceği de ayrıca düzenlenmiştir. Bireysel başvuru ile ilgili düzenlemelerin hepsi, BM'nin bilinçli tercihini yansıtmaktadır. Böylece, küresel insan hakları mekanizmasının inşasını tamamlamak üzere sisteme katılan devletlerin sayısının artırılması hedeflenmiştir. İhtiyari olarak sisteme dâhil olup, istediği zaman en azından bireysel başvuru usulü gibi etki alanı yüksek bir prosedürden ayrılabilmesi garantisini gören devletler, sisteme dâhil olmakta bir çekince görmemişlerdir.

Her ne kadar dokuz mekanizma arasında bazı prosedürel farklılıklar olsa da tasarımları ve işleyişlerinin oldukça benzer olduğu görülmektedir. İhlal edildiği iddia edilen hakları sağlayan Sözleşmeye taraf olan ve Komitenin bireysel şikâyetleri

¹⁰⁸⁷ OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

inceleme yetkisini kabul eden Devlete karşı, birey, birey grupları, bireyin rızasının olması halinde ya da durumun doğası gereği rıza alınmaksızın yapılabilecek başvurularda¹⁰⁸⁸ bireyi temsilen üçüncü kişilerin ilgili sözleşme kapsamındaki haklarının ihlal edildiğini iddiası ile ilgili Komiteye başvurusuyla bireysel başvuru süreci başlatılacaktır. Bireysel başvuru ile birlikte doğrudan uluslararası hukukun süjesi olan, sisteme dâhil olan başvuru, Komiteye başvuru yapabilmeleri için iç hukuk yollarını tüketmiş olması ve gecikmeksizin harekete geçmesi elzemdir. Aksi halde Komiteler, belirlenen zamanlara uygun olarak yapılmayan gecikmiş başvuruları “başvuru hakkının kötüye kullanılması (abuse of the right of submission)”¹⁰⁸⁹ olarak değerlendirebileceklerdir. Bununla birlikte, eğer iç hukuk yollarının tüketilmesi makul bir süreyi aşabilecek durumda ise, Komiteler iç hukuk yollarının tüketilmesini beklemeden doğrudan incelemeyi başlatabilecektir.

Bireysel başvurunun kabul edilebilirliği için bir diğer önemli şart, ihlal iddiasının dikkate alınabilmesi aynı konunun başka bir uluslararası soruşturma veya çözüm usulüne göre hali hazırda incelenmiyor olmasıdır. Bu durum, BM nezdinde oluşturulan insan hakları mekanizmalarını, BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin de ifade ettiği gibi “yarı yargısal (quasi- judicial)” bir hale getirmektedir.¹⁰⁹⁰¹⁰⁹¹ Başvuruların incelemeye kabul edilmeyeceği ifade ederek, BM insan hakları mekanizmalarının yarı yargısal niteliğini teyit etmiştir.

Komiteler, henüz davanın değerlendirilmesine geçmeden, başvuru sahibine veya mağdur olduğu iddia edilen şahsa yönelik telafisi mümkün olmayan herhangi bir zararı önlemek için Taraf Devletten “geçici tedbir (interim measures)” talebinde

¹⁰⁸⁸ BM bireyin rızasının aranmadığı durumlara durumlar için, kişinin dış dünyaya erişimi olmayan bir cezaevinde olması ve zorla kaybetme mağduru olması örneklerini vermiştir. OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁸⁹ Human Rights Committee. *Rules of Procedure of the Human Rights Committee*. 4 January 2021. Rev.12. Rule 96 (c).

¹⁰⁹⁰ OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies*. (<https://www2.ohchr.org/english/bodies/treaty/glossary.htm>, Erişim Tarihi: 12.12.2021).

¹⁰⁹¹ Avrupa Konseyi’nin denetim organı olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kabul edilebilirlik koşullarını düzenleyen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 35.amaddesi de “uluslararası diğer soruşturma veya çözüm merciine daha önceden sunulmuş bir başka başvuruyla esasen aynı, yeni olgular içermeyen”¹⁰⁹¹ başvuruların incelemeye kabul edilmeyeceği ifade ederek, BM insan hakları mekanizmalarının yarı yargısal niteliğini teyit etmiştir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.35.

bulunabilecektir.¹⁰⁹² Başvuranın açık talebiyle verilebilecek bu karar, her ne kadar esasa ilişkin bir karar değilse de, Taraf Devlet üzerinde doğrudan etki doğurması bakımından Komite'nin neredeyse etkili bir yargılama makamı olarak faaliyet gösterdiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Kabul edilebilir bulunarak, esasa ilişkin değerlendirilmesine geçilen başvurularda Komite, Taraf Devletlerin çekincelerini göz önüne alacak ve “çoğunlukla” çekincelerin kapsadığı alanlardaki başvuruları reddedecektir. Ancak bazı istisnai hallerde BM, Taraf Devletin Sözleşmeyi imzalarken ya da daha sonradan ancak başvurudan önce konulmuş çekincenin Komiteler tarafından kabul edilemez bulunarak, çekinceye rağmen başvurunun değerlendirebileceğini ifade etmiştir.¹⁰⁹³ Bu durum Taraf Devletlerin sözleşmeye dâhil olurken beyan ettikleri iradelerin dahi, Komitelerin takdirine bağlı olarak bazı durumlarda tamamen hiçe sayıldığını ve sayılabileceğini ortaya koymaktadır.

Esas hakkında incelemesini sonuçlandıran Komite, Taraf Devletin Sözleşmeyi ihlal ettiği kanısına varırsa ihlale karar vererek, Taraf Devletlere öneri ve yorumlarını içeren çeşitli tavsiyelerde (opinion) bulunur. İlgili Sözleşmenin bir yorumunu temsil eden Kararların, Taraf Devletlerce uygulanıp uygulanmadığının izlenmesi için çeşitli prosedürler (follow- up procedures) geliştirilmiştir.¹⁰⁹⁴ BM, bu prosedürlerin, Taraf Devletin bireysel başvuru usulü ile birlikte Komite'nin kararlarına saygı duymayı da kabul ettiği inancına dayalı olarak geliştirildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹⁵ Buna göre, ihlal kararının ardından Taraf Devlet, Komite kararını uygulamak için attığı adımlar hakkında 180 gün içerisinde Komiteye bilgi vermeye davet edilir. Taraf Devlet, kararı uygulamazsa, dava takip prosedürü kapsamında Komite tarafından değerlendirmeye

¹⁰⁹² OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁹³ OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁹⁴ Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin izleme organı İnsan Hakları Komitesi, Taraf Devletlerin Komite'nin görüşlerini yerine getirmek için aldıkları önlemleri tespit etmek ve uygulanmasını izlemek için bir “Özel Raportör (Special Rapporteur)” tayin etmektedir. Özel Raportör, yetkisi dahilinde her türlü temasta bulunmak, uygun önlemleri almak, tavsiyelerde bulunmakla ve faaliyetlerini düzenli olarak Komite'ye raporlamakla görevlendirilmiştir. Human Rights Committee. *Rules of Procedure of the Human Rights Committee*. 4 January 2021. Rev.12. Rule 106.

¹⁰⁹⁵ OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

alınacaktır. Taraf devletle yürütülen diyalog, devletin tatmin edici önlemler alması sağlanana kadar devam ettirilerek, dava açık kalacaktır. Bu diyalogların tamamı dünya kamuoyuna açık olarak yürütülecektir. Nihayetinde, dünya kamuoyunun baskısını göze almak istemeyen ve sistemin birer parçası olarak kalmak isteyen Devletler, Komitelerin verdikleri kararların gereklerini yerine getirme yoluna girmeyi tercih etmektedirler.

Tüm bu usullerin yanında, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, İşkenceye Karşı Sözleşme, Göçmen İşçiler Hakkında Sözleşme ve Zorla Kaybolmalara Karşı Sözleşme ile sözleşmelerin yorumlanması ve uygulanmasıyla ilgili Taraf Devletler arasında bir uyuşmazlık çıkması durumuna açıklık getirilmiştir. Uyuşmazlığın taraflar arasında “müzakere (negotiation)” ile çözülemediği hallerde “tahkim (arbitration)” yoluna başvurulacaktır. Tahkim şartlarının Sözleşme ile belirlenen süre içerisinde kabul edilmemesi durumunda, ilgili Devletlerden biri uyuşmazlığı BM organı “Uluslararası Adalet Divanı (International Court of Justice)”na havale edebilecektir.¹⁰⁹⁶ Bununla birlikte, Taraf Devletlere onay veya katılma sırasında bir beyanda bulunarak kendilerini bu usulün dışında tutma “izni” de verilmiştir.¹⁰⁹⁷ Buna rağmen, BM’nin büyük bir özenle ince ince dokuyarak oluşturduğu insan hakları mekanizmasında, sistemi dışarıdan sarsabilecek, bozabilecek hiçbir soruna izin vermediği, var olan tüm sorunları yok etme yoluna gittiği söylenebilecektir.

Küresel insan hakları sistemini inşa ederken BM organizasyonunun en büyük destekçisi İnsan Hakları Yüksek Komiserliği olmuştur. 4-25 Haziran 1993 tarihleri arasında Viyana’da düzenlenen “Dünya İnsan Hakları Konferansı (World Conference on Human Rights)”nın ardından ilan edilen “Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı (Vienna Declaration and Programme of Action)”¹⁰⁹⁸ ile “Birleşmiş Milletler sisteminin izleme ve kapasitesinin güçlendirilmesi ve uyumlu hale getirilmesi için” İnsan Hakları

---

¹⁰⁹⁶ OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints Procedures: Inter-State Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#inquiries>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁹⁷ OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints Procedures: Inter-State Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#inquiries>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

¹⁰⁹⁸ OHCHR. *Vienna Declaration and Programme of Action*. 25 June 1993, Vienna. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Yüksek Komiserliğinin kurulması çağrısında¹⁰⁹⁹ bulunulmuştur. 20 Aralık 1993 tarihinde Genel Kurul tarafından alınan bir karar ile kurulan “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği (United Nations Office of High Commissioner, OHCHR)”¹¹⁰⁰ insan haklarını korumak ve geliştirmek, kırılgan gruplara destek olmak, medeni, kültürel, ekonomik, politik ve sosyal hakların eşit bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak ve insan haklarının gerçekleştirilmesinde *ortak standartları* oluşturmayı amaçlamıştır. Bu gayeyle hareket eden İnsan Hakları Yüksek Komiserliği sözleşme içi insan hakları denetim mekanizmalarını ve bu mekanizmaların çalışma yöntemlerini uyumlaştırmak ve BM çatısı altında homojen bir bütün yaratmak üzere, sistemin tüm boşluklarını tek elden doldurma yoluna gitmiştir.

İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin de sisteme etkin bir şekilde dâhil olması ile BM çatısı altında bulunan tüm ülkelerde, sistemin üzerine kurulan sütunlardan biri olan insan hakları, amaca uygun olarak, ortak standartlar çerçevesinde tanınmıştır. Sistemin birer ajanı konumunda olan devletler, başta BM Şartı¹¹⁰¹ ve Evrensel Beyanname¹¹⁰² ve sözleşmelerle insan haklarının tanınması, korunması, gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesi noktasında yükümlendirilerek, ortak standartlarda bir araya gelen bir organizasyon oluşturulmuştur. Böylece, insan haklarının BM sistemi tarafından belirlenen standartlar çerçevesinde uygulanması, tanınması, hayata

¹⁰⁹⁹ OHCHR. *World Conference on Human Rights*. 1993, Vienna. (<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ViennaWC.aspx>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹¹⁰⁰ UN General Assembly. UN Office of High Commissioner. 20 December 1993, Res. No.48/141.

¹¹⁰¹ BM Şartı’nda yer verilen çeşitli hükümlerle üye devletler, insan hakları konusunda aktif bir edimde bulunma noktasında yükümlendirilmişlerdir. İlk olarak BM amaç ve ilkeleri başlıklı 1.maddesinde “insan haklarına ve temel özgürlüklere saygının geliştirilip güçlendirilmesinde uluslararası işbirliğinin sağlanması ve bu ereklere ulaşması yolunda ulusların giriştikleri eylemlerin uyumlaştırılması” ifadesine yer verilmiştir. Şart’a göre ancak “yükümlülükleri kabul eden ve bunları yerine getirme konusunda yetenekli ve istekli olan devletler”in BM üyeliği kabul edilecektir. BM Şartı, m.1, 4.

¹¹⁰² Evrensel Beyanname, önsözünde devletlerin pozitif yükümlülüğü temel ilke olarak düzenlenmiştir: “Üye devletlerin, Birleşmiş Milletler teşkilatı ile işbirliği ederek insan haklarına ve ana hürriyetlerine bütün dünyada gerçekten saygı gösterilmesini teminini taahhüt etmiş olmalarına, bu haklar ve hürriyetlerin herkesçe aynı şekilde anlaşılmasının yukarıdaki taahhüdün yerine getirilmesi için son derece önemli bulunmasına göre, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, insanlık topluluğunun bütün fertleriyle uzuvlarının bu beyannameyi daima göz önünde tutarak öğretim ve eğitim yoluyla bu haklar ve hürriyetlere saygıyı geliştirmeye, gittikçe artan milli ve milletlerarası tedbirlerle gerek bizzat gerekse devletler ahalisi gerekse bu devletlerin idaresi altındaki ülkeler ahalisi arasında bu hakların dünyaca fiilen tanınmasını ve tatbik edilmesini sağlamaya gayret etmeleri amacıyla bütün halklar ve milletler için ulaşılabilecek ortak ideal olarak İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ilan eder.” İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Önsöz.

geçirilmesi ve devletlerin kendilerine çizilen sınırlar dâhilinde hareket edilmesi sağlanarak, insan haklarına saygının geçer akçe olduğu, bütün insanlığın insan hakları üzerine inşa edilen bir tür siyasi topluluğun yurttaşları haline geldiği¹¹⁰³ bütünleşmiş, kemikleşmiş kozmopolit bir dünya idealine daha da yaklaşılmıştır.

Bu ideali tek başına hayata geçirilmesinin mümkün olamayacağı düşüncesiyle BM, aynı değerleri paylaşan bölgesel kuruluşların oluşturulmasını teşvik etmiştir.¹¹⁰⁴ BM Şartı'nda açıkça görülen bu teşvik¹¹⁰⁵ Avrupa'da karşılığını bulmuş¹¹⁰⁶ ve Birleşik Avrupa Ülküsü, işlevsel bir ideal olarak Avrupa Konseyi ile yeniden hayat bulmuştur.

3.3. Bölgesel Örgütler: Avrupa Konseyi Örneği

Ey sen, Avrupa'nın onuru, kutsanmış Ceasar Heinrich,
ezelden ebediyete hüküm sürmesini dilediğim sen,
imparatorluğunu büyüt.¹¹⁰⁷

3.3.1. Birleşik Avrupa Ülküsü

3.3.1.1. Birleşik Avrupa ülküsünün tarihsel arka planı

1950'lerde Avrupa Konseyi ile birlikte somutlaştırılmış olsa da Birleşik Avrupa ülküsü yüzyılları aşan bir ideal olarak varlığını uzun yıllardır devam ettirmektedir. Tarih sahnesine ilk kez Fenike Kralı *Agenor*'un (Homeros: ünlü Phoiniks'in kızı¹¹⁰⁸)

¹¹⁰³ Arendt, 2018, s.298.

¹¹⁰⁴ Salihpaşaoğlu, 2020, s.18.

¹¹⁰⁵ BM Şartı'nın 52.maddesine göre; "1.İşbu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına ilişkin olup, bölgesel antlaşma ya da kuruluşların varlığına engel değildir; yeter ki bu antlaşma ve kuruluşlar ve bu kuruluşların çalışmaları Birleşmiş Milletlerin amaç ve ilkeleriyle bağdaşır olsun. 2.Böyle antlaşmalara giren ya da böyle kuruluşları oluşturan Birleşmiş Milletler üyeleri, yerel uyumsuzlukları Güvenlik Konseyine sunmadan önce, bunları söz konusu antlaşmalar ya da kuruluşlar aracılığıyla ve barışçı yollarla çözmek için çaba harcayacaklardır. 2. Güvenlik Konseyi, yerel uyumsuzlukların, ya ilgili devletlerin girişimi üzerine ya da Güvenlik Konseyinin göndermesi yoluyla, bu tür bölgesel anlaşmalar ya da bölgesel kuruluşlar aracılığıyla barışçı yoldan çözülmesinin gelişmesini teşvik eder." BM Şartı, m.52.

¹¹⁰⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.18-19.

¹¹⁰⁷ Bu ifade, Kutsal Roma- Germen İmparatoru II. Otto'nun ardılı İmparator II. Heinrich'in (1002-24) Bamberg'de korunmuş tören pelerininin kol, ayak ve etek kenarları boyunca görülen, hükümdarı selamlayan Latince yazının çevirisi olup, imparatorluk düşünün evrensel boyutlarını gözler önüne sermektedir. Goff, J. L. (2017). *Avrupa'nın Doğuşu*. (2.Baskı). (Çev. M. Timuçin Binder). İstanbul: Literatür, s.56.

¹¹⁰⁸ Homeros. (2016). *İlyada*. (4.Basım). (Çev. Azra Erhat; A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası, XIV. Bölüm, §321-323, s.309.

kızı olarak çıkan *Avrupa (Europa)*¹¹⁰⁹, her zaman ulaşılması gereken bir ideali temsil etmiştir. Yunan mitolojisinde Suriyeli genç ve güzel bir kızı temsil eden Europa, Olympos Baş Tanrısı *Zeus* tarafından Girit’e kaçırılmıştır. Europa ile *Zeus*’un birleşmesinden dünya krallarının ilki olarak “medenileştirici” ve “yasa yapıcı” Girit Kralı *Minos* doğmuştur.¹¹¹⁰

Eski Ahit’te “Avrupa” keşfedilmesi, çoğaltılması, üretilmesi gereken yer olarak betimlenmiştir.¹¹¹¹ Bu anlatıya göre, Tufan’dan sonra dünyayı oğulları arasında paylaştıran Nuh, İbranice güzellik, bolluk, bereket anlamlarına gelen *Yafet* isimli oğlunu, Avrupa’ya, Tanrı’nın vaadini, buyruğunu orada takip edip “verimli olmaya ve çoğalmaya, yeryüzünde bolluk yaratıp, yeryüzünü doldurmaya”¹¹¹² göndermiştir.¹¹¹³ Avrupa’ya gönderilen *Yafet*’e büyük bir misyon yüklenmiş ve bu misyon sebebiyle, kardeşleri arasındaki en ayrıcalıklı konuma sahip kişi olarak tasvir edilmiştir: “Tanrı *Yafet*’e bolluk versin, *Sam*’ın çadırlarında yaşasın, *Kenan Yafet*’e kul olsun.”¹¹¹⁴

Yüzyıllardır dile getirilen pek çok anlatıda, “Avrupa” her zaman bir misyon, görev, yaratılacak, yapılacak, inşa edilecek bir şey olarak tasvir edilmiştir.¹¹¹⁵ “Avrupa”yı inşa etme, çoğaltma, yüceltme görevini gerçekleştirmek için sonu asla gelmeyen bir çabaya ihtiyaç vardır ve bu çaba, tam anlamıyla hiçbir zaman aşılamayacak bir zorluk, sürekli erişilemez bir beklentidir.¹¹¹⁶

Bütünleşik bir Avrupa idealine dair ilk tasarının, 8.-10.yüzyıllar arasında Batı Avrupa’nın büyük bir kısmına hâkim olan Karolenj İmparatorluğu’nun başına geçen *Şarlman (Charlemagne)* ile birlikte görünür olmaya başladığı söylenebilecektir. Batı Roma’nın yıkılışından sonra çeşitlenen küçük krallıkları bir araya getiren, Batı Avrupa ölçeğinde egemen bir “Hıristiyan monarşi ideali”, evrensel bir örgütlenme olarak Karolenj Hanedanlığı döneminde, 800 yılının Noel Günü *Şarlman*’ın Papa *III. Leo*

¹¹⁰⁹ Türkçe’ye “Avrupa” olarak çevrilen “Europe” teriminin Sami dillerindeki “erebu” kelimesinden geldiği söylenir. Erebu, güneşin battığı tarafı ifade eder. Dolayısıyla “batı”yı ifade eder. Online Etymology Dictionary. *Europe*. (<https://www.etymonline.com/search?q=europe>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹¹¹⁰ Can, 2016, s.48-50. Goff, 2017, s.9.

¹¹¹¹ Bauman, 2018, Avrupa, s.11.

¹¹¹² Eski Ahit. Yaratılış 9:7.

¹¹¹³ Bauman, Z. (2018). *Avrupa: Bitmemiş Bir Macera*. (Çev. Akın Emre Pilgir). İstanbul: Ayrıntı, s.10- 11.

¹¹¹⁴ Eski Ahit. Yaratılış 9:27.

¹¹¹⁵ Bauman, 2018, Avrupa, s.11.

¹¹¹⁶ Bauman, 2018, Avrupa, s.11.

tarafından imparator ilan edilmesiyle Batı Avrupa ölçeğinde pratiğe geçirilmiştir.¹¹¹⁷ Papanın Hristiyan bir imparatora taç giydirmesi, bir taraftan “evrensel imparatorluk” geleneğinin halen devam ettiğini ortaya koymuş, diğer taraftan üzerinde yayılmasından ve savunulmasından İmparatorun Papaya karşı sorumlu olduğu algısının yerleşmesine neden olmuştur.¹¹¹⁸ Şarlman da bu algıya uygun olarak, Hristiyanlığın sınırlarını genişletme gayretine girmiş ve nihayetinde Şarlman’ın krallığının sınırları Kilisenin arzuladığı “Hristiyan monarşi ideali”ne uygun olarak Hristiyanlığın sınırlarıyla özdeşleşmiştir.¹¹¹⁹ Böylece Stoacıların “kosmopolis” idealine benzeyen *Augustinus*’un “Tanrı Devleti”¹¹²⁰ yeryüzüne inmiş, ancak bu iniş, *Augustinus*’un “Tanrı Devleti” ve “Yeryüzü Devleti” ayrımının aksine, birkaç yüzyıl içinde Kilisenin üstünlüğü ile sonuçlanmıştır.¹¹²¹

Birleşik Avrupa Ülküsü uzun yıllar boyunca “*Respublica Christiana*”¹¹²² ya da başka bir deyişle “Hristiyan monarşi ideali”yle ilişkilendirilerek var olmuştur. Bu ilişki ağı içerisinde Şarlman, geleceğin Avrupa’sını doğrudan ilgilendiren unsurları bünyesinde barındıran ve “Modern Karolenj miti” olarak adlandırılan bir tasarımı ortaya koymuştur. Modern Karolenj mitini önemli kılan husus, Birleşik Avrupa Ülküsüne yönelik olarak “hukuki birleşme”yi en önem verdiği unsurlardan biri olarak

¹¹¹⁷ Salihpaşaoğlu, 2021, s.97.

¹¹¹⁸ Salihpaşaoğlu, 2021, s.98.

¹¹¹⁹ Salihpaşaoğlu, 2021, s.98.

¹¹²⁰ “Ortaçağın önemli figürlerinden biri olan Aurelius Augustinus, ‘Tanrı Devleti (De Civitate Dei)’ isimli eserinde toplumu ele alır ve iki devletten bahseder: ‘Tanrı Devleti’ ve ‘Yeryüzü Devleti’... Augustinus’a göre her iki devletin kökeninde de sevgi vardır. Yersel olanı, Tanrı’yı horlayan benlik sevgisi, göksel olanı ise benliği horlayan Tanrı sevgisi meydana getirmiştir. Gerçek devlet, yeryüzünde bulunmayan ‘Tanrı Devleti’dir. Bu devlette Tanrı’ya itaat edilir ve oraya ait olan insanların bedenlerini ruh yönetir. Herkes merkezinde sevgi bulunan bir imanla adaletle hareket eder. Oysa hem insanı günahattan koruyan hem de ilk günahının cezası olan ‘Yeryüzü Devleti’, insanın ‘Cennetten Düşüş (Fall from Grace)’ünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Augustinus’a göre kıskançlığın kökü olan benlik duygusunun günahı üzerine inşa edilmiş olan bu devletin ilk kurucusu, bir kardeş katili olan Kabil’dir. Böylece Augustinus, karşıt olarak gördüğü ‘Yeryüzü Devleti’ ile ‘Tanrı Devleti’ni birbirinden ayırmaktadır. Ayrıca yeryüzünde hiçbir yerde bu iki devletin saf haline rastlanamayacağını da ifade eder. Bu açıdan ne ‘yeryüzü devletleri standartlarına göre iyi’ olduğunu söylediği Roma İmparatorluğu, ‘Yeryüzü Devleti’nin ideal tipidir, ne de ‘Tanrı Devleti’ ile kilise aynı şeydir.” Salihpaşaoğlu, 2021, s.87-89. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Tarakçı, M. (2006). *St. Thomas Aquinas*. İstanbul: İz.

¹¹²¹ Salihpaşaoğlu, 2021, 98.

¹¹²² “Latince ‘res publica’ ve ‘Christiana’ sözcüklerinin birleşiminden oluşan *Respublica Christiana* ibaresi, Ortaçağ’da, ruhani iktidarı temsil eden Papa ile dünyevi iktidarı temsil eden İmparatorun birlik ve uyum içerisinde hareket ederek Hristiyanların oluşturduğu toplumu koruma ve yönetme idealini ifade etmekteydi. İnanç birliğine ve İmparatorluk geçmişine dayanan bu ideali korumak Papanın, İmparatorun, kralların, baronların, psikoposların, rahiplerin ve her Hristiyan’ın kutsal görevi olarak görülmekteydi. Söz konusu dini amaç refah, özgürlük, düzen, adalet ve hatta barış gibi tüm diğer amaçların üzerinde yer almaktaydı.” Salihpaşaoğlu, Gümüş Boyacı, 2020, s.215-216.

kabul etmesi olmuştur. Aynı zamanda imparatorluğun tek bir para altında birleştirilmesini de içeren¹¹²³ bu proje, “Avrupa hukuk birliği”nin gerçekleştirilmesi ihtimalini mümkün kılması bakımından önemlidir.¹¹²⁴ Diğer i se, Orta Çağ Avrupası’nın örgütlenmesinde önemli bir rol oynayan “*manastırların birleştirilmesi*” olmuştur.¹¹²⁵¹¹²⁶

Oldukça eski bir tarihi geçmişe sahip olan ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile Hristiyan monarşi idealiyle birlikte yeniden canlandırılan Birleşik Avrupa fikri, Hristiyanlıkta ayrışmaya sebep olabilecek çeşitli reform hareketleriyle birlikte zayıflamıştır. 1526’da *Luther* tarafından başlatılan ve dinde reformu savunan Protestan hareket, önce İsviçre’de *Zwingli*, sonra Fransa’da *Calvin* ve nihayet diğer ülkelerde başka reformistlerce sürdürülerek yayılmış ve Hristiyan dünyasını, 1054’de yaşanan “Doğu Kilisesi (Ortodoksluk)” ve “Batı Kilisesi (Katoliklik)” ayrılığından sonra, bir başka ayrılıkla karşı karşıya bırakmıştır.¹¹²⁷ Kiliseyi parçalayan bu ayrılıkçı düşünceler, pek çok din savaşına sebep olmuş ve 15.yüzyılın ortalarında tarihinin en zayıf dönemlerini yaşayan Kutsal Roma İmparatorluğu eski gücüne bir daha erişememiştir. Özellikle Orta Avrupa’daki Katolikler ile Protestanlar arasında din temelli bir çatışma olarak başlayan Otuz Yıl Savaşlarının ardından imzalanan Westphalia Barışı, “*Respublica Christiana*” idealini büyük oranda sona erdirmiştir.¹¹²⁸

Respublica Christiana idealinin çökmesi ile birlikte, Birleşik Avrupa Ülküsü seküler bir karaktere bürünmeye başlamıştır. Kısmen siyasal, kısmen öğretisel, kısmen imgesel “uzun ve yavaş bir el koyma süreci”¹¹²⁹ni ifade eden seküler bir Avrupa bütünleşmesinin felsefi temelleri, Aydınlanma felsefesiyle Avrupa kültürünü yücelten Avrupalı düşünürler tarafından oluşturulmuştur. 1693’te kaleme aldığı “Bir Avrupa Parlamentosu, Senatosu ya da Meclisi Kurulmasıyla Şimdiki ve Gelecekteki Avrupa Barışına Yönelik Bir Deneme (An Essay towards the present and future Peace of

¹¹²³ Goff, 2017, s.39.

¹¹²⁴ Goff, 2017, s.40.

¹¹²⁵ Goff, 2017, s.40.

¹¹²⁶ Yüzyıllar sonra, 1589’da tahta geçen Fransa Kralı VI. Henry’nin de benzer şekilde Avrupa için sağlam bir barış halinin sağlanması için “Büyük Proje” olarak adlandırdığı, “Hristiyan Avrupa Konfederasyonu (The Confederation of a Christian Europe)” oluşturulması projesini ortaya koymuştur. Béthune, M. (2017). “Henry IV of France’s Great Design”. Seth, C.; Kulesa, R. v. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). (içinde s.9-12). United Kingdom: Open Book Publishers, s.9.

¹¹²⁷ Salihpaşaoğlu, Gümüş Boyacı, 2020, s.196.

¹¹²⁸ Salihpaşaoğlu, Gümüş Boyacı, 2020, s.199, 215.

¹¹²⁹ Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık*. (7.Basım). (Çev. Berna Ülner). İstanbul: Metis, s.223.

Europe by the establishment of an European Dyet, Parliament or Estates)” isimli eserinde *William Penn*, dünya barışına (peace of the World) ancak, savaşı sona erdiren tüm diğer yönetim biçimlerini yok ederek yükselen “Avrupa Barışı (the Peace of Europe)”nın egemen olduğu yönetim ile erişilebileceğini ifade etmiştir.¹¹³⁰ Bu yönetimi Avrupa Parlamentosu, Avrupa Devletleri, Avrupa Konfederasyonu, Avrupa Ligi gibi Avrupa ortak paydasında inşa edilen farklı isimlerle adlandıran Penn, yönetimin usulü ve esasına ilişkin birtakım kurallar, hükümler, yaptırımlar, ilkeler ortaya koymaya çalışmış, sisteme dair yargı otoritesinin kurulmasından, sistem için oluşturulan coğrafi, mimari, dilsel hususlara ilişkin pek çok konuyu detaylı bir şekilde açıklamıştır. Penn tarafından ortaya atılan pan-Avrupa siyasi kurum önerisi, Avrupa Konseyi’nin “eski moda” bir tasviri olarak da nitelendirilmiştir.¹¹³¹

Fransız yazar *Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre*, 1713’te yayınladığı “Avrupa’da Ebedi Barış Projesi (Project for Perpetual Peace in Europe)” eserinde Avrupa kıtasında sürekli barışın sağlanabilmesi için, güçler dengesi modeli üzerine kurulu bir “Avrupa Devletleri Federasyonu (a federation of the States of Europe)” tasavvur etmiştir. “Avrupa Anayasası (constitution of Europe)” ile oluşturulan, aynı zamanda ekonomik bir birliği kapsayan federasyon, ebedi barışın teminatı olarak bir “Avrupa Adalet Divanı”¹¹³²nı da içinde barındıracaktır.¹¹³³

Pierre’ye göre Avrupa Devletleri Federasyonunun kurulmasını teşvik eden Avrupa’ya özgü birtakım ortak unsurlar bulunmaktadır. Nüfusun nispeten eşit dağılmış olması, toprakların verimliliği, devletler arasındaki ulaşım imkânının çok

¹¹³⁰ Penn, W. (1693). *An Essay towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of an European Dyet, Parliament, or Estates.* s.404. (<http://www.fredsakademiet.dk/library/penn.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹¹³¹ Europe’s Human Rights Watchdog. *William Penn*. (<https://www.europewatchdog.info/en/council-of-europe/united-europe/william-penn/>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹¹³² Saint- Pierre, Avrupa Adalet Divanı’nın ve onun sağlayacağı adalet ve hukukun faydalarını sekiz başlık altında özetlemektedir: Tüm fikir ayrılıklarının savaşa gidilmeksizin çözümlenmesinin güvencesi, geriye dönük taleplerin ortadan kalması nedeniyle önemli bir savaş nedeninin bertaraf edilmesi, devletlerin yönetiminde bulunan iktidar teminatı, devletler arası tüm yükümlülüklerle mutlaka uyulacağının teminatı, ticaretin daima özgür ve güvende olması teminatı, savaş sırasındaki askeri harcamalar gibi olağanüstü giderlerin olmaması, tarımın, nüfusun, hazinenin ve gelirlerin artması, gelirlerin artması nedeniyle halkın ve yöneticilerin refahının artması. Ökten, K. H. (2001). *Immanuel Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme” Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.62.

¹¹³³ C. I. C. (1713). “Project for Perpetual Peace in Europe”. Seth, C.; Kulesa, R. v. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). (in s.12-14). United Kingdom: Open Book Publishers, s.12-13.

gelişmiş olması, ortak sanat ve ticaret, devletlerin çokluğu ve bu nedenle işbirliği zorunluluğunun doğmuş olması gibi unsurlar, Avrupa'yı, Asya ve Afrika ülkeleri gibi “keyfi bir milletler topluluğu” olmaktan çıkarmaktadır.¹¹³⁴

1777’de “Paris: Yabancı Milletler Modeli (Paris: The Model o Foreign Nations, Paris: Le Modéle Des Nations)” eserinde *Louis- Antoine Caraccioli*, Avrupalı milletleri bir buketi oluşturan birbirinden farklı çiçeklere benzetmiş ve bu farklılıklardan oluşan bir Avrupa devletler birliğinin tasarımını ortaya koymuştur.¹¹³⁵

Caraccioli’nin ardından, esasen Saint-Pierre’in fikirlerinden etkilenen *Jean-Jacques Rousseau*, 1782’de “Avrupa Federasyonu aracılığıyla Ebedi Barış (A Lasting Peace through the Federation of Europe)”¹¹³⁶ adlı eserini kaleme almıştır. “İnsan zihninin hiçbir zaman tüm Avrupa halkları arasında kalıcı bir barış planından daha asil, daha güzel ve daha yararlı bir plan tasarlamadığını”¹¹³⁷ ifade eden Rousseau, bu çalışmasında bu planın hayata geçirilmesi ve barışın sağlanabilmesi için, Avrupa milletlerinin oluşturduğu doğal bir topluluğu, bir “Avrupa Federasyonu”nu öngörmüştür. Karşılıklı çıkarları, sürekli ilişkileri, örf- adetleri ve yasalarındaki benzerliklerden dolayı birbirlerine sıkı biçimde bağlı olan bu milletler, bir araya gelerek başlı başına bir birlik meydana getirmektedirler.¹¹³⁸ Bir “Anayasa (Constitution of Federation of Europe)”¹¹³⁹ ile oluşan ve yasama yetkisine sahip bir “Senatosu (Diet of Europe)”¹¹⁴⁰ bulunan bu sistem, bağlı devletlere belli sorumluluklar yükleyebilecek ve devletler hakkında uyuşmazlıkları çözebilecek, yaptırım kararı verebilecek bir “Mahkeme (Courts of Europe)”¹¹⁴¹ oluşturacaktır. Üye devletlerin salt kendi iradeleriyle birlikten ayrılabilirdiği bir sistemin aksine, Rousseau üyelerin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu ciddi, yararlı ve yıkılmaz bir birlik tasavvur etmiştir.¹¹⁴²

¹¹³⁴ Ökten, 2001, s.57; Rousseau, J. J. (1761). *Extrait du Projet de Paix Perpétuelle de Monsieur L’Abbé de Saint- Pierre*. Amsterdam, s.83.

¹¹³⁵ Caraccoli, L. A. (1777). *Paris: Le Modéle Des Nations: Étrangères ou L’europe Des Lettres*. Paris, s.246.

¹¹³⁶ Rousseau, J. J. (1917). *A Lasting Peace Through The Federation of Europe and The State of War*. (Translated by C. E. Vaughan). London: Constable and Company Limited.

¹¹³⁷ Rousseau, 1917, s.36.

¹¹³⁸ Korkmaz, 2002, s.191.

¹¹³⁹ Rousseau, 1917, s.61.

¹¹⁴⁰ Rousseau, 1917, s.69.

¹¹⁴¹ Rousseau, 1917, s.56.

¹¹⁴² Korkmaz, 2002, s.191.

Rousseau'nun ardından 1786 ve 1789'da kaleme aldığı "Uluslararası Hukukun İlkeleri (The Principles of International Law)" adlı eserinde İngiliz hukukçu, faydacı felsefenin (utilitarianism) önemli temsilcilerinden biri olan *Jeremy Bentham*, ebedi barışın kuruluşu için kendi deyişiyle bir "ütopya"¹¹⁴³ ortaya koymuştur.¹¹⁴⁴ Bentham çalışmasının 4.bölümünde, tasarladığı "Evrensel ve Ebedi Barış Planı (Plan for an Universal and Perpetual Peace)"nda, "dünya vatandaşı (citizen of the World)"nı "evrensel uluslararası yasa (universal international code)"nın öznesi olarak¹¹⁴⁵ tanımlamış, bu sistemde savaşı haz muhasebesinde negatif bir yerde konumlandırmıştır.¹¹⁴⁶ Savaşı, "en büyük ölçekte kötülük"¹¹⁴⁷ olarak gören Bentham, egemenlik alanı olan yerküreye dair evrensel ve daimi bir barış planı sunmuştur.¹¹⁴⁸

Bentham, tasarladığı evrensel ve daimi barış planını olmazsa olmaz iki temel önermeye dayandırmıştır:

1. Avrupa sistemini oluşturan ulusların ordularının küçültülmesi ve sabitlenmesi
2. Her devletin sömürgelerinin özgürleştirilmesi¹¹⁴⁹

Büyük Britanya ve Fransa özelinde, tüm medeni milletlerin ortak refahının gerçekleştirilmesine¹¹⁵⁰ hizmet eden "Avrupa kardeşliği (European fraternity)"¹¹⁵¹nin devamlılığının sağlanması için Bentham, kuramsal çarelerden çok, pratik çareler üzerinde durmuştur.¹¹⁵² Çözüm önerileri başta orduların sınırlandırılması, küçültülmesi olmak üzere gizli siyasetten kaçınılması, anlaşmazlıkların giderilmesi, ortak bir Mahkeme (common court of judicature) kurulması olarak sayılabilecektir.¹¹⁵³ Bu mahkeme herhangi bir cebri icra gücüne sahip olmamakla birlikte, milletler arasındaki uyuşmazlıkları çözmek ve farklılıkları gidermek ile yetkilendirilmiştir.¹¹⁵⁴

Bentham ile aynı zamanlarda yaşayan *Johann Wolfgang von Goethe*, her ne kadar Birleşik Avrupa'ya dair bir tasarım ortaya koymamış olsa da, Avrupa kültürünü

---

¹¹⁴³ Bentham, J. (1843). "The Principles of International Law". J. Bowring (Ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. Vol. 2. (in s.990-1013). Edinburg: William Tait, s.990.

¹¹⁴⁴ Ökten, 2001, s.66.

¹¹⁴⁵ Bentham, 1843, s.973.

¹¹⁴⁶ Ökten, 2001, s.67.

¹¹⁴⁷ Bentham, 1843, s.986.

¹¹⁴⁸ Bentham, 1843, s.990.

¹¹⁴⁹ Bentham, 1843, s.990.

¹¹⁵⁰ Bentham, 1843, s.990.

¹¹⁵¹ Bentham, 1843, s.1001

¹¹⁵² Korkmaz, 2002, s.191- 192.

¹¹⁵³ Bentham, 1843, s.991-992.

¹¹⁵⁴ Bentham, 1843, s.1000-1001.

Prometheusçu bir kültür olarak tarif ederek¹¹⁵⁵, onu yüceltmıştır. Tanrıların sırrını ifşa eden Prometheus adıyla yazdığı şiirinde Goethe, Zeus’a baş kaldırmıştır:

Bak işte, yerli yerindeyim;
İnsanlar yetiştiriyorum bana benzer;
Bütün bir kuşak benim gibi.
Acılara katlanacak, ağlayacak,
Gülecek, sevinecek,
Ve aldırış etmeyecek sana
Benim gibi...¹¹⁵⁶

Napolyon Savaşları’nın sona ermesine rastlayan 1815’de yapılan Viyana Kongresi ile birlikte uygulanmaya başlayan “Avrupa Uyumu (Concert of Europe)”¹¹⁵⁷ ile Avrupa bütünleşmesi üzerine yapılan tartışmaların pratikte işlerliğine yönelik umutlar çoğalmıştır.¹¹⁵⁸ Bu umut, 1851 yılında Paris Barış Konferansı’nın açılışında konuşmasını yapan *Victor Hugo* tarafından güçlendirilmiştir. Bugünün Avrupasında düşünsel katkıları göz ardı edilmesi mümkün olmayan Victor Hugo, Avrupa’nın tek bir çatı altında toplanmasının önemini ortaya koymuştur:

Gün gelecek bu kıtanın tüm ulusları belirleyici niteliklerini ve bireyselliklerini kaybetmeden çok daha yüksek bir birlik için birleşecek ve Avrupa kardeşliğini oluşturacak. Amerika Birleşik Devletleri nasıl yeni dünyayı taçlandırdıysa, gün gelecek Birleşik Avrupa Devletleri de eski dünyayı taçlandıracak. Gün gelecek tek savaş alanı yeni fikirler için çarpışılan ticaret pazarı olacak. Gün gelecek oylar mermi ve bombaların yerini alacak.¹¹⁵⁹

Bütün Avrupa’yı ciddi ölçüde etkisi altına alan Dünya Savaşlarıyla birlikte barışın önemi bir kez daha anlaşılmıştır. I. Dünya Savaşı’nın ardından Birleşik bir Avrupa fikri ve bir bütün adına konuşmaya, hatta harekete geçmeye yetkili organların oluşturulması fikri yaygınlaşmaya başlamıştır.¹¹⁶⁰ Bu fikrin taraftarları ikiye ayrılmıştır: ilki 1930’da Fransa tarafından ortaya atılan “Briand Planı” örneğinde

¹¹⁵⁵ Bauman, 2018, s.18.

¹¹⁵⁶ Goethe, J. W. (1999). “Prometheus”. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu). S. Birsal (Ed.). *Goethe: Işık... Biraz Daha Işık*. İstanbul: Broy, (içinde s.166-168).

¹¹⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Sander, 2009, Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918’e, s.348.

¹¹⁵⁸ Taş, D. *Avrupa Bütünleşmesi Tartışmaları İçerisinde Victor Hugo ve Schuman Bildirgesi*. (https://www.academia.edu/37620982/Victor_Hugo_ve_Avrupa_Birli%C4%9Fi?email_work_card=view-paper, Erişim Tarihi: 27.04.2021).

¹¹⁵⁹ Valansi, K. *Avrupa’nın Kabusu*. (<http://arsiv.salom.com.tr/news/print/21222-Avrupanin-kabusu.aspx>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

¹¹⁶⁰ Council of Europe Parliamentary Assembly. *Origins and History*. (<https://pace.coe.int/en/pages/brief-origins>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

olduğu gibi ulus egemenliğinden vazgeçmeksizin işbirliği ve politikaların koordinasyonunu savunurken, diğeri bir “Avrupa Federasyonu (Federation of Europe)”¹¹⁶¹ çağrısı yapmıştır.¹¹⁶² Bu amaçla ilk olarak 1923 yılında *Kont Richard Coudenhove-Kalergi* tarafından yayınlanan bir manifesto ile “Pan-Avrupa Hareketi (Pan-Europa Movement)” oluşturulmuş, 1926’da ise Cenevre’de kurulan “Avrupa İşbirliği Derneği (Association for European Cooperation)” tarafından Berlin, Londra, Paris gibi Avrupa’nın büyük kentlerinde şubeler açmasıyla birleşik Avrupa düşüncesi yayılmış¹¹⁶³, ancak bu tasarılar tarihin en büyük savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşı’nın etkisiyle hayata geçirilememiştir.

3.3.1.2. Birleşik Avrupa ülküsünün hayata geçirilmesi

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu ile Hristiyanlık odağında bir araya getirilmeye çalışılan Avrupa, İmparatorluğun çöküşüyle birlikte barış ekseninde birleştirilmeye çalışılmış ancak bu ideal, Dünya Savaşlarının yıkıcı etkisiyle atıl bir halde kalmıştır. II. Dünya Savaşı esnasında oluşturulması planlanan BM’nin idealleri doğrultusunda, Birleşik Avrupa fikri yeni bir anlam kazanmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında fazlasıyla görünür olmaya başlayan Birleşik Avrupa fikri, Hitler’in zorbalığına, şiddete, soykırıma dayanan “lebensraum (yaşam alanı)” felsefesinden çıkarılan dersler ile barışın ve sükutun hâkim olacağı bir dünyanın yaratılmasının ancak Avrupa’nın ortak siyasi, ekonomik çıkarlarının esas alındığı, ortak değerlerin benimsendiği bir inançla birlikte benimsenmiştir. Bu fikrin kurucu babalarından biri olan Winston Churchill, savaş esnasında, düşmanlıklar sona erdiğinde Avrupa’nın bir araya gelmesi gerektiğine olan inancını iki kez kamuoyuna açıklamış ve özellikle

¹¹⁶¹ Alman siyaset adamı Carl Friedrich Goerdeler, 1943’te yapılan barış planında her yerde savaşı yasaklayacak, barışı ve refahı teşvik edecek, bir “Dünya Uluslar Konfederasyonu”nun çekirdeği olarak hizmet edecek bir “Avrupa Devletler Konfederasyonu” tasarlamıştır: “Ve böylece Avrupa uluslarının bir Avrupa Devletleri Konfederasyonu altında birleşmesi bize zorunlu bir gereklilik olarak gözüküyor. Amacı, Avrupa’yı bir Avrupa savaşı çıkma olasılığına karşı tam anlamıyla güvence altına almak olmalıdır.” *Europa. Dokumente zur Frage der Europäischen Einigung I*, Der.: Federal Alman Cumhuriyeti Dışişleri adına, Bonn 1962, s.101’den naklen: Schulze, H. (2005). *Avrupa’da Ulus ve Devlet*. (Çev. Timuçin Binder). İstanbul: Literatür, s.302.

¹¹⁶² Council of Europe Parliamentary Assembly. *Origins and History*. (<https://pace.coe.int/en/pages/brief-origins>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹¹⁶³ Ülger, İ. L. (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*. Ankara: Gündoğan, s.49. Dedman, M. J. (2001). *The Origins and Development of the European Union 1945-95: A History of European Integration*. London&New York: Routledge, s.16.

“Avrupa Konseyi (Council of Europe)” ifadesini kullanmıştır.¹¹⁶⁴ 19 Eylül 1946’da Zürih’te yaptığı bir konuşmada, Fransa ile Almanya arasındaki kan davasının kesin bir şekilde sona ermesi ve bu iki devletin dostane bir ittifak içerisinde “bir tür Avrupa Birleşik Devletleri (a kind of United States of Europe)”¹¹⁶⁵’nin çekirdeğini oluşturmaları için çağrıda bulunan Churchill¹¹⁶⁶, daha sonra şunu yazmıştır: “Avrupa’ya tavsiyem tek kelimedir: Birleşin!”¹¹⁶⁷

Bu tavsiyenin somutlaştırılmasıyla, temelleri çok önceden atılan, felsefesi uzun bir süreçte şekillenen, idealize edilen, tasarlanan bir Avrupa doğmuştur. Kurucu babalarından Churchill’in yolundan giden BM’nin çatısı altında oluşturulan yeni dünya, kendi değerlerine bağlı bölgesel antlaşmalar yapılmasını ve kuruluşların oluşturulmasını teşvik etmiştir. BM Şartı’nın 52.maddesinde açıkça, “bu anlaşma ve kuruluşlar ve bu kuruluşların çalışmaları Birleşmiş Milletler’in Amaç ve İlkeleri ile bağdaşır olması”¹¹⁶⁸ şartıyla, bölgesel antlaşma ve kuruluşların varlığına “engel olunmayacağı” ifade edilmiştir.

Ortak değerlere sahip bölgesel kuruluşlara ağırlık verilmesinin önemini belirten BM’nin desteği ve teşvikiyle, yeni dünyanın önemli aktörlerinden Winston Churchill’in onursal başkanlığında, “Uluslararası Avrupa Birliği Hareketleri Komitesi (The International Committee of the Movements for European Unity)” tarafından çoğu Amerika Birleşik Devletlerinden ve Batı Avrupa ülkelerinden davet edilen içlerinde politikacıların, sendikacıların, gazetecilerin bulunduğu 800’e yakın tanınmış kişinin katılımıyla 7-10 Mayıs 1948’de Lahey (The Hague/ Den Haag)’de bir toplantı gerçekleştirilmiştir.¹¹⁶⁹ Avrupa Kongresi’nin başkanlığını yürüten Churchill, toplantının BM organizasyonu ile uyumlu bir gaye güttüğünü ifade ederek toplantıyı başlatır:

¹¹⁶⁴ Council of Europe Parliamentary Assembly. *Origins and History*. (<https://pace.coe.int/en/pages/brief-origins>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹¹⁶⁵ İtalyan siyaset bilimci Altieri Spinelli, II. Dünya Savaşı esnasında ilan ettiği “Ventotene Manifestosu”nda, “uluslararası anarşi”ynin üstesinden gelebilmek için “Avrupa Birleşik Devletleri (The United States of Europe)” olarak adlandırılacak bir federal Avrupa yapısını idealize etmiştir. Dedman, 2001, s.17.

¹¹⁶⁶ Council of Europe Parliamentary Assembly. *Origins and History*. (<https://pace.coe.int/en/pages/brief-origins>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹¹⁶⁷ Klos, F. (2016). *Churchill of Europe: The Untold Story of Churchill’s European Project*. London & New York: I. B. Tauris, s.43.

¹¹⁶⁸ BM Şartı, m.52

¹¹⁶⁹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.19.

Burada yaptığımız veya planladığımız hiçbir şey, Birleşmiş Milletlerin dünya organizasyonunun üstün yetkisiyle çelişmez. Aksine, savaşta da ilan ettiğim gibi, her zaman inanmışımdır ki, bir Avrupa Konseyi, ikincil olmakla birlikte dünya organizasyonunun önemli bir bölümüdür. Büyük sorumluluklarım olduğu zamanlarda, ikincil olmak koşuluyla, birçok bölgesel konsey olması gerektiğini ve bunların, dünya organizasyonunun ihtişamlı ve sarsıntısız şekilde kurulmasını sağlayacak muazzam sütunları şekillendirmesi gerektiğini düşünmüşümdür.¹¹⁷⁰

“Her ülkeden her insanın Avrupa’da kendi vatanında hissettiği” ve “bu geniş topraklarda nereye giderse gitsin... tamamen ‘evimdeyim’ hissini yaşayacağı bir Avrupa görme”¹¹⁷¹ hayalini ifade eden Churchill, kurulması tasarlanan sistemi Fransa Kralı VI. Henry’e atıfla “Büyük Proje”¹¹⁷² olarak adlandırmıştır. Toplantıya katılan herkesi “Büyük Projenin hizmetkarları” olarak nitelendiren Churchill, “Büyük Proje”yi bütün hatlarıyla ortaya koymuştur:

Avrupa Birliği Hareketi, olumlu bir kuvvet olmak zorundadır ve gücünü bizlerin ortak ruhani değerlerinden almalıdır. O, demokrasi inancının ahlaki kavramlara dayanan ve görev hissiyle ilham alınmış dinamik bir anlatıdır. Hareketimizin merkezinde özgürlük tarafından himaye edilen ve yasalar tarafından desteklenen bir İnsan Hakları Beratı fikri vardır. Ekonomi ilkelerini ve savunma politikalarını, genel siyasi yapıdan ayırmak mümkün değildir. Ekonomik alanda ortak amaç ve ortak askeri savunma, kaçınılmaz olarak adım adım daha yakın bir siyasi birlik paralel siyasetiyle birlikte ilerlemelidir. Gerçekçi olarak söylemek gerekir ki bu, bazı fedakârlıklar veya ulusal egemenliklerin birleşmesini gerektirir. Ama tek başına birçok ve ayırıcı geleneklerini ve karakter özelliklerini, Nazi, faşist ya da komünist olsun totaliter sistemler altında kesinlikle sonsuza dek ortadan kalkacak ulusal geleneklerini tek başına koruyabilecek daha büyük bir egemenliği umursayan tüm uluslar tarafından

¹¹⁷⁰ Churchill, W. (1948). *Birleşik Avrupa*. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html> , Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹¹⁷¹ Kongreye katılan diplomatlardan Salvador de Madariaga, Churchill’in ifadelerin e paralel olarak toplantının gayesi ve neticesine ilişkin şunları söylemiştir: “Bu Avrupa doğmalı. İspanyollar ‘bizim Charters’ımız’, İngilizler ‘bizim Krakow’umuz’, İtalyanlar ‘bizim Kopenhag’ımız’, Almanlar ‘bizim Brugge’umuz’ dediğinde, doğacak. O zaman Avrupa yaşayacak. O zaman, tarihe yön veren ruhun yaratıcı kelimeleri söylenmiş olacak: Fiat Europa! (Avrupa Olsun!)” Byatt, A. S. (October 13, 2002). “What Is A European?”. *The New York Times Magazine*. (<https://www.nytimes.com/2002/10/13/magazine/what-is-a-european.html>, Erişim Tarihi: 24.04.2021).

¹¹⁷² Churchill, W. (1948). *Birleşik Avrupa*. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html> , Erişim Tarihi: 28.04.2021). Churchill, Büyük Proje tasarımına ilişkin şunları ifade eder: “Birleşik Avrupa fikrinin kimden çıktığıyla ilgili çatışmalarla zamanımızı boşa harcamamalıyız. Pek çok geçerli modern patentler söz konusudur. Bu fikre hayat verilmesi ve onun sunumuyla alakalı pek çok ünlü isim mevcuttur fakat sanırım, hepimiz, hak iddialarımızı Fransa Kralı Navarre’li Henry’ye bırakmalıyız. O ve büyük Bakanı Sully, 1600 ve 1607 yılları arasında, önde gelen on beş- şimdi on altı- Hristiyan Avrupa Devleti’ni temsil etmek için daimi bir komite kurmaya çalıştılar. Bu Kuruluş, dini çatışmalar, milli sınırlar, içteki karışıklıklarla ilgilenen bütün meselelere bir hakem ve Doğu’dan gelen -o günlerde bu, Türkler demektir- herhangi bir tehlikeye karşı ortak bir eylemler hareket etmeliydi.” Churchill, W. (1948). “Birleşik Avrupa”. s.1691. A. Alatl (Ed.). *Batıya Yön Veren Metinler*. C.IV. (içinde s.1690-1694). Ankara: Alfa.

tedrici bir varsayım olarak kabul edilmesi uygundur ve aynı zamanda mümkündür.¹¹⁷³

II. Dünya Savaşında yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin tekrar yaşanmaması için “Never Again (Bir Daha Asla)”¹¹⁷⁴ parolası altında, bir bütünleşme idealiyle “Avrupa Kongresi (The Congress of Europe)”nde bir araya gelen liderler, toplantı sonunda yayımladıkları “Avrupalılara Mesaj (Messages to Europeans)” ile Birleşik Avrupa Ülküsünü¹¹⁷⁵ dile getirmişlerdir:

- (1) Biz, insanların, fikirlerin ve malların serbestçe dolaşımının yeniden sağlandığı bir Birleşik Avrupa arzuluyoruz;
- (2) Biz; düşünce, toplanma ve ifade özgürlüğü ile birlikte muhalefet oluşturma hakkını da garanti eden bir İnsan Hakları Şartı arzuluyoruz;
- (3) Biz; bu Şartın uygulanması için yeterli yaptırımlara sahip bir Mahkeme arzu ediyoruz;
- (4) Biz; tüm uluslarımızın temsil edileceği bir Avrupa Meclisi arzu ediyoruz;
- (5) Ve; evlerimizde ve kamusal alanda, siyasi ve dini hayatımızda, profesyonel ve sendika çevremizde son barış şansını veren ve bu nesil ile birlikte gelecek nesiller için büyük bir geleceğin tek vaadini sunan bu yüce amaç için çalışan tüm kişi ve hükümetlere tam desteğimizi vereceğimize söz veriyoruz.¹¹⁷⁶

Avrupalılar bu mesaja, bölgesel düzeyde insan haklarının korunmasında en etkin örgüt olarak kabul edilen “Avrupa Konseyi (Council of Europe)”ni kurarak cevap vermişlerdir.¹¹⁷⁷ 5 Mayıs 1949’da Londra’da imzaya açılan “Avrupa Konseyi Statüsü (Statue of the Council of Europe)”¹¹⁷⁸, 10 ülkenin imzasıyla¹¹⁷⁹ 3 Ağustos 1949 itibariyle yürürlüğe girmiş ve Avrupa Konseyi resmen kurulmuştur:

¹¹⁷³ Churchill, W. (1948). “Birleşik Avrupa”. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html>), Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹¹⁷⁴ Bond, M. (2018). *An Introduction to European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, s.6 ; Morin, E.; Ceruti, M. (2014). “1950’lerin Altılar Avrupası, Yeni bir Paradigmadan Doğmuştur”. Morin, E.; Ceruti, M. (Der.) *Bizim Avrupamız: Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşım mı Uğruyor?*. (Çev. Şirin Tekeli). (içinde s.36-37). İstanbul: İletişim, s.37; Salihpaşaoğlu, 2020, s.19.

¹¹⁷⁵ Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*. Ankara: Gündoğan, s.49- 50.

¹¹⁷⁶ Congress of Europe. (1948). *The Hague-May 1948: Resolutions*. London& Paris: International Committee of the Movements for European Unity, s.15-16. (https://www.cvce.eu/en/obj/message_to_europeans_the_hague_10_may_1948-en-b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8.html, Erişim Tarihi: 16.04.2021).

¹¹⁷⁷ Salihpaşaoğlu, 2020, s.19.

¹¹⁷⁸ Statute of Council of Europe. 5 Mayıs 1969. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001>), Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹¹⁷⁹ Avrupa Konseyi Statüsünü imzaya açıldığı gün imzalayan ülkeler; Belçika, Danimarka, Fransa, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık olmuştur. Statute of Council of Europe. *Charts of Signatures and Ratification of Treaty 001*. (https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001/signatures?p_auth=wryHzvTN, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Adalet ve milletlerarası işbirliği üzerine kurulu barışın güçlendirilmesinin insan topluluğunun ve uygarlığının korunması için hayati bir önemi olduğuna inanarak,

Halklarının müşterek malı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı bireyin özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin kaynağı bulunan fikri ve ahlaki değerlere sarsılmaz surette bağlı olarak,

Bu ülkünün korunması, daha fazla gerçekleştirilmesi ve sosyal ve ekonomik ilerlemenin sağlanması için aynı duyguları besleyen Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı bir birlik kurulmasının gerekli olduğuna kani olarak,

Bu gereksinimi ve bu alanda halklarının ifade ettikleri amaçları karşılamak üzere Avrupa devletlerini daha sıkı bir topluluk içinde yerleştirecek bir teşkilatın şimdiden vücuda getirilmesinin elzem olduğunu dikkate alarak,

Bir Hükümetler Temsilcileri Komitesi ve bir Danışma Meclisinden oluşan bir Avrupa Konseyi kurmaya karar vermişler ve bu amaçla bu Statüyü kabul etmişlerdir.¹¹⁸⁰

Konsey Statüsü'nün ilk maddesinde, Konsey'in amacı "üyeleri arasında, müşterek mirasları olan ülke ve prensipleri korumak ve yaymak ve siyasi, ekonomik ilerlemeyi sağlamak amacıyla daha sıkı bir birlik meydana getirmek"¹¹⁸¹ olarak belirtilmiştir. Avrupa Konseyi'nin gerçekleştirmeye çalıştığı, Avrupalı devletler arasındaki müşterek miras olarak kabul edilen hedef, "Avrupa Bütünleşmesi (Pan-European minimum)"¹¹⁸² olarak da adlandırılan, BM'nin idealleri doğrultusunda yeni bir anlama bürünen "Birleşik Avrupa Ülküsü"dür.

Avrupa Konseyi, Birleşik Avrupa ülküsünü geçmişe yaptığı referanslar, söylemler, ritüeller ve Konsey merkezi, bayrağı, binası, marşı ile sembolize etmiştir. Geleneksel ulus inşası stratejilerinin benimsenmesi¹¹⁸³ ile kurumsallaşan Avrupa Konseyi, bazıları tarafından salt "ulusüstü bir topluluk", bazıları tarafından ise "Avrupa ulus devleti" olarak adlandırılmıştır.¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁰ Avrupa Konseyi Statüsü. 5 Mayıs 1949. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=cInk&gl=tr, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹¹⁸¹ Avrupa Konseyi Statüsü, m.1/a.

¹¹⁸² Xenos, D. (2013). *The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights*. London&New York: Routledge, s.149 vd.

¹¹⁸³ Ertuğrul, K. (2011). "AB ve Avrupalılık". *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. Sayı:14/ Avrupa. (2.Baskı), s.148. Berting, J. (2017). *Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat*. (2.Baskı). (Çev. Hüsamettin İnaç). Ankara: Liberte, s.103- 105.

¹¹⁸⁴ Smith, A. D. (1993). "A Europe of Nations. Or The Nation od Europe?". *Journal of Peace Research*. May 1993, 30 (2), s.129-135. Shore, C. (December 1996). "Transcending the Nation-State?: The European Commission and the (Re)- Discovery of Europe". *Journal of Historical Sociology*. 9(4), s.473-496.

Avrupa Konseyi, organizasyonun merkezi olarak Fransa ile Almanya'ya sınır “Alsas Loren (Alsace-Lorraine)” bölgesindeki “Strazburg (Strasbourg)”u seçmiştir.¹¹⁸⁵ Uzun yıllar boyunca Fransa ile Almanya arasındaki çatışmalar sebebiyle Dünya Savaşları arasında anlaşmazlık konusu olan bölgenin, Birleşik Avrupa ülküsünün kurumsallaştığı örgütün merkezi olarak seçilmesi tesadüf değildir. Aksine Strazburg, Birleşik Avrupa Ülküsüne hizmet eden yeni birliktelikte simgesel önemiyle göze çarpmaktadır:

Bu kentin bulunduğu “Alsas Loren” bölgesi, Almanya ve Fransa arasında tarih boyunca çekişme konusu olmuş ve savaşlar sonucunda bu iki devlet arasında birkaç kez el değiştirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonunda Fransa'nın egemenliğine geçen Alsas Loren, Almanya ve Fransa kültürlerinin kaynaştığı bir bölgedir. Strazburg kenti, işte bu bölgede Almanya ile Fransa sınırına çok yakın bir yerdedir; sınırın bir yanından öteki yanına geçmek çok kolaydır. Avrupa Konseyi'nin merkezinin Strazburg'da kurulması, İkinci Dünya Savaşı'nda düşman olan iki devlet arasında, yeni Avrupa'ya örnek olacak simgesel bir dostluk noktası yaratma isteğini göstermektedir.¹¹⁸⁶

Avrupa Konseyi'nin bayrağı, gökyüzü mavisi fon üzerindeki yıldızların oluşturduğu bir daireden oluşmaktadır. Konsey'in resmi internet sitesindeki açıklamasında on iki yıldızdan oluşan bu dairenin “birliği” simgelediği ifade edilmiştir. Her zaman sabit kalan on iki yıldız ise, bir yandan mükemmeliyeti, bütünlüğü simgelediği gibi aynı zamanda on iki havarileri, Yakub'un oğullarını, Herkül'ün görevlerini, yılın on iki ayını da simgelemektedir.¹¹⁸⁷ “1949'dan bu yana halkın kendini tanımlayabilmesi için Avrupalılara ortak bir sembol bulunması gerektiğinin bilincinde olan” Avrupa Konseyi, 25 Ekim 1955'te azur mavisi fonunda on iki altın sarısı yıldızlı amblemi oybirliğiyle benimsemiştir.¹¹⁸⁸ 9 Aralık 1955 tarihinde Avrupa Konseyi'nin Bakanlar Komitesi tarafından onaylanarak “Avrupa'nın yeni sembolü” olarak kabul edilen Avrupa Bayrağı (The European Flag)” için aynı yıl 13 Aralık'ta “ant içme töreni” düzenlenmiş, Avrupa ülkeleri arasındaki deneyim paylaşımını ve Konseyin dinamizmini ve sürekli bağlılığını temsil eden benzersiz bir

---

¹¹⁸⁶ Aybay, 2016, s.92-93.

¹¹⁸⁷ Council of Europe. *History of European Flag Video*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹¹⁸⁸ Council of Europe. *The European Flag*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

dinamik sembolle (spiral) birleştirilerek¹¹⁸⁹ “tüm Avrupa için ortak bir sembol (a symbol of the whole of Europe)” oluşturmuştur.

Birliği temsil eden Avrupa Bayrağı ile birlikte, ayrıca arka plana Avrupa Bayrağını yerleştiren, “Konsey’in imajını ve değerlerini aktaran” bir Konsey logosu benimsenmiştir. Konsey logosu, Avrupa Konseyi Sekreterliğinin ifadesiyle “bir referans kuruluş, bir forum ve insanları ve onların temel haklarını Avrupa toplumunun tam kalbine yerleştiren reformu” ortaya koyarak, “Avrupa Konseyi’nin varlığına ve değerlerine dikkat çekmek için” özenle tasarlanmıştır.¹¹⁹⁰ Avrupa Konseyinin görsel kimliğinin önemli bir bileşeni olan logonun, “kuruluşun misyonunu ve imajının dayandığı temel değerleri sembolize ettiği”¹¹⁹¹ ifade edilmiştir.

Avrupa Bütünleşmesi idealinin bir sonucu olarak, Avrupa Birliği’nin -o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu- ana organı olan Avrupa Parlamentosu da, Avrupa Konseyi ile aynı bayrağı kullanmaya karar vermiştir. 1986 yılından itibaren Avrupa Bayrağı, çeşitliliğin ötesinde tüm Avrupalıları aynı çatı altında toplayan, Avrupalı kimliğinin, Avrupa değerlerinin, Avrupa birliğinin ve ortak bir homojenleştirme politikasının sembolü olarak görülmektedir.¹¹⁹²

Resim 3.4. Avrupa Bayrağı¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Council of Europe. (2020). *Council of Europe Visual Identity*. Strasbourg: Council of Europe, s.7. (rm.coe.int/visual-identity-of-the-council-of-europe-graphic-charter/168071e7f3, Erişim Tarihi: 06.08.2021).

¹¹⁹⁰ Council of Europe, 2020, *Council of Europe Visual Identity*, s.5.

¹¹⁹¹ Council of Europe, 2020, *Council of Europe Visual Identity*, s.7.

¹¹⁹² Council of Europe. *The European Flag*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹¹⁹³ Council of Europe. *The European Flag*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Avrupa Parlamentosu da sembolik anlamlara önem vermiş ve parlamento binasını dahi, Avrupa Bütünleşmesi ideali çerçevesi etrafında tasarlamıştır. Flaman ressam *Pieter Brueghel*'in 1563'te çizdiği “Babil Kulesi (The Tower of Babel)” eserinin Viyana versiyonundan ve Roma amfi tiyatrolarından ilham alarak Mimar *Louise Weiss* tarafında tasarlanan parlamento binası¹¹⁹⁴, 1999 itibariyle kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa için özel öneme sahip bir bölge olan Strazburg'da inşa edilen ve “Louise Weiss Binası” olarak adlandırılan bina, 14 Aralık 1999'da dönemin Avrupa Parlamentosu Başkanı *Nicole Fontaine*'in konuşmasıyla açılmıştır. Fontaine konuşmasında, bu bina ile Avrupa Parlamentosu'nun nihayet, “Avrupa'nın ruhu ve hafızasıyla dolu, özel bir öneme sahip olan” Strazburg'da “Avrupa'nın diyalog ve birlik yaratma kararlılığının bir sembolü” olarak inşa edildiğini ifade etmiştir.¹¹⁹⁵ Aynı konuşmada dönemin Fransa Başkanı *Jacques Chirac*, Rönesans ile birlikte Avrupa tarihinin, beş yüz yıldan fazla bir süredir gelişen Avrupa'nın göz kamaştırıcı medeniyetinin ardından gelen aşırı milliyetçiliğin şoku ve Avrupa değerlerinin radikal olumsuzlanması ile iki korkunç savaşın atlatıldığını, artık “yeni Avrupa Rönesans”ı için gerekli koşulların yaratıldığını ve Louise Weiss Binası'nın açılışının bir milat olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁹⁶

¹¹⁹⁴ Archello Architecture Studio. *Official Headquarters of the European Parliament Including a Hemicycle of 750 Seats, 1133 Offices for the Members of Parliament*. (<https://archello.com/project/european-parliament>, Erişim Tarihi: 23.04.2021). Bell, M. (June 19, 2016). *Why is the Strasbourg Parliament based on Tower of Babel?*. (<https://mattbell.org/why-is-the-strasbourg-parliament-based-on-tower-of-babel>, Erişim Tarihi: 23.04.2021). Beck, G. (November 17, 2010). “Glenn Beck: Lessons From the Tower of Babel.” *Foxnews*. (<https://www.foxnews.com/story/glenn-beck-lessons-from-the-tower-of-babel>, Erişim Tarihi: 23.04.2021). Designing Buildings. *Buildings of EU*. (https://www.designingbuildings.co.uk/wiki/Buildings_of_the_EU, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

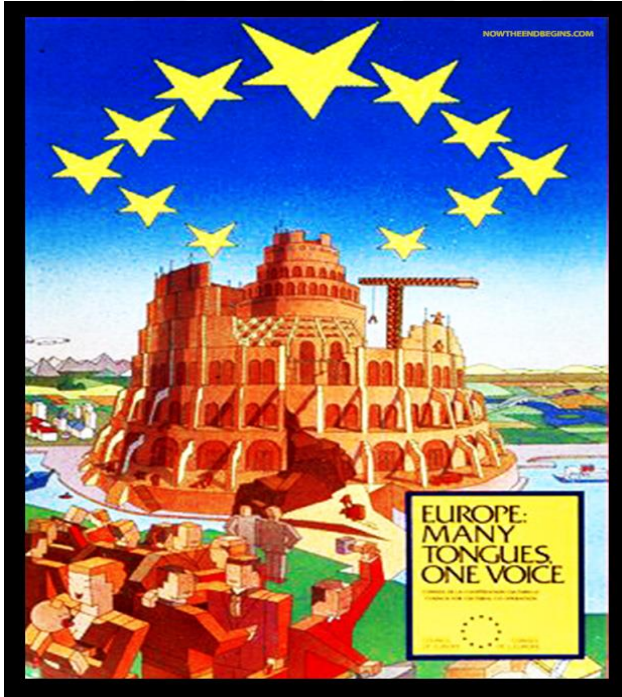
¹¹⁹⁵ Fontaine, N. (December 14, 1999). *Inauguration Ceremony for the Louise Weiss Building*. Strasbourg. (<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+19991214+ITEM-004+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

¹¹⁹⁶ Chirac, J. (December 14, 1999). *Inauguration Ceremony for the Louise Weiss Building*. Strasbourg. (<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+19991214+ITEM-004+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Resim 3.5. Babil Kulesi Tablosu/Pieter Brueghel¹¹⁹⁷ - Louise Weiss Binası¹¹⁹⁸

Parlamento binasına yüklenen anlam, Avrupa Parlamentosu tarafından benimsenerek, Babil anlatısını tersine çeviren “Avrupa: Birçok Dil, Tek Ses (Europe: Many Tongues, One Voice)” sloganıyla perçinlenmiştir.

Resim 3.6. “Europe: Many Tongues One Voices” Parlamento Binası Afişi¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁷ Bell, M. (June 19, 2016). Why is the Strasbourg Parliament based on Tower of Babel?. (<https://mattbell.org/why-is-the-strasbourg-parliament-based-on-tower-of-babel> , Erişim Tarihi:23.04.2021).

¹¹⁹⁸ European Parliament. Weiss Building. (https://multimedia.europarl.europa.eu/en/weiss-building_14301_pk , Erişim Tarihi:23.04.2021).

¹¹⁹⁹ New Europeans. Europe: Many Tongues One Voice: Parliament Building Tower of Babel. (<https://neweuropeans.net/file/europe-many-tongues-one-voice-parliament-building-tower-of-babel-babylonjpg>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

3.3.2. Barış ve Güvenliğin Sağlanması Noktasında “Avrupa”ya Bıçılan Rol

Farklı dilde aynı sesi çıkarma gayesiyle hareket eden kozmopolit bir dünya idealinin, birleşik Avrupa ülküsüyle birleştiği yerden, “Avrupa Konseyi” doğmuştur. “Ebedi barış”ın sağlanması için, BM’nin oluşturduğu ilkeleri benimseyerek ve BM tarafından oluşturulan küresel standartları içselleştirilerek, BM Şartı’nın girişine atıfla kendisini “Biz, Avrupa halkları (We, the people of Europe)”¹²⁰⁰ olarak tanımlayarak bir bölgesel örgüt olarak ortaya çıkan Avrupa Konseyi, bu gayeyle kendisini yeni dünya düzeninin üç sütunu üzerine inşa etmiştir. Bölgesel düzeyde barış egemen kılınmadan, küresel düzeyde ebedi barışın gerçekleştirilemeyeceğinin farkında olan Avrupa Konseyi, bu bağlamda öncelikli amacı olarak barış ve güvenliği sağlamaya çalışmıştır. Avrupa düzleminde barış ve güvenliğin sağlanması vasıtasıyla küresel sisteme hizmet eden Konsey, yaşadıkları coğrafyada barışın egemen kılınmasını bir hedefi olarak belirlemiştir.

II. Dünya Savaşı’nın küllerinden doğan Avrupa, öncelikli olarak insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü değerleri üzerine kurulmuş bir “Avrupa Barışı” idealiyle yola çıkmıştır.¹²⁰¹ Bu noktada “barış ve güven içinde yaşamak” Avrupalı için, ulaşılması gereken bir hedef¹²⁰² olarak hayal edilmiştir. Bu hayalin gerçekleştirilebilmesi ve Avrupalının “geleceğe barışçıl yolculuğu”¹²⁰³nu sürdürebilmesi için Avrupa Konseyi oluşturulmuştur.

Kendilerini birleştiren ortak menfaatleri yerine getirmek¹²⁰⁴, ortak değerleri hâkim kılmak, işbirliğini etkin kılarak bölgesel düzlemde standardizasyonu sağlamak için gerçekleştirilmesi gereken ilk husus barışın sağlanması olacaktır. Bu noktada BM sistemine paralel bir yol izleyen Avrupa Konseyi’nin oluşum sürecinde, Avrupalı

¹²⁰⁰ Sforza, C. (November 18, 1950). *His Speech*. (<https://www.coe.int/en/web/about-us/guests#%227041208%22:0>}, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹²⁰¹ Council of Europe. *Founding Fathers: The Builders*. (<https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:0>}, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹²⁰² Churchill, W. (1948). *Birleşik Avrupa*. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html> }, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹²⁰³ Churchill, W. (August 12, 1949). *His Speech*. Strasbourg. (<https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:0>}, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

¹²⁰⁴ “Avrupa ulusları, kendilerini birleştiren ortak menfaatler ile ilgili olarak, savaşın ortasında bile antlaşmalardan bağımsız olarak, aralarındaki barışçıl bağlara liderlik etmek üzere, kendi aralarında belirli kuralları tanıma ihtiyacı hissettiler.” Concorde, M. (1794). “Outlines of Historical View of the Progress of the Human Mind”. Seth, C.; Kulesa, R. v. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). United Kingdom: Open Book Publishers, s.40.

aydınlanma düşünürleriyle birlikte, Kant'ın Ebedi Barış Üzerine Felsefi Bir Deneme'si büyük etki doğurmuştur. Konuya ilişkin çalışmaları bulunan *Jeremy Rifkin*, Savaşın ardından yeniden canlandırılan ve yeni dünya düzeninin teorisini oluşturan Kant'ın bu eserini “yeni Avrupa öncü gücünün İncil'i”¹²⁰⁵ olarak nitelendirmiştir.

Kant'ın kozmopolit dünya düzeni ideali, Avrupa'ya bir beden büyük gelse de, “doğal ortağı (a natural partner)” olarak kabul ettiği¹²⁰⁶ BM sisteminin bölgesel düzlemde gerçekleştirilmesini idealize eden Avrupa Konseyi, kendi aralarında yüzyıllarca savaştıktan sonra, silahları bırakıp, bir daha savaşmamaya ant içen Avrupa devletlerinin¹²⁰⁷ barış ekseninde bir araya gelmeleriyle oluşmuştur. Barış odağında oluşturulan bu sistemin devamlılığı için rekabetin ortadan kaldırılması ya da en az düzeye indirilmesi, müzakere ve uzlaşma kapılarının her daim açık tutulması önem arz etmiştir. Dönemin Alman Dışişleri Bakanı *Joschka Fischer*'in ifade ettiği gibi;

1945 sonrası Avrupa kavramının özünde, Avrupa'nın güç dengesi ilkesinin ve 1648 Westphalia Barışı'nı takiben ortaya çıkan, her biri kendi siyasi sınırları içinde söz sahibi olan devletlerin hegemonik ihtiraslarının reddi yatmıştır ve yatmaya da devam etmektedir.¹²⁰⁸

Fischer ile birlikte diğer Avrupalı liderler kendilerini, Hobbes'un “herkesin herkesle savaşı” anlayışıyla denenmiş eski ideolojileri, yeni bir ebedi barış anlayışı ile değiştirmeye adanmışlardır.¹²⁰⁹ Avrupa Konseyi, yeni ebedi barış anlayışını ultimatoma yerine müzakereyi, karşılıklı suçlama yerine uzlaşmayı, rekabet yerine de işbirliğini tercih ederek göstermiştir.¹²¹⁰

Bu noktada Avrupa Konseyi'nin barış ve güvenlik sağlama noktasında BM organizasyonunun küresel düzlemde üstlendiği misyonun yanında, uzlaştırma ve müzakere temelli daha yumuşak bir role sahip olduğu söylenebilecektir. BM Şartı,

¹²⁰⁵ Rifkin, 2010, s.316.

¹²⁰⁶ Avrupa Konseyi, BM'nin “insan hakları, demokrasi ve küresel düzeyde barış inşası ilkelerinin ilk önce BM İnsan Hakları Bildirgesi'ne ve daha sonra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne ilham veren değerleri paylaşan doğal bir ortağı olduğu”nu ifade ederek 15 Aralık 1951 tarihinde BM ile işbirliği antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma Konsey tarafından “örgütler arasında yakın ve etkili bağlara yol açan, bilgi paylaşımı ve karşılıklı işbirliği yolunu açan bir dizi adımın ilki” olarak nitelendirilmiştir. Council of Europe. *Cooperation begins with the United Nations*. (<https://70.coe.int/1951-cooperation-begins-with-the-united-nations-en.html>, Erişim Tarihi: 24.07.2021).

¹²⁰⁷ Rifkin, 2010, s.316.

¹²⁰⁸ Fischer, J. (May 12, 2000). *From Confederacy to Federation- Thoughts on the Finality to European Integration*. Berlin: Humbolt University, s.2.

¹²⁰⁹ Rifkin, 2010, s.316.

¹²¹⁰ Rifkin, 2010, s.317.

sistemin odağına barış ve güvenliği sağlamakla görevlendirilen Güvenlik Konseyi'ni yerleştirip, ona geniş yetkiler tanımlarken; Avrupa Konseyi Statüsü'nde Güvenlik Konseyine benzer herhangi bir organın öngörülmemiş olması ve sistemi tamamlayan diğer organlara böyle bir görev verilmemiş olması dikkat çekicidir. Avrupa Konseyi Statüsü incelendiğinde, BM Şartı'nda olanın aksine, sistemini barış ve güvenlik odağında tasarlamadığı görülmektedir.

Statünün giriş kısmında yer verilen “adalet ve milletler arası işbirliği üzerine kurulu barışın güçlendirilmesinin insan topluluğunun ve uygarlığın korunması için hayati önemi olduğuna” inanarak yola çıktığını ifade eden Avrupa Konseyi, Konsey amaçları arasında barışın sağlanmasına ve güçlendirilmesine ya da barış ve güvenliğe dair herhangi bir ifadeye yer vermemiştir. Bunun yerine Konsey, yeni dünya düzeninin sütunlarından ikincisini teşkil eden ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğinden ve ardından insan haklarından bahsetmeyi tercih etmiştir:

- a. Avrupa Konseyinin amacı, üyeleri arasında, müşterek mirasları olan ülke ve prensipleri korumak ve yaymak ve siyasi, ekonomik ilerlemelerini sağlamak amacıyla daha sıkı bir birlik meydana getirmektir.
- b. Bu gayeye, Konsey organları vasıtasıyla, ortak çıkarları ilgilendiren sorunların incelenmesi, antlaşmalar akdi ve ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, yasal ya da idari alanlarda bir ortak hareket hattının kabulü ve insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesiyle varılacaktır.¹²¹¹

Barışı idealize eden, ancak bunun sağlanması için herhangi bir taahhütte bulunmayan ya da bir organ öngörmeyen Konsey, BM'nin sağladığı küresel barış düzleminden faydalanarak bir sonraki aşamaya geçmiştir. Buna paralel olarak Avrupa Konseyi, barış ve güvenlik konusunda BM'nin yerine geçerek üst otorite iddiasında bulunmamakta, aksine BM'nin merkezîleştirici rolünü kabul etmektedir. Nitekim Churchill, Avrupa Konseyi'ne giden yolda, 1948'de düzenlenen Avrupa Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Avrupa Konseyi'nin barış ve güvenliğin sağlanması noktasındaki rolünü sınırlandırmış ve toplantıda yapılan ve planlanan herhangi bir şeyin “Birleşmiş Milletlerin dünya organizasyonunun üst yetkisiyle çelişmeyeceğini”¹²¹² ifade etmiş ve eklemiştir: “...bir dünya hükümeti tasarısında, üç ya da daha fazla ordu gruplu bir sistemin -ama bu defa barış orduları- tek bir üst merkeze tabi olması gereklidir.”

¹²¹¹ Avrupa Konseyi Statüsü, m.1/a-b.

¹²¹² Churchill, W. (1948). *Birleşik Avrupa*. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html> , Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Churchill'in Avrupa Konseyi'ni, BM'nin yanında ikincil düzeyde konumlandıran yaklaşımı, Konsey Statüsü'ne de yansımıştır. Statünün, Konsey'in amaçlarını düzenleyen 1.maddesi bu anlayışı ortaya koyması bakımından önemlidir:

c. Üyelerin Avrupa Konseyi çalışmalarına katılmaları onların Birleşmiş Milletlerin ve taraf bulundukları diğer uluslararası kuruluş ve birliklerin faaliyetlerine iştiraklerini etkilememelidir.

d. Milli savunmayla ilgili meseleler Avrupa Konseyinin kapsamı içine girmez.¹²¹³

4 Kasım 1950 tarihinde Bakanlar Komitesi'nin kararıyla ilan edilen "Barış Bildirisi (Declaration of Peace)"¹²¹⁴ de aynı yaklaşımla kaleme alınmıştır. Barış Bildirisi, Avrupa Konseyi'ni güçlü bir birlik yapan özelliğin temelde, "özgür Avrupa Halklarının özgürlüklerine yönelik tehditlere karşı güçlü manevi direnişi olduğuna" olan inancını yineleyerek söze başlamıştır. "Avrupa'nın özgür halklarının Komünist Sistemdeki köleliği reddettiği ve demokratik kurumları içeriden zehirlemeye ve yok etmeye yönelik tüm girişimleri yenilgiye uğrattığını" ve "Kore'de gerçekleştirilen eyleme hazır pratik destekleri"ni vurgulayan Avrupa Konseyi, "Birleşmiş Milletler'e bağlılığını" yineleyerek, "dünya barışı davasına sıkı sıkıya bağlılıklarını gösterdiklerini" ifade etmiştir. Konsey, "bazı hükümetlerin siyasi çıkarlarına ve yayılmacı amaçlarına hizmet etmek için tasarlanmış, yanlış bir şekilde barış örtüsüne gizlenmiş tüm çağrıları" reddetmiştir. Nihayetinde, "gerçek barış için çalışmaya devam edeceğini" ilan etmiş ve "temelde insan ve milletlerin birbirleriyle barış ve dostluk içinde yaşayabilecekleri değerlerin açık bir beyanını oluşturmak üzere" İnsan Haklarına İlişkin Sözleşmesi'nin imzalandığını ifade etmiştir. Böylelikle, Avrupa Konseyi, barışa giden yolda "samimi ve etkin işbirliği" ve "insan hakları"nın önemseyen yaklaşımını ve sistemin ilk basamağı olan barış ve güvenliğin arka planını BM'ye bıraktığını açıkça ortaya koymuştur.

Nihayetinde, en temel çatışma sebeplerinden biri olarak barış ve güvenliğin sağlanmasını, ebedi barışın sağlanmasını, evrensel barışa dayalı bir düzenin kurulmasını birincil amacı sayan, bu noktada Güvenlik Konseyi örneğinde olduğu gibi oluşturduğu organlar, sistemler üzerine inşa edilmiş bir küresel sistem varken, bölgesel nitelikli bir örgüte fazla rol düşmemektedir. Sistemin mantığı ve özü gereği de olması

¹²¹³ Avrupa Konseyi Statüsü, m.1/c-d.

¹²¹⁴ Council of Europe. (November 4, 1950). *Declaration of Peace*. (<https://rm.coe.int/09000016805e3aa5>, Erişim Tarihi: 30.04.2021).

gereken budur. Bu noktada evrensel bir iddiayla hareket eden BM sistemi tüm dünyayı etkisi altına almışken, bu sistemin şubesi niteliğindeki Avrupa Konseyi'nin barış ve güvenliğin sağlanmasıyla sorumlu kılınmasına ihtiyaç yoktur. İhtiyaçtan da öte, böyle bir durum, BM organizasyonunun küresellik iddiasına gölge düşürebilecek potansiyele sahiptir.

Avrupa Konseyi'nin barış ve güvenliği doğrudan tesis edecek bir organa, bir role sahip olmaması, Konsey'in barış ve güvenliğe hizmet etmediği anlamına gelmemektedir. Küresel sistemde barış ve güvenliğin sağlanması noktasında Avrupa Konseyi'ne biçilen rol, daha çok küresel sistemin bölgesel düzlemde etkinliğinin sağlanması ve tamamlayıcılık misyonuyla yürütülen müzakereci yumuşak adımlarla, iyi komşuluk ilişkileri içinde işbirliğinin sağlanmasına hizmet edilmesi¹²¹⁵ olmuştur. Devletler arası rekabeti yok etmek ya da en aza indirmek, devletler arasında işbirliğinin geliştirilmesini sağlayarak ortak standartlar oluşturmak, homojenleştirmeye giden yolda ekonomik sosyal işbirliğine yatırım yapmak ve ortak değerleri benimseyerek bu değerler etrafında “bir”leşilmesini sağlamak, farklı dillerde aynı sesi çıkarmak için Avrupa Konseyi dolaylı olarak bu misyonu üstlenmiştir.

3.3.3. Birleşik Avrupa Ülküsüne Giden Yolda Ekonomik ve Sosyal İşbirliğinin Sağlanması

Ebedi barışı vaat eden Avrupa Konseyi, bu vaadin hayata geçirilmesi ve Birleşik Avrupa ülküsüne giden yolda üzerine düşen görevi yerine getirirken “barış ve güven içinde yaşam”ın herkes için sağlandığı bir Avrupa hayaline ancak Avrupalı devletler arasında sağlanacak işbirliği ile ulaşılabileceğini ifade etmiştir. Bu durum Avrupa Konseyi kurucu metni olan Avrupa Konseyi Statüsü'nün giriş bölümünde açıkça belirtilmiştir:

Bu ülkünün korunması, daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesi ve ekonomik ve sosyal ilerlemenin sağlanması amaçlarıyla Avrupa'nın aynı anlayıştaki tüm üyeleri arasında daha yakın bir birliğe gerek olduğuna inanarak;

Bu gerekçeyle ve halklarının bu konudaki açık beklentilerine karşılık olmak üzere Avrupa devletlerini daha yakın bir birliğe kavuşturacak bir örgüt kurmanın ivedi gereğini göz önüne alarak;...aşağıdaki Statüyü benimsenmiştir.¹²¹⁶

¹²¹⁵ Adenauer, K. (December 10, 1951). *His Speech*. ([https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#{%227040945%22:\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#{%227040945%22:[1]})), Erişim Tarihi:28.04.2021).

¹²¹⁶ Avrupa Konseyi Statüsü, Başlangıç.

Konsey amaçlarını düzenleyen ilk maddede, üyeler arasında, müşterek mirasları olan ülkü ve prensipleri korumak ve yaymak ve siyasi, ekonomik ilerlemeyi sağlamak amacının ancak ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel, yasal ve idari alanlarda bir ortak hareket hattının kabulü ile varılacağı ifade edilmiştir:

Avrupa Konseyinin amacı, ortak mirasları olan ülkü ve ilkeleri korumak ve gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak üzere üyeleri arasında daha güçlü bir birliğe ulaşmaktır.

Bu amaç, ortak ilgi konusu olan sorunların görüşülmesi, ekonomik, sosyal kültürel, bilimsel, hukuksal ve yönetsel konularla insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleşmesi konusunda sözleşmeler ve ortak eylemler yoluyla Konsey organları eliyle izlenir.¹²¹⁷

Bu konuda Bakanlar Komitesi ve Konsey'in müzakere edici organı olan Danışma Meclisi olarak da bilinen Parlamenterler Meclisi çeşitli yetkilerle donatılmıştır. Bakanlar Komitesi, gerektiğinde ekonomik, sosyal işbirliğinin sağlanması için Hükümetlere tavsiye vermekle yetkilendirilmiştir.¹²¹⁸ Bununla birlikte, Bakanlar Komitesi gerekli gördüğünde amaca yönelik "istişari veya teknik mahiyette" komiteler ve komisyonlar oluşturmakla yetkili kılınmıştır.¹²¹⁹ Parlamenterler Meclisi ise, Bakanlar Komitesi tarafından kendisine havale edilen veya Meclisin önerisi üzerine Meclis gündemine alınması Komite tarafından tasvip edilen hususları, Konsey amaçları doğrultusunda tartışarak, bu konuda tavsiye verebilecektir. Bununla beraber, ekonomik ve sosyal işbirliğinin gerçekleştirilmesi özelinde değerlendirildiğinde Parlamenterler Meclisi, tüm konuları incelemek, raporlamak üzere komite veya komisyonlar kurabilecektir.¹²²⁰

Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi'nin ekonomik ve sosyal işbirliği amacını hayata geçirebilmek için çeşitli bildiriler ve sözleşmeler kabul etmiştir. Sözleşmelerde yer verilen hususların gerçekleştirilmesi ve denetlenmesi için dokuz ana komite oluşturmuştur. Belli konularda kendi içlerinde "alt komiteler (sub-

¹²¹⁷ Avrupa Konseyi Statüsü, m.1/a-b.

¹²¹⁸ "Bakanlar Komitesi, Danışma Meclisi'nin tavsiyesi üzerine veya kendi teşebbüsü ile sözleşmelerle anlaşmalar akdi, belli sorunlar karşısında Hükümetlerce ortak bir siyaset takibi hususları da dahil olmak üzere Avrupa Konseyi gayesinin tahakkukuna elverişli tedbirleri inceler." Avrupa Konseyi Statüsü, m.15/a.

¹²¹⁹ Avrupa Konseyi Statüsü, m.17.

¹²²⁰ Avrupa Konseyi Statüsü, m.23-24. Parliamentary Assembly. (February 2021). *Rules of Procedure of the Assembly. (Resolution 1202 (1999) adopted on 4 November 1999) with subsequent modifications of the Rules of Procedure*. (http://assembly.coe.int/nw/xml/RoP/RoP-XML2HTML-EN.asp?id=ENtoc_N0A29C3B0N0A349F28#Format-It, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

committee)” oluşturabilen bu komiteler¹²²¹, çalışmaları hakkında raporlar hazırlayarak Genel Sekreterlik vasıtasıyla Konseyi ve Konsey üyelerini bilgilendirmek, izlemek ve yönlendirmekle görevlendirilmiştir.

Avrupa’da entegrasyonun sağlanması için ekonomik ve sosyal işbirliğine verilen önem, aslında BM sisteminin tasarladığı küresel ve bölgesel bir idealin Avrupa Konseyi çatısı altında gerçekleştirilmesinden ibarettir. Kant’ın ebedi barışın teminatı olarak adlandırdığı ekonomik ve sosyal alanda birlikteliğin, uyumlaşmanın sağlanması ülkeler arasındaki rekabeti yok ederek ya da en aza indirerek çatışma çıkması ihtimalini ortadan kaldırmakta ve böylece barışın egemen olduğu bir dünya düzenine ulaşmanın önemli adımlarını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda BM, küresel düzlemde kendi organizasyonu içerisinde sağlamaya çalıştığı işbirliğini bölgesel düzleme de aktarmıştır. BM Ekonomik ve Sosyal Konsey’e bağlı olarak “Afrika Ekonomik Komisyonu (Economic Commission for Africa, ECA)”¹²²², “Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, ESCAP)”¹²²³, “Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu

¹²²¹ Ekonomik ve sosyal işbirliği genel çatısı altında faaliyet göstermek üzere, “Sosyal İşler, Sağlık ve Sürdürülebilir Kalkınma Komitesi (Committee on Social Affairs, Health and Sustainable Development)”nin altında “Avrupa Sosyal Şartı Alt Komitesi (Sub-Committee on European Social Charter)”, “Çocuk Alt Komitesi (Sub-Committee on Children)” ve “Kamu Sağlığı ve Sürdürülebilir Kalkınma Alt Komitesi (Sub-Committee on Public Health and Sustainable Development)”; “Göçmen, Mülteciler ve Engelli İnsanlar Komitesi (Committee on Migration, Refugees and Disabled Persons)”nin altında “Mülteci ve Göçmen Çocuklar ve Gençler Alt Komitesi (Sub-Committee on Refugee and Migrant Children and Young People)”, “Diasporalar ve Entegrasyon Alt Komitesi (Sub-Committee on Diasporas and Integration)”, “Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti Alt Komitesi (Sub-Committee on Migration Smuggling and Trafficking in Human Being)”; “Kültür, Bilim, Eğitim ve Medya Komitesi (Committee on Culture, Science, Education and Media)”nin altında “Kültür, Çeşitlilik ve Miras Alt Komitesi (Sub-Committee on Culture, Diversity and Heritage)”, “Eğitim, Gençlik ve Spor Alt Komitesi (Sub-Committee on Education, Youth and Sport)”; “Eşitlik ve Ayrımcılık Gözetleme Komitesi (Committee on Equality and Non-Discrimination)”nin altında “Cinsiyet Eşitliği Alt Komitesi (Committee on Gender Equality)”, “Azınlık Hakları Alt Komitesi (Sub-Committee on the Rights of Minorities)”, “Engellilik, Çoklu ve Kesişen Ayrımcılık Alt Komitesi (Sub-Committee on Disability, Multiple and Intersectional Discrimination)” oluşturulmuştur.¹²²¹ Ayrıca, üye devletlerin ekonomik ve sosyal işbirliği konusundaki üstlendikleri yükümlülüklerini denetlemek ve izlemekle de görevlendirilen “Avrupa Konsey Üye Devletlerinin Yükümlülüklerinin ve Taahhütlerinin Yerine Getirilmesi Komitesi/ İzleme Komitesi (Honouring of Obligations and Commitments by Member States of the Council of Europe/ Monitoring Committee)” faaliyete geçirilmiştir.

¹²²² 1958’de kurulan ECA’nın görevi, üye devletlerin ekonomik ve sosyal gelişimini sağlamak, bölge içi entegrasyonu gayretlendirmek ve Afrika’nın kalkınması için uluslararası işbirliğini teşvik etmektir. UN, *Economic Commission for Africa*. (<https://www.uneca.org/about>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹²²³ 1947’de kurulan ESCAP, savaş sonrası dönemde yeniden yapılanma ve bölgede ekonomik gelişimi sağlamak amacıyla kurulmuştur. UN, *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. (<https://www.unescap.org/>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

(Economic Commission for Latin America and the Caribbean, ECLAC)”¹²²⁴, “Batı Asya Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (Economic and Social Commission for Western Asia, ESCWA)”¹²²⁵ ile birlikte 1947 yılında “pan- Avrupa ekonomik entegrasyonunu teşvik etmek” amacıyla “Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (The United Nations Economic Commission of Europe, UNECE)”¹²²⁶nu oluşturulmuştur.

Üyeleri arasında ekonomik entegrasyonu ve işbirliğini kolaylaştırma gayesiyle kurulduğu ifade edilen BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, bu amacına erişebilmek için çeşitli misyonlar üstlenmiştir: “politika diyalogu”, “uluslararası yasal araçların müzakeresi”, “yasal düzenlemelerin ve normların geliştirilmesi”, “ekonomik ve teknik uzmanlığın yanı sıra en iyi uygulamaların değişimi ve uygulanması” ve “geçiş ekonomisindeki ülkeler için teknik işbirliği”.¹²²⁷

BM, Avrupa Ekonomik Komisyonu’nun dünya çapında düzenleyeceği konferanslar ve zirvelerle “Birleşmiş Milletler’in etkinliğinin artırılmasına katkıda bulunacağını”, küresel diğer oyuncularla birlikte “Birleşmiş Milletlerin ekonomi alanındaki küresel yetkilerine odaklanacağını” ifade etmiştir. Komisyon ayrıca “bölge içinde ve dışında uluslararası işbirliğini kolaylaştırmak için” çeşitli normlar, standartlar belirleyebilecek, sözleşmeler akdedebilecektir.¹²²⁸ Komisyona üye olabilmek, ancak BM tarafından belirlenen şartlarda mümkündür. Bu şartlar, esas olarak Avrupa entegrasyonunun ve gelişiminin sağlanması için gerekli önlemleri almak ve bunların uygulanmasına katılmak, üye ülkelerin gelişimine engel olan teknik ve ekonomik problemlerin soruşturulmasını ve giderilmesini üstlenmek ya da bu faaliyetlere sponsor olmak, BM Ekonomik ve Sosyal Konsey’in faaliyetlerinde

¹²²⁴ 1948’de kurulan ve aynı yıl faaliyete başlayan ECLAC, Latin Amerika’nın kalkınmasına katkıda bulunmak, bu amaca yönelik eylemleri koordine etmek ve ülkeler arasında ve dünyanın diğer ulusları ile ekonomik bağları güçlendirmek amacıyla kurulmuş, bölgenin sosyal gelişimini teşvik etmek, daha sonra komisyonun birincil hedefleri arasına dahil edilmiştir. UN. *Economic Commission for Latin America and the Caribbean*. (<https://www.cepal.org/en/about-eclac-0>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹²²⁵ 1973’te ekonomik ve sosyal kalkınmayı desteklemek, üye ülkeler arasında etkileşimi ve işbirliğini teşvik etmek, bölgesel entegrasyonu sağlamak, üye ülkelerin koşulları ve ihtiyaç farklıları hakkında küresel farkındalık yaratmak için bir koordinasyon platformu olarak ESCWA kurulmuştur. UN. *Economic and Social Commission for Western Asia*. (<https://www.unescwa.org/about-escwa>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹²²⁶ UN. *The United Nations Economic Commission for Europe*. (<https://unece.org>, Erişim Tarihi:01.05.2021).

¹²²⁷ UNECE. *Mission*. (<https://unece.org/mission>, Erişim Tarihi:01.05.2021).

¹²²⁸ UNECE. *Mission*. . (<https://unece.org/mission>, Erişim Tarihi:01.05.2021).

işbirliği sağlamaktır.¹²²⁹ Böylece Ekonomik ve Sosyal Konsey bünyesinde ve dolayısıyla BM'nin küresel sistemi çatısı altında, sisteme dahil olmak isteyen devletlerin, BM sisteminin öngördüğü standartlara sahip olmasının ve sistemle uyum içinde hareket edebilmesinin sağlanması amaçlanmıştır.

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun bir izdüşümü olarak, Avrupa Konseyi bünyesinde, komisyonun bölgesel düzlemde geçerli olan gayelerini benimseyebilecek ve faaliyetlerini yerine getirebilecek bir sistem oluşturulması için 1950'lerden itibaren çalışmalara başlanmıştır. Hazırlık sürecindeki ilk rolü üstlenen Parlamenterler Meclisi, 1951 tarihinde “sosyal alanda ortak bir politika hakkında”¹²³⁰ tavsiye niteliğinde bir karar almıştır. Bunun üzerine Genel Sekreterlik, Bakanlar Komitesi'nin çağrısının ardından hazırladığı 11 Mayıs 1953 tarihli memorandumda “Avrupa Sosyal Şartı” hazırlanmasını tavsiye etmiştir:

Avrupa Konseyi'ne üye devletlerin amaç olarak benimsedikleri sosyal ilerleme, ortak ilkelere dayanmalıdır. Bu nedenle, Konsey'in sosyal alandaki ilk görevinin bu ilkeleri tanımlamak ve geliştirmek olduğu görülmektedir. Bunun önemi, bir Avrupa Sosyal Şartı biçiminde beyanlarını garanti altına almaktır. Sosyal Şart, İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Sözleşmesi ile birlikte, Avrupa Devletlerinin batı medeniyetinin altında yatan manevi değerlerin ciddi bir bildirisini oluşturacaktır. Sosyal Şart'ta yer alan ilkeler, sosyal ilerlemenin gerçekleştirilmesi ve Üyeleri arasında daha fazla birliğin sağlanması için Avrupa Konseyi'nin gelecekteki eylemleri için bir rehber görevi görecektir.¹²³¹

Parlamenterler Meclisi tarafından 1953'te hazırlanmaya başlanan metni¹²³², Bakanlar Komitesi oybirliğiyle kabul etmiştir. Nihayetinde sosyal ve ekonomik

¹²²⁹ UN. (2009). *Terms of Reference and Rules of Procedure of the Economic Commission for Europe*. New York&Geneva: United Nations.

¹²³⁰ Consultative Asesembly, 7 December 1951, Recommendation No.14. Council of Europe. (11 May 1953). *Memorandum by the Secretariat- General Concerning the Activities Which the Council of Europe Could Properly Carry Out in the Social Sphere*. Doc.140. (<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=462&lang=en>, Erişim Tarihi:01.05.2021).

¹²³¹ Council of Europe. (11 May 1953). *Memorandum by the Secretariat- General Concerning the Activities Which the Council of Europe Could Properly Carry Out in the Social Sphere*. Doc.140. (<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=462&lang=en>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹²³² 1948 yılında kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün yerini 1961'de kurulan, “yarının dünyasını hazırlamak için”, daha iyi bir yaşam için herkes için refahı ve eşitliği teşvik eden daha iyi politikalar oluşturmayı misyon edinmiş “Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD)” almıştır. OECD. (<https://www.oecd.org/about/>, Erişim Tarihi:02.05.2021).

hakların tanımlandığı, sosyal ve ekonomik alanda işbirliğini ve “bir Avrupa birliği (an European unification)”ni meydana getirecek taslak bir metin ortaya çıkartılmıştır.¹²³³

1958’de Avrupa Konseyi’nin isteği üzerine ILO tarafından Strasburg’da, Avrupa Konseyi, ILO ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütünden oluşan “Üçlü Konferans (Triple Conference)”¹²³⁴ düzenlenmiştir. Üçlü Konferans’da “ekonomik ve sosyal gelişim” ve “yaşama ve çalışma koşullarının iyileştirmesi”ne vurgu yapılmış¹²³⁵, tasarımı güçlendirici ve sözleşmeciler tarafların yükümlülüklerini daha açık ve zorlayıcı biçimde tanımlayan bir dizi önemli değişik kabul edilmiştir.¹²³⁶ Neticede son tasarı Parlamenterler Meclisi tarafından 1960’ta onaylanmıştır.

Uzun bir hazırlık döneminin ardından, çoklu bir uzlaşmayı temsil eden “Avrupa Sosyal Şartı (European Social Charter)”¹²³⁷ 18 Ekim 1961’de Torino’da imzalanmıştır. Daha çok kişisel ve siyasi hak ve özgürlükleri düzenleyen “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi (European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Rights, ECHR/AİHS)”in tamamlayıcısı olarak Avrupa Sosyal Şartı ile istihdam, barınma, sağlık, eğitim, sosyal koruma ve ekonomik refahla ilgili haklar garanti altına alınmıştır¹²³⁸. Avrupa Sosyal Şartı’nı imzalayan Avrupa Konseyi üyesi Hükümetler;

Avrupa Konseyi’nin hedefinin kendilerinin ortak mirası olan ideal ve prensiplerin gerçekleştirilmesi ve korunması gayesiyle üyeleri arasında daha güçlü bir birliğin sağlanması ve özellikle insan hakları ve temel özgürlüklerin gerçekleştirilmesi ve idame ettirilmesi suretiyle sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanması olduğunu göz önüne alarak;

Avrupa Konseyi üyesi devletlerin, 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanmış olan İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesiyle 20 Mart 1952 tarihinde Paris’te imzalanan ek protokolde halklarına bu belgelerde belirtilen kişisel ve siyasal hak ve özgürlükleri sağlamayı kabul ettiklerini göz önünde bulundurarak;

¹²³³ Caballero, S. S. (2008). “The European Social Charter: As an Instrument to Eradicate Poverty: Failure or Success”. *Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Ceriol*. No.64/65, s.158.

¹²³⁴ F. Aydın (Ed.). (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*. Yayın No.06, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, s.26.

¹²³⁵ Benelhocine, C. (2012). *The European Social Charter*. Strasbourg: Council of Europe, s.13.

¹²³⁶ Aydın, 2014, s.26.

¹²³⁷ Council of Europe. *European Social Charter*. 18 October 1961. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035>, Erişim Tarihi: 01.05.2021). Türkçesi için: Avrupa Sosyal Şartı, 18 Ekim 1961. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AvrupaSosyalSarti.pdf>, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

¹²³⁸ Council of Europe: *European Social Charter. The Charter at Glance*. (<https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/home>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Hiçbir ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal görüş, ulusal soy veya sosyal köken ayırımı gözetmeksizin sosyal haklardan yararlanma hakkının sağlanması gerekliliğini göz önüne alarak;

Uygun kuruluş ve faaliyetlerle kent ve kırsal nüfusun yaşam düzeyini geliştirmek ve sosyal refahını yükseltmek için her türlü ortak çabada bulunmaya kararlı olarak;¹²³⁹

Şartın hükümlerinde anlaşmışlardır.

Avrupa Konseyi, akit devletlerin yükümlülüklerini denetlemek üzere Şart ile, danışman sıfatıyla BM'nin organı olan ILO tarafından gönderilen bir temsilcinin de yer aldığı “Uzmanlar Komitesi (Committee of Experts)” oluşturmuştur.¹²⁴⁰ Ayrıca devletler, sözleşmenin uygulanmasını göstermek amacıyla Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine rapor göndermekle yükümlü kılınmış ve 1998’de “Şart ile teminat altına alınan hakların etkin bir biçimde uygulanmasını iyileştirmek” ve bu amaca “özellikle yönetimin, işgücünün ve sivil toplum kuruluşlarının katılımını güçlendirecek bir toplu şikayet prosedürünün oluşturulmasıyla ulaşılabileceğini göz önünde bulundurarak”, “Toplu Şikayet Sisteminin Sağlanması Avrupa Sosyal Şartı Ek Protokolü”¹²⁴¹ yürürlüğe konulmuştur.

Sosyal Şartın yürürlüğe girmesinden itibaren, değişen ve dönüşen koşulların etkisiyle ek protokollerle Şart’a yeni haklar eklenmiş, denetim usulünde çeşitli değişiklikler meydana getirilmiştir.¹²⁴² “Daha fazla sayıda sosyal hakkın etkin bir biçimde korunması” amacıyla 1988’de başlayan çalışmaların ardından, daha geniş bir

¹²³⁹ Avrupa Sosyal Şartı, Giriş.

¹²⁴⁰ Avrupa Sosyal Şartı, m.25, 26.

¹²⁴¹ Council of Europe. (9 October 1995). *Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/96-avrupa-sosyal-sartna-ek-toplu-sikayet-sistemi-ongoren-protokol/>, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

¹²⁴² 1988 tarihinde imzaya açılan ve 1992’de yürürlüğe giren Ek Protokol ile Avrupa Sosyal Şartı’na, cinsiyete dayalı ayrımcılık yapılmaksızın fırsat eşitliği ve eşit muamele görme hakkı, işçilerin işletmede bilgilendirilme ve kendilerine danışılma hakkı, işçilerin çalışma koşulları ve çalışma ortamının belirlenmesinde ve geliştirilmesinde yer alma hakları ve yaşlıların sosyal korunma hakları eklenmiştir. Council of Europe. (5 May, 1988). *Additional Protocol to the European Social Charter*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/68-avrupa-sosyal-sartna-ek-protokol/>, Erişim Tarihi: 02.05.2021). Şartın etkinliğini, özellikle de denetim mekanizmasının işleyişini artırmaya yönelik özel tedbirlerin alınması gerekliliğini karşılamak üzere 1991 tarihinde Şartın bazı hükümleri değiştirilmiştir. Avrupa Sosyal Şartına Değişiklik Getiren Protokol (Torino Protokolü). 21 Ekim 1991. Torino. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/95-avrupa-sosyal-sartna-degisiklik-getiren-protokol/>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

haklar kataloğu ortaya koyan¹²⁴³ “-Gözden Geçirilmiş- Avrupa Sosyal Şartı (European Social Charter -Revised)”¹²⁴⁴ 1999’da yürürlüğe girmiştir.

Avrupa Konseyi, ekonomik ve sosyal işbirliğinin sağlanması amacıyla çiftçilerden, çiftlik amaçlı tutulan hayvanların, evcil hayvanların korunmasına; kan gruplama ve doku tiplendirme reaktiflerinin değişimi, tıbbi cihaz değişimi, eczacılık ve hemşire eğitimi dahil olmak üzere sağlık alanındaki pek çok meseleye; sosyal yardımdan çocuk haklarına ve çocuğun evlat edinilmesine; televizyon yayınlarının kontrol edilmesinden ortak sinematografik yapım işbirliğine; ticari tahkime, yabancı parayla borçlanmaya, sosyal güvenliğe, üniversiteler arası diploma denkliğine, patentlerin uluslararası sınıflandırılmasına; tahkime, suçluların iadesine, devletler arası nüfus hareketliliğine, sigortacılığa, mültecilere, göçmen işçilere, üniversite niteliklerinin akademik tanınmasına, vergilendirmeye; kara yolu taşımacılığından uluslararası taşımacılık esnasında hayvanların korunmasına, arkeolojik mirasların korunmasına, cesetlerin transferine, yabancılar hukukuna, sportif faaliyetlere, bölgesel ve azınlık dillerine, ulusal azınlıkların korunmasına, vatandaşlığa, yolsuzluğa kadar¹²⁴⁵ imzaya açtığı onlarca sözleşme, rapor, görüş, belge ve özel konulara ilişkin oluşturduğu komiteler aracılığıyla, “benzersiz bir entegre standartlar sistemi (a unique integrated system of standards)”¹²⁴⁶ oluşturmuştur. Bu sistem, Birleşik Avrupa ülküsüne giden yolda Avrupa’yı Konsey çatısı altında bir araya getirmiştir.

Her şeye rağmen ebedi barışın teminatı olan ekonomik ve sosyal işbirliğinin hâkim kılındığı Avrupa, kendisine biçilen rolü yerine getirebilmesi için üçüncü bir sütuna daha ihtiyaç duymuştur. Bu sütun, “insan hakları”dır.

3.3.4. Avrupa Ülkeleri Arasındaki Birliğin Tutkalı: İnsan Hakları

Entegre olmuş, homojenleşmiş bir küresel sisteme hizmet eden Avrupa’yı meydana getirmek üzere Avrupa Konseyi’nin üzerine inşa edildiği sütunlardan bir

¹²⁴³ Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Ankara: Seçkin, s.214.

¹²⁴⁴ Council of Europe. *European Social Charter (Revised)*. 3 May 1996. Strasbourg. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163>, Erişim Tarihi: 01.05.2021). Türkçesi için: (Gözden Geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı. 3 Mayıs 1996 Strazbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/81-gozden-gecirilmis-avrupa-sosyal-sart/> , Erişim Tarihi: 01.05.2021).

¹²⁴⁵ Council of Europe. *Complete list of Council of Europe’s Treaties*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>, Erişim Tarihi: 04.05.2021).

¹²⁴⁶ Council of Europe. *About Committee of Ministers*. (https://www.coe.int/en/web/cm/about-cm#portlet_56_INSTANCE_M5OgCMtAD8n3 , Erişim Tarihi: 01.05.2021).

diğeri “*insan hakları*” olmuştur. İdealize edilen tek dünyayı yaratabilmek için evrensel bir ahlak olarak tasavvur edilen insan hakları¹²⁴⁷, Avrupa Konseyi Statüsü’nün Başlangıç bölümünde özellikle vurgulanmıştır:

Halklarının müşterek malı olan ve her gerçek demokrasinin dayandığı bireyin özgürlüğü, siyasal özgürlük ve hukukun üstünlüğü prensiplerinin kaynağı bulunan fikri ve ahlaki değerlere bağlı olarak,

Bu ülkünün korunması, daha fazla gerçekleştirilmesi ve sosyal ve ekonomik ilerlemenin sağlanması için aynı duyguları besleyen Avrupa ülkeleri arasında daha sıkı bir birlik kurulmasının gerekli olduğuna kani olarak,

Bu gereksinimi ve bu alanda halklarının ifade ettikleri amaçları karşılamak üzere Avrupa devletlerini daha sıkı bir topluluk içinde birleştirecek bir teşkilatın şimdiden vücuda getirilmesinin elzem olduğunu dikkate alarak

Bir Hükümetler Temsilcileri Komitesi ve bir Danışma Meclisinden oluşan bir Avrupa Konseyi kurmaya karar vermişler ve bu amaçla bu Statü’yü kabul etmişlerdir.¹²⁴⁸

Dünya çapında bir meşruluk üretimi olarak merkezi normların¹²⁴⁹, insan haklarının oluşturulmasının, ancak diğer bütün normların, bütün dünya görüşlerinin ya da bütün kültürlerin aynı değerde olduğunun iddia edilmesi ve bütün kültürler ve dinler tarafından paylaşılan ve kabul edilen bir “evrensel”, “evrenselci”, “evrenselleştirilebilir” ya da “global” etik geliştirilmesi ile mümkün olduğunun farkındalığıyla hareket eden Konsey¹²⁵⁰, bu doğrultuda olması gerektiği gibi değerlerin ortaklığına, ortaklaştırılmasına odaklanmıştır. Evrensel bir etik olarak insan haklarının geliştirilmesinin ancak “farklı kültürlerin sentezi” veya “farklı kültürlerde ortak olan değerlerin bulunması”, diğer bir deyişle “örtüşen konsensüs” ile mümkün olabileceğinin¹²⁵¹ bilincinde olan Konsey, amaçlarını bu doğrultuda belirlemiştir:

¹²⁴⁷ Evrensel ahlak anlayışının ilk tasarımı, kozmopolit bir tek dünyanın teorisyeni *Immanuel Kant* ile birlikte karşımıza çıkmaktadır. Ödev ahlakının (deontolojik etik) temsilcilerinden olan Kant, etik alanında gördüğü ve hiçbirinin sağlam ve genel geçer temellere dayanmadığını saptadığı öğretiler çokluğu karşısına, etiğin de akıl bilgisine dayandığını ifade ederek, *a priori* temelleri olabileceği savıyla çıkmaktadır. Başka bir deyişle Kant’a göre, bilgide olduğu gibi eğitin temelinde de herkes için aynı olan, akıl sahibi tüm varlıklar için mutlak zorunluluk taşıyan ve “*tıpatıp aynı nedeni taşıyan*” bir yasanın bulunması gerekmektedir. Genel geçer bir yasaya dayandığı ölçüde etik, biricik ve evrensel olabilecektir. Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (3.Baskı). (Çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s.13; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Özlem, D. (2017). *Etik: Ahlak Felsefesi*. (3.Basım). İstanbul: Notos, s.75; Öktem, Ü. (2019). “Evrensel Bir Etik Mümkün müdür?”. *Temâşâ Felsefe Dergisi*. 11, s.44. Algan, B. (2006). “Değişen Egemenlik Anlayışı ve Küreselleşme Bağlamında İnsan Hakları”. *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, 27-28, s.88-89.

¹²⁴⁸ Avrupa Konseyi Statüsü, Başlangıç.

¹²⁴⁹ Hardt, Negri, 2003, s.37.

¹²⁵⁰ Kuçuradi, (2020). *Ahlak, Etik ve Etikler*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s.30.

¹²⁵¹ Kuçuradi, 2020, s.30.

1. Avrupa Konseyinin amacı, ortak mirasları olan ülkü ve ilkeleri koruma ve gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak üzere üyeleri arasında daha güçlü bir birliğe ulaşmaktır.
2. Bu amaç; ortak ilgi konusu olan sorunların görüşülmesi, ekonomik, sosyal kültürel, bilimsel, hukuksal ve yönetsel konularla insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleşmesi konusunda sözleşmeler ve ortak eylemler yoluyla Konsey organları eliyle izlenir.
3. Üyelerin, Avrupa Konseyine katılmaları ve Birleşmiş Milletlerin ve taraf oldukları öteki uluslararası örgüt veya birliklerin etkinliklerine katılmalarını engellemez.
4. Ulusal savunmaya ilişkin konular, Avrupa Konseyi alanı dışındadır.¹²⁵²

“İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesi”¹²⁵³ni temel amaçları arasında sayan Avrupa Konseyi, insan haklarının tanımlanması, tanınması, etkin bir şekilde korunmasının sağlanması amacıyla pek çok sözleşme ve bunlara ek protokoller hazırlamıştır. 03.05.2021 tarihi itibarıyla Konsey bünyesinde hazırlanan “İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi (Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms)”, “Avrupa Sosyal Şartı (European Social Charter)”¹²⁵⁴, “İşkencenin ve Gayriinsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelenin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi (European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)”, “Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (European Charter for Regional and Minority Language)”, “Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (Framework Convention for the Protection of National Minorities)”, “Çocuk Haklarının Uygulanmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi (European Convention on the Exercise of Children's Rights)”, “Çocukların Cinsel Sömürü ve Cinsel İstismara Karşı Korunmasına İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (Council of Europe Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse)” gibi insan haklarına saygıyı güçlendirmeyi amaçlayan 223 sözleşme ve ek protokol bulunmaktadır.¹²⁵⁵ Bununla birlikte,

---

¹²⁵² Avrupa Konseyi Statüsü, m.1.

¹²⁵³ Salihpaşaoğlu, 2020, s.24.

¹²⁵⁴ Medeni ve siyasal hakları düzenleyen İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Avrupa Sözleşmesi ile ekonomik- sosyal hakları düzenleyen Avrupa Şartı'nın, küresel düzlemde hazırlanan BM İkiz Sözleşmeleri'nin, bölgesel düzlemde hazırlanan ve benzer etkinliğe sahip birer muadili olarak görülmektedir. Algan, 2007, s.211.

¹²⁵⁵ Council of Europe. (May 3, 2021). *Complete List of the Council of Europe's Treaties*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/full-list>, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

Konsey'in doğrudan veya dolaylı olarak insan hakları alanında faaliyet gösteren organları tarafından hazırlanan birçoğu rapor veya görüş olarak adlandırılan çok sayıda belge de insan haklarına hizmet eden diğer metinleri oluşturmaktadır.¹²⁵⁶ Bu metinlerin en önemlilerinden biri Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'dir.

3.3.4.1. Ortak bir Avrupa kamu düzeninin aracı olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne dair ilk kıvılcımlar, Avrupa Konseyi henüz kurulmadan önce 1948 tarihinde Lahey'de düzenlenen Avrupa Kongresinde oluşmuştur. Birleşik Avrupa ülküsüne giden yolda önemli bir basamağı oluşturan ve Avrupa Konseyi'nin kuruluşuna ilham veren Kongre, aynı zamanda bir insan hakları şartı ve onu uygulayacak bir mahkeme çağrısında bulunmuştur.¹²⁵⁷ Bu çağrı Ağustos 1949'da aralarında bir İngiliz milletvekili ve avukat olan eski Nürnberg davası savcısı *Sir David Maxwell-Fyfe* ile birlikte hareket eden eski Fransız direniş savcısı *Pierre-Henri Teitgen*'in de bulunduğu Strazburg'da düzenlenen bir toplantı¹²⁵⁸ ile anlam kazanmıştır. 1953'de Luxemburg'un nihai onayıyla yürürlüğe giren Sözleşme, dönemin Avrupa Konseyi Genel Sekreteri *Anthony Lincoln*'un ifadesiyle; "Savaşın yaralarına ve son hatıraların acısına rağmen, sosyal ve politik dehayı yaratıcılığını koruyan bir Avrupa'da ortaya çıkan yenilik"¹²⁵⁹ olarak adlandırılmıştır.

Ortak değerleri paylaşan ve ortak ilkelere bağlılık yönünde ideolojik bütünlük içinde olan Avrupalı devletler¹²⁶⁰, temel değerleri olan "insan haklarını, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü korumak için tasarlanmış"¹²⁶¹ "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi"¹²⁶², kısaca "Avrupa İnsan Hakları

¹²⁵⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.25-26.

¹²⁵⁷ Council of Europe. *Human Rights Convention signed in Rome*. (<https://70.coe.int/1950-human-rights-convention-signed-in-rome-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹²⁵⁸ Council of Europe. *Human Rights Convention signed in Rome*. (<https://70.coe.int/1950-human-rights-convention-signed-in-rome-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹²⁵⁹ Council of Europe. *Human Rights Convention goes live*. (<https://70.coe.int/1953-human-rights-convention-goes-live-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹²⁶⁰ Kapani, 1996, s.43.

¹²⁶¹ Council of Europe. *Who We Are*. (<https://www.coe.int/en/web/about-us/who-we-are>, Erişim Tarihi: 23.05.2021).

¹²⁶² Council of Europe. (November 11, 1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005>, Erişim Tarihi:03.05.2021). tarihinde alınmıştır. Türkçesi için: Avrupa Konseyi. (Kasım 11, 1950). İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

Sözleşmesi (European Convention on Human Rights, ECHR/ AİHS)” 4 Kasım 1950 tarihinde imzaya açmışlardır. Konsey kuruluşunun hemen ardından imzalanan ilk insan hakları sözleşmesi olarak ayrı bir öneme sahip olan sözleşme, 3 Eylül 1953 itibariyle yürürlüğe girmiştir.

Sözleşmeyi imzalayan Avrupalı Devletler, insan haklarını devletlerin tekelinden çıkarıp ulusal üstü organların yetkisi kapsamına alan bir sisteme giden yolda önemli bir adım atmışlardır.¹²⁶³ Kantçı kozmopolit hukuk düzeninin bir parçası¹²⁶⁴, bir kozmopolit anayasa deneyimi olarak¹²⁶⁵ nitelendirilen ve Konsey’in ifadesiyle “Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nden esinlenerek” hazırlanan¹²⁶⁶ Sözleşme’ye 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Beyannameye referans verilerek başlanması da bunun açık göstergesini oluşturmaktadır:

Aşağıda imzası bulunan Avrupa Konseyi üyesi hükümetler,

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 10 Aralık 1948’de ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirisi’ni,

bu bildirinin, açıkladığı hakların evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı hedef aldığını,

Avrupa Konseyi’nin amacının, üyeleri arasında daha sıkı bir birlik oluşturmak olduğunu ve insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesinin bu amaca ulaşma yollarından biri olduğunu göz önüne alarak,

dünyada barış ve adaletin asıl temelini oluşturan ve korunması öncelikle, bir yandan gerçekten demokratik bir siyasal rejime, diğer yandan da insan hakları konusunda ortak bir anlayış ve ortaklaşa saygı esasına bağlı olan bu temel özgürlüklere derin bağlılıklarını bir kez daha tekrarlayarak,

aynı inancı taşıyan ve siyasi gelenekler, idealler, özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü konularında ortak bir mirası paylaşan Avrupa devletlerinin hükümetleri sıfatıyla, Evrensel Bildiri’de yer alan bazı hakların ortak güvenceye bağlanmasını sağlama yolunda ilk adımları atmaya kararlı olarak,...anlaşmışlardır.¹²⁶⁷

Sözleşme, BM tarafından ilan edilen ve BM bünyesinde imzalanan tüm insan hakları sözleşmelerinin, ilan edilen tüm bildirilerin başlangıç kısımlarında zikredilen ve bağlılıklarını ilan ettikleri Evrensel Beyannameyi başlangıç kısmına yerleştirerek,

¹²⁶³ Tekinsoy, Ö. O. (2011). “Avrupa Kamu Düzeni Kavramı”. *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1(1), s.66.

¹²⁶⁴ Wallace Brown, G. (2020). “The European Cnvention of Human Rights as a Kantian Cosmopolitan Legal Order”. *Global Constitutionalism*. 9(3), s. 490-505.

¹²⁶⁵ Somek, 2020, s.467-489.

¹²⁶⁶ Council of Europe. *Human Rights Convention signed in Rome*. (<https://70.coe.int/1950-human-rights-convention-signed-in-rome-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹²⁶⁷ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Giriş.

BM sisteminin bir parçası olduğunu ve onun bölgesel bir ayağını teşkil ettiğini ortaya koymuştur. “1948 Evrensel Beyannamesini yürürlüğe koymak için tasarlanan”¹²⁶⁸ Sözleşme, bununla da kalmayıp, Beyannamenin açıkladığı hakların “evrensel ve etkin olarak tanınmalarını ve uygulanmalarını sağlamayı” hedeflediğini ilan etmiştir. Bu ilanla, BM’nin küreselleşmiş, bütünleştirici, homojenleştirici sisteminin Konsey’in bir parçası olduğu tekrar ortaya konulmuştur.

Bütünleşmiş bir sistemin meydana getirilmesi için Avrupa Konseyi, Sözleşmeyi ayrılmaz bir parçası, olmazsa olmazı olarak kabul etmiştir. Parlamenterler Meclisi’nin 1994 tarihli 1031 numaralı kararına göre¹²⁶⁹, Avrupa Konseyi’ne katılım için, devletin aynı zamanda Sözleşmeye de taraf olması şart kılınmıştır. Bu nedenle, Sözleşme’ye taraf olmak için gerekli onay prosedürünün Statü’ye katılım ve Sözleşme’nin imzalanmasından sonraki bir yıl içinde, gecikmeksizin gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁷⁰ Böylece, Sözleşmeye taraf olmak, Konsey üyesi olan Devletler için hukuki ve siyasi yükümlülüğe dönüştürülmüştür.¹²⁷¹

Konsey tarafından “Avrupa Konseyi Tacının mücevheri (the jewel in the crown of the Council of Europe)”¹²⁷² olarak nitelendirilen Sözleşme, kendisini Avrupa Konseyi çerçevesinde insan haklarına ilişkin diğer sözleşmelerden farklı olarak etkin bir denetim mekanizması öngörmüştür. Başlangıçta ana unsur olan İnsan Hakları Komisyonu (Komisyon) ve Avrupa İnsan Hakları Divanından (Divan) oluşan ve belli bir aşamadan sonra Bakanlar Komitesi’nin de katıldığı denetleme mekanizması¹²⁷³,

¹²⁶⁸ Boyle, D. A. V. (1960). “International Law and Human Rights”. *The Modern Law Review*. 23(2), s.169.

¹²⁶⁹ Parliamentary Assembly. (1994) *Honouring of Commitments Entered into by Member States When Joining the Council of Europe*. Resolution No. 1031. §9. (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=> , Erişim Tarihi:03.05.2021).

¹²⁷⁰ Parliamentary Assembly. Resolution No. 1031 (1994). §9.

¹²⁷¹ Harris, D.; O’Boyle, M.; Bates, E.; Buckley, C. (2013). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*. (Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan). Ankara: Avrupa Konseyi, s.1.

¹²⁷² Salihpaşaoğlu, 2020, s.27; Helfer, L. R. (2008). “Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime”. *The European Journal of International Law*, 19(1), s.125, 159. Lalumière. C. (2009). “The Future of the Judicial System”. European Court of Human Rights. *Ten Years of the “New” European Court of Human Rights 1998-2008 Situation and Outlook*. Strasbourg: Council of Europe, s.69.

¹²⁷³ “Madde 19 (Eski): İşbu Sözleşme’den Yüksek Akit Taraflar için hasıl olan taahhütlere riayeti temin maksadıyla: a) Aşağıdaki ‘Komisyon (the Commission)’ diye zikredilecek olan ‘Avrupa İnsan Hakları Komisyonu (A European Commission of Human Rights)’; b) Aşağıda ‘Divan (the Court)’ diye zikredilecek olan bir ‘Avrupa İnsan Hakları Divanı (A European Court of Human Rights)’; kurulmuştur.” İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme, RG Tarih/ Sayı: 19.03.1954/8662
Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Salipşaoğlu, 2020, s.31-34.

Konsey tarafından “daha önce hiç var olmayan”, “türünün ilk örneği”¹²⁷⁴ olarak adlandırılmıştır:

İşbu Sözleşmeden Yüksek Akit Taraflar için hasıl olan taahhütlere riayeti temin maksadiyle:

- a) Aşağıdaki “Komisyon” diye zikredilecek olan bir “Avrupa İnsan Hakları Komisyonu”
- b) Aşağıda “Divan” diye zikredilecek olan bir “Avrupa İnsan Hakları Divanı” kurulmuştur.¹²⁷⁵

Komisyon ve Divandan oluşan bu denetleme mekanizması, bir taraftan taraf herhangi bir Devlet’in Sözleşme’ye aykırı davrandığını iddia ettiği diğer bir Taraf Devlet’i veya (hakkında şikâyetle bulunulan devletin Komisyonun bu konuda yetkisini tanıdığını beyan etmesi koşuluyla) mağdur olduğunu iddia eden herhangi bir gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya insan topluluğunun Sözleşme ile güvence altına alınan hak ve özgürlükleri ihlal ettiği iddiasıyla Taraf Devletlerden birini Komisyona şikâyeti ile başlatılmaktaydı.¹²⁷⁶ Yaklaşık 45 yıl yürürlükte kalan bu mekanizma, 1 Kasım 1998 tarihinde yürürlüğe giren Sözleşmeye Ek 11 Numaralı Prokoto ile birlikte, Komisyon ve Divan birleştirilerek, benzersiz bir organ olarak oluşturulan “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (European Court of Human Rights, AİHM)” ile yürürlükten kaldırılmıştır:

İşbu Sözleşmeye ve Protokollerine Yüksek Taraf Devletlerce kabul edilen taahhütlere uyulmasını sağlamak amacıyla, aşağıda “Mahkeme” olarak anılacak bir Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kurulur. Mahkeme daimi olarak görev yapar.¹²⁷⁷

11. Ek Protokol ile birlikte etkin bir yargısal mekanizmayı işler hale getiren AİHS, bu bağlamda Konsey çatısı altında imzalanan diğer insan hakları sözleşmelerinden ayrılmıştır.¹²⁷⁸ 11. Ek Protokol, Mahkemeyi kurmakla birlikte, bireysel başvuru hakkının ve Mahkemenin yargı yetkisinin tanınması da zorunlu hale getirilmiştir.¹²⁷⁹ Böylece Sözleşme, benzer uluslararası sözleşmelerden ayrılarak

¹²⁷⁴ Council of Europe. *Human Rights Convention goes live*. (<https://70.coe.int/1953-human-rights-convention-goes-live-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹²⁷⁵ İnsan Hakları ve Ana Korumaya Dair Sözleşme, 19.madde. RG Tarih/ Sayı: 19.03.1954/8662. (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf>, Erişim Tarihi: 23.01.2022).

¹²⁷⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.31,32.

¹²⁷⁷ İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin 11 No.lu Protokol. 1 Kasım 1998. (humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AIHS_11.protokol.pdf, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

¹²⁷⁸ Salihpaşaoğlu, 2020, s.26.

¹²⁷⁹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.34.

gelişkin bir kontrol aracılığıyla üye devletleri kolektif bir garanti sistemine bağlamıştır.¹²⁸⁰ Bu sistemin odağı, Mahkeme'nin sayısız kararında ifade ettiği üzere “Avrupa kamu düzeninin anayasal bir aracı (a constitutional instrument of public order/ ordre public)”¹²⁸¹, “Avrupa kamu düzeninin koruyucusu (the European public order as protected by the Convention)”¹²⁸² olarak nitelendirilerek özel bir karaktere sahip olduğu ifade edilen¹²⁸³ Sözleşmedir.

Anayasal bir belge olarak değerlendirilen AİHS'in bu niteliği, Mahkeme'nin Sözleşmeyi nitelerken kullandığı “Avrupa kamu düzeninin anayasal aracı” kavramı ile teyit edilmiştir. Mahkeme, Sözleşmeyi nitelerken kullandığı “Avrupa kamu düzeninin anayasal aracı” kavramı ile ne kastettiğini açıkça ifade etmemiş, kavramın içeriğini belirlememiş, belki de bilinçli olarak bundan kaçınmıştır. Kavram içerisinde geçen

¹²⁸⁰ Tekinsoy, 2011, s.66.

¹²⁸¹ Orlandi and Orhers v. Italy, 26431/12, 26742/12, 44057/12, 60088/12, 14.12.2017, §189; Al-Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland, (Grand Chamber), 5809/08, 21.06.2016, § 145; Avotņš v. Latvia, (Grand Chamber), 17502/07, 23.05.2016, §112; Al-Skeini and Others v. The United Kingdom, 55721/07, 07.07.2011, §141; Austin and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 39692/09, 40713/09, 41008/09, 15.03.2012, “Joint Dissenting Opinion of Judges Tulkens, Spielman and Garlicki”, §3; Hutchinson v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 57592/08, 17.01.2017, §45; Mozer v. The Republic of Moldova and Russia, (Grand Chamber), 11138/10, 23.02.2016, §136; Neulinger and Shuruk v. Switzerland, (Grand Chamber), 41615/07, 06.07.2010, §133; G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy, (Grand Chamber), 1828/06, 34163/07, 19029/11, 28.06.2018, §79, 93; N.D. and N.T. v. Spain, (Grand Chamber), 8675/15, 8697/15, 13.02.2020, §110; Baka v. Hungary, (Grand Chamber), 20261/12, 23.06.2016, “Joint Concurring Opinion of Judges Pinto de Albuquerque and Dedov”, §23; Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey, (Grand Chamber), 36925/07, 04.04.2017, §96; Fedotova and Others v. Russia, 40792/10, 30538/14, 43439/14, 13.07.2021, §52; Adrey Lavrov v. Russia, 66252/14, 01.03.2016, §33; Aliyev v. Azerbaijan, 68762/14, 71200/14, 20.09.2018, §225; Klimov v. Russia, 54436/14, 04.10.2016, §43; Al-Seikini and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 55721/07, 07.07.2001, §141; Michaud v. France, 12323/11, 06.12.2012, §103; Fischer v. Austria, 16922/90, 24.04.1995, “Concurring Opinion of Judge Jambrek”; Ahmet Sadık v. Greece, 18877/91, 15.11.1996, §11; Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, (Grand Chamber), 45036/98, 30.06.2005, §156; Savridin Dzhurayev v. Russia, 71386/10, 25.04.2013, §213; Nizomkhon Dzhurayev v. Russia, 31890/11, 03.10.2013, §156; Ermankov v. Russia, 43165/10, 07.11.2013, §280; Kasymakhunov v. Russia, 29604/12, 14.11.2013, §181; Amirov v. Russia, 51857/13, 27.11.2014, §67; Khloyev v. Russia, 46404/13, 05.02.2015, §61; Patranin v. Russia, 12983/14, 23.07.2015, §47; Bankovic ve Diğerleri/ Belçika kararında Mahkeme Sözleşme'den “Avrupa kamu düzeninin bir enstrümanı” olarak bahsetmiştir. Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), (Grand Chamber), 15318/89, 23.03.1995, §93; Bankovic and Others v. Belgium and Others, (Grand Chamber), 52207/99, 12.12.2001, §51. Ayrıca bkz.: Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, (Grand Chamber), 45036/98, 30.06.2005, §156; Baka v. Hungary, (Grand Chamber), 20261/12, 23.06.2016, §23; Cyprus v. Turkey, 25781/94, 10.05.2001, §78; Neulinger and Shuruk v. Switzerland, (Grand Chamber), 41615/07, 06.07.2010, §133; Kakoulli and Others v. Turkey, 38595/97, 04.09.2001; Zdanoka v. Latvia, 58278/00, 17.06.2004, §78; Gorzelik and Others v. Poland, (Grand Chamber), 44158/98, 17.02.2004, §89.

¹²⁸² O'Halloran and Francis v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 15809/02, 25624/02, 29.06.2007, “Dissenting Opinion of Judge Pavlovski”.

¹²⁸³ Sargsyan v Azerbaijan, 40167/06, 16.06.2015, §146. Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), (Grand Chamber), 15318/89, 23.03.1995, §93.

“anayasal” terimi ile Sözleşmenin Konsey sistemindeki yerine, belirleyici rolüne uygun olarak üye devletlerin uymakla yükümlü oldukları temel kurallar bütününe referans verildiği¹²⁸⁴ ileri sürülmüştür. Bu bağlamda Sözleşme’nin sadece insan haklarının anayasal bir aracı olmaktan çok daha fazlasını ifade ettiği, bir siyasal anayasa özelliğinin teyit edildiği ifade edilmiştir.¹²⁸⁵ Nitekim, Yargıç *Paulo Pinto de Albuquerque* ve *Dedov Baka*/Macaristan kararına yazdıkları ortak görüşlerinde, üye devletlerin iç hukukunun, Avrupa kamu düzeninin bir aracı olarak Sözleşme’nin önceliğine tabii olduğunu ifade ederek, Sözleşmenin hiyerarşik üstünlüğünü vurgulamışlardır.¹²⁸⁶

Ancak, Mahkeme tarafından “Avrupa kamu düzeni” kavramının ne ifade ettiğine dair açıklayıcı bir belirleme yapılmamıştır. Buna rağmen Mahkeme’nin bahsi geçen pek çok kararında daha sonra Sözleşmenin, bireysel olarak insanları ve Sözleşme’nin misyonunu korumak için kullanılan kavram ile kurumsal bir Avrupa’nın kamu düzeninin kastedildiği¹²⁸⁷ ortaya konulmuştur.¹²⁸⁸

İlk defa 1962 tarihli *De Becker/Belçika* Komisyon kararında kullanılan bir kavram olarak “Avrupa kamu düzeni (European public order/ public order of Europe)”¹²⁸⁹ kurumsal Avrupa’yı oluşturan önemli değerlere dayandırılmıştır. Demokrasi, “kuşkusuz (without doubt)”, Avrupa kamu düzenini oluşturan ortak değerlerin arasında sayılmıştır¹²⁹⁰:

¹²⁸⁴ Tekinsoy, 2011, s.67; Memiş, E. (2000). “İnsan Hakları Avrupa Standardı ve İç Hukuk Etkileşimi Analizleri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 17, s.132; Batum, S. (1996). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye*. İstanbul: Kavram, s.107; Akıllıoğlu, T. (Temmuz- Aralık 1989). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz”. *AÜSBFD*, 44(3-4), s.155-173; Bilir, F. (2006). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamının Yenilenmesi”. *ERÜHFD*. 1(2), s.3-30.

¹²⁸⁵ Kaboğlu, İ. (2005). “Anayasal Uyum ve Ötesi”. *Anayasa Yargısı*, 22, s.7.

¹²⁸⁶ *Baka v. Hungary*, (Grand Chamber), 20261/12, 23.06.2016, “Joint Concurring Opinion of Judges Pinto de Albuquerque and Dedov”, §23.

¹²⁸⁷ *Loizidou v. Turkey* (Preliminary Objections), (Grand Chamber), 15318/89, 23.03.1995, §93.

¹²⁸⁸ Tekinsoy, 2011, s.67.

¹²⁸⁹ *De Becker v. Belgium*, 214/56, 27.03.1962, §25. *Loizidou v. Turkey*, (Grand Chamber), 15318/89, 28.07.1998, §35.

¹²⁹⁰ *United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*, (Grand Chamber), 19392/92, 30.01.1998, §45. *Ahmet and Others v. The United Kingdom*, 22954/93, 02.09.1998, §52. *Yazar and Others v. Turkey*, 22723/93, 22724/93, 22725/93, 09.04.2002, §47. *Sadak and Others v. Turkey* (No.2), 25144/94, 26149/95, 26154/95, 27100/95, 27101/95, 11.06.2002, §32; *Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey*, (Grand Chamber), 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, 13.02.2003, §86; *Gorzelik and Others v. Poland*, (Grand Chamber), 44158/98, 17.02.2004, §89; *Zdanka v. Latvia*, (Grand Chamber), 58278/00, 17.06.2004, §78; *Melnichenko v. Ukraine*, 17707/02, 19.10.2004, §53; *Christian Democratic People’s Party v. Moldova*, (Grand Chamber), 28793/02, 14.02.2006, §63; *Moscow Branch of The Salvation Army v. Russia*, 72881/01, 05.10.2006, §60; *Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia*, 55066/00, 55638/00, 11.02.2007, §47; *Church of Scientology Moscow v. Russia*,

Demokrasi, kuşkusuz Avrupa kamu düzeninin temel bir özelliğidir. Bu, ilk olarak, İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunmasının ve hayata geçirilmesinin en iyi şekliyle etkili bir siyasi demokrasi ve ortak bir insan hakları anlayışı ile sağlanabileceğini belirten Sözleşme'nin önsözünde açıkça görülmektedir. Önsöz, Avrupa ülkelerinin ortak bir siyasi gelenek, idealler, özgürlük ve hukukun üstünlüğü mirasına sahip olduğunu teyit ederek devam etmektedir. Mahkeme, Sözleşme'nin temel değerlerinin bu ortak mirasta bulunacağını ifade etmiş, Sözleşme'nin demokratik bir toplumun ideallerini ve değerlerini korumak ve geliştirmek için tasarlandığına dikkat çekmiştir.¹²⁹¹

Etkili ve anlamlı bir demokrasinin temellerinin atılmasının ve sürdürülmesinin Avrupa kamu düzenini için elzem olduğunu ifade eden¹²⁹² Mahkeme, çoğulcu, hoşgörülü ve açık bir demokratik toplumun gerekliliğini vurgulamıştır.¹²⁹³ Demokratik bir topluma dayanan Avrupa kamu düzeninin ancak hukukun üstünlüğünü benimseyerek var olabileceği belirten Mahkeme, Avrupa kamu düzeninin temel bileşenleri (one of the fundamental components of European public order) arasında hukukun üstünlüğü ilkesine de yer vermiştir.¹²⁹⁴ Bu değerlere ve tüm taraf Devletler için anayasal bir belge olarak kabul edilen Sözleşmenin başlangıç hükümlerine yapılan gönderme¹²⁹⁵ ile Avrupa kamu düzeni, Sözleşmeciler taraf devletleri ortak değerleri tanıma ve koruma konusunda¹²⁹⁶ birleştirmesi ve böylece Avrupalı değerler etrafında homojenleştirmeyi sağlaması bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir.

18147/02, 05.04.2007, §74; Baczkowski and Others v. Poland, 1543/06, 03.05.2007, §61; Barankevich v. Russia, 10519/03, 26.07.2007, §24; Makmudov v. Russia, 35082/04, 26.07.2007, §63; Yumak and Sadak v. Turkey, (Grand Chamber), 10226/03, 08.07.2008, §105; Herri Batasuna and Batasuna v. Spain, 25803/04, 25817/04, 30.06.2009, §72, Selahattin Demirtaş v. Turkey, (Grand Chamber), 14305/17, 20.11.2018, §227; Hyde Park v. Moldova (No:2), 45094/06, 31.03.2009, §23; Holy Snod of the Bulgarian Orthodox Chorch (Metropolitan Ikokentiy) and Others v. Bulgaria, 412/03, 35677/04, 22.01.2009, §121; Tănase And Chirtoacă v. Moldova, (Grand Chamber), 7/08, 18.11.2008, §100; Frodl v. Austria, 20201/04, 08.04.2010, §22; Karácsony And Others v. Hungary, (Grand Chamber), 42461/13, 44357/13, 17.05.2016, §141; Uspaskich v. Lithuania, 14737/08, 20.12.2016, §87; Baralija v. Bosnia and Herzegovina, 30100/18, 29.10.2019, §57

¹²⁹¹ United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey, (Grand Chamber), 19392/92, 30.01.1998, §45; “Mahkeme, kararlarında demokrasinin yalnızca Avrupa kamu düzeninin temel bir özelliği olduğunu değil, Sözleşmenin idealleri ve değerleri desteklemek ve sürdürmek için tasarlandığını birçok kez belirttiğini hatırlatır.” Hyde Park and Others v. Moldova, 33482/06, 31.03.2009, §27;

¹²⁹² Selahattin Demirtaş v. Turkey (No.2), (Grand Chamber), 14305/17, 20.11.2018, §227.

¹²⁹³ Handyside v. The United Kingdom, 5493/72, 07.12.1976, §49.

¹²⁹⁴ Al- Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland, (Grand Chamber), 5809/08, 21.06.2016, §145. Aliyev v. Azerbaijan, 68762/14, 71200/14, 20.09.2018, §225.

¹²⁹⁵ Tekinsoy, 2011, s.67.

¹²⁹⁶ AİHM pek çok kararına ilişkin değerlendirme yaparken; “Avrupa kamu düzeni”nin korunma amacından bahsetmektedir. Bkz.: Fabris v. France, (Grand Chamber), 16574/08, 07.02.2013, §57, Issa and Others v. Turkey, 31821/96, 15.11.2004, §127; Gorzelik and Others v. Poland, (Grand Chamber), 44158/98, 17.02.2004, §89; Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey, (Grand

3.3.4.1.1. Avrupa kamu düzeninin muhafızları olan devletlere düşen pay: insan haklarına saygı yükümlülüğü

AİHM, bir ideal olarak kabul ettiği ortak Avrupa kamu düzenini gerçekleştirmeye çalışırken tek başına yeterli olamadığının bilinciyle hareket ederek, bu düzenin inşasında, gelişiminde ve muhafazasında birtakım aktörlere çeşitli sorumluluklar yüklemiştir. Bu aktörlerden biri devletler olmuştur. “İnsan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ve daha ileri düzeyde gerçekleştirilmesi”¹²⁹⁷ amacına ulaşabilmek için Avrupa Konseyi Statüsü’nün 3.maddesiyle, Konsey üyesi Devletlere önemli bir pay vermiştir:

Avrupa Konseyi’nin her üyesi, hukukun üstünlüğü prensibini ve yasal yetkisi altında bulunan her şahsın insan haklarından ve temel özgürlüklerinden yararlanma prensibini kabul eder. Birinci bölümde yazılı gayenin güdülmesine samimi ve fiili surette katılmayı taahhüt eder.¹²⁹⁸

“Avrupa kamu düzeninin muhafızları (guardians of the European public order)”¹²⁹⁹ olarak nitelendirilen devletlere, Avrupa kamu düzeninin standartlarının korunması¹³⁰⁰ noktasında, bu standartları oluşturan Avrupalı değerlere uygun davranılmasını sağlamak, kontrol etmek ve bu noktada devletlerin benzeşmesini sağlamak üzere birtakım ödevler ve sorumluluklar yüklenmiştir. Avrupa Konseyi çerçevesinde bu yükümlülükler, devlet organ ve görevlilerinin bizzat insan hakkı ihlalinde bulunmamasını gerektiren “insan haklarına saygı duyma yükümlülüğü (obligation to respect)”, devletin hak sahiplerini üçüncü tarafın müdahalesine karşı korumasını ve faillerin cezalandırılmasını gerektiren “koruma yükümlülüğü (obligation to protect)” ve son olarak hakkın tümünden gerçekleşmesini ve etkin kılınması amacıyla özel pozitif tedbirlerin alınmasını gerektiren “uygulama yükümlülüğü (obligation to fulfil)” olarak sayılabilecektir.¹³⁰¹ Bu yaklaşım daha çok ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yerine getirilmesine adanmış belgelerin

---

Chamber), 36925/07, 29.01.2019, §193; Christian Democratic People’s Party v. Moldova, (Grand Chamber), 28793/02, 14.02.2006, §63.

¹²⁹⁷ Salihpaşaoğlu, 2020, s.24.

¹²⁹⁸ Avrupa Konseyi Statüsü, m.3.

¹²⁹⁹ Cyprus v. Turkey, (Grand Chamber), 25781/94, 12.05.2014, “Dissenting Opinion of Judge Karakaş”, §1

¹³⁰⁰ Fabris v. France, 16574/08, 07.02.2013, §57.

¹³⁰¹ Akandji- Kombe, J. F. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler*. (1.Baskı). Strasbourg: Avrupa Konseyi, s.5.

uygulanmasının denetlenmesinden sorumlu organlar tarafından tercih edilirken¹³⁰², AİHS sistemi ve AİHM devletlere düşen insan hakları yükümlülüklerini kategorize ederken başka bir anlayışla hareket etmiştir.

Avrupa insan hakları sistemi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesinde devlete düşen payı ifade eden ve hukukun evrensel ilkelerinden biri olarak kabul edilen “pacta sunt servanda (ahde vefa/söze bağlılık)” ilkesinin gereği olarak¹³⁰³ bağlayıcı olan bu yükümlülükleri, Avrupa kamu düzeninin anayasal aracı olarak kabul edilen Sözleşme’nin ilk maddesindeki genel ifadesiyle “insan haklarına saygı yükümlülüğü” olarak adlandırılmıştır:

Yüksek Sözleşmeci taraflar, kendi yetki alanı içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme’nin birinci bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.¹³⁰⁴

Üye devletlerin temel yükümlülüğü (member states’ basic obligation) olarak insan haklarına saygı yükümlülüğü, uluslararası hukukta asli sorumluluk sahibi olan devletlerin, insan haklarından yararlanmaya müdahale etmekten veya bu hakların kullanımını kısıtlamaktan kaçınmaları gerekliliğini ifade etmektedir.¹³⁰⁵ Buna göre taraf devletler, vatandaşı olsun ya da olmasın, kendi sınırları içinde ve Mahkeme içtihatlarıyla genişletildiği haliyle başka topraklarda kontrol ve yetki kullandığı ya da askeri hareket yoluyla başka bir Devletin ulusal toprakları üzerinde etkin kontrol uyguladığı kendi yetki dâhilinde olan her yerde, tüzel kişiler de dahil olmak üzere herkesin insan haklarına saygı duymakla yükümlendirilmişlerdir.¹³⁰⁶

“İnsan haklarına saygı yükümlülüğü” başlıklı bu madde ile Taraf Devletler, ifade edilen hak ve özgürlüklerden yararlandırmayı sağlama ile birlikte hak ve özgürlükleri güvence altına alma (shall secure) sorumluluğunu da üstlenmişlerdir. Netice itibariyle,

¹³⁰² Akandji- Kombe, 2008, s.5-6; “Ekonomik, sosyal ve Kültürel Hakların İhlallerine İlişkin Maastricht İlkeleri”nin ekonomik, sosyal ve kültürel hakların devletlere ne tür yükümlülükler getirdiği ifade edilen, ancak tüm insan hakları bakımından geçerli sonuçlara ulaşıldığı ileri sürülen ilkeler için ayrıca bkz.: The Maastricht Guidelines on Violations Economic, Social and Cultural Rights, OHCHR. (2005). *Economic, Social and Cultural Rights: Handbook for National Human Rights Institutions*. New York & Geneva: United Nations, s.117-125. Algan, 2007, s.82 vd.

¹³⁰³ Doğan, 2015, s.383.S

¹³⁰⁴ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.1.

¹³⁰⁵ OHCHR. *What are Human Rights?*. (<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>, Erişim Tarihi: 09.05.2021). McClean, E. (Spring 2008). “The Responsibility to Protect: The Role of International Human Rights Law”. *Journal of Conflict & Security Law*. 13(1), s.144.

¹³⁰⁶ Council of Europe. *The Obligation to Respect Human Rights*. (<https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/respecter-les-droits-de-lhomme>, Erişim Tarihi: 18.07.2021).

denilebilir ki, Sözleşme yalnız devletin, Sözleşme ile güvence altına alınmış haklara keyfi olarak müdahale etmesini önlemekle kalmamakta, aynı zamanda bir hakkın kullanılmasını sağlamak için tüm önlemleri almasını da gerekli kılmaktadır.¹³⁰⁷ Sözleşme ile devletlere yüklenen bu yükümlülükler, Mahkeme içtihatlarına yansıdığı üzere, “negatif yükümlülükler (negative obligations)” ve “pozitif yükümlülükler (positive obligations)” olarak ikiye ayrılmaktadır.

3.3.4.1.1.1. Taraf devletlerin negatif yükümlülükleri

Devletlerin, Sözleşme ve Protokollerde düzenlenen hak ve özgürlükler karşısındaki temel yükümlülüğü, öngörülen sınırlar haricinde onlara dokunmamaktır.¹³⁰⁸ “Negatif yükümlülük (negative obligation)” olarak adlandırılan bu yükümlülük, taraf devletin öncelikle bu hakları tanınması, sözleşmede öngörülen sınırlar çerçevesinde onlara saygı göstermesi, keyfi olarak müdahale etmemesi, karışmaması, kullanılmasını engellememesi, ihlal etmekten kaçınmasını ifade etmektedir.¹³⁰⁹

Georg Jellinek’in klasikleşen sınıflandırılmasındaki¹³¹⁰ negatif statü hakları karşısında devletlerin tutumuna benzeyen “negatif yükümlülük (negative obligation)”¹³¹¹, devlete negatif bir tutumu, bir karışmama ve gölge etmeme ödevini yüklemektedir.¹³¹² Yükümlülüğü niteleyen “negatif” sözcüğü, beğenilmeyen, kötü, uygun olmayan anlamlarını değil, hareketsiz kalma, kaçınma, karışmamayı karşılamaktadır.¹³¹³ Nitekim Sözleşme ve Protokollerde düzenlenen maddelerin lafzında yer alan “son verilemez”, “tabi tutulamaz”, “yoksun bırakılamaz”, “suçlu

¹³⁰⁷ Gözübüyük, Ş.; Gölcüklü, F. (2016). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan, s.53.

¹³⁰⁸ Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi*. (12.Baskı). Ankara: Siyasal, s.196; Salihpaşaoğlu, 2020, s.67.

¹³⁰⁹ Sunay, R. (2013). *Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları*. Konya: Çizgi, s.49- 51.

¹³¹⁰ Georg Jellinek, “Subjektif Kamusal Haklar Sistemi (System der subjektive Öffentlichen Rechte)” adlı eserinde bireyin haklarını ele aldığı bölümü “negatif statü (status libertatis), “pozitif statü (status civitatis) ve “aktif statü (status activus)” olarak üçe ayırmaktadır. Jellinek’te negatif statü, bireyin özgür olduğu, devlet tarafından aşılamayacak, dokunulamayacak özel alanı temsil etmektedir. Pozitif statü, vatandaşın devletten olumlu bir davranış, bir hizmet ve yardım isteme imkanı tanır. Aktif statü denildiğinde ise, devlet iradesine katılım anlaşılmaktadır. Güngören Bulgan, 2020, s.44-53.

¹³¹¹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.67.

¹³¹² Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. (7.Baskı). Ankara: Yetkin, s.6.

¹³¹³ Salihpaşaoğlu, 2020, s.67.

bulunamaz” gibi ifadelerle Taraf Devletlerin karışmama ve dokunmama yükümlülüğüne işaret edilmiştir.¹³¹⁴

Müdahaleden imtina etmeyi gerektiren negatif yükümlülük kavramına yer veren ilk karar olan meşhur *Belçika Dil Davasında*, Belçika Hükümeti tarafından bireysel özgürlüklerin hükümet yetkililerine olumsuz ödevler yüklediği (the negative status, status libertatis), daha spesifik olarak Sözleşme ve Protokollerin Akit Devletlere kendi yetki alanlarındaki kişilerle ilgili olarak müdahale etmeme ve eylemden kaçınma yükümlülüğü yüklediği ifade edilmiştir¹³¹⁵, 1968 tarihli meşhur kararda ise Taraf Devletlerin sadece negatif yükümlülüğü bulunduğu yönündeki savunması büyük oranda hakkın formülasyonuna ve bu formülasyonun neyi ima ettiği üzerine kurulmuştur¹³¹⁶:

Belçika Hükümeti, 1.Ek Protokol’ün 2.maddesinin 2.cümlesinin formülasyonunun, tıpkı “yoksun bırakılamaz” ifadesiyle biten 1.cümlesi gibi “tamamen negatif yükümlülüğe” yol açtığını ileri sürmüştür. Hükümete göre “Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir” cümlesi Taraf Devletlerin bu hakkın kullanılmasına “engel olmaması (not impede)” gerektiğini ima eder.¹³¹⁷

Sözleşmenin özünden kaynaklanan negatif yükümlülük¹³¹⁸, devletlerin müdahalede kaçınmasını, eylemsiz kalmasını¹³¹⁹ ve dolayısıyla insan haklarına saygı göstermesini gerektirmektedir.¹³²⁰ Taraf Devletlere yüklenen bu yükümlülük esasen hak ve özgürlüklerin korunması noktasında devletlerin aynı şekilde davranmasını, aynı şeylerden imtina etmesini, aynı şeylerden kaçınmasını, aynı eylemsizliği göstermesini gerektirmektedir. Negatif de olsa aynılık, aynı eylemi gerçekleştirmekle ya da gerçekleştirmemekle ve kaçınmakla eş düzeyde Konsey’e taraf devletleri bu konularda, sınırlı alanda birbirine benzeştirmektedir. Böylece sınırları çizilen, hareket alanları belirlenen devletler, benzer noktalarda aynı şekilde hareket etme yükümlülüğü

¹³¹⁴ Salihpaşaoğlu, 2020, s.67, 68.

¹³¹⁵ Case “Relating to Certain Aspectsof the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium” (Preliminary Objection), 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, 09.02.1967.

¹³¹⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.68.

¹³¹⁷ Case “Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium” v. Belgium (Merits), 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, 23.07.1968, §3; Salihpaşaoğlu, 2020, s.68.

¹³¹⁸ Kombe- Akandji, J. F. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler*. Strasbourg: Avrupa Konseyi, s.5.

¹³¹⁹ Doğan, 2015, s.382.

¹³²⁰ Harris, O’Boyle, Bates, Buckley, 2013, s.19.

altında aynı davranışları göstermekte ve en azından bu noktada devletler arasında homojenlik inşa etmektedir.

3.3.4.1.1.2. Taraf devletin pozitif yükümlülükleri

İnsan haklarına saygı yükümlülüğünün gerçekleştirilmesi bağlamında uzunca bir süre, negatif yükümlülüğün yeterli olabileceği görüşü benimsenmişse de, zamanla devletlerin yalnızca “seyirci kalması” ya da “gölge etmemesi” şeklindeki tutumun insan hakları bağlamında eksik bir koruma olacağı fikri benimsenmeye başlamıştır.¹³²¹ Roosevelt’in özlemini kurduğu dünya düzeninin hayata geçirilebilmesi için, ortak ilke ve amaçlar etrafında örülmüş küresel ve bölgesel mekanizmaların oluşturulması ve devlete yüklenen negatif yükümlülükler yeterli görülmeyerek, bu düzenin ayakta kalabilmesi için düzenin bir parçası olan devletlere bazı somut ve aktif sorumluluklar yüklenmiştir. Bu noktada uluslararası insan hakları hukukunun önemli aktörleri olan ve temel hakların garantörü olarak nitelendirilen¹³²² devletlerin sisteme bizzat dahil edilmesi gerekliliği konusunda yaygın bir konsensüs oluşmuş ve Sözleşme’nin etkinliğinin sağlanabilmesi ve güncelliğinin korunabilmesi amacıyla¹³²³ Mahkeme içtihatlarıyla negatif yükümlülükler ilave olarak iç bünyenin yeni dünyaya adaptasyonunu sağlayan rolünü ifade eden “pozitif yükümlülükler (positive obligations)”¹³²⁴ tasarlanmıştır.

Pozitif yükümlülük kavramına ilk yer veren içtihat, negatif yükümlülükte olduğu gibi Mahkeme’nin 1968 tarihli *Belçika Dil Davası* kararı olmuştur. 1.Ek Protokol’ün 2.maddesinde düzenlenen eğitim hakkı ihlal iddiasına ilişkin olarak verilen kararda, maddenin bir pozitif yükümlülük içerip içermediği tartışılmıştır:

1.Ek Protokol’ün 2.maddesi, negatif formülasyonuna rağmen “hak” terimini kullanır ve “eğitim hakkı”ndan bahseder. Aynı şekilde 1.Ek Protokol’ün Önsözünde, Taraf Devletlerin “hak ve özgürlüklerinin ortak güvenceye bağlanmasını sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri alma” yükümlülüğü belirtilir. Tüm bunlar söz konusu maddenin bünyesinde bir “hak” barındırdığını göstermektedir. Bir “hak” varsa, bu hak Sözleşme’nin 1.maddesi gereği, Taraf Devletlerin yargı yetkisindeki herkes için güvence altına alınmalıdır. Bu nedenle

¹³²¹ Sunay, 2013, s.54.

¹³²² Boyar, O. (2013). “Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki”. S. İnceoğlu (Ed.). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*. (içinde s.53-80). Ankara: Avrupa Konseyi, s.54.

¹³²³ Güler, T. S. (September- December 2017). “‘Positive Obligations’ Doctrine of the European Court of Human Rights: Is it Cogent or Obscure?”. *European Journal of Multidisciplinary Studies*. 2(6), s.364.

¹³²⁴ Kombe- Akandji, 2008, s.11.

maddenin negatif formülasyonundan hareketle söz konusu hakka saygı gösterilmesini sağlamak üzere Taraf Devletlerin pozitif yükümlülüğü bulunmadığı sonucu çıkarılmamalıdır... Bununla birlikte maddede bu pozitif yükümlülüğün kapsamına ilişkin bir hüküm yoktur. Özellikle de eğitim hakkına saygı gösterilmesi için eğitimin hangi dilde yapılacağı belirtilmiş değildir. Lafızdan da açıkça anlaşılacağı üzere, madde ebeveynlerin eğitimdeki dil tercihlerini değil, yalnızca dini ve felsefi inançlarına saygı duyulmasını güvence altına almıştır. “Dini” ve “felsefi” terimini, dilsel tercihleri de kapsayacak şekilde yorumlamak, onların olağan anlamlarını çarpıtmak anlamına gelecek ve Sözleşme’de yer almayan bir hususu onun kapsamına sokacaktır.¹³²⁵

İlk kez 1968 tarihli kararla kavramsallaştırarak literatüre girmiş olan “pozitif yükümlülük” temel dayanaklarını Sözleşme metninde bulmaktadır. Sözleşme’nin “insan haklarına saygı yükümlülüğü” başlıklı ilk maddesinde yer verilen “Yüksek Sözleşmeci Taraflar kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, bu Sözleşme’nin Birinci Bölümünde açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar (shall secure)” hükmü devletlerin bireylerin haklarına müdahale etmekten kaçınmalarını ifade eden negatif yükümlülüğü ile bu hakları korumak için adımlar atmaları veya doğrudan eyleme geçmelerini ifade eden pozitif yükümlülüğü olmak üzere “çift yükümlülüğe (double obligation)” işaret etmektedir.¹³²⁶ Sözleşme’den ayrı olarak okunması mümkün olmayan pozitif yükümlülük, pratik kaynaklı faktörlerin etkisiyle¹³²⁷ Mahkeme tarafından erken dönemlerden itibaren ortaya konulan binlerce içtihatla genişletilmiş, içi doldurulmuş ve netice itibarıyla pozitif yükümlülük doktrini¹³²⁸ oluşturulmuştur:

Klasik türden uluslararası antlaşmalardan farklı olarak Sözleşme, Taraf Devletler arasındaki karşılıklı antlaşmalardan daha fazlasını içerir. Önsöz’ün ifadesiyle, bir “toplu uygulama”dan yararlanan, karşılıklı, iki taraflı bir taahhütler ağıının ötesinde, nesnel yükümlülükler yaratır... Sözleşmeyi hazırlayanlar, 1.madde metnindeki “güvence almayı taahhüt ederler (undertake to secure)” yerine “güvence altına alır (shall secure)” kelimelerini koyarak, aynı zamanda Bölüm I’de belirtilen hak ve özgürlüklerin, doğrudan Akit Devletlerin yargı yetkisi içindeki herkesi güvence altına almaktadır... Sözleşme, yalnızca

¹³²⁵ Case “Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium” v. Belgium (Merits), 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, 23.07.1968, §3-6; Salihpaşaoğlu, 2020, s.69. Pozitif yükümlülük ile ilgili erken dönemde verilen önemli kararlar için: Airey v. Ireland, 6289/73, 09.10.1979, §32; Marckx v. Belgium, 6833/74, 13.06.1979, §31; Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, §239; X and Y v. The Netherlands, 8978/80, 26.03.1985, §23.

¹³²⁶ Dickson, B. (2010). “Positive Obligations and the European Court of Human Rights”. *NILQ*. 61(3), s.203. Güler, 2017, s.359.

¹³²⁷ Sunay, 2013, s.57.

¹³²⁸ Kaboğlu, pozitif yükümlülük doktrini “olumlu yükümlülükler (obligations positives) kuramı” olarak adlandırmaktadır. Kaboğlu, İ. Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*. (6.Baskı). Ankara: İmge, s.159 vd.

Sözleşmecî Devletlerin yüksek makamlarını, Sözleşme'nin içerdiği hak ve özgürlüklere kendi paylarına saygı göstermekle yükümlü kılmaz. Bununla birlikte 14.madde ve 1.maddenin İngilizce metninde (shall secure) gösterildiği gibi, Sözleşme ayrıca bu hak ve özgürlüklerden yararlanmayı güvence altına almak için, (Sözleşmecî Devletlerin) makamlarının alt düzeylerde herhangi bir ihlali önlemesi ve düzeltmesi gerektiği sonucunu da doğurmaktadır.¹³²⁹

Mahkeme geliştirdiği içtihatlarıyla, Sözleşme gereğince bir taahhüdün yerine getirilmesinin, kimi zaman devletin olumlu yükümlülükler altına girmesini gerekli kıldığını, bu durumda devletin edilgen davranmakla yetinemeyeceğini etkili önlemleri gerektiği gibi yerine getirmekle yükümlü olduğunu kabul etmiştir.¹³³⁰ *Andrew Clapham*'ın deyişiyle, pozitif yükümlülük doktrini ile birlikte bireyi Devlet önlemlerine karşı koruma fikrinin yerini, bireyi devlet önlemleri yoluyla koruma fikri almıştır.¹³³¹

Devletin negatif yükümlülüklerine ek olarak tasarlanan¹³³² “pozitif yükümlülük (positive obligation)” insan haklarının güvence altına alınması, etkin olarak kullanılması ve işlerliklerinin sağlanabilmesi için devletlerin birtakım tedbirler alması, gerekli adımları atması¹³³³, aktif olarak edimde bulunması, bu eylemlerin planlanması ve denetlenmesi¹³³⁴ yükümlülüğünü ifade etmektedir.¹³³⁵ Buna göre devletler, salt insan haklarına saygı duymak, müdahale etmemek, kullanılmasını engellemekle kalmayacak, pasif konumdan aktif konuma geçeceklerdir. Böylece devletler artık insan haklarının korunması, kullanılması, ifade edilen hak ve özgürlüklerden “yararlanılmasının sağlanması”¹³³⁶ için olumlu edimlerde bulunma, “gerekli”,

¹³²⁹ Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, §239; De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18.06.1971, §82; Swedish Engine Driver's Union v. Sweden, 5614/72, 06.02.1976, §50.

¹³³⁰ Kaboğlu, 2002, s.160, 161. Mahkeme içtihatlarıyla oluşturulan pozitif yükümlülük doktrini hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Mowbray, A. R. (2004). *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*. Oxford- Portland Oregon: Hart.

¹³³¹ Clapham, A. (1993). “The ‘Drittwirkung’ of the Convention”. Macdonald, R. S. J., Matscher, F., Petzold, H. (Ed.). *The European System for the Protection of Human Rights*. (in s.163-206). The European System for the Protection of Human Rights. Dordrecht- Boston- London: Martinus Nijhoff, s.190.

¹³³² Kombe- Akandji, 2008, s.10.

¹³³³ Harris, O'Boyle, Bates, Buckley, 2013, s.19.

¹³³⁴ Güler, 2017, s.362.

¹³³⁵ Sunay, 2013, s.54.

¹³³⁶ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.1.

“makul”, “uygun”, “etkili (effective)”, “erişilebilir (accessible)” tüm önlemleri¹³³⁷ alma sorumluluğu altına girmektedir.

Ulusal makamlar tarafından alınması gereken önlemler, pozitif yükümlülüğün “maddi (substantive)” ve “usuli (procedural)” boyutuyla yakından ilgilidir.¹³³⁸ Mahkeme kararına da yansıyan bu ayrımın altını çizen ölçüt, devletten beklenen eylemin esasında yatmaktadır.¹³³⁹ Güvence altına alınan hakların tam olarak kullanılabilmesi için polis müdahalesini düzenleyen uygun kurallar koymak, kötü muamele ve zorla çalıştırmayı yasaklama, cezaevlerinin gerektiği şekilde donatılması, transseksüellerin hukuki statüsünü resmen tanımak, Sözleşme kurallarını evlat edinme prosedürüne veya daha geniş şekilde aile hukukuna dâhil etmek, etkili politikalar geliştirmek ve uygulanmasını sağlamak gibi gerekli temel tedbirler “maddi/ esasi yükümlülükler (substantive obligations)”i oluştururken¹³⁴⁰; hakların daha iyi korunabilmesi için maddi yükümlülük gereği oluşturulan yasal ve idari çerçevenin doğru bir şekilde uygulanmasını ve hakka yönelik ihlallerin sonlandırılıp, sorumluların cezalandırılmasını sağlayacak yeterli adli veya diğer tepkilerin verilmesini, iç hukuk prosedürlerinin düzenlenmesini gerektiren ve nihayetinde hak ihlallerine karşı yeterli hukuk yollarını gerektiren yükümlülükler “usuli yükümlülükler (procedural obligations)”i ifade etmektedir.¹³⁴¹ Teoride genel olarak kolaylıkla birbirinden ayrılabilen maddi ve usuli yükümlülükler, pratikte bazı durumlarda iç içe geçerek

¹³³⁷ Fernandes de Oliveira v. Portugal, (Grand Chamber), 78103/14, 31.10.2019, §105-133; Roche v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 32555/96, 19.10.2005, §149; X and Y v. The Netherlands, 8978/80, 26.03.1985, §23; Gül v. Switzerland, 23218/94, 19.02.1996, §7. Platform “Arzte Für Das Leben” v. Austria, 10126/82, 21.06.1988, §34; Craxi v. Italy (No:2), 25337/94, 17.07.2003, §66; Çakıcı v. Turkey, (Grand Chamber), 23657/94, 08.07.1999, §86; Akdoğan v. Turkey, 46747/99, 18.10.2005, s.7; A.K. ve V.K. v. Turkey, 38418/97, 30.11.2004. Dölek and Others v. Turkey, 31149/09, 03.11.2011, §43; 05.06.2015, §117; Opuz v. Turkey, 33401/02, 09.06.2009, §128; O’Keeffe v. Ireland, (Grand Chamber), 35810/09, 28.01.2014, §144; Hamalainen v. Finland, (Grand Chamber), 37359/09, 16.07.2014, §62; Demir ve Baykara v. Turkey, 34503/97, 12.11.2008; Eweida and Others, v. United Kingdom, 48420/10, 5167/10, 36516/ 10, 15.07.2013, §60; Söderman v. Sweden, (Grand Chamber), 5786/08, 12.11.2013, §65; Bevacqua v. Bulgaria, 71127/01, 12.06.2008, §65, Sandra Jankovic v. Croatia, 38478/05, 05.03.2009, §45. Assanidze v. Georgia, (Grand Chamber), 71503/01, 08.04.2004, §198-202; C.A.S and C.S. v. Romania, 26692/05, 20.03.2012, §72, M.P. and Others v. Bulgaria, 22457/08, 15.11.2011, §109-110.

¹³³⁸ Salihpaşaoğlu, 2020, s.69.

¹³³⁹ Kombe- Akandji, 2008, s.16.

¹³⁴⁰ Kombe- Akandji, 2008, s.16.

¹³⁴¹ Kombe- Akandji, 2008, s.16; Yüzer Eltimur, D. (2019). *AIHS Kapsamında Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri*. İstanbul: On İki Levha, s.175. Dügmeçi, F.; Gürsel, E. (2019). “Kadına Karşı Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Hususunda Devletin Yükümlülükleri ve Sorumluluğu”. *DEÜHFD*. 21(2), s.843-873.

birbirini etkileyebilmektedir.¹³⁴² Mahkeme, değerlendirmelerinde çoğu zaman maddi yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda, ayrıca ulusal makamların bu hakkı ihlal ettiği ileri sürülen olaylar ile ilgili olarak etkili bir soruşturma yürütüp yürütmediklerini veya tahmin edilen mağdur(lar)a etkili iç hukuk yolu sağlayıp sağlamadığını da kontrol etmektedir.¹³⁴³ Bazı durumlarda ise tam tersi olarak usuli gerekliliklerin yerine getirilmesi ya da getirilmemesinin aynı zamanda esasa ilişkin ihlal iddiasının değerlendirilmesinde rol oynaması söz konusu olmaktadır.¹³⁴⁴

İçtihadi kökenli bir doktrin¹³⁴⁵ olarak pozitif yükümlülük, Mahkemenin yorum yöntemlerinden “dinamik ve gelişimci yorum anlayışı (dynamic and evolutive approach)”¹³⁴⁶nın etkisiyle zaman içerisinde gelişim ve değişim göstermiştir. Bugüne kadar binlerce kararda zikredilmesine rağmen, Mahkeme tarafından pozitif yükümlülük kavramına ilişkin henüz *efradını camii, ağıyarını mâni* bir tanım yapmamıştır. Nitekim Avrupa Konseyi de pozitif yükümlülüklerin, “Sözleşme haklarını korumak için Devlet yetkililerine aktif adımlar yüklediğini”¹³⁴⁷ belirtmiş ve Sözleşme metninden açıkça anlaşılır bir kavram olmadığını¹³⁴⁸ da ayrıca yinelemiştir. Mahkeme içtihatlarında ise pozitif yükümlülük kavramının tanımlanmasından çok, ne olmadığını ortaya konulması, ne olması gerektiğinin ifade edilmesi ve ne ifade ettiğine dair detaylara yer verilmesi tercih edilmiştir. Mahkemenin yıllardır içtihat geliştirdiği bir kavramın tanımlanmasına ilişkin özel bir çabaya girmemiş olması, Mahkemenin bilinçli olarak kavramın tanımlanmasından kaçındığı sonucunu doğurabilecektir. Mahkemenin yorum yöntemlerinden dinamik ve gelişimci yorum anlayışının bir gereği olarak, pozitif yükümlülük kavramına verilen anlam ve kavramın içeriği sürekli olarak değişim göstermektedir. Bu şekilde kapsamının daralması veya

¹³⁴² Salihpaşaoğlu, 2020, s.70.

¹³⁴³ Kombe- Akandji, 2008, s.16.

¹³⁴⁴ Tanış and Others v. Turkey, 65899/01, 02.08.2005, §158; Kurt v. Turkey, 24276/94, 25.05.1998, §130-134.

¹³⁴⁵ Er, C. (2004). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1.maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme’nin Uygulanması”. *TBB Dergisi*, 53, s.60; Metin, Y. (Güz 2010). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması İle İlgili Olarak Yüklediği Pozitif Yükümlülükler”. *Uluslararası İlişkiler*. 7(27rel), s.112. Popovic, D. (2011). *The Emergence of The European Human Rights Law*. Den Haag: Eleven International Publishing, s.229.

¹³⁴⁶ Gözübüyük, Gölçüklü, 2016, s.152.

¹³⁴⁷ Council of Europe. *Some Definitions*. (<https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/definitions>, Erişim Tarihi: 26.05.2021).

¹³⁴⁸ Council of Europe. *Some Definitions*. (<https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/definitions>, Erişim Tarihi: 26.05.2021).

genişlemesi, hâlihazırda içinde bulunulan şartlar bağlamında değerlendirildiğinde, Konsey'in amaçlarına daha fazla hizmet eder niteliktedir. Mahkeme pozitif yükümlülük kavramını tanımlamaya çalışarak, kavramı sınırlandırıp çerçevenin dışına çıkılmasına engel olmak yerine, toplumun değişen yapı ve özelliklerini göz önünde bulundurarak¹³⁴⁹ kavramı işlevsel hale getirmeyi tercih etmiştir. Sınırları çizilmeyen, kullanışlı bir pozitif yükümlülük doktrini ile insan haklarının aktif bir şekilde korunmasında devletlere yüklenen önceliklerin¹³⁵⁰ gerçekleştirilmesi sağlanmış ve devletler bizzat sistemin içine dahil edilmiştir. Böylece “Birleşik Avrupa asgari standartları (a Pan European minimum standards)”nın oluşturulmasına hizmet eden pozitif yükümlülük doktrini¹³⁵¹ aracılığıyla devletler Konsey'in ortak değerleri ve ortak mirası etrafında birleştirilmiş, benzeştirilmiştir.

3.3.4.1.1.3. Bireylerin sisteme dâhil edilmesi: sözleşme'nin yatay etkisi

İnsan haklarına saygı yükümlülüğünün bir gereği olarak uzun yıllar boyunca devlet, hak ve özgürlüklerin birincil yükümlüsü olarak kabul edilmiştir.¹³⁵² Bu kabule devlet ile birey arasındaki ilişkiden ötürü “dikey etki teorisi (vertical effect)” adı verilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'da bireylerin haklarını kamusal otoritelerin dikey müdahalelerinin yanında, özel kişilerin yatay müdahalelerine karşı da koruyan bir yaklaşım ortaya çıkmıştır.¹³⁵³ Dikey etkinin yanına konumlandırılan “Drittwirkung” olarak da adlandırılan¹³⁵⁴ “yatay etki (Horizontal Effect of the Convention/ Drittwirkung/ Third Party Affect)” Sözleşme ve Protokollerde yer alan insan haklarına ilişkin hükümlerin “özel alanda (private sphere)”¹³⁵⁵, başka bir ifadeyle bireysel ilişkilerde de uygulanmasını ifade etmektedir.¹³⁵⁶

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan acı tecrübelerin etkisiyle gelişen insan hakları teorisinde insan haklarını sağlama ve korumanın tek yükümlüsü olarak devletler kabul

¹³⁴⁹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.153.

¹³⁵⁰ Dimitris, X. (2009). *Taking the State's Positive Obligations Seriously*. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Durham- School of Law, s.3

¹³⁵¹ Dimitris, 2009, s.6.

¹³⁵² Dönmezkuş, D. (2021). *Temel Hakların Yatay Etkisi ve İfade Özgürlüğü*. İstanbul: On İki Levha, s.9.

¹³⁵³ Salihpaşaoğlu, 2020, s.72; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Boyar, O. (2019). *Anayasa ve Özel Hukuk*. İstanbul: On İki Levha, s.18-51.

¹³⁵⁴ Engle, E. (2009). “Third Part Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)”. *Hanse Law Review*, 5(2), s.165-173. Clapham, A. (2006). *Human Rights Obligations of Non- State Actors*. New York: Oxford University Press, s.352.

¹³⁵⁵ Clapham, A. (1998). *Human Rights in Private Sphere*. Oxford: Clarendon.

¹³⁵⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.72.

edilirken, zamanla değişen, gelişen, iç içe geçen ilişkiler ağında “devlet dışı aktörler”in de insan haklarını ihlal edebileceği anlayışı gelişmiştir.¹³⁵⁷ Değişen bu algının özünde, esas olarak insan haklarının temel misyonu yatmaktadır.¹³⁵⁸ Bireylerin, diğer bireylerle olan ilişkilerinde de insanca ve hakça muamele görebilmelerini güvence altına alan insan hakları, sadece devletten değil, bireylerden de belli şekilde ya da tarzda eylem talep edebilecektir.¹³⁵⁹ “Üçüncü tarafın etkisi”ni ifade eden bu yöndeki sorumluluk anlayışı çerçevesinde, devlet dışındaki kişilerin ya da özel aktörlerin davranışları nedeniyle, devletin sorumluluğunun nereye kadar uzanabileceği konusunda yoğun tartışmalar yürütülmüştür.¹³⁶⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de bu tartışmaların işlevselliğinden faydalanarak, yatay etki kavramını Avrupa insan hakları hukukuna entegre etmiştir¹³⁶¹:

Mahkeme,..., esas olarak bireyi kamu makamlarının keyfi müdahalelerine karşı koruyarak olmakla birlikte,... yalnızca Devlet’i müdahaleden kaçınmaya zorlamakla kalmadığını hatırlatır: bu öncelikle negatif bir taahhüde ek olarak özel hayata veya aile hayatına saygı gösterilmesinin doğasında var olan pozitif yükümlülükler olabilir. Bu yükümlülükler, bireylerin kendi aralarındaki ilişkiler alanında dahi özel hayata saygıyı güvence altına almak için tasarlanmış tedbirleri içerebilir.¹³⁶²

Mahkeme, Sözleşme’nin zamana meydan okuyan bir metin olduğu düşüncesine dayanan “yaşayan belge doktrini (the living instrument doctrine)”¹³⁶³ni esas alarak¹³⁶⁴ Taraf Devletlerin kendi yargı yetkisinde bulunan kişileri koruma görevinden doğan pozitif yükümlülük doktrinini bireyler arasındaki özel ilişkileri kapsayacak şekilde genişletmiştir. Yatay etki doktrininin Mahkeme içtihatlarıyla birlikte Avrupa insan hakları hukukunun içine yerleştirilmesiyle insan hakları kurallarının bireyler arası ilişkilerde de geçerli olması kabul edilerek “yatay ihlaller”den devletin sorumlu olacağı kabul edilmiştir.¹³⁶⁵

¹³⁵⁷ Sunay, 2013, s.96.

¹³⁵⁸ Sunay, 2013, s.94.

¹³⁵⁹ Sunay, 2013, s.94.

¹³⁶⁰ Sunay, 2013, s.97.

¹³⁶¹ Wator- Florcza, M. (2017). “The Role of The European Court of Human Rights in Promoting Horizontal Positive Obligations of The State”. *ICLR*. 17(2), s.40.

¹³⁶² X and Y v. The Netherlands, 8978/80, 26.03.1983, §23.

¹³⁶³ Mahkemenin yorum ilkelerinden biri olan yaşayan belge doktrini; yaşayan bir belge olarak kabul edilen Sözleşme ve Protokollerin günün şartları dikkate alınarak yorumlanmasını gerektirmektedir. Yaşayan belge doktrini hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Salihpaşaoğlu, 2020, s.149-153.

¹³⁶⁴ Engle, 2009, s.169.

¹³⁶⁵ Sunay, R. (2015). “İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu”. *GÜHFD*. 23(1), s.12.

Yatay ihlalleri ve ilişkileri yoğun bir şekilde gündeme getiren yeni dünya düzenine giden süreçte¹³⁶⁶ devletler, insan haklarını koruma ve sağlama noktasındaki yükümlülüklerini yerine getirirken, artık bireyler arası ihlalleri de önlemekle yükümlü kılınmıştır. Bu öyle bir yükümlülük getirmektedir ki; devletler sadece kendi eylemleri ya da eylemsizliğinden değil, aynı zamanda yetki alanı dâhilindeki bireylerin eylemlerinden ve bu eylemlerin neden olduğu ihlallerden de tamamıyla sorumlu tutulmuştur. Böylece devletlerin sorumluluk alanı genişletilerek, devletlere bireyler arası ilişkilerde de önemli bir misyon yüklenmiştir. Yatay etki ile ortak değerleri topluma empoze ederek bireyler arası standartları oluşturma ve dolayısıyla toplumun uyumlaşmasını sağlama misyonunu üstlenen devletler, kapsayıcı bir insan hakları anlayışının sağlanması ve gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir araç haline getirilmiştir.

Yatay etki, Sözleşmede açıkça ifade edilmemiştir. Sözleşmenin ilk maddesiyle devlete yüklenen, kendi yetki alanı içerisindeki herkesin, Sözleşme ve Prokollerde ifade edilen hak ve özgürlüklerden "yararlandırılmasını sağlama" yükümlülüğü, her ne kadar pozitif yükümlülüğe işaret ediyor olsa da, doğrudan bireyler arası ilişkilere uygulanabilir görülmemektedir. Buna rağmen, insan haklarına saygı yükümlülüğünden hareketle Mahkeme'nin içtihatlarıyla geliştirilen pozitif yükümlülük doktrini, Sözleşmede yer alan hakların yatay etki yaratarak özel kişiler arasındaki ilişkilere de uygulanması için sağlam bir araç oluşturmıştır.¹³⁶⁷

Bununla beraber, Sözleşmede yer alan pek çok hükmün lafzı ve ruhunun, kavramsallaştırılmamış olsa da insan haklarının bireyler arası ilişkilere uygulanabileceği¹³⁶⁸ ve bireyler arası ilişkiler sebebiyle devlete sorumluluk yüklenebileceği sinyalleri verdiği görülmektedir. "Etkili başvuru hakkı"nı düzenleyen 13.madde hükmü, söz konusu "ihlal resmi bir hizmetin ifası için davranan kişiler tarafından gerçekleştirilmiş olsa dahi" devletin sorumlu tutulabileceğini düzenleyerek, ihlalin özel aktörler tarafından da işlenebileceğini belirtmiştir.¹³⁶⁹ Benzer bir durum, "Hakkın kötüye kullanma yasağı"nı düzenleyen "Sözleşme'deki hiçbir hüküm, bir devlete, bir topluluğa veya bir kişiye, ...bir etkinliğe girişme veya eylemde bulunma

¹³⁶⁶ Sunay, 2015, s.20 vd.

¹³⁶⁷ Spielman, D. (2007). "Chapter 14: The European Convention on Human Rights". Oliver, D.; Fedtke, J. (Ed.). *Human Rights and The Private Sphere: A Comparative Study*. (in s.427-464). London& New York: Routledge- Cavendish, s.428.

¹³⁶⁸ Sunay, 2015, s.12.

¹³⁶⁹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.73.

hakkı verdiği biçimde yorumlanamaz” hükmüne için de geçerlidir.¹³⁷⁰ Son olarak 8, 9, 10 ve 11.maddelerdeki sınırlama nedenleri içerisinde yer verilen “başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması” ibaresi, özel kişilerden kaynaklanan müdahalelerin de Sözleşme kapsamında değerlendirildiğini ifade etmesi bakımından önemlidir.¹³⁷¹

Yatay etki, başlı başına Sözleşme ve Protokollerle korunan hak ve özgürlüklerin bireyler arasındaki ilişkilerde ihlal edilmesi sebebiyle Devletin sorumluluğunu gerektirmeyecektir. Bireyler arası ihlallerden sorumlu tutulabilmesi için devletin, bireyin davranışını görme noktasında başarısız olması veya bunu tolere etmesinden kaynaklanmış olması gerekmektedir.¹³⁷² Başka bir deyişle, bu davranış devletin hukuken veya maddi olarak bireylerin haklarının ihlal edilmesini önleyememesinden ya da devletin failleri cezalandırılmasını sağlayamamış olmasından dolayı, devletin sorumluluğunu doğuracaktır.¹³⁷³ Bu bağlamda devlet ihlalleri önlemek için özel ilişkiler alanında insan haklarını sağlayacak ve haksızlıkları giderecek nitelikte¹³⁷⁴, işlevsel, pratik ve etkili bir şekilde uygulama, gerekli, makul, uygun tüm önlemleri alma veya kendi görevlileri, temsilcileri ya da eylemleri tarafından meydana getirilen ihlalleri etkili bir şekilde soruşturarak gerekli yaptırımları uygulama görevi ile bağlanmıştır¹³⁷⁵:

Sözleşme yalnızca Sözleşmecî Devletleri Sözleşmenin somutlaştığı hak ve özgürlüklerine saygı göstermekle yükümlü kılınmıştır; ayrıca sonuç olarak, bu hak ve özgürlüklerin kullanımının güvence altına alınması için bu makamların herhangi bir ihlali ilk aşamada engellemesi veya bunlara karşı hukuk yolu oluşturması gerekmektedir. Devletin yüksek makamları altlarından Sözleşmenin yerine getirilmesini isteme görevine sahiptirler. Ve bu konuda bunu güvenceye alamama ehliyetsizliğinin arkasına sığınamazlar.¹³⁷⁶

¹³⁷⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.73.

¹³⁷¹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.73.

¹³⁷² Kombe- Akandji, 2008, s.13, 14.

¹³⁷³ Kombe- Akandji, 2008, s.13, 14.

¹³⁷⁴ Sunay, 2013, s.99.

¹³⁷⁵ Kombe- Akandji, 2008, s.15.

¹³⁷⁶ Assanidze v. Georgia, (Grand Chamber), 71503/01, 08.04.2004, §146 vd. Türkçe çeviri için bkz.: Kombe- Akandji, 2008, s.16. Benzer kararlar için ayrıca bkz.: Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, §239; Cyprus v. Turkey, (Grand Chamber), 25781/94, 10.05.2001, §81; Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia, (Grand Chamber), 48787/99, 08.07.2004, §318; Solomou and Ithers v. Turkey, 36832/97, 24.06.2008, §46; Mutu and Pechstein v. Switzerland, 40575/10, 67474/10, 02.10.2018, §64; Fuentes Bobo v. Spain, 39293/98, 29.02.2000; Özgür Gündem v. Turkey, 23144/93, 16.03.2000, §41-43; Verein gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland, (Grand Chamber), 32772/02, 30.06.2009, §78-82; Platform “Ärzte Für Das Leben” v. Austria, 10126/82, 21.06.1988, §25-34.

Başlangıçta insan haklarına saygı yükümlülüğü olarak devlete yüklenen pay, zamanla Mahkeme içtihatlarıyla geliştirerek pozitif yükümlülük ve yatay etki olarak kavramsallaştırılmıştır. Bir yandan Sözleşme ve Protokollerle güvence altına alınan hakların sözde kalmamasını ve fiiliyatta da etkili bir biçimde kullanılmasını amaçlayan bu içtihatlar, diğer yandan devletlerin ülkesel yetki kullanımlarına önemli sınırlamalar getirerek¹³⁷⁷, devletleri ve bireyleri etkisi altına almıştır. Ortak Avrupa kamu düzeninin sağlanması, Birleşik Avrupa ülküsünün, Avrupa Bütünleşmesi idealinin gerçekleştirilmesi, Sözleşmenin kapsadığı değerlerin korunması¹³⁷⁸ amacıyla devletleri ve bireyleri tek bir odak etrafında toplayan bu sistem, insan haklarını kendi kutsalı olarak inşa etmiştir. Kutsalını dokunulmaz kılma gayesiyle hareket eden sistem, taraf devletlere yüklenen yükümlülükleri genişletmiş, arttırmış, daha sonra ise bireylere dahi müdahil olarak yukarıdan aşağıya devasa bir ilişkiler ağı kurmuştur. Böylece Konsey'in ayrı ve özel bir çabası olmaksızın bu ilişkiler ağı içerisinde kendisine yer edinmek isteyen devletler, sözleşmeye taraf olarak verdiği taahhütler ve üstlendikleri yükümlülükler aracılığıyla kendi kendilerine, insan hakları odağında birleşip, benzeşerek sisteme uyumlu hale gelmişlerdir.

3.3.4.2. İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesinde AİHM'in rolü ve etkisi

3.3.4.2.1. Ortak Avrupa standardının geliştirilmesinde AİHM'in kullandığı yorum yöntemleri

Sözleşme ve ek Protokoller ile tanınan ve güvence altına alınan hak ve hürriyetlerin korunması, taraf devletlerin sözleşmeden kaynaklanan insan haklarına saygı yükümlülüklerinin denetlenmesi amacıyla, AİHS kapsamında diğer insan hakları sözleşmelerinden farklılaşan etkin bir denetleme mekanizması oluşturulmuştur. Sözleşme ile öngörülen Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Divanının ardından, 1998 tarihli Sözleşmeye Ek 11 No.lu Protokol ile benzersiz bir denetleme organı olarak AİHM kurulmuştur. Doğrudan Sözleşmeye eklenilen 11. Protokol ile Mahkeme'ye, herhangi bir taraf devletin diğer taraf devlete isnat

¹³⁷⁷ Şenol, C. (2012). "AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi". *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1, s.282.

¹³⁷⁸ Klein, E. (2014). "Chapter 5. Germany". Gerards, J.; Fleuren, J. (Ed.). *Implementation of the European Convention on Human Rights and of the Judgments of the ECtHR in National Case-Law*. (in s.185-216). Cambridge: Intersentia, s.208.

edilebileceğine kanaat getirdiği ihlal iddialarını inceleme (devlet başvuruları) ve taraf devlet tarafından yapılan hak ihlali sebebiyle zarar gördüğü iddiasında bulunan herhangi bir gerçek kişi, hükümet dışı kuruluş veya insan topluluğunun iddiasını (bireysel başvuru) inceleme yetkisi verilmiştir. Taraf Devletler, salt sözleşmeye taraf olmalarından dolayı bireysel başvuru hakkını kabul etmiş ve “bu hakkın etkin şekilde kullanılmasına hiçbir suretle engel olmamayı taahhüt etmişlerdir.”¹³⁷⁹

Sözleşme ve Protokollerde ifade edilen hakların ihlali iddiasıyla Taraf Devletler aleyhine yapılan başvuruları büyük bir titizlikle incelemekle görevlendirilen Mahkeme, değerlendirmelerini yaparken büyük oranda 1969 tarihinde imzalanarak 1980 itibarıyla yürürlüğe giren “Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (Vienna Convention on the Law of Treaties)”¹³⁸⁰’nin “Antlaşmaların Yorumu (Interpretation of Treaties)” başlığını taşıyan 3.bölümünü esas almıştır.¹³⁸¹ Sözleşmenin hukuk yaratan bir sözleşme olduğunu özellikle vurgulayan Mahkeme, taraf devletlerce üstlenilen yükümlülükleri kısıtlayacak bir yorumun değil, mümkün olduğunca Sözleşmenin hedefinin gerçekleştirilmesi ve amacına erişilmesine en elverişli yorumun tespit edilmesi için¹³⁸² uğraş vermiştir. Bu noktada Mahkeme, Sözleşmeyi yorumlayarak kendisine yüklenen sistemi tasarlama görevinin¹³⁸³ ve Sözleşmenin konu, amaç ve niteliğinin bir sonucu olarak¹³⁸⁴ kendisine has yeni ilkeler geliştirmiştir.¹³⁸⁵

Geliştirdiği işlevsel yorum ilkelerinden ilki “yaşayan belge doktrini (the living instrument doctrine)”ni oluşturan “evrimsel ve ileri götürücü yorum anlayışı (evolutive and progressive approach)” olarak da adlandırılan¹³⁸⁶ “dinamik ve gelişimci yorum anlayışı (dynamic and evolutive approach)”dır. Mahkeme içtihatlarına sıkıca bağlı olan (firmly rooted in the Court’s case-law)¹³⁸⁷ bu ilkeye göre, yaşayan bir belge olan Sözleşme ve Protokollerin, “toplumsal değişimleri yansıtacak”¹³⁸⁸ şekilde “günün

¹³⁷⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.34.

¹³⁸⁰ Vienna Convention on the Law of Treaties. 1969. (https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

¹³⁸¹ Greer, S. (2000). *The Margin of Appreciation: Interpretation and Discretion under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe, s.14 vd.

¹³⁸² Wemhoff v. The Federal Republic of Germany, 2122/64, 02.07.1964.

¹³⁸³ Council of Europe. (2020). *The European Convention on Human Rights: A Living Instrument*. Strasbourg: European Court of Human Rights, s.4.

¹³⁸⁴ Gözübüyük, Gölcüklü, 2016, s.149.

¹³⁸⁵ Salihpaşaoğlu, 2020, s.141.

¹³⁸⁶ Gözübüyük, Gölcüklü, 2016, s.152.

¹³⁸⁷ Mamatkulov and Askarov v. Turkey, (Grand Chamber), 46827/99, 46951/99, 06.02.2003, §94.

¹³⁸⁸ Cossey v. The United Kingdom. “Dissenting Opinion of Judge Martens”, 10843/84, 27.09.1990.

şartları dikkate alınarak”¹³⁸⁹ yorumlanması gerekmektedir.¹³⁹⁰ Mahkemenin, Sözleşme’nin “özel niteliği”, “amaç ve konusu”, “günümüz toplumunun değer hükümleri” ve “ihtiyaçları”, “her alanda saptanan değişim” ve “gelişmeleri”, kısaca günümüz “koşullarını” göz önünde tutarak yaptığı bu yorum metodu “evrimsel (evolutive)” ve “ileri götürücü (progressive)” yorumu ifade etmektedir.¹³⁹¹

Sözleşmeye güç vererek, onu “son derece modern kılan (extremely modern)”, “modası geçmiş kavramların (outmoded concepts)”¹³⁹² terk edilmesini sağlayan şey, Mahkemenin Sözleşme’yi günümüzün koşulları ışığında “dinamik (dynamically)” olarak yorumlamasıdır.¹³⁹³ Mahkeme bu yorum yöntemine ilk olarak 1978 tarihli *Tyrer/Birleşik Krallık* kararıyla başvurmuştur. Mahkeme, Man Adası’nda bir çocuğun gerçekleştirmiş olduğu bir eylemi nedeniyle, ilgili mevzuata uygun olarak değnek cezasına çarptırılmasının, Sözleşme’nin “işkence yasağı” başlıklı 3.maddesi ile yasaklanan muamele veya ceza niteliğinde olup olmadığını tespit ederken şu ifadeleri kullanmıştır¹³⁹⁴:

Mahkeme ayrıca, Komisyonun haklı olarak vurguladığı gibi, Sözleşme’nin günün koşulları dikkate alınarak yorumlanması gereken yaşayan bir belge olduğunu hatırlamalıdır. Mahkeme, Avrupa Konseyine üye Devletlerin bu alandaki ceza politikasındaki gelişmelerden ve yaygın olarak kabul edilen standartlardan etkilenebilir.¹³⁹⁵

2016 tarihli *Mursic/Hırvatistan* kararında Mahkeme, *Tyrer/Birleşik Krallık* kararına atıfla, yeni ufuklar açan *Tyrer* davasında Mahkemenin ilk kez yorumunda gelişen ulusal ve uluslararası hukuk normlarını dikkate almak zorunda olan “yaşayan bir araç olarak Sözleşme”nin ana motifini kullandığını ve böylece 21.yüzyılın

¹³⁸⁹ Inze v. Austria, 8695/79, 28.10.1987, §41; Soering v. The United Kingdom, 14038/88, 07.07.1989, §102; Sigurdur A. Sigurjons v. Iceland, 16130/90, 30.06.1993, §35; Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), (Grand Chamber), 15318/89, 23.03.1995, §71; Matthews v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24833/94, 18.02.1999, §39; Selmouni v. France, (Grand Chamber), 25803/94, 28.07.1999, §101; V. v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24888/94, 16.12.1999, §101; Mazuke v. France, 34406/97, 01.02.2000, §30; Dikme v. Turkey, 20869/92, 11.07.2000, §92; Ferrazzini v. Italy, (Grand Chamber), 44759/98, 12.07.2001, §26; Frette v. France, 36515/97, 26.02.2002, §34; L. and V. v. Austria, 39392/98, 09.01.2003, §47; Enhorn v. Sweden, 56529/00, 25.01.2005, §6; Leyla Şahin v. Turkey, (Grand Chamber), 44774/98, 10.11.2005, §136.

¹³⁹⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.150.

¹³⁹¹ Gözübüyük, Gölcüklü, 2016, s.152.

¹³⁹² Greer, 2000, s.19.

¹³⁹³ Council of Europe. (2020). *The European Convention on Human Rights: A Living Instrument*. Strasbourg: European Court of Human Rights, s.7.

¹³⁹⁴ Salihpaşaoğlu, 2020, s.150.

¹³⁹⁵ Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72, 25.04.1978, §31.

başlarından beri Amerikan ve Kanada anayasa hukukuna yerleşmiş olan bu yorumlama tekniğinin Avrupa insan hakları hukukuna girdiğini ifade etmiştir.¹³⁹⁶ İlgili kararda Mahkemenin varlığının en başından itibaren Sözleşmenin evrimsel yorumunun Avrupa Konseyine üye Devletlerin “büyük çoğunluğu”nun iç hukuk çerçevesinin dikkate alınarak metnin rızayla okunması ihtiyacıyla ve nihayetinde Önsözde atıfta bulunulan siyasi gelenekler, idealler, özgürlükler ve hukukun üstünlüğü ortak mirası ile yakından bağlantılı olduğu ifade edilmiştir.¹³⁹⁷ İçtihatlarla ifade edilen bu bağlantı, sözleşmecî devletlerin ulusal hukuk ve uygulamaları, diğer uluslararası belgeler ve AİHM’in kendi içtihadı temelinde ortak bir Avrupa standardı arayışıyla yakından ilgili görülmektedir.¹³⁹⁸

Mahkeme tarafından yaşayan belge doktrini bağlamında yapılan yorumların yalnızca Sözleşmeye veya insan haklarının korunmasına yönelik diğer sözleşme ve antlaşmalara bağlı olarak yapılmadığını, bu bağlamın ötesine ulaşıldığını ifade etmiştir. Mahkemeye göre, bu metot uluslararası hukukun diğer pek çok alanı ve hatta genel olarak hukuk açısından ulusal ve uluslararası yargı uygulamasının bir parçası haline gelmiştir.¹³⁹⁹ Yargılamanın bir parçası haline gelen yaşayan belge doktrininin önemi *Magyar Helsinki Bizottsag/Macaristan* davasında şu şekilde ortaya konulmuştur:

Genel terimler içeren Sözleşmenin ya da Antlaşmanın evrimsel yorumu, tarafların niyetinden sapmayı işaret etmekten çok, ilke olarak, Sözleşmecî Devletlerin varsayılan niyetini yansıtır olarak görülmelidir. Bir yanda böyle bir Sözleşmeyi hazırlayanlar tarafından kullanılan terimlerin doğası ve kapsamı, diğer yanda belirsiz süresi, aksi belirtilmedikçe, tarafların sözleşmenin yorumlanmasını istediklerini düşünmemize yol açar. Bu çağdaş gelişmeleri yansıtan bir üsluptur. Bu yorumlama yöntemi, bir sözleşme metninin, sözleşmenin resmi olarak değiştirilmesine gerek kalmadan sürekli olarak “günümüz koşullarına” uyarlanmasına izin verir. Evrimsel yorum, sözleşmenin kalıcılığını sağlamayı amaçlamaktadır. “Yaşayan enstrüman” doktrini, Sözleşme’nin hayatta kalması için olmazsa olmaz (sine qua non) koşuldur.¹⁴⁰⁰

Yaşayan belge doktriniyi geliştiren ve içtihatlarında sıklıkla kullanan Mahkeme tarafından, henüz doktrininin tanımlanmamış, ne zaman ne nasıl

¹³⁹⁶ Mursic v. Croatia, (Grand Chamber), 7334/13, 20.10.2016, §11.

¹³⁹⁷ Mursic v. Croatia, (Grand Chamber), 7334/13, 20.10.2016, §12.

¹³⁹⁸ Bal, A. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa Konsensüsüne Başvurması”. *DEÜHFD*. 21(1), s.36.

¹³⁹⁹ Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary, (Grand Chamber), 18030/11, 08.11.2016, §4.

¹⁴⁰⁰ Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary, (Grand Chamber), 18030/11, 08.11.2016, §6.

kullanılacağını açıklanmamış ve teorik olarak gerekçelendirmemiş olması, Mahkeme yargıçlarından *Gerald Fitzmaurice* tarafından eleştirilmiştir.¹⁴⁰¹ Bu eleştirilere rağmen, Mahkeme ilgili doktrinin detaylarını, gerekçelerini, sebeplerini, sınırlarını açıklayarak, kendisini ve içtihatlarını bağlamak yerine; herhangi bir sınır çizmeksizin ve çerçevesini belirlemeksizin uygulamaya devam ederek, yaşayan belge doktrininin işlevselliğinden faydalanmayı tercih etmiştir.

Mahkeme, yaşayan belge doktrininin Sözleşme'nin “kendine has özellikleri (special features)”, “amaçları”¹⁴⁰² ışığında veya “demokratik Devletlerde hali hazırda hüküm süren kavramlar ışığında (in the light of the notions currently prevailing in democratic States)” ve “bugün demokratik devletlerde hüküm süren fikirler (the ideas prevailing in democratic States today)”¹⁴⁰³ doğrultusunda, “etkililik ilkesine uygun olarak (in accordance with the principle of effectiveness)”¹⁴⁰⁴ okunması gereken bir belge olduğu anlayışına dayandırmaktadır.¹⁴⁰⁵ Sözleşmenin insan haklarını, hukukun üstünlüğünü teşvik etmek ve pekiştirme amaçlarını takip ettiği sürece Sözleşme'nin ufkunu genişleten¹⁴⁰⁶ evrimci ve gelişimci yorumlama ilkesi ile birlikte Mahkeme, Sözleşme'nin demokratik toplumların değişen koşullara uyarlanmasına ve böylece Sözleşme'nin “yaşayan bir araç” haline getirilmesine imkan tanımaktadır.

Diğer yandan yaşayan belge doktrininin Mahkeme'yi “zor bir ikilem (a difficult dilemma)” ile karşı karşıya bıraktığı da iddia edilmiştir. *Kroon ve diğerleri/Hollanda* davasında ayrı görüş sahibi Yargıç *Morenilla*, bu ikilemin Mahkemenin devletin eylemlerinin bağımsız incelemesi konusundaki sorumluluğundan vazgeçmemekle birlikte demokratik toplumlarda önemli değişiklikleri yasalaştırma konusunda temel sorumluluğa sahip olan seçilmiş, temsili organlar tarafından alınan politika kararlarını geçersiz kılarak yorumlamanın kendisine verilen yargısal rolü aşma riskine karşı korumaktan kaynaklandığını ifade

¹⁴⁰¹ *Tyrer v. The United Kingdom*, “Separate Opinion of Judge Sir Gerald Fitzmaurice”, 5856/72, 25.04.1978; Salihpaşaoğlu, 2020, s.150,151.

¹⁴⁰² *Sergey Zolotukhin v. Russia*, 14939/03, 10.02.2009, §80.

¹⁴⁰³ *Kress v. France*, (Grand Chamber), 39594/98, 07.06.2001, §70; *S.A. Dangeville v. France*, 36677/97, 16.04.2002, §47; *Rantsev v. Cyprus and Russia*, 25965/04, 07.01.2010, §277; *Stummer v. Austria*, (Grand Chamber), 37452/02, 07.07.2011, §118.

¹⁴⁰⁴ *Sergey Zolotukhin v. Russia*, 14939/03, 10.02.2009, §80; *Hirsi Jamaa and Others v. Italy*, (Grand Chamber), 27765/09, 23.02.2012, §175.

¹⁴⁰⁵ *Van Der Mussele v. Belgium*, 8919/80, 23.11.1983, §32.

¹⁴⁰⁶ *Witold Litwa v. Poland*, 26629/95, 04.04.2000, “Concurring Opinion of Judge Bonello”. *Pretty v. The United Kingdom*, 2346/02, 29.04.2002, §54.

etmiştir.¹⁴⁰⁷ Mahkeme, Avrupa Konseyi'nin Sözleşmecî Devletlerin mevzuatlarını uyumlu hale getirme yönündeki hedefi ve ortak Avrupa Konsensüsü doğrultusunda üye devletler arasında oluşturulan standartların birbirlerine yakınlaşmasını sağlamak amacıyla geliştirdiği içtihatlarla bu ikilemi aşmaktadır.¹⁴⁰⁸ Avrupalı ortak değerlerin hâkim kılınması ve bu doğrultuda insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması konusunda giderek artan yüksek standartların sağlanması için¹⁴⁰⁹ yeri geldiğinde Sözleşmeyi daha esnek yorumlayan Mahkeme, genel olarak Avrupa Konseyi üyesi devletler arasındaki mutabakat ve fikir birliğini ve Sözleşme sisteminin temelini oluşturan kolektif yaklaşımın getirdiği ortak zemini ifade eden¹⁴¹⁰ ancak Mahkeme tarafından tam olarak tanımlanmayan ya da bilinçli veya bilinçsiz olarak tanımlanmaktan kaçınılan¹⁴¹¹, sonuç üzerindeki etkisine dair bir açıklamada

¹⁴⁰⁷ Kroon and Others v. The Netherlands. “Dissenting Opinion of Judge Morenilla”.18535/91, 27.10.1994.

¹⁴⁰⁸ Kroon and Others v. The Netherlands. “Dissenting Opinion of Judge Morenilla”.18535/91, 27.10.1994. T. v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24724/94, 16.12.1994, §70; Shalk and Kope v. Austria, (Grand Chamber), 30141/04, 24.06.2010, §46.

¹⁴⁰⁹ Öcalan v. Turkey, (Grand Chamber), 46221/99, 12.03.2003, §193; Riad and İdiab v. Belgium, 29787/03, 29810/03, 24.01.2008, §97; Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium, 13178/03, 12.10.2006, §48; Saadi v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 13229/03, 29.01.2008, §55; Demir and Baykara v. Turkey, (Grand Chamber), 34503/97, 12.11.2008, §146

¹⁴¹⁰ Esen, E. (2019). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, s. 62.

¹⁴¹¹ Tutarlı bir şekilde uygulandığı sürece Avrupa konsensüsü, Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasında “genel bir anlaşma” niteliğinde anlaşılabilir görülmekte ve Mahkeme'nin meşruiyetine katkı sunma potansiyeline sahip olmakla birlikte; belli çekinceleri de beraberinde getirmektedir: “Mahkeme içtihatlarında Sözleşme'nin yaşayan bir belge niteliği işaret edilmekte, bunun gereği olarak da Mahkeme günün koşulları ışığında dinamik yorum aracılığıyla ortak bir insan hakları anlayışı geliştirmektedir. Bu yüzden Mahkeme'nin konsensüs arayışına girmesi her ne kadar söz konusu denetimi kolaylaştırmaya yarayan bir yargısal araç; bunun yanı sıra taraf devletler karşısında Mahkeme'nin meşruiyetini sağlamlaştıran bir argüman olsa da Avrupa konsensüsü Sözleşmeye taraf devletlerin egemenlik endişelerini gidermek adına kullanılmamalıdır. Taraf devletlerin egemenlik yetkisi ile Sözleşmeden doğan yükümlülükleri arasında denge kurmakla yükümlü olan Mahkeme her davada ilgili konuya ilişkin, konsensüsün varlığını veya yokluğunu ya da oluşmakta olduğunu; hukuki kaynaklar, uluslararası örgütlerin raporları, Avrupa Konseyi organlarının faaliyetleri çerçevesinde ortaya koymalıdır. Nitekim konsensüs üzerine Mahkeme yargıçlarının da vurguladığı üzere, bir konu üzerinde konsensüsün yokluğu, Sözleşme'nin dinamik yorumuna engel olmamalı; Avrupa Konseyi'ne üye devletler arasında konsensüsün varlığı Sözleşme güvencelerini zayıflatmak için uygulanmamalıdır.” Esen, 2019, s. 62.

bulunulmayan Avrupa Konsensüsü¹⁴¹² söz konusu olduğu durumlarda¹⁴¹³ ise oldukça kısıtlı yorumlarda bulunarak yaşayan belge doktrinini işlevsel bir metot olarak kullanmaktadır.¹⁴¹⁴

Mahkemenin dinamik ve evrimci yorum yaklaşımının bir sonucu olarak, bir başka işlevsel yorum metodu olan “özerk/otonom kavramlar doktrini (autonomous concepts doctrine)” meydana getirilmiştir.¹⁴¹⁵ Sözleşme sisteminin anahtar terimlerinden biri olan otonom kavramlar doktrinine¹⁴¹⁶ göre Mahkeme, Sözleşmede yer alan terim ve kavramları yorumlarken, kendisini iç hukuk düzenlemeleriyle bağlı görmeyerek kavram ve terimlerin Sözleşmedeki anlamını günün koşullarına göre

¹⁴¹² Mahkeme tarafından “herhangi bir Avrupa Konsensüsü (any European consensus)”, “Avrupa ve dünya çapında bir konsensüs (a European and worldwide consensus)”, “üye devletler arasında konsensüs (consensus amongst the member States of the Council of Europe)”, “Sözleşmeciler devletlerin esas çoğunluğu hakkında konsensüs (consensus amongst a substantial majority of the Contracting States of Council of Europe)”, “yerleşik Avrupa konsensüsü (established consensus)”, “açık bir konsensüs (clear consensus)”, “geniş konsensüs (broad consensus)”, “üye devletler arasında açık bir ortak payda (clear common ground in Contracting States)”, “sözleşmeciler devletlerin ulusal hukuk sistemleri arasında ortak payda”, “modern toplumlarda ortak payda”, “ortak Avrupa yaklaşımı (clear common European approach)”, “bir örnek (uniform) Avrupa yaklaşımı”, “sözleşmeciler devletler arasında genellikle paylaşılan yaklaşım”, “üye devletler arasında açık bir ortak standart”, “sözleşmeciler devletlerarasında ortak standart”, “üye devletler arasında hâkim olan standart”, “ortak Avrupa standardı”, “üye devletler arasında hâkim görüş”, “uluslararası ve bölgesel düzeyde hâkim görüş”, “günümüzde demokratik devletlerde hâkim görüş”, “genel eğilim”, “üye devletler arasında bir Avrupa konsensüsü veya en azından belirli bir eğilim”, “devam eden uluslararası eğilim”, “üye devletler arasında yeknesaklık”, “üye/sözleşmeciler devletlerin hukuklarındaki yerleşik ve uzun bir geçmişi olan ilkeler”, “Avrupalı devletlerin ortak değerlerini yansıtan uygulamaları”, “taraf devletlerin uygulamalarından doğan konsensüs ve ortak değerler”, “üye devletlerin ulusal hukuk sistemleri arasındaki büyük yakınlık”, “ortak zemin” olarak “Avrupa Konsensüsü” hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Bal, A. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa Konsensüsüne Başvurması”. *DEÜHFD*. 21(1), s.27-82. Salihpaşaoğlu, 2020, s.192. İlgili Mahkeme kararları için bkz.: Evans v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 6339/05, 10.04.2007, §54; Dickson v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 44362/04, 04.12.2007, §63; Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72, 25.04.1978, §31-34; A, B and C v. Ireland, (Grand Chamber), 25579/05, 16.12.2010, §235; Schalk and Kopf v. Austria, 30141/04, 24.06.2010, §105; S.A.S. v. France, (Grand Chamber), 43835/11, 01.07.2014, §122; Murphy v. Ireland, 44179/98, 10.07.2003, §81; B v. France, 13343/87, 25.03.1992, §48; S.H. and Others v. Austria, (Grand Chamber), 57813/00, 01.04.2010, §69; Christine Goodwin v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 28957/95, 11.02.2002, §85.

¹⁴¹³ Mahkeme, Magyar Helsinki Bizottsag/ Macaristan kararında yaşayan belge doktrininin ve temeldeki evrimsel yorumlama metodunun ilk başta yenilikçi görünse de, gerçekte ve sağduyuya uygulanması koşuluyla Sözleşmeciler Devletlerin varsayılan niyetleriyle uyumlu olduğunu ifade eder. Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary, (Grand Chamber), 18030/11, 08.11.2016, §5.

¹⁴¹⁴ R.R. v. Poland, 27617/04, 26.05.2011, §186.

¹⁴¹⁵ Salihpaşaoğlu, Y. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ni Aile Hayatına Yüklediği Anlamın Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi”. S. S. Alica Gökalep, N. Basa, (Ed.). *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu*. (C.2). (içinde s.799-818). Ankara: Türkiye Barolar Birliği, s.803.

¹⁴¹⁶ Greer, 2000, s.18.

tespit etmeye çalışır.¹⁴¹⁷ Kavramları yorumlarken ilgili devletin iç hukukuyla sınırlı kalmak, gelişen ihtiyaçlara cevap vermek ve Sözleşmeyi günün koşullarına uyarlamaya engel teşkil edebileceğinden, Mahkeme Sözleşmedeki özerk kavramlara devletin getirmiş olduğu tanımlamaları yalnızca nisbî değere sahip olduğunu ve başlangıç noktasından öte bir şey ifade etmediğini belirtmiştir.¹⁴¹⁸ Sözleşmenin birincil amacı olan insan hak ve özgürlüklerinin korunmasını hayata geçirmek üzere geliştirilen bu doktrin, aynı zamanda Sözleşme hükümlerinin Taraf Devletlerin yorumlarına tabi tutulmasını önlemekle beraber, gelişen ihtiyaçlara cevap vermeye ve Sözleşmenin günün koşullarına uyarlanmasına da imkân tanımaktadır.¹⁴¹⁹

“Özerk kavramlar (autonomous concept)” ilk olarak, Komisyon’un 1968 tarihli tarafından verilen *Twenty-One Detained Persons/Almanya* kararında karşımıza çıkmıştır.¹⁴²⁰:

“Medeni hak ve yükümlülükler” terimi, yalnızca ilgili Yüksek Sözleşmeci tarafın iç hukukuna referansla yorumlanamaz. Yüksek Sözleşmeci Tarafın iç hukukunun genel ilkeleri olsa bile, bağımsız olarak yorumlanması gereken özerk bir kavramla ilgilidir.¹⁴²¹

¹⁴¹⁷ Salihpaşaoğlu, 2019 “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ni Aile Hayatına Yükllediği Anlamın Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi”, s.802.

¹⁴¹⁸ “... Sözleşme’nin redaktörleri gerek ana Metin, gerek ek Protokollerinin kaleme alınışında zaman zaman muğlak, oldukça soyut ve belirsiz kavramlar kullanmışlardır. Bu nedenle Sözleşme’nin bu kavramlarının doğru anlamlarını tespit etmek üzere Mahkeme, başlangıçta iç hukukların eşdeğer kavramlarına yüklenen anlamlara başvuruyordu. Elbette, bu yaklaşımın ilgili hükümlerinin etkisini azaltılabilecek bir elastikiyette yorumlanmasıyla sonuçlanabilmesi yanı sıra bir kavram anarşisinin ortaya çıkabilmesi tehlikesi bulunmaktaydı. İşte Mahkeme ilk yıllardaki bu endişelerini gidermek, Sözleşme’yle güvence altına alınan hakları etkin bir biçimde korumak ve taraf devletlerde de ortak bir biçimde anlaşılmasını sağlamak için kendisine muğlak gelen kavramlara ‘Sözleşmesel kavramlar’ anlamında özetk bir yorum yöntemini devreye koyarak bir ‘Avrupa anlamı (sens européen)’ yüklemeye karar vermiştir.” Anayurt, 2004, s.62-63. Salihpaşaoğlu, 2019, s.802. Chassagnou and Others v. France, (Grand Chamber), 25088/94, 28331/95, 28443/95, 29.04.1999, §100; Tatar and Faber v. Hungary, 26005/08, 26160/08, 12.06.2012, §38; Karakurt v. Austria, 32441/96, 14.09.1999.

¹⁴¹⁹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.153. Bir başka anlayışa göre, Mahkeme içtihatlarıyla geliştirilen otonom kavramlar doktrininin amaçlarından biri AIHS’in İngilizce ve Fransızca metinlerindeki farklılıkların en aza indirilmesidir. Saldırım, M. (2017). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Anheuser- Bush Inc. v. Portugal Kararının Analizi”. *Ankara Barosu Dergisi*. 26 Nisan Dünya Fikri Mülkiyet Günü Özel Sayısı, s.142.

¹⁴²⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.153.

¹⁴²¹ *Twenty-One Detained Persons v. Germany*, 3134/67, 3172/67, 3188/67, 06.04.1968. Yine 1968 tarihinde *Twenty One Detained Persons/Almanya* kararından 2 ay sonra verilen *Neumeister/Avusturya* kararında da Komisyon Sözleşme’nin 6.maddesinde yer alan “suç isnadı”, “medeni hak ve yükümlülükler” kelimelerini tanımlamayı her bir Sözleşmeci Devletin iç hukukuna bırakamayacağını, Hükümetin bu terimleri geniş yorumlamadığını, özerk “medeni hak ve yükümlülükler” kavramına ilişkin görüşleri açıklamak amacıyla özellikle Sözleşme’ye ve daha önceki kararlara ilişkin hazırlıklara atıfta bulunulacağını ifade etmiştir. *Neumeister v. Austria*, 1936/63, 27.06.1968, §14.

İlk defa 1968 tarihinde karşımıza çıkan özerk kavramlara ilişkin ölçütler, 1976 tarihli *Engels ve Diğerleri/Hollanda*¹⁴²² davasında sistematik bir biçimde ortaya konulmuştur:

“Sözleşmeci Devlet’in yetkili organlarının; bir eylemi, bir ihmali ya da uyguladığı usulü disiplin olarak sınıflandırdığı zaman m.6 geçerliliğini kaybeder mi yoksa bazı durumlarda bu sınıflandırmaya rağmen m.6 uygulanır mı?”

Şüphesiz ki Sözleşme, Taraf Devletlere kamu yararının koruyucuları olarak görevlerini yerine getirirken ceza hukuku ile disiplin hukuku arasında bir ayırım yapma izni verir; ancak bu izin sınırsız olmayıp belli koşullara tabiidir... Böyle bir tercih Sözleşme’nin 6 ve 7.maddelerinin uygulanmasını etkileme potansiyeline sahiptir ve Mahkemenin denetiminden ilke olarak kurtulur... Taraf Devletler, bir suçu cezai değil disiplin suçu olarak sınıflandırmışsa veya karma bir suçun failini cezai düzlemde değil de disiplin düzleminde yargılamışsa, 6 ve 7.maddelerin işleyişi bu egemen iradeye tabi olacaktır. Bununla birlikte bu serbestlik, Sözleşme’nin amacı ile bağdaşmayan sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle Mahkeme 6.madde uyarınca ve hatta 17 ve 18.maddelere atıfta bulunmaksızın yapılan ayırımın uygun olup olmadığını inceleme yetkisine sahiptir... Bu inceleme yapılırken öncelikle suçu tanımlayan hükümlerin Taraf Devlet’in hukuk sistemine göre ceza hukukuna, disiplin hukukuna veya her ikisine birden dâhil olup olmadığı bilinmelidir. Ancak bu sadece bir başlangıç noktası oluşturur. Bu şekilde elde edilen veriler şekli ve göreceli bir değere sahiptir ve çeşitli Taraf Devletlerin mevzuatının ortak paydası ışığında incelenmelidir. Suçlamanın doğası daha büyük bir öneme sahiptir. Bir asker, silahlı kuvvetlerin işleyişini düzenleyen bir kurala aykırı olduğu iddia edilen bir eylem veya ihtimalle itham edilirse, Taraf Devlet ilke olarak ceza hukuku yerine disiplin hukukunu kullanabilir... Ancak Mahkemenin denetimi burada bitmez. Bu tür bir denetim ilgili kişinin maruz kalacağı cezanın ciddiyeti dikkate alınmadığında yanıltıcı olabilir. Hukukun üstünlüğünün kabul edildiği bir toplumda, özgürlükten yoksun bırakılma (doğası, süresi veya infaz şekli gereği) kayda değer ölçüde zarar vermemiş olması hariç) ceza alanına ait bir yaptırımdır.¹⁴²³

Mahkeme, bir tarafta Sözleşme’nin kavramları, diğer tarafta bu kavramların ulusal hukuktaki anlamları arasındaki asimetri veya gerilimden özerk kavramlar doktrini vasıtasıyla çıkararak¹⁴²⁴, Sözleşmeci Devletlerin iç hukuklarında kavramlara

¹⁴²² Mahkeme bu kararıyla “Engel Ölçütleri” adı verilen özerk yoruma ilişkin ölçütlerini ortaya koymuştur. Buna göre, 6.madde kapsamında bir suç isnadından söz edebilmek için söz konusu eylemin ulusal hukuktaki yerine, suçun niteliğine, yaptırımın ağırlığına ve bunun kişi üzerindeki doğurduğu etki ve yansımaları bakılacaktır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Değirmencioğlu, B. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında ‘Masumiyet Karinesi’nin Korunması”. *ASBÜHFD*. 1(2), s.314-315.

¹⁴²³ *Engels and Others v. The Netherlands*, 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, 08.06.1976, §80, 81, 82; Salihpaşaoğlu, 2020, s.154. Engel Ölçütlerine yer verilen farklı karar örnekleri için ayrıca bkz.: *Vella v. Malta*, 69122/10, 11.02.2014, §40; *Mikhaylova v. Russia*, 46998/08, 19.11.2015, §51; *Mihalache v. Romania*, (Grand Chamber), 54012/10, 08.07.2019, §54

¹⁴²⁴ Salihpaşaoğlu, 2020, s.155.

verdikleri anlamlarla, nisbî değeri olan sınıflandırmalarla¹⁴²⁵ kendilerini bağlı saymadığını ortaya koymuştur. Sözleşme ve Protokollerde yer alan pek çok kavram Mahkeme tarafından artık özerk kavramlar doktrini ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır¹⁴²⁶. Böylece Devletlerin iç hukukları üzerinde ortak bir koruma anlayışının geliştirilmesi, Yargıç *Mosler*'in ifadesiyle “özerk kavram tarafından garanti edilen ortak standart”ın¹⁴²⁷, bağımsız Avrupa standardının oluşturulması¹⁴²⁸ ve yeknesak bir uygulama idealine yaklaşılmış amaçlanmıştır.¹⁴²⁹

Ortak Avrupa standardının oluşturulmasına giden yolda Sözleşme'nin ilk maddesiyle Sözleşme metninde ifade edilen hak ve özgürlükleri tanımanın öncelikle ve ilk aşamada Sözleşmeciler Devletlere, yani ulusal makamlara ait bir görev olduğu belirtilmiştir.¹⁴³⁰ Taraf Devletlerin egemenliğine saygı üzerine kurulduğunu kuruluş

¹⁴²⁵ Malige v. France, 27812/95, 23.09.1998, §34;

¹⁴²⁶ “Ev (home)” için bkz.: Prokopovich v. Russia, 58255/00, 18.11.2004, §36; McCann v. The United Kingdom, 19009/04, 13.05.2008, §25; Orlic v. Croatia, 48833/07, 21.06.2011, §54; Bjedov v. Croatia, 42150/09, 29.05.2012, §57; Globa v. Ukraine, 15279/07, 05.07.2012, § 37; Brezec v. Croatia, 7177/10, 18.07.2013, §35; Winterstein and Others v. France, 27013/07, 17.10.2003, §141; Yengeni Zakharov v. Russia, 66610/10, 14.03.2017, §30; Nasirov and Others v. Russia, 58717/10, 20.02.2020, §72; Ghalan and Others v. Spain, 36366/14, 23.03.2021, §55; “Mağdur (victim)” için bkz.: National Federation of Sportspersons’ Associations and Unions (FNASS) and Others v. France, 48151/11, 77769/13, 18.01.2018, §93; “Sınır dışı etme (expulsion)” için bkz.: Bolat v. Russia, 14139/03, 05.10.2006, §79; Georgia v. Russia (I), (Grand Chamber), 13255/07, 03.07.2014; Ljlatifi v. “The Former Yugoslav Republic of Macedonia”, 19017/16, 17.05.2018, §19; “Tanık (witness)” için bkz.: W.S. v. Poland, 21508/02, 19.06.2007. “Joint Partly Dissenting Opinion of Judges Casadevall and Mijovic”, §4; Ürek and Ürek v. Turkey, 74845/12, 30.07.2019, §50; “Velayet hakları (Rights of Custody)” için bkz.: Neulinger and Shuruk v. Switzerland, (Grand Chamber), 41615/07, 06.07.2010, §66; “Mağdur (Victim)” için bkz.: Puto and Others v. Albania, 609/07, 20.07.2010, §22; Soruşturmanın etkinliğinin değerlendirilmesini sağlayan bir kavram olarak “soruşturmanın bağımsızlığı (the independence of investigation)” için bkz.: Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey, (Grand Chamber), 24014/05, 25.06.2013, §7; “Mülkiyet (possessions)” için bkz.: Béláné Nagy v. Hungary, “Joint Dissenting Opinion of Judges Keller, Spano and Kjolbro”. (Grand Chamber), 53080/13, 10.02.2015, §10; Sargsyan v. Azerbaijan, (Grand Chamber), 40167/06, 16.06.2015, §180; “İnsan embriyosu (the human embryo)” için bkz.: Parillo v. Italy, (Grand Chamber), 46470/11, 27.08.2015, §18; “Barışçıl toplanma (peaceful assembly)” için bkz.: Navalnyy v. Russia, (Grand Chamber), 29580/12, 36847/12, 11252/13..., 15.11.2018, §99; Obote v. Russia, 58954/09, 19.11.2019, §35; “Özel hayat (private life)” için bkz.: National Federation of Sportspersons’ Associations and Unions (FNASS) and Others v. France, 48151/11, 77769/13, 18.01.2018, §154; “Ceza (Penalty)” için bkz.: Malige v. France, 27812/95, 23.09.1998, §34; “Dernek (association)” için bkz.: Chassagnou and Others v. France, (Grand Chamber), 25088/94, 28331/95, 28443/95, 29.04.1999, §100; Tatar and Faber v. Hungary, 26005/08, 26160/08, 12.06.2012, §38; Karakurt v. Austria, 32441/96, 14.09.1999.

¹⁴²⁷ Handyside v. The United Kingdom. “Separate Opinion of Judge Mosler”. 5493/72, 07.12.1976, §2.

¹⁴²⁸ Eren, A. (2016). “Hukukî Yorum Yöntemleri Açısından Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Yorumuna Etkileri”. *Anayasa Yargısı*. 33, s.263.

¹⁴²⁹ Saldırım, 2017, s.142; Gözübüyük, Gölçüklü, 2016, s.155.

¹⁴³⁰ Algan, insan haklarının korunmasında asıl olanın ulusal düzeyde koruma olmasını iki temel nedene dayandırmaktadır. Bunun ardında yatan birinci neden, insan haklarının gelişim sürecinde gizlidir. Zaten, devleti temsil eden siyasi güce karşı yürütülen mücadelelerin bir kazanımı olan

metinlerinde ayrıca ifade eden sistem¹⁴³¹, yeni dünya düzeninin üzerine inşa edildiği duvarlar söz konusu olduğunda Taraf Devletlerin egemenliklerinin mutlak niteliği kuşatılmış ve daraltılmıştır.¹⁴³² Egemenlik anlayışında yaşanan kırılma, Taraf Devletlerin egemenliklerinden tamamen vazgeçtiği anlamına gelmemekle beraber, yeni dünya düzenini oluşturan uluslararası örgütlerin bizzat devreye girmesine sebep olmuştur. Bu noktada diğer uluslararası örgütler ve AIHM'nin de sisteme "ikincil (yedek, tamamlayıcı) yetki" ile katılacağı kabul edilmiştir.¹⁴³³

"İkincillik ilkesi (the principle of subsidiarity)"¹⁴³⁴ toplumda çeşitli fonksiyonların yürütülmesinde sorumluluğun öncelikli olarak daha küçük birimlere devredilmesine, onların fonksiyonların yürütülmesinde yetersiz kalması durumunda ise daha büyük birimlerin devreye girmesine işaret eden geçmişi çok eskilere dayanan tarihsel ve sosyolojik bir ilkeyi ifade etmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni düzende, birçok üyesi bulunan uluslararası örgütlerin kimliklerini kaybetmek istemeyen ve egemenlik yetkilerinden tamamen vazgeçmeyi kabul etmeyen devletlerin, ortak amaçlara ulaşmada bizzat sorumluluk üstlenerek ("a shared responsibility"¹⁴³⁵), ulusal makamların etkinliklerinin devam ettirilmesi¹⁴³⁶ ve sistem içinde tutulmasının sağlanması amacıyla, ikincillik ilkesi uluslararası hukuka transfer

---

ve devlet kudretini sınırlayan en önemli araçlardan biri olan insan haklarını korumakla birinci derecede yükümlü olan kurumun devlet olması doğaldır. İkinci neden ise, devletin elinde bulunan olanaklardan başkası değildir. İnsan haklarını etkin bir biçimde koruma bakımından, başka hiçbir yapı, bir kurum olarak devletin elinde bulunan olanaklara sahip değildir. Algan, 2007, s.79-80.

¹⁴³¹ "Örgüt, tüm üyelerin egemen eşitliği üzerine kurulmuştur." BM Şartı, m.2/1.

¹⁴³² Arsava, F. (2011). "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu". *GÜHFD*. 15(1), s.103, Salihpaşaoğlu, 2020, s.178.

¹⁴³³ Gözübüyük, Gölcüklü, 2016, s.157.

¹⁴³⁴ Carroza, P. G. (2003). "Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law". *The American Journal of International Law*. 97(1), s.44; Salihpaşaoğlu, 2020, s.179; Yılmaz, M. Ş. (2010). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin Yorum Yöntemleri*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.222; Erdoğan, M. (2019). *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu*. Ankara: Lykeion, s.365.

¹⁴³⁵ Council of Europe. (2018). *Copenhagen Declaration on the Reform of the European Convention on Human Rights System*. 12-13 April 2018, Copenhagen. §6-11. (https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/events/-/asset_publisher/E5WWthsy4Jfg/content/copenhagen-declaration-on-the-reform-of-the-european-convention-on-human-rights-system , Erişim Tarihi: 06.08.2021). Brems, ulusal düzeyde sorumluluk paylaşımını "ikincilliğin pozitif boyutu (the positive dimension of subsidiarity)" olarak nitelendirmiştir. Brems, E. (2019). "Positive Subsidiarity and its Implicationsfor the Margin of Appreciation Doctrine". *Netherlands Quartetly for Human Rights*. 37(3), s.223 vd.

¹⁴³⁶ Doğan, 2015, s.398.

edilmiştir.¹⁴³⁷ Mahkeme'nin eski başkanlarından *Nicolas Bratza*'nın da ifade ettiği gibi, Avrupa insan hakları hukukuna eklenen ikincilik ilkesi ile Strazburg ve ulusal makamlar arasında ortak saygı ilişkisi çerçevesinde sorumluluk paylaşılması sağlanmış ve böylece Devletler sisteme dâhil edilerek, Mahkeme'nin incelemesi dâhilinde Sözleşmenin yerel düzeyde etkili bir şekilde uygulanması amaçlanmıştır.¹⁴³⁸ Bu amaç doğrultusunda hareket eden Mahkeme ikincilik ilkesini, amaca uygun olarak, şu şekilde gerekçelendirilmiştir:

...davalı devlete, bireye karşı yapılmış olduğu ileri sürülen haksızlığı kendi iç hukuk sistemi çerçevesinde ve kendi araçlarıyla düzeltebilmesi için öncelikle fırsat verilmesi gerekir.¹⁴³⁹

İnsan hakları sisteminin üzerine kurulduğu sistemin amacı, mantığı gereği insan hakları sözleşmelerinde zımnen yer bulan bu ilke¹⁴⁴⁰, Sözleşmenin pek çok maddesinde kendisini hissettirmiştir. Sözleşmenin Taraf Devletlere Birinci Bölümde açıklanan hak ve özgürlüklerden herkesin yararlanması için ulusal bir mercii önünde etkili bir yola başvuru hakkı veren 13.maddesi, iç hukuk yolları tüketilmeden yapılacak başvuruların kabul edilemez bulunacağını hükme bağlayan 35/1.maddesi, dostane çözümü düzenleyen 39.maddesi ile 16. Ek Protokol ile getirilen danışma görüşü ve İç Tüzük ile tanınan pilot karar usulü sistemin ikincilliğini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁴⁴¹

Mahkeme içtihatlarıyla temelleri atılan ikincilik ilkesi¹⁴⁴², 2000 yılında kabul edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Bildirgesi ile resmiyet kazanmıştır:

¹⁴³⁷ Salihpaşaoğlu, 2020, s.178- 179; Anayurt, Ö. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*. Ankara: Seçkin, s.58.

¹⁴³⁸ Bratza, N. (2012). "Speech of Nicholas Bratza". *European Court of Human Rights: High Level Conference*. Brighton, 18-20 April 2012, s.5. (https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20120420_Bratza_Brighton_ENG.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 05.08.2021).

¹⁴³⁹ Nielsen v. Denmark, 343/57, 02.09.1959; X v. Federal Republic of Germany, 5964/72, 29.09.1975. Anayurt, 2004, s.61'den naklen.

¹⁴⁴⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.179.

¹⁴⁴¹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.181.

¹⁴⁴² Beldjoudi v. France, 12083/86, 26.03.1992, §27; Sigurdur A. Sigurjonsson v Iceland. "Dissenting Opinion of Judge Thor Vilhjalmsen". 16130/90, 30.06.1993; Akdivar and Others v. Turkey, (Grand Chamber), 21893/93, 16.09.1996, §65; Handyside v. The United Kingdom, 5493/72, 07.12.1976, §48; Aydın v. Turkey, (Grand Chamber), 23178/94, 25.09.1997, §56; United Communist Party of Turkey v Turkey, (Grand Chamber), 19392/92, 30.01.1998, §28; Hutten-Czapska v. Poland, (Grand Chamber), 35014/97, 19.06.2006; Driza v. Albania, 33771/02, 13.11.2007, §123; Z and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 29392/95, 10.05.2001, §103.

Bu Şart; Topluluğun ve Birliğin görev ve yetkileri ile sübsiarite (ikincillik) ilkesini gözeterek, özellikle üye Devletlerin ortak anayasal değerlerinden ve uluslararası yükümlülüklerinden, Avrupa Birliği Antlaşmasından ve Topluluk Antlaşmasından, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerinin Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesinden, Topluluk ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Sosyal Şartlardan ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihat hukukundan kaynaklanan hakları teyit eder.¹⁴⁴³

İkincillik ilkesi, Mahkeme içtihatlarının ardından Konsey bünyesinde 2013 yılında resmen kabul edilen¹⁴⁴⁴ ve 1 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren¹⁴⁴⁵ AİHS 15. Ek Protokol ile Sözleşme'nin Önsözüne eklenerek, takdir marjı ile birlikte kabul edilmiştir:

İkincillik ilkesi uyarınca, işbu Sözleşme ve Protokollerinde tanımlanmış hak ve özgürlükleri koruma sorumluluğunun öncelikli olarak Yüksek Sözleşmeci taraflara ait olduğunu ve Yüksek Sözleşmeci tarafların bunu yaparken işbu Sözleşme ile kurulmuş olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin denetleyici yargı yetkisine tabi bir takdir marjına sahip olduklarını teyit ederek...¹⁴⁴⁶

15. Ek Protokol ile birlikte insan haklarının ulusal düzeyde çeşitlendirilmiş uygulaması garanti altına alınmış ve Strazburg Mahkemesinin hayatının bir sonraki aşaması, halen Mahkeme başkanlığı görevini üstlenen Yargıç *Robert Spano* tarafından 2014 yılında kaleme alınan bir makalede, “ikincillik çağı (age of subsidiarity)”¹⁴⁴⁷ olarak adlandırılmıştır.

¹⁴⁴³ AB Temel Haklar Bildirgesi resmi beyanında “subsidiarity” ve “subsidiarité” ilkesi için, Türkçe’de “yetki ikamesi” veya “ikincillik” ilkesi deyimlerinin kullanıldığı belirtilmiştir. Avrupa Birliği Temel Hakları Bildirgesi. (2001). (<https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708>, Erişim Tarihi:03.08.2021).

¹⁴⁴⁴ İkincillik ilkesi, insan hakları alanında ilk defa 2000 yılında, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın kabulü ile resmen teyit edilmiştir: “Bu Şart, Topluluğun ve Birliğin görev ve yetkileri ile ikincillik (subsidiarité, subsidiarity) ilkesini gözeterek, özellikle üye devletlerin ortak anayasal değerinden ve uluslararası yükümlülüklerinden, Avrupa Birliği Antlaşmasından ve Topluluk Antlaşmalarından, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesinden, Topluluk ve Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen Sosyal Şartlardan ve Avrupa Toplulukları Adalet Divanı ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihat hukukundan kaynaklanan hakları teyit eder.”

European Union. (December 18, 2000). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. (https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 24.05.2021). Türkçesi için bkz.: Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. (<https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11>, Erişim Tarihi: 27.05.2021)ç.

¹⁴⁴⁵ European Court of Human Rights Protocol No.15. (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c>, Erişim Tarihi: 21.12.2021).

¹⁴⁴⁶ Avrupa Konseyi. (24.06.2013). *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'ye Değişiklik Getiren 15 No'lu Protokol*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/65-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-15-numaral-protokol/>, Erişim Tarihi: 24.05.2021).

¹⁴⁴⁷ Spano, R. (2014). “Universality or Diversity of Human Rights: Strasbourg in the Age of Subsidiarity”. *Human Rights Law Review*. 14(3), s.491.

Taraf Devletlerin egemenlik ilkesine saygı gösterilmesinin ötesinde ikincillik ilkesi, esasen ulusal organların, sorunlara yakınlığı nedeniyle Sözleşmeden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesinde uluslararası yargıçtan daha iyi bir pozisyonda bulunmaları ve bu nedenle kendi durumlarını belirlemede takdir marjından yararlandırılmaları gerektiği düşüncesine dayanır.¹⁴⁴⁸ Nitekim Avrupa Konseyi'nin 15.Protokole ilişkin olarak hazırladığı “açıklayıcı rapor (explanatory report)”da bu husus açıkça ifade edilmiştir:

Mahkeme içtihatları, davanın koşullarına ve ilgili hak ve özgürlüklere bağlı olarak, taraf devletlerin sözleşmeyi nasıl uygulayacakları ve uygulayacakları konusunda bir takdir marjına sahip olduklarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu, sözleşme sisteminin ulusal düzeyde insan haklarının korunmasına ikincil olduğunu ve ulusal makamların, yerel ihtiyaçları ve koşulları değerlendirmek için ilke olarak uluslararası bir mahkemeden daha iyi bir konumda olduğunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda, mahkemenin rolü, Devletin takdir yetkisini dikkate alarak, ulusal makamlar tarafından alınan kararların sözleşmeye uygun olup olmadığını gözden geçirmektir.¹⁴⁴⁹

İkincillik ilkesiyle birbirlerini gerekli kılan¹⁴⁵⁰, birbirlerinden beslenen “takdir marjı (margin of appreciation, marge d’appréciation)”, öğretideki yaygın tanımıyla, Sözleşmenin ulusal düzeyde ihlal edilmesi veya Sözleşmedeki hakların Sözleşmede öngörülenden daha geniş bir şekilde sınırlandırılmasından önce Strazburg organlarının, ulusal yasama, yürütme, idare ve yargı organlarına bıraktığı bir değerlendirme sahası doktrini olarak ifade edilir.¹⁴⁵¹ Mahkeme eski başkanlarından *Nicholas Bratza*'nın da ifade ettiği üzere değişken bir kavramı karşılayan, kesin

¹⁴⁴⁸ Bu gerekçe, “maddi ikincillik (substantive subsidiarity)” olarak isimlendirilmektedir. Salihpaşaoğlu, 2020, s.181. Anayurt, 2004, s.60. Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, §207; Zehentner v. Austria, 20082/02, 16.07.2009, §57.

¹⁴⁴⁹ Council of Europe. *Protocol No.15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Explanatory Report*. §9. (https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 06.08.2021).

¹⁴⁵⁰ Taxquet v. Belgium, “Concurring Opinion of Judge Jebens”, (Grand Chamber), 926/05, 16.11.2010, §1. Brems, 2019, s.210.

¹⁴⁵¹ Şirin, T. (2013). “Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı”. *Anayasa Hukuku Dergisi*. 2(4), s.363. Atakan, A. (2010). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Taksir Yetkisi Doktrinine İlişkin Bir İnceleme”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 16(3-4), s.29; Gerards, J. (2018). “Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights”. *Human Rights Law Review*. 18, s.495-515; Brems, E. (1996). “The Margin of Appreciation Doctrine in Case Law of the European Court of Human Rights”. *Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, s.240; Yourrow, H.C. (1987). “The Margin of Appreciation Doctrine in the Dynamics of European System Jurisprudence”. *Connecticut Journal of International Law*. 3, s.118.

tanımlamaya açık olmayan¹⁴⁵² ve hatta tanımlanması “yılan balığı kadar kaygan ve zor”¹⁴⁵³ olan takdir marjı, AİHM’in Sözleşmeyi yorumlarken başvurduğu önemli yorum yöntemlerinden biridir. Mahkeme’nin, taraf devletlere Sözleşme’deki yükümlülükleri yerine getirmeleri için tanıdığı bir belirli bir değerlendirme keyfiyetini ifade eden¹⁴⁵⁴ takdir marjı, bu bakımdan Sözleşme organlarının ulusal makamlara bıraktığı bir “nefes alma alanı”, “hareket alanı”, “manevra alanı” veya Mahkeme’nin kendisini sınırlama alanı olarak nitelendirilmektedir.¹⁴⁵⁵

Çeşitliliğe saygı ile yeknesak ve etkili bir şekilde hakların korunması ihtiyacını dengeleme noktasında temel aracı ifade eden takdir marjı kavramı¹⁴⁵⁶ ilk defa 1958 tarihli *Yunanistan/Birleşik Krallık* Komisyon kararında kullanılmıştır. İlgili kararda “Hükümete belli bir takdir payı verilmesi gerektiği”¹⁴⁵⁷ kanaatini ifade eder şekilde kullanılan kavramı, 2000’li yıllardan sonra Mahkeme tarafından neredeyse Sözleşmenin tüm maddeleri için “faydalı”¹⁴⁵⁸ ve “analitik bir araç”¹⁴⁵⁹ olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴⁶⁰ 1976 tarihinde Sözleşme’nin 10.maddesinin ihlali iddiasıyla değerlendirdiği *Handyside/Birleşik Krallık* kararında Mahkeme, takdir payına ilişkin önemli hususları ifade etmiştir:

Sözleşme ile ihdas edilen koruma mekanizması, insan haklarının korunması konusundaki ulusal sistemlere nazaran ikincil niteliktedir... Sözleşme, içerdiği hak ve özgürlüklerin kullanımını sağlama sorumluluğunu ilkin sözleşen

¹⁴⁵² Bratza, N. (2012). “Speech of Nicholas Bratza”. *European Court of Human Rights: High Level Conference*. Brighton, 18-20 April 2012, s.5. (https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20120420_Bratza_Brighton_ENG.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 05.08.2021).

¹⁴⁵³ Lester, A. (1998). “Universality vs. Subsidiarity: A Reply”. *European Human Rights Law Review*. 1, s.73-75.

¹⁴⁵⁴ Şirin, 2013, s.363.

¹⁴⁵⁵ Yourow, 1987, s.114; Salihpaşaoğlu, 2020, s.177. Bu noktada Mahkeme ve daha önceleri Komisyon, ilave bir temyiz mercii, diğer bir deyişle ulusal hukuku uygulayan ulusal yargı organlarının kararlarını gözden geçiren “dördüncü derece bir yargı organı (quatrième instance)” olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Harris, O’Boyle, Bates, Buckley, 2013, s.15; Garcia Ruiz v. Spain, (Grand Chamber), 30544/96, 21.01.1999, §28; Schenk v. Switzerland, 10862/84, 12.07.1988, §45-46; Lokanov v. Bulgaria, 21915/93, 20.03.1997, §41.

¹⁴⁵⁶ Gerards, J. (2018). “Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights”. *Human Rights Law Review*. 18, s.495.

¹⁴⁵⁷ Greece v. The United Kingdom, 176/56, 26.09.1958.

¹⁴⁵⁸ Kratochvil, J. (2011). “The Inflation of the Margin of Appreciation by The European Court of Human Rights”. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 29(3), s.344.

¹⁴⁵⁹ Frantziou, E. (October 2014). “The Margin of Appreciation Doctrine in European Human Rights Law”. *UCL Policy Briefing*. (https://www.ucl.ac.uk/public-policy/sites/public-policy/files/migrated-files/European_human_rights_law.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 05.08.2021)..

¹⁴⁶⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.188; Şirin, 2013, s.367. İçtihat örnekleri için ayrıca bkz.: Lawless v. Ireland, 332/57, 19.12.1959; X v. The Federal Republic of Germany, 1628/62, 12.12.1963; Engel and The Others v. The Netherlands, 5100/71, 5101/71, 5102/71..., 08.06.1976, §59-100.

devletlere bırakmıştır. Sözleşme kurumları da bu göreve kendi yönlerinden, ... fakat iç başvuru yollarının tüketilmesinden sonra katılmaktadırlar.

... Devletin yetkili resmi mercileri, ülkelerinin yaşamsal gerçekleriyle doğrudan ve devamlı temas halinde olmaları nedeniyle, söz konusu yaşamsal koşulların gerekliliklerin belirgin içeriği ve bu ihtiyaca cevap teşkil edecek “kısıtlama” veya “müeyyidenin” “gerekli” niteliği konusunda karar vermek için, uluslararası yargıçtan, ilke olarak daha elverişli konumda ve yetkililerdir... Bu bağlamda “gereklilik” kavramının içeriğindeki sıkıştıran toplumsal ihtiyacın gerçekliği konusunda karara varmak da öncelikle ulusal makamlara aittir.

Böylece 10.maddenin 2.fıkrası sözleşen devletlere bir takdir marjı tanımış oluyor. Bu takdir payı hem ulusal yasa koyucuya hem de, özellikle, yürürlükteki yasaları yorumlayıp uygulayacak olan, adli makamlara tanınmaktadır...

Sonuç olarak, Mahkeme, yetkili ulusal yargı mercilerin yerine geçmekle değil, fakat bunların takdir hakları çerçevesinde verdikleri kararları 10.madde açısından değerlendirmekle görevlidir.¹⁴⁶¹

Devletlere tanınan takdir marjı, somut olayın şartlarına göre dar ya da geniş kapsamlı olabilmektedir. Takdir marjının kapsamı, Sözleşmedeki hakların niteliği, bireyler için önemi, müdahalenin niteliği, müdahale ile ulaşılmak istenen amaç da dâhil olmak üzere birçok faktöre dayandırılarak, çeşitlenmektedir.¹⁴⁶² Takdir marjı kavramına yer veren Mahkeme kararlarının bazılarında, en azından teorik olarak, takdir marjının genişliği tespit edilirken hangi ölçütlerin dikkate alınacağı açıklanmıştır¹⁴⁶³:

Yetkili ulusal makamlara bir takdir marjı bırakılmalıdır. Takdir marjının genişliği, Sözleşme’nin güvence altına aldığı hakkın niteliği, ilgili kişi için önemi, müdahalenin niteliği ve müdahale ile ulaşılmak istenen amaç da dahil birtakım faktörlere dayanır ve değişiklik gösterir. Söz konusu hak, kişiye sıkı sıkıya bağlı veya önemli haklardan etkili şekilde yararlanması için çok gerekli ise marj daralma eğilimi gösterecektir. Kişinin varlığının ve kimliğinin çok önemli bir yönünün tehlike altında olması halinde, Devlete bırakılan marj kısıtlanacaktır. Ancak, söz konusu menfaatin göreceli önemi veya bunu korumanın en iyi yöntemleri hususunda, Avrupa Konseyi’ne üye devletler arasında bir uzlaşma olmaması halinde, takdir marjı daha fazla genişleyecektir.¹⁴⁶⁴

¹⁴⁶¹ Handyside v. The United Kingdom, 5493/72, 07.12.1976, §47-50; Gözübüyük, Gölcüklü, 2013, s.158, 159.

¹⁴⁶² Şirin, 2013, s.368.

¹⁴⁶³ Salihpaşaoğlu, 2020, s.189.

¹⁴⁶⁴ Dickson v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 44362/04, 04.12.2007, §77-78; S. and Marper v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 30562/04, 30566/04, 04.12.2008, §102; Fernandez Marines v. Spain, (Grand Chamber), 56030/07, 12.06.2014, §125; Y. Y. v. Turkey, 14793/08, 10.03.2015, §101; Breyer v. Germany, 50001/12, 30.01.2020, §80; Gaughran v. The United Kingdom, 45245/15, 13.02.2020, §77; Salihpaşaoğlu, 2020, s.189.

Bu doğrultuda Mahkemenin takdir marjını uygularken, haklar arasında bir ayırım göz ettiği sonucuna varılabilecektir. Kişiyi sıkı sıkıya bağlı olan veya kişinin diğer önemli hak ve özgürlüklerinden etkili şekilde yaylanması için gerekli hak ve özgürlükler söz konusu olduğunda Mahkemenin genel uygulamasına göre Taraf Devletlere tanınan marj daralmaktadır.¹⁴⁶⁵ Bunun dışında ise takdir marjının daha geniş tutulduğu söylenebilecektir.

Takdir marjının genişliğinin tespitinde, hak ve özgürlüğün niteliği ve öneminin gerekçe gösterilerek ayrıma gidilmesi Mahkemenin bu konuda bir hiyerarşiyi benimsediği izlenimi uyandırmaktadır.¹⁴⁶⁶ Mahkeme içtihatlarından yola çıkılarak *Salihpaşaoğlu* tarafından yapılan değerlendirmeye göre, haklar arasındaki hiyerarşi Mahkeme tarafından şu şekilde belirlenmektedir:

Eğer Mahkemeye göre hakkın niteliği ve önem, takdir marjını belirleyen bir özellikse, takdir marjı daraldıkça hakkın önemi artacak, genişledikçe azalacaktır. Mahkemenin konuya ilişkin kararları bu açıdan incelendiğinde Sözleşme'nin 15.maddesinde sayılan ve olağanüstü hallerde dahi dokunulamayacak olan yaşam hakkı, işkence ve kötü muamele yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kanunsuz suç ve ceza olmak ilkesi, aynı suçtan iki kez yargılanmama ve cezalandırılmama hakkı, ölüm cezasının yasaklanması ile düşünce vicdan ve din özgürlüğünün dışı yansımayan içsel boyutu konusunda takdir marjının söz konusu olmadığı veya çok dar olduğu, usuli haklar olarak nitelendirilen kişi özgürlüğü ve güvenliği, adil yargılanma ve etkili başvuru hakları ile ayrımcılık yasağı konusunda bunun nispeten genişlediği; özel ve aile hayatına saygı, düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün dışı yansıyan boyutu, ifade özgürlüğü, toplantı ve dernek kurma özgürlüğü konusunda biraz daha genişlediği; serbest seçim hakkı ile mülkiyet korunmasında ise en geniş noktasına ulaştığı görülür.¹⁴⁶⁷

Avrupa Konseyi üyesi devletlerde, bilhassa başvurunun ahlaki ve etik konularla ilgili olması durumunda, söz konusu menfaatin görece önemi veya bu menfaatin korunması için en uygun araçların ne olduğu konusunda bir konsensüs bulunmadığı¹⁴⁶⁸ ya da en iyi nasıl korunacağına ilişkin Avrupa konsensüsü adı verilen

¹⁴⁶⁵ Salihpaşaoğlu, 2020, s.189.

¹⁴⁶⁶ Salihpaşaoğlu, 2020, s.190.

¹⁴⁶⁷ Salihpaşaoğlu, 2020, s.190; Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Brems, 1996, s.243 vd.; Doğru, D. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini*. Ankara: Turhan, s.369 vd.; Şirin, T. (2013). "Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı". *Anayasa Hukuku Dergisi*. 2(4), s.369 vd.

¹⁴⁶⁸ *Handyside v. The United Kingdom*, 5493/72, 07.12.1976, §95; Harris, O'Boyle, Bates, Buckley, 2013, s.13.

uzlaşmanın olmadığı durumlarda marj geniş değerlendirilirken¹⁴⁶⁹, Avrupa Konsensüsü bulunan durumlarda Devlete tanınan takdir marjının dar yorumlandığı ifade edilebilecektir. Hakkın önemine göre değişen, genişleyen veya daralan Avrupa Konsensüsü ile takdir marjı konusunda bazı haklar kapsam dışı bırakılarak devletlerin sistem içerisinde kalması sağlanmaya çalışılmaktadır. Her alanda birleştirme, homojenleştirmeden çok, Konsey için önemli belirli ve sınırlı alanlarda, ortak Avrupa standardına yarayacak hallerde takdir marjının dar yorumlanması yoluna gidilmektedir. Böylece haklar arasında bir hiyerarşi belirlenecek yapılan ayırım neticesinde belli başlı alanlarda takdir marjının reddedilmesi, daraltılması ya da takdir marjının Avrupa konsensüsüne rağmen kabul edilmesiyle sistem bir yandan sınırlı alanlarda homojenleştirme gayesine erişmeye çalışırken, diğer yandan tek tip, katı bir homojenleştirme deneyiminden kaçınılarak devletlerin sistem içinde tutulması sağlanmaya çalışılmaktadır.

Belirli alanlarda ulusal makamlara önemli bir hareket alanı bırakan takdir marjı doktrini, özellikle dinamik yorum yöntemiyle birlikte kullanıldığında insan hakları alanında karşımıza çıkan evrensellik ve çoğulculuk tartışmasında bir orta yol olanağı sunmaktadır.¹⁴⁷⁰ Böylece takdir marjı doktrinine farklı kültürel ve hukuk sistemlerini benimsemiş Taraf Devletlerin bu farklılığını belli oranda koruma ve böylece Avrupa'nın çoğulculuğuna hizmet etme işlevi yüklenmektedir.¹⁴⁷¹ Mahkeme içtihatlarıyla gelişen takdir marjı doktrini, Strazburg organlarının, insan hakları konusunda evrensellikten hareketle yeknesak bir uygulama ortaya koymak yerine Taraf Devletlerin kültürel, dini, siyasi farklılıklarının dikkate alınarak, evrensellik ile kültürel görecelilik¹⁴⁷² arasında bir denge kurulmaya çalışıldığının en açık göstergesidir.¹⁴⁷³ Takdir marjı doktrini ile farklı ulusal ve kültürel değerleri hesaba katmak için hala yeterli alan sunmaya devam ederken, diğer bir yandan farklılaşan

¹⁴⁶⁹ Benzer kararlar için ayrıca bkz.: Rasmussen v. Denmark, 8777/79, 28.11.1984, §40. Üye Devletler arasındaki konsensüsü ifade eden Avrupa Konsensüsünün takdir marjı bağlamında değerlendirilmesi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Brems, 1996, s.276 vd.

¹⁴⁷⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.185.

¹⁴⁷¹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.185.

¹⁴⁷² Evrensellik ve kültürel görecelilik tartışması hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Pekel, A. (2019). "İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelilik". *Liberal Düşünce Dergisi*. 24(96), s.111-118; Donnelly, J. (1995). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. (Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut). Ankara: Yetkin, s.119-135.

¹⁴⁷³ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Donoho, D. L. (2001). "Autonomy, Self- Governance and the Margin of Appreciation: Developing Jurisprudence of Diversity within Universal Human Rights". *Emory International Law Review*. 15, s.391-466.

standartlarla başa çıkmak üzere içtihatlarla dayalı stratejiler geliştirerek belli ve anlaşılabilir bir standardın geliştirilmesine de yardımcı olmaktadır.¹⁴⁷⁴ Bu standart *Dimitris Evrigenis* tarafından ifade edildiği üzere Sözleşmeciler bütün Devletleri birleştiren, bir araya getiren, uyumlaştıran “en düşük ortak payda (a minimum level of human rights protection)”¹⁴⁷⁵ dır:

Sözleşme teknik anlamda tek tip bir hukuk oluşturma aracı değildir. O sadece garanti altına alınan hakların korunması için bir standart oluşturmaktadır. Bununla birlikte Devletler bu asgari standartların ötesine geçme ve hakları korumaya yönelik hukuki araçları ve yolları seçme konusunda serbest bırakılmaktadır. Bu nitelikler temelinde Sözleşme, insan haklarını korumanın minimum standardı etrafında Sözleşmeciler Devletlerin hukukunu “uyumlu” hale getiren bir araç olarak tarif edilebilir.¹⁴⁷⁶

Mahkemenin eski başkanlarından *Jean-Paul Costa*, 2011 yılında kaleme aldığı makalesinde Evrigenis’i destekler görünmektedir:

Takdir marjı doktrini, Sözleşme ile Avrupa çağında mutlak ve katı bir insan hakları koruma sistemini getirmek amacının bulunmadığının açık kanıtıdır. Devletlerin Sözleşme’deki hakları güvence altına alma yükümlülükleri, ulusal kurumların, usullerin ve uygulamaların toptan standartlaşması anlamına gelmemektedir. Nitekim birçok alanda ulusal kültüre ve uygulamadaki çeşitliliği kabul etmektedir.¹⁴⁷⁷

Etnik ve ahlaki değerleri dikkate alarak kültürel göreceliliğe imkân tanıyan “genişletilmiş takdir marjı doktrini (the widening of national margin of appreciation doctrine)”¹⁴⁷⁸ ile ortak paydada uyumlaştırılan bir ortak hukuk meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Bu uyumun sağlanmasındaki gerçek sınırı Avrupa konsensüsü oluşturur.¹⁴⁷⁹ Mahkeme, diğer tüm yorum metotlarında alışlagelen yaklaşımını

¹⁴⁷⁴ Greer, 2000, s.508 vd.

¹⁴⁷⁵ Frantziou, E. (October 2014). “The Margin of Appreciation Doctrine in European Human Rights Law”. *UCL Policy Briefing*. (https://www.ucl.ac.uk/public-policy/sites/public-policy/files/migrated-files/European_human_rights_law.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 05.08.2021).

¹⁴⁷⁶ Evrigenis, D. (1982). “Recent Case- Law of the European Court of Human Rights on Articles 8 and 10 of the European Convention on Human Rights”. *Human Rights Law Journal*. 3 (1-4), s.137-138. Benzer görüşler için ayrıca bkz.: Bratza, N. (2012). “Speech of Nicholas Bratza”. *European Court of Human Rights: High Level Conference*. Brighton, 18-20 April 2012, s.5. (https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20120420_Bratza_Brighton_ENG.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 05.08.2021).

¹⁴⁷⁷ Costa, J. P. (2011). “On the Legitimacy of the European Court of Human Rights’ Judgements”. *European Constitutional Law Review*. 7 (2), s.180.

¹⁴⁷⁸ Cayon, J. (2019). “The Widening of the National Margin of Appreciation Allowed by The Strasbourg Court: A Backward Step for Reproductive Rights in Europe?”. M. Belov (Ed.). *The Role of Courts in Contemporary Legal Orders*. (in s.397-413). Netherlands: Eleven Publishing, s.397.

¹⁴⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için: Esen, 2019, s.63-71.

değiştirmeyerek, ihlal iddiası incelemesinde Avrupa konsensüsü ile çatışan durumların varlığına kanaat getirdiğinde, daha katı ve kapsamlı bir inceleme yaparak Avrupa Konsensüsünden yana tavır almayı tercih etmektedir. Mahkeme tarafından geliştirilen takdir marjı doktrini ile her ne kadar Sözleşme uygulaması yumuşatılmış ve ulusal çeşitliliğin korunması desteklenmiş olsa da¹⁴⁸⁰, Avrupa konsensüsü söz konusu olduğunda Mahkemenin takındığı tavır Konsey’in standartlaşma gayesine uygundur. Konsey, kendi katılmış değerleriyle çatışan herhangi bir durumda, devletlere tanıdığı takdir yetkisini sınırlama ve hatta yok etme yoluna gitmektedir.

Her şeye rağmen takdir marjı doktrini, çokça eleştiriye maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden ilki, bir Avrupa standardı yaratma ülküsünde böyle bir kavrama yer olmadığını savını destekleyen görüştür. *Z/Finlandiya* kararında Yargıç *De Meyer*’in karşı görüşünde ifade edilen bu görüşe göre, takdir marjı kavramı ile karşılanan bu “basmakalıp ifadeyi” ve ima ettiği göreceliliği geri almak elzemdir. De Meyer’e göre, Devletlere belirli alanlarda takdir marjı öngörmek mümkündür. Ancak insan hakları söz konusu olduğunda, devletlerin neyin kabul edilebilir neyin kabul edilemez olduğuna karar vermelerini sağlayacak bir takdir payına yer yoktur. Bu tip konularda karar vermek Devletlerin değil, Mahkemenin görevidir ve Mahkemenin görüşleri her Devletin yargı içerisindeki herkes için geçerli olmalıdır. De Meyer, nihayetinde prensipte yanlış olduğu kadar, pratikte de anlamsız olarak nitelendirdiği bu terminolojiden derhal vazgeçilmesi gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸¹ Diğer bir eleştiri ise, doktrinin aşırı kullanımı sebebiyle, bazı yazarların ve Mahkeme yargıçlarının ifade ettikleri doktrinin içinin boşalacağı ve değerini kaybedeceği kaygısıdır.¹⁴⁸² *Egeland and Hanseid/Norveç* davasındaki karara mutabık görüşünde Yargıç *Rozakis*’in, takdir marjı kavramına Mahkemenin gereksiz yere ve otomatik bir biçimde başvurmasının adaletin gereklerine ve insan haklarının korunmasına hizmet etmeyeceğini belirtmesi¹⁴⁸³ bu kaygıyı ifade etmektedir. Ayrıca *Kratochvil* tarafından kaleme alınan “Takdir Marjı Enflasyonu (The Inflation of the Margin of Appreciation)”¹⁴⁸⁴ makalede, Mahkemenin tanıdığı geniş takdir marjının giderek daha da

¹⁴⁸⁰ Gözübüyük, Gölcüklü, 2013, s.160.

¹⁴⁸¹ Z v. Finland. “Partly Dissenting Opinion of Judge De Meyer”. 22009/93, 25.02.1997, §3.

¹⁴⁸² Salihpaşaoğlu, 2020, s.188.

¹⁴⁸³ Egeland and Hanseid v. Norway. “Concurring Opinion of Judge Rozakis”. 34438/04, 16.04.2009.

¹⁴⁸⁴ Kratochvil, J. (2011). “The Inflation of the Margin of Appreciation by The European Court of Human Rights”. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 29(3), s.324-357.

genişletilmesinin yalnızca Mahkemenin kendisini uyumlu, riayetkâr bir Mahkeme olarak göstermeye yaradığını, bu yaklaşımıyla Mahkemenin aktif bir Mahkeme görüntüsü çizmekten çok uzağa düştüğünü ifade etmiştir.¹⁴⁸⁵

Netice itibariyle, Sözleşme'nin amacı, konusu ve şahsına münhasır niteliği dikkate alındığında, genel yorum ilkelerinin yanı sıra, Mahkeme tarafından geliştirilen işlevsel yorum metotları, Avrupa insan hakları sisteminde önemli bir görev üstlenmektedir. Sözleşme'nin yorumlanması ve uygulanmasında geliştirilen, dönüştürülen ve işlevsel hale getirilen bu metotlar, Sözleşme'nin taraf devletler arasında karşılıklı yükümlülükler yarattığı düşüncesine değil, Avrupa'da insan haklarının korunmasında nesnel yükümlülükler vazeden bir Sözleşme olmasına¹⁴⁸⁶, ortak Avrupa kamu düzeninin sağlanması noktasında Sözleşme'nin Avrupa'nın anayasal haklar bildirgesi haline gelme yönünde evrimleşmesine büyük katkı sağlamaktadır.¹⁴⁸⁷ Böylece, Mahkeme tarafından geliştirilen, değiştirilen, yönlendirilen, standardize edilen ve büyük ölçüde yeknesaklaştırılan ortak bir Avrupa insan hakları hukuku oluşturulmaktadır.

3.3.4.2.2. AİHM kararlarının bağlayıcılığı ve infazı ile bakanlar komitesinin homojenleştirme sürecine katkısı

Sözleşme, ihlal iddialarının değerlendirilmesinde etkin bir denetim yürüten Mahkeme'nin kararlarının Taraf Devletleri bağlayıcı olduğu kabul etmiştir. Sözleşme'nin “kararların bağlayıcılığı ve infazı” başlıklı 46.maddesi hükmüne göre, Sözleşme'ye taraf olan ve Sözleşme'ye taraf olmakla birlikte Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini kabul eden Devletler, Sözleşme'nin ilgili hükmü gereği “taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt”¹⁴⁸⁸ etmişlerdir.

İlgili madde ile Taraf Devletlere getirilen kararlara uyma yükümlülüğünün, yine aynı madde hükmüyle Bakanlar Komitesi tarafından denetlenmesi öngörülmüştür:

1. Yüksek Sözleşmeciler, taraf oldukları davalarda Mahkeme'nin verdiği kesinleşmiş kararlara uymayı taahhüt ederler.

¹⁴⁸⁵ Kratochvil, 2011, s. 339.

¹⁴⁸⁶ Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978, §239.

¹⁴⁸⁷ Harris, O'Boyle, Bates, Buckley, 2013, s.7.

¹⁴⁸⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.46/1.

2. Mahkeme'nin kesinleşen kararı, infazını denetleyecek olan Bakanlar Komitesi'ne gönderilir.

3. Bakanlar Komitesi, kesinleşen bir kararın infazının denetlenmesinin, söz konusu kararın yorumundan kaynaklanan bir zorluk nedeniyle engellendiği kanaatinde ise, bu yorum konusunda karar vermesi için Mahkeme'ye başvurabilir. Mahkeme'ye başvurma kararı, Komite toplantılarına katılma hakkına sahip temsilcilerin üçte iki oy çokluğu ile alınır.

4. Bakanlar Komitesi, bir Yüksek Sözleşmecî Taraf'ın, taraf olduğu bir davada verilen kesin karara uymayı reddettiği görüşünde ise, ilgili Taraf'a ihtarda bulunduktan sonra, Komite toplantılarına katılmaya yetkili temsilcilerin üçte iki oy çokluğu ile alınacak kararla, ilgili Taraf'ın 1.fıkra da öngörülen yükümlülüğünü yerine getirmediği meselesini Mahkeme'ye intikal ettirebilir.

5. Mahkeme 1.fıkranın ihlal edildiğini tespit ederse, alınacak önlemleri değerlendirmesi için davayı Bakanlar Komitesi'ne gönderir. Mahkeme, eğer 1. Fıkranın ihlal edildiğini saptarsa, davayı, incelemesine son verecek kararı alması için Bakanlar Komitesi'ne iletir.¹⁴⁸⁹

İlgili hükümle, Sözleşme sisteminin ana organlarından Mahkeme tarafından verilen kararların bağlayıcılığının özel olarak düzenlenmesi ile oluşturulan Avrupa insan hakları sisteminin etkinliğinin en yüksek düzeyde sağlanması amaçlanmıştır. Madde gereği, Taraf Devletler kesinleşmiş kararlara uyma taahhüdü altına girmişlerdir. Bu taahhüdün yerine getirilmesinin denetlenmesi için Konsey'in “siyasal organı”¹⁴⁹⁰ olarak nitelendirilen Bakanlar Komitesi görevlendirilmiştir.

Üye Devletlerin Dışişleri Bakanlarından oluşan Bakanlar Komitesi, yargılamanın her aşamasında verilebilecek “dostane çözüm (friendly settlements)”¹⁴⁹¹ kararları dâhil olmak üzere, Mahkeme tarafından verilen tüm kararların yerine getirilmesinin denetlenmesinden sorumlu Konsey organıdır. Bakanlar Komitesi, Mahkeme kararlarının icrasını aldığı kararlar doğrultusunda yerine getirmekle görevli ve yetkili kılınmıştır. Bu noktada öncelikli rehberi “Bakanlar Temsilcilerinin (Ministers' Deputies)” 10 Mayıs 2006 tarihinde düzenlenen 964.toplantısında görüşülen ve 18 Ocak 2017 tarihli 1275.toplantısında değiştirilerek kabul edilen “Kararların icrası ve dostane çözüm koşullarının denetlenmesine ilişkin Bakanlar Komitesi Kuralları (Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements)”¹⁴⁹²dır. Bu kurallara

¹⁴⁸⁹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.46.

¹⁴⁹⁰ Aybay, R. (2017). *İnsan Hakları Hukuku*. (3.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.138.

¹⁴⁹¹ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, m.39.

¹⁴⁹² Committee of Ministers. (January 18, 2017). *Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements*. (<https://rm.coe.int/16806eebf0+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 05.05.2021).

göre Mahkeme önceliği sistematik bir probleme dayanan yargılamalara verecektir. Konsey üyeleri arasında “daha büyük bir birlik (greater unity)” oluşturma amacıyla, Sözleşme’nin taraf devletler tarafından garanti alınan kontrol sisteminin etkinliğinin sağlanması için çaba gösterdiğini ifade eden Bakanlar Komitesi, “altta yatan sorunları ve gerekli icra tedbirlerini belirlemede ilgili devlete yardım etmenin menfaatini vurgulayarak” ve “Mahkeme kararında sistematik bir sorunun varlığının tespit edilmesi halinde kararların infazının kolaylaşacağını” düşünerek 12 Mayıs 2004 tarihinden itibaren “Bakanlar Komitesi’nin Temelde Sistematik Bir Sorunu Ortaya Çıkaran Kararlara İlişkin Res (2004) 3 sayılı Kararı (Resolution Res (2004) 3 of Committee of Ministers on Judgments Revealing an Underlying Systematic Problem)”¹⁴⁹³ uygulamaya başlamıştır.

Yüksek Sözleşmeciler Devletleri, öncelikle Bakanlar Komitesi’nin kararın yerine getirilmesi konusunda alacağı önlemleri bildirmek üzere görüşmeye davet eden¹⁴⁹⁴ Komite, gerekli önlemlerin alınması için kontrol aralıkları belirleyerek¹⁴⁹⁵, yıllık ülke raporlarıyla bu süreci desteklemektedir.¹⁴⁹⁶ Bu noktada hareket planları ve raporları hazırlayan Devletler, Bakanlar Komitesi tarafından alınan “yönlendirme kararları (referral decisions)”¹⁴⁹⁷yla belli noktalara kanalize edilebileceklerdir. Kararları alırken ve denetimi gerçekleştirirken Komite, çeşitli hükümet dışı kuruluşlarla ve insan haklarının korunması ve geliştirilmesinden sorumlu ulusal kuruluşlarla iletişim halinde olacaktır.¹⁴⁹⁸

Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Çalı, B.; Bruch, N. (Mayıs 2011). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının İncelenmesi*. (https://ecthrproject.files.wordpress.com/2012/01/ngo_tr.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr), Erişim Tarihi: 05.05.2021).

¹⁴⁹³ Committee of Ministers. (May 12, 2004). *Resolution Res(2004)3 of Committee of Ministers on Judgments Revealing an Underlying Systematic Problem*. (www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/CM_Resolution_12052004_2.pdf+&cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr), Erişim Tarihi: 07.08.2021)..

¹⁴⁹⁴ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 6.

¹⁴⁹⁵ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 7.

¹⁴⁹⁶ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 5.

¹⁴⁹⁷ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 10.

¹⁴⁹⁸ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 9.

Taraf Devletin, kesin karara uymayı reddetmesi durumunda Taraf Devlete duruma ilişkin temsilcilerin üçte ikisinin çoğunluğu ile alınan resmi bildirimin gönderilmesinin ardından Mahkeme'ye ilgili Devletin yükümlülüğünü yerine getirmede başarısız olduğu bildirilecektir.¹⁴⁹⁹ Durumu Mahkeme ile birlikte değerlendiren Bakanlar Komitesi son kararı yine kendisi verecektir. Bakanlar Komitesi'nin taraf devlet hakkında vereceği kararda uluslararası hukukta mahkeme kararlarının yerine getirilmemesinde cebri icra yoluna gidilemeyeceği ve kararların yerine getirilmesi ve söz konusu ihlalin gerektirdiği tedbirlerin alınması hususunun tamamen taraf devlet yetkisi olduğu göz ardı ederek¹⁵⁰⁰, Mahkeme'nin ya da Komite'nin kararın infazı için seçtiği yöntemler konusunda devleti zorlama gibi bir yetkisi bulunmasa da¹⁵⁰¹, nihayetinde Konsey Statüsü'nün 8.maddesini uygulamaya koyabilecektir:

3.madde hükümlerini ciddi biçimde çiğneyen herhangi bir Konsey üyesinin temsil hakları askıya alınabilir ve Bakanlar Komitesi tarafından 7.madde hükümlerine göre çekilmesi istenebilir. Böyle bir isteğe uymazsa Komite, belirleyeceği bir tarihten başlayarak üyenin Konsey üyeliğinin sona erdiğine karar verebilir.¹⁵⁰²

Üye Devlet hakkında 8.madde hükümleri, üyenin 3.maddede belirtilen Konsey üyelerine yüklenen “hukukun üstünlüğü ilkesiyle yargı yetkisi içinde herkesin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanma ilkesi”ni kabul etme ve “1.Bölümde belirtilen Konsey amacının gerçekleştirilmesinde içten etkin bir biçimde işbirliği yapmayı” üstlenme yükümlülüklerini “ciddi biçimde” çiğnemesi halinde söz konusu olacaktır.¹⁵⁰³

¹⁴⁹⁹ Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements, Rule 11. Sözleşme'ye ek 14.Protokol ile getirilen söz konusu ihlal prosedürü şimdiye kadar ilk defa Ilgar Mammadov/Azerbaycan kararının gereklerinin yerine getirilmemesi sebebiyle Azerbaycan'a karşı uygulanmıştır. Kararın gerekleri yerine getirilince yaptırım uygulanmadan prosedür sona erdirilmiştir. İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokol. RG Tarih/ Sayı: 08.08.2006/ 26253. (https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AIHS_14.protokol.pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2021). Ilgar Mammadov v. Azerbaijan, (Grand Chamber), 15172/13, 13.10.2014; Proceedings Under Article 46§4 In The Case of Ilgar Mammadov c. Azerbaijan, (Grand Chamber), 15172/13, 29.05.2019.

¹⁵⁰⁰ Salihpaşaoğlu, 2020, s.239.

¹⁵⁰¹ Salihpaşaoğlu, 2020, s.242.

¹⁵⁰² Avrupa Konseyi Statüsü, m.8.

¹⁵⁰³ Avrupa Konseyi Statüsü, m.3.

Böylece Konsey amaçlarının gerçekleşmesinde içten ve etkin bir biçimde işbirliği yapma¹⁵⁰⁴ yükümlülüğünü yerine getirmeyen devletler için, Konsey'den ayrılma tehdidi oluşturulmuştur. Bu tehdit, belirlenen taahhütler, yükümlülükler, bağlayıcı kararlar çerçevesinde sıkıştırılan devletlerin, Batı Demokrasisini somutlaşma işlevi gören Sözleşmenin oluşturduğu ortak güvence sistemine¹⁵⁰⁵ uyum sağlamasını neredeyse zorunlu kılmaktadır. Devletler, uluslararası örgütlerin devlet egemenliğini sarstığı, klasik egemenliklerin kırılmaya uğradığı bu çağda, hiç değilse, uluslararası kamuoyuna akredite olmak, dışlanmamak, düzenin bir parçası olarak kalmak için yükümlülüklerini yerine getirme dürtüsüyle hareket etmektedir.

Bakanlar Komitesi'nin üye devleti Konsey'den çıkarmak gibi bir yetkisi bulunsa da, bu zamana kadar henüz bu usule başvurulmuş değildir.¹⁵⁰⁶ İşin niteliği gereği, bu

¹⁵⁰⁴ “Avrupa Konseyi'nin her bir üyesi, hukukun üstünlüğü ilkesini ve yetkisi altında bulunan herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerinden yararlanma ilkesini kabul eder ve I.Bölümde belirlenen Konsey amacının gerçekleşmesinde içten ve etkin bir biçimde işbirliği yapmayı üstlenir.” Avrupa Konseyi Statüsü, m.3

¹⁵⁰⁵ Memiş, 2000, s.131-132.

¹⁵⁰⁶ Her ne kadar Bakanlar Komitesi tarafından şimdiye kadar herhangi bir üye devleti Konsey'den çıkarma yönünde bir karar vermemiş olsa da, buna en çok yaklaştığı durum 1967'de askeri darbeye sarsılan Yunanistan'a karşı söz konusu olmuştur. 21 Nisan 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen ve yedi yıl boyunca iktidarda kalarak “Albaylar Cuntası (Regime of the Colonels)” olarak adlandırılan rejimin yarattığı insan hakları ihlalleri sebebiyle 24 Nisan 1967'de toplanan Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, mevcut rejim hakkındaki endişelerini dile getirmiş ve Yunanistan tarafından alınan tüm önlemlerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne aykırı olduğu ilan etmiştir. Bunun üzerine Cunta tarafından 3 Mayıs 1967'de Avrupa Konseyi Genel Sekreterliğine gönderilen bir mektupta, Yunanistan'ın olağanüstü bir durum halinde olduğunu ve dolayısıyla 15.madde gereği Sözleşmeyi askıya aldığı bildirilmiştir. 23 Haziran 1967'de Yunanistan'ın durumu için toplanan Parlamenterler Meclisi, Yunanistan'ın Konsey Statüsü'nün 3.maddesinden kaynaklanan hukukun üstünlüğü ve herkesin insan haklarından ve temel özgürlüklerden yararlandırılmasına ilişkin temel yükümlülüklerini ihlal etmekte olduğunu, Konsey'in temel politikasına aykırı davrandığını kamuoyuna ilan etmiştir (Resolution 346 (1967)). 1968 tarihli kararında Konsey, Yunanistan'da herhangi bir gelişim ve iyileşme söz konusu olmazsa en geç 1969 Baharında Bakanlar Komitesi'ne Yunanistan'ın Avrupa Konseyi'nden uzaklaştırılması ya da ihraç edilmesine yönelik tavsiye vereceğini ilan eder (Resolution 361 (1968)). Bununla birlikte Yunanistan'a karşı Danimarka, Norveç, İsveç ve Hollanda tarafından devletler arası başvuru usulü işletilmiş ve İnsan Hakları Komisyonu tarafından 1970'de Yunanistan'ın sözleşmenin temel maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir. (“The Greek Case”, Denmark, Norway, Sweden, Netherlands v. Greece, 3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67, 15.04.1970). Bakanlar Komitesi'nin 1969 tarihli tavsiyesiyle (Recommendation 547 (1969)), Yunanistan'ın Statü'nün 3.maddesini ciddi şekilde ihlal ettiği ve Bakanlar Komitesi'nin hakkında 8.maddeye uygun önlemleri alacağı ifade edilmiştir. Tüm bunlara kayıtsız kalmayan Yunanistan, Konsey'i önyargılı davranmakla ve usulsüzlükle suçlamış ve 12 Aralık 1969 tarihi itibarıyla Avrupa Konseyi'nden ayrılmıştır. Council of Europe. (23 June 1967). *Resolution 346 (1967): Situation in Greece*. 23 June 1967. (<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15761&lang=en>, Erişim Tarihi: 26.12.2021). Council of Europe. (31 January 1968). *Resolution 361 (1968) of the Consultative Assembly of the Council of Europe*. (https://www.cvce.eu/en/obj/resolution_361_1968_of_the_consultative_assembly_of_the_council_of_europe_31_january_1968-en-aa8eed95-f12f-4c45-b1ac-a1546b2df3f8.html, Erişim Tarihi: 26.12.2021). Council of Europe. (30 January 1969). *Recommendation 547 (1969) of the Consultative Assembly of the Council of Europe*.

durum şaşırtıcı değildir. Esasen Bakanlar Komitesi'nin bu usule başvurma konusunda sert ve keskin bir yaklaşıma sahip olmamasının sebebi, ortak Avrupa kamu düzeni olarak adlandırılan Konsey üyeleri arasındaki uyumu bozmayı son çare olarak görmesidir. *Münci Kapani*'nin ifade ettiği gibi Avrupa Konseyi üyeliğinden çıkarma işleminin nihai yaptırım olarak gündeme gelmesi *Karel Vasak*'ın deyiimiyle “hastanın yüksek ateşi olduğunu gösteren termometreyi kırmaya” benzetilebilecektir.¹⁵⁰⁷ Ne var ki, termometreyi kırmakla hastayı iyileştirmek mümkün değildir.¹⁵⁰⁸ Bu bağlamda amaçlanan kati surette devlete bir yaptırım uygulamaktan çok, devletleri sistem içerisinde tutabilmektir.

Konsey'in temel organı olarak homojenleştirme sürecinde etkin bir role sahip olan Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi'nin genel siyasetini oluşturan kararları alan, üye devletler arasındaki işbirliği konularının görüşüldüğü, Devlet ve Hükümet Başkanlarının katıldığı “Doruk Toplantıları” olarak da adlandırılan¹⁵⁰⁹ “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Geleceği Hakkında Üst Düzey Konferans (High Level Conference on the Future of European Court of Human Rights)”ların düzenleyen Konsey'in yürütme organı olarak önemli bir misyon üstlenmektedir. Üye Devletlere yönelik yayınladığı genel tavsiyeler, kararlar ile bu gayeye ulaşmaya çalışan Komite, kararların icrasını denetleme ve yürütmeye yetinmeyerek, Mahkeme içtihatlarının kolay erişimini, ulusal kararların bu içtihatlara uygunluğunun sağlanması ve bu şekilde Sözleşme'nin ulusal düzlemde etkin bir şekilde uygulanması ile sisteminin bütünleştirilerek ihlallerin önlenmesini gerçekleştirme yükümlülüğü¹⁵¹⁰ ile hareket etmiştir. Bununla birlikte Bakanlar Komitesi ulusal düzlemde tedbirlerin

---

(https://www.cvce.eu/en/obj/recommendation_547_1969_of_the_consultative_assembly_of_the_council_of_europe_30_january_1969-en-0f6b8a5e-a1a5-4c46-9531-d3ce415dc860.html, Erişim Tarihi: 26.12.2021). Council of Europe. *Greece Withdraws*. (<https://70.coe.int/1969-greece-withdraws-en.html>, Erişim Tarihi: 26.12.2021). Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Becket, J. (August 1970). “The Greek Case Before the European Human Rights Commission”. *Human Rights*. 1(1), s.97-117; Kiss, A. C.; Végleris, M. P. (1971). “L'affaire Grecque Devant le Conseil de L'Europe et la Commission Européenne des Droit de L'Homme”. *Annuaire Français de Droit International*. 17, s.889-931.

¹⁵⁰⁷ Kapani, 1996, s.52.

¹⁵⁰⁸ Kapani, 1996, s.52.

¹⁵⁰⁹ Aybay, 2017, s.139.

¹⁵¹⁰ Committee of Ministers. (December 18, 2002). *Resolution Res(2002)58 on the publication and dissemination of the case-law of the European Court of Human Rights*. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804de33a, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

geliştirilmesi¹⁵¹¹, etkili çözümlerin alınması, yargılamanın hızlı ve etkili yürütülmesi için ulusal kapasitenin veriminin artırılması, kanunların, mevcut yasaların ve idari uygulamaların standartlarla uyumlaştırılmasının sağlanması, Mahkeme kararlarının ardından ulusal düzlemde belirli davaların yeniden incelenmesi veya yeniden açılmasının takibi, kararların uygulanması, bağımsızlık, etkililik ve sorumluluğun geliştirilmesi, nefret söylemi, idare hukuku alanındaki idari ve adli kararların yürütülmesi gibi özel konularda Taraf Devletlere yönelik genel öneriler¹⁵¹² yayınlarak, düzenli yıllık planlar¹⁵¹³ ve projeler oluşturarak, konferanslar düzenleyerek¹⁵¹⁴ ve bu konferansların ardından tüm Konsey üyelerini ilgilendiren

---

¹⁵¹¹ Council of Europe. (October 13, 2008). *Collection of Interim Resolutions 1988-2008 (by country)*. Strasbourg: Council of Europe, (<https://www.coe.int/en/web/execution/decisions-and-interim-resolutions>, Erişim Tarihi: 07.08.2021); Council of Europe (December 2017). *Collection of Interim Resolutions 2009-2017 (by country)*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/decisions-and-interim-resolutions>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

¹⁵¹² Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the European Convention on Human Rights concerning university education and professional training (16 October 2019), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on effective remedies for excessive length of proceedings (24 February 2010), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on efficient domestic capacity for rapid execution of judgments of the European Court of Human Rights (6 February 2008), Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the improvement of domestic remedies (12 May 2004), Recommendation of the Committee of Ministers to member States on the verification of the compatibility of draft laws, existing laws and administrative practice with standards laid down in the European Convention on Human Rights (12 May 2004), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the publication and dissemination in the member states of the text of the European Convention on Human Rights and the case-law of the European Court of Human Rights (18 December 2002), Recommendation of the Committee of Ministers on the re-examination or reopening of certain cases at domestic level following judgments of the European Court of Human Rights (21 January 2000), Measures to improve the execution of the judgments and decisions of the Court, under discussion within the Ad hoc Working Party on Reform of the Human Rights Convention system (2 May 2013), Resolution of the Committee of Ministers on judgments revealing an underlying systemic problem (12 May 2004), Resolution of the Committee of Ministers concerning the practice in respect of friendly settlements (18 December), Resolution of the Committee of Ministers on the publication and dissemination of the case-law of the European Court of Human Rights (18 December 2002), Recommendation of the Parliamentary Assembly to the Committee of Ministers on the implementation of judgments of the European Court of Human Rights (29 June 2017), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on hate speech (30 October 1997), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities (17 November 2010), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on the execution of administrative and judicial decisions in the field of administrative law (9 September 2003), Recommendation of the Committee of Ministers to member states on enforcement (9 September 2003). Council of Europe Committee of Ministers. *General Recommendations and Resolutions*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/recommendations>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

¹⁵¹³ Council of Europe. *Annual Reports of the Committee of Ministers*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

¹⁵¹⁴ Council of Europe Department of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. *Conferences*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/conferences>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

“siyasi bildiriler (political declarations)”¹⁵¹⁵ ilan ederek taraf Devletlerin kaçabileceği işe yarar pek çok alanı doldurmaya çalışmıştır.

Netice itibariyle Mahkeme ve ardından tamamlayıcı misyonu üstlenen Bakanlar Komitesi’nin rapor, karar ve yorumlarıyla, belli bir düzeyde homojen bir dünya düzeni kurulabilmesi için devletlerin ortak gaye doğrultusunda aktif bir tutum takınması desteklenmiştir. Devletleri bir araya getiren ortak gaye, bölgesel düzlemde Avrupa uyumunun ve bunun sonucu olarak da küresel düzlemde hayali kurulan ya da planlanan sınırlı ve belirli alanlarda homojenliği sağlamak ve korumaktır. Uyumun bozulması ihtimali, bütünleşik Avrupa idealiyle birlikte kozmopolit gayeyi sarsacak ve parçalanmanın kapısını aralayacaktır. Bu bilinçle hareket eden yeni dünya düzeninin aktörleri, ortak değerler etrafında örgütlenilmesi, devletlerin bu idealler odağında benzeşmesi ve uyumlaşması ihtimalini, her zaman canlı tutmaya çalışmaktadır.

3.3.4.2.3. Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) aracılığıyla AİHM’in ulusal prototipleri olarak Anayasa Mahkemelerinin inşası ve Türk Anayasa Mahkemesi özelinde değerlendirilmesi

1990 yılında Avrupa Komisyonu bünyesinde, kurulduğu kent olan Venedik’in adıyla “Venedik Komisyonu (The Venice Commission of the Council of Europe)” olarak adlandırılan “Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (The European Commission for Democracy through Law)” oluşturulmuştur. Avrupa Komisyonu’nun anayasal konulardaki bağımsız danışma organı olarak kurulan Venedik Komisyonu’nun rolü, üye devletlere özellikle anayasal, yasal ve kurumsal yapıların demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü alanlarında Avrupa standartlarına ve uluslararası deneyime uygun hale getirme ve etkinliğinin güçlendirilmesi hususunda hukuki tavsiyelerde bulunmaktır.¹⁵¹⁶ Komisyon ayrıca, “ortak bir Anayasal miras (a

¹⁵¹⁵ Bakanlar Komitesinin düzenlediği “üst düzey konferans (high level conference)”ların ardından ulusal düzlemde sözleşmenin uygulanmasını ve etkililiğini artırmayı amaçlayan çeşitli bildiriler ilan edilmiştir: “Brighton Bildirisi (Brighton Declaration)”, 19-20 Nisan 2012; “İzmir Bildirisi (İzmir Declaration)”, 26-27 Nisan 2011; “Interlaken Bildirisi (Interlaken Declaration)”, 19 Şubat 2010; “Brüksel Bildirisi (Brussels Declaration)”, 27 Mart 2015; “Kopenhag Bildirisi (Kopenhagen Declaration)”, 12-13 Nisan 2018. Council of Europe Department of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Political Declarations/ Decisions of CM Sessions. (<https://www.coe.int/en/web/execution/political-declarations>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

¹⁵¹⁶ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (February 27, 2002). *Resolution Res(2002)3 Adopting The Revised Statute of The European Commission for Democracy*

common constitutional heritage)”ın yayılması ve pekiştirilmesini sağlamaya yardımcı olmak ve geçiş sürecindeki devletlere “acil anayasa yardımı (emergency constitutional aid)” sağlamakla görevlendirilmiştir.¹⁵¹⁷

Avrupa Konseyi üye Devletlerin tamamını dâhil olduğu Komisyon, 2002 yılında kurucu antlaşmasında yaptığı bir değişiklikle etki alanını geliştirerek Avrupalı olmayan ülkelerin de üye olmasına imkân tanımıştır.¹⁵¹⁸ Demokratik kurumlar ve temel haklar, anayasal adalet, seçimler, referandumlar ve siyasi partiler alanlarında çalışıp, Avrupa deneyimini farklı kıtalardaki ülkelerle paylaşarak kıtalar arası diyalogun, işbirliğinin, uyumlaşmanın sağlanmasını amaçlayan¹⁵¹⁹ Komisyon, bu alandaki “standartları ve en iyi pratikleri (the standards and best practices)” üye ülkelerle paylaşarak, bu standartlar çerçevesinde bir Avrupa, hatta 2002 itibarıyla üyelik kapsamını geliştirerek bir dünya oluşturmaya çalışmıştır.

Avrupa standartlarını hâkim kılmak için Venedik Komisyonu, üye ve gözlemci devletlerin anayasa mahkemelerini ve eşdeğer kurumları destekleme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Komisyon tarafından mahkemeler arasında bilgi ve içtihat alışverişini gerçekleştirecek çeşitli araçlar tasarlanmıştır. Komisyon üyesi ve gözlemci ülkelerdeki anayasal içtihatlar hakkında düzenli rapor veren, en önemli içtihatları ayrıca raporlayan “Anayasal İchtihatlar Bülteni (Bulletin on Constitutional Case-Law)”, üye ve gözlemci tüm devletlerin Anayasa Mahkemeleri ya da eşdeğer kurumlarıyla birlikte çalışarak verilen kararları toplayarak, arşivleyen “CODICES veri tabanı (The InfoBase

---

through Law. ([https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL\(2002\)027-e&lang=EN](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL(2002)027-e&lang=EN), Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵¹⁷ Council of Europe. *The Venice Commission of The Council of Europe*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵¹⁸ TBMM Araştırma Merkezi. (2006). *Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu), Türkiye'ye İlişkin Görüşleri, Seçimler, Yargı ve Referanduma İlişkin Karar ve Uygulama Kodları*, s.3. (https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, Erişim Tarihi: 08.08.2021). Komisyonda, 47 Konsey üyesinin yanında Cezayir, Brezilya, Kanada, Şili, Kosta Rika, İsrail, Kazakistan, Kore Cumhuriyeti, Kosova, Kırgızistan, Fas, Meksika, Peru, Tunus ve Amerika Birleşik Devletleri dahil 15 ülkenin de üyeliği bulunmaktadır. Bununla birlikte Arjantin, Japonya, Vatikan ve Uruguay gözlemci üye iken, Belarus “ortak üye devlet (associate member state)” statüsünde, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Filistin “özel işbirliği statüsü (special cooperation status)”ndedir. Komisyon ayrıca Avrupa Birliği, AGİT’in ana kurumlarından olan Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Ofisi (OSCE/ODIHR) ve Amerikan Devletleri Örgütü (OAS) ile yakın çalışmaktadır. Council of Europe. *The Venice Commission of The Council of Europe*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵¹⁹ Council of Europe Venice Commission. *Sharing European Experience with non- European countries*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=03_neighbours, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

on Constitutional Case- Law of the Venice Commission)”¹⁵²⁰ ve “Venedik Forumu (Venice Forum)”n yanı sıra Komisyon Mahkemelerin talebi üzerine hazırlanan “amicus curiae brifingleri”¹⁵²¹ oluşturmaktadır. Komisyon, anayasa mahkemeleri ile Venedik Komisyonu arasındaki işbirliğini yönlendirmek amacıyla, Venedik Komisyonu üyeleri ve anayasa mahkemeleri tarafından atanan irtibat görevlilerinden oluşan, anayasa yargısındaki spesifik konularda “mini konferanslar (mini-conferences)” düzenleyerek, ilgili mahkemelerin o alandaki içtihatlarının paylaşıldığı bir organizasyon olarak “Anayasal Adalet Ortak Konseyi (Joint Council on Constitutional Justice, JCCJ)”ni oluşturmuştur. 1996’dan bu yana başta Türk Anayasa Mahkemesi’nin de dâhil olduğu “Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı (Conference of European Constitutional Courts)”¹⁵²² olmak üzere Anayasa Mahkemelerini bir araya getiren bölgesel pek çok forum, birlik ile işbirliği halinde çalışmalar düzenleyen¹⁵²³ Venedik Komisyonu, tüm bu bölgesel grup ve üyelerini bir araya getirmek üzere düzenli aralıklarla “Dünya İnsan Hakları Konferansı (World Conference on Constitutional Justice, WCCJ)”¹⁵²⁴ düzenleyerek, tüm üye ve gözlemci devletleri bir araya getirmektedir.

¹⁵²⁰ Council of Europe. *CODICES*. (http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm , Erişim Tarihi: 08.08.2021). Venedik Komisyonu bünyesinde faaliyet gösteren Anayasa Yargısı İçtihatları Dökümantasyon Merkezinin oluşturduğu Çalışma Grubu tarafından işletilen, anayasa mahkemesi kararlarını içeren CODICES veri tabanı, bu kararları hazırladığı bültende yayımlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi, bu Çalışma Grubunun faaliyetlerine kuruluşundan beri düzenli olarak katılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. *Tarihi: Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu*. (https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/4/ , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵²¹ Council of Europe Venice Commission. *Amicus Curia Briefs prepared by the Venice Commission upon requests of the European Court of Human Rights*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=04_ECHR_briefs, Erişim Tarihi: 08.08.2021). Komisyon tarafından bir görüşün hazırlanma sürecine ilişkin detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Kırbaş Canikoğlu, S. (2017). “Venedik Komisyonu”. *Ankara Barosu Dergisi*. 3, s.347-348.

¹⁵²² Avrupa Anayasa Mahkemeleri Konferansı, Statüsünde de belirttiği üzere Anayasa Mahkemeleri ve anayasal yargı yetkisini kullanan diğer benzer Avrupa Kurumlarının genel Avrupa bağlamında anayasal uygulama ve içtihatla ilgili deneyimlerin paylaşılması amacıyla, bu mahkemeler ile kurumlar arasında karşılıklı saygı temelinde ve yargı bağımsızlığı ilkesine gereken saygıyı gösterip, düzenli temasları sürdürerek şimdiye kadar oluşturulan uygulamaya uygun olarak düzenli konferanslar düzenlemektedir. Conference of European Constitutional Court. (May 16-17, 1999). *The Statute of the Conference of European Constitutional Courts*. (https://www.confueconstco.org/en/status/status.html , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵²³ Council of Europe Venice Commission. *Constitutional Justice- Cooperation Between the Venice Commission and Constitutional Courts*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Constitutional_Justice&lang=EN#Joint%20Council%20on%20Constitutional%20Justice, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵²⁴ Council of Europe Venice Commission. *World Conference on Constitutional Justice*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_WCCJ, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Çalıştığı alanlarda üyelerin iç hukuklarını uyumlaştırmaya çalışan Komisyon, Anayasa Mahkemelerinin oluşturulması için Bakanlar Komitesi ile birlikte hareket etmiştir. Bakanlar Komitesi tarafından 2004 yılında verilen Tavsiye Kararda, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ikincil niteliği, Taraf Devletlerin insan haklarını koruma ve geliştirme yükümlülüğü vurgulanarak Sözleşme'nin tüm taraf devletlerin iç hukuk düzenlerinin bir parçası haline gelmesinin memnuniyetle karşılandığı belirtilmiş ve Sözleşme'nin ihlaline ilişkin tüm savunulabilir iddialar için etkili iç hukuk yollarının gerekliliğine değinilmiştir:

... bu tavsiye, üye devletleri, kendi hukuk sistemlerini mahkeme içtihatları ışığında incelemeye ve gerektiğinde, mevzuat veya içtihat yoluyla, güvence altına alındığı şekilde etkili hukuk yolları sağlamak için gerekli ve uygun önlemleri almaya teşvik eder.¹⁵²⁵

Bakanlar Komitesi tarafından tavsiye edilen etkili iç hukuk yolu, Anayasa Mahkemelerinin oluşturulması ve “bireysel başvuru (individual complaints)”¹⁵²⁶

¹⁵²⁵ Concil of Europe Committee of Ministers. (May 12, 2004). *Recommendation Rec (2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies*. §4-7. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵²⁶ Council of Europe. (2013). *Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies (adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2013)*. Strasbourg: Concil of Europe, s.47. Bireysel başvuru yerine “anayasal şikâyet” kavramını kullanmayı tercih eden Şirin, bu tercihin nedenlerini şöyle ifade eder: “Birincisi, söz konusu usulün öznesi olabilecekler, ‘birey’ terimini aşacak sayıdadır. Örnek vermek gerekirse, bir dernek pek ala başvuru olabilir; ancak dernek, ‘birey’ değildir. Bir dernek ‘kişi’ olarak ifade edilebilir. Bu nedenle söz konusu usul, olsa olsa ‘kişisel başvuru’ şeklinde ifade edilebilir. İkincisi, bireysel veya kişisel başvuru yolu sadece anayasa şikâyeti vb. usullerde söz konusu değildir. Üçüncüsü, söz konusu usulün mehzarındaki isimlendirme anayasa şikâyetidir (Verfassungsbeschwerde) şeklindedir. Uluslararası literatürde de bu kullanıma (örn. İng. Constitutional complaint) rastlanmaktadır. Bu açıdan ‘anayasa şikâyeti’ ifadesi, bir yeknesaklığa denk düşmektedir. Dördüncüsü, hukukumuzda öteden beri ‘bireysel başvuru’ dendiğinde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’ne yapılan başvurular anlaşılmaktadır. Anayasa Mahkemesi’ne yapılan başvurular için de aynı terimin kullanılması kargaşaya yol açabilmektedir... Anayasa şikâyeti şeklindeki kullanımın yaygınlaşması, tasarruf ve kolaylık sağlar.” Şirin, T. (2015). *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*. İstanbul: On İki Levha, s.9-10. “Bireysel başvuru terimi, anayasa şikâyeti kavramıyla özdeş değildir. Bireysel başvuru, Anayasa’da öngörülen başvuru yolunu doğru yansıtmayan, kapsam olarak ona göre daha geniş olan bir terimdir. Her anayasa şikâyeti doğası gereği bir bireysel başvurudur. Ama her bireysel başvuru anayasa şikâyeti anlamına gelmez. Anayasanın seçtiği ‘bireysel başvuru’ teriminden ‘anayasa şikâyeti’ kurumu anlaşılmalıdır.” Sağlam, F. (2012). “Anayasa Şikâyeti Anlamı, Kapsamı ve Türkiye Uygulamasında Olası Sorunlar”, s.461. E. Göztepe, A. Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.418-466). İstanbul: Metis. Türkçe literatürdeki benzer kullanımlar için ayrıca bkz.: Yazıcı, S. (2011). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye*. (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi; Göztepe, E. (1998). *Anayasa Şikâyeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi; Kılınç, B. (2008). “Karşılaştırmalı Anayasa Yargısı Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği”. *Anayasa Yargısı*. 25, s.19-59; Sabuncu, Y.; Esen Arnwein, S. (2004). “Türkiye için Anayasa Şikâyeti Modeli- Türkiye’de Bireysel Başvuru Yolu”. *Anayasa Yargısı*. 21, s.229-246; Sağlam, F. (2006). “Anayasa Şikâyeti Modeli ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Olanakları”. M. Turhan, H. Tülen (Ed.). *Anayasa Yargısı İncelemeleri-1*. (içinde s.72-111). Ankara: Anayasa Mahkemesi; Özbudun,

yönteminin iç hukukta tanınmasıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin dava yükünün de azaltılmasını amaçlayan bu çağrı, “giderek küreselleşen bu dünyada, hukuk birliği olmasa bile hukuk paralelliğinin kaçınılmaz hale geldiği gerçeği”¹⁵²⁷ni kabul ederek, Anayasa değişikliklerine olumlu yaklaşan Türkiye’de karşılığını bulmuştur. 1961 Anayasası ile kurularak, 1962’de resmen faaliyet başlayan¹⁵²⁸ dünyanın ilk Anayasa Mahkemelerinden olan¹⁵²⁹ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru yetkisi tanıyan “7/11/1982 Tarihli ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi”¹⁵³⁰ 5 Nisan 2010 tarihinde Meclis Başkanlığına sunulmuştur.¹⁵³¹ Teklifin ardından dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı *Mustafa Bumin*’in destek daveti üzerine, anayasal mirasın yayılmasını en önemli misyonlarından biri olarak kabul eden¹⁵³² Venedik Komisyonu tarafından “Anayasa Mahkemesiyle İlgili Anayasa Değişiklikleri Önerisine İlişkin Taslak Görüş (Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constitutional Court of Turkey)”¹⁵³³ hazırlanmıştır. Taslak Görüşün sonuç kısmında, Türkiye’nin söz konusu anayasa taslağı ile diğer Avrupa ülkelerinde bilinen çözümleri takip ettiğini gösterdiğini, Avrupa standartlarını karşıladığını, öngörülen değişikliklerle Anayasa

---

E. (2014). *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, s.187; Gören, Z. (2011). “Anayasa Mahkemesine Kişisel Başvuru (Anayasa Şikayeti)”. *Anayasa Yargısı*, 11, s.97-134. Bireysel başvuru, Latin Amerika ülkelerinde ve İspanya’da “koruma başvurusu” olarak adlandırılmaktadır. Salihpaşaoğlu, Y. (2019). “Anayasa Mahkemesinin Kamu Tüzel Kişilerine Yönelik Bireysel Başvuru Yasağına Yaklaşımı: Çelişen İki Yöntem ve Gerekçe”. *AHBVHFD*. 23(4), s.280.

¹⁵²⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 131 inci Birleşim (Olağanüstü), 24.09.2001, C.70, S.737. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c070/tbmm21070131.pdf>, Erişim Tarihi: 08.03.2020).

¹⁵²⁸ *Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun*. Kanun No.:44, Kabul Tarihi: 22.04.1962, RG Tarih/Sayı: 25.04.1962/11091.

¹⁵²⁹ Gözler, K. (2017). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. (21.Baskı). Bursa: Ekin, s.414.

¹⁵³⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. Kanun No.:5982, Kabul Tarihi:07.05.2010, RG Tarih/ Sayı: 13.05.2010/27580. (<http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵³¹ TBMM. (5 Nisan 2010). *7/11/1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi*. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=82348, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵³² Çatlı, M. (2019). *Demokratik Toplumun Gerekleri Bağlamında Muktedir/ Erkli Demokrasi*. İstanbul: On İki Levha, s.9.

¹⁵³³ Paczolay, P. (June 29, 2004). *Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constitutional Court of Turkey*. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 08.08.2021). Türkçesi için: Paczolay, P. (2004). “Anayasa Mahkemesiyle İlgili Anayasa Değişiklikleri Önerisine İlişkin Taslak Görüş”. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 21, s.70-79.

Mahkemesinin etkinliğinin artırıldığını, temel hakların etkili bir şekilde korunmasını sağladığını belirtilmiştir.¹⁵³⁴ Bununla birlikte, Anayasa değişikliği taslağında bireysel başvuruya konu olan hakların Sözleşme ve ek protokollerde korunan haklarla sınırlı tutulmuş olmasını eleştirerek, en azından daha sonraki aşamada korunan hakların kapsamının Anayasada düzenlenenlerle genişletilmesinin düşünülmesi gerektiği ifade edilmiştir.¹⁵³⁵

Bakanlar Komitesi'nin tavsiye kararı ve Venedik Komisyonu'nun taslak görüşü, Anayasa Değişiklik Teklifinin madde gerekçesinde de belirtildiği üzere, ilgili maddenin dayandığı, güç aldığı metinlerden olmuştur.¹⁵³⁶ Aldığı bu destek ve teşvikle birlikte 12 Eylül 2010 tarihinde düzenlenen halk oylaması ile Anayasa Değişikliği kabul edilmiş¹⁵³⁷ ve Avrupa insan hakları hukuku sistemine adaptasyonun önemli bir göstergesi olarak bireysel başvuru Türk Anayasa hukukuna resmen dâhil olmuştur:

Herkes, Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki herhangi birinin kamu gücü

¹⁵³⁴ Paczolay, P. (June 29, 2004). *Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constitutional Court of Turkey*, §1-4, s.9,10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e) , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵³⁵ Paczolay, P. (June 29, 2004). *Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constitutional Court of Turkey*, §7, s.10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 08.08.2021). Benzer görüş için bkz.: Kaboğlu, İ. (2010). *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*. Ankara: İmge, s.269; Göztepe, E. (2012). “Anayasa Yargısının Meşruluğu”, s.417. E. Göztepe, A. Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.387-417). İstanbul: Metis; Sağlam, 2012, s.462.

¹⁵³⁶ “... Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi yoluyla, iç hukukta halledilemeyen temel hak ihlallerine ilişkin şikâyetlerin, ulusalüstü düzeyde ele alınması kabul edilmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde her yıl Türkiye'ye karşı çok sayıda dava açılmakta ve Türkiye pek çok davada tazminata mahkum edilmektedir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, iç hukuk yollarının tüketilmiş olup olmadığını araştırırken, ilgili ülkede bireysel başvuru kurumunun bulunup bulunmadığını da dikkate almakta ve bunu hak ihlallerinin ortadan kaldırılmasında etkili bir hukuk yolu saymaktadır. Bu nedenle, bireysel başvuru müessesesinin getirilmesiyle, hak ihlallerine maruz kaldığını iddia edenlerin önemli bir bölümünün bireysel başvuru aşamasında, başka bir ifadeyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine gitmeden önce, tatmin edilebilmesinin mümkün olabileceği ve böylece Türkiye aleyhine açılacak dava ve verilecek ihlâl kararlarında azalma olacağı değerlendirilmektedir. Bu itibarla, Türkiye'de de iyi işleyen bir bireysel başvuru sisteminin kurulması, haklar ve hukukun üstünlüğü temelindeki standartları yükseltecektir. Diğer yandan, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 2004 (6) Sayılı Tavsiye Kararında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesindeki dava yükünün azaltılabilmesi için bireysel başvuru yönteminin iç hukukta tanınmasının gerekliliğine değinilmiş; aynı şekilde, Venedik Komisyonu da 2004 yılında kamuoyuna duyurulan bireysel başvuruya ilişkin Anayasa değişikliği önerisini olumlu bulduğunu ifade etmiştir. ... Yapılan yeni düzenlemeyle, bireysel başvuruları inceleme görevi verilmek suretiyle, Anayasa Mahkemesine, özgürlükleri koruma ve geliştirme misyonu da yüklenmektedir.” Anayasa Mahkemesi. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*. (2.Baskı). Ankara: Anayasa Mahkemesi, s.921-922.

¹⁵³⁷ YSK. 12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması. (https://www.ysk.gov.tr/tr/12-eyul-2010-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5003#tab_2 , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

tarafından, ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesine başvurulabilir. Başvuruda bulunabilmek için olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şarttır.

Bireysel başvuruda, kanun yolunda gözetilmesi gereken hususlarda inceleme yapılamaz.

Bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir.¹⁵³⁸

1982 Anayasasında yapılan 2004 değişikliği ile düzenlenen kanunlarla arasında çıkabilecek uyumsuzluklarda temel hak ve hürriyetlerle ilgili uluslararası sözleşmelerin “öncelenmesini”¹⁵³⁹ düzenleyen Anayasa 90/5.maddesinin¹⁵⁴⁰ bir gereği ve devamı olarak Anayasa’ya eklenenen bireysel başvuruya ilişkin usul ve esaslar “Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun” ile düzenlenmiştir.¹⁵⁴¹ Temel haklarla ilgili evrensel ölçütlere atıf yapan değişikliklerin son halkası mahiyetinde olan¹⁵⁴² bireysel başvurunun Türk hukuk sistemine eklenmesiyle birlikte, hak ve özgürlüklerin korunmasında yeni bir döneme geçiş yapılmıştır.¹⁵⁴³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne gidiş yolunda iç hukuktaki son çıkışı ifade eden bireysel başvuru yolu 23 Eylül 2012 tarihinden itibaren faaliyete

¹⁵³⁸ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.148. Kanun No.2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG Tarih/ Sayı: 09.11.1982/17963 (Mükerrer). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, Erişim Tarihi 08.08.2021).

¹⁵³⁹ Söz konusu vurgu, Anayasa değişiklik teklifinin gerekçesinde yer almaktadır: “Uygulamada usulüne göre yürürlüğe konulmuş insan haklarına ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanun hükümlerinin çelişmesi halinde ortaya çıkacak bir uyumsuzluğun halinde hangisine öncelik verileceği konusundaki tereddütlerin giderilmesi amacıyla 90.maddenin son fıkrasına hüküm eklenmektedir.” TBMM. *Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekilleri Ankara Milletvekilleri Salih Kapusuz, Haluk İpek, Bursa Milletvekili Faruk Çelik, Ordu Milletvekili Eyüp Fatsa ve Hatay Milletvekili Sadullah Ergin ile 193 Milletvekilinin; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu* (2/278). Dönem:22, Yasama Yılı:2. (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss430m.htm>, Erişim Tarihi: 08.08.2021). Şirin, 2015, s.1. İnceoğlu, S. (2012). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa”. s.301. E. Göztepe, A. Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.298-338). İstanbul: Metis.

¹⁵⁴⁰ “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7/5/2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyumsuzluklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır” Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.148. Kanun No.2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG Tarih/ Sayı: 09.11.1982/17963 (Mükerrer). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

¹⁵⁴¹ Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Kanun No.6216, Kabul Tarihi:30.03.2011. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/kanun/> , Erişim Tarihi:08.08.2021).

¹⁵⁴² T.C. Anayasa Mahkemesi. *Görev ve Yetkileri: Bireysel Başvuru*. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim Tarihi:08.08.2021)..

¹⁵⁴³ Aslan, Z. (2017). “Özsöz”. M. İ. Koç, R. Kaplan (Ed.). *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*. (içinde s.I-II). Ankara: Anayasa Mahkemesi, s.II.

geçerek, Sözleşme’de tanınan hak ve özgürlüklerin iç hukukumuzda etkin bir şekilde korunması için gerekli ve etkili hukuk sistemi işlemeye başlamıştır.¹⁵⁴⁴

Bireysel başvuru usulü ile Anayasa Mahkemesi, Türkiye’nin egemenlik yetkisi altındaki kişilerin, AİHM’e gitmeden önce, idari ve yargısal başvuru yollarının tümünü tüketmelerinin ardından Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerden AİHS ve Türkiye’nin taraf olduğu ek protokoller kapsamında olanların ihlalini inceleyen “erişilebilir ve etkili (accessible and effective constitutional remedy)”¹⁵⁴⁵ bir ara durak konumuna gelmiştir.

Avrupa Konseyi ile işbirliği halinde olan Anayasa Mahkemesi’nin, bireysel başvuru değerlendirmelerinde AİHM kararlarını yakından izlediği gözlemlenmektedir.¹⁵⁴⁶ Bu noktada kararların inşa edilmesinde paragraf numarası usulüne geçiş yapılmış olması gözlemlenen ilk benzerliktir. Mahkeme kararlarının ve önceki kararlara yapılan atıfların takip edilebilmesini ve sıranabilmesini sağlayan paragraflandırma usulünün¹⁵⁴⁷ yanı sıra kararların başvuru numarası, karar hafızasının taşıyıcısı olarak kararların isimlendirilmesi¹⁵⁴⁸, kararların başlıklandırılması¹⁵⁴⁹, karar tarihini içeren künyesiyle tasniflenmesi, karar yazım usulünde AİHM metodunun benimsenmesi, yargılamayı yapan hâkim isimlerinin karar metnindeki yeri, önemli

¹⁵⁴⁴ Mahkeme tarafından yayınlanan son istatistiğe göre, bireysel başvuruların alınmaya başladığı tarihten başlayarak 2021’in sonuna kadar toplamda alınan 361.159 başvurunun 302.429’u sonuçlandırılarak, %83,7 yapılan başvuruları karşılama oranı elde edilmiştir. T.C. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı. *Bireysel Başvuru İstatistikleri (23/9/2012-31/12/2021)*. (https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

¹⁵⁴⁵ Uzun v. Turkey, 10755/13, 30.04.2013; Şahin Alpay v. Turkey, 16538/17, 20.03.2018, §111; Ali Koçintar v. Turkey, 77429/12, 01.07.2014, §40; Mehmet Hasan Altan v. Turkey, 13237/17, 20.03.2018, §138; Bıdık v. Turkey, 45222/15, 22.11.2016, §19-20. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Bahadır, A. (2018). “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Etkisi”. *Anayasa Yargısı*. 35. s.135-145.

¹⁵⁴⁶ Şirin, 2015, s.6, 7.

¹⁵⁴⁷ Şirin, 2015, s.7.

¹⁵⁴⁸ Doğru, O. (2015). “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Biçim Yönünden Değerlendirilmesi”. *Anayasa Yargısı*, 32, s.35 vd.

¹⁵⁴⁹ “Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru kararlarındaki başlıkların Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararlarındaki başlıklara benzediği gözlemlenebilir... İnsan Hakları Mahkemesi’nin kararlarındaki başlıkların, uzun yıllar içinde Avrupa Mahkemesi yargıçlarının konsensüsü ile oluştuğu unutulmamalıdır... Anayasa Mahkemesi de Anayasa hükümlerine ilişkin sorunları incelediğine ve Sözleşme ile Anayasada benzer hükümler bulunduğu göre, benzer başlıkları kullanması normaldir.” Doğru, 2015, s.47. Söz konusu benzerlikler Mahkemelerin içtüzüklerindeki benzer hükümlerden de kaynaklanmaktadır. Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü, m.77, 78. RG Tarih/ Sayı: 12.07.2012/28351. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/ictuzuk/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Mahkeme İç Tüzüğü. 1 Ocak 2020, Strazburg, m.74. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-ic-tuzugu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021).

kararların ilanından önce *basın duyurusu (press release)*¹⁵⁵⁰ usulünün benimsenmesi, Anayasa Mahkemesi ve AİHM kararları arasındaki şekli benzerliği göstermesi bakımından önemlidir.

Anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinden, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve buna ek Türkiye'nin taraf olduğu protokoller kapsamındaki ihlal iddialarını¹⁵⁵¹ inceleyen Anayasa Mahkemesi, esasa ilişkin değerlendirmelerini de genel olarak AİHM kararlarıyla uyumlu bir şekilde yaparak, karar içeriklerini uyumlaştırmaktadır.¹⁵⁵² Bu noktada karar içerikleri bağlamında AİHM tarafından kullanılan “watch dog (bekçi köpeği)”¹⁵⁵³, “chilling effect (domdurucu etki)”¹⁵⁵⁴, “a fair balance (adil denge)”¹⁵⁵⁵, “clear and present danger (açık ve mevcut bir tehlike, açık ve yakın bir tehlike, açık ve olası bir tehlike)”¹⁵⁵⁶ gibi kavramların Türkçeleştirilerek birebir kullanılması, Venedik Komisyonu'nun da vurguladığı üzere AİHM'in yorum yöntemleri ve ilkelerinin benimsenerek, büyük ölçüde bunlarla paralel hareket edilmesi¹⁵⁵⁷, kararların büyük kısmında AİHM dilinin tercih edilmesi,

¹⁵⁵⁰ Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. *Bireysel Başvuru Basın Duyuruları*. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/bildirimler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/aydin-yavuz-ve-digerleri-basvurusuna-iliskin-kararin-basin-duyurusu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021).

¹⁵⁵¹ Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, m.45.

¹⁵⁵² Şirin, T. (2018). “Anayasa Mahkemesi Kararlarının İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Etkisi”. *Anayasa Yargısı*, 35, s.164.

¹⁵⁵³ İlhan Cihaner Başvurusu (2), 2013/5574, 30.06.2014, §58; Mustafa Kemal Çelik Başvurusu, 2015/20153, 10.10.2018, §22; Çetin Doğan Başvurusu (2), 2014/3494, 27.02.2019, §44; Elbil Tuşalp Başvurusu, 2015/2595, 23.10.2019, §21; Uğurlu Gazetecilik Basın Yayın Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti. Başvurusu (2), 2016/12313, 26.12.2019, “Ergin Yıldırım Karşı Oy Gerektirisi”, §5.

¹⁵⁵⁴ Selçuk Kozagaçlı Başvurusu, 2014/10715, 10.01.2018, §22; Oğulcan Büyükkalkan ve Diğerleri Başvurusu, 2014/17226, 10.01.2018, §46; İrfan Sancı Başvurusu, 2014/20168, 26.10.2017, §43; Orhan Pala Başvurusu, 2014/2983, 15.02.2017, §24; Ali Rıza Üçer Başvurusu, 2013/8598, 02.07.2015, §60; Mehmet Aksoy Başvurusu, 2014/5433, 11.07.2019, §76; Tansel Çölaşan Başvurusu, 2014/6128, 07.07.2015, §70-71.

¹⁵⁵⁵ Mohamed Kashet ve Diğerleri Başvurusu, 2015/17659, 20.06.2019, §53; Erol Kesgin Başvurusu, 2015/11192, 30.05.2019, §54; Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan Başvurusu, 2014/17354, 22.05.2019, §90-91; Yıldız Eker Başvurusu, 2015/18872, 22.11.2018, §37;

¹⁵⁵⁶ Ömer Faruk Gergerlioğlu Başvurusu, 2019/10634, 01.07.2021, §46; Mutlu Öztürk ve Diğerleri Başvurusu, 2020/8525, 28.01.2021, §60; Hakan Aygün Başvurusu, 2020/13412, 12.01.2021, §60; Meki Katar Başvurusu, 2015/4916, 03.10.2019, §34; Sırrı Süreyya Önder Başvurusu, 2018/38143, 31.12.2018, §38; Fethullah Gülen Başvurusu, 2014/12225, 14.07.2015, §8; Rahil Dink ve Diğerleri Başvurusu (2), 2016/10269, 18.07.2019, §10. Açık ve mevcut tehlike kriteriyle ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz.: Salihpaşaoğlu, Y. (2008). “‘Açık ve Mevcut Tehlike Kriteri’ ve Türk Hukuk Sistemine Yansımaları”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 52, s.231-243.

¹⁵⁵⁷ “Anayasa Mahkemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini yorumlaması istenecektir. Bunu yaparken, Anayasa Mahkemesi kendi yorumunun AİHM'in getirdiği yorumdan sapmasını mümkün olduğu kadar çok önlemek zorunda kalacaktır. Sapma riski, Anayasa Mahkemesinin Anayasada öngörülen hak ve özgürlükleri de yorumlayacağı davalarda daha bile büyük olacaktır. Benzer bir hakka ilişkin iki yorum farklı olabilir ve farklı sonuçlara yol açabilir.” Paczolay, P.

argümantasyonun güçlendirilmesi için çoğunlukla AİHM kararlarından faydalanılması¹⁵⁵⁸ gibi pek çok benzerlik Anayasa Mahkemesi'nin, AİHM'i bir otorite, bir üst olarak algılayarak¹⁵⁵⁹, bir nevi AİHM'in Türkiye temsilciliğini üstlendiğini, Türkiye'deki bir modelini teşkil ettiğini göstermektedir.

Mahkeme üye ve raportörlerinin Avrupa Konseyi ile iş birliğine dayalı seminerlerin ve toplantıların bir parçası olması¹⁵⁶⁰, bu misyonun geliştirilmesi için atılmış önemli adımlardandır. Kuruluşundan beri Venedik Komisyonu üyesi olan Anayasa Mahkemesi, Komisyon bünyesinde faaliyet gösteren anayasa kararlarını derleyen ve tek bir merkezde toplayan CODICES veri bankasını, sistemin bir ayağı olarak kendi kararlarıyla desteklemektedir. Tüm bunlar göstermektedir ki AYM, Avrupa Konseyi ve kuruluşlarından etkilenmekte ve bu durum Mahkeme kararlarını dönüştürmektedir.

Esasen Anayasa Mahkemesi, AİHM kararlarıyla bağlı olmadığı gibi, aynı zamanda kararlarını AİHM'e atıf yaparak gerekçelendirmek durumunda da değildir.¹⁵⁶¹ Ancak yeni düzenin bir parçası olan diğer tüm devletler gibi, Türkiye de üyesi olduğu uluslararası insan hakları örgütlerince hazırlanan ve imzacısı olduğu sözleşmelerin gereğini yetirme yükümlülüğü ile hareket etmektedir. Bu bağlamda, Anayasa Mahkemesi'nin kararlarını gerekçelendirmek ve meşrulaştırmak için, sistematik olarak AİHM kararlarına atıf yapması ve AİHM kararlarını örnek alan kararlara imza atıyor olması şaşırtıcı değildir. Bu yaklaşımıyla Anayasa Mahkemesi, AİHM'in ve AİHS'in öngördüğü hukuk anlayışını benimsediğini açıkça deklare etmektedir.¹⁵⁶² Avrupa insan hakları sisteminin benimsenmesi, süreç içerisinde Anayasa Mahkemesi ile AİHM arasında açık bir metodolojik benzeşmeyi meydana getirmiştir. Benzer sonuçların ortaya çıkmasına sebep olan metot benzerliği,

---

(June 29, 2004). *Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constitutional Court of Turkey*, §7, s.10. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). ([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 08.08.2021). Aslan, Z. (2014). "Türkiye'de Anayasa Şikayeti: Fırsatlar ve Çözümler". *Anayasa Yargısı*, 31, s.174.

¹⁵⁵⁸ Şahbaz, İ. (2004). "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin Türk Yargı Sistemindeki Yeri". *TBB Dergisi*. 54, s.188.

¹⁵⁵⁹ Kaya, E. (2014). "Anayasa Mahkemesinin İnsan Hakları Zeminini". *GÜHFD*. 18(3), s.591 vd.

¹⁵⁶⁰ Şirin, 2015, s.6.

¹⁵⁶¹ Şirin, 2015, s.8.

¹⁵⁶² Çatlı, 2019, s.136.

AİHM'den Anayasa Mahkemesine doğru hiyerarşik olarak inerek tamamlanan bir homojenleşmeyi ortaya çıkarmıştır.

4. SONUÇ

16. yüzyıl başlarında Protestan bölünmesi ile başlayarak uzun yıllar boyunca Avrupa'yı etkisi altına alan din temelli gerilimler, Avrupa'nın temelini oluşturan pek çok çatışmaya sebep olmuştur.¹⁵⁶³ Dini gerilimlerin ve çatışmaların etkisiyle, Kilisenin etkinliği zayıflamış ve Avrupa, din temelli olarak başlayıp¹⁵⁶⁴, uzun yıllar boyunca devam eden “Otuz Yıl Savaşları”na sahne olmuştur. Katolik- Protestan davası üzerine şekillenen¹⁵⁶⁵ ve Avrupa tarihinin en yıkıcı savaşlarından biri olarak nitelenen¹⁵⁶⁶ Otuz Yıl Savaşları, 1648 tarihli “Westphalia Barışı (Peace of Westphalia)” ile sonlanmıştır. Yaşanan bu süreç, pratikte 16. yüzyıl ve sonrasına hâkim olan ve 1648 Westphalia Barışı ile ilişkilendirilerek “Westphalian Model” olarak adlandırılan egemenlik anlayışını doğurmuştur. Westphalian egemenlik anlayışının, Westphalia öncesine hâkim olan parçalı egemenlik anlayışından farklı bir egemenlik anlayışı üzerine oturtulduğu, sınırları belli bir coğrafyada egemen devletlerin oluşturduğu bir uluslararası düzeni ifade ettiği genel kabul görmüştür.

Parçalanmışlığa alternatif olarak ortaya atılan Westphalian egemenlik anlayışı, önemli bir tarihsel pratiğe ve sağlam bir teorik arka plana dayanmaktadır. Batı'da genel olarak kabul edilen şekliyle 16. yüzyılla birlikte başlayan egemenlik tartışmaları ile egemenliğe yüklenen niteliklerin belirginleştiği kabul edilmekle birlikte, bu niteliklere benzer unsurlara 14. yüzyılda kaleme alınan “Mukaddime” adlı eserinde “diğer tüm asabiyetler üzerinde galip ve hâkim olan”¹⁵⁶⁷ asabiyetten bahseden İbn-i Haldun tarafından gönderme yapıldığı görülmektedir.

Klasik egemenlik olarak adlandırılan egemenliğe yüklenen, atfedilen bu nitelikler, Avrupa'da başta dönemin İtalya'sının parçalanmışlığını ortadan kaldırmak üzere, İtalyan ulusal birliğini kurmayı tasarlayan Niccolò Machiavelli, İngiliz İç Savaşından etkilenen Thomas Hobbes olmak üzere, Saint- Barthélemy Katliamından kurtulan ve Fransa'nın yaşadığı krizi bizzat tecrübe eden Jean Bodin tarafından tartışılmıştır. Bodin, 1576'da kaleme aldığı “Devletin Altı Kitabı”nda Fransa'nın yaşadığı kaostan ancak monarktan ayrı bir varlığı olan, egemenliğin tek kişinin elinde

¹⁵⁶³ Schulze, 2015, s.44. Armstrong, 1982, s.36-37.

¹⁵⁶⁴ Salihpaşaoğlu, Boyacı Gümüş, 2020, s.191.

¹⁵⁶⁵ Sander, 2009, Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918'e, s.98.

¹⁵⁶⁶ Wilson, 2008, s.554.

¹⁵⁶⁷ İbn-i Haldun, 2020, s.401.

toplandığı mutlak monarşi ile çıkılabileceğini ifade etmiştir. Bodin tarafından “vatandaşlar üzerindeki en yüksek, mutlak ve sürekli güç”¹⁵⁶⁸ olarak tasvir edilen egemenlik, geleneksel anlamından sıyrılarak modern devletin omurgasını oluşturmuştur.

Klasik egemenlik üzerine inşa edilen, Westphalian model olarak da adlandırılan modern devletler sistemi; güç ve sınırlar arasında doğrudan bir bağ kurulduğu, egemen devletlerin birbirlerinin gelenek ve hukuklarına saygı göstermeleri gerekliliğinin ilkesel olarak kabul edildiği¹⁵⁶⁹ ve egemenliğin tek ve bölünmez bütünlüğünün ön plana çıkartıldığı bir düzeni karşılamaktadır. Klasik egemenlik anlayışının hâkim kılınmasıyla modern devletin ayırt edici özelliğinin hayat bulduğu söylenebilecektir.¹⁵⁷⁰

Parçalanmışlığa, kaosa, çatışmalara, birden fazla iktidara karşı çıkan merkezileşmeyi, tek bir merkez odağında homojenleşmeyi önemseyen bu sistem, yaklaşık 200 yıl sonra ortaya koyduğu bir proje ile ulus devleti meydana getirmiştir. Parçalı, ayrılmış unsurları toparlayıp, birleştirerek, hâkimiyeti altındaki nüfusu ortak manevi değerler etrafında toplayan modern devlet, birbirinden farklı enstrümanların desteğiyle, “hayal edilmiş bir cemaat”¹⁵⁷¹ olarak ulusu inşa etmiştir.

Ulus meydana getirmekte işlevsel görülen araçlardan biri de radikal bir unsur olarak “ırk” olmuştur. Bir yandan birliği sağlamak için başka sınırlar altında yaşayan ırktaşlarını kendi egemenliğinde toplayan, diğer yandan kendi ırkına mensup olmayan kişilerden devletin kurtulmasını sağlamaya çalışan bu teori, marjinalleşmiş bazı devlet pratiklerinin temelini oluşturmuştur. Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Almanya pratiği, totaliter milliyetçiliği benimseyerek Alman ırkı odağında bir ulus meydana getirmeye çalışmıştır. Diğer ırklardan üstün gördüğü Alman ırkına mensup olmayan kimseyi kendi sınırları içerisinde istemeyen Nazi Almanyası, *ötekileri* ayırmak, Zygmunt Bauman’ın deyimiyle toplumun “terbiye edilmemiş” kesimi olarak nitelendirdiği “yabani otlar”¹⁵⁷²ı yolma yoluna gitmiştir. Irk üzerine homojenleştirme

¹⁵⁶⁸ Bodin, 1606, *The Six Bookes of a Commonweale*, s.84.

¹⁵⁶⁹ Poggi, 2016, s.110, 111.

¹⁵⁷⁰ Anayurt, 2020, s.219; Teschke, 2017, s.20; Bealey, F.; Johnson, 1999, s.306.

¹⁵⁷¹ Anderson, 1995, s.39.

¹⁵⁷² Bauman, 2003, s.66.

gayesinin bir sonucu ve egemenlikte yaşanan kırılmada bir dönüm noktası olarak “holokost” deneyimi ortaya çıkmıştır.

Korkunun sağladığı fiziksel ve manevi güçle birlikte, homojenliği önceleyen modernite dilini kullanan ve Alman ırkı etrafında tektipleşmeyi hedefleyen bu totaliter sistem, tarihin en büyük savaşlarından biri olan II. Dünya Savaşına giden kapıyı aralamıştır. Yaşananların etkisiyle, egemen devletlerin kendi aralarındaki güç dengesi esasına dayanan, devletlerin birbirlerinin iç işlerine müdahil olmayacaklarının kabul edildiği bir yumağı ifade eden Westphalian egemenlik anlayışı, belli noktalarda çatırdamaya başlamış, ulus devletin silikleşmeye başladığı yeni bir düzene geçiş yapılmıştır.

Bireyi ve birey özgürlüklerini önceleyerek devletlerin iç işlerine müdahil olan bu yeni düzen, dört temel özgürlüğe dayanan bir dünyayı idealize etmiştir. “Dünyanın her yerinde”¹⁵⁷³ gerçekleştirilecek konuşma ve ifade özgürlüğü, tapınma özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü ve belki de en önemlisi olarak korkunun üzerine inşa edilen Hitler deneyimine bir karşı çıkışın, modern devletler sistemine bir başkaldırıışın göstergesi olarak korkudan kurtulma özgürlüğü üzerine inşa edilecek yeni dünya, köklerini oldukça eski zamanlarda bulmaktadır. Antik Yunana kadar götürülebilecek olan küresel düzeyde homojenleşmeyi sağlama ve kozmopolit bir toplum yaratma, tüm dünyaya hâkim olan tek bir yönetim inşa etme ideali II. Dünya Savaşı’nın ardından kurulan yeni dünya düzeni ile başka bir veçheye bürünmüştür.

Korkudan kurtularak, “ebedi barış” üzerine inşa edilecek bir dünyayı tasarlayan yeni dünyanın aktörleri, şeffaf ve evrensel bir örgüt oluşturma gayesiyle çeşitli adımlar atmışlardır. 1915 tarihli İngiliz Uluslar Topluluğu, Barışı Güçlendirme Cemiyeti deneyimlerinin ardından, *Franklin Delano Roosevelt*’in Dünya Barış Topluluğu önerisi ve *Woodrow Wilson*’un 14 İlkesi ile ortaya konulan bir milletler teşkilatı oluşturulması teklifinin ardından, uluslararası bir mahkemeyi de bünyesinde barındıran şeffaf ve evrensel bir örgüt oluşturma fikri Paris Barış Antlaşmalarıyla kurulan Milletler Cemiyeti ile hayata geçirilmiştir. “Beş kıtayı ve beş ırkı temsil ettiği”¹⁵⁷⁴ vurgusu ve iddiasıyla hareket eden Milletler Cemiyeti, II. Dünya Savaşı ile birlikte gerçekleşememiş bir ideal olarak kalmıştır.

¹⁵⁷³ Roosevelt, F. D. (1941). Message to Congress, s.20-21.

¹⁵⁷⁴ Denk, 2019, s.85.

Derin felsefi arka planından aldığı güçle, atıl kalan ideallerin yeniden ve daha güçlü bir şekilde canlandırılması amacıyla II. Dünya Savaşı'nın ardından, “tek taraflı hareket sistemini, kapsayıcı ittifakları, güç dengelerini ve yüzyıllardır denenmiş- ama sürekli başarısızlığa uğramış- diğer çareleri” sona erdirerek bunların yerine, “barış seven ulusların evrensel örgütü” ve “barış için kalıcı bir yapı” olarak BM kurulmuştur.¹⁵⁷⁵ Ebedi barış üzerine inşa edilen bir dünyayı kurmak üzere yola çıkan BM, “barış ve güvenlik”, “ekonomik ve sosyal işbirliği” ve “insan hakları” üzerine inşa edilmiş küresel bir yapıyı ifade etmektedir.

Kendi “amaç ve ilkeleri ile bağdaşır” bölgesel örgütlerin oluşturulmasını teşvik eden BM, bölgesel bir prototipi olarak Avrupa Konseyi'nin kurulmasını desteklemiştir. II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin tekrar yaşanmaması için “Never Again (Bir Daha Asla)”¹⁵⁷⁶ parolası altında bir araya gelen Avrupalı liderler tarafından “Avrupalılara Mesaj” ilan edilmiştir. Avrupalılara Mesaja bir cevap olarak oluşturulan Avrupa Konseyi, belirli ve sınırlı alanlarda homojenleşmeyi amaçlayarak devletler arası entegrasyonu ve uyumlaşmayı önemsemiştir. BM'nin bölgesel bir modeli olarak Avrupa Konseyi, barış ve güvenlik, ekonomik ve sosyal işbirliği ve insan hakları sütunları üzerine inşa edilmiştir. Avrupa Konseyi, barış ve güvenlik noktasında BM'nin tekeli sarsmaksızın müzakereci yumuşak adımlarla, iyi komşuluk ilişkileri içerisinde hareket etmiş, ekonomik sosyal işbirliğine yatırım yapıp, Babil'in üzerine inşa edildiği kaosu ortadan kaldıracabilecek ortak değerleri benimseyerek bu değerler etrafında “bir”leşilmesini sağlamış, farklı dillerde aynı sesi çıkarmaya çalışmıştır.

Westphalian egemenlik anlayışından bugüne egemenlikte yaşanan değişim, dönüşüm ve kırılmaların devletin yapısını, hukukunu, devlet birey ilişkilerini ve uluslararası ilişkileri nasıl etkilediğinin araştırıldığı bu çalışma ile devletin üç unsurundan biri olarak kabul edilen ve üzerinde çok eski zamanlardan beri tartışılan egemenlik anlayışının devleti pek çok alanda doğrudan etkilediği ortaya konulmuştur. Devletin yapısı, hukuk sistemi, bireyle olan ilişkileriyle bağlantılı olarak farklı devlet pratiklerinin ortaya çıkması, devletin benimsediği egemenlik anlayışı ile doğrudan ilgilidir. Westphalian egemenlik olarak adlandırılan klasik egemenlik anlayışı, en

---

¹⁵⁷⁵ Huntington, 2014, s.32.

¹⁵⁷⁶ Bond, 2018, s.6; Morin, Ceruti, 2014, s.37; Salihpaşaoğlu, 2020, s.19.

üstün güç olma ve merkezileşme iddiasıyla birlikte doğal olarak modern devleti ortaya çıkarmıştır. Modern devlet, varlığını sürdürebilmek için homojenleştirme kaygısı gütmüş ve homojenleştirme kaygısının marjinalleştirilmesi totaliter rejimlerin doğuşuna ortam hazırlamıştır. Hitler Almanyası örneğinde olduğu gibi yaşanan kötü deneyimler, Westphalian egemenlik anlayışının terki sonucunu doğurmuştur. Westphalian egemenlik anlayışının terk edilmesi ve II. Dünya Savaşı sonra oluşturulan yeni egemenlik anlayışının bir gereği olarak devlet birey ilişkileri ve uluslararası ilişkiler gibi pek çok alanda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. II. Dünya Savaşı'nın ardından kurulan yeni dünya düzeni ile egemenlik öncelikle sınır tanımazlığından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Klasik egemenlik anlayışındaki en üstünlüğe yüklenen anlamda değişiklik söz konusu olmuştur. Yeni dünya düzeninin bir sonucu olarak, yeni dünyayı inşa eden kurumlar, metinler aracılığıyla tek başına hareket edebilme kabiliyetini kaybeden devletler, üstünlüğünü tartışmaya açmıştır. Küresel anlamda sınırlı alanlarda homojenlik ideali, ulus devletin homojenlik adına kullandığı enstrümanları etkisiz hale getirerek, ulus devletin silahlarını elinden almıştır. Nihayetinde II. Dünya Savaşı'nın ardından egemenlik anlayışında yaşanan değişim önemli ölçüde devlet yapısını, hukuk sistemini, devlet birey ilişkisini etkileyerek bambaşka bir egemenlik anlayışını ortaya çıkarmış ve bu durum benimsenen egemenlik anlayışı ile devletin yapısı, hukuk sistemi, bireyle ilişkileri ve uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantıyı doğrulamıştır.

Westphalian egemenlik anlayışı II. Dünya Savaşı'nın ardından şekil değiştirmiş, devletlerin en üstünlüğüne yüklenen anlam büyük ölçüde silikleşmiş olsa da, ulus devletler yeryüzünden silinmemiş, yeni bir kılıkta varlıklarını devam ettirmiştir. Bununla beraber II. Dünya Savaşı sonrasında Westphalian egemenlik anlayışında yaşanan kırılma, dünyanın her yerinde aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Modern ulus devletlerin uluslararası siyasi alandaki belirleyicilik gücüne güven sarsılmışsa da, yeniden uluslaşma deneyimlerinin yeni dünyanın egemenlik anlayışına bir karşı çıkışı ifade ettiği söylenebilir.¹⁵⁷⁷ Nitekim 1990'ların başında Balkanlarda yaşanan milliyetçi uyuşmazlıklar ve ulus devletlerin oluşumu küresel söylemleri kuşkulu hale sokan klasik örneklerden biri olarak gösterilebilecektir.¹⁵⁷⁸ Yeni

---

¹⁵⁷⁷ Doğan, 2014, s.170-171.

¹⁵⁷⁸ Doğan, 2014, s.175. Kafkasyalı, E. G. (2017). *Ulus Devlet ve Ulusçuluk: 1990 Sonrası Balkanlar ve Orta Asya*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.171-210.

dünyanın en etkili bölgesel örgütlerinden biri olan Avrupa Konseyi ile aynı bayrağı benimseyerek, ortak değerleri paylaşan Avrupa Birliği'nden ayrılma taleplerinin son yıllarda sesini yükseltmeye başlaması da ulus devletlerin vazgeçilmez bazı işlevlerini sürdürdüğünün göstergesi olarak okunabilecektir. Birlik kurulduğundan beri temelde egemenlik algısıyla bağlantılı olan¹⁵⁷⁹ Avrupa entegrasyonuna yönelik şüphecilik (eurocepticism)¹⁵⁸⁰ ve hoşnutsuzluk farklı Avrupa ülkeleri tarafından dile getirilmiştir. Bu hoşnutsuzluklar başta Yunanistan (Grexit), İspanya (Spexit) ve Fransa (Frexit)¹⁵⁸¹ olmak üzere Birlikten ayrılma talepleriyle pekiştirilmiş¹⁵⁸² ve resmi olarak ayrılan ilk ülke Birleşik Krallık olmuştur.¹⁵⁸³ Bununla birlikte Avrupa ülkelerini bütünüyle birleştiren ortak anayasa belgesinin kabulüne ilişkin Fransa ve Hollanda'da 2005 yılında düzenlenen referandumlarda çoğunluğun Avrupa Birliği anayasasına hayır oyu vermiş olması¹⁵⁸⁴, ulus devlet reflekslerinin hala devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

¹⁵⁷⁹ Birleşik Krallık Brexit Parti lideri referandumun sonuçlandığı gece “ulus” vurgusu yaparak şu şekilde kutlamıştır: “Bu geceyi daha önce hiç yapmadığımız şekilde kutlayalım. Bu gece, büyük ulusumuzun modern tarihindeki en büyük an.” BBC News. (February 1, 2020). *Brexit: UK Leaves the European Union*. (<https://www.bbc.com/news/uk-politics-51333314>, Erişim Tarihi: 16.02.2020). Birleşik Krallık özelinde AB'den ayrılma yönünde oy kullananların (%51,9) %49'unun AB'nin bir egemenlik meselesi olduğunu ifade etmiştir. Karaca, T. (2019). *Lizbon Antlaşması'yla Tanınan Ayrılma Hakkı Çerçevesinde Brexit Süreci, Brexit'in Birleşik Krallık ve AB Üzerindeki Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.39.

¹⁵⁸⁰ AB şüpheciliğini ifade eden “eurocepticism” kavramı, ilk kez dönemin Başbakanı Margaret Thatcher'm, AB'ye yönelik olumsuz tavrı bağlamında kullanılmıştır. Eurocepticismin sebepleri çeşitlidir. İlk olarak, Birliğin ulusal karar verme ve devlet egemenliğini ihlal ettiği noktasında bir şüphecilik bulunmaktadır ki Birleşik Krallık'ta pek çok kişi bu grupta yer almaktadır. İkinci bir sebep olarak, AB üyeliğinin kimlik sorunlarına sebep olduğu düşünülmektedir. Başka bir neden ise, Batı Avrupa dışından yeni üye olan ülkelerin AB'nin imtiyaz ve yardımlarından yararlanarak refah düzeylerini hızla artırmak istemediklerine yönelik inanç ve bu noktada kendilerini refahın ana kaynağı olarak gören eski Batı Avrupa ülkelerinin bu durumdan rahatsızlık olmuştur. Karaca, 2019, s.38-39.

¹⁵⁸¹ Fransa'daki Frexit hareketleri Covid-19 salgını etkisiyle, yeniden kendinden söz ettirmeye başlamıştır. hız kazanmıştır. 12 Mart 2021'de yayınlanan bir analiz yazısında, Avrupa Birliği'nin Covid-19 salgını esnasında üyelerini herhangi bir sağlık veya ekonomik krizden korumadığını, Avrupa Birliği'nin kendilerini felç eden ve dikkat dağıtan, asla yardım etmeyen yetersiz bir bürokrasi olduğu ifade edilmiştir. Herblay, L. (Mars 12, 2021). “La crise du Covid ou le début de la fin de l'Union européenne?”. *Le Figaro*. (<https://www.lefigaro.fr/vox/societe/la-crise-du-covid-ou-le-debut-de-la-fin-de-l-union-europeenne-20210312>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

¹⁵⁸² Bu hareketler, “Exitomania” olarak da adlandırılmıştır: Tasente, T.; Rus, M. (2019). “Exitomania, The Propaganda Machine That Can Destroy The European Union”. *Technium Social Science Journal*. 1(1), s.31-40.

¹⁵⁸³ Shampson, T. (September 2017). “Brexit: The Economics of International Disintegration”. *London School of Economics Centre for Economic Performance*. CEP Discussion Paper No.1499, s.1-29. Johnson, P.; Mitchell, I. (2017). “The Brexit Vote, Economics and Economic Policy”. *Oxford Review of Economic Policy*. 33(1), s.12-21.

¹⁵⁸⁴ European Parliament. *Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe (not ratified)*. (<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/draft-treaty-establishing-a-constitution-for-europe>, Erişim Tarihi: 29.01.2022).

Görüldüğü üzere egemenlik anlayışında yaşanan değişim, dönüşüm ve kırılmaların ya da egemenliğe yüklenen anlamın devletin yapısını, hukuk sistemini, bireyle olan ilişkilerini ve uluslararası sistemi doğrudan etkilediği, onun bir sonucu olduğu açıktır. Nihayetinde egemenliğin idealize edilmesi, klasik egemenlik anlayışının bir ideal olarak sunulması II. Dünya Savaşı sonrası hâkim olan egemenlik anlayışının bundan bir sapma olarak kabul edilmesi ya da tam tersini iddia etmek mümkün değildir. II. Dünya Savaşı sonrasında da devletin üçüncü unsuru hala egemenliktir. Ancak devletin olmazsa olmaz unsuru olan egemenliğin şekli ve nitelikleri, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni dünya ile değişmiştir. Değişen ve dönüşen bu özellikleri bağlamında hâkim olan egemenlik anlayışı küresel düzlemde önemli değişiklikleri meydana getirmiştir. Çalışmanın ardından ulaşılan bir sonuç olarak II. Dünya Savaşı sonrası değişen egemenlik anlayışının devleti, bireyi ve uluslararası ilişkileri doğrudan etkilediği gerçeği, gelecekte yapılabilecek çalışmalara önemli bir açılım sunmaktadır. Felsefi arka planından ve kurulan uluslararası örgütlerin yapısından alınan güçle barış ve güvenlik, ekonomik ve sosyal işbirliği ve insan hakları üzerinde oturtulan yeni dünya düzeninin her bir sütunu daha detaylı incelemelere muhtaçtır. Klasik egemenlik anlayışını önemli bir dönüşüme uğratarak, yeni bir egemenlik anlayışını dünya genelinde hâkim kılan yeni düzenin, ulus devletleri nasıl etkilediğinin ülke örnekleri bağlamında çalışılması ve salt Avrupa Konseyi örneği üzerinden incelenen bölgesel örgüt örneklerinin karşılaştırmalı bir çalışma ile ortaya konulması, çalışmanın üzerine bina edilebilecek araştırma alternatifleri arasında sayılabilecektir. Westphalian modelden bugüne egemenlik anlayışının değişimi ve bu bağlamda yeni dünya düzeninin inşasını bütünsel bir şekilde ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma ile alana farklı bir perspektif kazandırılarak, spesifik ve daha derin çalışmalara ön ayak olunması ve içinde bulunduğumuz dünyanın gerçeklerini anlamlandırmaya katkı sağlanması umut edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Kitap ve Makaleler

- Açıkel, F. (2020). “Devletin Manevi Şahsiyeti ve Ulus Pedagojisi”, s. 133. T. Bora (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*. (6.Baskı). C.4. (içinde s.117-123). İstanbul: İletişim.
- Adler, A.; Beyer, R. (2017). “Languages and Language Policies in Germany /Sprachen und sprachpolitik in Deutschland”. Stickel, G. (Ed), *National Language Institutions and National Languages. Contributions to the EFNIL Conference*. (içinde s.221–242). Budapest: Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences.
- Agamben, G. (2004). *Auschwitz’den Artakalanlar: Tanık ve Arşiv*. (1.Basım). (Çev. Ali İhsan Başgöl). Ankara: Kitle.
- Ağaoğulları, M. A. (1986). “Halk Egemenliği ya da Ulus Egemenliğinin Kuramsal Temelleri Üzerine Birkaç Düşünce”. *AÜSBFD*, 41(1), s.131-152.
- Ağaoğulları, M. A. (2009). “Özgürlük Arayışı ve Erkler Ayrımı”. M. A. Ağaoğulları; F. Zabcı Ç.; E. Ergün (Ed.). *Kral Devletten Ulus Devlete*. (2. Baskı). (içinde s.355-472). Ankara: İmge.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). “Aydınlanma: Düşünceler Yumağı”. M. A. Ali Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. (içinde s.517-540). İstanbul: İletişim
- Ağaoğulları, M. A. (2013), “Fransız Devrimi: Halk Sahneye Çıkıyor”. M. A. Ağaoğulları. (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.597-632). İstanbul: İletişim.
- Ağaoğulları, M. A. (2013), “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”. M. A. Ağaoğulları (Ed.). *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.319-354). İstanbul: İletişim.
- Ağaoğulları, M. A. (2013). “Bodin’dan Hobbes’a Doğru”. M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.401-426). İstanbul: İletişim.
- Ağaoğulları, M. A. (2020). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. (3. Baskı). Ankara: İmge.
- Ağaoğulları, M. A.; Akal, C. B.; Köker, L. (1994). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*. (1. Baskı). Ankara: İmge.
- Akad, M.; Vural Dinçkol, B.; Bulut, N. (2015). *Genel Kamu Hukuku*. (11.Basım). İstanbul: Der.

- Akandji- Kombe, J. F. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler*. (1.Baskı). Strasbourg: Avrupa Konseyi.
- Akar, R. (1998). “Bir Resmi Metin’den Planlı Türkçeleştirme Dönemi”. *Birikim*. 110, s.68-75.
- Akbulut, O. (2012). “Resmi Dil ve Anayasalarda Düzenleniş”. *TBB Dergisi*. (102). s.115-148.
- Akıllıoğlu, T. (Temmuz- Aralık 1989). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve İç Hukukumuz”. *AÜSBFD*, 44(3-4), s.155-173
- Akın, İ. (2013). *Devlet Doktrinleri*, İstanbul: Beta.
- Akkaya Kia, R. (2011), *Moderniteden Postmoderniteye: Egemenlik ve Hukuk*. İstanbul: Beta.
- Akkaya Kia, R. (2011). “1876 Kanun-i Esasi’nin 18.Maddesi Üzerine”. *EÜHFD*. 15(3-4), s.35-45.
- Akpınarlı, N. (2010). *The Fragility of the ‘Failed State’ Paradigm*. Dordrecht: Brill.
- Aktürk, Ş. (2006). “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”. *Doğu Batı*. Y.9. 38. s.23-53.
- Albayrak, G. (2014). “Uluslararası Hukukta Küresel Anayasacılık Tartışması”. *TBB Dergisi*. (113), s.19- 40.
- Algan, B. (2006). “Değişen Egemenlik Anlayışı ve Küreselleşme Bağlamında İnsan Hakları”. *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, 27-28, s.65-99.
- Algan, B. (2007). *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması*. Ankara: Seçkin.
- Amir, G. (2018). “1648 or 1948? No Room For Westphalia in the Middle- East”, *Journal of European History Law*, 9(1). s.99-106.
- Amstrong, J. A. (1982). *Nations Before Nationalism*. United States of America: The University of Carolina.
- Anayasa Mahkemesi. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Gerekçeli)*. (2.Baskı). Ankara: Anayasa Mahkemesi.
- Anayurt, Ö. (2004). *Avrupa İnsan Hakları Hukukunda Kişisel Başvuru Yolu*. Ankara: Seçkin.
- Anayurt, Ö. (2020). *Anayasa Hukuku Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*. (3.Baskı). Ankara: Seçkin.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*. (2. Baskı). (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis.

- Anderson, D. G. (1988). "Power, Rhetoric and The State: A Theory of Presidential Legimacy". *The Review Politics*. 50(2), s. 198-214.
- Andreas, O. (Spring, 2001). "Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth", *International Organization*, 55(2), s. 251-287.
- Antisthenes, Diogenes. (2020). *Kinik Felsefe Fragmanları*. (1.Basım). (Der. ve Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Arendt, H. (2005). "Kant'ın Siyaset Felsefesi Üzerine Notlar". (Çev. Yasemin Tezgiden). *Cogito*. Sayı: 41-42, İstanbul: Yapı Kredi.
- Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı*. (2.Baskı). (Çev. Özge Çelik). İstanbul: Metis.
- Arendt, H. (2018). *Totalitarizmin Kaynakları-2: Emperyalizm*. (Çev. Bahadır Sina Şener). (6.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Armaoğlu, F. (2020). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. (27.Baskı). İstanbul: Kronik.
- Arsava, F. (2011). "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu". *GÜHFD*. 15(1), s.101-124.
- Asad, T. (2020). *Seküler Çeviriler: Ulus Devlet, Modern Benlik ve Hesapçı Akıl*. (1.Baskı). (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Aslan, S. (2007). "'Citizen, Speak Turkish!': A Nation in the Making". *Nationalism and Ethnic Politics*. 13, s.245-272.
- Aslan, Z. (2014). "Türkiye'de Anayasa Şikayeti: Fırsatlar ve Çözümler". *Anayasa Yargısı*. (31), s.167-184.
- Aslan, Z. (2017). "Özsöz". M. İ. Koç, R. Kaplan (Ed.). *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*. (s.I-II) içinde. Ankara: Anayasa Mahkemesi.
- Atakan, A. (2010). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Taksir Yetkisi Doktrinine İlişkin Bir İnceleme". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 16(3-4), s.29-36.
- Ataman, K. (2014). *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*. Ankara: Sentez.
- Ataman, K.; Vaughan, K. (2017). "When 'Civil Religion' Becomes 'Political Religion': The Special Case of Great Britain". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 58(2), s.145-159.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*. (5.Baskı). (Der. Nimet Arslan). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Aybay, R. (2016). *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Türkiye (1945-1948)*. (s.xi-xviii) içinde. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.

- Aybay, R. (2017). *İnsan Hakları Hukuku*. (3.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Aybay, R. (2020). *Genel Kamu Hukuku: 18.- 20. Yüzyıllarda Devlet*. (3.Baskı). İstanbul: Der.
- Aycan, N.; Uzunlar, M. Ş.; Aycan, Ş. (2018). “Liselerde Verilen Askerlik Derslerinin Tarihçesi”. *Academia Journal of Sciences*. Özel Sayı-1, s.223-232.
- Aydın, F. (Ed.) (2014). *Avrupa Sosyal Şartı*. Yayın No.06. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Aydın, R. (2018). “Ulus, Uluslaştırma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. 6(1), s.229 – 256.
- Aygen, A. (2017). *Hans Kohn’un Ulusçuluk Tipolojisi Kapsamında Modern Devlet’te Doğu ve Batı Ulusçuluğu Çatışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bacon, F. (2016). *Seçme Aforizmalar*. (3.Basım). (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Bahadır, A. (2018). “Anayasa Mahkemesi Kararlarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine Etkisi”. *Anayasa Yargısı*. (35). s.135-145.
- Bal, A. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Avrupa Konsensüsüne Başvurması”. *DÜHFD*. 21(1), s.27-82.
- Bali, R. N. (2000). “‘‘Vatandaş Türkçe Konuş!’’ veya Bir Ulus- Devletin Kuruluşunda Dil Birliğinin Gerçekleştirilmesi Çabaları”. A. Galanti (Ed.). *Vatandaş Türkçe Konuş!*. (Çev. Ömer Türkoğlu). (Sunuş. Rıfat N. Bali). (içinde s.5-8). Ankara: Kebikeç
- Balibar, E. (2000). “İrkçılık ve Milliyetçilik”, (içinde s.50-87). Balibar, E.; Wallerstein, I. (Ed.). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.50-87). İstanbul: Metis.
- Balibar, E. (2000). “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”. Balibar, E.; Wallerstein, I. (Ed.). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.109-133). İstanbul: Metis.
- Balibar, E.; Wallerstein, I. (Ed.). *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. (Çev. Nazlı Ökten). (3.Basım). İstanbul: Metis.
- Batum, S. (1996). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye*. İstanbul: Kavram.
- Bauman, Z. (2003). *Yasa Koyucular ve Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entellektüeller Üzerine*. (2.Basım). (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Metis.
- Bauman, Z. (2013). *Modernite, Kapitalizm, Sosyalizm*. (1.Baskı). (Çev. F. Doruk Ergun). İstanbul: Say.

- Bauman, Z. (2016). *Modernite ve Holokaust*. (Çev. Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Alfa.
- Bauman, Z. (2018). *Avrupa: Bitmemiş Bir Macera*. (Çev. Akın Emre Pilgir). İstanbul: Ayrıntı.
- Bauman, Z. (2019). *Akışkan Modernite*. (4.Baskı). (Çev. Sinan Okan Çavuş). İstanbul: Can.
- Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve Müphemlik*. (4.Baskı). (Çev. İsmail Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Bayly, C. A. (2018). *Modern Dünyanın Doğuşu*. (2. Baskı), (Çev. M. Neva Şellaki). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bealey, F.; Johnson, A. G. (1999). *The Blackwell Dictionary of Political Science*, Oxford: Blackwell.
- Beaulac, S. (2000). "The Westphalian Legal Orthodoxy- Myth or Reality?". *Journal of the History of International Law*. s.148-177.
- Becket, J. (August 1970). "The Greek Case Before the European Human Rights Commission". *Human Rights*. 1(1), s.97-117.
- Bellah, R. N. (1967). "Civil Religion in America". *Daedalus*. 96(1), s.1-21.
- Bellah, R. N. (1973). *Emile Durkheim on Morality and Society*. Chicago: The University of Chicago.
- Bellah, R. N. (1992). *The Broken Covenant: American Civil Religion in Time of Trial*. Chicago: The University of Chicago.
- Bellah, R. N. (2006). "Civil Religion". Bellah, R. N.; Tipton, S. M. (Ed.). *The Robert Bellah Reader*. (içinde s.225-243). Durhan&London: Duke University
- Benelhocine, C. (2012). *The European Social Charter*. Strasbourg: Council of Europe.
- Benhabib, Ş. (2017). *Buhran Çağında Haysiyet: Zor Zamanlarda İnsan Hakları*. (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Bentham, J. (1843). "The Principles of International Law". J. Bowring (Ed.). *The Works of Jeremy Bentham*. (Volume 2). (içinde s.990-1013). Edinburg: William Tait.
- Beriş, H. E. (2014). *Egemenlik: Bir Kavramın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. Ankara: Tezkire.
- Bermann, M. (2013). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. (16.Baskı). (Çev. Ümit Altuğ, Bülent Peker). İstanbul: İletişim.
- Berting, J. (2017). *Avrupa: Miras, Meydan Okuma, Vaat*. (2.Baskı). (Çev. Hüsamettin İnaç). Ankara: Liberte.

- Beşiri, A. (2013). “Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar”. *TBB Dergisi*. C.108, s.187-189.
- Béthune, M. (2017). “Henry IV of France’s Great Design”. Seth, C.; Kulesa, R. v. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). (içinde s.9-12). United Kingdom: Open Book Publishers.
- Bilir, F. (2006). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamanın Yenilenmesi”. *ERÜHFD*. 1(2), s.3-30.
- Birch, A. H. (1989). *Nationalism and National Integration*. (1st Edition). London: Unwin Hyman.
- Bloch, M. (2015). *Feodal Toplum*. (5. Basım). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı.
- Bodin, J. (2010). *On Sovereignty: Four Chapters from The Six Books of the Commonwealth*. (3rd Edition). (Translated by Julian H. Franklin). New York: Cambridge.
- Bond, M. (2018). *An Introduction to European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe.
- Boyar, O. (2013). “Devletin Pozitif Yükümlülükleri ve Dolaylı Yatay Etki”. S. İnceoğlu (Ed.). *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa*. (içinde s.53-80). Ankara: Avrupa Konseyi.
- Boyar, O. (2019). *Anayasa ve Özel Hukuk*. İstanbul: On İki Levha.
- Boyle, D. A. V. (1960). “International Law and Human Rights”. *The Modern Law Review*. 23(2). 23(2), s.167-172.
- Bozkurt, E. (2007). “Kant’ın Ebedi Barış Üzerine Denemesinin Günümüze Yansıması”. *Anayasa Yargısı*. 23(1), s.501-523.
- Brancourt, I. S. (2011). “‘C’est legal parce que je le veux’: loi et constitution dans le face à face du roi et du Parlement à la fin de l’Ancien Régime”. *Parlement(s): Revue D’Histoire Politique*. 15(1), s.59-74.
- Brancourt, J.P. (2013). “Estat’lardan Devlete. Bir Sözcüğün Evrimi”. (4.Baskı). (Çev: Beki Haleva, Pınar Güzelyürek). (Düz. Sibel Argün, Alişan Çapan). C. B. Akal (Ed.), *Devlet Kuramı*. (s. 177-190) içinde. Ankara: Dost.
- Brems, E. (1996). “The Margin of Appreciation Doctrine in Case Law of the European Court of Human Rights”. *Max- Planck- Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, s.240-313.
- Brems, E. (2019). “Positive Subsidiarity and its Implications for the Margin of Appreciation Doctrine”. *Netherlands Quarterly for Human Rights*. 37(3), s.210-227.

- Brickman, W. W. (1981). "The Ferry Law of 1881: The Fundamental Law of French Primary Education". *Western European Education*. 13, s.3-5.
- Brubaker, R. (1992). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Harvard University.
- Bulgurlu, H. B. (2004). *Dolar Mı? Euro Mu? Amerika Mı? Avrupa Mı?*. (1.Baskı). Ankara: Roma.
- Burke, E. (2017). *Devrimin Şeytanları*. (Çev. Özlem Koyuncu). İstanbul: Tefrika.
- Butterfield, H.; Wight, M. (1966). *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics*, London: Allen & Unwin.
- Caballero, S. S. (2008). "The European Social Charter: As an Instrument to Eradicate Poverty: Failure or Success". *Cuadernos Constitucionales de la Cátedra Fadrique Ceriol*. No.64/65, s.157-170.
- Campbell, K. J. (2012). "Joseph Gobbels: Propagandist", *American Intelligence Journal*, 30(2), s.125- 134.
- Can, Ş. (2016). *Klasik Yunan Mitolojisi*. (14.Basım). İstanbul: Ötüken.
- Canatan, B. "Çeviri Notu (ÇN)". Trask, S. (Kış 2005). "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?". (Çev. Bilal Canatan). *Liberal Düşünce Dergisi*. 37, s.79-86.
- Caporas, J. A. (Summer 2000). "Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty", *International Studies Review*, 2(2), s.1-28.
- Caraccoli, L. A. (1777). *Paris: Le Modèle Des Nations: Étrangères ou L'europe Des Lettres*. Paris.
- Carroza, P. G. (2003). "Subsidiarity as a Structural Principle of International Human Rights Law". *The American Journal of International Law*. 97(1), s.38-79.
- Cayon, J. (2019). "The Widening of the National Margin of Appreciation Allowed by The Strasbourg Court: A Backward Step for Reproductive Rights in Europe?". M. Belov. (Ed.). *The Role of Courts in Contemporary Legal Orders*. (in s.397-413). Netherlands: Eleven Publishing.
- Ceren, Y. E. (2020). "Sunuş". Aurelius, M. *Kendime Düşünceler*. (10.Basım). (Çev. Y. Emre Ceren). (s.v-x) içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Ceylan, C. (Bahar 2015). "İslam'da Sivil Din Ne Anlama Gelir?". *Liberal Düşünce*. Y.70, 78, s.61-73.
- Chataway, T. (2007). "Towards Normative Consensus on Responsibility to Protect". *Griffith Law Review*. 16(1), s.193-223.
- Chateaubriand, F. R. (1824). *Le Roi est Mort: Vive le Roi!*. Paris: Normant Père Libraire.

- Chomsky, N. (2016). *Dünyayı Kim Yönetiyor?*. (Çev. Ömer Çiftçi). İstanbul: İnkılap.
- Churchill, W. (1948). “Birleşik Avrupa”. A. Alatlı (Ed.). (2010). *Batıya Yön Veren Metinler*. C.IV. (içinde s.1690-1694). Ankara: Alfa.
- Cicero. (2014). *Devlet Üzerine*. (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: İthaki.
- Cicero. (2016). *Stoacıların Paradoksları*. (2.Baskı). (Çev. Serap Gür Kalaycıoğulları, Ceyda Üstünel Keyinci). Ankara: İmge.
- Clapham, A. (1993). “The ‘Drittwirkung’ of the Convention”. Macdonald, R. S. J., Matscher, F., Petzold, H. (Ed.). *The European System for the Protection of Human Rights*. (in s.163-206). The European System for the Protection of Human Rights. Dordrecht- Boston- London: Martinus Nijhoff.
- Clapham, A. (1998). *Human Rights in Private Sphere*. Oxford: Clarendon.
- Clapham, A. (2006). *Human Rights Obligations of Non- State Actors*. New York: Oxford University Press.
- Clapham, A. (2016). “Karmaşıklık, Suç Ortaklığı ve Tamamlayıcılık: Nürnberg Duruşmalarından yeni Uluslararası Ceza Divanı’nın Şafağına Doğru”. P. Sands (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.35-62). İstanbul: Alfa.
- Colavito, J. (2020). *The Mound Builder Myth: Fake History and the Hunt for a “Lost White”*. Norman: University of Oklahoma.
- Coleman, J. (Summer, 1970). “Civil Religion”. *Sociological Analysis*. 31(2), s.67-77.
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (1993). *Prevention of Racial Discrimination, including Early Warning and Urgent Procedures Working Paper*. Resolution No. A/48/18.
- Committee on the Elimination of Racial Discrimination. (2007). *Guidelines for the Early Warning and Urgent Action Procedures*. Annual Report A/62/18.
- Comte, A. (2000). *The Positive Philosophy*. (Vol.1). (Translated by Harriet Martineau). Kitchener: Batoche Books.
- Concordet, M. (1794). “Outlines of Historical View of the Progress of the Human Mind”. Seth, C.; Kulesa, R. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). United Kingdom: Open Book Publishers.
- Costa, J. P. (2011). “On the Legitimacy of the European Court of Human Rights’ Judgements”. *European Constitutional Law Review*. 7 (2), s.173-182.
- Coşkun, B. (Ağustos 2019). “Aydınlanmanın Doruk Noktası: Batı Medeniyetinin Yıkımı”. *Düşünbil*. Yıl.13. 82, s.45-47.

- Coşkun, V. (2009). *Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*, Ankara: Liberte.
- Council of Europe. (2013). *Guide to Good Practice in Respect of Domestic Remedies (adopted by the Committee of Ministers on 18 September 2013)*. Strasbourg: Concil of Europe.
- Council of Europe. (2020). *The European Convention on Human Rights: A Living Instrument*.
- Croxton, D. (1999). "The Peace of Westphalia of 1648 and the Origins of Sovereignty", *The International History Review*, 21(3), September 1999, s.569-591
- Croxton, D. (2013). *Westphalia: The Last Christian Peace*, New York: Palgrave Macmillan.
- Çağır, M.; Türk, İ. C. (2017). "1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve Türk Eğitim Hayatındaki Yeri". *ASEAD*. 4(11), s.63-75.
- Çağla, C. (2007). "Rénan, Irk ve Millet". *Cogito*. 50, s.47-54.
- Çakı, A.; Gazi, M. A.; Çakı, G.; Almaz, F. (2019). "Goebbels Liderliğinde Nazi Almanyası'nda Propaganda Sineması". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (4), s.149-164.
- Çakı, C. (2018). "Adolf Hitler'in Kült Lider İnşasında Kullanılan Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi", *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 3(6), s.24-38.
- Çakı, C. (Haziran 2019). "Antisemitist Mitlerin İnşasında Nazi Propagandasının Rolü", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.9. 17, s.203-219.
- Çatlı, M. (2019). *Demokratik Toplumun Gerekleri Bağlamında Muktedir/ Erkli Demokrasi*. İstanbul: On İki Levha.
- Çatlı, M. (2021). *Dijital Devlet Teorisi*. Ankara: Adalet.
- Çelebican Karadeniz, Ö. (2008). *Roma Hukuku*. (13.Basım). Ankara: Yetkin.
- Çelebican, Ö. (1993). "Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik". *AÜHFD*. 43 (1), s.299-311.
- Çetin, H. (2007). *Modernleşme Krizi*. Ankara: Orion, .
- Çimen, A. (2007). *Tarihi Değiştiren Askerler*. (1.Baskı). İstanbul: Timaş.
- Çimen, A. (2014). *Tarihi Değiştiren Diktatörler*. (8.Baskı). İstanbul: Timaş.

- D'Entréves, A. P. (2013). "Devlet Kavramı". (4.Baskı). (Çev. Başak Baysal). (Düz. Alişan Çapan). C. B. Akal (Ed.), *Devlet Kuramı*. (içinde s.193-211). Ankara: Dost.
- D'Holbach, B. (1835). *Christianity Unveiled, being An Examination of the Principles and Effects of the Christian Religion*. (Translated from the Frech of Boulanger by W. M. Johnson). Hanolulu: University of the Pacific.
- Dante. (2017). *Monarşi*. (1.Baskı). (Çev. Begüm Yiğit). İstanbul: Pinhan.
- De Vries, M. G. (1986). *The IMF in a Changing World: 1945-1985*. Washington D. C.: International Monetary Fund.
- Declaration by United Nations, January 1, 1942, Washington. United Nations Information Organization. (1947). *United Nations Documents (1941-1945)*. London& New York: Royal Institute of International Affairs.
- Dedman, M. J. (2001). *The Origins and Development of the European Union 1945-95: A History of European Integration*. London&New York: Routledge.
- Değirmencioğlu, B. (2019). "Amerika Birleşik Devletlerinin Uluslaşma Sürecinde J. J. Rousseau'nun Sivil Din Önerisinin Hayata Geçirilmesi". *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN'a Armağan, 21, Özel Sayı, s.2003-2031.
- Değirmenci, R. (2021). *Meşruiyet ve Hukukilik Çerçevesinde Saf Hukuk Kuramı*. (1.Baskı). Ankara: Astana.
- Değirmencioğlu, B. (2019). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında 'Masumiyet Karinesi'nin Korunması". *ASBÜHFD*. 1(2), s.314-315.
- Demir, H. (2019). *Yurttaşlık Düşüncesi Bağlamında Ulus Devlet ve Sorunları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Ö. B. (2020). *Pandemi: Salgının Medikopolitiği COVID-19 Kronikleri*. İstanbul: Notabene.
- Denk, E. (2019). *Birleşmiş Milletler Sistemi*. (2.Baskı) Ankara: Siyasal.
- Dickson, B. (2010). "Positive Obligations and the European Court of Human Rights". *NILQ*. 61(3), s.203-208.
- Dietrich, F. (2010). *Sezession und Demokratie: Ein Philosophische Untersuchung*. Berlin: De Guyter.
- Dillon, T. J. (1995). "The World Trade Organization: A New Legal Order for World Trade?". *Michigan Journal of International Law*. 16 (2), s.349-402.

- Dimitris, X. (2009). *Taking the State's Positive Obligations Seriously*. Thesis submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Durham-School of Law.
- Divine, R. A. (1967). *Second Chance: The Triumph of Internationalism in America During World War II*. New York: Atheneum.
- Doğan, İ. (2014). *Devlet ve Toplum Kuramlarına Yeni Yaklaşımlar*. (3.Baskı). Ankara: Astana.
- Doğan, İ. (2013). *Sivil Toplum Anlayışı ve Siyasal Sistemler*. (3.Baskı). Ankara: Astana.
- Doğan, İ. (2015). *İnsan Hakları Hukuku*. (2.Baskı). Ankara: Astana.
- Doğru, D. (2019). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Yargılamasında Takdir Marjı Doktrini*. Ankara: Turhan.
- Doğru, O. (2015). "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarının Biçim Yönünden Değerlendirilmesi". *Anayasa Yargısı*, 32, s.35-65.
- Domke, D.; Coe, K. (2007). *The God Strategy: How Religion Became a Political Weapon in America*. New York: Oxford University.
- Donnelly, J. (1995). *Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları*. (Çev. Mustafa Erdoğan, Levent Korkut). Ankara: Yetkin.
- Donoho, D. L. (2001). "Autonomy, Self- Governance and the Margin of Appreciation: Developing Jurisprudence of Diversity within Universal Human Rights". *Emory International Law. Review*. 15, s.391-466.
- Douzinas, C. (2017). *İnsan Hakları ve İmparatorluk*. (1.Baskı). (Çev. Kasım Akbaş, Rabia Sağlam). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Douzinas, C. (2018). *İnsan Haklarının Sonu*. (Çev. Kasım Akbaş, Umre Deniz Tuna). Ankara: Dipnot.
- Dönmezkuş, D. (2021). *Temel Hakların Yatay Etkisi ve İfade Özgürlüğü*. İstanbul: On İki Levha.
- Duguit, L. (2013). "Egemenlik ve Özgürlük". (4.Baskı). (Çev. Didem Köse; Sedef Koç). (Düz. Aslı Makaracı, Yalçın Tosun). C. B. Akal (Ed.). *Devlet Kuramı*. (içinde s.379-400). Ankara: Dost.
- Durkheim, E. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. (Translated by Karen E. Fields). New York: The Free Press.
- Düğmeci, F. (2019). *Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Yapısı ve İdare Üzerindeki Ayrımcılık Denetimi*. Ankara: Adalet.

- Düğmeci, F.; Gürsel, E. (2019). “Kadına Karşı Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Hususunda Devletin Yükümlülükleri ve Sorumluluğu”. *DEÜHFD*. 21(2), s.843-873.
- Dünya Sağlık Örgütü. (2008). *International Health Regulation*. (2.Baskı). Geneva: Dünya Sağlık Örgütü.
- Düzce, M. (2017). “Emile Durkheim’da Bir Sivil Din Olarak Milliyetçilik ve Vatanseverlik”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (52), s.645-653.
- Düzce, M. (2020) “Sivil Din ve Politik Din Kavramlarına Teorik Bir Bakış”. *Bilimname*. 2020/1, s.385-411.
- Ekinci, E. (2016). “Devrimden Günümüze Fransız Siyasal Sisteminin Evrimi”, *Kırıkkale Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.149-172.
- Eliade, M. (2018). *İmgeler ve Simgeler*. (3.Baskı). (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Doğu Batı.
- Emir, N. (2020). *Uluslararası Hukukta Kişilik Kavramı ve Uluslararası Örgütlerin Hukuki Kişiliğinin Sonuçları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Endy, M. B. (1975). “Abraham Lincoln and American Civil Religion: A Reinterpretation”. *Church History*. 44(2), s.230-232.
- Engels, J. I. (Jul- Sep. 2003). “Dénigré, Espérer, Assumer la Réalité. Le Roi de France Perçu par Ses Sujets, 1680-1750”, *Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine*. T.50e, No.3, s.96-126.
- Engle, E. (2009). “Third Part Effect of Fundamental Rights (Drittwirkung)”. *Hanse Law Review*, 5(2), s.165-173.
- Eppstein, J. (2008). *The Catholic Tradition of the Law of Nations*, New Jersey: The Lawbook Exchange.
- Er, C. (2004). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1.maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme’nin Uygulanması”. *TBB Dergisi*, 53, s.45-62.
- Erasmus, D. (2014). *Savaşa Karşı*. (1.Baskı). (Çev.Pelin Korkmaz). İstanbul: Zeplin.
- Erdal, S. (2010). *Uluslararası Ceza Mahkemesinin Ulus- Devlet Egemenliğine Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdoğan, M. (2015). *Anayasal Demokrasi*. (12.Baskı). Ankara: Siyasal.
- Erdoğan, M. (2019). *Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Temel Hak ve Özgürlüklerin Yorumu*. Ankara: Lykeion.
- Eren, A. (2016). “Hukuki Yorum Yöntemleri Açısından Bireysel Başvuru Kararlarının Anayasanın Yorumuna Etkileri”. *Anayasa Yargısı*. C.33, s.231-301.

- Eren, Y. (2017). “Ulus Devlet Modeli ve Dil Politikası”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Y.5, S.58, s.520-529.
- Erim, N. (1943). “Milletler Cemiyeti Üzerine Düşünceler”. *AÜSBFD*. 1(10), s.31-46.
- Erözden, O. (2013). *Ulus Devlet*. (3.Baskı). İstanbul: On İki Levha.
- Erözden, O. (2017). *Geçmişle Yüzleşme ve Ceza Adaleti*. Ankara: Dost.
- Ertuğrul, K. (2011). “AB ve Avrupalılık”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. 14/ Avrupa. (2.Baskı), s.146-158.
- Ertuğrul, Ü. E. (2016). “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”. *GÜHFD*. 20(2), s.441-470.
- Esen, E. (2019). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İçtihatları Işığında Takdir Marjı Doktrini*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- European Office of United Nations. (October 27, 1947). UN Press Release. No.469, Geneva.
- Evrigenis, D. (1982). “Recent Case- Law of the European Court of Human Rights on Articles 8 and 10 of the European Convention on Human Rights”. *Human Rights Law Journal*. 3 (1-4), s.137-138.
- Fassbender, B. (2008). “‘We the People of the United Nations’ Constituent Power and Constitutional Form in International Law”. Loughlin, M.; Walkers, N. (Ed.). *The Paradox of Constitutionalism: Constituent Power and Constitutional Form*. (in s.269-290). Oxford: Oxford University.
- Fassbender, B. (1998). “The Charter of the United Nations as a World Constitution”. *Colombia Journal of Transnational Law*. 36, s.529- 620
- Fischer, J. (May 12, 2000). *From Confederacy to Federation- Thoughts on the Finality to European Integration*. Berlin: Humbolt University.
- Flamme, K.(1995). *1995 Annual Report: A Brief History of Our Nation’s Paper Money*, San Francisco: The Federal Rezerv Bank of San Francisco.
- Focarelli, C. (2008). “The Responsibility to Protect Doctrine and Humanitarian Intervention: Too Many Ambiguties for a Working Doctrine”. *Journal of Conflict & Security Law*. Summer, 13 (2), s.191-213.
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (1961). *The State of Food and Agriculture*. Rome: FAO.
- Fraenkel, E. (2020). *İkili Devlet: Diktatörlük Teorisine Bir Katkı*. (2.Baskı). (Çev. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim.

- Franklin, J. H. (1963). *Jean Bodin and the Sixteenth- Century Revolution in the Methodology of Law and History*. New York and London: Colombia University.
- Freyer, H. (2016). *Din Sosyolojisi*. (2.Baskı). (Çev. Turgut Kalpsüz). İstanbul: Doğu-Batı.
- Fromkin, D. (2008). *Barişa Son Veren Barış*. (5.Baskı). (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Epsilon.
- Gamble, R. M. (2014). *The War for Righteousness: Progressive Christianity, The Great War and The Rise of the Messianic Nation*. New York: Open Road Media.
- Gardner, R. G. (1969). *Sterling- Dollar Diplomacy: The Origins and The Prospects of Our International Economic Order*. New York: McGraw.
- Gellner, E. (2018). *Uluslar ve Ulusçuluk*. (3. Baskı). (Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan). İstanbul: Hil.
- Gemalmaz, M. S. (1997). *Ulusüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. (2.Baskı). İstanbul: Beta.
- Gerards, J. (2018). “Margin of Appreciation and Incrementalism in the Case Law of the European Court of Human Rights”. *Human Rights Law Review*. 18, s.495-515.
- Gerim, G. (2017). “Çağdaş Yurttaşlığı Kavramak: Temel Yaklaşımlar, Yeni Boyutlar ve Yeni bir Yurttaşlık Çerçevesi”. *Journal of Economic Culture and Society*. 56(1), s.150-177.
- Germa- Romann, H. (1998). “Exemplaire et Singulière, La Mort du Roi (De Charles VIII À Louis XIII)”. *Bibliothèque d’Humanisme et Renaissance*. T.60, No.3, s.673-706.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. (2. Basım). (Çev. Cumhur Atay). İstanbul: Kalkedon.
- Giddens, A. (2012). *Modernliğin Sonuçları*. (5.Basım). (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı.
- Giesey, R. E. (1960). *The Royal Funeral Ceremony in Renaissance France*. Genève: Librairie E. Droz.
- Goebbels, J. (1948). *The Goebbels Diaries*. (Ed., Translated. Louis P. Lochner). New York: Doubleday.
- Goethe, J. W. (1999). “Prometheus”. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu). S. Birsal (Ed.). *Goethe: Işık... Biraz Daha Işık*. (içinde s.166-168). İstanbul: Broy,
- Goff, J. L. (2017). *Avrupa’nın Doğuşu*. (2.Baskı). (Çev. M. Timuçin Binder). İstanbul: Literatür.

- Goodrich, L. M. (February 1947). "From League of Nations to United Nations". *International Organisation*, 1(1), s.3-17.
- Gören, Z. (2011). "Anayasa Mahkemesine Kişisel Başvuru (Anayasa Şikayeti)". *Anayasa Yargısı*, 11, s.97-134.
- Göze, A. (2009). *Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet*. (5.Baskı). İstanbul: Beta.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. (15. Baskı). İstanbul: Beta.
- Gözler, K. (2001). "Devletin Bir Unsuru Olarak 'Millet' Kavramı". *Türkiye Günlüğü*. 64, Kış, s.108-123.
- Gözler, K. (2017). *Türk Anayasa Hukuku Dersleri*. (21.Baskı). Bursa: Ekin.
- Göztepe Çelebi, E. (2003). *Die Unionsbürgerschaft und ihre Fortentwicklungim Hinblick auf die politischen Rechte*. Münster: LIT- Verlag.
- Göztepe, E. (1998). *Anayasa Şikayeti*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi;
- Göztepe, E. (2012). "Anayasa Yargısının Meşruluğu", s.417. E. Göztepe, A. Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.387-417). İstanbul: Metis;
- Gözübüyük, Ş.; Gölcüklü, F. (2016). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması*. Ankara: Turhan.
- Greenfeld, L. (2006-2007). "Alman Milliyetçiliğinin Doğuşu". *Doğu- Batı: Milliyetçilik II*. Y.10, S.39, s.31-58.
- Greer, S. (2000). *The Margin of Appreciation: Interpretationand Discretion under the European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe.
- Gross, L. (1948). "The Peace of Westphalia, 1648-1948", *American Journal of International Law*, Vol.42, No.1, January, s.20-41.
- Güler, 2017, s.359.
- Güler, T. S. (September- December 2017). "'Positive Obligations' Doctrine of the European Court of Human Rights: Is it Cogent or Obscure?". *European Journal of Multidisciplinary Studies*. 2(6), s.358-364.
- Güngör, M. (2017). "Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 13(2), s.438-464.
- Güngören Bulgan, B. G. (2020). *Georg Jellinek'in Hak ve Devlet Kuramı*. (2.Baskı). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Gürkan, Ü. (1967). "Hukuk Sosyolojisi Açısından İbn-i Haldun", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), s.223-246.

- Haack, S. (2007). *Verlust der Staatlichkeit*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Habermas, J. (1983). "Modernity: An Incomplete Project", H. Foster (Ed.). *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. (içinde s.3-15).Washington: Bay.
- Habermas, J. (2005). "İki Yüzyıl Sonrasında Geriye Bakışın Kazanımlarıyla Kant'ın Ebedi Barış İdesi". *Cogito*. 41-42, s.381-419.
- Habermas, J. (2007). "Uluslararası Hukukun Anayasalaştırılması için Bir Şans Daha Var mı?". J. Habermas (Ed.). *Bölünmüş Batı*. (1.Baskı). (Çev. Dilman Muraoglu). (içinde s.107-180). İstanbul: Yapı Kredi.
- Habermas, J. (2012). "*Öteki*" Olmak, "*Öteki*"yle Yaşamak. (6.Baskı). (Çev. İlkur Aka). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hablemitoğlu, Ş.; Özmete, E. (2012). "Etkili Vatandaşlık Eğitimi İçin Bir Öneri". *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*. 1(3), s.39-54.
- Haffner, S. (2020). *Bir Alman'ın Hikayesi: Hatırladıklarım (1914-1933)*. (7.Baskı). (Çev.Hulki Demirel). İstanbul: İletişim.
- Haggenmacher, P. (2013). "Vittoria'dan Vattel'e Uluslararası Hukuk Kişisi Olarak Egemen Devlet". (4.Baskı). (Çev. İdil Selçuk). (Düz. Çağla Tansuğ). C. B. Akal (Ed.) *Devlet Kuramı*. (içinde s.257-265), Ankara: Dost.
- Hakyemez, Y. Ş. (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, Ankara: Seçkin.
- Hall, J. A. (2008). "Milletleri Türdeşleştirmenin Koşulları", Umut Özkırımlı (Der.). *21. Yüzyılda Milliyetçilik*. (Çev. Yetkin Başkavak). (içinde s.15-34). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Hamilton, R. (2006). "The Responsibility to Protect: From Doctrine to Doctrine- But What of Implementation". *Harvard Human Rights Journal*. 19, s.289-297.
- Harari, Y. N. (2019). *Hayvanlardan Tanrılara: Sapiens*. (4. Basım). (Çev. Ertuğrul Genç). (4. Basım). İstanbul: Koletif Kitap.
- Hardt, M.; Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. (5.Baskı). (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı.
- Harris, D.; O'Boyle, M.; Bates, E.; Buckley, C. (2013). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Hukuku*. (Çev. Mehveş Bingöllü Kılıcı, Ulaş Karan). Ankara: Avrupa Konseyi.
- Hartsock, J. A.; Beckman, E. S. (2019). "A Human Paradox: The Nazi Legacy od Pernkopf's Atlas", *Conatus*, 4(2), s.317-339.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. (1.Basım). (Çev. Sungur Savran). İstanbul: Metis.

- Hassan, D. (2006). "The Rise of the Territorial State and The Treaty of Westphalia". *Yearbook of New Zeland Jurisprudence*, 9, s.62-70.
- Hayes, C. J. (2010). *Milliyetçilik: Bir Din*. (2.Baskı). (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz..
- Hazar, Z. (2016). *Francisco Suárez'de Yasa, Devlet ve Sosyal Sözleşme*. Ankara: Astana.
- Heater, D. (1996). *World Citizenship and Government*. London: Macmillan.
- Heater, D. (2007). *Yurttaşlığın Kısa Tarihi*. (Çev. Meral Delikara Üst). Ankara: İmge.
- Held, D. (2002), "Law of States, Law of Peoples: Three Models of Sovereignty", *Legal Theory*, 8(2), The Centre for the Study of Global Governance, s.43-99.
- Helfer, L. R. (2008). "Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime". *The European Journal of International Law*, 19(1), s.125- 159.
- Herma, H. (May 1943). "Goebbel's Conception of Propaganda", *Social Research*, 10(2), s.200-218.
- Hirsch, E. (1946). "Kant'ın Ebedi Barış Üzerindeki Felsefi Denemesi: Ebedi Barışın Gerçekleştirilmesi İhtimali". *AÜHFD*, 3(1), s.3-31.
- Hitler, A. (2002). *Siyasi Vasiyetim*. (Çev.Kamil Turan). İstanbul: Bilge Karınca.
- Hitler, A. (2016). "Askeri Kuvvetler Günü' Konuşması, 12 Eylül 1938". Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.91). İstanbul: Sub.
- Hitler, A. (2016). "Nürnberg Açılış Konuşması, 1927". Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.1-9). İstanbul: Sub.
- Hitler, A. (2020). *Kavgam*. (Çev. Korhan Göktuğ), Ankara: Panama.
- Hitler, A. "Adolf Hitler'in Gauleiter Adolf Wagner Tarafından Okunan Bildirisi, 11 Eylül 1935, Nürnberg". (içinde s.33-35). Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.33-35).İstanbul: Sub.
- Hitler, A. "Reichstag Konuşması". Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.46-49).İstanbul: Sub.
- Hitler, A. "SA, SS & NSKK Konuşmaları, 12 Eylül 1937, Nürnberg". Hitler, A. *Nürnberg Konuşmaları*. (Çev. Burcu Denizci). (içinde s.79-80). İstanbul: Sub.
- Hobbes, T. (2007). *Elementa Philosophica de Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri*. (Çev. Deniz Zarakolu). İstanbul: Belge.
- Hobbes, T. (2018). *Leviathan*. (16.Baskı). (Çev. Semih Lim), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hobsbawn, E. J. (2017). *Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*. (6.Basım). (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Ayrıntı.
- Hoffner, E. (2020). *Keskin İnançlılar*. (10.Baskı). (Çev. Erkıl Günur). İstanbul: Olvido.
- Homer. (2016). *İlyada*. (4.Basım). (Çev. Azra Erhat; A. Kadir). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Höffe, O. (2010). “Uluslararası Hukuk Topluluğunun Teorisyonu Olarak Kant”. *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (Der. Hakan Çörekçioğlu). (içinde s.225-241). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Huberman, L. (2009). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (12.Baskı). (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim.
- Human Rights Committee. (2021). *Rules of Procedure of the Human Rights Committee*. 4 January 2021. Rev.12. Rule 96 (c).
- Human Rights Council. (2011). *Resolution Adopted by the Human Rights Council: Review of the work and functioning of the Human Rights Council*. 12 April 2011. Resolution No.16/21.
- Huntington, S. P. (2014). *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*. (12.Baskı). (Çev. Mehmet Turhan, Cem Soydemir). İstanbul: Okuyan Us.
- Huntt, L. (1996). “Introduction: The Revolutionary Origins of Human Rights”. L. Huntt (Ed.). *The French Revolution and Human Rights: A Brief Documentary History*. (içinde s.1-32). Boston & New York: Bedfords/ St. Martin’s.
- Huxley, A. (2013). *Cesur Yeni Dünya*. (9.Baskı). (Çev. Ümit Tosun). İstanbul: İthaki.
- Inter- Allied Meeting, June 12, 1941, London, St. James’ Palace. United Nations Information Organization. (1947). *United Nations Documents (1941-1945)*. London& New York: Royal Institute of International Affairs.
- International Labour Office. (1920). *The Provisions of the Peace Treaties*. Geneva.
- International Monetary Fund. (2020). *Articles of agreement of the International Monetary Fund. Bretton Woods: United Nations Monetary and Financial Conference, Washington D.C.: International Monetary Fund*.
- Ipsen, J. (2014). *Staatsrecht I: Staatsorganisationrecht*. München: Verlag Franz Vahlen.
- İbn-i Haldun. (2020). *Mukaddime*. C.1. (Çev. Arslan Tekin). İstanbul: İlgi Kültür Sanat.
- İnan, A.(2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*. (8.Baskı). (Haz. Arı İnan). B. Bayram (Ed.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

- İnceoğlu, S. (2012). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa”. s.301.Ece Göztepe, Aykut Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.298-338). İstanbul: Metis.
- İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme, RG Tarih/ Sayı: 19.03.1954/8662.
- Jackson, J. H. (2003). “Sovereignty- Modern: A New Approach to an Outdated Concept”, *American Journal of International Law*. 97, s.782-802.
- Jellinek, G. (1929). *Drittes Buch: Allgemeine Staatslehre*. (3rd Edition). Berlin: Verlag Von Julies Springer.
- Johnson, B. (2015). “Marianne Moore’s ‘Abraham Lincoln and the Art of the World’ Poetry, Celebrity and Civil Religion”. *Texas Studies in Literature and Language*. 57(1), s.53-79.
- Johnson, P.; Mitchell, I. (2017). “The Brexit Vote, Economics and Economic Policy”. *Oxford Review of Economic Policy*. 33(1), s.12-21.
- Kaboğlu, İ. (2005). “Anayasal Uyum ve Ötesi”. *Anayasa Yargısı*, 22, s.25-38.
- Kaboğlu, İ. (2010). *Değişiklikler Işığında 1982 Anayasası: Halk Neyi Oylayacak*. Ankara: İmge.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2002). *Özgürlükler Hukuku*. (6.Baskı). Ankara: İmge.
- Kafkasyalı, E. G. (2017). *Ulus Devlet ve Ulusçuluk: 1990 Sonrası Balkanlar ve Orta Asya*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. (3.Baskı). (Çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (1960). *Ebedî Barış Üzerine Felsefî Deneme*. (Çev. Yavuz Abadan, Seha L. Meray). Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi. No.33.
- Kant, I. (2006). *Yargı Yetisinin Eleştirisi*. (1.Baskı). (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea.
- Kant, I. (2010). “Yaygın Bir Söz Üzerine: Teoride Doğru Olabilir ama Pratikte İşe Yaramaz (Teori ve Pratik)”. (Der. Hakan Çörekçioğlu). *Kant Felsefesinin Politik Evreni*. (içinde s.17-56). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kantorowicz, E. (2013). “Orta Çağ Siyasal Düşüncesinde ‘Vatan İçin Ölmek- Pro Patria Mori’”. (4.Baskı). (Çev. Erol Öz). (Düz. Bertil Emrah Oder). C. B. Akal (Ed.), *Devlet Kuramı*. (içinde s.177-190). Ankara: Dost.
- Kantorowicz, E. H. (1997). *The King’s Two Bodies*. (7th Printing). New Jersey&Princeton: Princeton University.

- Kapani, M. (1993). *Kamu Hürriyetleri*. (7.Baskı). Ankara: Yetkin.
- Kapani, M. (1996). *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*. (3.Basım). Ankara: Bilgi.
- Kapani, M. (2014). *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi.
- Karaca, T. (2019). *Lizbon Antlaşması'yla Tanınan Ayrılma Hakkı Çerçevesinde Brexit Süreci, Brexit'in Birleşik Krallık ve AB Üzerindeki Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kartal, S. (2019). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim İdeolojisi ve 'Andımız' Metni". *Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. 6(12), s.25-31.
- Kasım, M. (2011). "Hitler Döneminde Propaganda Aracı Olarak Radyo". *Selçuk İletişim*. 6(4), s.64-75.
- Kassmbay, A. (2016). *Kazakistan'da Ulus- Devlet İnşası Sürecinde Dil Politikası*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, B. (2020). "Uluslararası Ceza Hukuku'nda Evrensellik İlkesi". *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*. 2(1), s.46-60.
- Kaya, E. (2014). "Anayasa Mahkemesinin İnsan Hakları Zemini". *GÜHFD*. 18(3), s.591 vd.
- Kaya, E. (2018). *Hukuk Zihniyeti*. (3.Baskı). Ankara: Astana, s.227-232.
- Kaya, F. G. (2012/2). "Ulus, Devlet ve Yurttaşlık: Fransa Modeli". *Uludağ Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(23), s.297-318.
- Kelsen, H. (2003). *Principles of International Law*. New Jersey: The Lawbook Exchange.
- Kılınç, B. (2008). "Karşılaştırmalı Anayasa Yargısının Bireysel Başvuru (Anayasa Şikayeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği". *Anayasa Yargısı*. 25, s.19-59.
- Kırbaş Canikoğlu, S. (2017). "Venedik Komisyonu". *Ankara Barosu Dergisi*. 3, s.347-348.
- Kıyğı, O. N. (1999). *Beck'sche Rechts- und Wirtschaftswörterbuch*. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- King- Hill, S. (2015). "Critical Analysis of Maslow's Hierarchy of Need", *The Step Journal*, 2(4), s.54- 57.
- Kiss, A. C.; Véglérís, M. P. (1971). "L'affaire Grecque Devant le Conseil de L'Euope et la Commission Européenne des Droit de L'Homme". *Annuier Français de Droit International*. 17, s.889-931.

- Klein, E. (2014). "Chapter 5. Germany". Gerards, J.; Fleuren, J. (Ed.). *Implementation of the European Convention on Human Rights and of the Judgments of the ECtHR in National Case- Law*. (in s.185-216). Cambridge: Intersentia.
- Klos, F. (2016). *Churchill of Europe: The Untold Story of Churchill's European Project*. London & New York: I. B. Tauris.
- Kombe- Akandji, J. F. (2008). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Pozitif Yükümlülükler*. Strasbourg: Avrupa Konseyi.
- Korkmaz, Z. (1988). "Atatürk'ün Düşünce Sisteminde Türk Dilinin Yeri". *Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri*. (içinde s.1-10). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Koschorke, A. (2016). *Hitler'in Kavgam'ı Üzerine Bir Analiz: Nasyonal Sosyalizmin Poetikası*. (1.Baskı). (Çev. Ayşe Kurultay). İstanbul: İmge.
- Krabbe, H. (1919). *Die Moderne Staatsidee*. (2.Baskı). Lahey.
- Krasner, D. S. (Winter 1995-1996). "Compromising Westphalia". *International Security*. 20(3), s.115-151.
- Kratochvil, J. (2011). "The Inflation of the Margin of Appreciation by The European Court of Human Rights". *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 29(3), s.324-357.
- Kraus, P. A. (2003). "Cultural Pluralism and European Polity- Building: Neither Westphalia nor Cosmopolis", *Journal of Common Market Studies*, 41(4), s.665-686.
- Kuçuradi, (2020). *Ahlak, Etik ve Etikler*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2018). "Ulusal Politikaların Ana Amacı Olarak İnsan Hakları". İ. Kuçuradi (Ed.). *İnsan Hakları: Kavramlar ve Sorunları*. (içinde s.245-258). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kula, S.; Çakar, B. (2015). "Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi Bağlamında Toplumda Bireylerin Güvenlik Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*. 6(12), s.191-210.
- Kurlander, E. (2017). *Hitler's Monsters: A Supernatural History of the Third Reich*. New Haven And London: Yale University.
- Kurşun, G. (2011). *100 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi*. Ankara: İnsan Hakları Gündemi Derneği.
- Kurtuluş Savaşında Hizmetleri Tespit Edilen Şehit ve Gazilerin Mirasçılarına "İstiklal Madalyası" Verilmesi Hakkında Karar, Karar Sayısı: 2474, Resmi Gazete Tarihi: 24.04.2020, Sayısı: 31108, Kabul Tarihi: 23.04.2020

- Kutsal Kitap. (2016). *Eski Antlaşma (Tevrat, Zebur), Yaratılış 10, 11*. İstanbul: Yeni Yaşam.
- La Boétie, E. (2014). *Gönüllü Kulluk Üzerine Söylev*. (4.Baskı). (Çev. Mehmet Ali Ağaoğulları), Ankara: İmge.
- Lalumiére. C. (2009). “The Future of the Judicial System”. European Court of Human Rights. *Ten Years of the “New” European Court of Human Rights 1998-2008 Situation and Outlook*. Strasbourg: Council of Europe.
- Larkins, J. (2010). *From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics Before Westphalia*. The Palgrave Macmillan History of International Thought, London: Palgrave Macmillan.
- Laski, H. J. (1939). *An Introduction to Politics*. (6th Printing). London: George Allen & Unwin Brothers Limited.
- Lester, A. (1998). “Universality vs. Subsidiarity: A Reply”. *European Human Rights Law Review*. 1, s.73-75.
- Levi, P. (2020). *Boğulanlar Kurtulanlar*. (4.Baskı). (Çev. Kemal Atakay). İstanbul: Can.
- Liebmman, O. (1865). *Kant und die Epigonen: eine kritische Abhandlung*. Stuttgart: Carl Shober.
- Lin, A. (2013). “Citizenship Education in American Shools and its Role in Developing Civic Engagement: A Review of The Research”. *Educational Review*, s.1-29.
- Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. Vehbi Hacıkadiroğlu).İstanbul: Ara.
- Loyseau, C. (1610). *Traité des seignevries*. Paris.
- Lyons, G. M., Baldwin, D. A., McNemar, D. W. (1977). “The ‘Politication’ Issue in the UN Specialized Agencies”. *Proceedings of the Academy of Political Science*. 32 (4), s.81- 92.
- Machiavelli. (2013). *Prens*. (3.Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760’a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. (C.1). Ankara: Phoenix.
- Manvell, R.; Fraenkel, H. (2010). *Doctor Goebbels: His Life and Death*. New York: Skyhorse.
- Marcus Aurelius. (2020). *Kendime Düşünceler*. (10.Basım). (Çev. Y. Emre Ceren). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

- Mariet, G. (2013). “Padovalı Marsilies’den Louis XIV’e Laik Devletin Doğuşu”. (4.Baskı). (Çev: Cemal Bali Akal). (Düz. Balca Çelener). C. B. Akal (Ed.). *Devlet Kuramı*. (içinde s.215- 242). Ankara: Dost.
- Marx, K. (2003). *Kapital*. (C.1). (Çev. Alaattin Bilgi). Ankara: Eriş.
- Marx, K. (2014). *Yahudi Sorunu*. (5.Baskı). (Çev. Muzaffer İlhan Erdost). Ankara: Sol.
- Marx, K.; Engels, F. (2016). *Devlet ve Hukuk*. (2.Basım). (Der. ve Çev. Rona Serozan). İstanbul: Ayrıntı.
- Marx, K.; Engels, F. (2018). *Komünist Manifesto*. (1.Baskı). (Çev. Tanıl Bora). İstanbul: İletişim.
- Mazower, M. (2013). *Büyülü Saray Yok: İmparatorluğun Sorunu ve Birleşmiş Milletler’in İdeolojik Kökenleri*. (1.Baskı). (Çev. Nilüfer İlkaya Elçioğlu). İstanbul: Alfa.
- McCarthy, J. (2020). *Ölüm ve Sürgün*. (4.Baskı). (Çev. Fatma Sarıkaya). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- McClean, E. (Spring 2008). “The Responsibility to Protect: The Role of International Human Rights Law”. *Journal of Conflict & Security Law*. 13(1) s.123-152.
- McLuhann, M.; Fiore, Q. (2001). *The Medium is the Message*. Berkeley: Grinko.
- Mead, S. E. (2007). *The Lively Experiment: The Shaping of Christianity in America*. Eugene&Oregon: Wipf and Stock.
- Memiş, E. (2000). “İnsan Hakları Avrupa Standardı ve İç Hukuk Etkileşimi Analizleri”. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 17, s.130-172.
- Mendieta, E. (2016). “İmparatorluk Kozmopolitliğinden Diyalojik Kozmopolitliğe”. Bachmann, M. L.; Nascimento, A. (Der.). *İnsan Hakları, İnsan Haysiyeti ve Kozmopolit İdealler*. (içinde s.129-155). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Merçil, E. (2020). “Türkiye Selçukluları Devri’nde Türkçe’nin Resmi Dil Olmasını Kim Kabul Etti?”. *Belleten*. 64(239). s.51-58.
- Meriç, C. (2005). *Bu Ülke*. (26.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Méthivier, H. (1996). *La Fin de l’Ancien Régime*. (8e Édition). Paris: Presses Universitaires de France.
- Metin, S.; Heper, A. (2018). *Ceza Hukuku Felsefesine Katkı: Radbruch Formülü*. (3.Baskı). İstanbul: Tekin.
- Metin, Y. (Güz 2010). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yaşamın ve Sağlığın Korunması İle İlgili Olarak Yüklendiği Pozitif Yükümlülükler”. *Uluslararası İlişkiler*. 7(27), s.111-132.

- Miller, L. (2009). "Religion's Role in Creating National Unity". *International Journal of World Peace*, 26(1), s.91-138.
- Montaigne, M. (1965). "*Education of Children*". *The Complete Essays of Montaigne*. (Çev. Donald M. Frame). Stanford: Stanford University.
- Moore, R. L. (1987). *Religious Outsiders and the Making of Americans*. New York: Oxford University.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: A. A. Knopf.
- Morin, E. (1995). *Avrupa'yı Düşünmek*. (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Afa.
- Morin, E.; Ceruti, M. (2014). "1950'lerin Altılar Avrupası, Yeni bir Paradigmadan Doğmuştur". Morin, E.; Ceruti, M. (Der.). *Bizim Avrupamız: Çözülüyor mu, Yoksa Başkalaşıma mı Uğruyor?*. (Çev. Şirin Tekeli). (içinde s.36-37). İstanbul: İletişim.
- Moscato de la Cuba, P. (2011). "The Statehood of 'Collapsed' States in Public International Law", *Agenda Internacional*. Y. 18, 29, s.121-174.
- Moscow Declaration on General Security, October 30, 1943. United Nations. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations.
- Mowbray, A. R. (2004). *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*. Oxford-Portland Oregon: Hart.
- Nascimento, A. (2016). "İnsan Hakları ve Kozmopolitlik Paradigmaları: Haklardan İnsanlığa". Bachmann, M. L.; Nascimento, A. (Der.). *İnsan Hakları, İnsan Haysiyeti ve Kozmopolit İdealler*. (içinde s.99-128). İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Nicholls, D. (2000). *Adolf Hitler: A Biographical Companion*, United States of America: Abc- Clio.
- Okandan, R. G. (1951). "Devlet İktidarının Tahdidi ve Bu Hususta İleri Sürülen Muhtelif Noktai Nazarlar", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 17(1-2), s.3-23.
- Okandan, R. G. (1966). *Umumi Amme Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Oldfield, A. (1990). *Citizenship and Community Civic Republicanism and the Modern World*. London and New York: Routledge.
- Olehla, R. (2010). "Common Faith: Civil Religion in US". *The New Persence*. 3, s.26-31.
- Onnekink, D. (Ed). (2009). *War and Religion After Westphalia, 1648-1713*. England: Ashgate Publishing Limited.

- Orhan, Ö. (2013). “Jean- Jacques Rousseau’da Sivil Din Kavramı”, *AÜSBFD*, 68(3), s.1-35.
- Orhan, S. (2012). *Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhan, S. (2017). “Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Bir Çerçeve”. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 8(2), s.331-362.
- Orwell, G. (2014). 1984. (47.Baskı). (Çev. Celal Üster). İstanbul: Can.
- Overy, R. (2016). “Nürnberg Duruşmaları: Uluslararası Hukukun İnşası”. P. Sands (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.13-33). İstanbul: Alfa.
- Öktem, Ü. (2019). “Evrensel Bir Etik Mümkün müdür?”. *Temâşâ Felsefe Dergisi*. 11, s.44-51.
- Ökten, K. H. (2001). *Immanuel Kant’ın “Ebedi Barış Üzerine Felsefî Bir Deneme” Adlı Eseriyle Ortaya Koyduğu Ebedi Barış Fikri ve bu Fikrin Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde Yarattığı Etki*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. (1.Baskı). İstanbul: Sarmal.
- Özkırımlı, U. (2011). *Milliyetçilik Üzerine Güncel Tartışmalar: Eleştirel bir Müdahale*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özlem, D. (2017). *Etik: Ahlak Felsefesi*. (3.Basım). İstanbul: Notos.
- Paczolay, P. (2004). “Anayasa Mahkemesiyle İlgili Anayasa Değişiklikleri Önerisine İlişkin Taslak Görüş”. *Anayasa Yargısı Dergisi*. 21, s.70-79.
- Pappaport, R. A. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University.
- Parlak, T. M. (2015). “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Askeri Ceza Mahkemeleri”. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 37, s.137-153.
- Parlak, T. M. (2015). “Galiplerin Adaleti: Nürnberg ve Tokyo Mahkemeleri”. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*. 38, s.49-51.
- Paxton, R. O. (2020). *Faşizmin Anatomisi*. (2.Baskı). (Çev. Hakan Atay, Hivren Demir Atay). İstanbul: İletişim.
- Pazarcı, H. (2010). *Uluslararası Hukuk*. (9.Baskı). Ankara: Turhan.

- Pekel, A. (2019). “İnsan Haklarının Evrenselliği ve Kültürel Görecelik”. *Liberal Düşünce Dergisi*. 24(96), s.111-118.
- Perkins, J. B. (1897). *France under Louis XV*. (Vol.1). Boston: Houghton, Mifflin.
- Philpott, D. (1995), “Sovereignty: An Introduction and Brief History”, *Journal of International Affairs*, 48(2), Transcending National Boundaries, Winter, s.353-368.
- Pirenne, H. (2014). *Ortaçağ Kentleri*. (Çev. Şadan Karadeniz). (14.Baskı). İstanbul: İletişim.
- Platon. (2016). *Devlet*. (30.Basım). (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Poggi, G. (2008). *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. (2.Baskı). (Çev. Aysun Babacan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Poggi, G. (2016). *Modern Devletin Gelişimi*. (Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak). (8.Baskı) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Pois, R. A. (1986). *National Socialism and the Religion of Nature*, London: Croom Helm (?); Proctor, R. N. (1998). *Racial Hygiene: Medicine Under the Nazis*. (6th Printing). USA: Harvard University.
- Pollaczek, G. (July 1946). “The United Nations and Specialized Agencies”. *The American Journal of International Law*. 40 (3). s.592- 619.
- Popovic, D. (2011). *The Emergence of The European Human Rights Law*. Den Haag: Eleven International Publishing.
- Radice, L. (2019). *Evolving Conceptions of Sovereignty as Applied to Membership in International Organization*. Senior Thesis. Colombia: Claremont Mckenna College.
- Rénan, E. (2011). *Dillerin Kökeni Üzerine*. (Çev. Atakan Altınörs). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Rénan, E. (2016). *Ulus Nedir?*. (1.Baskı). (Çev. Gökçe Yavaş). İstanbul: Pinhan.
- Rifkin, J. (2010). *Avrupa Rüyası*. (1.Baskı). (Çev. Buket Okucu Özbay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Rifkin, J. (2010). *Avrupa Rüyası: Amerikan Rüyasından Avrupa Rüyasına*. (Çev. Buket Okuyucu Özbay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Rocker, R. (1998). *Nationalism and Culture*. (Translated by Ray E. Chase). Montreal& New York& London: Black Rose.
- Rousseau, J. J. (1761). *Extrait du Projet de Paix Perpétuelle de Monsieur L'Abbé de Saint- Pierre*, Amsterdam.

- Rousseau, J. J. (1917). *A Lasting Peace Through The Federation of Europe and The State of War*. (Translated by C. E. Vaughan). London: Constable and Company Limited.
- Rousseau, J. J. (1978). *On the Social Contract: With Geneva Manuscript and Political Economy*. (Translated by Judith R. Masters). R. D. Masters (Ed.). New York: St. Martin's Press.
- Rousseau, J. J. (2009). *Emile ya da Eğitim Üzerine*. (1 3.Baskı). (Çev. Yaşar Avunç). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Rousseau, J. J. (2015). *Toplum Sözleşmesi*. (8.Baskı). (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Ruhi, M. E. (2002). *Fransız Devriminde Bir Başrol Oyuncusu: Siéyes*. Ankara: Liberte.
- Russell, B. (2014). *İktidar*. (Çev. Mete Engin). İzmir: Cem.
- Ryan, E. A. (1948) "Catholics and Peace of Westphalia". *Theological Studies*, 9(4), s.590-599.
- Sabuncu, Y.; Esen Arnwein, S. (2004). "Türkiye için Anayasa Şikayeti Modeli-Türkiye'de Bireysel Başvuru Yolu". *Anayasa Yargısı*. 21, s.229-246.
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikası*. (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Sağlam, F. (2006). "Anayasa Şikayeti Modeli ile İlgili Sorunlar ve Çözüm Olanakları". M. Turhan, H. Tülen (Ed.). *Anayasa Yargısı İncelemeleri-1*. (içinde s.72-111). Ankara: Anayasa Mahkemesi.
- Sağlam, F. (2012). "Anayasa Şikayeti Anlamı, Kapsamı ve Türkiye Uygulamasında Olası Sorunlar", s.461. E. Göztepe, A. Çelebi (Ed.). *Demokratik Anayasa*. (içinde s.418-466). İstanbul: Metis.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık*. (7.Basım). (Çev. Berna Ülner). İstanbul: Metis.
- Saint- Pierre, C. I. C. (1713). "Project for Perpetual Peace in Europe". Seth, C.; Kulesa, R. V. (Ed.). *The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives*. (Translated by Catriona Seth et al.). (içinde s.12-14). United Kingdom: Open Book Publishers.
- Saldırım, M. (2017). "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Fikri Mülkiyetin Korunmasına İlişkin Anheuser- Bush Inc. v. Portugal Kararının Analizi". *Ankara Barosu Dergisi*. 26 Nisan Dünya Fikri Mülkiyet Günü Özel Sayısı, s.131-148.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2007). "Türkiye'nin Dil Politikaları ve TRT 6". *GÜHFD*. 11(1-2), s.1033-1048.

- Salihpaşaoğlu, Y. (2008). “‘Açık ve Mevcut Tehlike Kriteri’ ve Türk Hukuk Sistemine Yansımaları”. *Liberal Düşünce Dergisi*, 52, s.231-243.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2013). “Mutlak Monarşiye Laik Savunma: Tevratın Canavarı Leviathan”. *AÜHFD*. 62(3), s.819-854.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2019). “Anayasa Mahkemesinin Kamu Tüzel Kişilerine Yönelik Bireysel Başvuru Yasağına Yaklaşımı: Çelişen İki Yöntem ve Gerekçe”. *AHBVHFD*. 23(4), s.279-295.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2019). “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ni Aile Hayatına Yüklemediği Anlamın Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirilmesi”. S. S. Alica Gökalp, N. Basa (Ed.). *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu*. (C. 2). (içinde s.799-818). Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2020). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Yargılamada Kullandığı Yöntem, İlke ve Usuller*. Ankara: Adalet.
- Salihpaşaoğlu, Y. (2021). *Din ve Devlet Arasındaki İktidar Mücadelesi: Avrupa Örneği*. (5.Baskı). Ankara: Adalet.
- Salihpaşaoğlu, Y.; Boyacı Gümüş, Ö. T. (2020). “Bir Modern Devlet ve Egemenlik Miti: Westphalia Barışı”. *ERÜHFD*. 15(1), s.191-224.
- Samnoy, A. (1993). *Human Rights as International Consensus: The Making the Universal Declaration of Human Rights 1945-48*. Bergen- Norway: Chr. Michelsen Institute.
- Sancar, M. (2014). “Devlet Aklı” *Kıskacında Hukuk Devleti*. İstanbul: İletişim.
- Sander, O. (2009). *Siyasal Tarih: İlkçağlardan 1918’e*. (19. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sander, O. (2009). *Siyasi Tarih 1918-1994*. (18.Baskı). Ankara: İmge.
- Sands, P. (2016). “Pinochet’ten Sonra: Ulusal Mahkemelerin Rolü”. P. Sands (Ed.). *Uluslararası Ceza Adaletinin Geleceği: Nürnberg’ten Lahey’e*. (Çev. Hazal Ungan Çalışkan). (içinde s.63-91). İstanbul: Alfa.
- Saygılı, A. (2010). “Modern Devlet’in Çıplak Sureti”. *AÜHFD*. 59(1), s.61-97.
- Saygılı, A. (2014). “Jean Bodin’in Egemenlik Anlayışı Çerçevesinde Kralın İki Bedeni Kuramına Kısa Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(1), s.185-198.
- Schliesky, U. (2004). *Soveränität und Legitimität von Herrschaftsgewalt: Die Weiterentwicklung von Begriffen der Staatslehre und des Staatsrechts in euroäischen Mehrebenensystem*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Schmitt, C. (2016). *Siyasal İlahiyat*. (5.Baskı). (Çev. A. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost.

- Schulze, H. (2015). *Avrupa'da Ulus ve Devlet*. (Çev. Timuçin Binder). İstanbul: Literatür.
- Seker, S. E. (Eylül 2014). "Maslow'un İhtiyaçlar Piramidi", *YBS Ansiklopedi*. 1(1), s.43- 45.
- Seneca. (2020). *Mutlu Yaşam Üzerine, Yaşamın Kısıtlılığı Üzerine*. (8.Basım) (Çev. C. Cengiz Çevik). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Sengir, T. (1951). "Yeni Fransız Anayasasının Başlıca Hükümleri", *AÜHFD*, 8(1) s.454-465.
- Seyfi, S. (1995). *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam.
- Shampson, T. (September 2017). "Brexit: The Economics of International Disintegration". *London School of Economics Centre for Economic Performance*. CEP Discussion Paper No.1499, s.1-29
- Shanks, A. (1995). *Civil Society, Civil Religion*. Oxford: Blackwell.
- Shore, C. (December 1996). "Transcending the Nation- State?: The European Commission and the (Re)- Discovery of Europe". *Journal of Historical Sociology*. 9(4), s.473-496.
- Siéyes, E. (1951). "Ayrıcalıklar Üzerine Deneme". (Çev. Süheyp Derbil). *AÜHFD*. 8(1-2) s.136-207.
- Smith, A. D. (1993). "A Europe of Nations. Or The Nation od Europe?". *Journal of Peace Research*. May 1993, 30 (2), s.129-135.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf.
- Smith, W. D. (1986). *The Ideological Origins of Nazi Imperialism*, New York and Oxford: Oxford University.
- Spano, R. (2014). "Universality or Diversity of Human Rights: Strasbourg in the Age of Subsidiarity". *Human Rights Law Review*. 14(3), s.487-502.
- Spielman, D. (2007). "Chapter 14: The European Convention on Human Rights". Oliver, D.; Fedtke, J. (Ed.). *Human Rights and The Private Sphere: A Comparative Study*. (içinde s.427-464). London& New York: Routledge-Cavendish.
- Spolsky, B. (2012). "What is Language Policy?". B. Spolsky (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. (in s.3-16). Cambridge: Cambridge University.
- Steiger, H. (Juni 1969). "Verträge mit der DDR ohne 'Anerkennung'", *Zeitschrift für Rechtspolitik*, 2. Jahrg., H.6, s.121-124.
- Stuerwald, K. (1993). *Almanca- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Novaprint.

- Sunay, R. (2007). *Tartışılan Egemenlik*. Ankara: Yetkin.
- Sunay, R. (2013). *Hukuk ve Siyaset Ekseninde İnsan Hakları*. Konya: Çizgi.
- Sunay, R. (2015). “İnsan Haklarının Yatay Etkisi ve Devletin Sorumluluğu”. *GÜHFD*. 23(1), s.9-52.
- Sur, M. (2011). *Uluslararası Hukukun Esasları*. İstanbul Beta Yayınları.
- Sur, M. (2013). “Birleşmiş Milletler Örgütünün Gelişimi ve Geleceği”. *Journal of Yaşar University*. 8 (Özel), s.2535- 2550.
- Sür, B. (Nisan 2020). “Ulus Nedir?”. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*. 2(1), s.155-260.
- Şahbaz, İ. (2004). “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Türk Yargı Sistemindeki Yeri”. *TBB Dergisi*. 54, s.178-216.
- Şahin, K. (2019). *Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa Birliği*. (1.Baskı). Ankara: Nobel.
- Şahin, M. (Ocak 2010). “Nürnberg Mahkemeleri Üzerine Bir İnceleme”. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*. 2(1), s.49-61.
- Şenol, C. (2012). “AİHS Hükümleri ve AİHM Kararlarının Devletlerin Egemenlikleri Üzerindeki Etkisi”. *Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1, s.259-288.
- Şimşir, B. (2008). *Türk Yazı Devrimi*. (2.Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Şirin, T. (2013). “Takdir Marjı Doktrini ve Türkiye Anayasa Mahkemesi Açısından Anlamı”. *Anayasa Hukuku Dergisi*. 2(4), s.359-401.
- Şirin, T. (2015). *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*. İstanbul: On İki Levha.
- Şirin, T. (2018). “Anayasa Mahkemesi Kararlarının İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Etkisi”. *Anayasa Yargısı*, 35, s.147-167.
- Tanilli, S. (2018). *Uygarlık Tarihi*. (34. Baskı). İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Tarakçı, M. (2006). *St.Thomas Aquinas*. İstanbul: İz.
- Tasente, T.; Rus, M. (2019). “Exitomania, The Propaganda Machine That Can Destroy The European Union”. *Technium Social Science Journal*. 1(1), s.31-40.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2018). “Vatan Kavramı ve Türk Milliyetçiliği için Vatanın Önemi”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Y.6. 71, s.221-230.
- Tatar, D. B. (2020). *Doğa Bilimlerinin Hukuk Felsefesine Etkisi: Modern ve Postmodern Paradigma Ekseninde Bir Değerlendirme*. İstanbul: On İki Levha.

- Tekin, Y. (2002). *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekinsoy, Ö. O. (2011). "Avrupa Kamu Düzeni Kavramı". *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 1(1), s.66-79.
- Teschke, B. (2017). *1648 Söylencesi*. (2. Baskı). (Çev. Bülent Şimşek). İstanbul: Can Yayınları.
- Teziç, E. (2017). *Anayasa Hukuku*. (21.Bası). İstanbul: Beta.
- The Dumbarton Oaks Conversations, October 7, 1944. United Nations. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations.
- The Maastricht Guidelines on Violations Economic, Social and Cultural Rights, OHCHR. (2005). *Economic, Social and Cultural Rights: Handbook for National Human Rights Institutions*. New York & Geneva: United Nations.
- The Yalta Agreement, February 11, 1945. United Nations. (1947). *The Yearbook of the United Nations 1946-47*. New York: United Nations.
- Thompson, J. L. (2013). *Never Call Retreat: Theodore Roosevelt and Great War*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tilly, C. (1975). "Reflections on the History of European State- Making". C. Tilly (Ed.). *The Formation of National State in Western Europe*. (içinde s.3-83). Princeton and New Jersey: Princeton University.
- Tilly, C. (2016). *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*. (1.Baskı). (Çev. Özden Arıkan). İstanbul: Alfa.
- Timur, T. (2017). *Mutlak Monarşi ve Fransız Devrimi*. (2.Baskı). İstanbul: Yordam.
- Tocqueville, A. (2020). *Demokratik Despotizm*. (1.Baskı). (Çev. Feray İlğün). İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Touchard, J. (1959). *Historie des Idées Politiques*. Paris.
- Tuğrul, S. (2010). "Ritmik Beden, Belleğin Ritmi: Bir 29 Ekim Anısı". *Toplum ve Bilim*. S.117, s.41-55.
- Tuğrul, S. (2014). *Canım Sana Defa: Yeni Zamanların Kutsallık Biçimleri*. İstanbul: İletişim.
- Turan, Ş. (2006). "Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e Yakınmaları". *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 25(39), s.1-25.
- Türk, D. (2013). "Egemen: Devlet". M. A. Ağaoğulları (Ed.), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*. (içinde s.355-400). İstanbul: İletişim.

- UN General Assembly. (1993). UN Office of High Commissioner. 20 December 1993, Resolution No.48/141.
- UN. (2009). *Terms of Reference and Rules of Procedure of the Economic Commission for Europe*. New York& Geneva: United Nations.
- UN. (1945). *Aggrement by the Goverment of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, The Government of the United States of America, The Provisional Government of the French Republic and The Goverment of the Union of Societ Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis*. 8 August 1945, London.
- UN. (1957). *Yearbook of the International Law Commission 1950*, Vol.II. New York: United Nations.
- UNESCO. (1980). *Many Voices One World: Towards a New More Just and More Efficient World Information and Communication Order*. New York: UNESCO.
- Uygun, O. (2015). *Devlet Teorisi*. İstanbul: On İki Levha.
- Ülger, İ. K. (2002). *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*. Ankara: Gündoğan.
- Wallace Brown, G. (2020). “The European Cnvention of Human Rights as a Kantian Cosmopolitan Legal Order”. *Global Constitutionalism*. 9(3), s. 490-505.
- Wallace, R. A. (Spring, 1977). “Emile Durkheim and Civil Religion Concept”. *Review of Religious Research*. 18(3), s.287-290.
- Wallerstein, I. (2000). “11.Yüzyıldan 21.Yüzyıla Kavram ve Gerçeklik Olarak Burjuvazi”, E. Balibar, I. Wallerstein (Ed.). *İrk, Ulus ve Belirsiz Kimlikler*. (3.Basım). (Çev. Nazlı Ökten). (içinde s.169-192). İstanbul: Metis.
- Wallerstein, I. (2015). *Modern Dünya Sistemi: Kapitalist Tarım ve 16.Yüzyıl’da Avrupa Dünya- Ekonomisinin Temelleri*. (C.1). (7.Baskı). (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarın.
- Wator- Florczak, M. (2017). “The Role of The European Court of Human Rights in Promoting Horizontal Positive Obligations of The State”. *ICLR*. 17(2), s.39-53.
- Weatherly, F. E. (1870). *Muriel: The Sea- King’s Daughter*. Oxford: T Shrimpton & Son
- Weber, M. (1993). *Sosyoloji Yazıları*. (3.Baskı). (Çev. Taha Parla). İstanbul: Hürriyet Vakfı.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. (1.Baskı). (Çev. Latif Boyacı). E. Fischhoff (Ed.). İstanbul: Yarın.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi ve Toplum*. (C.1). (Çev. Latif Boyacı). İstanbul: Yarın.

- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhu*. (2.Baskı). (Çev. Milay Köktürk). Ankara: Bilgesu.
- Weed, R. (2010). “Jean- Jacques Rousseau on Civil Religion”. R. Weed, J. Heyking (Ed.). *Civil Religion in Political Thought*. (içinde s.145-166). Washington: The Catholic University of America.,
- Weinrich, M. (1999). *Hitler’s Professors*. New Heaven and London: Yale University.
- Welch, D. (March 1993). “Manufacturing a Consensus: Nazi Propaganda and the Building of a ‘National Community’ (Volksgemeinschaft)”. *Contemporary European History*, 2(1), s.1-15.
- Wells, H. G. (1914). *The War That End War*. London: Frank& Cecil Palmer.
- Wilson, P. H. (June 2008). “The Causes of the Thirty Years War 1618-1648”, *The English History Review*, 123 (502), s.554-586.
- Wright, S. (2012). “Language Policy, The Nation and Nationalism”. B. Spolsky (Ed.). *The Cambridge Handbook of Language Policy*. (in s.59-78). Cambridge: Cambridge University
- Xenos, D. (2013). *The Positive Obligations of the State under the European Convention of Human Rights*. London&New York: Routledge.
- Yağcı, Ö. (2018). *Nazi Kampları*. (1.Baskı). İstanbul: Akılçelen.
- Yazıcı, S. (2011). *Yeni Bir Anayasa Hazırlığı ve Türkiye*. (2.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Yeşilçayır, C.(2017). *Ebedi Barış: Pax Romanadan Birleşmiş Milletlere*. (1.Baskı). İstanbul: Tezkire.
- Yetkin, Ç. (1969). *Kaba Kuvvet Felsefesinin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Toplum.
- Yılmaz, M. Ş. (2010). *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi’nin Yorum Yöntemleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yourof, H.C. (1987). “The Margin of Appreciation Doctrine in the Dynamics of European System Jurisprudence”. *Connecticut Journal of International Law*. 3, s.111-160.
- Yücel, H. (2020). *Dünya Sağlık Örgütü’nün Koronavirüs Yönetimi*. İstanbul: SETA.
- Yükseker, D. (2010). “Türkiye Toplumunu Birarada Tutan Nedir? Toplumsal Tutkal Olarak Borç ve Borçluluk”. *Toplum ve Bilim*, 117, s.6-18.
- Yüzer Eltimur, D. (2019). *AIHS Kapsamında Özel Hayatın ve Aile Hayatının Korunmasında Devletin Pozitif Yükümlülükleri*. İstanbul: On İki Levha.

Zabunoğlu, H. G. (2018). “Günümüzde Ulus Devlet”. *ERÜHFD*. 13(1), s.535-559.

2. İnternet Kaynakları

18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Gaziler Gününde Yapılacak Törenler Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarih: 24.08.2003, Sayısı: 25209. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5792&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

18 Mart Şehitler Günü ve 19 Eylül Günü'nün Gaziler Günü İlan Edilmesi Hakkında Kanun, Resmi Gazete Tarihi: 03.07.2002, Sayısı: 24804, Kabul Tarihi: 27.06.2002. (<https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4768.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

1876 Kânûn-ı Esâsî, 7 Zilhicce 1293 (1876). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>, Erişim Tarihi: 18.11.2021).

1921 Anayasası: Teşkilatı Esasiye Kanunu, Kanun No.:85, Kabul Tarihi: 20.01.1337(1921). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1921-anayasasi/>, Erişim Tarihi: 18.11.2021).

2893 sayılı Türk Bayrağı Kanunu'nun sonuna ekli görsel (<https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/bayrak/>, Erişim Tarihi: 03.02.2021).

A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documentand Debates. (1774-1875). *Flag Resolution*. (<http://memory.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=lljc&fileName=008/lljc008.db&recNum=90> , Erişim Tarihi: 31.10.2021).

Académie Française. (<https://www.academie-francaise.fr/>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).

Adenauer, K. (December 10, 1951). *His Speech*. ([https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:\[1\]}](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:[1]}) , Erişim Tarihi:28.04.2021).

American Experience. *The International Military Tribunal*. (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-military-tribunal/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

American Experience. *The Prosecution*. (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-prosecution/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

American Express. *The Nurnberg Judges*. (<https://www.pbs.org/wgbh/americanexperience/features/nuremberg-judges/>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü, m.77, 78. RG Tarih/ Sayı: 12.07.2012/28351. . (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/ictuzuk/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021).

Anayasa Mahkemesinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, Kanun No.6216, Kabul Tarihi:30.03.2011. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/kanun/>, Erişim Tarihi:08.08.2021).

Archello Architecture Studio. *Official Headquarters of the European Parliament Including a Hemicycle of 750 Seats, 1133 Offices for the Members of Parliament*. (<https://archello.com/project/european-parliament>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

ARTESMİS: Africa Real Time Environmental Monitoring Information System, 1995. (<https://agris.fao.org/agris-search/search.do?recordID=XF1999086129>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. (<https://sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11>, Erişim Tarihi: 27.05.2021)

Avrupa Birliği Temel Hakları Bildirgesi. (2001). (<https://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-birligi-temel-haklar-bildirgesi-708>, Erişim Tarihi:03.08.2021).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi. Mahkeme İç Tüzüğü. (1 Ocak 2020). Strazburg. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/insan-haklari-bilgi-bankasi/avrupa-insan-haklari-mahkemesi/aihm-ic-tuzugu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021).

Avrupa Konseyi Statüsü. (5 Mayıs 1949). (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020093815001_tur.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Avrupa Konseyi. (11 Kasım 1950). *İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Avrupa Sözleşmesi*. (https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

Avrupa Konseyi. (24.06.2013). *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme'ye Değişiklik Getiren 15 No'lu Protokol*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/65-avrupa-insan-haklar-sozlesmesine-ek-15-numaral-protokol/>, Erişim Tarihi: 24.05.2021).

Avrupa Sosyal Şartı, 18 Ekim 1961. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AvrupaSosyalSarti.pdf>, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

Avrupa Sosyal Şartına Değişiklik Getiren Protokol (Torino Protokolü). (21 Ekim 1991). Torino. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/95-avrupa-sosyal-sartna-degisiklik-getiren-protokol/>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Baker, K. (Aug. 18, 2019).“Eduard Pernkopf: The Nazi Book of Anatomy still Used by Surgeons”. BBC. (<https://www.bbc.com/news/health-49294861>, Erişim Tarihi: 24.12.2020).

- Başlar, K. *Sivil Anayasada Uluslararası Hukuka İlişkin Hükümler*. (yenianayasa.tbmm.gov.tr/docs/dr-kemal-başlar.pdf , Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- BBC. (02.09.2019). “Schools in France to Display Flags in Classrooms”. (https://www.bbc.com/news/world-europe-49553523, Erişim Tarihi: 10.01.2022).
- BBC News. (February 1, 2020). *Brexit: UK Leaves the European Union*. (https://www.bbc.com/news/uk-politics-51333314 , Erişim Tarihi: 16.02.2020).
- Beck, G. (November 17, 2010). “Glenn Beck: Lessons From the Tower of Babel.” *Foxnews*. (https://www.foxnews.com/story/glenn-beck-lessons-from-the-tower-of-babel, Erişim Tarihi:23.04.2021).
- Bell, M. (June 19, 2016). *Why is the Strasbourg Parliament based on Tower of Babel?*. (https://mattbell.org/why-is-the-strasbourg-parliament-based-on-tower-of-babel, Erişim Tarihi:23.04.2021).
- Bell, M. (June 19, 2016). *Why is the Strasbourg Parliament based on Tower of Babel?*. (https://mattbell.org/why-is-the-strasbourg-parliament-based-on-tower-of-babel, Erişim Tarihi:23.04.2021).
- Birleşmiş Milletler Antlaşması. 26 Haziran 1945. (https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf f+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 16.03.2021).
- Bodin, J. (1606). *The Six Bookes of a Commonweale*. (Çev. Richard Knolles), London: Impensis G. Bishop. (https://archive.org/details/sixbookesofcommo00bodi, Erişim Tarihi: 13.08.2020).
- Bora, T. (Ocak 2007). “Türk Milliyetçiliğinin İnşasında Vatan İmgesi: Harita ve ‘Somut’ Ülke: Milliyetçiliğin Vatani Neresi?”. *Birikim Dergisi*. 213. (https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-213-ocak-2007/2396/turk-milliyetciliginin-insasinda-vatan-imgesi-harita-ve-somut-ulke-milliyetciligin-vatani-neresi/5001, Erişim Tarihi: 11.11.2021).
- Bratza, N. (2012). “Speech of Nicholas Bratza”. *European Court of Human Rights: High Level Conference*. Brighton, 18-20 April 2012. (https://www.echr.coe.int/Documents/Speech_20120420_Bratza_Brighton_EN_G.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 05.08.2021).
- Encyclopaedia Britannica. *Costs of War*. (https://www.britannica.com/event/World-War-II/Costs-of-the-war , Erişim Tarihi: 06.09.2021).
- Encyclopaedia Britannica. *Human and Material Cost*. (https://www.britannica.com/event/World-War-II/Human-and-material-cost, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

Byatt, A. S. (October 13, 2002). “What Is A European?”. *The New York Times Magazine*. (<https://www.nytimes.com/2002/10/13/magazine/what-is-a-european.html>, Erişim Tarihi: 24.04.2021).

Cartwright, M. (8 April, 2016). *Atlantis, Ancient History Encyclopedia*. (<https://www.ancient.eu/atlantis/>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Chirac, J. (December 14, 1999). *Inauguration Ceremony fort he Louise Weiss Building*. Strasbourg. (<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+19991214+ITEM-004+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Chomsky, N. (July 23, 2009). “The Responsibility to Protect”. *The UN General Assembly*. New York. (<https://chomsky.info/20090723/>, Erişim Tarihi: 08.04.2021).

Churchill, W. (1948). “Birleşik Avrupa”. (<http://dusuncetarihi.kapadokya.edu.tr/makale/birlesik-avrupa.html>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Churchill, W. (August 12, 1949). *His Speech*. Strasbourg. ([https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#{%227040945%22:\[0\]}](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#{%227040945%22:[0]}), Erişim Tarihi: 28.04.2021).

CNN World. *World War II Fast Facts*. (<https://edition.cnn.com/2013/07/09/world/world-war-ii-fast-facts/index.html>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).

Codice di Procedura Civile. (<https://www.ipsoa.it/codici/cpc/l1/t6>, Erişim Tarihi: 15.01.2022);

Codice di Procedura Penale. (<https://www.studiocataldi.it/codiceprocedurapenale/codice-procedura-penale.pdf>, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

Committee of Ministers. (December 18, 2002). *Resolution Res(2002)58 on the publication and dissemination of the case-law of the European Court of Human Rights*. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016804de33a, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Committee of Ministers. (January 18, 2017). *Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements*. (<https://rm.coe.int/16806eebf0+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 05.05.2021).

Committee of Ministers. (January 18, 2017). *Rules of Committee of Ministers for the supervision of the execution of judgment and of the terms of friendly settlements*. (<https://rm.coe.int/16806eebf0+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 05.05.2021).

Committee of Ministers. (May 12, 2004). *Resolution Res(2004)3 of Committee of Ministers on Judgments Revealing an Underlying Systematic Problem*. (www.vm.ee/sites/default/files/content-editors/CM_Resolution_12052004_2.pdf + &cd=4&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Committee of the Sixth Special Session: Declaration on the Establishment a New International Economic Order. Resolution 3201 (S-VI). (<https://digitallibrary.un.org/record/218450>, Erişim Tarihi: 20.03.2021).

Committee on the Elimination of Racial Discrimination. *Early- Warning Measures and Urgent Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/EarlyWarningProcedure.aspx#about>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

Council of Europe Committee of Ministers. (May 12, 2004). *Recommendation Rec (2004)6 of the Committee of Ministers to member states on the improvement of domestic remedies*. §4-7. (https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805dd18e, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Conference of European Constitutional Court. (May 16-17, 1999). *The Statute of the Conference of European Constitutional Courts*. (<https://www.confconstco.org/en/status/status.html>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Congress of Europe. (1948). *The Hague-May 1948: Resolutions*. London& Paris: International Committee of the Movements for European Unity. (https://www.cvce.eu/en/obj/message_to_europeans_the_hague_10_may_1948-en-b14649e7-c8b1-46a9-a9a1-cdad800bccc8.html, Erişim Tarihi: 16.04.2021).

Constitute Project. (<https://www.constituteproject.org/constitutions?lang=en>, , Erişim Tarihi: 31.10.2021).

Council of Europe. (May 3, 2021). *Complete List of the Council of Europe's Treaties*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/full-list>, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

Constitution of Armenia, 1995. (https://www.constituteproject.org/constitution/Armenia_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

Constitution of Azerbaijan, 1995. (https://www.constituteproject.org/constitution/Azerbaijan_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

Constitution of Bulgaria, 1991. (https://www.constituteproject.org/constitution/Bulgaria_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).

- Constitution of Croatia, 1991.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Croatia_2013?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Estonia, 1992.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Georgia, 1995.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Georgia_2018?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Latvia, 1991.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Latvia_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Romania, 1991.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Romania_2003?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Serbia, 2006.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Serbia_2006?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Slovakia, 1992.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Slovakia_2017?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Turkmenistan, 2008.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Turkmenistan_2016?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Constitution of Uzbekistan, 1992.
(https://www.constituteproject.org/constitution/Uzbekistan_2011?lang=en, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Council of Europe (December 2017). *Collection of Interim Resolutions 2009-2017 (by country)*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/decisions-and-interim-resolutions>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).
- Council of Europe Committee of Ministers. *General Recommendations and Resolutions*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/recommendations>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).
- Council of Europe Department of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. *Conferences*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/conferences>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Council of Europe Department of the Execution of Judgments of the European Court of Human Rights. Political Declarations/ Decisions of CM Sessions. (<https://www.coe.int/en/web/execution/political-declarations>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Council of Europe Parliamentary Assembly. *Origins and History*. (<https://pace.coe.int/en/pages/brief-origins>, Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Council of Europe Venice Commission. *Amicus Curia Briefs prepared by the Venice Commission upon requests of the European Court of Human Rights*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=04_ECHR_briefs, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe Venice Commission. *Constitutional Justice- Cooperation Between the Venice Commission and Constitutional Courts*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Constitutional_Justice&lang=EN#Joint%20Council%20on%20Constitutional%20Justice, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe Venice Commission. *Sharing European Experience with non-European countries*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/default.aspx?p=03_neighbours, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe Venice Commission. *World Conference on Constitutional Justice*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=02_WCCJ, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe. (11 May 1953). *Memorandum by the Secretariat- General Concerning the Activities Which the Council of Europe Could Properly Carry Out in the Social Sphere*. Doc.140. (<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=462&lang=en>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Council of Europe. (2018). *Copenhagen Declaration on the Reform of the European Convention on Human Rights System*. 12-13 April 2018, Copenhagen. §6-11. (https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/events/-/asset_publisher/E5WWthsy4Jfg/content/copenhagen-declaration-on-the-reform-of-the-european-convention-on-human-rights-system , Erişim Tarihi: 06.08.2021).

Council of Europe. (2020). *Council of Europe Visual Identity*. Strasbourg: Council of Europe. (rm.coe.int/visual-identity-of-the-council-of-europe-graphic-charter/168071e7f3, Erişim Tarihi: 06.08.2021).

Council of Europe. (23 June 1967). *Resolution 346 (1967): Situation in Greece*. 23 June 1967. (<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15761&lang=en> , Erişim Tarihi: 26.12.2021).

Council of Europe. (30 January 1969). Recommendation 547 (1969) of the Consultative Assembly of the Council of Europe. (https://www.cvce.eu/en/obj/recommendation_547_1969_of_the_consultative_assembly_of_the_council_of_europe_30_january_1969-en-0f6b8a5e-a1a5-4c46-9531-d3ce415dc860.html, Erişim Tarihi: 26.12.2021).

Council of Europe. (31 January 1968). Resolution 361 (1968) of the Consultative Assembly of the Council of Europe. (https://www.cvce.eu/en/obj/resolution_361_1968_of_the_consultative_assembly_of_the_council_of_europe_31_january_1968-en-aa8eed95-f12f-4c45-b1ac-a1546b2df3f8.html, Erişim Tarihi: 26.12.2021).

Council of Europe. (5 May, 1988). *Additional Protocol to the European Social Charter*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/68-avrupa-sosyal-sartna-ek-protokol/>, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

Council of Europe. (9 October 1995). *Additional Protocol to the European Social Charter Providing for a System of Collective Complaints*. Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/96-avrupa-sosyal-sartna-ek-toplu-sikayet-sistemi-ongoren-protokol/>, Erişim Tarihi: 02.05.2021).

Council of Europe. (November 11, 1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/005>, Erişim Tarihi: 03.05.2021).

Council of Europe. (November 4, 1950). *Declaration of Peace*. (<https://rm.coe.int/09000016805e3aa5>, Erişim Tarihi: 30.04.2021).

Council of Europe. (October 13, 2008). *Collection of Interim Resolutions 1988-2008 (by country)*. Strasbourg: Council of Europe, (<https://www.coe.int/en/web/execution/decisions-and-interim-resolutions>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Council of Europe. *About Committee of Ministers*. (https://www.coe.int/en/web/cm/about-cm#portlet_56_INSTANCE_M5OgCMtAD8n3, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Council of Europe. *Annual Reports of the Committee of Ministers*. (<https://www.coe.int/en/web/execution/annual-reports>, Erişim Tarihi: 07.08.2021).

Council of Europe. *CODICES*. (<http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll?f=templates&fn=default.htm>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe. *Complete list of Council of Europe's Treaties*. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list>, Erişim Tarihi: 04.05.2021).

Council of Europe. *Cooperation begins with the United Nations*. (<https://70.coe.int/1951-cooperation-begins-with-the-united-nations-en.html> , Erişim Tarihi: 24.07.2021).

Council of Europe. *European Charter for Regional or Minority Languages*. Strasbourg, 05.11.1992. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=148> , Erişim Tarihi: 01.12.2021).

Council of Europe. *European Social Charter (Revised)*. 3 May 1996. Strasbourg. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/163>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Council of Europe. *European Social Charter*. 18 October 1961. (<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/035>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Council of Europe. *Founding Fathers: The Builders*. ([https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:\[0\]](https://www.coe.int/en/web/about-us/founding-fathers#%227040945%22:[0]) } , Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Council of Europe. *Greece Withdraws*. (<https://70.coe.int/1969-greece-withdraws-en.html> , Erişim Tarihi: 26.12.2021).

Council of Europe. *History of European Flag Video*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Council of Europe. *Human Rights Convention goes live*. (<https://70.coe.int/1953-human-rights-convention-goes-live-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

Council of Europe. *Human Rights Convention goes live*. <https://70.coe.int/1953-human-rights-convention-goes-live-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

Council of Europe. *Human Rights Convention signed in Rome*. (<https://70.coe.int/1950-human-rights-convention-signed-in-rome-en.html>, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

Council of Europe. *Protocol No.15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms Explanatory Report*. §9. (https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 06.08.2021).

Council of Europe. *Some Definitions*. (<https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/definitions>, Erişim Tarihi: 26.05.2021).

Council of Europe. *The European Flag*. (<https://www.coe.int/tr/web/about-us/the-european-flag>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Council of Europe. *The Obligation to Respect Human Rights*. (<https://www.coe.int/en/web/echr-toolkit/respecter-les-droits-de-lhomme>, Erişim Tarihi: 18.07.2021).

Council of Europe. *The Venice Commission of The Council of Europe*. (https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=01_Presentation&lang=EN, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Council of Europe. *Who We Are*. (<https://www.coe.int/en/web/about-us/who-we-are>, Erişim Tarihi: 23.05.2021).

Council of Europe: European Social Charter. *The Charter at Glance*. (<https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/home> , Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Covenant of League of Nations, 1919. (<https://www.naa.gov.au/learn/learning-resources/learning-resource-themes/australia-and-world/covenant-league-nations>, Erişim Tarihi: 12.03.2021).

Cumhuriyet. (21.05.1936). “Gönen’de Herkes Türkçe Konuşacak”. (<https://egazete.cumhuriyet.com.tr/oku/192/1936-05-21/0>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).

Çalı, B.; Bruch, N. (Mayıs 2011). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının İncelenmesi*. (https://ecthrproject.files.wordpress.com/2012/01/ngo_tr.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 05.05.2021).

Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. 20 Kasım 1989. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/124-cocuk-haklarna-dair-sozlesme/>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

Dawn. (March 11,2021). “Who’s Covid-19 pandemic response: From Criticism to Nobel?”. (<https://www.dawn.com/news/1611900/whos-covid-19-pandemic-response-from-criticism-to-nobel>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

Denk, E. “Birleşmiş Milletler İllüzyonu”. *Aljazeera Turk*. (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/birlesmis-milletler-illuzyonu>, Erişim Tarihi: 19.03.2021).

Designing Buildings. *Buildings of EU*. (https://www.designingbuildings.co.uk/wiki/Buildings_of_the_EU, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

Dilbirliği, M. (Temmuz 16, 2020). “Kovid-19 ve Dünya Sağlık Örgütü’nün Geleceği”. Anadolu Ajansı. (<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-ve-dunya-saglik-orgutunun-gelecegi/1912500>, Erişim Tarihi: 25.03.2021).

Doyle, M. W. (2010). “A Global Constitution? The Struggle over the UN Charter”. *Hauser Globalization Colloquium: NYU Symposium*. September. (<https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/11/Doyle-A-Global-Constitution-2010.pdf>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Ducharme, J. (April 20, 2020). “‘We Don’t Blindly Accept Data’ Top WHO Official Defends the Group’s Response to COVID-19”. *TIME*. (<https://time.com/5824322/who-coronavirus-response-maria-van-kerkhove/>, Erişim Tarihi:31.03.2021).

Edge, L. (2015). “Eastphalian Sovereignty: East Asia’s Principle of the Status Quo”, Paper Prepared for ISA Global South Singapore. (<http://web.isanet.org/Web/Conferences/GSCIS%20Singapore%202015/Archive/08a10d5a-07b9-45e9-9e7a-1f0fa1d19400.pdf>, Erişim Tarihi: 22.09.2020).

Eğitimpedia. *Dünyada Hangi Ülkelerdeki Okullarda “Andımız” Okunuyor?*. (<https://www.egitimpedia.com/dunyada-hangi-ulkelerdeki-okullarda-andimiz-okunuyor> , Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966. 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararı. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/EkonomikSosyalKulturelHaklarSozlesmesi.pdf>, Erişim Tarihi: 19.04.2021).

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme İhtiyari Protokolü, m.10; United Nations. (2011). *Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a Communications Procedure*, Article 12. (treaties.un.org/doc/source/signature/2012/CTC_4-11d.pdf, Erişim Tarihi: 26.06.2021)

Encyclopaedia Britannica, *Deutschlandlied*. (<https://www.britannica.com/topic/Deutschlandlied>, Erişim Tarihi: 23.12.2020).

Encyclopædia Britannica, *Emmanuel- Josepy Siéyes*. (<https://www.britannica.com/biography/Emmanuel-Joseph-Siéyes>, Erişim Tarihi: 08.12.2020).

Encyclopaedia Britannica, *Horst Wessel*. (<https://www.britannica.com/biography/Horst-Wessel> , Erişim Tarihi: 23.12.2020).

Encyclopedia Britannica. *San Francisco Conference*. (<https://www.britannica.com/event/San-Francisco-Conference> , Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. 13 Aralık 2006. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/132-engellilerin-haklarına-iliskin-sozlesme/>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

English Language Unity Act. 107th Congress. 24.05.2001. (<https://www.congress.gov/bill/107th-congress/house-bill/1984?q=%7B%22search%22%3A%5B%22%5C%22English+Language+Unity+Act%5C%22%22%2C%22%5C%22English%22%2C%22Language%22%2C%22Unity%22%2C%22Act%5C%22%22%5D%7D&s=3&r=20>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).

Englische anonyme Übersetzung des IPM (1710). (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/m_1710en-treatys.pdf, Erişim Tarihi: 06.05.2020).

Englische anonyme Übersetzung des IPO (1713). (http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/pdf/o_1732en-treatys.pdf , Erişim Tarihi: 06.05.2020).

Etimoloji Türkçe. *Ulus*. (<https://www.etimolojiturkce.com/arama/ULUS> , Erişim Tarihi: 14.11.2020).

Eurydice. *Citizenship Education at School in Europe*. European Commission. (https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/citizenship-education-school-europe-%E2%80%93-2017_en, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

Europe's Human Rights Watchdog. *William Penn*. (<https://www.europewatchdog.info/en/council-of-europe/united-europe/william-penn/>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). (February 27, 2002). *Resolution Res(2002)3 Adopting The Revised Statute of The European Commission for Democracy through Law*. ([https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL\(2002\)027-e&lang=EN](https://www.venice.coe.int/WebForms/documents/?pdf=CDL(2002)027-e&lang=EN), Erişim Tarihi: 08.08.2021).

European Commission. Organisation of the Education System in France 2009/2010, s.18-19. (<https://estudandoeducacao.files.wordpress.com/2011/05/franc3a7a.pdf> , Erişim Tarihi:10.01.2022).

European Court of Human Rights Protocol No.15. (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c>, Erişim Tarihi: 21.12.2021).

European Parliament. *Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe (not ratified)*. (<https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/draft-treaty-establishing-a-constitution-for-europe>, Erişim Tarihi: 29.01.2022).

European Parliament. *Weiss Building*. (https://multimedia.europarl.europa.eu/en/weiss-building_14301_pk, Erişim Tarihi:23.04.2021).

European Union. (December 18, 2000). *Charter of Fundamental Rights of the European Union*. (https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf+&cd=3&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 24.05.2021).

FAO. *Indicative World Plan for Agricultural Development (IWP)*. (<http://www.fao.org/3/74672e/74672e0b.htm>, Erişim Tarihi:31.03.2021).

FAO. *Speacial Programme fpr Food Security (SPFS)*. (<http://www.fao.org/about/en/>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

- Fontaine, N. (December 14, 1999). *Inauguration Ceremony for the Louise Weiss Building*. Strasbourg.
(<https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+19991214+ITEM-004+DOC+XML+V0//EN&language=EN>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).
- France 24. (May 18, 2020). “As US Claims WHO ‘failure’, UN Chief Scolds Countries That ‘Ignored’ Its Warnings”. (<https://www.france24.com/en/20200518-un-chief-calls-out-countries-who-ignored-who-on-coronavirus>, Erişim Tarihi:31.03.2021).
- France24. *As US Claims WHO ‘failure’, UN Chief Scolds Countries That ‘Ignored’ Its Warnings*. (<https://www.france24.com/en/20200518-un-chief-calls-out-countries-who-ignored-who-on-coronavirus>, Erişim Tarihi:31.03.2021).
- Frantziou, E. (October 2014). “The Margin of Appreciation Doctrine in European Human Rights Law”. *UCL Policy Briefing*. (https://www.ucl.ac.uk/public-policy/sites/public-policy/files/migrated-files/European_human_rights_law.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 05.08.2021).
- Fyler, B. (17 March, 2012). “Israeli Judge: Demjanjuk was ‘Ivan the Terrible’”. *YNEWS*. (<https://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4204048,00.html>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).
- GANHRI. *GANHRI History*. (<https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>, Erişim Tarihi:21.06.2021).
- General Treatment on Tariffs and Trade, October 30, 1947, Geneva. (<https://legal.un.org/avl/ha/gatt/gatt.html>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).
- Gerichtsverfassungsgesetz. (https://www.gesetze-im-internet.de/gvg/__184.html, Erişim Tarihi: 14.01.2022).
- Global Alliance of National Human Rights Institutions. *GANHRI History*. (<https://ganhri.org/history-of-ganhri-and-nhris/>, Erişim Tarihi: 21.06.2021).
- Goethe Institut. *The German Language and the Constitution*. (<https://www.goethe.de/prj/ger/en/ihr/spk/22313884.html>, Erişim Tarihi: 14.01.2022).
- Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı. 3 Mayıs 1996 Strasbourg. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/81-gozden-gecirilmis-avrupa-sosyal-sarti/>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- Grunwald, M. “The Colossus of Prora: from Nazi ruins to holiday resort”. (<https://www.dw.com/en/the-colossus-of-prora-from-nazi-ruin-to-holiday-resort/a-50199173>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Guterres, A. (April 24, 2018). *Remarks to the General Assembly high- level meeting on Peacebuilding and Sustaining Peace*. (<https://www.un.org/sg/en/content/sg/speeches/2018-04-24/peacebuilding-and-sustaining-peace-remarks-general-assembly>, Erişim Tarihi:18.03.2021).

HaberTürk. (25.01.2012). “MEB’den Milli Güvenlik Dersi Açıklaması”. (<https://www.haberturk.com/gundem/haber/709536-mebden-milli-guvenlik-dersi-aciklamasi>, Erişim Tarihi: 13.11.2021).

Her Türlü İrk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 21 Aralık 1965. Genel Kurul Karar No. 2106 (XX). (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/116-her-turlu-irk-ayrimclggn-ortadan-kaldrlmasna-iliskin-uluslararası-sozlesme/>, Erişim Tarihi:19.04.2021).

Herblay, L. (Mars 12, 2021). “La crise du Covid ou le début de la fin de l’Union européenne?”. *Le Figaro*. (<https://www.lefigaro.fr/vox/societe/la-crise-du-covid-ou-le-debut-de-la-fin-de-l-union-europeenne-20210312>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Herkesin Zorla Kaybedilmeye Karşı Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme. 20 Aralık 2007. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/ZorlaKayipEdilmeyeKarsiSozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

Holocaust Encyclopedia, *Lebensraum*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/lebensraum>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Holocaust Encyclopedia, *Nazi Medical Experiments*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-medical-experiments>, Erişim Tarihi:24.12.2020).

Holocaust Encyclopedia, *Reichstag Fire Decree*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/reichstag-fire-decree>, Erişim Tarihi: 22.12.2020).

Holocaust Encyclopedia, *SS Police State*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/ss-police-state>, Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Holocaust Encyclopedia, *The SS*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/ss>, Erişim Tarihi: 21.12.2020).

Holocaust Encyclopedia. *Propaganda- Artifacts Gallery*. (<https://www.ushmm.org/propaganda/archive/>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).

Holokost Ansiklopedisi. *Adolf Eichmann*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/adolf-eichmann-abridged-article>, Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Holokost Ansiklopedisi. *Nazi Irkçılığı*.

(<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/nazi-racism>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).

Holsten, H. (March 28, 2020). *The Politics Behind the Covid-19 Responses*.

(<https://partner.sciencenorway.no/covid19-crisis-epidemic/the-politics-behind-the-covid-19-responses/1662531>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

Human Rights Council. Institution Building of United Nations Human Rights Council 5/1. (<http://hrlibrary.umn.edu/iwraw/Inst-building-UN.pdf>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).

ILO. *History of ILO: Going Global*. (<https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/history/lang--en/index.htm>, Erişim Tarihi: 03.04.2021).

ILO. *ILO Constitution*. (http://www.ilo.ch/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO, Erişim Tarihi: 03.04.2021).

Independent Türkçe. (13 Kasım 2019). “BM Genel Sekreteri'nden öz eleştirisi: Güvenlik Konseyi işlevsiz olduğu için çözüm üretemiyoruz”. (<https://www.indyturk.com/node/91301/d%C3%BCnya/bm-genel-sekreterinden-%C3%B6z-ele%C5%9Ftiri-g%C3%BCvenlik-konseyi-i%C5%9Flevsiz-oldu%C4%9Fu-i%C3%A7in-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCm>, Erişim Tarihi: 19.03.2021).

International Criminal Court. *About ICC*. (<https://www.icc-cpi.int/about>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).

International Criminal Court. *About the Court*. (<https://www.icc-cpi.int/about>, Erişim Tarihi: 13.06.2021).

International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter). 19 December 1946. Tokyo. (<https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>, Erişim Tarihi: 13.06.2021).

International Monetary Fund. *About the IMF*. (<https://www.imf.org/en/About>, Erişim Tarihi: 08.12.2021).

International Olympic Committee. *IOC Mission*. (<https://olympics.com/ioc/mission>, Erişim Tarihi: 07.12.2021).

International Olympic Committee. *The Olympic Rings*. (<https://olympics.com/ioc/olympic-rings>, Erişim Tarihi: 07.12.2021).

International Seed Information System, 1982. (<http://www.fao.org/about/en/>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

İktisadi Müesseselerde Mecburi Türkçe Kullanılması Hakkında Kanun, RG Tarih/ Sayı: 22.04.1926/353. (<https://mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.805.pdf>, Erişim Tarihi: 17.01.2021).

İnsan Hakları ve Ana Korumaya Dair Sözleşme, 19.madde. RG Tarih/ Sayı: 19.03.1954/8662. (<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/8662.pdf>, Erişim Tarihi: 23.01.2022).

İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin 11 No.lu Protokol. 1 Kasım 1998. (humanrightscenter.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AIHS_11.protokol.pdf , Erişim Tarihi:03.05.2021).

İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşmenin Oluşturduğu Denetim Mekanizmasının Değiştirilmesine İlişkin 14 Nolu Protokol. RG Tarih/ Sayı: 08.08.2006/ 26253. (https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/07/29/AIHS_14.protokol.pdf, Erişim Tarihi: 21.01.2021).

İslam Ansiklopedisi. Şehid. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sehid>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Uygulama ve Araştırma Merkezi. *İnsan Hakları Konseyi Özel Usuller- Şikayet*. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/136-insan-haklar-konseyi-ozel-usuller-sikayet/> , Erişim Tarihi: 12.12.2021).

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi. Birleşmiş Milletler- Diğer Belgeler. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/27-birlesmis-milletler-diger-belgeler/>, Erişim Tarihi: 23.04.2021).

İstikbal, D. (Ekim 29, 2019). “Yeni Jeostratejik Güç: BRICS”. SETA. (<https://www.setav.org/yeni-jeostratejik-guc-brics/> , Erişim Tarihi: 03.04.2021).

İstiklal Marşı. (https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/istiklalmarsi_metin.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 27.10.2021).

İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi. 10 Aralık 1984. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/129-iskenceye-ve-diger-zalimane-gayriinsani-veya-kucultucu-muamele-veya-cezaya-kars-birlesmis-milletler-sozlesmesi/>, Erişim Tarihi:29.06.2021).

Jewish Virtual Library. *Adolf Hitler*. (<https://www.jewishvirtuallibrary.org/adolf-hitler>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

- Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi. 19 Aralık 1979. Genel Kurul Karar No: 34/180. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/122-kadnlara-kars-her-turlu-ayrmlgn-onlenmesi-sozlesmesi/>, Erişim Tarihi:19.04.2021).
- Kant, I. (1784). “Aydınlanma Nedir?”. (Çev. Nejdett Bozkurt), *Felsefe Yazıları*, 1983. (http://www.allmendeberlin.de/Aydinlanma_Nedir_Kant.pdf, Erişim Tarihi: 07.12.2020).
- Kant, I. (1784). *Idea for a Universal History from a Cosmopolitan Point of View*. (<https://web.itu.edu.tr/~girayg/comprehensive/docs/Kant%2520-%2520Idea%2520for%2520a%2520Universal%2520History%2520....pdf+%&cd=5&hl=tr&ct=clnk&gl=tr#11>, Erişim Tarihi: 14.03.2021).
- Kızıl, Ç. (2007, Eylül 7). “Ulus Devlet ve Milliyetçilik”. *Birikim*. (<https://birikimdergisi.com/guncel/165/ulus-devlet-ve-milliyetcilik>, Erişim Tarihi: 25.11.2021).
- Kur'an-ı Kerim *Ahkâf Suresi* 46/15. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/ahkaf-suresi-46/ayet-15/kuran-yolu-meali-5>, Erişim Tarihi:16.09.2021).
- Kur'an-ı Kerim. Âl-i İmrân 3/169 (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C3%82l-i%20%C4%B0mr%C3%A2n-suresi/462/169-171-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 17.01.2022).
- Kur'an-ı Kerim. el-Bakara 2/154. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Bakara-suresi/161/154-ayet-tefsiri>, Erişim Tarihi: 17.02.2022).
- Kur'an-ı Kerim. Muhammed 47/4-6. (<https://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/muhammed-suresi-47/ayet-1/kuran-yolu-meali-5>, Erişim Tarihi:17.02.2022).
- Kurtuluş Savaşında Hizmetleri Tespit Edilen Şehit ve Gazilerin Mirasçılarına “İstiklal Madalyası” Verilmesi Hakkında Karar, Karar Sayısı: 2474, Resmi Gazete Tarihi: 24.04.2020, Sayısı: 31108, Kabul Tarihi: 23.04.2020. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/20.5.1930.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- La Marseillaise. (<https://www.diplomatie.gouv.fr/en/coming-to-france/france-facts/symbols-of-the-republic/article/the-marseillaise>, Erişim Tarihi: 27.10.2021).
- Langenscheidt. *Volk*. (https://tr.langenscheidt.com/turkce-almanca/search?term=volk&q_cat=%2Fturkce-almanca%2F , Erişim Tarihi: 03.02.2021).
- Machiavelli, N. (2013). *Il Principe*. (2.Baskı). L. Firpo (Ed.). (<http://www.liberliber.it/>, Erişim Tarihi: 25.11.2020).

Malüller ile Şehit Dul ve Yetimlerine Tütün ve Alkol Satış Bedellerinden Pay Verilmesine Dair Kanun, Resmi Gazete Tarihi: 16.10.1988, Sayısı:19961, Kabul Tarihi: 13.10.1988. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=3480&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Maslow, A. H. (1943). “A Theory of Human Motivation”, *Psychological Reviews*. 50, s.370- 396 (<https://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>, Erişim Tarihi: 23.12.2020).

Mason, J. (September 1, 2020). “White House Slams WHO over criticism of push for COVID-19 Vaccines”. *Reuters*. (<https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-usa-who/white-house-slams-who-over-criticism-of-push-for-covid-19-vaccine-idINKBN25S62T>, Erişim Tarihi:31.03.2021).

Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, 16 Aralık 1966. 2200A (XXI) sayılı Genel Kurul Kararı. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/03/MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, Erişim Tarihi: 19.04.2021).

Mehmetçik Vakfı. (<https://www.mehmetcik.org.tr/>, Erişim Tarihi: 11.11.2021).

Mehmetçik Vakfı. *Temel Görevlerimiz*. (<https://www.mehmetcik.org.tr/temel-gorevlerimiz>, Erişim Tarihi:11.11.2021)

Mevzuat Bilgi Sistemi. *Şehit*. (<https://www.mevzuat.gov.tr/aramasonuc>, Erişim Tarihi: 27.12.2021).

Milletler Cemiyeti Bayrağında yer alan amblem. ([https://en.wikipedia.org/wiki/File:Flag_of_the_League_of_Nations_\(1939\).svg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Flag_of_the_League_of_Nations_(1939).svg) , Erişim Tarihi:20.03.2021).

Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih: 27.08.2003, Sayı: 25212. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/613.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Milli Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih: 26.07.2014, Sayı: 29072. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19942&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Milli Eğitim Temel Kanunu, Kanun No.1789, Kabul Tarihi: 14.06.1973, Resmi Gazete Tarihi: 24.06.1973, Sayısı: 2342. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliği, Yayımlandığı RG Tarih: 02.02.1980, Sayı: 16888. (<http://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/643.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

- Milli Güvenlik Bilgisi Öğretimi Yönetmeliğinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Yönetmelik, Yayınlandığı RG Tarih: 25.02.2012, Sayı: 28184. (<https://resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120125-6.htm>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Milli Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu. *Askerlik Yemini*. (http://kho.msu.edu.tr/askeri/alay/askerlik_yemini.html, Erişim Tarihi: 27.10.2021).
- Miş, N. (24 Eylül 2019). “BM ve Erdoğan’ın Küresel Düzen Eleştirisi”. *SETA*. (<https://www.setav.org/bm-ve-erdoganin-kuresel-duzen-elestirisi/>, Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- Montopoli, B. (March 11,2011). “Bill would make English Official Language of U.S. Government”. *CBS News*. (<https://www.cbsnews.com/news/bill-would-make-english-official-language-of-us-government/>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Mulcaire, C. (2014). “How ‘Westphalian’ is the Westphalian Model?”, *E-International Relations*. (<https://www.e-ir.info/2014/02/03/how-westphalian-is-the-westphalian-model/> , Erişim Tarihi: 22.09.2020).
- National Archives and Records Administration. *Magna Carta Translation*. (Translated by Nicholas Vincent). (<https://www.archives.gov/files/press/press-kits/magna-carta/magna-carta-translation.pdf+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> , Erişim Tarihi: 01.10.2021).
- New Europeans. *Europe: Many Tongues One Voice: Parliament Building Tower of Babel*. (<https://neweuropeans.net/file/europe-many-tongues-one-voice-parliament-building-tower-babel-babylonjpg> , Erişim Tarihi: 23.04.2021).
- Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche. 15 Dicembre 1999, no.482. (<https://www.gazzettaufficiale.it/eli/id/1999/12/20/099G0557/sg>, Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Nişanyan Sözlük, *İtlak*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C4%B1tlak&lnk=1>, Erişim Tarihi: 17.01.2021).
- Nişanyan Sözlük, *Mutlak*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=mutlak> , Erişim Tarihi: 17.01.2021).
- Nişanyan Sözlük. *İrk*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C4%B1rk> , Erişim Tarihi: 01.12.2021). TDV İslam Ansiklopedisi. İrkçılık. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/irkcilik>, Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Nişanyan Sözlük. *Kozmos*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=kozmos&lnk=1> , Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Nişanyan Sözlük. *Şehit*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=%C5%9Fehit>, Erişim Tarihi: 25.10.2021).

Nişanyan Sözlük. *Ulus*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=ulus> , Erişim Tarihi: 14.11.2020).

Nişanyan Sözlük. *Vatan*. (<https://www.nisanyansozluk.com/?k=vatan> , Erişim Tarihi: 18.10.2021).

OECD. (<https://www.oecd.org/about/> , Erişim Tarihi:02.05.2021).

OHCHR. (13 September 2016). *Special Procedures Standing Invitations Percentages Tables*. (www.ohchr.org/Documents/HRBodies/SP/StandingInvitationsPercentagesTable.pdf, Erişim Tarihi:24.06.2021).

OHCHR. *Committee on Migrant Workers: Monitoring the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CMW/Pages/CMWIntro.aspx>, Erişim Tarihi:28.06.2021).

OHCHR. *Committee on the Elimination of Racial Discrimination*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CERD/Pages/CERDIntro.aspx>, Erişim Tarihi:26.06.2021)..

OHCHR. *Cycles of the Universal Periodic Review*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/CyclesUPR.aspx>, Erişim Tarihi:18.06.2021).

OHCHR. *Frequently Asked Questions*. (<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/FrequentlyAskedQuestions.aspx>, Erişim Tarihi: 25.06.2021).

OHCHR. *How do Special- Procedure mandate- holders make a difference?*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>, Erişim Tarihi:21.06.2021).

OHCHR. *Human Rights Bodies Complaint Procedures: Inter- State Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#interstate>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

OHCHR. *Human Rights Bodies- Complaints Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/HRTBPetitions.aspx#inquiries>, Erişim Tarihi 28.06.2021).

OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies- Individual Communications*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

OHCHR. *Human Rights Treaty Bodies*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx>, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

OHCHR. *Special Procedures of the Human Rights Council*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>, Erişim Tarihi: 21.06.2021).

OHCHR. *Special Procedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/SpecialProcedures.aspx>, Erişim Tarihi: 21.06.2021).

OHCHR. *Standing Invitations*. (<https://spinternet.ohchr.org/standinginvitations.aspx>, Erişim Tarihi: 11.03.2022).

OHCHR. *The Core International Human Rights Instruments and Their Monitoring Bodies*. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/coreinstruments.aspx>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).

OHCHR. *The Reporting Procedure: Its Procedure and Benefits*. OHCHR Treaty Body Capacity Building Programme. (https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Publications/Session3_ENG_Benefits_of_Reporting_to_TBs.ppt&action=default&DefaultItemOpen=1, Erişim Tarihi: 28.06.2021).

OHCHR. *Universal Periodic Review*. (<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/upr/pages/uprmain.aspx>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

OHCHR. *Vienna Declaration and Programme of Action*. 25 June 1993, Vienna. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

OHCHR. *What are Human Rights?*. (<https://www.ohchr.org/EN/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>, Erişim Tarihi: 09.05.2021).

OHCHR. *World Conference on Human Rights*. 1993, Vienna. (<https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/ViennaWC.aspx>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).

Onedio. *Milyonlarca İnsanın Ölümlünden Sorumlu Olan Adolf Hitler'in 17 Propaganda Afiş ve Pankartı*. (<https://onedio.com/haber/milyonlarca-insanin-olumunden-sorumlu-olan-adolf-hitler-in-17-propaganda-afis-ve-pankarti-714214>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Online Etymology Dictionary. *Sovereign*. (https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_23934, Erişim Tarihi: 17.01.2020).

Online Etymology Dictionary. *Sovereignty*. (https://www.etymonline.com/word/sovereign#etymonline_v_23934, Erişim Tarihi: 17.01.2020).

- Online Etymology Dictionary. *Europe*.
(<https://www.etymonline.com/search?q=europe> , Erişim Tarihi: 25.04.2021).
- Online Etymology Dictionary. *Absolute*.
(https://www.etymonline.com/word/absolute?ref=etymonline_crossreference,
Erişim Tarihi: 12.12.2020).
- Online Etymology Dictionary. *Cosmopolitan*.
(https://www.etymonline.com/search?q=cosmopolitan&ref=searchbar_searchhint, Erişim Tarihi: 10.02.2021).
- Online Etymology Dictionary. *Martyrdom, Martyr*.
(https://www.etymonline.com/word/martyrdom#etymonline_v_31719 , Erişim Tarihi: 25.10.2021).
- Online Etymology Dictionary. *Motherland*.
(<https://www.etymonline.com/search?q=motherland> , Erişim Tarihi: 18.10.2021).
- Online Etymology Dictionary. *Nation*.
(<https://www.etymonline.com/search?q=nation> , Erişim Tarihi: 14.11.2020).
- Online Etymology Dictionary. *State*. (<https://www.etymonline.com/search?q=state> ,
Erişim Tarihi: 25.11.2020).
- Orwell, G. *Wells, Hitler and the World State*.
(https://orwell.ru/library/reviews/wells/english/e_whws, Erişim Tarihi: 24.12.2020).
- Ölüm Cezasının Kaldırılmasını Amaçlayan, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'ye Ek İkinci İhtiyar Protokol. 15 Aralık 1989. Genel Kurul karar No. 44/128. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/119-olum-cezasinn-kaldirlmasn-amaclayan-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesmeye-ek-ikinci-ihyari-protokol/>, Erişim Tarihi: 19.04.2021).
- Özcan, B. *Hitler Neden 4,5 km Uzunluğunda Bir Bina Tasarladı: Prora Oteli*.
(<https://barisozcan.com/hitler-neden-45-km-uzunlugunda-bir-bina-tasarladi-prora-oteli/>, Erişim Tarihi: 20.12.2020).
- Özcan, B. (Ağustos 14, 2016). *Olimpiyat Sembollerinin İlginç Anlamları*.
(<https://barisozcan.com/olimpiyat-sembollerinin-ilginc-anlamlari/>, Erişim Tarihi: 27.03.2021).
- Paczolay, P. (June 29, 2004). *Opinion on the Draft Constitutional Amendments with Regard to the Constituonal Court of Turkey*. European Commission for Democracy through Law (Venice Commission).
([https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2004\)024-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2004)024-e), Erişim Tarihi: 08.08.2021).

- Parliamentary Assembly. (1994) *Honouring of Commitments Entered into by Member States When Joining the Council of Europe. Resolution No. 1031.* (<https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw&c=>, Erişim Tarihi:03.05.2021).
- Parliamentary Assembly. (February 2021). *Rules of Procedure of the Assembly. (Resolution 1202 (1999) adopted on 4 November 1999) with subsequent modifications of the Rules of Procedure.* (http://assembly.coe.int/nw/xml/RoP/RoP-XML2HTML-EN.asp?id=ENtoc_N0A29C3B0N0A349F28#Format-It, Erişim Tarihi: 02.05.2021).
- Penn, W. (1693). *An Essay towards the Present and Future Peace of Europe by the Establishment of an European Dyet, Parliament, or Estates.* (<http://www.fredsakademiet.dk/library/penn.pdf>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).
- Perle, R. “Thank God for the Death of the UN”. *The Guardian.* (<https://www.theguardian.com/politics/2003/mar/21/foreignpolicy.iraq1>, Erişim Tarihi: 19.03.2021).
- Ratner, P. (26 November, 2018). “Why the Nazis were obsessed with finding the lost city of Atlantis”. (<https://bigthink.com/culture-religion/why-the-nazis-were-obsessed-with-finding-the-lost-city-of-atlantis?rebelltitem=1#rebelltitem1>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).
- Refah Vapurunda Ölen Askeri Şahısların Şehit, Dul ve Yetimlerinin de Şehit, Dul ve Yetim Sayılması Hakkında Kanun, Resmi Gazete Tarihi: 03.07.1951, Sayısı: 7850, Kabul Tarihi: 27.06.1951. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5795&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Reuters. (April 27,2018). “China Makes Defaming Revolutionary Heroes Punishable by Law”. (<https://www.reuters.com/article/us-china-lawmaking-idUSKBN1HY14N>, Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Republic of Lithuania Law on The State Language.* 31 January 1995. (<https://www.uta.edu/cpsees/lithlang.htm> , Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Rome Statute of the International Criminal Court. 17 July 1998. (<https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/official-journal/rome-statute.aspx>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).
- Roosevelt, F. D. (1941). *Message to Congress.* (<https://www.fdrlibrary.org/four-freedoms>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- Roosevelt, F. D. (March 4, 1933). *First Inaugural Address of Franklin D. Roosevelt.* (https://avalon.law.yale.edu/20th_century/froos1.asp, Erişim Tarihi: 09.09.2021).

- Roosevelt, T. (May 5, 1910). *International Peace*.
(<https://www.nobelprize.org/prizes/peace/1906/roosevelt/lecture/> , Erişim Tarihi:12.03.2021)
- Rousseau, J. J. (April 1772). *Considerations on the Government of Poland and on its Proposed Reformation*. ISN Zurich .
(https://www.files.ethz.ch/isn/125482/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf+%&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 20.10.2021).
- Scotland's National Centre of Languages.
(<https://scilt.org.uk/Home/tabid/1069/Default.aspx>, Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Second World War History. *World War II Statistics*.
(<https://www.secondworldwarhistory.com/world-war-2-statistics.php>, Erişim Tarihi: 06.09.2021).
- Sforza, C. (November 18, 1950). *His Speech*. ([https://www.coe.int/en/web/about-us/guests#{%227041208%22:\[0\]}](https://www.coe.int/en/web/about-us/guests#{%227041208%22:[0]}), Erişim Tarihi: 28.04.2021).
- Sharp, E. *Gott Mit Uns*. (<http://ww1centenary.oucs.ox.ac.uk/religion/gott-mit-uns/>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).
- Soykırımın Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme. 9 Aralık 1948. Genel Kurul Karar No. 260 A (III).
(<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/113-soykrmn-onlenmesi-ve-cezalandrmas-hakknda-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 19.04.2021).
- Standing Committee of the National People's Congress (April 27, 2018). *People's Republic of China Law on Protection of Heroes and Martyrs*.
(<https://www.chinalawtranslate.com/en/peoples-republic-of-china-law-on-protection-of-heroes-and-martyrs/> , Erişim Tarihi: 03.11.2021).
- Statute of Council of Europe. 5 Mayıs 1969.
(<https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001> , Erişim Tarihi: 23.04.2021).
- Statute of Council of Europe. *Charts of Signatures and Ratification of Treaty 001*.
(https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001/signatures?p_auth=wryHzvTN , Erişim Tarihi: 23.04.2021).
- SWR2. *“Achtung! Achtung!”- So began die erste Rundfunksendung*.
(<https://www.swr.de/swr2/wissen/archivradio/achtung-achtung-so-begann-die-erste-rundfunksendung-102.html>, Erişim Tarihi: 21.12.2020).
- Şehit Yakınları ve Gazilere Hukuki Yardım Sağlanmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 25.10.2017, Sayısı: 30221.
(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=24019&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

- Şehitlik Yönetmeliği, Resmi Gazete Tarihi: 12.11.2016, Sayısı: 29886, Kabul Tarihi: 03.10.2016.
(<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=20169430&MevzuatTur=3&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- T.C. Anayasa Mahkemesi Başkanlığı. *Bireysel Başvuru İstatistikleri (23/9/2012-31/12/2021)*. (https://www.anayasa.gov.tr/media/7734/bb_2021_tr.pdf, Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- T.C. Anayasa Mahkemesi. *Görev ve Yetkileri: Bireysel Başvuru*. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/gorev-ve-yetkileri/bireysel-basvuru/>, Erişim Tarihi: 08.08.2021)..
- Taft, W. H. (1916). *The Proposal for A League to Enforce Peace: Affirmative*. (https://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/3939/ , Erişim Tarihi: 12.03.2021).
- Taş, D. *Avrupa Bütünleşmesi Tartışmaları İçerisinde Victor Hugo ve Schuman Bildirgesi*. (https://www.academia.edu/37620982/Victor_Hugo_ve_Avrupa_Birli%C4%9Fi?email_work_card=view-paper , Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- TBMM Araştırma Merkezi. (2006). *Venedik Komisyonu (Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu), Türkiye'ye İlişkin Görüşleri, Seçimler, Yargı ve Referanduma İlişkin Karar ve Uygulama Kodları*. (https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/venedik_komisyonu.pdf, Erişim Tarihi: 08.08.2021).
- TBMM Tutanak Dergisi, 131 inci Birleşim (Olağanüstü), 24.09.2001, C.70, S.737. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d21/c070/tbmm21070131.pdf>, Erişim Tarihi: 08.03.2020).
- TBMM, *Almanya ve Japonya'ya Harp İlanına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşmiş Milletler Beyannamesine Türkiye'nin Katılmasına Dair Karar*, No.1452, RG Tarih/ Sayı: 24.02.1945/5940. (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc027/karartbmmc027/karartbmmc02701452.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr , Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- TBMM. (5 Nisan 2010). *7/11/1982 Tarihli ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi*. (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tasari_teklif_sd.onerge_bilgileri?kanunlar_sira_no=82348, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

TBMM. *Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanvekilleri Ankara Milletvekilleri Salih Kapusuz, Haluk İpek, Bursa Milletvekili Faruk Çelik, Ordu Milletvekili Eyüp Fatsa ve Hatay Milletvekili Sadullah Ergin ile 193 Milletvekilinin; Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifi ve Anayasa Komisyonu Raporu (2/278)*. Dönem:22, Yasama Yılı:2. (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss430m.htm>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

TDK Büyük Türkçe Sözlük. *Resmi Dil*. (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 18.11.2021).

TDK Büyük Türkçe Sözlük. *Şehit*. (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 25.10.2021).

TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*. (<https://sozluk.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 11.12.2020).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Kanun No.430, Kabul Tarihi: 03.03.1924, RG Tarih/ Sayı: 06.03.1340 (1924)/ 63. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.430.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

The BRICS Counties. (April 16, 2010). *II BRIC Summit- Joint Statement*. Brasilia. (<https://infobrics.org/documents/2009/>, Erişim Tarihi: 03.04.2021).

The Declaration of Independence. In Congress. (July 4, 1776). (<https://www.ushistory.org/documents/declaration.htm> , Erişim Tarihi: 23.10.2021).

The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen (Déclaration des droits de l'homme et du citoyen). 1789. (<https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

The Editors of Encyclopaedia Britannica, *Atlantis*. (<https://www.britannica.com/topic/Atlantis-legendary-island>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

The Moskow Declarations: Statement on Atrocities. October 1943. (<https://avalon.law.yale.edu/wwii/moscow.asp> , Erişim Tarihi:12.06.2021).

The National WWII Museum. *Research Starters: Worldwide Deaths in World War II*. (<https://www.nationalww2museum.org/students-teachers/student-resources/research-starters/research-starters-worldwide-deaths-world-war> , Erişim Tarihi: 06.09.2021).

The New York Times. (June 18, 1915). *League to Enforce Peace is Launched*. (<https://www.nytimes.com/1915/06/18/archives/league-to-enforce-peace-is-launched-american-branch-of-proposed.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2021).

The New York Times. (October 10, 1944). “The United Nations”. (<https://www.nytimes.com/1944/10/10/archives/-the-united-nations.html>, Erişim Tarihi: 13.03.2021).

The Nuremberg Code (1947). British Medical Journal, 313(7070), 7 December 1996.

The Olympic Games. *In 1913, Pierre de Coubertin Designed One of The World's Most Famous Symbols*, (<https://www.olympic.org/news/in-1913-pierre-de-coubertin-designed-one-of-the-world-s-most-famous-symbols> , Erişim Tarihi: 27.03.2021).

The Olympic Games. *The Olympic Torch Relay*. (<https://www.olympic.org/olympic-torch-relay> , Erişim Tarihi: 27.03.2021).

The Supreme People's Court. (May 3, 2018). *Law on Protection of Heroes and Martyrs*. (http://english.court.gov.cn/2018-05/03/content_36133868.htm , Erişim Tarihi: 03.11.2021).

The World Bank Group. *Who we are*. (<https://www.worldbank.org/en/who-we-are> , Erişim Tarihi: 08.12.2021).

Thucydides, *Pericles's Funeral Oration*, University of Minnesota: Human Rights Library. (<http://hrlibrary.umn.edu/education/thucydides.html>, Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Thucydides, *Perikles'in Cenaze Töreni Söylevi: Demokrasiye Övgü*. (Çev. Suat Y. Baydur). (<https://www.hukukpolitik.com.tr/2018/12/27/periklesin-cenaze-toreni-soylevi-demokrasiye-ovgu/>, Erişim Tarihi: 10.12.2020).

Toplu Konut İdaresi Tarafından Şehit Ailelerine, Harp ve Vazife Malulleri ile Dul ve Yetimlerine Açılacak Faizsiz Konut Kredisi Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 13.02.2014, Sayısı: 28912. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=19395&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Truman, H. S. (April 25, 1945). *President's Truman's Adress to Opening Session of United Nations Conference on International Organisation at San Francisco*. (<http://www.ibiblio.org/pha/policy/1945/450425a.html> , Erişim Tarihi: 15.03.2021).

Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme. 18 Aralık 1990. (<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/131-tum-gocmen-iscilerin-ve-aile-fertlerinin-haklarnn-korunmasna-dair-uluslararası-sozlesme/> , Erişim Tarihi: 29.06.2021).

Türk Bayrağı Kanunu, Kanun No: 2893, Kabul Tarihi: 22.09.1983, RG Tarih/ Sayı: 24.09.1983/ 18171. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2893&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Türk Bayrağı Tüzüğü, Bakanlar Kurulu Kararının Tarihi/ No: 25.01.1983/ 85/9034, Yayımlandığı RG Tarih/Sayı: 17.03.1985/18697. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=859034&MevzuatTur=2&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Türk Dil Kurumu. *Tarihçe*. (<https://www.tdk.gov.tr/tdk/kurumsal/tarihce-2/>, Erişim Tarihi: 28.11.2021).

Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun, Kanun No.1353, Kabul Tarihi: 1.11.1928, Resmi Gazete Tarihi: 03.11.1928, Sayısı: 1030. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1353.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. *Bireysel Başvuru Basın Duyuruları*. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/bildirimler/bireysel-basvuru-basin-duyurulari/aydin-yavuz-ve-digerleri-basvurusuna-iliskin-kararin-basin-duyurusu/>, Erişim Tarihi: 12.08.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. *Tarihi: Avrupa Hukuk Yoluyla Demokrasi Komisyonu*. (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mahkeme/tarihi/4/>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, m.148. Kanun No.2709, Kabul Tarihi: 18.10.1982, RG Tarih/ Sayı: 09.11.1982/17963 (Mükerrer). (<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>, Erişim Tarihi 08.08.2021).

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Kanun No.:5982, Kabul Tarihi:07.05.2010, RG Tarih/ Sayı: 13.05.2010/27580. (<http://rega.basbakanlik.gov.tr/eskiler/2010/05/20100513-1.htm>, Erişim Tarihi: 08.08.2021).

Türkiye Diyanet Vakfı. (2012). *İslam Ansiklopedisi*. (C.42), s.563-564. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/vatan>, Erişim Tarihi: 18.10.2021).

Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Dernekleri Hakkında Kanun, Resmi Gazete Tarihi: 18.06.1983, Sayısı: 18081, Kabul Tarihi: 16.06.1983. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2847&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

Türkiye Emekli Subaylar, Emekli Astsubaylar, Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri ile Muharip Gaziler Derneklerinin Yurtdışındaki Temsili ile Tanıtma Faaliyetleri ve Ulusal Bayram ve Kurtuluş Günleri Törenlerinde Giyecekleri Kıyafet Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete Tarihi: 23.11.1984, Sayısı: 18584. (<https://mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5916&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim Tarihi: 20.01.2022).

UHCHR. *Country and Other Visits of Special Prosedures*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/CountryandothervisitsSP.aspx>, Erişim Tarihi: 24.06.2021).

Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun, Kabul Tarihi: 17.03.1981, Sayısı: 2429, RG Tarih/ Sayı: 19.03.1981/17284. (<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2429.pdf+&cd=11&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 31.10.2021).

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü.

(www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf+&cd=2&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi: 13.06.2021).

UN General Assembly. (2011). *Resolution Adopted by the Human Rights Council Review of the Work and Functioning of the Human Rights Council*, Resolution No.16/21, 12 April 2011, §23-34. (https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/16/21, Erişim Tarihi: 21.06.2021).

UN General Assembly. (May 1, 1974). *Resolution Adopted on the Report the Ad Hoc Committee of the Sixth Special Session: Declaration on the Establishment a New International Economic Order*. Res. No.3201 (S-VI). (<https://digitallibrary.un.org/record/218450>, Erişim Tarihi: 20.03.2021).

UN General Assembly. (June 15, 2017). *Strengthening the Capability of the United Nations system to Assist Member States in implementing the United Nations Global Counter-Terrorism Strategy*. Res. No. 71/291. (<https://digitallibrary.un.org/record/1286591>, Erişim Tarihi: 18.01.2022).

UN General Assembly. *Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment and Punishment*. 10 December 1984. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CAT.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

UN General Assembly. *Convention of the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. New York. 18 December 1979. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CEDAW.aspx>, Erişim Tarihi: 27.06.2021).

UN General Assembly. *Convention on Rights of Child*. 20 November 1989. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CRC.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

UN General Assembly. *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*. Resolution No. 260 A (III), 9 December 1948. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CrimeOfGenocide.aspx>, Erişim Tarihi: 25.06.2021).

UN General Assembly. *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. 13 December 2006. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/ConventionRightsPersonsWithDisabilities.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

UN General Assembly. *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*. 20 December 2007. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CED/Pages/ConventionCED.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).

- UN General Assembly. *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*. Resolution No. 2106 (XX). 21 December 1965. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CERD.aspx>, Erişim Tarihi:26.06.2021).
- UN General Assembly. *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families*. 18 December 1990. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CMW.aspx>, Erişim Tarihi: 29.06.2021).
- UN General Assembly. *International Covenant on Civil and Political Rights*. Resolution No. 2200A (XXI). 16 December 1966. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CCPR.aspx>, Erişim Tarihi:26.06.2021).
- UN General Assembly. *International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*. Resolution No. 2200A (XXI). 16 December 1966. (<https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/CESCR.aspx>, Erişim Tarihi: 26.06.2021).
- UN, *Economic Commission for Africa*. (<https://www.uneca.org/about>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- UN. *Economic and Social Commission for Asia and the Pacific*. (<https://www.unescap.org/>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- UN. *Economic and Social Commission for Western Asia*. (<https://www.unescwa.org/about-escwa> , Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- UN. *Economic Commission for Latin America and the Caribbean*. (<https://www.cepal.org/en/about-eclac-0>, Erişim Tarihi: 01.05.2021).
- UN. *The United Nations Economic Commission for Europe*. (<https://unece.org>, Erişim Tarihi:01.05.2021).
- UNECE. *Mission*. (<https://unece.org/mission>, Erişim Tarihi:01.05.2021).
- UNIDO. *UNIDO in Brief*. (<https://www.unido.org/who-we-are/unido-brief>, Erişim Tarihi: 02.04.2021).
- UNIDO General Conference. (2013). *Lima Declaration*. Peru, Lima. (<https://www.unido.org/who-we-are/inclusive-and-sustainable-industrial-development/lima-declaration>, Erişim Tarihi: 06.02.2022).
- UN Charter. July 26, 1945. (<https://www.un.org/en/about-us/un-charter/full-text> , Erişim Tarihi: 16.03.2021).
- United Nations Economic and Social Council. *About Us*. (<https://www.un.org/ecosoc/en/about-us>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

- United Nations Economic and Social Council. *Commission on Human Rights Third Session, Summary Record of the Seventy- Third Meeting*. E./CN.4/SR.73, s.2-3. (<https://undocs.org/E/CN.4/SR.73>, Erişim Tarihi: 20.03.2021).
- UN General Assembly. *Principles relating to the Status of National Institutions (The Paris Principles)*. Resolution No.48/134. 20 December 1993. (<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/statusofnationalinstitutions.aspx>, Erişim Tarihi: 21.06.2021).
- UN General Assembly. Resolution No. 2144 (XXI), §12, 26 October 1966. ([https://undocs.org/en/A/RES/2144\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2144(XXI)) , Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- UN General Assembly. Resolution No. 2144 (XXI), 26 October 1966. ([https://undocs.org/en/A/RES/2144\(XXI\)](https://undocs.org/en/A/RES/2144(XXI)), Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- United Nations Human Rights Council. (2007). *Institution- Building of United Nations Human Rights Council*. Resolution No.5/1. 18 June 2007. (ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_5_1.doc, Erişim Tarihi:20.06.2021).
- United Nations Human Rights Council. *About the Human Rights Council*. (<http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/AboutCouncil.aspx>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- United Nations Human Rights Council. *Human Rights Council Complaint Procedure: Frequently Asked Questions Brochure*. Geneva: Office of UNHCR. (https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/ComplaintProcedure/ComplaintProcedurebooklet_E.pdf, Erişim Tarihi: 11.12.2021).
- United Nations Human Rights Council. *Human Rights Council Complaint Procedure*. (<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/hrc/complaintprocedure/pages/hrccomplaintprocedureindex.aspx>, Erişim Tarihi: 11.12.2021).
- United Nations Human Rights Council. *Introduction*. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CHR/Pages/CommissionOnHumanRights.aspx>, Erişim Tarihi:19.06.2021).
- United Nations International Civil Aviation Organization. *About ICAO*. (<https://www.icao.int/about-icao/Pages/default.aspx>, Erişim Tarihi:30.03.2021).
- United Nations International Civil Aviation Organization. *Vission and Mission*. (<https://www.icao.int/about-icao/Council/Pages/vision-and-mission.aspx> , Erişim Tarihi:30.03.2021).
- United Nations International Maritime Organization. *Introduction to IMO*. (<https://www.imo.org/en/About/Pages/Default.aspx>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).
- United Nations Peacekeeping. (<https://peacekeeping.un.org/en> , Erişim Tarihi:18.03.2021).

- United Nations Peacekeeping. *Department of Peace Operations*. (<https://peacekeeping.un.org/en/departement-of-peace-operations>, Erişim Tarihi:18.03.2021).
- United Nations Peacekeeping. Office of Military Affairs. (<https://peacekeeping.un.org/en/military>, Erişim Tarihi:18.03.2021).
- United Nations Peacekeeping. *Office of Rule of Law and Security Institutions*. (<https://peacekeeping.un.org/en/office-of-rule-of-law-and-security-institutions>, Erişim Tarihi:18.03.2021).
- United Nations Peacemaker. (<https://peacemaker.un.org> , Erişim Tarihi:18.03.2021).
- United Nations Political and Peacebuilding Affairs. *Mediation Support Unit*. (<https://peacemaker.un.org/mediation-support>, Erişim Tarihi: 18.03.2021).
- United Nations World Health Organization. *About WHO*. (<https://www.who.int/about>, Erişim Tarihi:31.03.2021).
- United Nations World Meteorological Organization. *What We Do*. (<https://public.wmo.int/en/our-mandate/what-we-do>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).
- United Nations World Tourism Organization. *About Us*. (<https://www.unwto.org/about-us>, Erişim Tarihi:03.04.2021).
- UN. (17 July 1998). *Rome Statute of International Criminal Court*. The Hague: International Criminal Court. (<https://www.icc-cpi.int/resourcelibrary/official-journal/rome-statute.aspx>, Erişim Tarihi:11.12.2021).
- UN. (1967). *Economic and Social Council Resolution No.1235 (XLII)*. (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1235.html>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).
- UN. (1970). *Economic and Social Council Resolution No.1503 (XLVIII)*. (<http://hrlibrary.umn.edu/procedures/1503.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- UN. (2006). *Resolution Adopted by the General Assembly on 15 March 2006. Resolution No.60/251*. (<https://daccess-ods.un.org/TMP/8075042.96302795.html>, Erişim Tarihi: 20.06.2021).
- UN. (2015). *Universal Declaration of Human Rights*, New York. (<https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Erişim Tarihi: 10.06.2021).
- UN. (November 16, 1945). *UNESCO Constitution*. (http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=15244&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html, Erişim Tarihi:31.03.2021). UNESCO. *UNESCO in brief- Mission and Mandate*. (<https://en.unesco.org/about-us/introducing-unesco>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).

- UN. *1941: The Atlantic Charter*. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1941-atlantic-charter/index.html>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- UN. *1943: Moskow and Tehran Conference*. (<https://www.un.org/en/sections/history-united-nations-charter/1943-moscow-and-teheran-conferences/index.html> , Erişim Tarihi:15.03.2021).
- UN. *COVID-19 Response*. (<https://www.un.org/en/coronavirus/UN-response>, Erişim Tarihi: 31.03.2021).
- UN. *Dumbarton Oaks Proposals for a General International Organization*. (<https://www.doaks.org/resources/dumbarton-oaks-conversations/exhibit-items/doconversations-fig46.jpg/@images/image>, Erişim Tarihi: 15.03.2021).
- UN. *First Moskow Declarations: Declaration on Atrocities*. (https://archive.org/stream/unitednationsdoc031889mbp/unitednationsdoc031889mbp_djvu.txt, Erişim Tarihi: 12.06.2021).
- UN. *International Communication Union*. (<https://www.itu.int/en/about/Pages/default.aspx> , Erişim Tarihi:30.03.2021).
- UN. *Maintain International Peace and Security*. (<https://www.un.org/en/sections/what-we-do/maintain-international-peace-and-security/index.html>, Erişim Tarihi: 17.03.2021).
- UN. *Maintain International Peace and Security*. (<https://www.un.org/en/sections/what-we-do/maintain-international-peace-and-security/index.html>, Erişim Tarihi: 17.03.2021).
- UN. *Office for Disarmament Affairs*. (<https://www.un.org/disarmament/>, Erişim Tarihi:18.03.2021).
- UN. *Security Council. Resolution No.955. 8 November 1994*. (<https://digitallibrary.un.org/record/198038>, Erişim Tarihi:13.06.2021).
- UN. *UN Political and Peacebuilding Affairs*. (<https://dppa.un.org/en> , Erişim Tarihi:18.03.2021).
- UN. *Universal Postal Union*. (<https://www.upu.int/en/Home>, Erişim Tarihi: 30.03.2021).
- UN. *Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. Resolution No.808, 25 May 1993*. (<https://www.un.org/ruleoflaw/files/statute-feb08-e.pdf>, Erişim Tarihi: 13.06.2021).
- United States Holocaust Memorial Museum. *International Criminal Justice Since Nuremberg*. (<https://www.ushmm.org/genocide-prevention/simon-skjodt-center/work/ferencz-international-justice-initiative/transitional-justice/international-criminal-justice-since-nuremberg> , Erişim Tarihi: 18.06.2021).

United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Encyclopedia. *Subsequent Nuremberg Proceeding*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/subsequent-nuremberg-proceedings>, Erişim Tarihi: 18.06.2021).

United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg Duruşmaları*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/the-nuremberg-trials>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Savaş Suçları Duruşmaları*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/war-crimes-trials-abridged-article> , Erişim Tarihi: 17.06.2021).

United States Holocaust Memorial Museum: Holokost Ansiklopedisi. *Nürnberg'deki Uluslararası Ceza Mahkemesi*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/international-military-tribunal-at-nuremberg-abridged-article>, Erişim Tarihi: 12.06.2021).

United States Holocaust Museum. *Evidence From the Holocaust at the First Nuremberg Trial*. (<https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/evidence-from-the-holocaust>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).

U.S. Flag Code. (<https://www.military.com/flag-day/us-flag-code.html>, Erişim Tarihi: 10.01.2022).

USA Army Service Forces: War Department. (December 31, 1945). *International Aid Statistics World War II: A Summary of War Department Land Lease Activities*. s.1 vd. (<https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll8/id/950/> , Erişim Tarihi: 06.09.2021).

Valansi, K. *Avrupa'nın Kabusu*. (<http://arsiv.salom.com.tr/news/print/21222-Avrupanın-kabusu.aspx>, Erişim Tarihi: 25.04.2021).

Verwaltungsverfahrensgesetz. (https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/__23.html, Erişim Tarihi: 14.01.2022).

Vienna Convention on the Law of Treaties. 1969. (https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/1_1_1969.pdf, Erişim Tarihi: 25.07.2021).

Washington, G. (1789). *Washington's Inaugural Address*. (https://www.archives.gov/exhibits/american_originals/inaugtxt.html, Erişim Tarihi: 24.1.2021)

WIONEWS. (February 14, 2021). “Britain Reiterates US ‘Concerns’ and ‘Criticism’ over WHO COVID-19 Mission to China”. (<https://www.wionews.com/world/britain-reiterates-us-concerns-and-criticism-over-who-covid-19-mission-to-china-363563>, Erişim Tarihi:31.03.2021).

William, C. (August 18, 2020). *Overcoming Doctrine in the Third Reich*. (<https://www.militarytrader.com/militaria-collecting-101/overcoming-doctrine-in-the-third-reich>, Erişim Tarihi: 17.12.2020).

Wilson, W. (July 4, 1918). *President Wilson’s July 4, 1918 Speech at Mount Vernon*. (<https://www.mountvernon.org/preservation/mount-vernon-ladies-association/mount-vernon-through-time/mount-vernon-during-world-war-i/woodrow-wilsons-july-4-1918-mount-vernon-speech/>, Erişim Tarihi: 08.09.2021).

World Health Organization. (March 11, 2020). *Virtual Press Conference on COVID-19*. (https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/transcripts/who-audio-emergencies-coronavirus-press-conference-full-and-final-11mar2020.pdf%3Fsfvrsn%3Dcb432bb3_2+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr, Erişim Tarihi:31.03.2021).

World Intellectual Property Organization. (July 14, 1967). *Convention Establishing the World Intellectual Property Organization*. (<https://wipolex.wipo.int/en/text/283854> , Erişim Tarihi: 03.04.2021).

World Organization for Animal Health. (<https://www.oie.int/about-us/> , Erişim Tarihi: 31.03.2021).

YSK. *12 Eylül 2010 Anayasa Değişikliği Halk Oylaması*. (https://www.ysk.gov.tr/tr/12-eyul-2010-anayasa-degisikligi-halkoylamasi/5003#tab_2 , Erişim Tarihi: 08.08.2021).

3. Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Mahkemesi Kararları

A, B and C v. Ireland, (Grand Chamber), 25579/05, 16.12.2010.

A.K. ve V.K. v. Turkey, 38418/97, 30.11.2004.

Adrey Lavrov v. Russia, 66252/14, 01.03.2016.

Ahmet and Others v. The United Kingdom, 22954/93, 02.09.1998.

Ahmet Sadık v. Greece, 18877/91, 15.11.1996.

Airey v. Ireland, 6289/73, 09.10.1979.

Akdivar and Others v. Turkey, (Grand Chamber), 21893/93, 16.09.1996.

Akdoğdu v. Turkey, 46747/99, 18.10.2005.

Al- Dulimi and Montana Management Inc. v. Switzerland, (Grand Chamber), 5809/08, 21.06.2016.

Al- Skeini and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 55721/07, 07.07.2011.

Ali Koçintar v. Turkey, 77429/12, 01.07.2014.

Aliyev v. Azerbaijan, 68762/14, 71200/14, 20.09.2018.

Amirov v. Russia, 51857/13, 27.11.2014.

Assanidze v. Georgia, 71503/01, (Grand Chamber), 08.04.2004.

Austin and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 39692/09, 40713/09, 41008/09, 15.03.2012

Avotiņš v. Latvia, (Grand Chamber), 17502/07, 23.05.2016.

Aydın v. Turkey, (Grand Chamber), 23178/94, 25.09.1997.

B v. France, 13343/87, 25.03.1992.

Baczkowski and Others v. Poland, 1543/06, 03.05.2007.

Baka v. Hungary, (Grand Chamber), 20261/12, 23.06.2016.

Bankovic and Others v. Belgium and Others, (Grand Chamber), 52207/99, 12.12.2001.

Baralija v. Bosnia and Herzegovina, 30100/18, 29.10.2019.

Barankevich v. Russia, 10519/03, 26.07.2007.

Bevacqua v. Bulgaria, 71127/01, 12.06.2008.

Béláné Nagy v. Hungary, (Grand Chamber), 53080/13, 10.02.2015.

Beldjoudi v. France, 12083/86, 26.03.1992.

Bıdık v. Turkey, 45222/15, 22.11.2016.

Bjedov v. Croatia, 42150/09, 29.05.2012.

Bolat v. Russia, 14139/03, 05.10.2006.

Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland, (Grand Chamber), 45036/98, 30.06.2005.

Breyer v. Germany, 50001/12, 30.01.2020.

Brezec v. Croatia, 7177/10, 18.07.2013.

C.A.S and C.S. v. Romania, 26692/05, 20.03.2012.

Chassagnou and Others v. France, (Grand Chamber), 25088/94, 28331/95, 28443/95, 29.04.1999.

Christian Democratic People's Party v. Moldova, (Grand Chamber), 28793/02, 14.02.2006.

Christine Goodwin v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 28957/95, 11.02.2002.

Church of Scientology Moscow v. Russia, 18147/02, 05.04.2007.

Cossey v. The United Kingdom. 10843/84, 27.09.1990.

Craxi v. Italy (No:2), 25337/94, 17.07.2003.

Cyprus v. Turkey, (Grand Chamber), 25781/94, 10.05.2001.

Çakıcı v. Turkey, (Grand Chamber), 23657/94, 08.07.1999.

De Becker v. Belgium, 214/56, 27.03.1962

De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium, 2832/66, 2835/66, 2899/66, 18.06.1971.

Demir and Baykara v. Turkey, (Grand Chamber), 34503/97, 12.11.2008.

Dickson v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 44362/04, 04.12.2007.

Dikme v. Turkey, 20869/92, 11.07.2000.

Driza v. Albania, 33771/02, 13.11.2007.

Dülek and Others v. Turkey, 31149/09, 03.11.2011, §43; 05.06.2015.

Egeland and Hanseid v. Norway. 34438/04, 16.04.2009.

Engel and The Others v. The Netherlands, 5100/71, 5101/71, 5102/71..., 08.06.1976.

Enhorn v. Sweden, 56529/00, 25.01.2005.

Ermankov v. Russia, 43165/10, 07.11.2013.

Evans v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 6339/05, 10.04.2007.

Eweida and Others, v. United Kingdom, 48420/10, 5167/10, 36516/ 10, 15.07.2013.

Fabris v. France, (Grand Chamber), 16574/08, 07.02.2013.

Fedotova and Others v. Russia, 40792/10, 30538/14, 43439/14, 13.07.2021.

Fernandes de Oliveira v. Portugal, (Grand Chamber), 78103/14, 31.10.2019.

Fernandez Marines v. Spain, (Grand Chamber), 56030/07, 12.06.2014.

Ferrazzini v. Italy, (Grand Chamber), 44759/98, 12.07.2001.

Fischer v. Austria, 16922/90, 24.04.1995.

Frette v. France, 36515/97, 26.02.2002.

Frodl v. Austria, 20201/04, 08.04.2010.

Fuentes Bobo v. Spain, 39293/98, 29.02.2000.

G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy, (Grand Chamber), 1828/06, 34163/07, 19029/11, 28.06.2018.

Garcia Ruiz v. Spain, (Grand Chamber), 30544/96, 21.01.1999.

Gaughran v. The United Kingdom, 45245/15, 13.02.2020.

Georgia v. Russia (I), (Grand Chamber), 13255/07, 03.07.2014.

Ghalan and Others v. Spain, 36366/14, 23.03.2021.

Globa v. Ukraine, 15279/07, 05.07.2012.

Gorzelik and Others v. Poland, (Grand Chamber), 44158/98, 17.02.2004, §89

Greece v. The United Kingdom, 176/56, 26.09.1958.

Gül v. Switzerland, 23218/94, 19.02.1996.

Güzelyurtlu and Others v. Cyprus and Turkey, (Grand Chamber), 36925/07, 29.01.2019.

Hamailainen v. Finland, (Grand Chamber), 37359/09, 16.07.2014.

Handyside v. The United Kingdom, 5493/72, 07.12.1976.

Herri Batasuna and Batasuna v. Spain, 25803/04, 25817/04, 30.06.2009.

Hirsi Jamaa and Others v. Italy, (Grand Chamber), 27765/09, 23.02.2012.

Holy Snod of the Bulgarian Orthodox Chorch (Metropolitan Ikokentiy) and Others v. Bulgaria, 412/03, 35677/04, 22.01.2009.

Hutchinson v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 57592/08, 17.01.2017.

Hutten- Czapska v. Poland, (Grand Chamber), 35014/97, 19.06.2006.

Hyde Park and Others v. Moldova, 33482/06, 31.03.2009.

Hyde Park v. Moldova (No:2), 45094/06, 31.03.2009.

Ilaşcu and Others v. Moldova and Russia (Grand Chamber), 48787/99, 08.07.2004.

Ilgar Mammadov v. Azerbaijan, (Grand Chamber), 15172/13, 13.10.2014.

Inze v. Austria, 8695/79, 28.10.1987.

Ireland v. The United Kingdom, 5310/71, 18.01.1978.

Issa and Others v. Turkey, 31821/96, 15.11.2004.

Kakoulli and Others v. Turkey, 38595/97, 04.09.2001

Karácsony And Others v. Hungary, (Grand Chamber), 42461/13, 44357/13, 17.05.2016.

Karakurt v. Austria, 32441/96, 14.09.1999.

Kasymakhunov v. Russia, 29604/12, 14.11.2013.

Khloyev v. Russia, 46404/13, 05.02.2015.

Klimov v. Russia, 54436/14, 04.10.2016.

Kress v. France, (Grand Chamber), 39594/98, 07.06.2001.

Kroon and Others v. The Netherlands, 18535/91, 27.10.1994.

Kurt v. Turkey, 24276/94, 25.05.1998.

L. and V. v. Austria, 39392/98, 09.01.2003.

Lawless v. Ireland, 332/57, 19.12.1959;

Leyla Şahin v. Turkey, (Grand Chamber), 44774/98, 10.11.2005.

Ljatif v. “The Former Yugoslav Republic of Macedonia”, 19017/16, 17.05.2018.

Loizidou v. Turkey (Preliminary Objections), (Grand Chamber), 15318/89, 23.03.1995.

Loizidou v. Turkey, (Grand Chamber), 15318/89, 28.07.1998.

Lokanov v. Bulgaria, 21915/93, 20.03.1997.

M.P. and Others v. Bulgaria, 22457/08, 15.11.2011.

Magyar Helsinki Bizottsag v. Hungary, (Grand Chamber), 18030/11, 08.11.2016.

Makhmudov v. Russia, 35082/04, 26.07.2007.

Malige v. France, 27812/95, 23.09.1998.

Mamatkulov and Askarov v. Turkey, (Grand Chamber), 46827/99, 46951/99, 06.02.2003.

Marckx v. Belgium, 6833/74, 13.06.1979.

Matthews v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24833/94, 18.02.1999.

Mazuke v. France, 34406/97, 01.02.2000.

McCann v. The United Kingdom, 19009/04, 13.05.2008.

Mehmet Hasan Altan v. Turkey, 13237/17, 20.03.2018.

Melnychenko v. Ukraine, 17707/02, 19.10.2004.

Michaud v. France, 12323/11, 06.12.2012.

Mihalache v. Romania, (Grand Chamber), 54012/10, 08.07.2019.

Mikhaylova v. Russia, 46998/08, 19.11.2015, §51;

Moscow Branch of The Salvation Army v. Russia, 72881/01, 05.10.2006.

Mozer v. The Republic of Moldova and Russia, (Grand Chamber), 11138/10, 23.02.2016.

Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium, 13178/03, 12.10.2006.

Murphy v. Ireland, 44179/98, 10.07.2003.

Mursic v. Croatia, (Grand Chamber), 7334/13, 20.10.2016.

Mustafa Tunç and Fecire Tunç v. Turkey, (Grand Chamber), 24014/05, 25.06.2013.

Mutu and Pechstein v. Switzerland, 40575/10, 67474/10, 02.10.2018.

N.D. and N.T. v. Spain, (Grand Chamber), 8675/15, 8697/15, 13.02.2020.

Nasirov and Others v. Russia, 58717/10, 20.02.2020.

National Federation of Sportspersons' Associations and Unions (FNASS) and Others v. France, 48151/11, 77769/13, 18.01.2018.

Navalnyy v. Russia, (Grand Chamber), 29580/12, 36847/12, 11252/13..., 15.11.2018.

Neulinger and Shuruk v. Switzerland, (Grand Chamber), 41615/07, 06.07.2010.

Neumeister v. Austria, 1936/63, 27.06.1968.

Nielsen v. Denmark, 343/57, 02.09.1959;

Nizomkhon Dzhurayev v. Russia, 31890/11, 03.10.2013.

O'Halloran and Francis v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 15809/02, 25624/02, 29.06.2007.

O'Keeffe v. Ireland, (Grand Chamber), 35810/09, 28.01.2014.

Obote v. Russia, 58954/09, 19.11.2019.

Opuz v. Turkey, 33401/02, 09.06.2009.

Orlandi and Orhers v. Italy, 26431/12, 26742/12, 44057/12, 60088/12, 14.12.2017, §189

Orlic v. Croatia, 48833/07, 21.06.2011.

Öcalan v. Turkey, (Grand Chamber), 46221/99, 12.03.2003.

Özgür Gündem v. Turkey, 23144/93, 16.03.2000.

Parillo v. Italy, (Grand Chamber), 46470/11, 27.08.2015.

Patranin v. Russia, 12983/14, 23.07.2015.

Platform "Ärzte Für Das Leben" v. Austria, 10126/82, 21.06.1988.

Pretty v. The United Kingdom, 2346/02, 29.04.2002.

Proceedings Under Article 46§4 In The Case of Ilgar Mammadov c. Azerbaijan, (Grand Chamber), 15172/13, 29.05.2019.

Prokopovich v. Russia, 58255/00, 18.11.2004.

Puto and Others v. Albania, 609/07, 20.07.2010.

R.R. v. Poland, 27617/04, 26.05.2011.

Rantsev v. Cyprus and Russia, 25965/04, 07.01.2010.

Rasmussen v. Denmark, 8777/79, 28.11.1984.

Refah Partisi (The Welfare Party) and Others v. Turkey, (Grand Chamber), 41340/98, 41342/98, 41343/98, 41344/98, 13.02.2003.

"Relating to Certain Aspects of the Laws on the Use of Languages in Education in Belgium" v. Belgium (Merits), 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, 23.07.1968.

Riad and İdiab v. Belgium, 29787/03, 29810/03, 24.01.2008.

Roche v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 32555/96, 19.10.2005.

Russian Conservative Party of Entrepreneurs and Others v. Russia, 55066/00, 55638/00, 11.02.2007.

S. and Marper v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 30562/04, 30566/04, 04.12.2008.

S.A.S. v. France, (Grand Chamber), 43835/11, 01.07.2014.

S.A. Dangeville v. France, 36677/97, 16.04.2002.

S.H. and Others v. Austria, (Grand Chamber), 57813/00, 01.04.2010.

Saadi v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 13229/03, 29.01.2008.

Sadak and Others v. Turkey (No.2), 25144/94, 26149/95, 26154/95, 27100/95, 27101/95, 11.06.2002.

Sandra Jankovic v. Croatia, 38478/05, 05.03.2009.

Sargsyan v Azerbaijan, (Grand Chamber), 40167/06, 16.06.2015.

Savridin Dzhurayev v. Russia, 71386/10, 25.04.2013.

Schalk and Kompf v. Austria, 30141/04, 24.06.2010.

Schenk v. Switzerland, 10862/84, 12.07.1988.

Selahattin Demirtaş v. Turkey (No.2), (Grand Chamber), 14305/17, 20.11.2018.

Selmouni v. France, (Grand Chamber), 25803/94, 28.07.1999.

Sergey Zolotukhin v. Russia, (Grand Chamber), 14939/03, 10.02.2009

Shalk and Kope v. Austria, 30141/04, 24.06.2010.

Sigurjonsson v Iceland. 16130/90, 30.06.1993.

Sigurdur A. Sigurjons v. Iceland, 16130/90, 30.06.1993.

Soering v. The United Kingdom, 14038/88, 07.07.1989.

Solomou and Others v. Turkey, 36832/97, 24.06.2008.

Söderman v. Sweden, (Grand Chamber), 5786/08, 12.11.2013.

Stummer v. Austria, (Grand Chamber), 37452/02, 07.07.2011.

Swedish Engine Driver's Union v. Sweden, 5614/72, 06.02.1976.

Şahin Alpay v. Turkey, 16538/17, 20.03.2018.

T. v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24724/94, 16.12.1994.

Tănase And Chirtoacă v. Moldova, (Grand Chamber), 7/08, 18.11.2008

Taniş and Others v. Turkey, 65899/01, 02.08.2005.

Tatar and Faber v. Hungary, 26005/08, 26160/08, 12.06.2012.

Taxquet v. Belgium, (Grand Chamber), 926/05, 16.11.2010.

The Greek Case, Denmark, Norway, Sweden, Netherlands v. Greece, 3321/67, 3322/67, 3323/67, 3344/67, 15.04.1970

Twenty-One Detained Persons v. Germany, 3134/67, 3172/67, 3188/67, 06.04.1968.

Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72, 25.04.1978.

United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey, (Grand Chamber), 19392/92, 30.01.1998.

Uspaskich v. Lithuania, 14737/08, 20.12.2016.

Uzun v. Turkey, 10755/13, 30.04.2013.

Ürek and Ürek v. Turkey, 74845/12, 30.07.2019.

V. v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 24888/94, 16.12.1999.

Van Der Mussele v. Belgium, 8919/80, 23.11.1983.

Vella v. Malta, 69122/10, 11.02.2014.

Verein Gegen Tierfabriken Schweiz (VgT) v. Switzerland, (Grand Chamber), 32772/02, 30.06.2009.

W.S. v. Poland, 21508/02, 19.06.2007.

Wemhoff v. The Federal Republic of Germany, 2122/64, 02.07.1964.

Winterstein and Others v. France, 27013/07, 17.10.2003.

Witold Litwa v. Poland, 26629/95, 04.04.2000

X and Y v. The Netherlands, 8978/80, 26.03.1983.

X v. Federal Republic of Germany, 5964/72, 29.09.1975.

X v. The Federal Republic of Germany, 1628/62, 12.12.1963.

Y. Y. v. Turkey, 14793/08, 10.03.2015.

Yazar and Others v. Turkey, 22723/93, 22724/93, 22725/93, 09.04.2002.

Yengeni Zakharov v. Russia, 66610/10, 14.03.2017.

Yumak and Sadak v. Turkey, (Grand Chamber), 10226/03, 08.07.2008.

Z and Others v. The United Kingdom, (Grand Chamber), 29392/95, 10.05.2001.

Z v. Finland. 22009/93, 25.02.1997.

Zdanka v. Latvia, (Grand Chamber), 58278/00, 17.06.2004.

Zehentner v. Austria, 20082/02, 16.07.2009.

4. Anayasa Mahkemesi Kararları

Ali Rıza Üçer Başvurusu, 2013/8598, 02.07.2015.

Çetin Doğan Başvurusu (2), 2014/3494, 27.02.2019.

Elbil Tuşalp Başvurusu, 2015/2595, 23.10.2019.

Erol Kesgin Başvurusu, 2015/11192, 30.05.2019.

Fethullah Gülen Başvurusu, 2014/12225, 14.07.2015.

Hakan Aygün Başvurusu, 2020/13412, 12.01.2021.

İlhan Cihaner Başvurusu (2), 2013/5574, 30.06.2014.

İrfan Sancı Başvurusu, 2014/20168, 26.10.2017.

Levon Berç Kuzukoğlu ve Ohannes Garbis Balmumciyan Başvurusu,
2014/17354, 22.05.2019.

Mehmet Aksoy Başvurusu, 2014/5433, 11.07.2019

Meki Katar Başvurusu, 2015/4916, 03.10.2019.

Mohamed Kashet ve Diğerleri Başvurusu, 2015/17659, 20.06.2019.

Mustafa Kemal Çelik Başvurusu, 2015/20153, 10.10.2018.

Mutlu Öztürk ve Diğerleri Başvurusu, 2020/8525, 28.01.2021.

Oğulcan Büyükkalkan ve Diğerleri Başvurusu, 2014/17226, 10.01.2018.

Orhan Pala Başvurusu, 2014/2983, 15.02.2017.

Ömer Faruk Gergerlioğlu Başvurusu, 2019/10634, 01.07.2021.

Rahil Dink ve Diğerleri Başvurusu (2), 2016/10269, 18.07.2019.

Selçuk Kozagaçlı Başvurusu, 2014/10715, 10.01.2018.

Sırrı Süreyya Önder Başvurusu, 2018/38143, 31.12.2018.

Tansel Çölaşan Başvurusu, 2014/6128, 07.07.2015.

Uğurlu Gazetecilik Basın Yayın Matbaacılık Reklamcılık Ltd. Şti. Başvurusu (2),
2016/12313, 26.12.2019.

Yıldız Eker Başvurusu, 2015/18872, 22.11.2018.

5. Diğer Kararlar

Danıştay 8. Daire, E.2013/10501, K.2018/2319

Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu, E.2018/3533, K.2021/192.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Değirmencioğlu, Burcu
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2016
Lisans	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi	2013
Lise	Ayrancı Anadolu Lisesi	2009

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014-...	ASBÜ Hukuk Fakültesi	Araştırma Görevlisi
2014-2018	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce, Fransızca

Yayınlar

Kitap:

- John Locke’un İhtilal Teorisi Bağlamında “*Arap Baharı*” Sürecinin Değerlendirilmesi, Ankara: Adalet Yayınevi, Kasım 2016.

Kitap Bölümleri:

- İsmail Bey Gaspıralı’nın Modernleşme Anlayışında Ceditçilik Hareketi, Türk Modernleşmesi, Ed. İlyas DOĞAN, Astana Yayınları, Ankara, 2018, s.22-55.

Makaleler:

- John Locke’ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20 (3), Temmuz 2016, s. 375-410.
- “Amerika Birleşik Devletleri’nin Uluslaşma Sürecinde J. J. Rousseau’nun Sivil Din Önerisinin Hayata Geçirilmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Prof. Dr. Durmuş TEZCAN’a Armağan, 21, 2019, s.2001-2031.

- “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Işığında ‘Masumiyet Karinesi’nin Korunması”, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), s.307-388.
- (Yaşar SALİHPAŞAOĞLU ile birlikte) “Unutulma Hakkı’nın Bir ‘İnsan Hakkı’na Dönüşme Yolculuğu”, Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 24(2), s.361-388.

Diğer Yayınlar:

- Anayasa Teorisi, Ed. Otto DEPENHEUER, Christoph GRABENWARTER, Çeviri Editörü: İlyas DOĞAN. Editör Yardımcısı: Burcu DEĞİRMENCİOĞLU, Lale Publishing, Ankara, October 2014.

